Бердянський державний педагогічний університет
Науково-дослідний інститут Історичної урбаністики
Громадська організація “Урбаністичні ініціативи”

Серія “Історія іноземних консульств на Півдні України”
Випуск 4

ІГОР ЛИМАН
ВІКТОРІЯ КОНСТАНТІНОВА

НІМЕЦЬКІ КОНСУЛИ В ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ’Ї

ДНІПРО • ЛІРА • 2018

УДК 94:327.82](477:430)”18/19”
Л 58

Рекомендовано до друку Вченою радою Бердянського державного педагогічного університету

Рецензенти:
Франц Босбах (Університет Дуйсбург-Ессен)
Хайді Хайн-Кірхер (Інститут Гердера з історичних досліджень Східної і Центральної Європи, Марбург)
Естер Гантнер (Інститут Гердера з історичних досліджень Східної і Центральної Європи, Марбург)

Л 58 **Лиман І., Константінова В.** Німецькі консули в Північному Приазов’ї. Дніпро: ЛІРА, 2018. 500 с., іл.
ISBN 978-966-981-078-6

У книзі висвітлюється історія німецьких консулів, які діяли в Північному Приазов’ї в період від заснування в регіоні представництв Пруссії та великого герцогства Мекленбург-Шверін після Східної (Кримської) війни і до закриття представництв Німецької імперії на початку Першої світової війни. Біографії і аналіз діяльності консулів подаються в контексті взаємин приазовського регіону та його портових міст із німецькими землями і ролі німців у розвитку цього регіону. Дотримуючись історіографічної традиції, автори відрізняють Північне, українське, Приазов’я з портовими містами Бердянськом і Маріуполем від Східного, російського, з його містами-портами Таганрогом і Ростовом-на-Дону. У різні часи під юрисдикцією німецьких консульських установ у Бердянську і Маріуполі знаходились землі на території нинішніх Запорізької, Дніпропетровської, Донецької та Луганської областей України.

УДК 94:327.82](477:430)”18/19”

Генеральне консульство
Федеративної Республіки Німеччина
Донецьк / офіс Дніпро

Думки, висловлені в книзі, не обов’язково збігаються з позицією Генерального консульства Федеративної Республіки Німеччина в Донецьку / офіс у м. Дніпро.

Підготовка і видання книги здійснені в рамках проекту, фінансованого Генеральним консульством Федеративної Республіки Німеччина в Донецьку / офіс у м. Дніпро.

ISBN 978-966-981-078-6

© Лиман І., 2018
© Константінова В., 2018
© ЛІРА, 2018

Berdyansk State Pedagogical University
Research Institute of Urban History
“Urban Initiatives”

Series “History of Foreign Consulates in the South of Ukraine”
Issue 4

IGOR LYMAN
VICTORIA KONSTANTINOVA

GERMAN CONSULS IN THE NORTHERN AZOV REGION

DNIPRO • LIRA • 2018

This book is published thanks to the support rendered by the Consulate General of Germany in Donetsk / Dnipro office

Generalkonsulat
der Bundesrepublik Deutschland
Donezk / Dienstsitz Dnipro

Lyman, Igor,
Konstantinova, Victoria

German Consuls in the Northern Azov Region / Igor Lyman, Victoria Konstantinova, 2018

The book presents the history of the German consuls carrying out their diplomatic duties in the Northern Azov region in the period from establishing diplomatic representative offices of Prussia and Grand Duchy of Mecklenburg-Schwerin after the Eastern (Crimean) war and to the closure of representative offices of the German Empire at the beginning of the First World War. Biographies and analysis of the consuls' activities are presented in the context of relations of the Northern Azov region and its port cities with the German lands, and in the context of the role of the Germans in the development of the region in question. Following the tradition of historiography, the authors distinguish the Northern (Ukrainian) Azov region with the port cities of Berdyansk and Mariupol from the Eastern (Russian) Azov region with its port cities of Taganrog and Rostov-on-Don. The geographical scope of the study, however, is not limited to the two cities above. At different times, the jurisdiction of the German consular offices in Berdyansk and Mariupol included quite extensive lands of the modern Zaporizhia, Dnipropetrovsk, Donetsk and Lugansk regions of Ukraine.

ISBN 978-966-981-078-6

© Igor Lyman, 2018
© Victoria Konstantinova, 2018
© LIRA, 2018

Любі читачі та читачки!

Перед Вами чудова книга авторів Вікторії Константінової та Ігоря Лимана про історію німецьких консулів у портових містах Бердянську і Маріуполі.

Ще до утворення Німецької імперії в 1871 році численні держави німецькомовного простору утримували консульські представництва на північному узбережжі Чорного та Азовського морів.

Це були здебільшого прибережні держави, зацікавлені в тому, щоб утримувати в портах Російської імперії установи, які могли б представляти їхні економічні інтереси, а також надавати підтримку своїм землякам, насамперед підприємцям, які жили на цих територіях.

Отже, консульські представництва виникали там, де вже існували ділові відносини. Тому ми можемо виходити з того, що міста Бердянськ і Маріуполь ще задовго до заснування першого консульства в 1859 році перебували в фокусі економічного інтересу таких держав, як герцогство Мекленбург-Шверін та королівство Пруссія. Не останню роль відіграло в цьому й поселення в регіоні німецьких менонітів у XVIII столітті.

Ці інтенсивні відносини між німецькими прибережними регіонами й українськими приморськими містами було перервано Першою світовою війною і наступним радянським періодом.

Незалежність України та її прагнення тісного зв'язку з європейськими структурами стали початком відродження цих взаємин. Поступово згадалося, наскільки значну роль відіграли підприємці з Німеччини в розвитку сільського господарства та промисловості на Півдні та на Сході України.

Великою заслугою Вікторії Константінової та Ігоря Лимана є те, що вони зібрали у книзі значну кількість фактів для кращого розуміння цих відносин. Завдяки інтенсивній дослідницькій роботі в німецьких та українських архівах їм вдалося знайти цікаві

документи й світлини, які дають чітку картину того, як свого часу будувалося життя німців в українському оточенні.

Представлені в цій книзі результати досліджень яскраво відбивають позитивний вплив німецьких дипломатичних представництв на розвиток промисловості в Україні та прогрес у сільському господарстві, якому сприяло міжнародне співробітництво ще за тих часів.

Звернення до Європи, таким чином, є не новою і не чужою для історії України тенденцією, а являє собою відновлення взаємин, які принесли обом сторонам великі економічні переваги й культурне збагачення. Наочно і переконливо показати цей зв'язок на прикладі конкретних історичних осіб та їхньої консульської діяльності – велике досягнення цієї книги.

Як Генеральний консул Федеративної Республіки Німеччина я щиро вдячний за можливість підтримати реалізацію цього проекту. Разом з авторами я хотів би подякувати інституту "Ткума" та його директору д-ру Ігорю Щупаку, видавництву й друкарні "Ліра" та його директорці Оксані Нечай, редактору д-ру Наталії Островській, дизайнеру пані Олександрі Нечай, а також всім, завдяки кому видання цієї книги стало можливим. Особлива подяка спонсорам, завдяки підтримці яких ця книга побачила світ: проекту "Вивчення Голокосту для формування атмосфери толерантності".

Я сподіваюсь, що книга стане імпульсом для подальшого вивчення цієї теми вченими і просто зацікавленими місцевою історією людьми.

Дніпро, серпень 2018

Вольфґанґ Мьоссінґер

ЗМІСТ

German Consuls in the Northern Azov region 9
Переднє слово 22
Зв'язки Бердянська і Маріуполя з німецькими землями та німецькими колоністами до влаштування консульств 27
Корнеліус Янцен 39
Йоганн Фрідріх (Іван Федорович) Геммерле 65
Карл Оссенкоп 103
Александр Зуккау 119
Матіас (Матвій) Ковачевич 171
Іван Деспот 184
Евальд (Еван) Карлович Бремер 204
Післямова 227
Додаток 1. Списки іноземних консулів у Бердянську в XIX – на початку XX ст. 229
Додаток 2. Списки іноземних консулів у Маріуполі в XIX – на початку XX ст. 253
Додаток 3. Висвітлення діяльності німців у Північному Приазов'ї в рапортах британських консулів у Бердянську 264
Додаток 4. Висвітлення діяльності німців у Північному Приазов'ї в рапортах британських консулів про Маріуполь 293
Додаток 5. Репринти документів німецьких консульських установ у Бердянську і Маріуполі з Politisches Archiv des Auswärtigen Amts 315
Додаток 6. Репринти документів німецьких консульських установ у Бердянську і Маріуполі з Bundesarchiv 477
Список ілюстрацій 489

CONTENTS

German Consuls in the Northern Azov region 9
Foreword 22
Connections of Berdyansk and Mariupol with the German lands and German colonists before the establishment of the consulates 27
Cornelius Jansen 39
Johann Friedrich Haemmerle 65
Karl Ossenkop 103
Alexander Sukkau 119
Mathias Cowacewitch 171
Jean Despot 184
Ewald Bremer 204
Afterword 227
Annex 1. Lists of foreign consuls in Berdyansk in the 19th – early 20th centuries 229
Annex 2. Lists of foreign consuls in Mariupol in the 19th – early 20th centuries 253
Annex 3. Coverage of activities of the Germans in the Northern Azov region in the reports by the British Consuls in Berdyansk 264
Annex 4. Coverage of activities of the Germans in the Northern Azov region in the reports by the British Consuls about Mariupol 293
Annex 5. Reprints of documents of the German representatives in Berdyansk and Mariupol from Politisches Archiv des Auswärtigen Amts 315
Annex 6. Reprints of documents of the German representatives in Berdyansk and Mariupol from Bundesarchiv 477
List of illustrations 489

GERMAN CONSULS IN THE NORTHERN AZOV REGION

The book presents the history of the German consuls carrying out their diplomatic duties in the Northern Azov region in the period from establishing diplomatic representative offices of Prussia and Grand Duchy of Mecklenburg-Schwerin after the Eastern (Crimean) war and to the closure of representative offices of the German Empire at the beginning of the First World War. At the same time, the chronological framework of the study goes beyond 1859–1914, since we tried to trace the genealogy of the German consuls working in the region and their fate both before establishing German official representative offices in the Northern Azov region and after their closure.

Biographies and analysis of the consuls' activities are presented in the context of relations of the Northern Azov region and its port cities with the German lands, and in the context of the role of the Germans in the development of the region in question.

Following the tradition of historiography, we distinguish the Northern (Ukrainian) Azov region with port cities of Berdyansk and Mariupol from the Eastern (Russian) Azov region with its port cities of Taganrog and Rostov-on-Don. The geographical scope of the study, however, is not limited to the two cities above. The first reason of it is based on the fact that at different times, the jurisdiction of the German consular offices in Berdyansk and Mariupol included quite extensive lands of the modern Zaporizhia, Dnipropetrovsk, Donetsk and Lugansk regions of Ukraine; the second reason is the specific features of the ways of life of the German consuls themselves represented in this book: their family ties and communication links, as well as the specific features of the geography the trade relations the Northern Azov region established with the world, which was described in the consular reports.

Therefore, while preparing this monography, we worked not only with German-, Russian- and Ukrainian-language sources, but also with documents complied in English, French, Italian and other languages. This includes both published sources and documents from the archives of Germany (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Bundesarchiv); the UK (The National Archives), Poland (Archiwum Państwowe we Wrocławiu); Ukraine (the State Archive of the Odesa region, the State Archive of the Autonomous Republic of Crimea, the State Archive of the Zaporizhia region, the State Archive of the Donetsk region, the State Archive of the Kyiv region); and Russia (Russian State Historical Archive), the vast majority of which are introduced to scientific circles for the first time in history.

Directly in Germany, the library and archive heuristics, as well as the discussion of the project were carried out in the course of the activities as follows:

- The summer academy of the University of Koblenz-Landau of the QUAERE project[1] (July 2016);
- Marburg stage of the double workshop titled "Interurban knowledge exchange. Emerging Cities in Southern and Eastern Europe, 1870–1945"[2] (May 2017);
- A trip to the conference titled "Friends or Foes of Transformation? Economic Elites in Ukraine from Historical and Comparative Perspective", which was held in Essen (July 2017);
- Attending the DAAD-organized program titled "Research Stays for University Academics and Scientists", which was held in the Leibniz Institute for the History and Culture of Eastern Europe[3] (October–December 2017);
- A special trip co-funded by the Consulate-General of the Federal Republic of Germany in Donetsk / office in Dnipro (July 2018).

Apart from the analytical study, the book includes more than a hundred illustrations and about 170 reprints of documents worked out by the German representatives in Berdyansk and Mariupol, which were found in the funds of Politisches Archiv des Auswärtigen Amts and Bundesarchiv (Berlin), and copied by us. The book also includes the lists of foreign consuls carrying out their diplomatic duties in Berdyansk and Mariupol in the 19th – early 20th centuries (the list was compiled by us specially for this book), which makes it possible to demonstrate not only the general picture of the international relations of the Northern Azov region, but also to define the network connections of each of the German consuls. Finally, the fragments of the reports by the British consuls in Berdyansk and Mariupol in 1858–1912 became an important component of the book, with the documents covering the activities of the Germans in the Northern Azov region. These reports are of a particular importance minding (on the one hand) the close contacts of the British and the German consuls in Berdyansk and Mariupol, and (on the other hand) the complex nature of the relationship between the British and the German empires: from cooperation to competition and open confrontation.

It is symptomatic that the emergence of the book on the history of the German consuls in the port cities of the Northern Azov region is in line with the trends of both the international and local levels: from the proclamation of 2017/2018 as the Ukrainian-German year of languages (organizers – the Ministry of Foreign Affairs of Germany, the German Embassy in Kiev and Goethe-Institut in Ukraine (project coordination) by an agreement with the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine) to the naming of the street in Berdyansk in 2016 (based on our proposal) the Konsuljska (Consul) Street, where the official

[1] Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union.

[2] Herder-Instituts für historische Ostmitteleuropaforschung – Institut der Leibniz-Gemeinschaft, Marburg.

[3] Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa (GWZO), Leipzig.

representative of Prussia and the Grand Duchy of Mecklenburg-Schwerin lived; while naming other streets as the Menonitsjka (Mennonite) Street and the Lutheranjska (Lutheran) Street where the Germans built a Lutheran church in the early 20th century (note that the proposal of the name "the Lutheranjska Street" was the initiative of the German community of Berdyansk itself).

***

The German colonists were among the first settlers in Berdyansk even before it received the official status of a city. Moreover, the connections of the "young" Berdyansk with the German lands and the Germans per se stretched beyond the Mennonite aspect.

The Germans contributed directly to the population of Mariupol, though unlike the Germans in Berdyansk, the Germans in Mariupol were not very important persons in the history of their communities. One more thing, Mariupol did not have such a powerful and influential Mennonite community as the city on the Berdyansk spit.

In the second half of the 1850s, after the end of the Crimean war, the network of consular offices, which existed in the port cities of the Northern Azov region, began to expand significantly. This trend could not bypass the German lands that later became parts of the German Empire. This is how the official representatives of some of the German lands were established in Berdyansk and Mariupol. Though unlike, say, Great Britain, the German state institutions did not send to the newly-established consular offices in the ports of the Northern Azov region the people who were not familiar with the specifics of the region. Instead, the Germans relied on merchants and entrepreneurs who had already been living in Berdyansk and Mariupol by that time and were closely integrated into the economic and social life of these cities.

Thus began the history of the German consuls in the Northern Azov region, who carried out their diplomatic duties in the region intermittently until the First World War.

Cornelius Jansen became the first (in chronological order) official representative of the German lands in Berdyansk. He is remembered as one of the brightest and most influential representatives of the Mennonite community not only of Berdyansk, the city on the Azov coast, but also of the entire Russian Empire.

He was born in Tigenhof on 2 July, 1822 (according to Peter Jansen, on 6 July, 1823). When a young man, he traveled from Prussia to the Northern Azov region where he quickly realized the potential prospects of this region (and especially of the port city of Berdyansk) in terms of exporting grain abroad. Therefore, soon after returning home, Jansen began working on resettlement plans.

In 1850, Cornelius Jansen and his family went on a trip to the city on the Azov coast. Upon resettling to a new place, Cornelius (as planned) engaged in the grain trade.

In 1852, the Jansens temporarily left Berdyansk to Schidliz, a suburb of Danzig. There, Jansen organized a special fund designed to accumulate funds collected among

his coreligionists on the territory of Prussia, with the funds aimed at constructing the Mennonite Church in Berdyansk.

The Jansens returned to Berdyansk in 1856, after the Crimean war. To expand the business, Jansen combined forces with Abraham Matthies who had a shop in Rudnerweide, a Mennonite colony. In this tandem, Matthies' functions were purchasing grain from local agricultural producers and transporting it to Berdyansk. There, the grain was unloaded into warehouses owned by Cornelius Jansen, where it was expected to be exported by sea abroad, mainly to Great Britain.

As a merchant, Cornelius Jansen took the consular office in Berdyansk representing the interests of Prussia and the Grand Duchy of Mecklenburg-Schwerin. Moreover, it was Jansen who was at the origin of the corresponding diplomatic representative offices in the Northern Azov region. On 23 October, 1858, the Germans of Berdyansk signed the levy to Otto Theodor von Manteuffel, the Prime Minister and foreign Minister of Prussia, on the appointment of Jansen as the representative of Prussia in this city on the Azov Sea. In April 1859, Jansen was already listed as a Prussian consular agent in Berdyansk. On 29 October, 1861, he was appointed Vice-Consul of Mecklenburg-Schwerin, whereas in 1868, there was already the exchange of correspondence about appointing Cornelius Jansen, the merchant, also Consul of the Kingdom of Württemberg in Berdyansk.

In memory of the consular service, the Jansens preserved a wax seal with the inscription "Vize Consulate Grossherzogth. Mecklenburg Schwerin zu Berdyansk". One of Jansen's children later recalled that he and his brothers were happy when they raised the Prussian flag with a black eagle on the occasion of special events, and that the position of the consul provided Cornelius Jansen with a greater respect from the local population.

Given Cornelius' interest in trade with Great Britain, it becomes clear why he factually helped to arrange the Consulate of Great Britain in Berdyansk. Robert William Cumberbatch, the first (in chronological order) British Consul, settled in one of Jansen's houses in Berdyansk and became a close friend of Cornelius' family.

The plans of the military reform threatened the Mennonites of the Russian Empire with the deprivation of privileges, and, in particular, the abolition of exemption from military service, which was in conflict with the Mennonites' religious beliefs. Cornelius Jansen expressed serious concerns that one of the consequences of these plans would be the assimilation of Mennonites and the loss of their faith. Therefore, soon Cornelius Jansen together with Leonhard Sudermann began actively preparing for the resettlement of their coreligionists to North America. Jansen wrote a number of pamphlets published at his expense in Danzig in 1872. He took the floor at secret meetings of the Mennonite leaders convincing them to leave their homes, which would be a real alternative to loss of faith. When the police found out about it, Cornelius was accused of inciting the Russian subjects to riots. By the decree of the Third Section of his Imperial Majesty's Own Chancellery (the highest body of police search and investigation in the Russian Empire), Jansen was obliged to leave the territory of the Russian Empire.

On 26 May, 1873, the Jansens left Berdyansk. Already in August 1873, the Jansens arrived in Berlin, Canada. The following year, the Jansens moved to Iowa, USA, and finally settled in Nebraska in 1876. While living in the United States, Cornelius Jansen and his son Peter (who later became a Senator) made efforts to obtain the permission from the U. S. government to settle Mennonites from the Russian Empire in compact groups; Jansen and his son helped the settlers to find homes and arranged a financial support for poor Mennonite migrants. The Jansens (father and son) maintained contacts directly with Berdyansk exchanging an extensive correspondence. Cornelius Jansen died in Beatrice, Nebraska, on 14 December, 1894. Today, the Mennonites compare this former representative of interests of Prussia and the Grand Duchy of Mecklenburg-Schwerin in Berdyansk with Moses because he led his people to "the Promised Land".

Johann Friedrich Haemmerle, another German Consul in Berdyansk, was born in Odesa in 1824. His fate was in many ways closely connected with the processes of colonization and economic development of modern Southern Ukraine. He started his merchant activity in Odesa and then decided "to accept the challenge of new lands" and continue doing business by moving from Odesa to Berdyansk. Here he focused on the export of grain and wool, one of the most promising areas of business. Already in January 1851, the case titled "Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk" (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz) preserved the correspondence of Johann Friedrich Haemmerle from Berdyansk with the official Berlin.

According to the family legend, which was dictated more than hundred years later by Anatole Alfred Haemmerle (Johann Friedrich's grandson), his grandfather was a lord of very vast lands near Berdyansk, with these lands inherited allegedly from his parents. Haemmerle also exported the grain (grown on these lands) through Berdyansk port. Anatole Alfred was convinced that Johann Friedrich Haemmerle held a fleet in Berdyansk, which was obviously sunk by the British during the Crimean war.

The following is a very interesting fact: Landesarchiv Baden-Württemberg preserved a correspondence of rejecting the submission on establishing the Consulate of the Kingdom of Württemberg in Taganrog, and a correspondence on a motion by Johann Haemmerle regarding his appointment as the Consul of Württemberg.

Johann Haemmerle was mentioned as the Consul of Prussia in Berdyansk already in 1861 both in the lists of foreign consuls in the Russian Empire, and in the documents of Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz. It was under the leadership of Haemmerle when Cornelius Jansen carried out his duties as a consular agent of Prussia. In November 1862, Haemmerle was already awarded with the Prussian order. As the German Consul, Haemmerle simultaneously represented the interests of Belgium in Berdyansk as well (at least in 1867–1869 and 1872). In 1868, the decree of the King of Prussia made Haemmerle, who was the Prussian Consul, the Consul of the North German Confederation in Berdyansk; whereas in 1871, Johann Friedrich Haemmerle became the Consul of the newly established German Empire.

Back in January 1863, Haemmerle was elected the mayor of Berdyansk and occupied this office for a little more than two years, until February 1865. Already on 28 March, 1865, the local community elected Johann Friedrich Haemmerle as one of

the six "most honored people" who were included in the Commission on requesting for railway connection to Berdyansk.

Since 1866, Haemmerle became the honorary supervisor of the Berdyansk district school. In 1866–1867 and 1875–1877, Haemmerle was listed as a member of Berdyansk Assembly. In 1867, Johann Friedrich Haemmerle, the honorary citizen, became the mayor of Berdyansk for the second time occupying that office until 1870. On 2 September, 1869, Haemmerle as a member of the deputies of urban communities of the Taurian province was presented to the Russian Emperor in Livadia, the Crimea, and had a conversation with him, in which he called Württemberg as his family's birthplace.

Haemmerle was a member of the Commission on railway connection to Berdyansk. In 1873, he was the Chairman of the Board of Trustees of the Berdyansk women's progymnasium. In 1875, he was elected a member of the Commission on developing the building for the men's gymnasium in Berdyansk. In 1877, Haemmerle was the acting Chairman of the Berdyansk City executive council.

The wife of Johann Friedrich Haemmerle contributed a lot to the establishment of the Berdyansk city women's primary school in the form of "both the monetary donations and personal participation". Moreover, she delivered a free-praying course of needlework in this educational establishment.

Johann Friedrich Haemmerle died in 1894, the same year as Cornelius Jansen, his colleague at the consular service.

Dr. Karl Ossenkop, like his predecessors (Cornelius Jansen and Johann Friedrich Haemmerle) at the consular service in Berdyansk, was a trading consul or "Consul honoraire". The Germans were not the exception in this matter: among the representatives of more than a dozen countries in Berdyansk, only the representatives of Great Britain and Italy (even not all of them) were non-trading consuls or "Consul de carriere".

Karl Ossenkop was born in Wolfenbüttel, Lower Saxony, in 1825; in 1856, he graduated from the Medical Sciences course at the University of Göttingen.

Ossenkop began his medical practice in the Russian Empire probably in late 1863; he worked as a free practicing doctor in Berdyansk.

Ossenkop married the daughter of Stiliyan Gerasimovich Pullo, a foreign merchant who settled in Berdyansk in 1836 and had been living permanently in the city ever since. Pullo was Greek, subject of Great Britain, and was engaged in grain trade, and later in brokerage.

In 1865, Dr. Ossenkop rented Berdyansk city garden for a 12-year period to bring it in order.

The papers of the German Consulate in Berdyansk, which are stored in the Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, mention Karl Ossenkop, Doctor of medicine and surgery, for the first time in the report by Consul Johann Haemmerle dated 18 August, 1872.

On 7 April, 1873, the government of the German Empire granted Dr. Karl Ossenkop with a permission to certify the unfit of the German subjects for military service.

On 20 January, 1879, Ossenkop was appointed the German Consul in Berdyansk and took the oath on 13 February. Prior to the oath, there was quite a long procedure of approving the candidacy of the person to occupy the corresponding office.

The State Archive of the Autonomous Republic of Crimea preserved the case "On appointing Dr. Karl Ossenkop German Consul in Berdyansk". The jurisdiction of Dr. Ossenkop, the German Consul in Berdyansk, covered a part of the territory as Taurian province (Berdyansk and Melitopol districts) and Ekaterinoslav province (Olexandrivsk, Bakhmut, Slavyanoserbsk and Mariupol districts), and the lands along the Mius river.

On 25 September, 1890, the Odessa Herald posted a report as follows: "Having not found it necessary to keep the Consul in Berdyansk, the German government dismissed... Mr Ossenkop from the position he occupies".

A report that Consul Dr. Ossenkop in Berdyansk was removed from the German government service was published in Central-Blatt für das Deutsche Reich in the same 1890. This report also specified that the lands, which had previously been under the jurisdiction of the Consulate in Berdyansk, were now distributed among three German consular offices: Olexandrivsk, Bakhmut, Slavyanoserbsk and Mariupol districts of Ekaterinoslav province were now subordinated to the Consulate-General of Germany in Odesa; Berdyansk and Melitopol districts of the Taurian province were now subordinated to the Vice-Consulate in Kerch; while the lands along the Mius river were subordinated to the Consulate in Rostov-on-Don.

Accordingly, in 1890, Dr. Ossenkop was removed from his consular duties and was awarded with the responsibilities of certifying the unfit of the German subjects for military service in the German armed forces.

Ossenkop was last mentioned in the lists of doctors of the Russian Empire in Berdyansk in 1909 when he was already 84 years old.

After a long break in the activities of the German Consulate in Berdyansk, *Alexander Sukkau* became the Vice-Consul of the German Empire, with Sukkau mentioned in the Russian papers only as "Alexander Romanovich".

Sukkau was born on 27 November, 1850, in Elbląg (German as "Elbing" and Old Prussian as "Elbings"). Alexander was born in the family of Hermann Sukkau (father) and Matilda Sukkau (mother). The Berlin archive stores data on Hermann Sukkau who was a merchant and worked in Berdyansk already in the late 1850s.

Since age 3, Alexander Sukkau already lived on the territory of the Russian Empire. Besides German, he spoke Russian, French and Italian, belonged to the Evangelical Lutheran denomination and was married to Maria Sukkau (born Müller).

Alexander Sukkau was much more known to Berdyansk residents as one of the administrators of the city's largest production facilities, and not as the official representative of Germany. We are talking about the plant for the production of John Greaves agricultural machinery. This company began its operations in 1876 when there was the opening of the warehouse of foreign agricultural equipment and a workshop at this warehouse in Berdyansk. Interestingly, John Greaves, a British subject who arranged the warehouse and the workshop as the representative office of Clayton & Shuttleworth (a British firm), moved to Berdyansk from Breslau (the territory of

the then Germany), where he lived with his family. It is even more interesting that in December 1877, soon after moving to Berdyansk, John Greaves wrote a letter to the Ministry of Foreign Affairs of Germany, in which he offered his candidacy for the position of the German Vice-Consul in this city of the Northern Azov region.

Already in 1893, Greaves's plant was characterized as one of Europe's largest reaper-producing plants; whereas in 1894, the plant passed into the hands of a Commercial and Industrial Company that included Alexander Sukkau and Greaves himself with his two relatives.

In 1907, Sukkau together with several other like-minded Germans founded a German society that was engaged in establishing a secondary school with the German language of teaching.

On 25 June, 1910, Ohnesseit, the German Consul-General, sent a message from Odesa to Bethmann-Hollweg, the German Chancellor, in which he reported that in the course of his trip from Yalta to Kerch, he was approached by a German subject who lived in Berdyansk. On behalf of the population of the German colony of the city, the German subject asked the Consul-General to resume the activity in Berdyansk German Vice-Consulate, which was stopped in 1890. The subject also recommended Alexander Sukkau, a landlord, as the person that would be a perfect candidacy for the position of the Vice-Consul.

In June 1911, Ohnesseit wrote to Berlin about Sukkau that he used to be a Mennonite but changed the confession having married a daughter of a Protestant pastor. Sukkau, however, preserved all the Mennonite virtues, including reliability and caution. Moreover, Sukkau was well aware of the economic conditions of the Northern Azov region. Ohnesseit reported that Alexander Sukkau was firstly engaged in grain export as a merchant, and later on was a co-owner of the agricultural machinery production plant for many years, and as of the time of writing the letter was working at his large estate near Berdyansk.

On 13 March, 1912, the German Ambassador to St. Petersburg informed Bethmann-Hollweg that all the stages of appointment were complete, and all the necessary documents were available, except for one that had not yet been returned by the Russian government. Finally, Ohnesseit reported on 9 April that this document was obtained, and Sukkau was officially notified about his appointment and took the oath.

The year of 1914 drastically changed the status not only of Alexander Sukkau, but of all the other representatives of Germany in the Russian Empire. The break-out of the First World War caused a rupture of diplomatic relations between these countries and the termination of the activities of the German consulates in the port cities of the Azov-Black Sea region.

Soon after the war broke out, the opening of the German-language school and the establishment of a fund to help the Germans became a pretext for recognizing Sukkau as a person causing harm to the interests of the Russian Empire. At first, the Russian authorities limited Sukkau's rights, and soon threw him in jail. After a 4-week incarceration, the Vice-Consul was sent into exile to Arkhangelsk, in the North of the Russian Empire, and from there to the middle of nowhere.

Only 4 years later, the efforts of the Ministry of Foreign Affairs of Germany and personally of Wilhelm Graf von Mirbach-Harff, the Ambassador of the German Empire to the Russian Soviet Federal Socialist Republic, made it possible that Alexander Sukkau was allowed to leave the place of exile. In July 1918, Alexander Sukkau sent correspondence from Königsfeld, Schwarzwald, where he continued to live afterwards.

Interestingly, the name of Sukkau is still preserved in the toponyms of the Northern Azov region: there is a tract called Suk[k]alova Balka on the territory of Dmitrivsjka village council, which is not far from Berdyansk. There you may still find evidences of the economic activities of Sukkau, a German landlord-colonist, namely, a ground wall that served as a dam over the tract to form the pond. In the mid 1950s, gold-bearing sands were discovered on the beach area of the pond, with a prospectors' crew engaged in gold panning even operating for some time there.

Unlike the German representatives in Berdyansk, *Mathias Cowacewitch (Covacevitch),* the first (in chronology) German Vice-Consul in Mariupol, belonged to the very minority of the German officials in the Azov-Black Sea region who was not German in terms of either ethnical identity or subjecthood.

Mariupol local historians still use the edition titled "Mariupol and its surroundings. A report on educational tours to Mariupol Aleksandrovskaya gymnasium" (published in 1892) as the main source of information on Cowacewitch, or rather the Cowacewitchs, while there were two consuls in Mariupol carrying out their diplomatic duties at the same time, who were brothers. This is the very edition that reported that the first Catholics to appear in Mariupol in the 1820s included (apart from the Italians) the "italized" Slavs (those adopted elements of Italian culture) from the territory of the Austrian provinces on the Adriatic coast (Dalmatia, the Coastline), with Cowacewitch being among them, a "carrier" of "purely Slavic family name". Though, as both the Italians and these "italized" Slavs spoke Italian, Mariupol residents identified all of them as Italians. These "Italians", including Cowacewitch, opened trading companies in Mariupol, which quickly became known not only in the region, but also far beyond. In late 1860s (due to the activity of the Cowacewitches' trading house), the volumes of wholesale trade through the Mariupol port grew substantially. The Cowacewitches opened the offshoot of their trading house in Genichesk (a town on the Azov coast line to the west of Berdyansk) and began sending there grain from Konstantinograd, Pavlograd and Olexandrivsk districts of Ekaterinoslav province.

M. Cowacewitch, a merchant, was an honorary supervisor of a religious district school where the children of Orthodox priests and clergy received education. Cowacewitch was one of the initiators of establishing the Mariupol commercial assembly, whose statute was confirmed by the Minister of Internal Affairs on 12 January, 1870.

The bulletin titled "Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861" already identified Cowacewitch (without specifying his name) as the Vice-Consul of Mecklenburg-Schwerin in Mariupol. The list of consuls of Belgium in Mariupol also included Francois Cowacewitch. Francois Cowacewitch was enlisted in the same status in all the annual collections of reports of Belgian consuls for 1861–1868.

In 1868, when the king of Prussia signed the decree with the list of persons appointed official representatives of the North German Confederation in the cities of the Russian Empire, the corresponding position in Mariupol was taken by Mathias Cowacewitch who had already been the Vice-Consul of Mecklenburg-Schwerin in that very city of the Northern Azov region.

In July 1868, Mathias Cowacewitch (already as the Vice-Consul of the North German Confederation) wrote to Chancellor Otto von Bismarck. Cowacewitch reported on the steps he had taken when taking his new office, including the receiving of the relevant documents, seals and taking the oath. In this very latter, Cowacewitch also wrote that the archive and correspondence of the Vice-Consulate of Mecklenburg-Schwerin had become a part of the archive of the newly created Vice-Consulate of the North German Confederation in Mariupol.

It is significant that both the above mentioned letter and a number of other letters by Cowacewitch to the government in Berlin were written in French, not in German.

The bulletin titled "Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie" dated 1869 again listed Covacevitch (just like in 1861) as the Vice-Consul of Mecklenburg-Schwerin in Mariupol without specifying his first name, whereas F. Covacevitch was listed as the Consul of Belgium in Taganrog. The same document listed Kovacevicz (without mentioning the first name) as the Prussian Vice-Consul in Mariupol, whereas Kovacevitch was listed as the Vice-Consul of Sweden and Norway. It is significant that in 1869, in addition to the countries listed above, only Austria-Hungary, the Roman state, Italy, and France had their representative offices in Mariupol. Therefore, the name Cowacewitch (Covacevitch, Kovachevich, Kovacevitch) was carried by representatives of half of the consulates of foreign states in Mariupol.

Though, already in early 1870s the family name of Cowacewitch was not found among the official representatives of other countries in Mariupol. The answer to this riddle was found in the French-language letter by Francois Cowacewitch, a brother of Matthias Cowacewitch, to Otto von Bismarck, the Chancellor, dated 9 (21) February, 1869, which stated that it was Francois who had been recently entrusted to carry out duties of the Vice-Consul of the North German Confederation in Mariupol instead of his brother. Now, as Francois Cowacewitch was planning to leave the territory of the Russian Empire, he offered Otto von Bismarck to appoint Friedrich Gamper (a physician working in the Russian Empire who was a German by origin) Vice-Consul in Mariupol.

Jean Despot (just like Vice-Consul Cowacewitch) was among the very minority of the German consuls, who was not German by origin or a subject of one of the state formations on the territory of the would-be German Empire.

Antonio Despot, a father of Jean Despot, was born in Genova. Later on, he moved to the Northern Azov region and opened his trading house there in 1837, which was engaged in grain export through the local port. Soon enough, Despot entered Mariupol Top Five trading houses exporting grain to the ports of the Mediterranean.

The Anglo-French squadron reached Mariupol in May 1855 in the course of the Crimean war of 1853–1856, with Despot's grain warehouses being among buildings burnt by the squadron.

Jean Despot continued his father's business, with Jean Despot listed in the birth register as a foreigner and an Austrian subject.

When the office of Vice-Consul of the North German Confederation in Mariupol remained vacant in 1869, and the official Berlin was considering the candidature of Doctor Frederick Gamper, Jean Despot contacted Johann Friedrich Heammerle, the Consul of the North German Confederation in Berdyansk, offering his services. In a French-language letter written in Mariupol on 25 November, 1869, Despot (among others) specified that he had taken steps to acquire the status of a Russian subject since the beginning of that year, which he expected to receive in the near future. Heammerle supported Despot by quickly submitting a letter to the official Berlin. Jean Despot did take the corresponding office and received the seal of the Vice-Consulate of the North German Confederation in Mariupol from Joseph Ivonovich who was temporarily running this governmental institution.

When the German Empire was established in 1871, Jean Despot was appointed its Vice-Consul in Mariupol. Though, the list of the German consuls and consulates in the Russian Empire in "Handbuch für das Deutsche Reich" (dated 1874) contained no information on the German representative office in Mariupol. The explanation is found in the notification dated November 1874, which stated that the Vice-Consulate in Mariupol on the Azov Sea was closed, whereas its consular district joined the consular district of Berdyansk.

Despite the termination of the German representative office, Jean Despot stayed in Mariupol. He married Louise (called "Louise Rafailovna" by the locals), with the couple having two sons and a daughter: Rodio, Anton and Fanny.

Unlike the foreign merchants who cared only about profit while ignoring the arrangement of the city wherein they carried out their duties (there were enough foreign merchants both in Mariupol and Berdyansk), Jean Despot and his family made a noticeable contribution to the public and cultural life of the Northern Azov region. In particular, the former German Vice-Consul himself purchased a former grain barn at the Torgova Street in Mariupol, which had already been redesigned by M. K. Popov, one of the previous owners, into the venue for theatrical performances. Jean Despot was the Treasurer of the Society for assistance to students of the Mariupol Mariinska women's gymnasium; he is also remembered for his charity activity. Despot was also the Director of the Mariupol public assembly established in 1845.

Interestingly, despite the interest in Jean Despot as a person, neither professional historians nor local amateur historians nor relatives recall that this merchant was a German Vice-Consul in Mariupol.

Unlike the two previous representatives of German lands in Mariupol, *Ewald Bremer* was both an ethnic German and a German subject. At the same time, just like Matthias Cowacewitch and Jean Despot, the status of Bremer stated that Ewald Bremer was also "Consul honoraire" ("a trading consul"), not "Consul de carriere" ("non-trading consul").

This did not mean at all that Bremer (like Cowacewitch and Despot) was directly engaged in trade and belonged to the class of merchants. He had a degree of an Engineer and combined his duties as a German Vice-Consul with the functions of the owner of a metallurgical products plant in Mariupol.

Ewald Bremer was born in the family of Karl Bremer and Ottilie Bremer (born Mertin) on 24 February, 1870, in Dortmund, which then belonged to the Prussian province of Westphalia. Bremer was a Catholic, received an education in Charlottenburg, Berlin and Munich, spoke five languages, and was married to Elizabeth, a daughter of Christoph Bernard Schrulle and Anna (born Allendorff who was from Beckum, Westphalia).

Ewald Bremer started his activity in Mariupol in 1897; until that, he had worked for F. J. Collin (a firm from Dortmund) for several years.

In 1899, the bulletin titled "Central-Blatt für das Deutsche Reich" reported that Ewald Bremer, an engineer, was appointed by the Emperor as the German Vice-Consul in Mariupol. On 28 June (10 July), 1899, Bremer was sworn in. Thus the German representative office in Mariupol was restored 12 years earlier than in Berdyansk, though, the pause in the activities of the Mariupol-based diplomatic institution lasted 25 years, while in Berdyansk the pause lasted for 22 years.

The birth register of the Catholic Church of Mariupol, which is now preserved in the State Archive of Donetsk region, contains a number of records related to the family of Bremer, the German Vice-Consul and an engineer. In particular, Carola Bernardina Paula Bremer, the daughter of Ewald and Elizabeth (German subjects), was born on 21 January, 1907, and baptized on 4 February, 1907, with Christoph Bernard Schrulle and Ottilie Bremer being her godparents, and with Paula Schrulle attending the baptism. Ewald Wilhelm Bremer, the son of Ewald and Elizabeth Bremer, was born on 9 November, 1909, and baptized on the same day, with Wilhelm Schrulle and Maria Scherer being the godparents of the newborn. Joseph Henry, another son of Ewald and Elizabeth Bremer, was born on 20 February, 1911, and baptized on 6 March, with Henry Schwing and Anna Schrulle being his godparents. The same couple had their son, Wilhelm George, born on 23 February, 1913, and baptized on 17 March, with the above mentioned Wilhelm Schrulle and Maria Scherer being his godparents.

The life of Ewald Bremer, like the life of other German consuls in the Russian Empire, was drastically changed with the break-out of the First World War. When A. Stacklies, a woman from Hamburg, tried to find him in autumn 1914, the Ministry of Foreign Affairs of Germany sent her a reply dated 6 October that the Consul Bremer left the territory of the Russian Empire in the middle of August and stayed in Berlin for some time. However, at the time of preparing a reply to the request, the Ministry of Foreign Affairs did not have information about the place of Bremer's stay and advised Frau A. Stacklies to inquire through a Düsseldorf-based coal company that Bremer had business relationship with.

On 6 March, 1915, the newspaper titled "Mariupol life" published a report on the liquidation of the immovable property of Ewald Karlovich Bremer and Martha Ivanovna Schenwelder, both German subjects. In 1915 the house, which belonged to Bremer, already housed a military hospital for 35 beds.

Later on, from December 1919 to September 1921, Ewald Bremer was exchanging correspondence with the Ministry of Foreign Affairs while already living in Beckum, Westphalia, his wife's hometown.

The house of Bremer in Mariupol has been preserved till now, and is located at #67 Italijska Street.

This was the history of the German consuls in the Northern Azov region. Studying this history makes it possible to see very interesting aspects of the European vector of the region in the Imperial era. The biographies of the German official representatives in Berdyansk and Mariupol reflected the geopolitical processes determining

- The European and the world history of the 19th – early 20th century;
- Complex trajectories of the relations between the German States (and later the German Empire) and the Russian Empire;
- The colonization processes as a defining trend in the history of the Northern Black Sea and the Azov regions of the 18th – first half of the 19th century, with the German colonization being an important component of these processes;
- Inconsistent and contradictory processes of modernization and urbanization in the Russian Empire in the second half of 19th – early 20th century, in which the South Ukraine and its port cities in particular played quite a significant role...

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Попри все вищий інтерес до історії дипломатії та міжнародних відносин, на сьогодні є лише кілька монографій і дисертацій, присвячених діяльності іноземних консулів на теренах України часів Російської імперії[4].

На розпорошені згадки про німецьких консулів у Бердянську ми натрапляли під час пошукової роботи в архівах і бібліотеках різних країн під час написання книг з історії міста XIX – початку XX ст.[5]

---

[4] Див., зокрема: Hans Halm, *Johann Rosarowitz, der erste österreichische Generalkonsul in Cherson (geb. 1739, gest. 1789)* (Eisenstadt, 1952), 77 s.; Агстнер Рудольф. *Von Kaisern, Konsuln und Kaufleuten: Österreich und die Ukraine 1785–2010 / Про цісарів, консулів і купців. Австрія і Україна 1785–2010.* – Wien-Berlin: LIT Verlag GmbH&Co. KG, 2011. – 409 с.; Вовчук Людмила Анатоліївна. *Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.).* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.02 – всесвітня історія. – Миколаїв, 2013. – 200 с.; *Архіви консульських установ іноземних держав як джерело до вивчення української історії XIX – початку XX століть /* Колективна монографія за ред. Вадима Ададурова. – Львів: Видавництво УКУ, 2017. – 152 с. – (Серія "Видання Кафедри світової історії нового і новітнього часу УКУ", ч. 1).

[5] Бастрыга И., Лыман И. *Начала истории Бердянска.* – Запорожье, б.и., 2002. – 132 с.; Баханов К. А., Лыман И. И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – 218 с., ил.; *Бердянська чоловіча гімназія (остання третина XIX століття) /* Упорядники: В. М. Константінова, І. І. Лиман // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том І. – К.: "Освіта України", 2006. – 528 с.; *"Юне місто". Літопис історії Бердянська очима кореспондентів "Одеського Вісника" (1827–1860* рр.) / Упорядники: І. І. Лиман, А. М. Піменов. – Бердянськ – Ростов-на-Дону: РА "Тандем – У", 2007. – 358 с.; *"Кращий порт Азовського моря". Літопис історії Бердянська очима кореспондентів "Одеського Вісника" (1861–1875* рр.) / Упорядники: І. І. Лиман, В. М. Константінова. – Бердянськ – Таганрог: РА "Тандем – У", 2007. – 402 с.; *"Повітова столиця". Літопис історії Бердянська очима кореспондентів "Одеського Вісника" (1876–1893* рр.) / Упорядники: І. І. Лиман, В. М. Константінова. – Бердянськ – Невинномиськ: РА "Тандем – У", 2007. – 380 с.; *Бердянська чоловіча гімназія (1901–1919 роки)* / Упорядники: І. І. Лиман, В. М. Константінова // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том ІІ. – К.: "Освіта України", 2007. – 631 с.; *"Бердянський літописець" Василь Крижанівський /* Упорядники: І. І. Лиман, В. М. Константінова. – Бердянськ – Київ – Едмонтон: РА "Тандем – У", 2007. – 300 с.; Чоп В. М., Лиман І. І. *"Вольный Бердянск": місто в період анархістського соціального експерименту (1918–1921 роки).* – Запоріжжя: РА "Тандем – У", 2007. – 478 с.; Бердянський державний педагогічний університет. Історія. Сьогодення / В. А. Зарва, В. М. Константінова, І. І. Лиман та ін. – Бердянськ: БДПУ, 2012. – 286 С. : іл.; Лиман Ігор,

Згодом, по слідах міжнародного проекту "Чорне море і його портові міста, 1774–1914. Розвиток, конвергенція та зв'язки зі світовою економікою"[6] ми започаткували серію "Історія іноземних консульств на Півдні України", у якій були опубліковані книги "Європейське спрямування Північного Приазов'я в імперську добу: британські консульські рапорти про італійське судноплавство"[7], "Британський консул і промисловець Джон Грієвз"[8] і "Британські консули в портовому місті Бердянську"[9]. Вищеперелічені книги були розміщені у вільному доступі на всіх трьох мовних версіях сайту Науково-дослідного інституту історичної урбаністики (http://ri-urbanhistory.org.ua/).

Паралельно йшла евристична робота щодо джерел з історії німецьких консулів у регіоні. Навесні 2017 р. ми звернулись із своїми напрацюваннями до Генерального консульства Федеративної Республіки Німеччина в Донецьку / офіс м. Дніпро, очільник якого палко підтримав нашу ініціативу. Як наслідок, був розроблений і узгоджений проект, згідно з яким і була підготовлена та опублікована ця монографія.

У книзі висвітлюється історія німецьких консулів, які діяли в Північному Приазов'ї в період від заснування в регіоні представництв Пруссії та великого герцогства Мекленбург-Шверін після Східної (Кримської) війни і до закриття представництв Німецької імперії на початку Першої світової війни. При цьому хронологічні рамки дослідження є ширшими за 1859–1914 рр., адже ми намагались простежити і генеалогію представлених у регіоні німецьких консулів, і безпосередньо їхні долі як до появи німецьких офіційних представництв у Північному Приазов'ї, так і після їхнього закриття.

Подколзіна Софія. *Поширення імперських практик взаємин держави і церкви: релігійне життя Бердянська першого десятиріччя його існування.* – Бердянськ: ФО-П Ткачук О.В., 2015. – 118 с.

[6] The project "The Black Sea and its port-cities, 1774–1914. Development, convergence and linkages with the global economy" was co-financed by the European Union (European Social Fund – ESF) and Greek national funds through the Operational Program "Education and Lifelong Learning" of the National Strategic Reference Framework (NSRF) – Research Funding Program: THALES. Investing in knowledge society through the European Social Fund.

[7] Victoria Konstantinova, Igor Lyman, Anastasiya Ignatova, *European Vector of the Northern Azov in the Imperial Period: British Consular Reports about Italian Shipping* (Berdyansk: Tkachuk O. V., 2016), 184 p.

[8] Лиман Ігор, Константінова Вікторія, Данченко Євген. *Британський консул і промисловець Джон Грієвз.* – Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2017. – 200 с. Текст англ., укр.

[9] Лиман Ігор, Константінова Вікторія. *Український Південь очима консулів Британської імперії 19 – початку 20 ст. Том 1: Британські консули в портовому місті Бердянську.* – Київ, 2018. – 630 с., іл. Текст англ., укр.

Біографії консулів, як і аналіз їхньої діяльності, подаються в контексті взаємин Північного Приазов'я і його портових міст із німецькими землями і ролі німців у розвитку цього регіону.

Дотримуючись історіографічної традиції, ми відрізняємо Північне, українське, Приазов'я з портовими містами Бердянськом і Маріуполем від Східного, російського, з його містами-портами Таганрогом і Ростовом-на-Дону. Втім, географічні рамки дослідження аж ніяк не обмежуються двома містами. Це зумовлено, по-перше, тим фактом, що в різні часи під юрисдикцією німецьких консульських установ у Бердянську і Маріуполі знаходились доволі розлогі землі на території нинішніх Запорізької, Дніпропетровської, Донецької та Луганської областей України. А, по-друге, специфікою життєвих шляхів самих представлених тут німецьких консулів, їх родинних та комунікаційних зв'язків, так само як і віддзеркаленою у консульських рапортах географією торговельних зв'язків Північного Приазов'я.

Тож при підготовці монографії ми мали справу не тільки з німецько-, російсько- та україномовними джерелами, а й з документами, складеними англійською, французькою, італійською та іншими мовами. Йдеться як про опубліковані джерела, так і про документи архівів Німеччини (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Bundesarchiv), Великої Британії (The National Archives), Польщі (Archiwum Państwowe we Wrocławiu), України (Державний архів Одеської області, Державний архів Автономної Республіки Крим, Державний архів Запорізької області, Державний архів Донецької області, Державний архів Київської області) та Росії (Российский государственный исторический архив), абсолютна більшість з яких вперше вводиться до наукового обігу.

Безпосередньо в Німеччині бібліотечна та архівна евристика, обговорення проекту велись під час літньої академії університету Кобленц-Ландау проекту QUAERE програми Еразмус+ (липень 2016 р.), марбурзького етапу подвійного воркшопу "Міжміський обмін знаннями: міста Південної та Східної Європи, що формуються. 1870–1945"[10] (травень 2017 р.), поїздки на конференцію "Друзі або недруги трансформації? Економічні еліти в Україні в історичній і порівняльній перспективі" в Ессені[11] (липень 2017 р.), перебування на програмі DAAD "Research Stays for University Academics and Scientists" у Лейбніц-Інституті історії та культури Східної Європи[12] (жовтень–грудень 2017 р.), а також спеціального відрядження, співфінансованого Генеральним консульством Федеративної Республіки Німеччина в Донецьку / офіс у м. Дніпро (липень 2018 р.).

---

[10] Herder-Instituts für historische Ostmitteleuropaforschung – Institut der Leibniz-Gemeinschaft, Marburg.

[11] На цій конференції, організованій Kulturwissenschaftliches Institut Essen, Interdisziplinäres Netzwerk "Ukraine: Postsowjetische Gesellschaft im Wandel", була представлена доповідь "Connecting Ukraine, Great Britain and Germany: Family of British Vice-Consul John Greaves at the Forefront of Modernization at the Southern Ukraine".

[12] Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa (GWZO), Leipzig.

Крім аналітичного дослідження, книга включає понад сто ілюстрацій та близько 170 репринтів документів німецьких представництв у Бердянську і Маріуполі, що виявлені та скопійовані нами у фондах Politisches Archiv des Auswärtigen Amts та Bundesarchiv (Берлін). До видання увійшли і складені нами спеціально для цієї книги зведені списки іноземних консулів, які діяли в Бердянську і Маріуполі в XIX – на початку XX ст., що дозволяють наочніше віддзеркалити не тільки загальну картину міжнародних зв'язків регіону, а й мережеві зв'язки кожного з німецьких консулів. Нарешті, важливою складовою книги стали фрагменти рапортів британських консулів у Бердянську та Маріуполі за 1858–1912 рр., у яких висвітлюється діяльність німців у Північному Приазов'ї. Ці рапорти набувають особливої ваги, зважаючи, з одного боку, на тісні контакти британських і німецьких консулів у Бердянську і Маріуполі, а з іншого – на складність взаємин Британської та Німецької імперій, від співпраці до конкурентної боротьби й відкритої конфронтації.

Симптоматично, що поява книги, присвяченої історії німецьких консулів у портових містах Північного Приазов'я, накладається на тренди як міждержавного, так і місцевого рівнів: від проголошення 2017/2018 року Українсько-німецьким роком мов (організатори – Міністерство закордонних справ Німеччини, Посольство Німеччини в Києві та Goethe-Institut в Україні (координація проекту) за домовленістю з Міністерством освіти і науки України та Міністерством закордонних справ України) до найменування за нашою пропозицією в 2016 р. вулиці Бердянська, де жив офіційний представник Пруссії та великого герцогства Мекленбург-Шверін, – Консульською, іншої – Менонітською, а ще однієї, на якій на початку XX ст. німці збудували лютеранську кірху, – Лютеранською (з ініціативою щодо останньої виступила вже сама німецька громада Бердянська).

***

Відчуваючи потребу віддати моральні борги тим, хто був так чи інакше залучений до реалізації цього проекту, перші слова подяки ми із задоволенням адресуємо Генеральному консулу Федеративної Республіки Німеччина в Донецьку / офіс м. Дніпро Вольфґанґу Мьоссінґеру, який із великим ентузіазмом підтримав ідею створення цієї книги.

Висловлюємо щиру вдячність за підтримку, допомогу матеріалами та (або) консультаціями Віктору Петкау (Дортмунд, Німеччина), Дітлінд Хюхткер (Лейпциг, Німеччина), Естер Гантнер і Хайді Хайн-Кірхер (Марбург, Німеччина), Мартіну Крегеру, Соні Ніколаус, Пауліні Пуппель і Ральфу Енгелю (Берлін, Німеччина), Олександрі та Олександру Хан (Дрезден, Німеччина), Олені Петренко (Бохум, Німеччина), Оксані Гус (Ессен, Німеччина), Олександрі Криштапович (Дюссельдорф, Німеччина), Тзеліні Харлафтіс (Корфу, Греція), Девіду П. Судерману (Нортфілд, США), Джеймсу Уррі (Веллінгтон, Нова Зеландія), Юлії Маліцькій (Стокгольм, Швеція), Оліверу Хочаделу (Барселона, Іспанія), Маріусу-Тіберію Алексіану та Роксані-Габріелі Курке (Ясси, Румунія),

Константіну Арделеану (Галац, Румунія), Маріушу Мазуркевичу (Вроцлав, Польща), Володимиру Романцову, Вадиму Коробці, Світлані Новіковій, Вірі Волониць і Раїсі Божко (Маріуполь), Лілії Білоусовій (Одеса), Олександру Тедєєву (Запоріжжя), Валентині Шандрі (Київ), Катерині Астішиній, Анні Володіній і Олександру Харлану (Дніпро), Володимиру Кулікову (Харків), Ользі Драчук (Вінниця), Ользі Осередчук (Львів), Ігорю Богданову, Олесі Ходикіній, Євгену Денисову, Віктору Михайличенку, Володимиру Карпенку (Бердянськ).

Окрема подяка Юлії Мусенко, чиї педагогічний талант і заповзятість підштовхнули нас до занурення в німецькомовні джерела.

Надзвичайно вдячні Яні Савченко за участь у обробці ілюстрацій і за технічну допомогу в підготовці цього видання.

ЗВ'ЯЗКИ БЕРДЯНСЬКА І МАРІУПОЛЯ З НІМЕЦЬКИМИ ЗЕМЛЯМИ ТА НІМЕЦЬКИМИ КОЛОНІСТАМИ ДО ВЛАШТУВАННЯ КОНСУЛЬСТВ

Німецькі колоністи[13] були серед тих перших переселенців, які почали перебиратись до Бердянська ще до одержання ним офіційного статусу міста.

---

[13] Юлія Маліцька вживає щодо колоністів словосполучення "people from German lands", "German people", "German-speaking migrants", при цьому відзначаючи, що в імперському дискурсі і законодавстві XVIII–XIX ст. вони фігурували саме як "німецькі колоністи" (Julia Malitska, *Negotiating Imperial Rule. Colonists and Marriage in the Nineteenth-century Black Sea Steppe* (Stockholm: Elanders, 2017), p. 37, 39, 41).

Терміном "німці" українці та росіяни краю традиційно ідентифікували вельми строкатий у етнічному, мовному, конфесійному відношеннях конгломерат католиків, лютеран, кальвіністів, менонітів, швабів, гессенців... Причому таке "монолітне" сприйняття вельми різношерстої маси переселенців властиве не лише їхнім сучасникам, переважно – селянам, для яких яскраво виражені відмінності від їхніх власних чужомовних, іновірних сусідів із незвичною матеріальною культурою та традиціями господарювання "затуляли" внутрішню неоднорідність "німців".

Що ж стосується самих німецьких переселенців, то цілком зрозуміло, що вони чудово усвідомлювали свою неоднорідність. Як доводить Катерина Лях, на перших етапах колонізації надзвичайно важливою була етнічна самоідентифікація цих колоністів. Іншим критерієм, за яким вони вибудовували шкалу "свій-чужий", була конфесійна приналежність. І тільки значно пізніше, через десятки років після переселення на Південь України, серед німецьких колоністів поступово формується нова ідентичність, що базувалась на спільному проживанні в одній колонії чи окрузі, із збереженням при цьому значущості конфесійного чинника. І знову ж таки, нова ідентичність має підґрунтям протиставлення "свій-чужий", "ми-вони". Але тоді, як і раніше, "чужі" та "вони" прикладалось по відношенню як до росіян та українців, так і до частини тих, кого останні однозначно сприймали як гомогенних німців, тепер група "чужих" переформатувалась (Лиман Ігор. Південний казан, *Український тиждень.* – № 50. – 2010, грудень. – С. 46–47; Лях Катерина. *Німецькомовні колоністи Півдня України в мультикультурному оточенні: проблема взаємодії культур (XIX – поч. XX ст.).* Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Донецьк, 2005. – 20 с.; Лях Катерина. Синдром Робінзона Крузо: парадокси інтеграції німецькомовних колоністів в мультиетнічне середовище Південної України (XIX – початок XX ст.), *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету.* – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – Вип. XX. – С. 94–101). Про економічні, соціальні та демографічні аспекти розвитку сільськогосподарських німецьких колоній регіону див.: Мєшков Дмитро.

Леонард Абрамович Судерман (1821–1900), який сам переїхав до Бердянська на початку 1840-х рр., а згодом став одним із лідерів переселення менонітів із Російської імперії на Американський континент, описав епопею із менонітським заселенням нововлаштованого порту на березі Азовського моря. Згідно з ним, упродовж 1830-х рр. Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор Михайло Семенович Воронцов заохочував менонітів Хортиці та колоній на річці Молочній[14] до переселення до нещодавно заснованого Бердянська. Воронцов висловлював бажання, аби до цього порту переселились заможні родини, що займались бізнесом, садівництвом і торгівлею. У 1839–1840 рр. низка родин з Хортицької колонії та колоній на річці Молочній скористались цим запрошенням[15]. Вони зайнялись, поміж іншим, влаштуванням на новому місці вітряків і розбивкою садів. А оскільки борошномельний бізнес виявився вельми перспективним, то потік менонітів, що потягнулись до Бердянська, все зростав. Йоганн Корніс, якого Леонард Судерман називав очільником менонІт-

---

Життєвий світ причорноморських німців (1781–1871) / Пер. з нім. А. Косара. – К.: ТОВ "Видавництво "Кліо"", 2017. – 464 с.

[14] Наприкінці правління імператриці Катерини II (з 1787 по 1796 рр.) основну частку іноземних мігрантів до земель Південної України, включно із Північним Приазов'ям, становили саме меноніти. Пріоритетом була землеробська колонізація, і тому меноніти навіть грошової допомоги та землі отримували спочатку вдвічі більше ніж, наприклад, лютерани. На території майбутніх Бердянського та Мелітопольського повітів колоністи отримали 214 тис. дес. землі. У 1789–1815 рр. їх колонії утворили два менонітських осередки: Молочанський (близько 40 колоній) і Хортицький (18 колоній). У 1804–1805 рр. були засновані перші 17 колоній біля р. Молочні Води (Молочна). За даними С. Бобильової, у 1822 р. на Молочних Водах вже інсували 33 менонітські колонії. Вони належали до двох різних напрямків менонітства – фризького та фламандського, однак у 1820 р. обидва старости Молочанської колонії, Якоб Фаст та Франц Герц Перший, вирішили об'єднатися, оскільки відмінності між двома напрямками мали виключно зовнішній характер. На р. Берда в 1822 р. було засновано три німецькі колонії – Нейґофнунґ, Нейґофнунґсталь та Нойштутгарт. Засновниками двох перших були пієтисти-сепаратисти (Авдєєва Олена Сергіївна. *Міжконфесійні відносини у Північному Приазов'ї (кінець XVIII – початок XX ст.).* Дисертація … кандидата історичних наук. – Запоріжжя, 2016; *Очерки истории немцев и меннонитов Юга Украины (конец XVIII – первая половина XIX в.) /* С. И. Бобылева, Н. В. Бочарова, О. В. Безносова [и др.]; под ред.: С. И. Бобылева. – Днепропетровск: АРТ-ПРЕСС, 1999. – С. 27, 49, 130).

[15] У дещо іншій інтерпретації події з переселенням менонітів до Бердянська розгортались так: при влаштуванні населеного пункту частина його земель була відведена для розведення садів. Близько 50 таких ділянок площею по ¾ десятини виявились незатребуваними українськими і російськими переселенцями, і тоді-то М. С. Воронцов і запропонував місту передати ці ділянки молочанським і хортицьким менонітам. Таким чином невдовзі до Бердянська перебрались 24 родини з Молочної і 8 з Хортицької колоній (Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 2 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 30.08.2017); Бобылева С. И. "Бердянск", *Немцы Украины: Материалы к энциклопедии.* – М.: МСНК-пресс, 2002. – С. 21–23; Венгер Н. В. *Меннонитское предпринимательство в условиях модернизации Юга России: между конгрегацией, кланом и российским обществом (1789–1920).* – Днепропетровск, 2009. – С. 223–226).

ського сільськогосподарського об'єднання на Молочній, визнав за потрібне призначити регіонального представника для нагляду за облаштуванням менонітів у Бердянську[16].

Уже в 1841 р. преса повідомляла, що меноніти почали зводити будинки і заводять городи в спеціально відведеному їм кварталі, який називається Німецька колонія (цей мікрорайон існує в Бердянську донині). У 1842 р. "Одесский Вестник" писав: "Чудова пристрасть у добрих наших громадян до садівництва. Багато хто вже не задовольняється тими красивими і, можна сказати, чепурними садами, які у кожного з них майже в самому дворі [...]. Помилуйтеся дивовижними успіхами садів Німецьких колоній. 1-го березня був ще там голий степ, а тепер сади і найкрасивіші городи"[17]. Ще через 3 роки "бердянський літописець" В. К. Крижанівський[18] повідомляв: "Сади поширюються; Німецька колонія,

---

[16] Leonhard Sudermann, "Building a Mennonite Church in Berdyansk", Translated by John B. Toews, *Mennonite Life* (June, 1998), p. 18.

[17] Крыжановский Василий. "Письмо из Бердянска", *Одесский Вестник.*– № 28. – 8.IV.1842. – С. 130.

[18] Крижанівський Василь Костянтинович (1808, Гадяцький пов. Полтавської губ. – 24.07.1883, Бердянськ) – дворянин, "бердянський літописець". Закінчивши в 1821 р. Роменське повітове училище, поступив на службу до Феодосійського комерційного суду, в 1822 г. – до Феодосійського повітового суду. З 1823 р. служив писарем, пізніше – помічником секретаря при Керченській портовій митниці. У 1828 р. переміщений до канцелярії Одеського градоначальника. У 1831 р. призначений до Департаменту Зовнішньої торгівлі, у 1833 р. – надзирателем Маріупольської митної застави. У 1836 р. в чині титулярного радника відряджений до Бердянська для відкриття митної застави. Тоді ж за його ініціативою в Бердянську засновано богадільню. 18.06.1840 за клопотанням Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора М. С. Воронцова переміщений на посаду надзирателя Бердянської митної застави. Став членом комісії зі спорудження соборної церкви. У 1842 р. призначений попечителем за приписанням у Бердянськ купців і міщан. 24.12.1846 за ініціативою М. С. Воронцова переміщений до Маріупольської митної застави надзирателем і знаходився на цій посаді до 1850 р. У 1851 р. повернувся до Бердянська. У 1853 р. звільнений зі служби. У січні 1856 р. призначений помічником письмоводителя Одеського сиротського суду, в лютому того ж року – письмоводителем Одеської лікарської управи. У 1857 р. звільнений зі служби за власним клопотанням. У 1859 р. призначений депутатом від дворян до Бердянської квартирної комісії. У наступному році призначений надзирателем Бердянського парафіяльного училища. З 1841 по 1883 р. опублікував у газеті "Одесский Вестник" понад сотню статей про Бердянськ і був визнаний одним з найактивнишіх співробітників цієї газети за весь період її існування. Вів щоденники, частина яких збереглась і є одним із найцінніших документальних комплексів з історії Бердянська. Оскільки не мав дітей, заповів свій сад Бердянській чоловічій гімназії, а будинок – Павлівській богадільні. Щоденники В. К. Крижанівського були сховані у тайнику дерев'яного столу, придбаного Туржанським, нащадком відомого в Бердянську дворянського роду, і були випадково знайдені, коли старий стіл зробився непридатним для використання. Туржанські віддали свою знахідку до бібліотеки Бердянського державного педагогічного інституту, за що їм було виплачено 200 карбованців. У бібліотеці щоденники зареєстровані 12 лютого 1959 р. Утім, ця дата вельми умовна, оскільки на записах є штампи 1947, 1953 рр. У 2001 р. ректор Бердянського державного педагогічного інституту передав щоденники В. К. Крижанівського за 1865, 1866

що біля казенного саду, будується хорошими фасадними спорудами"[19]. Про чергові успіхи бердянських німців той же кореспондент через кілька років писав: "Роботи в тутешніх міських садах теж почалися; Німецька слобідка старанно займається обробітком землі, і багато хто з тамтешніх господарів розібрали насіння тютюну і шовковиці, від посіву яких можна очікувати безсумнівного успіху, тому що воду, яку так люблять рослини, знаходять тут на півершина від землі"[20]. Дещо згодом, повідомляючи читачам газети про успіхи бердянських німців у виноградарстві, В. К. Крижанівський згадував, що Німецька слобідка почала заселятись у 1838 р. на околиці Бердянська "на неозорій рівнині, що утворилася століттями з викинутого морем піску з морськими мушлями", і саме такий ґрунт надзвичайно підходив для вирощування винограду. Тут же кореспондент фактично звернувся із запрошенням до інших колоністів переселятися до Бердянська: "Залишається побажати, щоб колоністи, яким тісно жити в своїх колоніях, зважилися переселятися в Бердянськ на цю неосяжну рівнину, де тутові дерева і виноград можуть збагатити тисячі родин"[21].

Важливою умовою облаштування менонітських переселенців на новому місці було забезпечення їх можливістю відправляти релігійні треби. Тут став у нагоді церковний учитель Леонард Судерман, який раніше служив у менонітській конгрегації в Хойбудені поблизу Марієнбурга (Мальборка), що у Східній Пруссії. Перебравшись до Бердянська і звівши тут вітряк, завдяки якому забезпечив себе матеріально, він став проводити у власному будинку недільні служби. До Бердянська прибувало все більше заможних менонітів, і один із них, Авраам Вібе, який переселився з колонії Руднервайде на Молочній, другий поверх свого великого новозведеного будинку надав для проведення менонітських недільних зібрань. Невдовзі бердянські меноніти облаштували школу для своїх дітей, приміщення якої теж почали використовувати для недільних служб. При цьому меноніти Бердянська тісно спілкувались зі своїми родичами, що залишились на їхніх попередніх місцях проживання і час від часу приїздили до Бердянська. Один із них, старший церкви в Порденау Генріх Тевз, у 1848 р. ініціював проведення в Бердянську так званих "міністерських виборів", аби забезпечити кращі умови нагляду й виховання місцевих менонітів. Конгрегаційним вчителем був обраний Ізбранд Фрізен, який походив з міста Тігенгоф у Пруссії, а до Бердянська пере-

---

і 1870 рр. Бердянському краєзнавчому музею, а в 2002 р. щоденники В. К. Крижанівського були опубліковані науковцями БДПУ.

[19] Крыжановский Василий [В. Кр.]. 5-го июля, *Одесский Вестник*. – № 58. – 21.VII.1845. – С. 284.

[20] Крыжановский Василий [В. Кр.]. 19-го марта, *Одесский Вестник*. – № 25. – 27.III.1846. – С. 126.

[21] Крыжановский Василий. Первый опыт разведения винограда на Бердянских песках, *Одесский Вестник*. – № 64. – 15. VIII. 1851. – [С. 2].

їхав вже з Молочанської колонії Розенорд. Тоді ж Давід Фаст, який переселився до Бердянська з Руднервайде, був обраний проповідником[22].

Втім, зрозуміло, що зв'язки юного Бердянська із німецькими землями і німцями аж ніяк не обмежувалися менонітським аспектом[23].

Місто влаштовувалось як порт вивізної торгівлі, і великою мірою – для вивозу сільськогосподарської продукції саме німецьких поселень регіону.

Починаючи з 1844 р., судна деяких німецьких міст брали участь у торгівлі через Бердянський порт, хоча і їхня абсолютна чисельність, і спільна частка серед усіх суден, що прибували і виходили з Бердянська, довго залишались доволі скромними.

Дані, систематизовані на підставі публікацій "Одесского Вестника", у перший період існування порту біля Бердянської коси, тобто до початку Кримської війни, демонструють таку статистику його відвідання німецькими торговельними суднами:

Рік	**1837**	**1838**	**1839**	**1840**	**1841**	**1842**	**1843**	**1844**
Прибуло з баластом	0	0	0	0	0	0	0	5[24]
Відійшло з товаром	0[25]	0[26]	0[27]	0[28]	0[29]	0[30]	0[31]	5[32]

[22] Leonhard Sudermann, "Building a Mennonite Church in Berdyansk", Translated by John B. Toews, *Mennonite Life* (June, 1998), p. 18–19.

[23] Обставини іміграції до північного Причорномор'я та Приазов'я й облаштування тут німецьких колоністів, які не були менонітами, див., зокрема, у нещодавно виданій монографії Юлії Маліцької (Julia Malitska, *Negotiating Imperial Rule. Colonists and Marriage in the Nineteenth-century Black Sea Steppe* (Stockholm: Elanders, 2017), 398 p.). У цій же книзі є й інформація безпосередньо щодо історії Бердянського колоністського округу (p. 207).

[24] З них 1 ганноверське, 1 мекленбурзьке і 3 прусських.

[25] О торговле Бердянскаго порта в 1837-м году, *Одесский Вестник*. – № 42. – 25.V.1838. – Кол. 511–512.

[26] О торговле портов Азовскаго моря за 1838-й и 1839-й годы, *Одесский Вестник*. – № 88. – 2.XI.1840. – Кол. 390–391.

[27] О торговле портов Азовскаго моря за 1838-й и 1839-й годы, *Одесский Вестник*. – № 88. – 2.XI.1840. – Кол. 390–391.

[28] О торговле Азовских портов за 1840-й год, *Одесский Вестник.* – № 90. – 8.XI.1841. – С. 419.

[29] О торговле Азовских портов за 1841 год. IV. Бердянский порт, *Одесский Вестник*. – № 83. – 17.X.1842. – С. 391–392.

[30] О торговле Азовских портов за 1842-й год. 4. Бердянский порт, *Одесский Вестник.* – № 91. – 13.XI.1843. – С. 441.

[31] О торговле Азовских портов за 1843-й год. 4. Бердянский порт, *Одесский Вестник.* – № 29. – 8.IV.1844. – С. 155.

[32] З них 1 ганноверське, 1 мекленбурзьке і 3 прусських (О торговле Азовских портов за 1844 год. 4. Бердянский порт, *Одесский Вестник.* – № 81. – 10.X.1845. – С. 408).

Рік	**1845**	**1846**	**1847**	**1848**	**1849**	**1850**	**1851**	**1852**
Прибуло з баластом	1[33]	0	1[34]	2[35]	1[36]	3[37]	1[38]	9[39]
Відійшло з товаром	1[40]	1[41]	1[42]	2[43]	1[44]	3[45]	1[46]	10[47]

Дані "Одесского Вестника" можна співвіднести з більш докладною статистикою, поданою до Берліна прусським консульством у вигляді таблиці "Перелік суден, що увійшли до Бердянська та вийшли з нього впродовж 10 років", виявленої нами у Секретному державному архіві Фонду прусської культурної спадщини (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz)[48]:

Рік	**1841**		**1842**		**1843**		**1844**		**1845**	
Позначення кораблів	**№**	**Вага**	**№**	**Вага**	**№**	**Вага**	**№**	**Вага**	**№**	**Вага**
Російські	15	2,918	9	2,217	10	2,483	11	3,360	21	5,230
Австрійські	10	2,535	13	3,735	5	1,472	14	3,985	31	8,649
Англійські	2	451	6	1,423	5	944	3	728	6	1,804

[33] Ганноверське.

[34] Прусське.

[35] Бременське.

[36] Мекленбурзьке.

[37] З них 1 ганноверське і 2 прусських.

[38] Прусське.

[39] З них 5 прусських, 3 мекленбурзьких і 1 гамбурзьке.

[40] Ганноверське (О торговле Азовских портов за 1845-й год. 4. Бердянский порт, *Одесский Вестник.* – № 95. – 27.XI.1846. – С. 486–487).

[41] Бременське (О торговле Азовских портов в 1846-м году. 4. Бердянский порт, *Одесский Вестник.* – № 79. – 1.X.1847. – С. 420).

[42] Прусське (О торговле Азовских портов в 1847 году. 3. Бердянский порт, *Одесский Вестник.* – № 93. – 20.XI.1848. – С. 493).

[43] Бременське (О торговли Азовских портов в 1848-м году. III. Бердянский порт, *Одесский Вестник.* – № 85. – 22.X.1849).

[44] Мекленбурзьке (О торговле Азовских портов в 1849-м году. 4. Бердянский порт, *Одесский Вестник.* – № 39. – 17.V.1850. – [С. 2]).

[45] З них 1 ганноверське і 2 прусських (О торговле в Азовских портах в 1850-м году. Бердянский порт, *Одесский Вестник.* – № 50. – 27.VI.1851. – [С. 2]).

[46] Прусське ([О торговле в Азовских портах в 1851-м году.] 4. Бердянский порт, *Одесский Вестник.* – № 74. – 17.IX.1852 – [С. 2]).

[47] З них 6 прусських, 3 мекленбурзьких і 1 гамбурзьке (О торговле Азовских портов в 1852-м году. 4. Бердянский порт, *Одесский Вестник.* – № 83. – 23.VII.1853. – С. 1–2).

[48] GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 62–61.

Бременські										
Бельгійські										
Данські							1	150		
Французькі										
Грецькі	20	5,694	22	5,805	8	2,837	10	3,069	18	5,520
Ганноверські							1	145	1	180
Голландські							2	236		
Єрусалимські										
Іонійські	1	157	3	780	4	694	5	1,308	8	2,092
Мекленбурзькі							1	161		
Молдавські										
Неаполітанські			1	270					1	316
Норвезькі									3	538
Прусські							3	520		
Римські										
Сардинські	9	1,728	12	2,888	13	2,460	10	1,859	9	1,604
Самоські			1	74						
Шведські							1	201		
Тосканські									3	600
Турецькі							3	788		
Волоські										
Загалом	57	13,483	67	17,192	45	10,890	65	16,510	101	26,523
Каботажні судна	211		212		234		287		216	

Рік	**1846**		**1847**		**1848**		**1849**		**1850**	
Позначення кораблів	**№**	**Вага**	**№**	**Вага**	**№**	**Вага**	**№**	**Вага**	**№**	**Вага**
Російські	20	4,050	27	7,528	17	4,310	10	3,646	16	2,713 ½
Австрійські	17	4,617	59	16,177	20	5,819	4	1,152	8	1,060
Англійські	4	450	31	8,636	34	9,356	11	2,781	10	1,329
Бременські	1	300			2	380				
Бельгійські			1	280						
Данські										
Французькі			24	3,160			3	429		
Грецькі	45	12,070	68	19,764	29	8,380	22	7,413	20	3,068 ½
Ганноверські									1	98
Голландські					1	169				
Єрусалимські					1	120				
Іонійські	11	1,852	12	2,586	3	729	3	644	5	499
Мекленбурзькі							1	254		
Молдавські					1	244				
Неаполітанські			28	7,180						
Норвезькі					1	206				
Прусські			1	252					2	263
Римські			2	266						
Сардинські	18	2844	52	9,918	16	3,238	13	2,834	9	774
Самоські									1	70
Шведські			3	728						
Тосканські			2	290	2	334	9	2,052	6	534
Турецькі	12	2,564	6	1,126	3	686	1	270	7	803 ½
Волоські			1	138					1	80 ½
Загалом	129	28,747	317	78,029	130	34,071	77			
Каботажні судна	280		308		270		200	21,475	86	11,293

У цей період Бердянськ знаходився у складі прусського консульського округу, центром якого була Керч[49].

Що стосується Маріуполя, тут ситуація складалась дещо інакше, ніж у Бердянську.

Тривалий час він залишався "грецьким містом". Греки ж, маючи пільги, домінували і в сільській місцевості Маріупольщини. Тільки в 1820-х рр., тобто майже через півстоліття після офіційного заснування Маріуполя[50], до навколишніх місцевостей почали активно переселятись представники інших етносів. Зокрема, слідом за тим, як частина не зайнятих греками земель у 1821 р. була надана так званим "ізраїльським християнам", у 1822 і 1824 рр. землі тут були виділені і для менонітів, а також прусських і баденських вихідців[51], які одержали при переселенні низку пільг. Сформований хортицькими переселенцями в середині 1830-х рр. як дочірній Маріупольський менонітський округ складався з 5 поселень: Бергталь (який був адміністративним центром округу), Шенфельд, Гейбуден, Шенталь і Фрідріхсталь[52].

Поповнювали німці й населення безпосередньо Маріуполя.

Як і в Бердянську, і в цілому в регіоні німці Маріуполя належали переважно до трьох деномінацій: католицької, лютеранської та менонітської. Відомо, що саме священиків німецьких католицьких колоній запрошували до Маріуполя для задоволення релігійних потреб їхніх одновірців (у тому числі й італійців) у місті до зведення там католицької церкви[53].

Втім, маріупольські німці не були такими знаковими персонами в історії своїх деномінацій, як німці бердянські. І, зокрема, Маріуполь не мав такої потужної і впливової менонітської громади, як місто біля Бердянської коси.

Це певною мірою відбилось і в матеріалах німецькомовної періодики, що виходила на півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст.: тоді як події в житті німців Бердянська там висвітлювались доволі часто, про німців Маріуполя йшлося лише в поодиноких кореспонденціях[54]. У цьому ж контексті навіть показово і символічно, що на веб-сайті великого міжнародного проекту "Чорне море і його портові міста, 1774–1914. Розвиток, конвергенція та зв'язки зі світовою економікою", де акумульовані дані з основних аспектів життєдіяльності міст уз-

---

[49] GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 29, 39, 49.

[50] Стосовно самої дати, від якої слід відраховувати історію Маріуполя, на сьогодні тривають палкі дебати.

[51] *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: Типо-литография А. А. Франтова, 1892. – С. 41.

[52] *A Mennonite in Russia: The Diaries of Jacob D. Epp, 1851–1880* (University of Toronto Press, 2013); William Schroeder, *The Bergthal Colony*, rev. ed. (Winnipeg, Man., 1986).

[53] *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: Типо-литография А. А. Франтова, 1892. – С. 144.

[54] Йдеться, зокрема, про "Odessaer Zeitung", що була заснована в Одесі в 1861 р.

бережжя як Чорного, так і Азовського морів, серед шаблонів по Маріуполю в підгрупі "Громади" присутній і обов'язковий до заповнення шаблон "Німецька громада", але при ознайомленні з ним з'ясовується, що там подана інформація щодо не німецької, а італійської громади Маріуполя[55]. Та й у виданні 2002 р. "Немцы Украины. Пилотный сборник. Материалы к энциклопедии "Немцы России"" вміщено статтю про Бердянськ, тоді як стаття про Маріуполь відсутня[56].

Після того як був заснований Бердянськ, який в пресі XIX ст. іменували сином Маріуполя і онуком Таганрога[57], "син" ставав все більшим конкурентом свого "батька".

Звичайно, не всі були готові погоджуватись з втратою Маріуполем своїх позицій, і в регіональній пресі розгорнулась гостра дискусія щодо переваг Бердянська над своїм більш старшим сусідом. У ході цієї дискусії в 1847 р. маріуполець Г. Калері як один із аргументів називав саме близькість до його міста німецьких колоній. Калері писав, що відпускна ціна зерна в Маріуполі на 2 карбованці нижча за ціну в Бердянську через те, що околиці Маріуполя були щільно заселені хліборобами: крім 24 грецьких поселень безпосередньо Маріупольського округу, "в останні роки виникла ще дуже велика кількість нових поселень, розташованих ближче до Маріуполя, ніж до Бердянська. Усі майже німецькі колонії через меншу відстань також доставляють свої хліби більше в Маріуполь". Це, згідно з Калері, давало маріупольським купцям можливість заготовляти потрібні для них партії хліба фактично сидячи вдома, на відміну від бердянців, яким доводилось направляти прикажчиків і маклерів на далекі відстані, сплачуючи їм комісію. "Торгові доми тут мають власні свої капітали і відправляють пшеницю більше власним коштом, ніж по комісії, а відомо, що там, де все засноване на комісії, ціни завжди більш нестабільні"[58].

Утім, тут висловлювалась заангажована думка, і у читачів газети були серйозні сумніви в коректності тверджень про те, що німецькі колонії віддають перевагу Маріуполю і розташовані ближче до нього, а не до Бердянська (тут головне питання, яка саме кількість колоній малась на увазі). Як викликало сумніви і твердження про переваги торгових домів, які вели бізнес на власні кошти. Скажімо, діаметрально протилежна думка містилась у виданні "Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии", яке з відстані 1892 р. саме в тому, що торгові доми Маріуполя займались експортною торгівлею виключно на власних суднах, вбачало причини

---

[55] Новикова Светлана. *Мариуполь. Немецкая община //* Black Sea Port-cities, 1780s–1910 [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/3–2-1–6/ (Дата звернення: 31.08.2017).

[56] Бобылева С. Бердянск, *Немцы Украины. Пилотный сборник. Материалы к энциклопедии "Немцы России".* – Вып. 7. – М., 2002. – С. 21–23.

[57] 15-го Ноября, *Одесский Вестник*. – № 97. – 4.XII.1840. – Кол. 428–430.

[58] Калери Г. Ответ г-ну Бухтееву на "Письмо его к Редактору "Одесскаго Вестника", *Одесский Вестник*. – № 68. – 23.VIII.1847. – С. 361–362.

відставання Маріуполя від Бердянська і переорієнтації в середині XIX ст. значної кількості іноземних купців на порт біля Бердянської коси[59].

Взагалі ж конкуренція між Маріуполем і Бердянськом розгорталась великою мірою саме за "hinterland" – внутрішній регіон, звідки товари, і насамперед зерно, спрямовувались до їхніх портів для відправки морем[60]. І заможні німецькі колонії з їхніми багатими врожаями і пшеницею високої якості були ласим шматком для кожного з конкурентів[61].

---

[59] *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: Типо-литография А. А. Франтова, 1892. – С. 312.

[60] Докладніше про це див. у розділі авторстава І. Лимана та В. Константінової в книзі "*Between Grain and Oil from the Azov to Caucasus: The port-cities of the eastern coast of the Black Sea, late 18th – early 20th centuries. History of the Black Sea. Eastern shore*", що готується до видання в рамках проекту "The Black Sea and its port-cities, 1774–1914. Development, convergence and linkages with the global economy".

[61] Деяке уявлення про те, із яким захватом місцеве населення дивилось на успіхи німців регіону, можна скласти, ознайомившись із кореспонденцією "Одесского Вестника" за 1850 р.: "13-го мая, при прекрасной весенней поре, случилось мне выехать из Бердянска в одну из дальних окольных немецких колоний Пришиб (Мелитопольскаго уезда), на противоположной стороне которой красиво расположена колония Гальбштадт, принадлежащая Бердянскому уезду. Известно, что река Молочная служит гранью, разделяющею поселения меннонитов, что на западном ея берегу, от лютеран и некоторой части католиков, занимающих восточный берег. Удаляясь несколько от колон. Штутгардт, невольно изумляешься поразительной перемене: чудное устройство и добрый порядок громко прославляют копотливость и неослабное трудолюбие немцов, составляющия прочное основание их незыблемаго благосостояния. И в самом деле, вспомните прежнее состояние пространства, ныне удобреннаго и улучшеннаго этим народом: вы убедитесь, что таким приобретением, каковы немцы-колонисты, надобно гордиться и в то же время с чувством признательности благоговеть пред памятью Екатерины Великой. Царствование ея, быв дальнейшим развитием царствования Петрова, не только осуществило с блестящими результатами мысли и гениальныя начинания Великаго Преобразователя, но и породило новыя, сообразныя с современным духом. На разстоянии семидесяти пяти верст от города открываются пять селений: Мариенталь, Порденау, Шардау, Александерталь и Елизабетталь. Они образуют как бы длинный и очаровательный сад, разливающий на уютные мазаные, редко каменные, домы приятный запах и прохладу. Неподалеку от названых селений лежит поместье Штейнбах, существующее уже более сорока пяти лет. Нельзя не отдать полной справедливости владельцу его, г-ну Шмидту, который, совместно с своими наследниками, тридцать с лишним лет неутомимо трудится над его усовершенствованием. И за то тысячи неудобств, представлявшихся им на каждом шагу в пустыре, каким было первоначально описываемое место, теперь побеждены. Благодаря почтенному, истинно гостеприимному старику мне предоставлено было все осмотреть, и везде нашел я доказательства разумной и естественной последовательности! Особенное внимание сосредотачивается на частном училище, учрежденном г-м Шмидтом, на собственном его иждивении, с истинно-благодеятельным и полезным намерением; в этом училище получают достаточныя приуготовительная знания до 50-ти воспитанников, считая в то число и приезжих. Предметы, преподаваемыя в училище, суть следующие: закон Божий, арифметика, география и поверхностное изучение истории; языки: русский и немецкий, и, кроме того, пение и рисовальное искусство. Таким образом дети, находясь под непосредственным надзором молодаго учителя,

Приазовські степи, що давали можливості швидкого збагачення, стрімко перетворювалися в "свою Каліфорнію"[62].

Динаміка цієї конкуренції відбивається у статистиці вартості вантажів закордонної торгівлі, перевалених через порти Бердянська і Маріуполя:

Рік	Бердянськ		Маріуполь	
	Привіз	Відпуск	Привіз	Відпуск
1838[63]	—	848.979	86	1.186.489
1839	—	1.173.611	282	1.945.293
1840	—	1.223.506	107	1.154.930
1841	—	876.471	—	994.599
1842	774	978.359	325	903.488
1844	—	1.109.198	4.590	1.122.202
1845	1.673	1.360.855	2.397	1.041.225
1851	25.909	1.382.967	153	544.992
1852	34.307	3.800.130	1.805	1.581.405

уроженца соседней слободы (он обязан настоящим своим положением виновнику всего мною излагаемаго), и будучи удалены от примеров порока, неощутительно для них самих направляются к подробнейшему ознакомлению с делами христианской добродетели. Все развлечения сливаются у них в одно – невинныя игры, которыя, укрепляя телесныя их способности, решительно не вредят постепенному раскрытию душевных. Кажется, что важнейший закон воспитания, по которому все, исходящее от сердца, возвращается к сердцу, здесь понят и имеет значительное влияние" (Митрович М. Письмо из Бердянска, *Одесский Вестник.* – № 50. – 24.VI.1850. – [С. 1–2]).

Цілком звичними для місцевих читачів були і такі формулювання "Хлібороби наші, а особливо німці і ногайці, вивезли вже звідси понад півмільйона карбованців за свої продукти, користуючись першою ціною" (23-го Августа, *Одесский Вестник.* – № 73. – 15.IX.1851. – [С. 2]).

[62] Крыжановский В. 20-го Июля, *Одесский Вестник*. – № 59. – 26.VII.1852. – [С. 2–3].

[63] Дані подаються в перерахунку з карбованців асигнаціями в карбованці сріблом.

Каботажна ж торгівля обох портів у ці ж роки виглядала таким чином:

Рік	Бердянськ		Маріуполь	
	Привіз	Відпуск	Привіз	Відпуск
1838[64]	18.259	36.573	233.904	34.487
1839	13.113	17.317	200.326	43.787
1840	28.783	46.146	409.991	33.442
1841	32.374	46.084	298.022	35.619
1842	140.514	48.765	294.508	35.612
1844	72.026	34.858	163.158	22.164
1845	55.412	48.044	197.414	37.398
1851	59.862	87.494	248.918	88.726
1852	152.308	106.182	273.308	188.528

У другій половині 1850-х рр. після завершення Кримської війни мережа консульських установ, що існувала у портових містах регіону, почала суттєво розширюватись. Цей тренд не оминув і німецькі землі, які згодом увійшли до складу єдиної імперії. Так з'явились і офіційні представництва деяких із них у Бердянську та Маріуполі. Однак, на відміну, скажімо, від Великої Британії, німецькі державні утворення не стали направляти до нововлаштованих у портах Північного Приазов'я консульських установ осіб, не знайомих зі специфікою регіону. Натомість німці зробили ставку на купців і підприємців, які на той час вже мешкали в Бердянську і Маріуполі й були тісно інтегровані в економічне та соціальне життя цих міст.

Так розпочалася історія німецьких консулів[65] у Північному Приазов'ї, які діяли в регіоні із перервами аж до Першої світової війни. Цим консулам і присвячена ця книга.

---

[64] Дані подаються в перерахунку з карбованців асигнаціями в карбованці сріблом.

[65] Маються на увазі представники кількох класів консулів: безпосередньо консули, віце-консули та консульські агенти. Консули входили і входять до переліку посад дипломатичних представників (Базицька Н. Дипломатичний персонал, *Український дипломатичний словник.* – К.: Знання, 2011. – С. 135–136).

КОРНЕЛІУС ЯНЦЕН

Першим за хронологією офіційним представником німецьких земель у Бердянську став Корнеліус Янцен (Cornelius Jansen), який залишився в історії як один із найяскравіших і найвпливовіших представників менонітів не тільки міста на узбережжі Азовського моря, а і всієї Російської імперії.

Він народився в Тігенгофі (Іл. 1) 2 липня 1822 р. (за даними Петера Янцена – 6 липня 1823 р.). Його батьками були Даніель Янцен, народжений близько 1795 р., і Анна Янцен (у дівоцтві – Булер), народжена 20 липня 1797 р. У віці 10 років Корнеліус втратив матір, і з того часу жив у будинку свого дядька Герхарда Пеннера, старшини Хойбуденської конгрегації. Дядько допоміг племіннику робити перші кроки в комерції[66].

Іл. 1. Тігенгоф. Ринок

[66] *Jansen, Cornelius (1822–1894)*, Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online [Електронний ресурс] // URL: http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Cornelius_(1822–1894) (Дата звернення: 3.09.2017).

Згідно з описом його сина, Корнеліус Янцен (Іл. 2) був людиною середнього зросту, стрункім, з виразними рисами живого обличчя, із доволі великим носом, високим чолом, блакитними сяючими очима. Корнеліус мав добре почуття гумору. Він отримав гарну освіту і дуже любив читати. При цьому він знаходив задоволення в дебатах, під час яких вражав залізною логікою не тільки своїх опонентів, а й усіх присутніх. Корнеліус Янцен полюбляв грати в шахи, чудово співав і грав на флейті. У молодому віці Корнеліус дуже любив ще й танцювати, і принаймні цим здобув велику популярність серед дівчат. Крім того, за словами його сина, Корнеліус Янцен любив дітей, коней і собак. Єдине, до чого він відчував справжню відразу, була брехня. До того ж Янцен був великим акуратистом по відношенню до свого одягу[67].

Іл. 2. Корнеліус Янцен. 1873 р.

Ще молодою людиною він з Пруссії здійснив подорож до Північного Приазов'я, де швидко зрозумів потенційні перспективи цього краю і особливо – міста-порту Бердянськ у експорті зерна за кордон. Тож невдовзі, повернувшись на батьківщину, Янцен почав виношувати плани переселення.

4 травня 1848 р. Корнеліус Янцен одружився з Хеленою фон Різен (Helena von Riesen) – народженою 1 грудня 1822 р. донькою Петера фон Різена, купця, члена магістрату і відомого громадянина вільного міста Данцига (нині – Гданськ на території Польщі). За родинними переказами, предки дружини Корнеліуса Янцена перебрались до німецьких земель із Швеції під час Тридцятирічної війни 1618–1648 рр.

За спогадами сина, Хелена була високою і вже в молодому віці схильною до огрядності, але при цьому вельми привабливою жінкою. Вона була щедро наділена природою здоровим глуздом і перевищувала свого чоловіка у здібностях до ведення бізнесу і заощадження грошей. Їй вдавалось без створення напруги гнути свою лінію і рухатись власним шляхом навіть у стосунках із чоловіком. При цьому

[67] Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 16–17.

вона була завжди готова допомогти нужденним, віддавши їм останні гроші. Надзвичайно добре вивчивши Біблію, Хелена іноді інтерпретувала її згідно із своїм розумінням, яке часом розходилось із прийнятим теологічним трактуванням[68].

Молода родина Янценів прийняла остаточне рішення перебратись до Бердянська. Погодитись на це дружині Корнеліуса Янцена було доволі легко, оскільки в колоніях Північного Приазов'я на той момент вже жило чимало її родичів: дядьки, двоюрідні брати та сестри тощо.

Тож взявши свого первістка, доньку Маргарету (всього від цього шлюбу народилось шестеро дітей: Маргарета, Петер, Анна, Йоханнес, Хелена та Генрі Корнеліус) і молодшу сестру Хелени Анну, вони вирушили в подорож до міста на Азовському узбережжі.

Ця подорож відбулась у 1850 р. На новому місці Корнеліус, як і планував, зайнявся торгівлею зерном.

21 березня 1852 р. у Бердянську ж народився син Корнеліуса і Хелени Янценів Петер. Але того ж року Янцени тимчасово виїхали з Бердянська до околиці Данцига Шидліц. Про цю подорож Корнеліус Янцен через багато років розповідав, що, перетнувши кордон Пруссії, він був вражений вперше у житті побаченим ним потягом, і почав переконувати дружину та її сестру продовжити поїздку саме цим дивом науково-технічного прогресу, а не гужовим транспортом. Однак жінки були перелякані виглядом потягу і не ризикнули скористатись ним, віддавши перевагу традиційним засобам пересування. Тож замість кількох годин вони добирались до місця призначення ще кілька діб[69].

Іл. 3. Леонард Судерман (1821–1900) із дружиною

Як згадував Леонард Судерман (Іл. 3), вже виїхавши з Бердянська, Корнеліус Янцен багато сприяв місцевим менонітам у наближенні до реалізації їхнього прагнення до облаштування в місті на узбережжя Азовського моря церкви: використання для спільних зібрань приміщення школи ставало все більш незручним через зростання кількості вірян, незручність (особливо для жінок) наявних там шкільних лав і необхідність їх переставляти кожної неділі. Корнеліус Янцен організував

[68] Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 17.

[69] Ibidem, p. 19.

спеціальний фонд, що мав акумулювати кошти, зібрані серед одновірців на території Пруссії на зведення менонітської церкви в Бердянську[70].

Невдовзі після від'їзду Янценів із Бердянська спалахнула Кримська війна, під час якої один із складів, залишених Корнеліусом Янценом у Бердянську, постраждав від обстрілу англо-французької ескадри.

Леонард Судерман так описував своє сприйняття подій тієї війни і їх впливу на Бердянськ та його мешканців: "У 1855 р. Кримська війна, вельми важлива для російської історії, привела англо-французькі флоти в Азовське море. Оскільки вони загрожували портовим містам, мешканці міста Бердянська були в серйозній небезпеці. Щоб врятувати життя своїх сімей, вони втекли до степу, залишаючи свої володіння. Наші люди шукали притулку у своїх родичів у колоніях[71]. Раптове припинення бізнесу [і торгівлі] призвело до значних втрат. [...] Коли між Росією та її ворогами в 1856 році був укладений мир, це дозволило мешканцям портових міст на Азовському морі повернути свої володіння. Пройшов майже рік, перш ніж повністю зруйноване місто возз'єдналось з його колишніми мешканцями. Рани, завдані майну та володінням, поступово загоїлися, у деяких випадках раніше, в інших пізніше. Люди повернулись до своїх домогосподарств і до своїх [колишніх] професій"[72]. Цікаво, що у 1882 р. Леонард Судерман опублікував у "Familienkalender" свої спогади про події висадки англо-французьких військ у Бердянську. Ці спогади переказані близько до тексту Гельмутом Т. Хубертом[73].

У 1856 р. до міста біля Бердянської коси із Пруссії повернулась і родина Янценів. Перші дитячі спогади Петера Янцена саме були пов'язані з підготовкою до цього переселення його родини з-під Данцига і з самою кількатижневою подорожжю до Бердянська, яка знов була здійснена не потягом, а двома приватними транспортними засобами, які тягли поштові коні. Корнеліус Янцен взяв у цю далеку подорож і свого улюбленця, мисливського пса Гектора[74].

Повернувшись до узбережжя Азовського моря, Корнеліус Янцен енергійно взявся відновлювати і розширювати своє господарство, занепале за роки

---

[70] Leonhard Sudermann, "Building a Mennonite Church in Berdyansk", Translated by John B. Toews, *Mennonite Life* (June, 1998), p. 19.

[71] Частина бердянських менонітів під час війни переховувалась у Гнаденфельді (Іл. 4а–г). Там деякі з них відвідували братські зібрання, що організовувались Едуардом Вюстом, інші зійшлися зі штундистами. Самого Леонарда Судермана почали вважати бердянським прибічником Вюста (John B. Toews, *Perilous Journey: The Mennonite Brethren in Russia, 1860–1910* (Winnipeg: Kindred Press, 1988), p. 33–34).

[72] Leonhard Sudermann, "Building a Mennonite Church in Berdyansk", Translated by John B. Toews, *Mennonite Life* (June, 1998), p. 19.

[73] Helmut T. Huebert, *Mennonites in the Cities of Imperial Russia. Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol* (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006), *p. 68–70.*

[74] Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 19.

відсутності родини в місті. Янцен зайнявся і будинком для своєї родини[75], що, хоча і в перебудованому вигляді, вцілів у Бердянську донині (Іл. 5).

Янцени мали ділянку у кілька акрів[76] за своїми будинками на схилі так званої бердянської Гори. Саме на цій ділянці Корнеліус розбив виноградники. На гребні ж Гори, звідки відкривався чудовий вид на Бердянську затоку, яка була на відстані близько милі, Янцен побудував літній будинок, і відтоді його родина там часто проводила недільні та інші вихідні дні, насолоджуючись кавою. Зрозуміло, що Янцен не робив все це виключно власними руками: як згадував його син, робоча сила в Бердянську тоді була дуже дешевою (чоловіки заробляли 50, а жінки – 25 копійок на день), а кількість робітників, що пропонували свої послуги, великою. Однак на цих працівників не можна було покладатись і треба було за ними постійно наглядати. Чим і займався Корнеліус Янцен[77].

Аби розширити свій бізнес, Янцен скооперувався з Абрахамом Матіасом (Abraham Matthies), який мав крамницю у менонітській колонії Руднервайде. Функціями Матіаса в цьому тандемі були закупівля зерна у місцевих сільськогосподарських виробників і транспортування його до Бердянська. Там зерно розвантажували у склади, що належали Корнеліусу Янцену, де воно чекало на вивезення морем за кордон, переважно до Великої Британії[78].

У Бердянську Янцен дбав не тільки про відновлення і розширення своїх нерухомості та бізнесу.

До грошей, зібраних до створеного Янценом фонду прусськими менонітами, були додані кошти, одержані від менонітів Молочанських і Хортицької колоній, а також безпосередньо Бердянська. На них у 1858 р. був закладений фундамент, а в 1863 р. на свято П'ятидесятниці у новозведеній і ще не до кінця облаштованій капітальній цегляній церкві відбулась перша служба[79]. Дещо згодом менонітська церква в Бердянську отримала самостійність[80].

Будучи купцем, Корнеліус Янцен зайняв тут консульську посаду, представляючи інтереси Пруссії та великого герцогства Мекленбург-Шверін. До того ж саме Янцен стояв у витоків відповідних представництв у Північному Приазов'ї. Тож у "Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia", хоч і не зовсім коректно,

---

[75] Amy E. Greaves Sudermann Enss, *Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond: a Memoir 1899–1915.* Editors: David p. Sudermann and Mary R. Blocksma (Privately Publised Northfield, MN; Corrected Unpublished 2nd Edition, 2001), p. 56.

[76] 1 акр дорівнює близько 0,4 гектара.

[77] Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 19.

[78] Ibidem, p. 23.

[79] Leonhard Sudermann, "Building a Mennonite Church in Berdyansk", Translated by John B. Toews, *Mennonite Life* (June, 1998), p. 20.

[80] Ibidem, p. 21–23.

сформульовано, що Корнеліус Янцен "був засновником і впродовж багатьох років представником Прусського та Мекленбурзького консульства в Бердянську"[81].

23 жовтня 1858 р. німці Бердянська підписали звернення на ім'я прем'єр-міністра і міністра іноземних справ Пруссії Отто Теодора фон Мантейфеля про призначення Янцена представником Пруссії в цьому приазовському місті[82]. Втім, саме тоді Мантейфель пішов у відставку, і звернення бердянців розглянути не встиг.

Тим не менш, таке звернення було на часі: королівство Пруссія традиційно домінувало серед усіх Німецьких держав, а в період 1848–1871 рр. вело так звані "Німецькі війни об'єднання". Цілком природно, що економічно і політично потужна Пруссія дбала про розширення мережі своїх консульських установ за кордоном. Тож у 1859 р. справа про призначення Янцена продовжилась[83]. Вже у квітні того ж року він значився як прусський консульський агент у Бердянську[84].

А у 1861 р. у списках іноземних консулів у Російській імперії Янцен фігурував як віце-консул Мекленбург-Шверіна і консульський агент Пруссії в Бердянську[85]. Як зафіксовано у виданні "Regierungs-Blatt für das Großherzogthum Mecklenburg-Schwerin", купець К. Янцен був призначений віце-консулом Мекленбург-Шверіна 29 жовтня 1861 р.[86] (Іл. 6).

На той час Мекленбург-Шверін вже 46 років, за результатами Віденського конгресу 1815 р., мав статус великого герцогства[87]. Хоча Мекленбург-Шверін і не належав до найбільш розвинених в економічному і політичному аспек-

---

[81] *Jansen, Cornelius (1822–1894)*, Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online [Електронний ресурс] // URL: http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Cornelius_(1822–1894) (Дата звернення: 3.09.2017).

[82] GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 113–114.

[83] Ibidem, S. 119, 120, 123.

[84] Ibidem, S. 124–125.

[85] Крім Янцена, на початку 1860-х рр. офіційними іноземними представниками в Бердянську були британський консул Роберт Вільям Камбербетч (Robert William Cumberbatch), австрійський консульський агент і одночасно віце-консул Швеції та Норвегії Ян Гаспар Іванчич (Jean Gaspar Ivancitsch), бельгійський консул і французький віце-консул Франсуа Бонне (François Bonnet), віце-консул Данії Ніколас Лучич (Nicolas Lucich), віце-консул Сицилії Луї Граффані (Louis Graffagni), віце-консул Нідерландів Пайкос (Paicos), консул Пруссії Іван Геммерле (Jean Haemmerle), віце-консул Сардинії Тубіно (Tubino) та віце-консул Тоскани Сандріні (Ch. Sandrini) (*Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 49, 51, 53, 54, 56, 58, 64, 65, 67).

[86] *Regierungs-Blatt für das Großherzogthum Mecklenburg-Schwerin* (Schwerin, 1861), S. XX.

[87] "Mecklenburg-Schwerin", *Landeskundlich-historisches Lexikon Mecklenburg-Vorpommern* (Rostock: Hinstorff Verlag GmbH, 2007), S. 425–426.

тах німецьких держав[88], він вів доволі активну зовнішньоекономічну діяльність, спираючись на розлогу мережу консульських установ у приморських містах заруб іжжя. Цьому сприяло географічне розташування великого герцогства на півночі Німецької низовини, біля Балтійського моря. Причому морський берег майже на всій своїй протяжності низинний і плоский, із численними бухтами, затоками та гирлами річок, що створювало чудові природні умови для зручних гаваней[89].

У пам'ять про консульську службу родина Янценів зберегла восковий відтиск печатки з написом "Vize Consulate Grossherzogth. Mecklenburg Schwerin zu Berdyansk"[90]. Один із дітей Янцена згодом згадував, що в дитинстві він та його брати тішились, коли з нагоди особливих подій над будинком підіймали прусський прапор із чорним орлом, і що консульська посада забезпечувала його батькові більшу повагу з боку місцевого населення[91].

Напевно, десь у цей період Корнеліус Янцен спромігся кинути курити і почав боротися, хоча і не фанатично, проти цієї шкідливої звички в своєму оточенні. Коли його син Петер неохоче таки пообіцяв теж відмовитись від куріння, але поступово, Корнеліус Янцен з властивим йому почуттям гумору зауважив: "Ти нагадуєш мені панянку, яка мала кімнатну собачку, і коли пішла мода купірувати собакам хвости, вона сказала своєму кучеру: "Джеймс, візьми Фідо і відріж йому хвіст, але роби це поступово, по дюйму за день, аби це не завдало йому занадто сильного болю""[92]. Цікаво, що раніше, у віці 11–12 років, Петер Янцен мав розмову про куріння із своєю матір'ю, яка застосовувала зовсім інші "методи переконання", ніж її чоловік. Запідозривши сина в тому, що він почав курити, Хелена Янцен наказала йому дихнути їй в обличчя, і хоча він перед тим їв лише смажене соняшникове насіння, яке називав "великими ласощами для росіян", Петер Янцен був добряче побитий матір'ю. І після цього таки став курити[93].

У цілому подружжя Янценів приділяло вельми велику увагу вихованню своїх дітей. Хелена Янцен методично примушувала їх читати Біблію. Це стало одним із її улюблених методів покарання за будь-які дитячі провини. Причому кількість і розмір розділів, які слід було прочитати, були прямо пропорційні серйозності провини дитини. Петер Янцен зізнався, що іноді він віддав би перевагу добрячому прочухану, а не цьому читанню. Загалом діти Янценів побоювались

---

[88] Мекленбург, *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона.* – Т. XIX: Мекенен – Мифу-Баня (СПб., 1896). – С. 2–5.

[89] Там же.

[90] Gustav Eduard Reimer and Gustave Raymond Gaeddert, *Exiled by the Czar*: *Cornelius Jansen and the Great Mennonite Migration, 1874* (Newton: Mennonite Publication Office, 1956), p. 19.

[91] Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 25.

[92] Ibidem, p. 17.

[93] Ibidem.

більше матері, аніж батька[94]. Для допомоги з вихованням дітей Янцени виписали гувернантку Софію з розташованого неподалік Дюссельдорфа інституту, що готував вчителів і няньок. Цікаво, що Софія була не меноніткою, а лютеранкою.

Янцени чудово призвичаїлись до реалій Російської імперії і безпосередньо Бердянська, але це зовсім не означало, що вони ці реалії позитивно оцінювали.

Німецький кучер, який приїхав із Янценами з-за кордону, згодом був змушений залишити родину, і відтоді Янцени винаймали для виконання цих обов'язків місцевих російських слуг. Про останніх Петер Янцен згадував: "Як правило, вони були дуже схожі на переростлих дітей; ледачі, некомпетентні; і як чоловіки, так і жінки залежні від "водки" – національного напою і прокляття. Втім, як правило, ці слуги були віддані своїм хазяям і готові битись за них і їхню власність".

Іншою примітною реалією життя Російської імперії, з якою постійно мали справу Янцени, було хабарництво, яке чиновники розглядали як чи не обов'язкову складову своїх заробітків і яке практикували відкрито і не соромлячись. Як купець, Корнеліус Янцен щороку був зобов'язаний отримувати торгове свідоцтво. Коли підріс його син Петер, Корнеліус почав доручати отримання цих дозвільних документів йому. Петер описав стандартну процедуру, яку він з тих пір проходив: щороку він приїжджав на дрожках до бердянського казначейства, тривалий час очікував прийому, після чого врешті-решт удостоювався аудієнції чиновника, функцією якого і була видача купецьких свідоцтв. Вислухавши, з якою метою Янцен завітав до казначейства, чиновник хитав головою і промовляв: "Мені страшенно шкода, Пьотр Корнєєвіч [саме так на місцевий манер йменувався син Корнеліуса Янцена], але ми жахливо зайняті. Приходьте знову через тиждень". Тоді Янцен пропонував цьому "жахливо зайнятому" чиновнику 10 карбованців для прискорення справи. У відповідь на це той сміявся і писав цифру "50". Коли, нарешті, досягався компроміс на сумі 25 карбованців, чиновник витягав зі свого столу потрібні папери, які, як виявлялось, вже були готові і тільки й чекали, коли Янцен їх "викупить"[95].

Зважаючи на зацікавленість Корнеліуса Янцена у торгівлі з Великою Британією, стає зрозумілішим, чому він фактично допоміг облаштуванню в Бердянську консульства цієї держави.

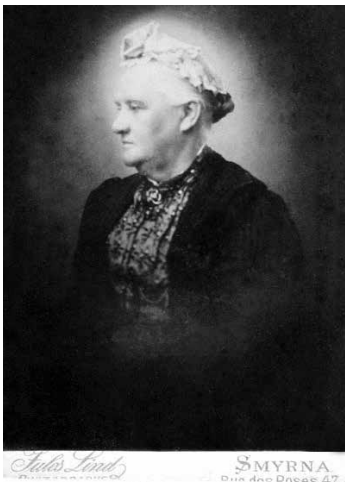
Річ у тім, що, як вже згадувалось, роки після завершення Кримської війни стали часом розширення наявної в Бердянську мережі консульських представництв, покликаних сприяти розвитку торгівлі. У цей же час у такому ж аспекті на Бердянськ звернула увагу і Велика Британія. Поки ж 2 червня 1856 р. Вайтхол оприлюднив список данських консулів у містах Російської імперії, яким уряд Данії доручив надавати допомогу підданим Великої Британії, поки остання не призначить своїх офіційних представників до цих міст. Згідно з цим списком, справами британських підданих у Бердянську тимчасово мав опіку-

---

[94] Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 18.

[95] Ibidem, p. 21.

ватись віце-консул Данії Ніколас Лучич[96]. І ось 12 січня 1858 р. королева Вікторія призначила на посаду британського консула в Бердянську Роберта Вільяма Камбербетча[97] – між іншим, прапрадіда сучасного знаменитого британського актора Бенедикта Тімоті Карлтона Камбербетча[98].

Іл. 7. Луїза Грейс Камбербетч, дружина британського консула в Бердянську

На новому місці призначення Роберт Вільям Камбербетч почав шукати гідну будівлю для облаштування консульства і для проживання своєї сім'ї (Іл. 7). Ось тут він і зійшовся з Корнеліусом Янценом, і між їхніми родинами зав'язались досить тісні стосунки. Британське консульство в Бердянську розташувалось в одному з будинків, які належали Корнеліусу Янцену: коли останній повернувся до міста після завершення Кримської війни, то впродовж кількох років його родина витрачала чималі кошти на ремонт своєї нерухомості та на зведення нового будинку. Втім, дружина Корнеліуса Янцена Хелена не була готова перебратись до новозведеної будівлі, оскільки вважала її несумісною з менонітським простим способом життя (Іл. 8). Тож будівля і здавалась в оренду Камбербетчу[99].

Саме граючись зі своїми майже однолітками з родини Роберта Вільяма Камбербетча, старші діти Корнеліуса Янцена (у тому числі – і майбутній сенатор Небраски) вивчили перші слова англійською мовою, що згодом їм знадобилася на американському континенті. Син Янцена Петер ходив із Робертом Вільямом Камбербетчем на перші у своєму житті полювання, згадуючи на схилі років, що тут було багато такої дичини, як зайці, куріпки та качки. Саме Камбербетч, якого Петер Янцен характеризував як великого мисливця, прищепив майбутньому сенаторові Небраски любов до полювання, яке багатьма рока-

---

[96] *The Edinburgh Gazette* (June 6, 1856), p. 511. Крім Бердянська, у цьому ж документі йшлося ще про 23 міста, включно з Петербургом, Москвою, Одесою, Таганрогом, Ригою, Архангельськом та іншими.

[97] Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 75.

[98] Актор, який зіграв, серед безлічі інших ролей, і в серіалі BBC "Шерлок", фільмах "Стартрек: Відплата", "12 років рабства", "П'ята влада", "Гра в імітацію", "Доктор Стрендж"; лауреат премії "Еммі", номінант на "Оскар", дворазовий номінант на премію "Золотий глобус", який у 2014 р. за версією журналу "Time" увійшов до сотні найвпливовіших у світі осіб, а в 2015 р. став командором Ордена Британської імперії.

[99] Helmut T. Huebert, *Mennonites in the Cities of Imperial Russia*. *Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol* (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006), p. 184–185.

Іл. 8. Корнеліус Янцен з родиною на ґанку свого будинку в Бердянську

ми пізніше, в перші часи перебування Янценів у преріях Небраски, годувало всю родину[100].

Корнеліус Янцен допоміг у Бердянську не тільки Камбербетчам. Добрим словом згадував його й інший британець – військово-морський інженер Джордж Юм (George Hume), який прибув на південь Російської імперії невдовзі після Кримської війни і залишився тут аж до 1892 р., встигши поспівпрацювати зі своїм співвітчизником, засновником Юзівки (тепер – місто Донецьк) Джоном Юзом, а також представляючи інтереси Великої Британії в Києві та Харкові (Іл. 9). Джордж Юм залишив докладні мемуари, у яких знайшлося чимало місця і для опису його перебування в Бердянську, включаючи спілкування тут із Корнеліусом Янценом. Юм прибув до Бердянська, маючи намір просувати серед місцевих меноніських колоній британські жниварки. З собою він мав рекомендаційні листи від генерального агента Британського та Американського Біблійного товариства в Російській імперії Мелвілла[101], адресовані якраз двом бердянським консулам,

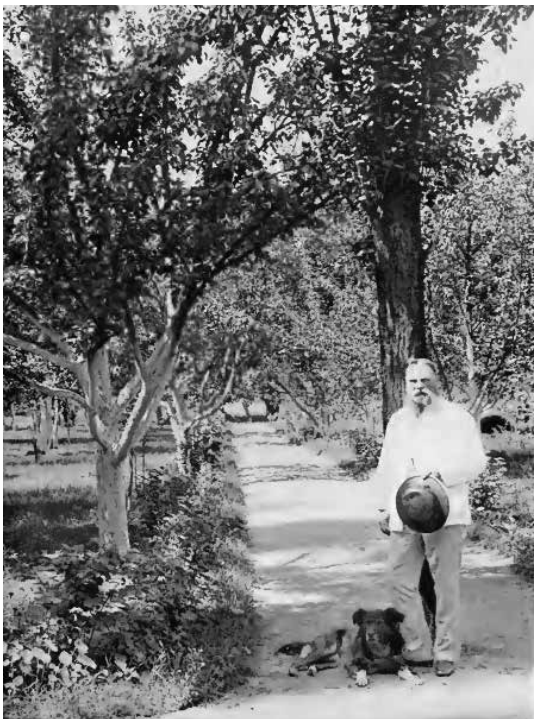
---

[100] Gustav Eduard Reimer and Gustave Raymond Gaeddert, *Exiled by the Czar*: *Cornelius Jansen and the Great Mennonite Migration, 1874* (Newton: Mennonite Publication Office, 1956), p. 20; Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Jansen, 1921), p. 25.

[101] Вільям Мелвілл (William Melville) час від часу навідувався з Одеси до Бердянська (між іншим, у державному архіві Одеської області відклалась справа за 1867 р.

Камбербетчу і Янцену. Першому – оскільки він був співвітчизником, другому – як представнику менонітів. З'ясувалось, що обидва консули вже були попереджені про приїзд Юма і підшукали йому в Бердянську комфортабельне житло.

У 1861 р., дочекавшись очищення Азовського моря від льоду і прибуття до Бердянська на суднах сільськогосподарських машин з Англії, Джордж Юм разом із Корнеліусом Янценом відправився до менонітських колоній регіону. Янцен був йому конче потрібен у цій подорожі, адже навіть саме представлення Юма консулом, що мав беззаперечний авторитет серед менонітів, служило гарантом успішного бізнесу британця. Таким чином Юм розпочав свою діяльність серед менонітів регіону, яких згодом докладно описав у своїх мемуарах[102].

Іл. 9. Джордж Юм у своєму саду

"О великобританском подд[анном] Мельвеле, возвратившемся из-за границы в Одессу, который привез с собою 5 ящиков книг" (Державний архів Одеської області. – Ф. 2 (Канцелярия Одесского градоначальника). – Оп. 2. – Спр. 1156 (О великобританском подд[анном] Мельвеле, возвратившемся из-за границы в Одессу, который привез с собою 5 ящиков книг, 3 сентября 1867 г.). – 7 арк.). Шотландець Вільям Мелвілл, який трохи розмовляв німецькою і жахливо – російською, вельми забавляв бердянських хлопців. Він залучив Корнеліуса Янцена до справи поширення в Бердянську та повіті Нового Заповіту та Псалмів, опублікованих російською мовою. Подарувавши дорослим членам родини Янценів Новий Заповіт німецькою та англійською мовами, Вільям Мелвілл практикував читання цих текстів з дітьми, завдяки чому ті, за спогадами Петера Янцена, отримали чудову практику з англійської (Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 25–26).

[102] Зокрема, Юм писав про менонітів: "On my preliminary journey, I found that the colonies consisted of a large number of villages inhabited by the followers of Menno, a sect of Bible Christians who had emigrated from Prussia on the introduction of obligatory military service in that country. The bearing of arms was contrary to their religion, and, under special Charter, exemption from military service had been granted them by the Empress Catherine of Russia.

The villages of this section of the colonies, with a population of 60,000 inhabitants, embraced the whole district from Berdiansk to the River Malotchnaya, and certain colonies beyond the Dnieper. They are models of arrangement and construction, and were planned under the supervision of a special Government inspector. Each farmstead is provided with barn and stables attached at right angles to the dwelling-houses, all being substantially built and tiled with Dutch tiles.

У бутність Корнеліуса Янцена консулом у Бердянську, 20 січня 1863 р. Юм ще встиг одружитися, у нього народилася тут дитина[103], і вже після цих подій він залишив місто на березі Азовського моря в пошуках більших прибутків. До цього британця підштовхнули неврожаї, що мали місце в Бердянському повіті впродовж двох років. Причому перед від'їздом з Північного Приазов'я Юм, знову заручившись рекомендаціями Корнеліуса Янцена, об'їхав багато місцевих німецьких колоній, отримавши там привітний прийом[104].

Their gable ends are whitewashed and face the street, presenting a very neat appearance, and this with the trim fences and gates gives one a justifiable impression of industrial prosperity. Another pleasant feature is the large number of storks, whose nests are perched upon the ridges of the houses. I consider this bird one of the most chivalrous of his kind, seeing that the male always arrives first and prepares the home nest for his mate.

At the time of my arrival, a conspicuous feature of each village throughout the colonies was the number of windmills used for grinding corn. These followed the mediaeval practice of turning the sails (which were covered with sail-cloth) to the wind by a pole. The grain was thrashed out by being trodden under foot by oxen or horses, though I noticed, among the larger landowners, a large granite stone cut into wide teeth was also used. The winnowing was done by throwing the corn into the air. In fact, the whole operation was biblical and primitive, and of course under such conditions the quantity of land sown was very small. The only attempt at mechanical working I found to be grinding the corn by treadmill worked by the weight of the horses on a plane table.

The principal village, or town as they call it, was Halbstadt, which contains the municipal buildings, educational high schools, etc. It is with a deep sense of gratitude that I record the fact that I received the ungrudging hospitality of these good people and was invited to all their social gatherings, more especially to those called in America "Bees," which are organized in every village. In the autumn the pigs, which form the chief meat food during the winter months, are killed and dressed. Sometimes, however, it is proposed to kill an ox or a calf, but this is only done when the principal joints thereof are previously ordered. I have been present at festivals where sixteen pigs have been killed and dressed in one day, the hams being put into brine, and all other joints made ready for curing or prepared for sausages of various kinds, besides which a dinner has been provided and cooked for the occasion. In my time it was always roast goose stuffed with chestnuts.

The division of the sexes prevails at the festivals, the women sitting at one side of the table and the men at the other. From place to place, in due course, the "Bees" fly; the same ceremonies are performed, until the last village in the circuit has stored its winter provisions.

The inhabitants of these villages are farmers possessing about 120 acres of land, and in the larger ones there are so-called "Beisitzers," who have no land, but are the artisans of the districts, such as blacksmiths, carpenters, etc. It was in such a village as this that I first tried the mower" (George Hume, *Thirty-Five Years in Russia* (London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., LTD, 1914), p. 55–57).

[103] *Gloucester Journal,* (January 30, 1864), p. 5.

[104] George Hume, *Thirty-Five Years in Russia* (London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., LTD, 1914), p. 109.

Згодом у своїх мемуарах він писав про родину Янценів як про своїх дорогих друзів, з якими від підтримував зв'язки навіть після їхнього від'їзду на американський континент[105].

Близько 1866 р. родина Корнеліуса Янцена, залишаючи за собою будинок у Бердянську, придбала ще й хутір у 30 милях від міста. Там Корнеліус Янцен звів комфортабельний будинок, а для нагляду за господарством найняв Луку Петровича, дуже чесного управителя з місцевих, який і працював на родину вірою і правдою багато років. На цьому хуторі Янцени почали проводити чимало часу. Між іншим, там Корнеліус Янцен гостинно прийняв двох британських квакерів, Томаса Харві з Лідса та Ісаака Робсона з Худерсфілду. Квакери, як і меноніти, були пацифістами і мали з одновірцями Янцена низку інших спільних релігійних принципів. До Північного Приазов'я Харві і Робсон прибули для релігійних розмов із населенням менонітських колоній. Корнеліус Янцен надав цим двом британцям послугу, не тільки дозволивши облаштувати у своєму будинку їхню тимчасову штаб-квартиру, а й кілька тижнів супроводжуючи їх у поїздах по регіону як перекладач[106].

Показово, що в рапортах до Лондона британських колег Корнеліуса Янцена, починаючи з Камбербетча, висвітлювалися й успіхи німецьких колоністів у Північному Приазов'ї.

Про досягнення цих німців періодично писав і британський консул у Бердянську Джеймс Ернест Наполеон Зораб. Зокрема, у рапорті від 24 січня 1868 р. він повідомляв про те, як німецькі колоністи експериментували з розведенням шовкопряда та виготовленням шовку[107].

Вельми цікаво, що в тому ж 1868 р. велось листування про призначення купця Корнеліуса Янцена ще й консулом королівства Вюртембергу в Бердянську[108].

Станом на 1869 р. Корнеліус Янцен продовжував представляти інтереси великого герцогства Мекленбург-Шверіна[109].

А вже невдовзі Янцен починає серйозно розглядати варіанти менонітської еміграції з Російської імперії.

Вже на момент, коли менонітські лідери зібрались у грудні 1870 р. у колонії Александрволь Молочанського округу, Корнеліус Янцен і його добрий друг

---

[105] George Hume, *Thirty-Five Years in Russia* (London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., LTD, 1914), p. 64.

[106] Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 28.

[107] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1868), p. 125–129.

[108] Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. 7. Hauptstaatsarchiv Stuttgart. Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten betr. Württembergische Konsulate im Ausland. E 50/60 Bü 30: Errichtung eines württembergischen Konsulats in Berdiansk; Bewerbung des Kaufmanns C. Jansen. 12. Okt. 1868.

[109] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 83.

Судерман замовили і отримали з Америки значну кількість невеличких книжечок, які вони поширили серед своїх одновірців[110].

Через плани військової реформи над менонітами Російській імперії нависла загроза позбавлення пільг, і, зокрема, скасування звільнення від військової служби, що суперечила їхнім релігійним переконанням. Корнеліус Янцен висловлював серйозні побоювання, що одним із наслідком реалізації цих планів стане асиміляція менонітів і втрата ними віри[111].

Як згодом стверджував Петер Янцен, плани російського уряду запровадити поширення військового обов'язку на народжених за кордоном Російської імперії і їх нащадків стурбували не тільки пацифістів-менонітів, а й тих іноземців, які в принципі не були проти військової служби. Адже вони знали, що таке в російських реаліях було служити 7–10 років: "З російським солдатом його командири поводились як із собакою, а його раціон навряд чи годився собаці для їжі". Крім того, загальною практикою російського уряду було направлення призовників із південних губерній на північ імперії і навпаки, аби в разі народних заворушень їм не довелось стояти перед моральною дилемою вбивати своїх родичів і друзів або ж не виконати наказ. Тому родина, відправляючи юнака на службу, прощалась із ним як назавжди, із досить слабкою надією побачити його знов[112].

Eine
Deputationsreiſe
von
Rußland nach Amerika.
Aufgezeichnet von
Leonhard Sudermann.

Іл. 10. Обкладинка книги Леонарда Судермана

Тож Корнеліус Янцен разом із Судерманом (Іл. 10) взявся активно готувати підґрунтя для переселення своїх одновірців до Північної Америки. Янцен написав низку памфлетів, які були опубліковані за його кошти у 1872 р. в Данцигу. Він виступав на таємних нарадах менонітських очільників, переконуючи їх при реальній альтернативі втратити віру чи залишити насиджені місця обрати саме другий шлях.

Все йшло добре, доки на одне із цих зібрань не потрапив "доброзичливець", який доповів про

---

[110] G. Wiebe, *Ursachen und Geschichte der Auswanderung der Mennoniten aus Russland nach Amerika* (Winnipeg, Manitoba: Nordwesten, n.d.), p. 21; Leonhard Sudermann, "Building a Mennonite Church in Berdyansk", Translated by John B. Toews, Mennonite Life (June, 1998), p. 23.

[111] James Urry, *Mennonites, politics, and peoplehood: Europe, Russia, Canada, 1525–1980* (University of Manitoba Press, 2006), p. 97; Gustav Eduard Reimer and Gustave Raymond Gaeddert, *Exiled by the Czar*: *Cornelius Jansen and the Great Mennonite Migration, 1874* (Newton: Mennonite Publication Office, 1956), p. 193–196; Delbert Plett, *Saints and Sinners: The Kieine Gemeinde in Imperial Russia 1812–1875* (Steinbach: Crossway Publications, 1999), p. 253–255.

[112] Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 29.

Корнеліуса Янцена поліції як про підбурювача менонітів до залишення Російської імперії. Янцена не заарештували лише через те, що він ніколи не був російським підданим, а мав статус "іноземного гостя". Проте розгляд його справи дійшов до Петербурга. Як наслідок, одним квітневим днем 1873 р., коли Янцени обідали, до їхнього будинку прийшов добре знайомий із головою родини офіцер у супроводі двох поліцейських, і, після вибачень за необхідність виконувати такий неприємний обов'язок, зачитав указ Третього відділення власної Його Імператорської Величності канцелярії – вищого органу поліцейського розшуку і слідства Російської імперії. У цьому зачитаному голосно, аби чули всі члени родини Янценів, документі Корнеліус звинувачувався у підбуренні російських підданих до заворушень. Тож указ передбачав зобов'язання Янцена залишити територію Російської імперії впродовж тижня, під загрозою в разі невиконання бути видвореним примусово. Корнеліуса Янцена навіть спеціально відвезли до фотографа. Той зробив знімок, який був розісланий на прикордонні пункти Російської імперії, аби попередити можливе повернення Янцена до цієї країни[113].

Ясно, що тиждень – нереальний термін для владнання справ і підготовки до залишення назавжди своєї домівки: не організувавши розпродаж майна, родина Янценів ризикувала залишитись у надзвичайно скрутному матеріальному становищі.

Ось тут і стали в пригоді зв'язки Корнеліуса Янцена на консульській посаді в Бердянську. Як прусський представник і підданий, він свого часу тісно спілкувався з прусським послом у Петербурзі, а саме не з ким іншим, як із Отто фон Бісмарком (Іл. 11). Станом на 1873 р. Бісмарк вже був Райхсканцлером Німецької імперії. І саме йому Корнеліус Янцен відіслав розлогу телеграму з проханням допомогти. І Отто фон Бісмарк не відмовив. Як наслідок, замість тижня Янцени отримали на збори два місяці.

Звичайно, розпродавати деяке майно довелося дешевше реальної вартості, адже покупці знали, що у Янцена була безвихідна ситуація. Друзі, побоюючись поліції, не ризикували відкрито відвідувати Янценів, аби попрощатись із ними, і робили це вночі. Нарешті, коли майнові справи

Іл. 11. Отто фон Бісмарк у період, коли з ним тісно спілкувався Корнеліус Янцен

[113] Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 29.

були так-сяк владнані, 26 травня 1873 р. Янцени залишили Бердянськ. Разом із Корнеліусом Янценом та його дружиною, які на той час обидва були у віці близько 50 років, місто залишили все та ж молодша сестра Хелени Анна, а також діти: 23-річна Маргарета, 21-річний Петер, 18-річна Анна, 17-річний Йоханнес, 13-річна Хелена та 9-річний Генрі Корнеліус.

З палуби пароплава, що відпливав із Бердянська до Одеси, вони помахали кільком друзям, що ризикнули вийти попрощатись із ними. Серед цих кількох відданих товаришів був і вірний управитель хутора Янценів Лука Петрович[114].

Події навколо ймовірної еміграції менонітів і деяких дій безпосередньо Корнеліуса Янцена докладно висвітлювались британським консулом у Бердянську Зорабом. Зокрема, у рапорті до Лондона від 27 лютого 1872 р. він попереджав про значні втрати, яких регіон може зазнати через еміграцію менонітів[115]. Британський консул зазначав, що еміграційні настрої були спричинені законодавчими новаціями Російської імперії, що скасовували надані німцям раніше привілеї, і тепер планувалося, що вони будуть призиватись на військову службу. Німецькі школи будуть передані під нагляд російських інспекторів, а вивчення російської мови в них буде зроблене обов'язковим. Зораб наголошував, що німецьке населення, порівняно з росіянами, було більш ефективним у веденні сільського господарства, вирощувало більші врожаї кращої якості, і хоча німці в регіоні зовсім не спромоглися поширити свої моральні принципи та сільськогосподарські вміння на російських селян, вина за це повністю лежить на вадах законодавства, яке сепарувало німців від інших. Якщо уряд не перегляне закони, констатував Зораб, регіон втратить понад 10 тисяч ощадливих, працьовитих мешканців, що боляче вдарить по місцевому сільському господарству. І ці втрати будуть відчуватись ще довгий час. Зораб порівнював ситуацію із втратами регіону через еміграцію татар і ногайців, які пішли 16 років тому і яких так і не змогли замінити росіяни, що переселились сюди у такій же, а то й більшій, кількості[116].

Важливо, що Зораб не лише повідомив керівництво про настрої місцевих менонітів, а й передав до Лондона запит менонітів щодо можливостей еміграції до Канади. Як зазначає новозеландець Джеймс Уррі, відповідний документ був скопійований і переданий до Міністерства у справах колоній (Colonial Office) для подальшої відсилки до Канади (закордонними справами останньої тоді саме британців). Уже внаслідок цього агент з імміграції Вільям Хеспелер (William Hespeler), якого зазвичай і прийнято вважати зачинщиком менонітської еміграції до Канади, був направлений до Бердянська і справа отримала розвиток.

---

[114] Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 30.

[115] З інших джерел відомо, що незадовго до складання цього рапорту, у січні 1872 р. британському консулу Леонардом Судерманом була вручена петиція, яка стосувалась саме запиту щодо менонітської еміграції (Cornelius Krahn, *From the Steppes to the Prairies, 1874–1949* (Mennonite Publication Office, 1949), p. 70).

[116] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1872), p. 490.

Іл. 4а. Експозиція приватного музею “Менонітська садиба” в с. Богданівка (у минулому – Гнаденфельд)

Іл. 4б.

Іл. 4в.

Іл. 4г.

Іл. 5. Будинок Джона Грієвза, перебудований з будинку Корнеліуса Янцена

D A N E M A R K
Möen
LAALAND
FALSTER
Fehmarn Belt
Fehmarn
Mecklenburger Bucht
Darsser Ort
Zingst
Stralsund
RÜGEN
ROSTOCK
Greifswalder Bodden
Greifswald
Demmin
Neubrandenburg
Friedland
Schwerin
Malchin
Malchow
Waren
Parchim
Ludwigslust
Wittstock
Rheinsberg
Templin
Prenzlau
Angermünde
Eberswalde
Fürstenberg
Gransee
Oranienburg
Potsdam
Brandenburg
Genthin
Jerichow
Havelberg
Perleberg
Pritzwalk
Neustadt
Lübeck
Travemünde
Wismar
Grevesmühlen
Boltenhagen
Hagenow
Ludwigslust
Gadebusch
Schönberg
Grevesmühlen
Kiel-Stettin
Kiel-Danzig-Königsberg
Lübeck-Lauenburg-Berlin
Hamburg-Berlin
Hamburg-Lübeck
Hamburg-Bremen
Hamburg-Cuxhaven
Hamburg-Harburg
Hamburg-Altona
Altona
Harburg
Bremen
Cuxhaven
Stade
Buxtehude
Lüneburg
Uelzen
Celle
Soltau
Verden
Nienburg
Hannover
Minden
Bückeburg
Stadthagen
Rinteln
Hameln
Alfeld
Elze
Hildesheim
Peine
Braunschweig
Wolfenbüttel
Helmstedt
Schöningen
Magdeburg
Burg
Genthin
Jerichow
Havelberg
Perleberg
Pritzwalk
Wittstock
Rheinsberg
Templin
Prenzlau
Angermünde
Eberswalde
Fürstenberg
Gransee
Oranienburg
Potsdam
Brandenbur

До того ж Вільям Хеспелер пропонував, аби Зораб супроводжував делегацію менонітів до Манітоби (Канада), але британський уряд не пристав на цю пропозицію, побоюючись загострення стосунків із Російською імперією[117]. Таким чином, Джеймс Зораб безпосередньо стояв у витоків менонітської еміграції на американський континент.

Тему менонітської еміграції британський консул продовжив висвітлювати в рапорті за наступний рік, складеному 19 лютого 1873 р. Показово, що Зораб перш за все відзначив увагу російської преси до характеристик стану справ із еміграцією, даних ним у попередньому рапорті. Далі британський консул проінформував офіційний Лондон про літній візит чотирьох менонітів до Канади та США з метою обстеження потенційних місць для переселення їхніх одновірців. При цьому, як повідомляв Зораб, хоча питання залишення Російської імперії відкрито обговорювалось лише менонітами, німці інших деномінацій уважно спостерігали за діями останніх, вочевидь маючи намір у разі чого наслідувати їхній приклад. Знов повторивши свої побоювання щодо можливих негативних наслідків еміграції менонітів для стану сільського господарства регіону і відповідно для експортної торгівлі, Джеймс Зораб припустив, що спорожнілими після від'їзду менонітів землями скористаються спекулянти, ці землі будуть швидко виснажені і потім кинуті, що також вдарить по економіці[118].

Хроніка переселення менонітів із Бердянська та інших населених пунктів регіону висвітлювалась і в американській пресі[119].

Що ж до родини Корнеліуса Янцена, то прибувши з Бердянська пароплавом до Одеси, вже наступного дня вона вирушила далі на захід – тепер вже потягом (і це була перша родинна подорож цим видом транспорту) через Австро-Угорщину і Польщу до Данцига – малої батьківщини Хелени Янцен. Поблизу міста Янцени на шість тижнів зупинились на фермі брата Хелени, Йоханнеса фон Різена. "Вигнанці з похмурої Росії" були гостинно прийняті родичами і старими знайомими[120].

А вже в серпні 1873 р. родина Янценів прибула до Берліна, що в Канаді. Тільки-но там облаштувавшись, Корнеліус із сином Петером з'їздив до Нью-Йорка. Там він зустрівся з делегацією їхніх друзів з Північного Приазов'я, які прибули туди раніше і підшуковували у США місця для переселення менонітських

---

[117] James Urry, *Myth and History: The Story of William Hespeler's Independent Role in the Immigration of Mennonites to Manitoba in the 1870s*, Plett Historical Research Foundation [Електронний ресурс] // URL: http://www.plettfoundation.org/articles/myth-and-history/ (Дата звернення: 17.05.2015).

[118] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1873), p. 1004–1008.

[119] "Proposed Emigration of a Colony of 40,000 to the United States" *The Somerset Herald* (June 12, 1872), p. 1; "The disciples of Menno Simon", *The Cecil Whig* (December 5, 1874), p. 1.

[120] Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 31.

Іл. 12. Будинок Петера Янцена у Беатріс (Небраска)

колоній. На чолі цієї делегації стояв ніхто інший, як Леонард Судерман із Бердянська, якого Петер Янцен називав "наш любий друг"[121].

Наступного року Янцени перебрались до Айови (США). У 1875 р. "Chicago Daily Tribune" опублікувала переклад листа Корнеліуса Янцена, в якому той викладав причини й обставини переселення менонітів до Америки[122].

Нарешті, у 1876 р. Янцени остаточно осіли в Небрасці. Там Петер Янцен оселився на ранчо й у 1886 р. заснував місто, яке було назване на його честь (Jansen)[123]. У 1909 р. Петер продав це ранчо і перебрався до міста Біатріс у тій же Небрасці (Іл. 12). Наступного року він був обраний сенатором цього штату[124]. Ще 4 травня 1877 р. він одружився з Гертрудою Пеннер (Gertrude Penner), яка народила йому сімох дітей. Син Корнеліуса Янцена залишився в історії як американський піонер, фермер, мандрівник, політик і дипломат.

Проживаючи у США, Корнеліус Янцен і його син Петер (Іл. 13) докладали зусиль для одержання від уряду США дозволу на оселення тут менонітів з Російської імперії компактними групами, допомагали їм знайти собі помешкання, знаходили фінансову підтримку для бідних менонітських емігрантів. Батько й син Янцени підтримували контакти і безпосередньо з Бердянськом, ведучи жваве листування. Спочатку листи перехоплювались і не доходили до адресатів, але

---

[121] Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 34.

[122] "The Mennonites", *Chicago Daily Tribune* (January 5, 1875), p. 2.

[123] Royden Loewen, *Family, Church, and Market: A Mennonite Community in the Old and New Worlds, 1850–1930* (University of Illinois Press, 1993), p. 163.

[124] *Jansen, Peter (1852–1923)* // Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online [Електронний ресурс] // URL: http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Peter_(1852–1923) (Дата звернення: 1.09.2017).

Іл. 13. Петер Янцен

Янцени змогли обійти цю перепону, спрямовуючи листування через друзів у Німеччині та Великій Британії[125].

Помер Корнеліус Янцен (Іл. 14) у місті Біатріс[126] 14 грудня 1894 р. Наступного дня газета "Omaha Daily Bee" повідомила про смерть цього "одного з найвідоміших мешканців міста", що вона настала від апоплексичного удару, причому ще напередодні Янцен проскакав на коні п'ять миль сільською місцевістю і почував себе як звичайно[127].

Через 3 роки, 2 грудня 1897 р., у тому ж місті Біатріс померла дружина Корнеліуса Хелена[128].

Донька Корнеліуса Янцена Маргарета вела щоденники, частина яких опублікована. Там часто згадується Бердянськ[129]. Померла Маргарета невдовзі після переїзду Янценів на американський континент, у січні 1875 р.[130]

---

[125] Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 35.

[126] *Jansen, Cornelius (1822–1894)* // Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online [Електронний ресурс] // URL: http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Cornelius_(1822–1894) (Дата звернення: 3.09.2017).

[127] "Two gage County Citizens Dead", *Omaha Daily Bee* (December 15, 1894), p. 5.

[128] *Jansen, Cornelius (1822–1894)* // Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online [Електронний ресурс] // URL: http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Cornelius_(1822–1894) (Дата звернення: 3.09.2017).

[129] Royden Loewen, *From the Inside Out. The Rural Worlds of Mennonite Diaries, 1863 to 1929* (Winnipeg: The University of Manitoba Press, 1999), p. 41–69.

[130] Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 42.

Іл. 14. Корнеліус Янцен на схилі років

Син Корнеліуса Янцена Петер востаннє побував у Російській імперії у 1900 р., відвідавши Одесу, південне узбережжя Криму, Москву ("the old Tartar city"), Оренбург, а вже звідти приїхавши і до Бердянська. Описуючи цей короткий візит до приазовського міста, у якому він народився[131] (Іл. 15), Петер Янцен, поміж іншим, відзначив, що він зустрівся тут з багатьма старими друзями – росіянами, греками, євреями. І всі вони пам'ятали добре серце Корнеліуса Янцена.

---

[131] Враження від цього відвідання Бердянська Янцен виклав так: "I reached Berjansk on the Sea of Azov, the place where I was born, late one evening and went to the hotel for the night, not wanting to disturb my friends. Early next morning, after the customary tea, I started out on a walk through the place where I had first seen the light of day forty-eight years before. It was a peculiar sensation to be back after nearly twenty-nine years. I first went to the market place, where women were selling fish, vegetables and all kinds of produce. Everything seemed just as I had left it, and I felt very much at home. One thing, however, seemed peculiar. In my memory and imagination I had depicted buildings much larger and streets much wider; in reality I found them small and narrow. I sauntered down to the Worontso[v]skaja Ulitsa (Street) and soon found myself standing before the house formerly owned by my father. This also seemed much smaller than I had imagined. The property is now owned by an Englishman. I walked on three houses farther, where lived Mrs. Sudermann, an old friend and neighbor, with her son. The old lady was sitting at breakfast, and as I said "Good morning" she called my name, saying she remembered my voice! These dear friends could not do enough for me and kept me on the jump all the time. I visited our church and sat in the same seat and saw the marks I had made on it with my first pocket knife. I met a great many of my old friends, Russians, Greeks and Jews. All seemed glad to see me. They all remembered my father and his sterling worth and kind heart. I came to realize the truth of the old Scripture text: "The memory of the just is blessed." Only too soon the parting hour came, and I found myself alone on the express train for St. Petersburg" (Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 76–77).

Як зазначає Ройден Лоуен, важливо, що Янцен вивчив англійську ще до прибуття до Америки, що допомогло йому швидко асимілюватись на новому місці. Пишучи на схилі років передмову до своїх мемуарів, Петер Янцен зауважив, що після роздумів він вирішив писати свої спогади саме англійською мовою, оскільки усвідомив, що вже невдовзі більшість його нащадків не буде розуміти німецької. При цьому, підкреслював Янцен, хоча він і став американським патріотом, знання двох або більше мов є значною перевагою, і він відчував жаль, що молоде покоління не користувалось німецькою.

Написані на схилі років (Іл. 16) мемуари[132] Петер Янцен присвятив пам'яті свого батька та матері. Помер він через 2 роки після публікації мемуарів, 6 червня 1923 р.

На сьогодні Корнеліус Янцен має численних нащадків.

Іл. 15. Абрахам Судерман і його дружина, Бердянськ

Згідно з базою даних "Datenbank Grandma", яку нам надав Віктор Петкау з Дортмунда, вже в другій половині XX ст. у США народились праправнуки Петера Янцена і, відповідно, прапраправнуки представника інтересів Пруссії та великого герцогства Мекленбург-Шверін у Бердянську Корнеліуса Янцена Ніколь Елізабет Махер (5.09.1951, Грінвіч, Коннектікут), Міхаель Скотт Махер (11.12.1952, Грінвіч, Коннектікут), Кендас Енн Махер (9.10.1954, Дойлстаун, Пенсільванія), Крейг Сахлін (29.12.1954, Дойлстаун, Пенсільванія), Крістін Сахлін (Дойлстаун, Пенсільванія), Захарі Марк Вібе (12.07.1977, Детройт, Мічіган), Мейсон Олександр Вібе (20.02.1979), Стівен Вільям Беккер (8.07.1969, Міннеаполіс, Міннесота), Томас Лоуренс Беккер (5.11.1971, Міннеаполіс, Міннесота) і Нейса Луїза Фурбер (7.05.1973, Фейрмонт, Міннесота).

По лінії народженої в Бердянську 23 березня 1854 р. доньки Анни у Корнеліуса Янцена з'явились на світ прапраправнуки Колін Скотт Орендорф (4.09.1973), Керрі Рене Клаассен (22.12.1968), Шеріл Енн Клаассен (28.02.1971), Чандра Доун Клаассен (5.07.1976), Моніка Клаассен, Джейсон Кларк Філдер (5.02.1970), Трой Лінн Бетка (10.10.1969), Мінді Марі Бетка (29.05.1973), Крістін Елізабет Кауфман (7.02.1974), Мара Катарина Кауфман (18.05.1976), Олександр Клаассен, Келлі Клаассен, Ентоні Клаассен, Ендрю Клаассен, Девід Георг Дік (22.11.1968), Чарльз Аарон Дік (22.06.1970), Джоді Лінн Дік (15.09.1971), Кімберлі Елізабет Дік (26.08.1973), Роберт Юджин Дік (26.12.1968), Аарон Ліншід (15.05.1984), Джоел Стефен Ліншід (19.08.1985), Курт Петер Нойфельд (6.01.1988), Ян Артур Хант-Ісаак (8.04.1995), Ной Кушман Хант-Ісаак (25.11.1997), Анна Роуз Хант-Ісаак (12.11.2003), Ліза Роуз Міллер (10.01.1982), Лейн Елізабет Міллер (6.10.1993), Роберт Оскар Міллер (27.09.1996) і Ліза Міллер (близько 1981).

По цій же лінії народились і прапрапраправнуки Корнеліуса Янцена Ліам Джон Граап (18.05.2003), Мередит Дагні Вілсон (2008), Адам Лі Ліншід (21.10.2011) і Коен Девід Ліншід (7.05.2013).

---

[132] У передмові до цих мемуарів С. Сміт звернув особливу увагу на те, що батько їх автора, Корнеліус Янцен, певний час був прусським консулом у Бердянську і видатним купцем цього порту на Азовському морі (Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 10).

Іл. 16. Петер Янцен на схилі років

По лінії ж народженого у Бердянську 16 жовтня 1857 р. сина Йоханнеса у Корнеліуса Янцена у другій половині XX ст. народились праправнуки Пол Філдінг Сміт (31.05.1951), Філіп Янцен Сміт (17.07.1953), Вільям Ендрю Сміт (17.06.1958), Джулія Хелен Сміт (1.12.1960), Кеннет Хаакенсон (24.09.1961), Гретхен Хаакенсон (26.06.1963), Лаура Марі Зеллнер (19.07.1962), Шон Майкл Зеллнер (5.07.1966), Катріна Марселіна Зеллнер (31.05.1967), Марі Анна Зеллнер (26.04.1968), Метью Леон Зеллнер (30.08.1969), Сара Луїза Зеллнер (29.10.1970), Джеффрі Найджел Джон Девід Палмер-Стоун (5.07.1952), Пол Арлен Віткомб (24.11.1953), Річард Лайл Янцен (7.05.1951), Роберт Корнеліус Янцен (8.03.1954), Джоел Девід Янцен (8.05.1957), Тімоті Лі Янцен (14.08.1959), Карен Джанет Янцен (27.01.1964), Ребекка Енн Янцен (5.03.1952), Дейл Кальвін Янцен (27.07.1953), Джудіт Лінн Янцен (20.08.1956), Кейт Кендалл Янцен (13.06.1958), Глен Алан Янцен (14.03.1962), Марібет Марі Янцен (9.08.1964), Брюс Фрейзер Саймінгтон (8.08.1952), Ендрю Джон Саймінгтон (11.06.1954), Джордж Олександр Саймінгтон (21.09.1955), Девід Джеймс Саймінгтон (8.12.1956), Мюррей Х'ю Саймінгтон (13.12.1957), Дункан Кемпбелл Саймінгтон (12.04.1960), Крейг Оуен Саймінгтон (15.11.1963), Пол Трейсі Саймінгтон (30.11.1954), Сара Кірстен Саймінгтон (28.01.1957), Таван Гертруда Саймінгтон (7.08.1960), Ангус Фрейзер Саймінгтон (15.05.1964), Доун Джой Постіер (28.05.1952), Стівен Даніел Постіер (7.10.1959), Бетті Жан Постіер (19.08.1951), Дін Річард Постіер (3.11.1954), Рональд Л. Зайн (23.06.1955), Брайан Петер Макквіллан (21.05.1951), Кевін Джон Макквіллан (14.07.1953), Роберт Артур Макквіллан (22.01.1955), Колін Джеймс Макквіллан (7.01.1957), Сара Енн Макквіллан (27.12.1957), Едвард Вільям Макквіллан (5.11.1960), Рошель Джейн Толлесон (1.01.1961), Катерина Хізер Толлесон (31.05.1962), Джон Чарльз Толлесон (30.05.1964) і Тавія Жанна Толлесон (11.04.1969).

По цій же лінії у Корнеліуса Янцена народились прапраправнуки Дженніфер Еллісон Мардон (20.04.1964), Грегорі Скотт Мардон (15.01.1966), Ендрю Тодд Мардон (24.11.1968), Андреа Хізер Мардон (12.10.1970), Корі Уокер Віткомб (20.09.1973), Алісон Рене Постіер (5.06.1970), Амбер Луїза Постіер (8.12.1972), Тоня С. Постіер (27.11.1969), Тамера Л. Постіер (8.10.1971), Сара Ніколь Овербі (5.04.1970), Крістін Енн Овербі (8.03.1973), Бріджит Енн Кроудер (3.07.1971), Капріс Альбертіна Касемент (30.01.1965), Елізабет Енн Касемент (3.01.1967), Роджер Лі Касемент (22.03.1968), Стівен Вільям Чадвік (22.07.1968) і Крістін Марі Чадвік (5.05.1970).

Сам же представник інтересів Пруссії та великого герцогства Мекленбург-Шверін у Бердянську Корнеліус Янцен нині порівнюється менонітами з Мойсеєм, оскільки вивів свій народ до Землі обітованої.

ЙОГАННФРІДРІХ(ІВАНФЕДОРОВИЧ)ГЕММЕРЛЕ

За деякими даними, голландсько-ельзаські пращури німецького консула у Бердянську Геммерле були вигнані із Франції під час Великої французької революції[133] (1789–1799) і перебрались до тільки-но завойованої Російською імперією частини Чорноморського узбережжя, де на місці турецької фортеці Хаджибей почала розбудовуватись імперська Одеса. Геммерле стали учасниками грандіозних колонізаційних процесів, що були одних із наріжних каменів політики російської імператриці Катерини ІІ. Слід згадати, що на політику народженої у Пруссії Софії Авґусти Фредеріки Ангальт-Цербст-Дорнбург[134] (Софії Ангальт-Цербстської), яка посіла престол у Петербурзі, значний вплив мало захоплення імператриці ідеями фізіократів, квінтесенція яких була досить простою: оскільки силу держави становлять люди, а не гроші, правитель повинен дбати про розмноження народу, щоб велика кількість людей була в державі[135]. Влада чудово усвідомлювала, що саме колонізація має служити передумовою для розвитку обширного краю, який за часів перебування у складі Османської імперії мав досить нечисленне населення. Н. Полонська-Василенко, яка переконливо висвітлила вплив реалізації кредо фізіократів на процеси на Півдні, писала, що головних шляхів для досягнення мети збільшення чисельності населення вбачалось два: охорона наявної людності і залучення іноземних колоністів[136]. Але існував і третій шлях – приєднання до держави нових територій. Наскільки успішно Катерина ІІ його використовувала, свідчить те, що територіальні придбання імперії за Катерини ІІ перевищили ті, які були зроблені завдяки завоюванням Петра І[137]. До 1820-х рр. саме колонізація виступала основним джерелом поповнення населення Південної України.

---

[133] *The Haemmerle Family Fonds,* 1868–1986 [Електронний ресурс] // URL: http://www.archives.mcgill.ca/resources/guide/update/guideupdate.htm#THE HAEMMERLE FAMILY FONDS (Дата звернення: 17.08.2017).

[134] Sophie Auguste Friederike von Anhalt-Zerbst-Dornburg.

[135] Полонська-Василенко Н. *Запоріжжя XVIII століття та його спадщина.* – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1965. – Т. І. – С. 171.

[136] Там само. – С. 169.

[137] Геллер М. *История Российской империи:* в 2 т. – М.: МИК, 2001. – Т. 2. – С. 111.

Проводячи колонізаційну політику, Петербург розглядав Південну Україну не лише як стратегічно важливу територію, яка служила плацдармом для реалізації політичних планів, а і як регіон із могутніми економічними потенціями. Причому тоді як військово-стратегічне значення краю поступово втрачало свій безумовний пріоритет, акцент усе більше робився саме на розвитку економіки. Поступово Південь перетворювався на край успішного підприємництва і торгівлі, розвиненого сільського господарства[138]. І Геммерле чудово вписались у цей тренд.

І Йоганн Карл (у франкомовній інтерпретації – Жан Шарль) Геммерле, який прибув на Південь України наприкінці XVIII століття, і Фрідріх Геммерле[139], що прибув сюди в 1803 р. із іншими переселенцями з німецьких князівств, осівши в Одесі, стали безпосередніми учасниками приголомшливих процесів перетворення цього міста не тільки на беззаперечного лідера в економічному розвитку безпосередньо Південної України, а й на одне з найуспішніших міст усієї Російської імперії.

Саме в Одесі в 1824 р. народився онук Йоганна Карла – майбутній німецький консул у Бердянську. Подальша доля Йоганна Фрідріха Геммерле багато в чому була тісно пов'язана все з тими ж процесами колонізації та господарського освоєння просторів Південної України.

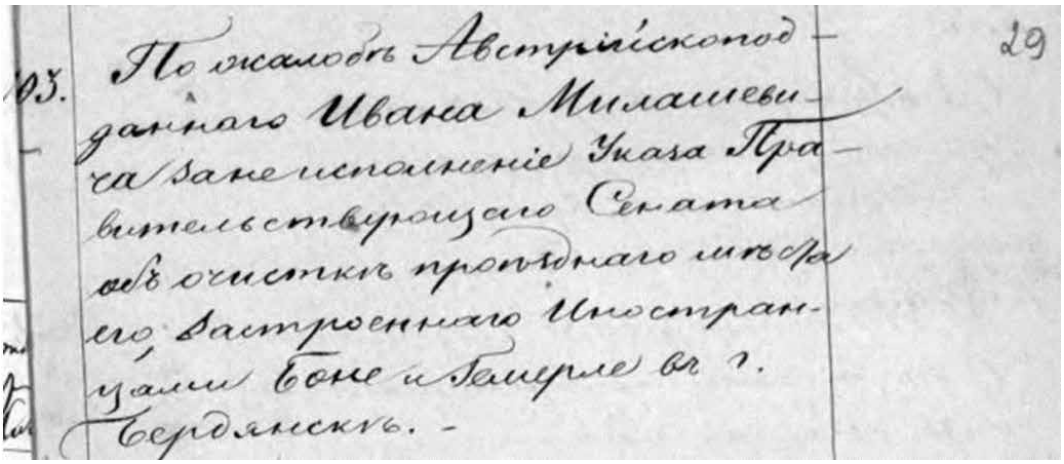
Народження Йоганна Фрідріха збіглось у часі з початком активних пошуків зручного місця на узбережжі Азовського моря, де можна було б облаштувати новий порт. Головним рушієм цих пошуків був ніхто інший, як тільки-но призначений у 1823 р. на посаду Новоросійського генерал-губернатора і Бессарабського намісника Михайло Семенович Воронцов. Показово, що резиденцією цього можновладця була саме Одеса. Новопризначений очільник мав ефективно забезпечувати імперські інтереси у підвідомчому йому регіоні, одним із пріоритетів яких було масштабне господарське освоєння Причорномор'я і Приазов'я із створенням умов для експорту морем сільськогосподарської продукції (як місцевої, так і більш віддалених від узбережжя земель). Таким чином і було засновано місто-порт Бердянськ. І саме Одеса на певний час стала "головним постачальником" цього нововлаштованого порту як адміністративними кадрами, так і підприємцями. До числа цих сміливців, які повірили в чудові перспективи нового приазовського міста і до середини XIX ст. перебрались до нього із вже насиджених місць у розкішній Одесі, увійшов і Йоганн Фрідріх Геммерле.

Свою купецьку діяльність він почав саме в Одесі, при цьому співпрацюючи з Аристом (Ернстом) Масом і Францем (Франсуа) Бонне. Перший, будучи бароном, згодом став власником відомого одеського торгово-банківського дому. Другий же разом із Йоганном Фрідріхом вирішив "прийняти виклик нових земель" і продовжити ведення бізнесу, перебравшись із Одеси до Бердянська.

---

[138] Лиман І. І. *Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX століття.* – Запоріжжя: РА "Тандем-У", 2004. – С. 61–63.

[139] У 1830-х рр. Фрідріх Геммерле став купцем 3-ї гільдії, відомим у Одесі виробником меблів.

Іл. 17. Опис архівної справи "За скаргою австрійськопідданого Івана Мілашевича за невиконання указу Правлячого Сенату про очищення проїзного місця, яке забудоване іноземцями Боне і Гемерле в м. Бердянську"

Вже за січень 1851 р. у справі "Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk" Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz збереглося листування Йоганна Фрідріха Геммерле з Бердянська із офіційним Берліном[140].

Зовсім не дивно, що в місті на Азовському узбережжі Йоганн Фрідріх був членом торгового дому „Бонне і К°"[141]. Тут він зосередився на найбільш перспективних напрямках ведення бізнесу – експорті зерна та вовни. У архівних джерелах знаходимо цілу низку підтверджень співпраці Геммерле і Бонне в Бердянську. Між іншим, серед них – і справа 1862 р. фонду управління Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора "За скаргою австрійськопідданого Івана Мілашевича за невиконання указу Правлячого Сенату про очищення проїзного місця, яке забудоване іноземцями Боне і Гемерле в м. Бердянську"[142] (Іл. 17).

Згідно з родинними переказами, надиктованими більш ніж через сто років онуком Йоганна Фрідріха, Анатолем Альфредом Геммерле, його дід також мав надзвичайно обширні земельні ділянки неподалік від Бердянська, причому ці землі він нібито успадкував від своїх батьків. Вирощуване тут зерно Геммерле також експортував через Бердянський порт. На переконання Анатоля Альфреда, Йоганн Фрідріх Геммерле тримав у Бердянську флот, який, очевидно, був весь затоплений британцями під час Кримської війни. Через цю втрату Йоганн

---

[140] GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 58–60.

[141] Ibidem, S. 167, 168.

[142] Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 42. – Спр. 103 (1862 р.) (По жалобе австрийскоподданного Ивана Милашевича за неисполнение указа Правительствующего Сената об очистке проездного места, застроенного иностранцами Боне и Гемерле в г. Бердянске). – 29 арк.

Іл. 18. Острів Мердо (Норвегія), на якому народилась дружина німецького консула в Бердянську Геммерле Агата

Фрідріх почав шукати якого-небудь надійного власника суден, хто міг би вивозити його сільськогосподарську продукцію наступного сезону. У процесі цього пошуку Геммерле почув ім'я данця, капітана Клітгаарда. Разом вони попливли до Норвегії, шукаючи там додаткові кораблі та капітанів. Відвідали і норвезьке місто Арендал[143]. Там Геммерле познайомився з капітаном Ларссеном – лоцманом місцевої гавані, який звів свій будинок на острові Мердо при вході в цю гавань. Цікаво, що Елізабет Шапіро називає Ларссена не норвежцем, а данцем[144]. Капітан Ларссен був батьком кількох гарненьких доньок, і гість із далекого Бердянська закохався в одну з них, Агату (Іл. 18). Його ж напарник по подорожі, капітан Клітгаард, одружився з іншою донькою Ларссена, Софією[145].

---

[143] Наприкінці XIX ст. в "Энциклопедическом словаре Брокгауза и Ефрона" подавалась стаття про це місто: "Арендаль – город в Неденесском Христианзандском округе, на юго-восточном берегу Норвегии, при устье Нид-Эльфа, с 4 132 жит. (1876), построен в высшей степени неправильно, частью на островах и скалах, частью на сваях, над самым морем; некоторые из его улиц не что иное, как мосты, перекинутые между двумя рядами домов. А., вновь отстроенный после пожаров, называемый по своему местоположению Малой Венецией, имеет весьма живописный вид. Гавань, защищенная лежащим перед нею лесистым островом Тремё, – превосходна и благоприятствует торговле, весьма значительной; в конце 1877 г. А. имел 393 собственных судна вместимостью в 150 415 т., с 4 714 чел. экипажа. Оттуда вывозят, главным образом, лес (1879 г. – 46 039 т) и железо, добываемое в окрестных рудниках. Жители занимаются также судостроением; меньшую статью дохода составляют табачные фабрики, винокуренные и пивоваренные заводы. Луи Филипп, впоследствии король Франции, еще герцогом Орлеанским жил в этом городе во время своего путешествия в северные страны, в эпоху французской революции" (Арендаль, *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона.* – Т. II: Араго-Аутка. – 1890. – С. 56–57).

[144] Elisabeth Shapiro, "Notes and Comments. The Haemmerle Archive", in *Fontanus: from the collections of McGill University,* Vol. 5 (1992), p. 217–218.

[145] "The story of how Grandfather Haemmerle met Grandmother is worth a mention. Grandfather's estate was in the south of Russia bordering on the Sea of Azov. The nearest town

Таким чином, за родинними переказами, майбутній німецький консул у Бердянську Йоганн Фрідріх Геммерле знайшов свою долю в норвезькому місті Арендал, взявши собі за дружину ту саму Агату, доньку капітана Ларссена.

Цікаво, що згідно чи з самим Анатолем Альфредом Геммерле, чи то з авторкою коментарів до його спогадів Елізабет Шапіро влаштований на острові Мердо капітаном Ларссеном будинок, в якому зростала дружина німецького консула у Бердянську Агата, наприкінці ХХ ст. вже був музеєм[146] (Іл. 19). На острові Мердо дійсно і нині діє музей.

Іл. 19. Будинок, у якому, за сімейними переказами, зростала майбутня дружина Йоганна Фрідріха Геммерле

was Berdiansk. He was a very large land owner having inherited the land from his parents and was engaged in growing and exporting grain. I believe he had a fleet of barges. Apparently the whole fleet was sunk by the British during the Crimean War. Grandfather began to look around for somebody with ships who could transport his crops the next season. He was given the name of a Danish Captain Klitgaard. Together they went about Norway seeking additional ships and Captains. They went to the city of Arundel. There he met Captain Larssen whose chief occupation was Pilot of the harbor of Arundel and who made his home on the island of Merdo situated at the entrance to the harbour [This house is now a museum] … Captain Larssen had several very good looking daughters and my grandfather became enAMOURED (sic) and eventually married Agathe. [Her sister, Sophie, married Captain Klitgaard]" (Elisabeth Shapiro, "Notes and Comments. The Haemmerle Archive", in *Fontanus: from the collections of McGill University,* Vol. 5 (1992), p. 217–218).

[146] Щодо самого острова Мердо і його музею сучасний туристичний сайт пише так: "Здійсніть коротку подорож уздовж південних дерев'яних будинків та вузьких доріжок, пройдіться піщаними пляжами та гальковим пляжем, побачите вид на маяки.

На острові Мердо, вільному від автомобілів, розташованому неподалік від міста Арендал у південній частині Норвегії, є старі південні дерев'яні будинки та вузькі доріжки, які ведуть вас від музею до піщаних пляжів, а також до валунного і скального пляжу у південній частині острова. Принесіть кошик для пікніка або купіть їжу в літньому відкритому кафе та насолоджуйтеся в красивій та спокійній обстановці – недалеко від центру міста Арендал. Музей відкритий у сезон літніх канікул, є тури щогодини, починаючи з середини дня. Останній тур починається о 15:00.

Історія Мердо зафіксована у документах ще 1300-х років, завдяки його ролі як порту в епоху вітрильників. Кораблі проходили та пришвартовувалися на Мердо до кінця 1800-х років, коли судноплавна промисловість змінила характер і ця місцевість дещо втратила свої позиції в цій торгівлі. Багато людей жило на острові, і на ньому були готель, митниця, верфі, лоцманський пост і магазин. Кургани залізного віку були знайдені в двох місцях острова" *(Southern Norway / Arendal. Visit on Merdø Island* [Електронний ресурс] // URL: https://www.visitnorway.com/places-to-go/southern-norway/arendal/listings-arendal/visit-on-merd%C3%B8-island/5146/ (Дата звернення: 16.08.2017).

Щоправда, згідно з відповідним туристичним сайтом, цей музей являє собою невелику прибережну ферму з головною будівлею, зведеною у 1736 р., яка зберігається у тому вигляді, який вона мала близько 1800 р.[147] Тож якщо це той самий будинок, в якому зростала майбутня дружина Йоганна Фрідріха Геммерле, то її батько, капітан Ларссен, його не збудував.

У переказаному вище уривку з мемуарів Анатоля Альфреда Геммерле присутні й кілька інших пасажів, цього разу пов'язаних вже безпосередньо з Бердянськом, документальних підтверджень яким, принаймні поки що, не знайдено. Йдеться, зокрема, про те, що Йоганн Фрідріх Геммерле успадкував від батьків земельні маєтності під Бердянськом і що весь його флот був пущений на дно британцями.

Що стосується останнього з цих сюжетів, то під час Кримської війни бердянські судновласники дійсно постраждали від англо-французької ескадри, яка кілька разів підходила до міста[148] і спалювала судна місцевих негоціантів. Збереглися, зокрема, вельми колоритні щоденники[149] британського офіцера Георга Тейлора, який так змалював своє разом із союзницькою ескадрою відвідання Бердянська[150], що видання "The Spectator", вже в березні 1856 р., навівши цитату з Георга Тейлора[151], висловило здивування і чудернацькими діями, і висловлюваннями людини, яка носила уніформу королівських збройних сил.

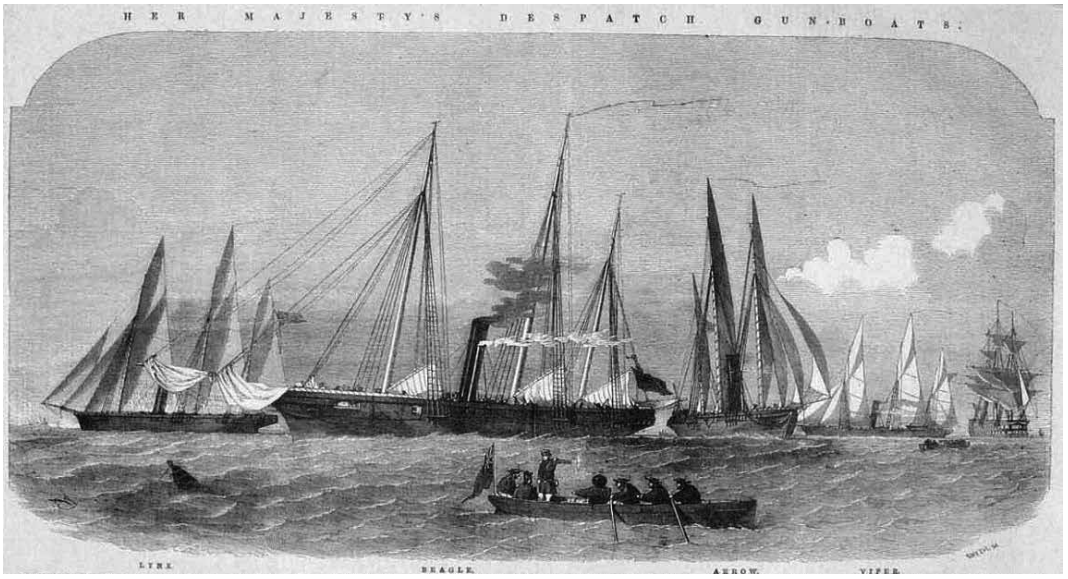
[147] *Southern Norway / Arendal. Merdøgaard Museum* [Електронний ресурс] // URL: https://www.visitnorway.com/places-to-go/southern-norway/arendal/listings-arendal/merd%C3%B8gaard-museum/4383/ (Дата звернення: 16.08.2017).

[148] Див., зокрема: Крымская война 1853–1856 гг., *Энциклопедия Бердянска:* в 2 т. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2013. – Т. 1: А-Л. – С. 762–767.

[149] Ці щоденники були дещо опрацьовані їх автором і видані двотомником у 1856 р.

[150] Між іншим, вже самі ці описи дають підстави поставити під сумнів твердження Є. Денисова про те, що "ніколи на британській землі не було й не буде військових трофеїв із Бердянська…" (Денисов Е. С. *Оживают голоса истории. Краеведческие очерки.* – Мелитополь: Издательский дом МГТ, 2015. – С. 141).

[151] "There is a fine church in the middle of the town – as usual, with a green roof. I should have had great pleasure in depriving some of the old saints of the offerings made to them, if plundering had not been prohibited. We next went to the house of the Scotch merchant. The marines were left to guard the approaches, and we went in. It was a very nice house, and was in the care of some servants and an old housekeeper. In the first room we entered, a man was at breakfast. He had before him a cold fowl, some salad, and fresh bread. As we entered, he rose. I felt very hungry, having had nothing to eat since yesterday; accordingly I took his place, and finished his breakfast for him. The salad was excellent, and it is a thing for which I have a peculiar weakness. I dare say he thought me a 'cool fish'; but it was the fortune of war. I then went to the old housekeeper, and by pantomimic action endeavoured to explain that I wanted her to go and cut some more salad to take on board with me, and handed her a knife for the purpose. The old lady must have thought I wanted to murder her, for she ran in great alarm into the corner of the room. Otho, however, came up and explained my meaning; upon which she appeared greatly relieved. She started off to the garden, and brought me back a good handful. She was

Іл. 20. Кораблі британського військового флоту "Lynx", "Beagle", "Arrow" і "Viper", які у травні 1855 р. разом із французами потопили близько 70 бердянських суден

Георг Тейлор описав події травня 1855 р., коли до Бердянська підійшла союзницька флотилія у складі 14 британських ("Miranda", "Curlew", "Swallow", "Stromboli", "Vesuvius", "Medina", "Ardent", "Recruit", "Wrangler", Beagle", "Viper", "Snake", "Arrow" і "Lynx") (Іл. 20), а також чотирьох французьких ("Megére", "Lucifer", "Brandon" і "Fulton") військових кораблів. Згідно з Георгом Тейлором, у суботу 26 травня ескадра кинула якорі неподалік маяка на головці Бердянської коси. У численних бухтах і лагунах цієї коси союзники знайшли і спалили багато невеликих каботажних і рибацьких суден, вже залишених їхніми командами (загалом за день британці та французи тут знищили близько 70 водних транспортних засобів)[152].

Цікаво, що серед інших тоді були затоплені і судна одного з найвпливовіших купців міста, Бердянського міського голови Миколи Степановича Кобозєва.

Показово, що згідно з описом британця, значну частину населення Бердянська становили німецькі та італійські колоністи.

Коли вранці наступного дня, 27 травня, ескадра знялася з якорів і підійшла на максимально близьку відстань до міста, саме Кобозєв вийшов на перемовини. Британці та французи направились до берега на човнах, на одному з яких був піднятий парламентерський прапор. Городяни з'юрмились на березі та пірсі.

---

greatly pleased at my subsequent attentions, and, I think, wanted to kiss me, but I did not give her any encouragement to do so" ("Taylor's Adventures with the British Army", The Spectator, (March 22, 1856), p. 319).

[152] George Cavendish Taylor, J*ournal of Adventures with the British Army, from the Commencement of the War to the Taking of Sebastopol.* Volume II (London: Hurst and Blackett, 1856), p. 8–20.

Там само Тейлор побачив і керівника міста, над яким майорів білий прапор, який, за словами оповідача, означав готовність здатися, оскільки міський голова не мав засобів для спротиву. Союзники виставили стандартні для таких випадків вимоги: місто мало здати приналежні державі будинки, судна, зернові склади і все інше, що могло б бути використане для продовольства російської армії, а в обмін на це британці та французи не чіпали б приватну власність. У разі незгоди ескадра б піддала місто гарматному обстрілу.

Невдовзі, коли інформація про колабораціонізм по відношенню до британців і французів дійшла до відома російської влади, вже у тому ж 1855 р. у канцелярії Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора була порушена секретна справа про зносини ряду бердянців, у тому числі і міського голови Миколи Степановича Кобозєва, з ворогом під час його перебування в місті[153].

По завершенню Кримської війни влада завела численні справи про відшкодування державою збитків, яких зазнали бердянці від британців і французів. Мова йшла переважно саме про спалені союзниками судна[154]. Але принаймні

---

[153] Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 203. – Арк. 5: Спр. 41 (1855 р.) (О лицах, имевших сношение с неприятелем во время пребывания его в Бердянске, как то: о градском главе Кобызеве, маклере Косте, иностранце Дедоменико, негоцианте Бонне, купцах Кожевникове и Ананове и лекаре Кромиде). – [Справа не збереглась]).

[154] Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 230. – Спр. 7 (По прошению вдовы и душеприкащиков по имению умершего Бердянского купца Прасковьи Марлаковой о вознаграждении ее за затопленные в минувшую войну судна ее. Кончено 30 мая 1861 г.). – 2 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 25 (О вознаграждении Бердянского купца Либорио Гроффани за затопленное судно его с пшеницею в предупреждение, чтобы не осталось в руках англо-французов. Кончено 7 июня 1857 г.). – 3 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 30 (О вознаграждении Бердянской купчихи Сифии Маркопуловой за сожженные в минувшую войну судна ее мужа. Кончено 12 июня 1865 г.). – 6 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 44 (О вознаграждении поверенного Бердянского купца Ивановича, Бердянского же купца Дмитрия Джурасовича за сожженные во время войны суда, принадлежащие его верителю. Кончено 5 июня 1861 г.). – 1 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 82 (О вознаграждении Бердянского иностранного гостя Николая Лучича за мореходную лодку, сожженную неприятелем в минувшую войну. Кончено 15 сентября 1859 г.). – 1 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 89 (О вознаграждении Бердянского иностранного гостя Ивашковича за сожженные неприятелем в минувшую войну шесть его суден. Кончено 15 сентября 1859 г.). – 1 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 90 (О вознаграждении Бердянского купца Дженшиле за сожженные неприятелем в минувшую войну два судна. Кончено 15 сентября 1859 г.). – 1 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 93 (По прошению поверенного Бердянского иностранного гостя Герасима Куппы купца Ставра Куппы о вознаграждении верителя его за сожженное неприятелем судно. Кончено 8 февраля 1858 г.). – 4 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 124 (О вознаграждении Бердянского купца Феолога за убытки, понесенные им в минувшую войну. Кончено 12 декабря 1857 г.). – 17 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Д. 197 (О рассмотрении и утверждении определений

в тих справах, які збереглись, а також в описах архівних справ прізвище Геммерле серед таких постраждалих нами не віднайдене.

Натомість ми відшукали в описах фондів Державного архіву Одеської області назву втраченої на сьогодні справи 1856 р. "На прохання Бердянського 1-ї гільдії купця Й. Геммерле про дозвіл його пароплаву буксирувати каботажні судна по Азовському морю і р. Дону"[155]. Отже, станом на кінець Кримської війни Йоганн Фрідріх Геммерле втратив таки не весь свій флот.

Тож від сімейних переказів перейдемо до більш надійних джерел, що стосуються біографії цього німецького консула.

У списках суден торгового флоту Російської імперії на 1 січня 1858 р. знаходимо дані про цілу низку суден, що належали "бердянському купцеві Й. Гамерле" (інший варіант – "Й. Гомерлі"). Це приписаний до Таганрозького порту требак "Доктор", що був побудований у Трієсті в 1855 р. із сосни і дубу (43 ½ ластів, шкіпер І. Додич, екіпаж 4 матроси); приписані до Бердянського порту шхуна "Амалія", побудована в Аксайській станиці у 1845 р. (45 ¼ ластів, шкіпер П. Бєлоучич, екіпаж 4 матроси), бот "Св. Николай", побудований в Азові в 1847 р. (32 ½ ласти, шкіпер М. Шустенко, екіпаж 3 матроси), требак "Меркурій", побудований в Ростові-на-Дону в 1856 р. (37 ⅙ ластів, шкіпер І. Свєшников, екіпаж 6 матросів)[156].

Вельми цікаво, що у Landesarchiv Baden-Württemberg збереглось листування про відхилення подання щодо створення консульства королівства Вюртемберґу в Таганрозі і про клопотання Йоганна Геммерле щодо призначення його консулом Вюртемберга[157].

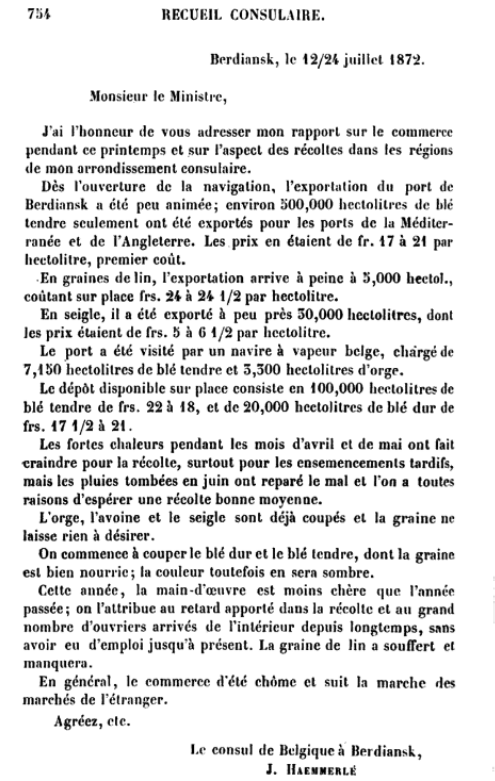
Вже в 1861 р. і у списках іноземних консулів у Російській імперії, і в документах Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Йоганн Геммерле

Бердянского комитета по потерям жителей в минувшую войну. Кончено 12 декабря 1858 г.). – 27 л.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Арк. 24 зв.: Спр. 212 (О пособии почетному гражданину Кобозеву за потерю в минувшую войну 14 рыболовных заводов, 6 судов и одного брига. Кончено 13 января 1859 г.). – 11 арк. [Справа не збереглась]; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 398 (Относительно предоставления льгот Бердянскому купцу Леонтию Кокули в видах воспособления за потери от минувшей войны. Кончено 5 октября 1860 г.). – 14 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 928 (О рассмотрении потерь, понесенных в минувшую войну Бердянским 1-й гильдии купцом Иваном Деллапортом. Здесь переписка и о дворянине Константинове. Кончено 5 мая 1862 г.). – 24 арк.

[155] Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 230. – Арк. 6 зв.: Спр. 28 (1856 р.) (По просьбе Бердянского 1-й гильдии купца И. Геммерле о дозволении его пароходу буксировать каботажные суда по Азовскому морю и р. Дону). – [Справа не збереглась]).

[156] Мельницкий Всеволод Петрович. *Русский коммерческий флот по 1-е января 1858 года (По офиц. источникам).* – СПб.: Типография Морского ведомства, 1859. – С. 21, 23, 24.

[157] Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. 7. Hauptstaatsarchiv Stuttgart. Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten betr. Württembergische Konsulate im Ausland. E 50/60 Bü 222: Abgelehnte Errichtung eines Konsulats in Taganrog (Russland), Bitte des Jean Haemmerleund des Carl Deisenhammer um Ernennung zum Konsul. 1858, 1866.

754 RECUEIL CONSULAIRE.

Berdiansk, le 12/24 juillet 1872.

Monsieur le Ministre,

J'ai l'honneur de vous adresser mon rapport sur le commerce pendant ce printemps et sur l'aspect des récoltes dans les régions de mon arrondissement consulaire.

Dès l'ouverture de la navigation, l'exportation du port de Berdiansk a été peu animée; environ 500,000 hectolitres de blé tendre seulement ont été exportés pour les ports de la Méditerranée et de l'Angleterre. Les prix en étaient de fr. 17 à 21 par hectolitre, premier coût.

En graines de lin, l'exportation arrive à peine à 5,000 hectol., coûtant sur place frs. 24 à 24 1/2 par hectolitre.

En seigle, il a été exporté à peu près 30,000 hectolitres, dont les prix étaient de frs. 5 à 6 1/2 par hectolitre.

Le port a été visité par un navire à vapeur belge, chargé de 7,150 hectolitres de blé tendre et 3,300 hectolitres d'orge.

Le dépôt disponible sur place consiste en 100,000 hectolitres de blé tendre de frs. 22 à 18, et de 20,000 hectolitres de blé dur de frs. 17 1/2 à 21.

Les fortes chaleurs pendant les mois d'avril et de mai ont fait craindre pour la récolte, surtout pour les ensemencements tardifs, mais les pluies tombées en juin ont reparé le mal et l'on a toutes raisons d'espérer une récolte bonne moyenne.

L'orge, l'avoine et le seigle sont déjà coupés et la graine ne laisse rien à désirer.

On commence à couper le blé dur et le blé tendre, dont la graine est bien nourrie; la couleur toutefois en sera sombre.

Cette année, la main-d'œuvre est moins chère que l'année passée; on l'attribue au retard apporté dans la récolte et au grand nombre d'ouvriers arrivés de l'intérieur depuis longtemps, sans avoir eu d'emploi jusqu'à présent. La graine de lin a souffert et manquera.

En général, le commerce d'été chôme et suit la marche des marchés de l'étranger.

Agréez, etc.

Le consul de Belgique à Berdiansk,
J. Haemmerlé

Іл. 21. Рапорт консула Бельгії в Бердянську Й. Геммерле 1872 р.

фігурував як консул Пруссії у Бердянську, і саме під його керівництвом тоді перебував Корнеліус Янцен як консульський агент Пруссії[158]. Натомість у списку, що подається у виданні 1862 р. "Preussischen Handelsarchiv", з цих двох присутній тільки Геммерле, який знов значиться як прусський консул у Бердянську[159]. Під час перебування на цій посаді принаймні у 1867[160], 1868[161], 1869[162] і 1872[163] рр., Геммерле одночасно представляв у Бердянську й інтереси Бельгії (Іл. 21).

Консульська посада давала статус. Тож публікуючи на початку жовтня 1862 р. список найбільш поважних гостей австрійської столиці, газета "Wiener Tagesbericht" включила до нього і запис "Геммерле Йоганн, пр. консул в Бердянську"[164]. А в листопаді того ж 1862 р. преса повідомила, що консул у Бердянську Геммерле був нагороджений прусським орденом[165].

У російськомовних же джерелах Йоганн Фрідріх Геммерле йменувався на місцевий манер – Іван Федорович.

У січні 1863 р. Геммерле був обраний міським головою Бердянська. Цьому передувала досить брудна і нервова епопея з виборами. Ще 30 листопада 1862 р. у Бердянській ратуші відбулось голосування, яким міським головою був обра-

---

158 GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 132, 133; *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 49, 51, 53, 54, 56, 58, 64, 65.

159 *Preussischen Handelsarchiv,* № 3 (17 Januar 1862), Beilage, S. 5.

160 *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1867), Tome XIII, p. 13.

161 Ibidem (Bruxelles, 1868), Tome XIV, p. 13.

162 *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1869), p. 75.

163 *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1872), Tome XVIII, p. 754.

164 "Angekommene", *Wiener Tagesbericht,* № 228 (3.10.1862), S. 1356.

165 *Königlich Preusischer Staats-Anzeigen* № 273, (November 21, 1862), S. 2007.

ний купець Константінов. Утім, ці вибори одразу були опротестовані як неправильно проведені. Тож нове голосування призначили на 4 січня 1863 р.[166] 10 січня 1863 р. бердянський кореспондент "Одесского Вестника" написав, що при виборах попередній міський голова, Микола Степанович Кобозєв, отримав майже 140 чорних, тобто голосів "проти", і новим очільником міста заслужено був обраний Константінов. Але через опротестування справа про вибори була передана на розгляд губернського керівництва, тобто до Сімферополя[167]. Справа тоді закінчилась тим, що новим Бердянським міським головою став саме Йоганн Фрідріх Геммерле. Як згодом писала регіональна преса, цей вибір став свідченням того, що "в Бердянську вже почали серйозніше дивитись на посаду і призначення міського голови"[168].

Саме в цьому статусі міського очільника Геммерле 14–15 серпня 1863 р. організовував урочисту зустріч в Бердянську спадкоємця російського престолу[169] Великого Князя Миколи Олександровича (1843–1865) (Іл. 22). Цій неординарній події в історії приазовського міста була присвячена доволі розлога кореспонденція в "Одесском Вестнике"[170].

---

[166] М-р. [Бердянск], *Одесский Вестник.* – № 3. – 8.I.1863. – С. 14.

[167] М. [Бердянск], *Одесский Вестник.* – № 10. – 24.I.1863. – С. 45.

[168] Р. [Бердянск], *Одесский Вестник.* – № 41. – 22.II.1864. – С. 164–165.

[169] Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 42: Спр. 172 (1863 р.) (О расходе, произведенном из 5-ти коп. сбора на иллюминирование и украшение пристани и волнореза к приезду Государя Наследника в г. Бердянск). – [Справа не збереглась].

[170] "С тех пор как пронеслась весть о путешествии Его Императорскаго Высочества Государя Наследника Цесаревича, мы с нетерпением ожидали минуты Его прибытия. И в городе, и в уезде деятельно происходили приготовления к приему Высокаго Путешественника. Немецкие колонисты, которым в свое время возвещено было о посещении Государя Великаго Князя, приготовились принять Его с небывалым торжеством в колониях. И, наконец, настала ожиданная минута. Его Высочество 14-го числа этого месяца в 9-м часу вечера на общественном пароходе "Волга" прибыл в Бердянск. Подплыв на шлюпке к оконечности пристани, Наследник Цесаревич взошел на нарочно устроенный трап и здесь был встречен городским головою г. Геммерле и другими представителями нашего общества, которые поднесли Великому Князю хлеб-соль. При этом г. Геммерле произнес приветственную речь следующаго содержания: "Ваше Императорское Высочество! Да благословит Вас Господь Бог, что Вы изволили осчастливить нас высоким посещением Вашим. Соблаговолите принять хлеб-соль от города Бердянска". Поблагодарив за краткое приветствие, исполненное искреннейшей радости, Его Высочество, в сопровождении своих приближенных и наставников, в числе которых находились известный экономист г. Бабст и г. Боголюбов, пошел в павильон, на пристани, и как бы не чувствуя усталости от совершеннаго Им пути, изволил милостиво разговаривать с иностранными консулами и несколько раз обращался с отдельными вопросами к городскому голове г. Геммерле. Чрез несколько минут, когда единодушные крики "ура!" несколько затихли, Государь Наследник пожелал посмотреть на волнорез, освещенный во всю его длину, т. е. на 260 сажень. Насмотревшись на волнорез, Великий Князь отправился в дом, назначенный для помещения Его Высочества), и на всем пути был провожаем восторженными заявлениями преданности огромнаго стечения на-

Іл. 22. Спадкоємець російського престолу, Великий Князь Микола Олександрович, урочисту зустріч якого в Бердянську в серпні 1863 р. організовував Йоганн Фрідріх Геммерле

рода. К сожалению, иллюминация, приготовленная на пристани и еще не виданная в Бердянске, не вполне удалась в этот вечер, по случаю ветряной погоды. При входе Его Высочества в дом, где Он имел ночлег, выборные от мещанскаго, безпоповщинскаго, еврейскаго и караимскаго обществ удостоились поднести Государю Наследнику хлеб-соль, а хлебники – братья Соколовы – огромный крендель с вензелевым изображением Государя Императора, Государыни Императрицы и Наследника Цесаревича. За все эти выражения верноподданнической преданности Его Высочество изволил выразить свою благодарность. Весь этот вечер изображал совершенно праздничную картину: оживление города было такое, какого никто не запомнит. Я забыл, впрочем, сказать, что в городе и в общественном саду была иллюминация, не смотря на неблагоприятную погоду. Еврейская синагога вся горела огнями: так и казалось, что она станет жертвою пожара. В полночь шумная деятельность исподволь улеглась. На другой день, 15 числа, Государь Наследник утром был у божественной литургии в соборе. По окончании обедни Его Высочество изволил принимать просьбы, которых подано было довольно много и которыя Он читал с большим участием.

В тот же день, в праздник Успения Богородицы, Государь Наследник Цесаревич, ровно в 12 часов дня, удостоил Своим присутствием завтрак, данный городским головою г. Геммерле, от имени котораго и были приглашены некоторые из наших граждан. На завтраке, который продолжался час, присутствовало 26 гостей. Государь Великий Князь был весел во все время завтрака, который заключился тостом за здравие Государя Императора, Государыни Императрицы и Государя Наследника Цесаревича, Высокаго посетителя Бердянска. Этот заздравный тост провозглашен был г. Геммерле, которому Его Высочество изволил отвечать тостом: “За здоровье нашего радушнаго хозяина и за процветание города Бердянска”. У выхода удостоился поднести Его Высочеству корзину с фруктами, украшенную цветами, немец Изебрандт Фризен. Затем Его высочество отправился в ближайшую болгарскую колонию Ивановку, устроенную на месте бывшаго Ногайскаго аула Куцая-Бердынка (на уч. Котур-Оглу), в разстоянии 12-ти верст от города. Оттуда Он возвратился в город в 5-м часу п. п. и прямо направился к пристани для отплытия на пароходе, где был изготовлен обед, при котором присутствовали и посторонния лица. Прежде чем отправиться на пароход, Его Высочество изволил сесть в ялик и направиться к русскому судну “Гравоза” (Gravoza), принадлежащему торговому дому Бонне и К°, под управлением шкипера Марко Гергич. С этого судна сделано было несколько салютов. Находясь на судне, Его Высочество, переходя от предмета к предмету, собственноручно сплел конец каната, который шкипер Гергич хранит теперь как драгоценность. При этом памятном случае г. Геммерле, как член торговаго дома Бонне и К°, выразил сожаление, что в эту редкую минуту не может быть снят портрет с Его Высочества для хранения на судне как драгоценное воспоминание. На прощанье Государь Наследник, обратясь к г. Геммерле, сказал: “Вы, кажется, изъявили желание иметь мой портрет? Извольте его на память. Благодарю вас; будьте счастливы, будьте здоровы”. В тот же день, в 12-м часу вечера, Государь Наследник отправился на пароходе “Волга” в Керчь. Вечером, при тихой погоде, наша пристань была великолепно иллюминована, и гулянье многочисленной публики длилось до самаго отплытия парохода, унесшаго от нас Августейшаго Гостя. Четырнадцать яликов, на которых помещались негоцианты и иностранные матросы, были иллюминованы разноцветными огнями, и в таком виде, соединясь мгновенно в одну группу, почти целый час плавали вокруг парохода “Волга”, на котором находился Высокий Посетитель, оглашая воздух итальянскими ариями и радостными криками “ура!” Великий Князь удостоил Своим вниманием заявление иностранцев, которые, можно сказать, соперничали с русскими жителями города в приеме Высокаго Гостя.

В заключение мне остается сказать, что наше общество приложило все старание для того, чтобы лучше встретить и принять дорогаго Посетителя. К этому много содействовал

Ці ж урочистості, щоправда, дещо по-іншому, але знову ж таки зі згадками про Бердянського міського голову, були описані і в опублікованих у 1864 р. "Письмах о путешествии государя наследника цесаревича по России от Петербурга до Крыма"[171], а в 1907 р. коротко – у 21-й книзі "Жизнь и труды М. П. Погодина"[172].

Що стосується вищезгаданої кореспонденції "Одесского Вестника", то в ній, крім безперечно надзвичайно цікавих подробиць щодо спілкування Йоганна Фрідріха Геммерле з наслідником російського престолу і кількох згадок про участь у цих урочистостях німецьких колоністів, звернемо увагу на ще один аспект – прозорий натяк на те, що впродовж нетривалого перебування Геммерле на посаді міського голови Бердянська громада побачила в його особі рятівника від тих порядків, які панували в місті раніше, і що ходили чутки про намір Йоганна Фрідріха залишити посаду.

Утім, тоді Геммерле працював міським головою трохи більше ніж два роки, до лютого 1865. Причому вже в 1863 р. він був нагороджений золотою медаллю для носіння на шиї на Станіславській стрічці.

Що являв собою Бердянськ часів керівництва містом Геммерле, німці Південної України мали можливість дізнатись із коресподенцій німецькомовної газети "Odessaer Zeitung"[173] за грудень 1863 р. У листах із Бердянська повідомлялось, що населення міста вже дорівнювало близько 10 тисяч осіб, для задоволення релігійних потреб яких діяли 4 православні, 1 католицька, 1 лютеранська і 1 меноніцька церкви, а також синагога. Росіяни й українці становили ¾ населення, німці та італійці – ⅕, євреї – ⅕, греки та представники інших, крім росіян і українців, слов'ян – решту населення. Тут працювали театр, повітове училище, церковно-парафіяльна школа. В іншому листі повідомлялись подробиці про місцевих менонітів, причому писалось, що вони, на відміну від консервативних одновірців у інших населених пунктах, мали орган[174]. Втім, невдовзі та ж газета опублікувала відповідь на цю кореспонденцію із запереченням деякої з наведеної там інформації[175].

своею распорядительностью представитель общества г. Геммерле. Очень жаль, если справедливы слухи, будто г. Геммерле намерен оставить настоящий свой пост городскаго головы. Благодаря ему наше общество достойным образом совершило переход к лучшему порядку вещей. По крайней мере, в такой роли нам представлялся до сих пор г. Геммерле. Во всяком случае, нам тяжело примириться с мыслию, что прежний грустный порядок вещей может еще раз повториться" (М-р. [Бердянск], *Одесский Вестник.* – № 95. – 27.VIII.1863. – С. 414–415).

[171] *Письма о путешествии государя наследника цесаревича по России от Петербурга до Крыма.* – Москва: Типография Грачева и комп., 1864. – С. 557–558.

[172] "В Бердянске, после обедни в соборе, великий князь завтракал в доме городского головы Геммерле…" (Барсуков Николай. *Жизнь и труды М. П. Погодина.* – СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1907. Книга двадцать первая. – С. 67).

[173] "Odessaer Zeitung" видавалась у Одесі з 1861 р.

[174] *Odessaer Zeitung,* № 141 (6.12.1863), S. 1130–1131; *Odessaer Zeitung,* № 146 (18.12.1863), S. 1166–1167.

[175] "Erwiderung", *Odessaer Zeitung,* № 5 (13.01.1864), S. 34.

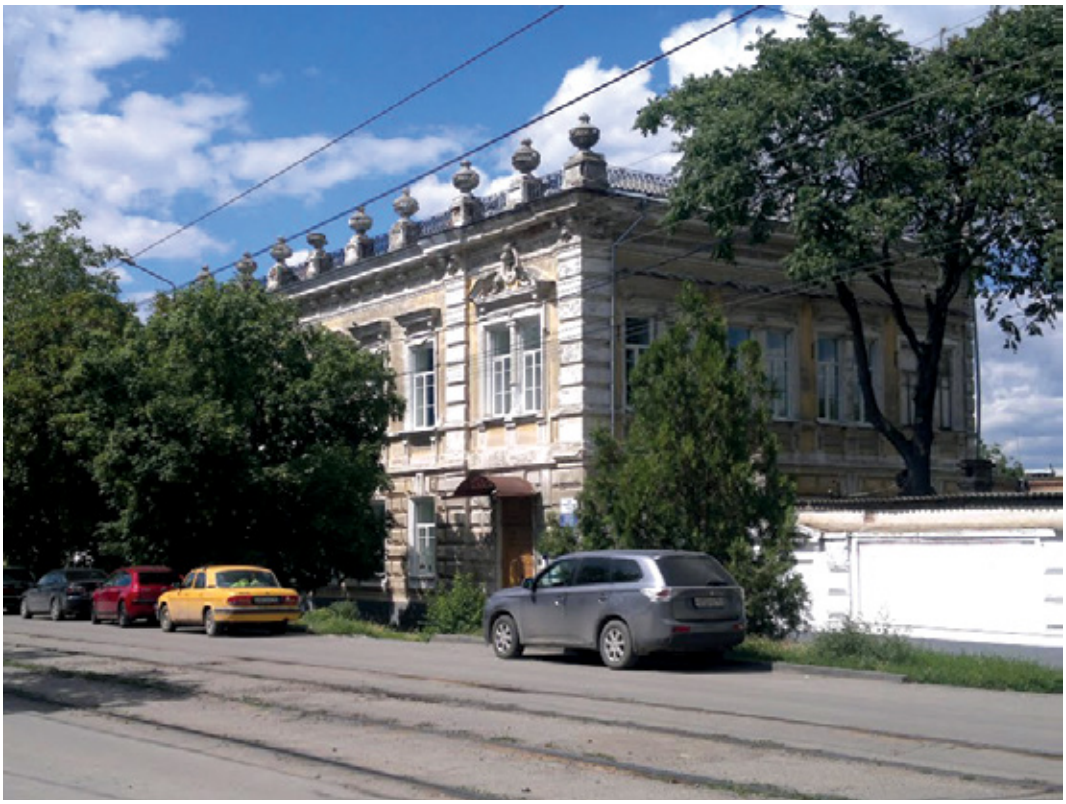

Іл. 25. Бюст російського імператора Олександра II у Бад Емсі (Німеччина)

Іл. 27. Будівля колишньої чоловічої гімназії, нині – БДПУ (поч. XXI століття)

Іл. 28. Будинок німецького консула Александра Геммерле в Таганрозі

Збереглися відомості, що Бердянський міський голова Геммерле в 1863 р. звернувся до влади із клопотанням про звільнення від військового обов'язку Якима Пірожкова[176]. Здавалось би, це подія, яка навряд чи заслуговує на увагу. Втім, персона Якима Пірожкова була вельми колоритною. Цей механік-самоук народився в Бердянську у великій родині хліборобів близько 1836 р., тобто незабаром після заснування цього міста. З раннього віку відчував тягу до суднобудування. Вже до 1853 р., тобто до початку Кримської війни, Пірожков виготовив велику колекцію моделей кораблів. На рубежі 1850–1860-х рр. він влаштував у себе у дворі майстерню, "домігся на те згоди своїх рідних, які спочатку сердилися на нього як на ледачого працівника, а потім сміялися із його витівок", склав креслення і почав будувати невеликий пароплав. Будівництво тривало близько року, і на початку квітня 1861 р. "Одесский Вестник" повідомив, що вже були готові паровий котел і колеса, і пароплав через місяць може бути закінчено, якщо тільки для цього знайдеться достатньо коштів. Згідно з розрахунками Пірожкова, пароплав, який Яким планував назвати "Неубоящий", мав вміщати 8 пасажирів і ходити зі швидкістю до 10 верст на годину. Пароплав створювався спеціально для того, щоб здійснювати морські прогулянки Бердянською затокою. У вже згаданій вище статті кореспондент "Одесского Вестника" писав, що 25-річний "Пірожков неписьменний, але у нього є добре бажання вчитися і бути прийнятим в якусь спеціальну школу. "Дружина, – говорив, – не завадить мені"". Тут же кореспондентом висловлювався жаль, що Бердянський міський голова, тобто Кобозєв, досі не звернув увагу на Пірожкова[177]. Тому й показово, що Геммерле вже на початку своєї каденції міського голови почав опікуватись "місцевим Кулібіним" Пірожковим, надолужуючи незроблене його попередником на цій посаді.

Тільки-но склавши повноваження міського голови, вже 28 березня 1865 р. Йоганн Фрідріх Геммерле був обраний місцевою громадою до шістки "найпочесніших осіб", які увійшли до складу комісії з клопотання про проведення до Бердянська залізниці[178].

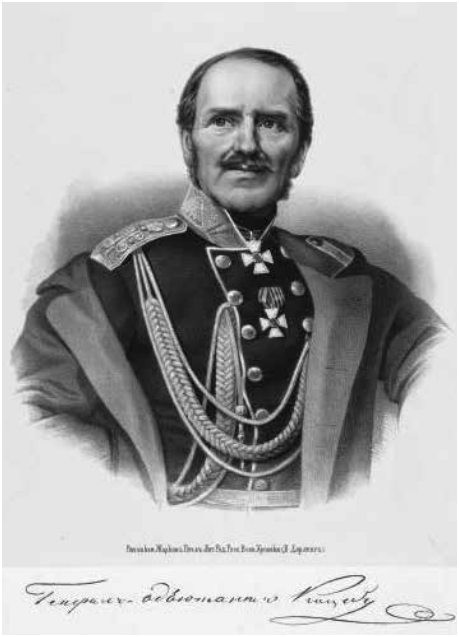
Вже невдовзі, 2 травня 1865 р., Геммерле був запрошений зустрітись із генералом, який прибув з Одеси за дорученням Новоросійського та Бессарабсько-

---

[176] Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 60. – Спр. 99 (1863 р.) (По ходатайству Бердянского городского головы об освобождении механика-самоучки мещанина Акима Пирожкова от рекрутской повинности). – 16 арк.

[177] 1-го апреля, *Одесский Вестник.* – № 49. – 4.V.1861. – С. 215–216.

[178] "Сегодня в ратуше было собрание общества, которое собрало Комиссию ходатайствовать у начальства о проведении к Бердянску железной дороги; о чем и подписало общество сегодня же приговор. Членов в Комиссию эту шесть человек почетнейших лиц: Гемерле, Дукович, Пайко, Кобозев, Фон Дезин и генерал майор Григорий Никитич Черняев" (Баханов К. А., Лыман И. И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 80).

Іл. 23. Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор Павло Євстафійович (Пауль Деметріус) Коцебу, який у травні 1865 р. проводив прийом на квартирі Йоганна Фрідріха Геммерле

го генерал-губернатора Коцебу з питання про чумацький шлях[179] до Бердянська[180]. Наступного же дня Йоганн Фрідріх у статусі негоціанта їздив разом із цим генералом, начальником міста і порту Бердянська, міським головою і купцем Г. Луковичем обстежувати місце, де слід було нарізати землю для вільного проходу бердянської худоби до річки Берда[181] для водопою[182].

Наприкінці того ж місяця вже сам народжений у Берліні Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор Павло Євстафійович (Пауль Деметріус) Коцебу[183] прибув до Бердянська, причому одразу з пристані направився на призначену йому квартиру Йоганна Фрідріха Геммерле. Там він 6 годин поспіль приймав відвідувачів, після чого пообідав і відбув із Бердянська до Маріуполя (Іл. 23). За час перебування в будинку Геммерле Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор встиг прийняти клопотання бердянських купців про найскорішу нарізку чумацького шляху до Бердянська, вкрай необхідного в першу чергу для вивізної торгівлі через Бердян-

---

[179] Відповідні питання розглядались ще з 1861 р. (Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 27 (Таврическое губернское правление). – Оп. 1. – Спр. 6998 (По предложению губернатора о проложении чумацкой дороги к Бердянскому порту. – 9.03–9.05.1861. – 37 арк.); Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 60. – Спр. 72 (По просьбе бердянских негоциантов о нарезке земли для чумацкой дороги к г. Бердянску). – 1862. – 2 арк.).

[180] Баханов К. А., Лыман И. И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 84.

[181] Це питання було для бердянців вельми актуальним. Ще у 1862 р. в управлінні Новороссійського та Бессарабського генерал-губернатора була заведена справа "О нарезке г. Бердянску земли от дач Котур-Оглу и сел. Кенегез для свободного прогона принадлежащего жителям Бердянска скота на водопой из речек Берды и Куцобердянки" (Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 42. – Спр. 12. – 1862. – 114 арк.).

[182] Баханов К. А., Лыман И. И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 84.

[183] Граф Пауль Деметріус Коцебу (нім. Paul Demetrius Kotzebue) народився 10 серпня 1801 р. у сім'ї відомого німецького романіста Августа фон Коцебу.

ський порт, а також ще 5–6 прохань бердянської громади. Серед них було і клопотання про прокладення залізниці до Бердянська, але з відповіді Коцебу стало зрозуміло, що він більше впевнений у перемозі в цьому питанні Таганрога[184].

Цілком очевидно, що у сприянні Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора вирішенню на користь Бердянська принаймні частини перелічених вище питань Йоганн Фрідріх Геммерле був кровно зацікавлений особисто. Адже головним джерелом його прибутків залишалась експортна торгівля через місцевий порт. 21 листопада, наприкінці навігації того самого 1865 р., В. К. Крижанівський занотував у своєму щоденнику, що в цей день до Бердянська з Керчі прибуло судно, аби одержати від Геммерле вантаж для відправки за кордон[185]. А 2 липня 1866 р. Крижанівський зафіксував, що Геммерле придбав у менонітів пшеницю нового врожаю по 9 карбованців 30 копійок за чверть[186]. У "Відомості про російське торговельне суднобудування і мореплавство при Бердянському порту за 1866 р." знаходимо записи про те, що бердянський купець Іван Геммерле купив у "бердянського іноземного гостя" Франца Бонне шхуну в 39 ¾ ластів, шхуну в 23 ½ ластів, барк у 105 ластів, трамбак у 19 ластів і трамбак у 21 ½ ласт[187] (Іл. 24).

Отъ бердянскаго иностраннаго гостя Франца Бонне, бердянскимъ купцомъ Иваномъ Геммерле, шкуна въ 39¾ ластовъ	1
Отъ бердянскаго иностраннаго гостя Франца Бонне, бердянскимъ купцомъ Иваномъ Геммерле, шкуна въ 23½ ласта	1
Отъ бердянскаго купеческаго сына Петра Литагина, принявшимъ присягу на подданство Россіи Андреемъ Касабіянка, шкуна въ 13 ластовъ	1
Отъ бердянскаго иностраннаго гостя Александра Дуковича, таганрогскимъ купцомъ Антономъ Авьерино, шкуна въ 18½ ластовъ.	1
Отъ бердянскаго иностраннаго гостя Франца Бонне, бердянскимъ купцомъ Иваномъ Геммерле, баркъ въ 105 ластовъ	1
Отъ бердянскаго иностраннаго гостя Александра Дуковича, таганрогскимъ купцомъ Антономъ Авьерино, трамбакъ въ 15 ластовъ. . .	1
Отъ бердянскаго иностраннаго гостя Франца Бонне, бердянскимъ купцомъ Иваномъ Геммерле, трамбакъ въ 19 ластовъ	1
Отъ бердянскаго иностраннаго гостя Франца Бонне, бердянскимъ купцомъ Иваномъ Геммерле, трамбакъ въ 21½ ласт.	1
Отъ бердянскаго иностраннаго гостя Филикса Порро, бердянскимъ купцомъ Харламіемъ Каціеро, шкуна въ 28¼ ластовъ	1
Отъ керчь-еникольскаго мѣщанина Ивана Егорова, бердянскимъ купцомъ Харламіемъ Каціеро, шкуна въ 21¾ ластовъ	1
Отъ дворянина войска донскаго Михаила Верховцова, керчь-еникольскимъ мѣщаниномъ Никитою Косьяно, шкуна въ 21 ластъ . . .	1
Отъ Ростовскаго мѣщанина Александра Колесникова, бердянскимъ мѣщаниномъ Джіовани Морц, шкуна въ 27 ластовъ.	1

Іл. 24. Дані про купівлю бердянським купцем Й. Геммерле суден у "бердянського іноземного гостя" Франца Бонне

За статистичними даними, на той час населення Бердянська становило 6 369 чоловіків і 5 747 жінок, із них колоністами були 321 чоловік і 252 жінки, а іноземцями – 237 чоловіків і 194 жінки; серед бердянців до лютеранської церкви належали 161 чоловік і 156 жінок, до католиків – 963 чоловіки і 252 жінки, до "рефор-

---

[184] Баханов К. А., Лыман И. И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 87.

[185] Там же. – С. 107.

[186] Там же. – С. 133.

[187] *Памятная книга Таврической губернии, изданная Таврическим губернским статистическим комитетом* / Сост. под ред. секр. стат. ком. К. В. Ханацкого. Вып. 1. – Симферополь: Типография Губернского Правления, 1867. – С. 494.

матського сповідання" – 107 чоловіків і 109 жінок. Менонітами були 273 чоловіки і 251 жінка[188].

Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор був далеко не останнім за хронологією "високим гостем" будинку Геммерле. Вже 1 червня 1866 р. до Бердянська прибув директор Департаменту мануфактур і внутрішньої торгівлі Міністерства фінансів таємний радник Олександр Іванович Бутовський[189], який теж зупинився в будинку Йоганна Фрідріха. Метою цього візиту було вивчення питань, пов'язаних із Бердянською бухтою, хвилерізом і портом. Через два дні нечисленні представники бердянської громади, у тому числі і Геммерле, влаштували урочистий обід на честь Бутовського[190].

У жовтні 1866 р. Йоганн Фрідріх Геммерле став першим за хронологією почесним наглядачем Бердянського повітового училища. Причому дозвіл на це призначення дав не хто інший як російський імператор, і однією з підстав для цього було те, що Геммерле був купцем, а не дворянином[191]. Геммерле залишався почесним наглядачем цього училища до самого моменту його ліквідації[192].

У 1866–1867 рр. Геммерле значився в числі депутатів (гласних) Бердянського повітового земського зібрання[193]. Причому на надзвичайній сесії цього

---

[188] *Памятная книга Таврической губернии, изданная Таврическим губернским статистическим комитетом /* Сост. под ред. секр. стат. ком. К. В. Ханацкого. Вып. 1. – Симферополь: Типография Губернского Правления, 1867. – С. 326–327.

[189] Відомий економіст і державний діяч Олександр Іванович Бутовський брав участь у розробці банківської та податкової реформ, активно працював над розвитком промисловості Донецького басейну і в цілому південноукраїнських губерній.

[190] "3-го Июня Пятница, день ясный; сегодня негоцианты и русские купцы наши дали обед Директору Бутовскому. На обеде был: Градской Глава Саханев; Начальник города и некоторыя чиновники; негоциантов почти незаметно, а именно Гемерле, Лупи; три маклера: то есть Буштаб, Цвибак и Коста; а из русских купцов К. Приходько только; поэтому можете судить, как смотрят русские наши купцы и негоцианты на таких вельмож, от коих зависит репутация нашего города. Верьте, что это одно невоспитание причиною такой безпечности. А при всем том, что 30 человек согласилось дать обед этот, и что Г-н Директор мягкой человек и много обещал сделать для Бердянска" (Баханов К. А., Лыман И. И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 130).

[191] Баханов К. А., Лыман И. И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 146.

[192] У "Новороссийском календаре" на 1873 рік штати Бердянського повітового училища подані так: почесний наглядач потомственний почесний громадянин Іван Федорович Геммерле; штатний наглядач Іван Олександрович Говоров; законоучитель протоієрей Андрій Жежеленко; викладачі: колезький асесор Тимофій Іванович Шеренчиш [так у тексті], титулярний радник Хрисанф Миколайович Абазалі, колезький реєстратор Володимир Єгорович Гаврилиця, титулярний радник Фрідріх Христофорович Кеттерлінг, Ернест Францович Яковчич, Марк Севастянович Качуров; лікар, титулярний радник Савелій Якович Грідін.

[193] У виданні "Сборник постановлений Бердянского Уездного Земского Собрания с 1866 г. по 1908 г." наводиться, зокрема, перелік учасників сесії, що тривала з 10 по 20 жовт-

земського зібрання, що проходила 4–12 березня 1867 р., Геммерле вже був присутній в статусі члена управи[194].

У тому ж 1867 р. почесний громадянин Йоганн Фрідріх Геммерле вдруге стає міським головою Бердянська, залишаючись на цій посаді до 1870 р.

2 вересня 1869 р. Геммерле у складі депутатів від міських громад Таврійської губернії був представлений у Лівадії (Крим) російському імператору. Як писали тоді "Таврические губернские ведомости", Олександр II підійшов до бердянського міського голови, увішаного різними відзнаками і ланцюгом мирового судді, і запитав: "Звідки Ви?". Геммерле відповів, що з Одеси. "Звідки Ви родом?" "Із Віртемберга, Ваша Величність". "Я був, – сказав імператор, – у Бердянську в 1837 році і, як тепер пам'ятаю, в неділю рано-вранці і тільки був у церкві"[195]. Звернемо увагу, що російський імператор Олександр II мав особливі сентименти до Німеччини. Цей син Фредеріки Луїзи Шарлотти Вільгельміни Прусської (нім. Friederike Luise Charlotte Wilhelmine von Preußen) і чоловік доньки великого герцога Людвіга II Гессенського, яка до прийняття православ'я іменувалася принцесою Максиміліаною Вільгельміною Августою Софією Марією Гессен-Дармштадтською, у зовнішній політиці дотримувався німецької орієнтації, багато часу волів проводити на німецьких бальнеологічних курортах, зокрема, в Бад Емсі, де згодом був встановлений його бюст (Іл. 25).

ня 1866 р. У ньому зустрічаємо прізвище не тільки майбутнього німецького консула в Бердянську, а й кількох інших німців. Головою зібрання був повітовий суддя колезький секретар Дмитро Миколайович Ставракі; гласними від землевласників виступали: колезький асесор Олександр Павлович Товбич, священик села Єлисіївки Федор Васильович Синицький, державний селянин села Астраханки Антон Якович Мамонтов, меноніт Петро Петрович Шмідт; гласними від міст Бердянська, Ногайська та Оріхова були: потомственний почесний громадянин Іван Якович Літягін, чиновник Василь Степанович Латишев, купець Абрам Васильович Дунаєвський, купець Іван Пилипович Матіас, потомственний почесний громадянин Іван Федорович Геммерле, титулярний радник Василь Іванович Саханьов, купець Ізебрандт Германович Фрізен, ротмістр Олександр Михайлович Іваненко, потомственний почесний громадянин Михайло Єгорович Пайкос, штабс-капітан Яків Станіславович Пунінський; гласними від сільських громад виступали: державний селянин села Миколаївки Іван Антонович Калюжний, державний селянин села Берестового Яків Андрійович Коваль, державний селянин села Новозеленого Мирон Іванович Оникієнко, державний селянин міста Оріхова Максим Іванович Павленко, меноніт колонії Шензе Михайло Андрійович Янцен, Преславський колоніст Микола Трохимович Влахов, чиновник палати державного майна надвірний радник Антон Адамович Конковський (*Сборник постановлений Бердянскаго Уездnаго Земскаго Собрания с 1866 г. по 1908 г.* – М.: Тип. Казецкаго, 1910.– Т. I. – С. II).

[194] У цій сесії брали участь: голова С. Х. Лампсі (повітовий предводитель дворянства, гласний); гласні від землевласників: О. П. Товбич (член управи), Ф. В. Синицький, Г. Т. Волков; гласні від міст: І. Я. Литягін, В. І. Ган, А. В. Дунаєвський, І. Ф. Геммерле (член управи), В. І. Саханьов (член управи), І. Г. Фрізен (член управи), М. Є. Пайкос, Я. С. Пунінський (член управи); гласні від сільських громад: І. А. Калюжний, Я. А. Коваль, М. І. Оникієнко (член управи), М. І. Павленко; гласні від колоній: М. А. Янцен, М. Т. Влахов (*Сборник постановлений Бердянскаго Уезднаго Земскаго Собрания с 1866 г. по 1908 г.* – Б. м. и г. – Т. I. – 932 с.).

[195] *Таврические губернские ведомости.* – № 72. – 1869. – С. 293.

Цікавим є не тільки сам факт наведеної вище розмови імператора з Геммерле, зафіксований регіональною пресою, а й те, що міський голова Бердянська через багато років проживання в цьому місті у відповідь на запитання "Звідки Ви?" назвав Одесу, і, що ще важливіше, назвав батьківщиною своєї родини Віртемберг. Ймовірно, йшлося про Вюртемберг – історичну область на південному заході Німеччини (частина регіону Швабія, центральним містом якої довго лишалось місто Штутгарт). На момент розмови Геммерле з російським імператором Вюртемберг мав статус королівства. І, як вже зазначалось, свого часу розглядалось питання про призначення Геммерле консулом цього королівства в Бердянську.

Саме на цей період перебування Геммерле на посаді міського голови припало створення Північнонімецького союзу (нім. Norddeutscher Bund) – першої федеральної німецької держави в історії Німеччини. Створений у 1866 р. військово-політичний блок німецьких держав, із прийняттям Конституції 1867 р. перетворився на федерацію. У цьому новому утворенні провідну роль відігравала Пруссія, яка мала чотири п'ятих його площі і населення. І вже в документах 1868 р. було зафіксовано: "Його Величність король Пруссії звелів призначити від імені Північнонімецького союзу консулів Північнонімецького союзу, а саме […] прусського консула Йоганна Геммерле в Бердянськ"[196].

У щоденниковому запису В. К. Крижанівського за 24 квітня 1870 р. значиться, що "на тижні" у міського голови І. Ф. Геммерле народився перший син[197]. У запису від 25 квітня 1870 р. повідомлялося, що І. Ф. Геммерле отримав другу золоту медаль[198].

Вже 2 травня того ж року в щоденнику Крижанівського з'явився ще один запис стосовно Геммерле. Тут мова йшла про справу Яші Ковалевського. Коли Таврійський губернатор надіслав Йоганну Фрідріху Геммерле як Бердянському міському голові розпорядження про направлення від міста вихованця у відкритий при Сімферопольській гімназії пансіон, бердянська громада ухвалила зупинити вибір на кандидатурі Яші Ковалевського, який був сином відставного квартирмейстера, що понад 15 років прослужив у органах міського управління. Усі витрати на утримання Ковалевського в пансіоні і його дорожні кошти бердянці постановили покривати за рахунок прибутків місцевого банку. Відповідне рішення було підписане самим Йоганном Фрідріхом Геммерле і ще 77 городянами[199]. На той момент Яша Ковалевський навчався у 5-му класі Керченської гімназії за кошти якихось приватних осіб. Утім, коли в червні Яша приїхав до Бердянська на канікули, він зайшов до Крижанівського і пояснив, що не бажає переводитись до Сімферопольської гімназії, оскільки йому в Керчі "дуже добре" і тамтешня

---

[196] *Bundesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes Band,* Nr. 19 (Juni 1868), S. 341–342.

[197] Баханов К. А., Лыман И. И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 172.

[198] Там же.

[199] Там же. – С. 173.

гімназія вважається кращою за Сімферопольську. Тож Крижанівський записав у щоденнику: "Теперь остается передать это Градскому Главе города Бердянска Г-ну Геммерле"[200].

18 липня того ж року вже сам В. К. Крижанівський прийшов до Геммерле просити умовити бердянську громаду призначити третього вчителя до підготовчого класу Бердянського повітового училища. Така потреба дійсно була нагальною, оскільки двом вчителям доводилось навчати 150–170 дітей[201].

При цьому Геммерле продовжував активно займатись експортною торгівлею через Бердянський порт. Підбиваючи підсумки 1871 р., бердянський кореспондент "Одесского Вестника" зафіксував, що участь у відпускній торгівлі в найбільш великих масштабах брали, крім Герасима Куппи, комерційні дома Абанопуло, Луппі, Тубіно, Порро, Гардало, Бонне, Жулі, Геммерле, Паремблі, Островського "та інших"[202].

Саме в 1871 р. Йоганн Фрідріх Геммерле став консулом новоутвореної[203] Німецької імперії[204]. Про його перебування на цій посаді в Бердянську вже у 1872 р. зазначалось у "Новороссийском календаре"[205] та "Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preussischer Staats-Anzeiger"[206], а також у виданнях "Handbuch für das Deutsche Reich" 1874 р.[207], "Berliner Adreß-Buch" 1876 р.[208].

У 1873 р. Геммерле стає головою опікунської ради Бердянської жіночої прогімназії.

При всіх своїх активностях у місті Геммерле продовжував подорожувати: у серпні 1874 р. видання "Neues Fremden-Blatt" подало його в списку гостей віденського готелю "Франкфурт"[209].

---

[200] Баханов К. А., Лыман И. И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 182.

[201] Там же. – С. 185.

[202] Крыжановский В. "[Бердянск]", *Одесский Вестник.* – № 25. – 1.II.1872. – С. 98–99.

[203] *Imperial Germany 1871–1918 /* Ed. by James Retallack (Oxford, 2008), p. 18–23.

[204] *Deutsches Reichsgesetzblatt Band,* Nr. 39 (1871), S. 338–339; Berlin – Da Archiv: Preußisches Geheimes Staatsarchiv Berlin-Dahlem Rep. XI, Rußland D: Intercessionalia 1817 I. AA II Rep. 6, Preuß. Consuln Rußl. 8 II Rep. 96 Rußl. 56 L. Rep. XI, Rußland D: Intercessionalia 1770–74.

[205] *Новороссийский календарь на 1873 г. /* Под ред. В. Михневича. – Одесса: Тип. П. Францова, 1872. – С. 97.

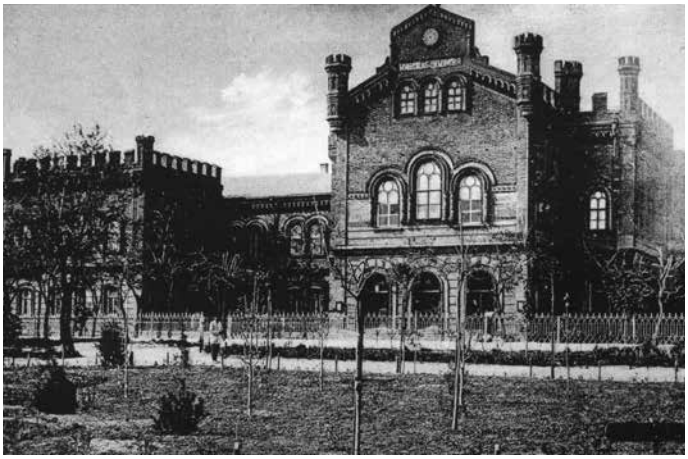
[206] *Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preussischer Staats-Anzeiger,* № 27 (Berlin, 31 Januar 1872), S. 595.

[207] *Handbuch für das Deutsche Reich* (Berlin, 1874), S. 72.

[208] *Berliner Adreß-Buch für das Jahr 1876* (Berlin, 1876), S. 19.

[209] *Neues Fremden-Blatt,* № 219 (11.08.1874), S. 10.

19 жовтня 1875 р. Геммерле був обраний членом комісії з влаштування будівлі для чоловічої гімназії в Бердянську[210]. А в переліку коштів на утримання цієї гімназії в 1876 р. натрапляємо на таку графу: "Залишок від пожертвування колишнього почесного наглядача Бердянського повітового училища І. Ф. Геммерле – 107 крб. 49 к."[211]. Варто мати на увазі, що йшлося не просто про чергову будівлю у Бердянську: німецький консул брав участь у влаштуванні споруди, що вражала мешканців як своїми розмірами (в одній із публікацій "Одесского Вестника" зазначено, що в місті не було ні громадського, ні приватного будинку, який би міг умістити всіх охочих навчатись у гімназії), так і грошовою сумою, що витрачалась на неї. Епітети, яких заслужила гімназійна споруда в регіональній пресі, були досить різноманітними, починаючи від стриманого "досить капітальна будівля" до "будівля розкішна", "квітка нашого міста", "велична чоловіча гімназія", "зразкова будівля..., [яка] нагадує замок середньовічного стилю з баштами, барельєфами, зубчатими стінами і служить кращою прикрасою міста". До

Іл. 26. Будівля Бердянської чоловічої гімназії, членом комісії з влаштування якої був Й. Геммерле (XIX століття)

[210] *Сборник постановлений Бердянскаго Уезднаго Земскаго Собрания с 1866 г. по 1908 г.* – М.: Тип. Казецкаго, 1910.– Т. І. – С. 51. У журналі цієї Комісії, у складі якої Геммерле працював разом із відомим менонітом Судерманом, було, зокрема, записано: "1876 года Октября 24 дня в Комиссию прибыли: Председатель Товбич, Члены: Хардалло, Вороной, Геммерле, Зудерман, Островский, Дженатто и Инженер Ельский.

Предметом обсуждения был вопрос о необходимых средствах для продолжения постройки здания мужской Гимназии в г. Бердянске по представленным в Комиссию Инженером Ельским соображениям.

Разсмотрев представленныя по предложению Коммиссии Инженером Ельским соображения о том, что кроме уже израсходованных 120 т. руб. потребуется еще приблизительно сорок пять тысяч рублей и убедившись, что очень может быть эта сумма и нужна будет для окончательной достройки сказаннаго здания, определили: Ходатайствовать пред Земским Собранием и Городскою Думою об ассигновании означенной суммы 45 тыс. руб. сер." (*Постановления Бердянскаго уезднаго земскаго собрания очередной сессии созыва с 20 по 28 Октября 1876 года и чрезвычайной сессии созыва 9-го Января 1877 года с приложением докладов уездной управы.* – Бердянск: Типография. Э. Килиус и К°, 1877. – С. 592).

[211] *Постановления Бердянскаго уезднаго земскаго собрания чрезвычайной сессии созыва 29-го Июня 1877 года и очередной сессии созыва с 22 по 26 Октября 1877 г. с приложением докладов уездной управы.* – Симферополь: Типография Спиро, 1878. – С. 366.

схвальних слів бердянців додався і голос Міністра народної освіти Д. Толстого, який під час огляду недобудованої споруди в серпні 1875 р. "знайшов її настільки красивою і задовільною", що дякував інженерові К. Єльському, який склав план будівлі й керував проведенням робіт. Нова гімназія дійсно була гордістю міста[212]. Напевно, багато бердянців були б готові підписатись під словами, сказаними директором Ф. Вороним під час урочистостей з нагоди офіційного відкриття цієї споруди 3 лютого 1877 р.: "Це величний пам'ятник, поставлений старанням гарячих сердець. Він і в майбутні часи буде голосно казати про заслуги покоління тутешньої громади, яке діє нині. Нащадки цього покоління, більш освічені і багаті, будуть з повагою згадувати про своїх батьків і дідів: "Ось ми, – скажуть вони, – краще навчені, ніж наші батьки і діди, ми багатші, ми матеріально і морально сильніші, наше життя гладкіше, рівніше і повніше. Кому ми цим зобов'язані? Тим, хто був у лабетах у нужди всякого роду!"[213]

Споруда Бердянської чоловічої гімназії (Іл. 26) діє донині і є єдиною пам'яткою національного значення у місті. Весь час свого існування вона була храмом освіти і науки[214], нині в ній розташовується головний корпус Бердянського державного педагогічного університету (Іл. 27). Зважаючи на роль німецького консула у зведенні цієї будівлі, біографія Геммерле подана нами до ювілейного видання "Історія Бердянського державного педагогічного університету в іменах"[215].

---

[212] Лиман Ігор, Константінова Вікторія. *Історія Бердянського державного педагогічного університету.* Навчальний посібник + CD. – Бердянськ: БДПУ, 2015. – С. 19.

[213] Недерица Е. "Письмо в редакцию", *Одесский Вестник.* – № 50. – 6.III.1877. – С. 4.

[214] *Бердянська чоловіча гімназія (остання третина XIX століття) /* Упорядники: В. М. Константінова, І. І. Лиман // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том І. – К.: Освіта України, 2006. – 528 с.; *Бердянська чоловіча гімназія (1901–1919 роки) /* Упорядники: І. І. Лиман, В. М. Константінова // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том ІІ. – К.: Освіта України, 2007. – 631 с.; *Бердянські педагогічні курси та педагогічний технікум (1920–1935 роки) /* Упорядники: І. І. Лиман, В. М. Константінова // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том ІІІ. – К.: Освіта України, 2008. – 569 с.; *Бердянський інститут соціального виховання. Педагогічний інститут. Учительський інститут (1932–1953 роки) /* Упорядники: В. М. Константінова, І. І. Лиман // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том IV. – К.: Освіта України, 2009. – 782 с.; *Бердянський (Осипенківський) державний педагогічний інститут (1953–1991 роки) /* Упорядники: В. М. Константінова, І. І. Лиман // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том V. – Донецьк: ЛАНДОН-ХХІ, 2012. – 638 с.

[215] Константінова В. Геммерле Іван Федорович, *Історія Бердянського державного педагогічного університету в іменах /* за заг. ред. І. Т. Богданова. – К.: Освіта України, 2017. – С. 47–48.

Там само вміщені й біографії цілого ряду уславлених німців, які навчались чи працювали у Бердянській чоловічій гімназії.

Серед них – Микола Іванович Кефер (24.01.1864, колонія Ноймонталь Мелітопольського повіту – 28.12.1944, Одеса) – професор, відомий вчений-медик, один з піонерів ортопедії.

У 1875–1877 рр. Геммерле знов значився в числі гласних повітового земського зібрання[216].

У Бердянській чоловічій гімназії навчався в 1875–1883 рр. Був однокласником Абрахама Нейфельда, товаришував із ним, разом із ним поступив у 1883 р. до Новоросійського університету. Навчався на відділенні природничих наук фізико-математичного факультету. У 1885 р. перевівся до Дерптського університету, де зосередився на вивченні медицини. У 1890 р. отримав диплом лікаря. Захистив дисертацію "До методики вимірювання еластичності стінок судин". У 1891 р. в статусі доктора медицини був прийнятий на посаду асистента одеської євангелістської лікарні. У 1896 р. перейшов на роботу до лікарні Касперівської общини сестер милосердя Російського товариства Червоного Хреста, через 2 роки очолив цю лікарню. У тому ж 1898 р. став головним лікарем лікарні Червоного Хреста для фабрично-заводських робітників Одеського градоначальства. Залишався на цій посаді 20 років. Після встановлення більшовицької влади відійшов від адміністративних справ і зосередився на науково-педагогічній діяльності. У 1920 р. обраний професором хірургії Одеського клінічного інституту. Одночасно працював у Одеському медичному інституті, створивши там у 1921 р. кафедру ортопедичної хірургії. Очолюючи цю кафедру, з 1932 р. паралельно був завідувачем кафедри ортопедії та травматології Одеського інституту вдосконалення лікарів, створеного на основі Одеського клінічного інституту. Напружено працював під час оборони Одеси в 1941 р. Після звільнення Одеси в 1944 р. був заарештований і невдовзі помер.

Автор понад 50 наукових праць, включно із кількома підручниками.

Був дійсним членом товариства Одеських лікарів, одним із засновників і головою Одеського хірургічного товариства, головою Одеського єдиного науково-медичного товариства, членом правління Всесоюзної асоціації хірургів, членом вченої ради Народного комісаріату охорони здоров'я УСРР (УРСР), членом ортопедичної ради Народного комісаріату охорони здоров'я СРСР, членом Німецького хірургічного товариства, членом-кореспондентом Німецького ортопедичного товариства (Константінова В. Кефер Микола Іванович, *Історія Бердянського державного педагогічного університету в іменах /* за заг. ред. І. Т. Богданова. – К.: Освіта України, 2017. – С. 100–101).

[216] Зокрема, у черговій сесії 1875 р. (16–20 жовтня) брали участь: голова О. Ф. Ессен (майор, предводитель дворянства Бердянського повіту); гласні від землевласників: О. П. Товбич, Г. Г. Реймер, Г. П. Левін; гласні від міст: І. А. Островський, К. В. Ган, К. С. Аргіропуло, М. В. Баточенко, Я. А. Дерксен, І. М. Ротгольц, П. В. Ященко, І. Є. Казанджиєв, І. Ф. Геммерле, А. А. Едігер; гласні від сільських громад: Г. М. Карастоянов, І. Є. Енц, І. М. Плеш, Я. К. Курц, З. Д. Захаров, Є. Г. Дем'яненко; гласні від казенних управлінь: Ф. К. Зелінський (акцизне відомство), П. П. Фаст (управління державного майна). У черговій сесії Бердянського повітового земського зібрання 1876 р. (20–28 жовтня) брали участь: голова О. С. Копейчиков (виконувач обов'язків предводителя дворянства Бердянського повіту, засідатель Мелітопольської дворянської опіки); гласні від землевласників: О. П. Товбич, Г. Г. Реймер, Г. П. Левін, В. Архангельський (священик); гласні від міст: І. А. Островський, К. В. Ган, М. В. Баточенко, І. М. Ротгольц, П. В. Ященко, І. Ф. Геммерле, І. О. Казанджиєв, С. А. Пономарьов, К. С. Аргіропуло, Я. А. Дерксен; гласні від сільських громад: Г. М. Карастоянов, І. Є. Енц, Я. К. Курц, І. М. Плеш, З. Д. Захаров, Є. Г. Дем'яненко; гласні від казенних управлінь: М. І. Сучков (надвірний радник, акцизне відомство), О. С. Пермський (колезький секретар, від управління державного майна). У надзвичайній сесії 1877 р. (29 червня) брали участь: голова О. С. Копейчиков (виконувач обов'язків предводителя дворянства Бердянського повіту, засідатель Мелітопольської дворянської опіки); гласні від землевласників: О. П. Товбич, Г. Г. Реймер, Г. П. Левін, В. Архангельський (священик); гласні від міст: І. А. Островський, К. В. Ган, М. В. Ба-

У цей час німці Північного Приазов'я і безпосередньо Бердянського повіту, проблемами якого також мало опікуватись повітове земське зібрання, продовжували стояти перед важким вибором. Ще у датованому 11 лютим 1874 р. рапорті за 1873 р. британський консул Джеймс Зораб[217], знов звернувшись до теми еміграції, повідомляв, що велика кількість менонітів Бердянського та сусідніх повітів, а також Криму вже зібралась і планує вирушити за кордон навесні. За переконанням Зораба, хоча імператор і дав менонітам шестирічний термін на вирішення, чи підкоритись новим законам і залишитись, або ж покинути межі Російської імперії, це лише зробить еміграцію не поспішною, а планомірною, і до кінця 1879 р. регіон таки втратить більшість менонітів[218].

Цікаво, що описи та інші документи, складені Джеймсом Зорабом щодо менонітів Бердянська та Бердянського повіту, були використані Геральдом Дірксом у монографії "Canada's Refugee Policy: Indifference or Opportunism?"[219], а також Адольфом Енсом у книзі "Subjects or Citizens?: The Mennonite Experience in Canada, 1870–1925" при висвітленні передісторії менонітів Канади[220].

Продовжуючи тему менонітської еміграції, яка у попередні роки висвітлювалась Джеймсом Зорабом, його наступник на консульській посаді в Бердянську Вільям Георг Вагстаф 1 лютого 1875 р. повідомляв, що впродовж року до США звідси виїхало близько 380 менонітських родин. Але при цьому була надія, що багато хто все ж залишиться. Адже, по-перше, російський уряд запропонував менонітам компромісні умови, по-друге, ті меноніти, що вже перебрались за океан, писали в листах про труднощі, з якими вони зіткнулися, і, по-третє, останній рік у Приазов'ї видався врожайним. Тож, на думку Вагстафа, тоді як заможні меноніти, незважаючи на ризик втратити третину, а то й половину вартості їхнього майна, все ж наважаться вирушити до Америки, інші, скоріш за все, залишаться[221].

точенко, І. М. Ротгольц, П. В. Ященко, І. Ф. Геммерле, І. Є. Казанджиєв, С. А. Пономарьов; гласні від сільських громад: Г. М. Карастоянов, І. Є. Енц, Я. К. Курц, І. М. Плеш, З. Д. Захаров, Є. Г. Дем'яненко; гласні від казенних управлінь: І. М. Савенко (старший помічник акцизного наглядача), О. С. Пермський (колезький секретар, від управління державного майна).

[217] Працюючи в одному місті, Йоганн Фрідріх Геммерле і Джеймс Зораб часто спілкувались у службових справах, про що йдеться, зокрема, і в документах німецького консульства в Бердянську (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115, S. 27, 38).

[218] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1874), p. 853–860; Лиман Ігор, Константінова Вікторія. *Український Південь очима консулів Британської імперії 19 – початку 20 ст. Том 1: Британські консули в портовому місті Бердянську.* – Київ, 2018. – С. 92.

[219] Gerald E. Dirks, *Canada's Refugee Policy: Indifference or Opportunism?* (McGill-Queen's University Press, 1977), p. 27.

[220] Adolf Ens, *Subjects or Citizens?: The Mennonite Experience in Canada, 1870–1925* (Ottawa: University of Ottawa Press, 1994), ix+236 p.

[221] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1875), p. 1293–1295; Лиман Ігор, Константінова Вікторія. *Український*

Що ж стосується самого Геммерле, то в 1877 р. він був виконувачем обов'язків голови Бердянської земської управи. Саме в цьому статусі 3 лютого 1877 р. він брав участь в урочистостях з нагоди відкриття церкви Бердянської чоловічої гімназії[222].

Дружина Йоганна Фрідріха Геммерле чимало сприяла "як грошовими пожертвуваннями, так і особистою участю" створенню Бердянського міського жіночого початкового училища. До того ж вона взялася безкоштовно викладати в цьому навчальному закладі рукоділля[223].

Подружжя Геммерле опікувалось і Бердянською жіночою прогімназією. У "Новороссийском календаре" на 1873 рік штатні одиниці цього навчального закладу були подані так: начальниця прогімназії Серафима Андріївна Корчевська; опікунської ради голова Іван Федорович Геммерле; почесна наглядачка Агата Яківна Геммерле; члени ради: Іван Олександрович Говоров, Ан. Як. Бонне, Олександр Єфимович Хардало, Костянтин Пантелеймонович Константінов, Кузьма Спиридонович Аргіропуло; викладачі: законоучитель протоієрей Андрій Жежеленко, колезький асесор Тимофій Іванович Шереншич, титулярний радник Хрисанф Миколайович Абазалі, колезький реєстратор Володимир Єгорович Гаврилиця, Марк Севастянович Качуров.

Коли на сесії новообраної Бердянської міської думи, яка проходила 31 липня – 4 серпня 1876 р., розглядалось питання про необхідність скорочення чисельності членів опікунської ради місцевої жіночої гімназії з 22 до 10 осіб (5 чоловік

Південь очима консулів Британської імперії 19 – початку 20 ст. Том 1: Британські консули в портовому місті Бердянську. – Київ, 2018. – С. 63.

[222] "3-го февраля город наш праздновал. В этот день начальник города и порта П. П. Шмидт, предводитель дворянства, представители земства и града нашего, все власти военныя и гражданския, более тысячи почтеннейших граждан и все молодое поколение, теперешние гимназисты со своими наставниками, по совершении крестнаго хода из собора, молились в новой церкви мужской гимназии, по случаю освящения ее, которое совершил протоиерей о. А. Щербаков с духовенством всех церквей, при пении двух хоров: гимназической и соборной церкви, под управлением регентов: Пескова и Гординскаго. Благодаря распорядительности г. гор. головы И. И. Хардало, и. д. председателя земск. управы И. Ф. Гемерле, директора гимназии Ф. Я. Вороного, после обедни были приглашены на завтрак в дом гимназии все духовенство и вся почетная публика, не менее трехсот человек" (Абазали Х. Н. 15-го февраля, *Одесский Вестник.* – № 42. – 22.II.1869. – С. 140).

"По окончании богослужения и выслушании проповеди, с которой испр. должность законоучителя свящ. Смирнов обратился к учащим, учащимся и прихожанам, предложен был завтрак.

К концу его предводитель дв. А. Ф. Эссен встал и провозгласил первый и дорогой для сердца русскаго тост – за здоровье Государя Императора, после чего последовало долгое восторженное неумолкаемое ура! Второй тост предложил и. д. председателя земской управы И. Ф. Геммерли за здоровье министра народнаго просвещения гр. Д. А. Толстаго. Но вот поднял бокал директор г. Вороной и произнес следующую речь [...] По окончании г. Вороным речи, принятой всеми весьма одобрительно, последовавший тост был предложен исп. д. пред. зем. управы г. Геммерли за попечителя од. уч. округа С. П. Голубцова" (Недерица Е. Письмо в редакцию, *Одесский Вестник.* – № 50. – 6.III.1877. – С. 4).

[223] Крыжановский В. 6-го февраля, *Одесский Вестник.* – № 37. – 17.II.1877. – С. 2.

і 5 жінок), дружина Геммерле таємним голосуванням була обрана до складу зазначеної жіночої п'ятірки, тоді як сам Йоганн Фрідріх Геммерле був обраний до складу чоловічої п'ятірки. Причому до нового складу опікунської ради Бердянської жіночої гімназії за результатами цього ж голосування увійшли ще кілька місцевих німців[224].

Цікаво, що тим самим указом, яким король Пруссії звелів у 1868 р. призначити прусського консула Йоганна Геммерле консулом Північнонімецького союзу в Бердянську, на відповідну посаду, але в іншому місті-порту на Азовському морі, Таганрозі, був призначений прусський і ольденбурзький віце-консул Александр Геммерле[225]. Так само одночасно із тим, як у 1871 р. Йоганн Геммерле став німецьким консулом у Бердянську, Александр Геммерле був призначений німецьким консулом у Таганрозі[226]. Більш того, тоді як Йоганн Геммерле йменувався місцевими Іваном Федоровичем, то Александр Геммерле – Олександром Федоровичем, що прозоро відбиває ступінь кровної спорідненості двох німецьких консулів. До сьогоднішнього дня у Таганрозі зберігся будинок Александра Геммерле. Колись його адреса значилась як вул. Миколаївська, 60, квартал 78, а нині – вул. Фрунзе, 70 (Іл. 28). Ця двоповерхова цегляна споруда була зведена в 1860-х рр. і саме з того часу належала Александру Геммерле[227], який попервах був ольденбурзьким і французьким консульським агентом, згодом – прусським і ольденбурзьким віце-консулом, консулом Північнонімецького союзу, консулом Німеччини в Таганрозі.

Дехто з Геммерле в цей же час продовжували мешкати в Одесі. Скажімо, відомо про інженера А. І. Геммерле, який походив із родини німців-колоністів, що перебрались до "Південної Пальміри" на початку XIX ст. Цей Геммерле довго працював на заснованому в 1854 р. заводі сільськогосподарських машин іншого нім-

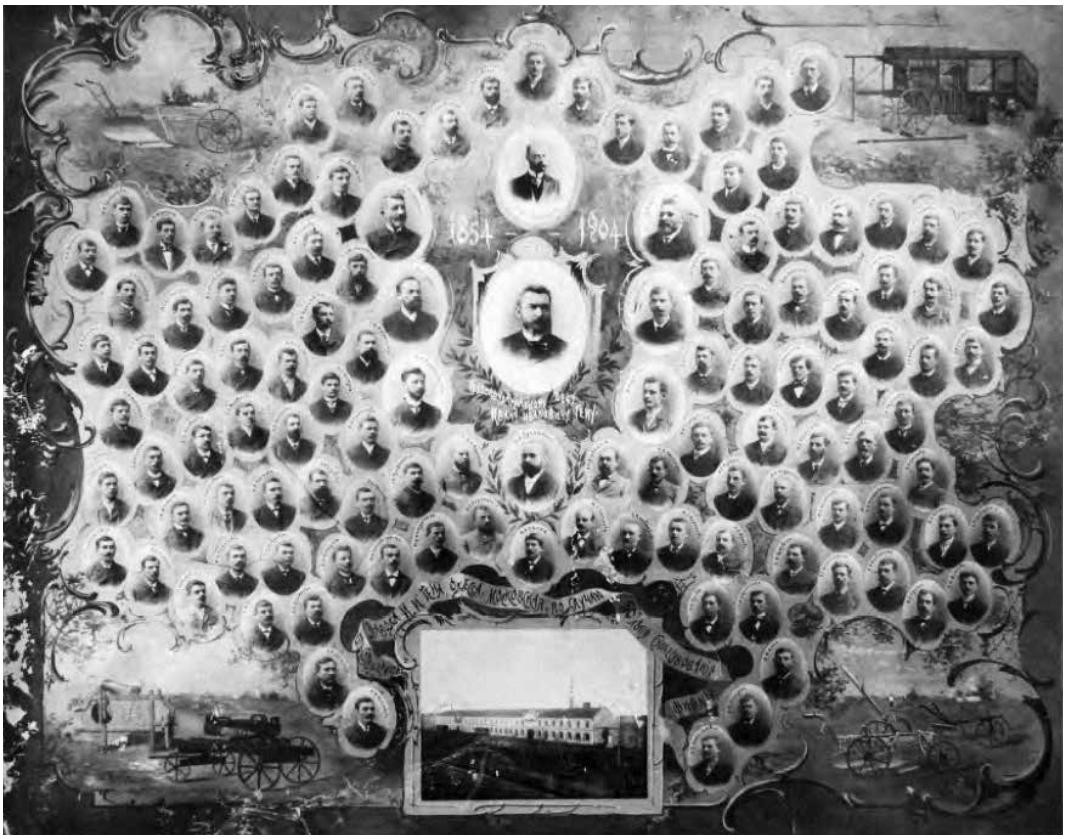
---

[224] "После выборов, произведенных по запискам, оказались избранными: М-me Шмидт, М-me Хардало, М-me Геммерле, М-me Зограф и М-me Боне; из мущин: Геммерле, Хардало, Гаевский, Ротгальц и Фризен" (Z. Былое и настоящее г. Бердянска, *Одесский Вестник.* – № 216. – 3.X.1876. – С. 3–4).

[225] *Bundesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes Band,* Nr. 19 (Juni 1868), S. 341–342.

[226] "...Alexander Haemmerlé zu Taganrog" (*Deutsches Reichsgesetzblatt Band,* Nr. 39 (1871), S. 339).

[227] Наприкінці 1870-х рр. будівля перейшла у володіння великого землевласника, купця 1-ї гільдії, потомственого почесного громадянина Михайла Іллічa Жеребцова, і з того часу фігурує як "будинок Жеребцова". Згодом у ній жили спадкоємці Михайла Іллічa. Взимку 1917–1918 рр. там були розташовані збройні склади, у січні–квітні 1918 р. – міський комітет РКП(б), а в 1923 р. – відкрита перша в Таганрозі безкоштовна поліклініка. У 1925 р. в цьому будинку розташувався кожно-венерологічний диспансер, який там діє дотепер. З 1992 р. будівля є об'єктом культурної спадщини регіонального значення (Гаврюшкин О. П. *Мари Вальяно и другие (хроника обывательской жизни).* – Таганрог: Изд-во МИКМ, 2001. – С. 145–148; *Таганрог. Дом Александра Фёдоровича Геммерле* [Електронний ресурс] // URL: http://www.panoramio.com/photo/133521293 (Дата звернення: 18.08.2017); Лыман И. И., Константинова В. Н. *Таганрог. Описание зданий,* Black Sea Port-cities, 1780s-1910 [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/taganrog/2–1-2–1/ (Дата звернення: 18.08.2017)).

Іл. 29. Віньєтка заводу І. І. Гена з фотографією А. І. Геммерле над портретом директора заводу

ця – Йоганна Йоганновича (Івана Івановича) Гена. Нещодавно була введена до наукового обігу колекційна віньєтка, виготовлена близько 1904 р. на замовлення співробітників заводу з нагоди п'ятдесятиріччя фірми Гена. На ній вміщено 120 портретів заводчан. Найбільшим, розміщеним у центрі, є зображення самого І. І. Гена, навколо нього – 8 збільшених фотографій його інженерів, більшість із яких, до речі, теж були німцями. Серед цих восьми, безпосередньо над зображенням власника заводу, розміщене і збільшене фото А. І. Геммерле, який, ймовірно, був правою рукою І. І. Гена на виробництві[228] (Іл. 29).

Стосовно ж безпосередньо німецького консула в Бердянську Йоганна Фрідріха Геммерле, то в 1875 р. дружина Агата народила йому в цьому приазовському місті сина Альфреда Ральфа (Рольфа). Він спочатку навчався на місці, а потім продовжив отримувати освіту у Франції та Німеччині. Згодом повернувся до Російської імперії, де працював у комерційних банках, а через 5 років зайнявся

[228] Краснова Ева, Дроздовский Анатолий. *"Новые" новости фотографической коллекции.* С. 80–83 [Електронний ресурс] // URL: https://www.odessitclub.org/publications/almanac/alm_58/alm_58–75-88.pdf (Дата звернення: 18.08.2017).

власною справою. Тут він до певної міри йшов стопами батька, адже ця справа теж стосувалась експортних і імпортних операцій. До того ж Альфред Геммерле також почав скуповувати землі. У 1907 р. він став одним із засновників Центрального банку Товариства взаємного кредиту в Санкт-Петербурзі. Упродовж 1909–1916 рр. Геммерле обіймав посаду заступника управителя цього столичного банку. У 1916 р. він був обраний головою правління Хабаровського товариства взаємного кредиту, при цьому одночасно був представником Східного Сибіру в постійному Комітеті Ради з торгівлі, обміну та сільського господарства в Росії. Більшу частину своїх капіталів він набув на операціях із дорогоцінними металами. Напевно, місцем проживання Геммерле в цей час залишалась столиця Російської імперії. Він мав молодшу за себе на 12 років дружину Емі (Amy Waht Haemmerle) (1887–1957), яка народила йому синів (а, відповідно, онуків німецького консула у Бердянську) Анатоля Альфреда (1908–1986)[229] і Євгена (1912–1917). Останній прожив лише 5 років: нянька дала дітям немиті яблука, через що обидва хлопці захворіли на дизентерію. Євген від цього помер, а Анатоль хворів кілька місяців.

Щодо Анатоля, то до певного часу він жив у розкоші, йому винаймали кращих німецьких і французьких вихователь ок, він часто виїжджав із міста на відпочинок із батьками або нянькою, а літні канікули проводив із своєю бабусею, Агатою Геммерле на її малій батьківщині, у норвезькому Арендалі. Чоловік Агати, Йоганн Фрідріх Геммерле на той час вже давно (у 1894 р.) помер.

На схилі років онук німецького консула в Бердянську так згадував своє безтурботне дитинство в імперській столиці: "День мав починатись зі сніданку в гостинній кімнаті. По його завершенню батько мав йти до банку... Я повертався до дитячої кімнати, там чекаючи на прибуття моїх учителів, якими могли бути або німецька "бонна", або ж французька "мадемуазель" [...]. Приблизно опівдні мене виводили на прогулянку у парк... Мене супроводжувала або нянька, або ж мати, якщо вона була вільна… Похід з моїм батьком завжди був пригодою... Наш кучер в його чорному циліндрі невдовзі прибув до парадних воріт у нашому екіпажі… Ми заїхали на Ісакіївську площу. Ми зупинилися перед великим собором і вийшли. Я трохи відволікся на велику статую Миколи I біля собору. Але куполи Святого Ісакія здавалися такими величезними і такими високими, що я відхилився назад, щоб подивитися на них. При вході я був вражений величезною кількістю мозаїки в інтер'єрі. Батько сказав, що Святий Ісакій був третім за величиною собором у світі і був побудований в XIX столітті 400 000 кріпаків... Батько вважав складовою частиною моєї освіти, щоб я побачив цей великий і знаменитий собор"[230].

---

[229] *The Haemmerle Family Fonds, 1868–1986* [Електронний ресурс] // URL: http://www.archives.mcgill.ca/resources/guide/update/guideupdate.htm#THE HAEMMERLE FAMILY FONDS (Дата звернення: 17.08.2017).

[230] Elisabeth Shapiro, "Notes and Comments. The Haemmerle Archive", in *Fontanus: from the collections of McGill University,* Vol. 5 (1992), p. 218.

Іл. 30. Син Йоганна Геммерле Альфред із сином Анатолем і дружиною Емі. Близько 1917 р.

Проте невдовзі Російську імперію сколихнули карколомні зрушення. У 1917 р., ще не оговтавшись від смерті молодшого сина, родина Геммерле стала свідком драматичних подій у Петрограді. Родина (Іл. 30) залишалась у столиці значну частину року, поки страх перед майбутнім цього міста і країни, чиєю столицею воно було, не примусив Геммерле нашвидкуруч зібратись і поїхати на залізничний вокзал. Там вже панував хаос. Платформи були перекриті солдатами з примкнутими до гвинтівок багнетами, які не підпустили до потягу Альфреда Геммерле, його дружину Емі з її незаміжньою сестрою Діною та Анатоля.

У цій екстремальній ситуації Альфред Геммерле вирішив скористатись тим приватним залізничним вагоном, яким він багато років колесив Російською імперією у банківських справах. Ясно, що вагон без паровозу пересуватись не міг. Тож Геммерле дав добрячого хабара якимсь чиновникам і солдатам, які за це причепили його вагон до потягу, що мав прямувати з Петрограда до Сибіру. Альфред забрався до рятівного вагону із переліченими вище родичами, а також із якимись своїми друзями. Геммерле пощастило, що вагон супроводжував як охоронець симпатизуючий йому швейцарець, інженер "Cie Wagon-Lits".

Поїздка через всю країну на 6 000 миль тривала 2 тижні і була надзвичайно небезпечною: чи не на кожній станції до вагона намагались увірватись бунтівні солдати, які були готові грабувати і вбивати. І тільки надзвичайні зусилля швейцарця, що охороняв вагон, а згодом – і деяких дружньо налаштованих китайських чиновників вберегли Геммерле.

Спочатку родина колишнього німецького консула в Бердянську осіла у Владивостоці, але події в Петрограді мали карколомні наслідки і там. Тож вже за рік Геммерле були змушені залишити і це місто, звідки перебрались до Токіо. Там Альфред зазнав невдачі в своїх спробах відновити міжнародну банківську діяльність, і родина рушила в пошуках кращої долі ще далі, цього разу – вже в Канаду: у 1920 р. Геммерле прибули до Монреаля.

У 1917 р. з тепер вже колишньої Російської імперії втекли не тільки син, невістка і онук колишнього німецького консула в Бердянську. Його вдова

Агата перебралась до Антверпена, а двоє дітей, і, відповідно, сестри Альфреда Геммерле близнючки Альма та Ірма поїхали до Англії (Іл. 31). Кузина і кузен Альфреда, Катерина і Микола (Ніколас) Куліченко (Koolichenko), деякий час переховувались у петроградському будинку Геммерле, але теж були змушені тікати і згодом, нарешті, осіли в Югославії. Що стосується кровних родичів дружини Альфреда Геммерле Емі, то її сестра Анна втекла до Парижа, а сестра Мері – до Сполучених Штатів Америки.

Іл. 31. Доньки німецького консула в Бердянську Йоганна Геммерле, близнючки Альма та Ірма. Англія, 1960-ті рр.

Альфреду Геммерле із дружиною і сином довелось адаптуватись до канадських реалій, які для колишніх представників бізнес-еліти Російської імперії були доволі незвичними.

Певний час єдиним джерелом одержання готівки для родини залишався продаж речей, які Геммерле привезли із собою. Згодом Емі Геммерле потоваришувала з деякими сусідками, які навчили колишню панянку куховарити і вести господарство. Водночас, попри всі намагання, невістці колишнього німецького консула в Бердянську так і не вдалося належним чином вивчити англійську мову.

Іл. 32. Анатоль Геммерле, онук німецького консула в Бердянську. Близько 1926 р.

Анатоль Геммерле, який звик до приватних вчителів, у Монреалі потрапив до звичайного класу в католицькій парафіяльній школі. Більшість учнів тут були ірландцями, чия французька мова вельми відрізнялась від французької, якою розмовляв Анатоль. Через це з онука колишнього німецького консула в Бердянську глузували, і до нього причепилось прізвисько ““ла де да” акцент” (““la de da” accent”).

При цьому головним, що утримувало Геммерле від відчаю, залишалась саме родина. Значно пізніше, у 1947 р. Анатоль Геммерле написав батькові листа, в якому читаємо: “Дві речі або слова, які означають для мене все – Мати і Батько”. Така любов була взаємною: Анатоль як єдина дити-

Іл. 33. Значок Королівських канадських гусарів, до яких належав Анатоль Геммерле в 1929–1939 рр.)

на був для Альфреда та Емі Геммерле головним об'єктом уваги, з яким вони пов'язували всі свої надії на щасливе життя на новій батьківщині[231].

Із навчанням у Анатоля Геммерле не склалось, хоча він і був прийнятий до найстарішого канадського Університету Макгілла. Перед цим його батькові довелося позичати гроші, аби син зміг завершити одержання середньої освіти в приватному коледжі. Натомість онук німецького консула в Бердянську проявляв неабияке зацікавлення в інших сферах. Він захопився боксом, плаванням, аматорським театром, танцями, верховою їздою, а в 1926–1927 рр. взяв участь у формуванні Клубу легких аеропланів Макгілла (Іл. 32), ставши у 1927–1928 рр. президентом цього Клубу. Тож закінчити університет йому так і не вдалося. У 1929 р. він вступив до військового підрозділу Королівських канадських гусарів, там швидко дослужився до майора, а згодом приєднався до новоствореного Громадянського військового корпусу (Іл. 33).

У збройних силах Анатоль Геммерле був, поміж іншим, "кваліфікованим армійським перекладачем з російської" (Іл. 34). Після початку Другої світової війни він у складі канадських збройних сил був направлений до Англії, де зустрівся із деякими членами родини Геммерле, зокрема, із доньками німецького консула в Бердянську Альмою та Ірмою. Після війни він оселився в Бостоні, Массачусетс, де став успішним у сфері страхування.

У 1951 р. помер батько Анатоля. Він, отримавши ще в 1928 р. канадське громадянство, так і не зміг наблизитись до того соціального та матеріального рівня, який мав у Російській імперії. Відомо, що в роки Другої світової він працював у Оттаві, використовуючи свої знання мов у сфері поштової перлюстрації.

Онук німецького консула в Бердянську Анатоль Геммерле продовжував підтримувати стосунки із своїми родичами, що були розкиданими по світу: збереглися його кореспонденція 1940-х – 1950-х рр. з тіткою Мері, яка осіла у Буффало, Нью-Йорк; листування 1950-х – початку 1960-х рр. із тітками Альмою та Ірмою Геммерле, що продовжували мешкати в Англії, а також листування 1960-х – початку 1970-х рр. із осілою в Японії тіткою Діною Ват – тією самою сестрою матері Анатоля, з якою родина Геммерле в буремному 1917 р. втекла з Петрограда.

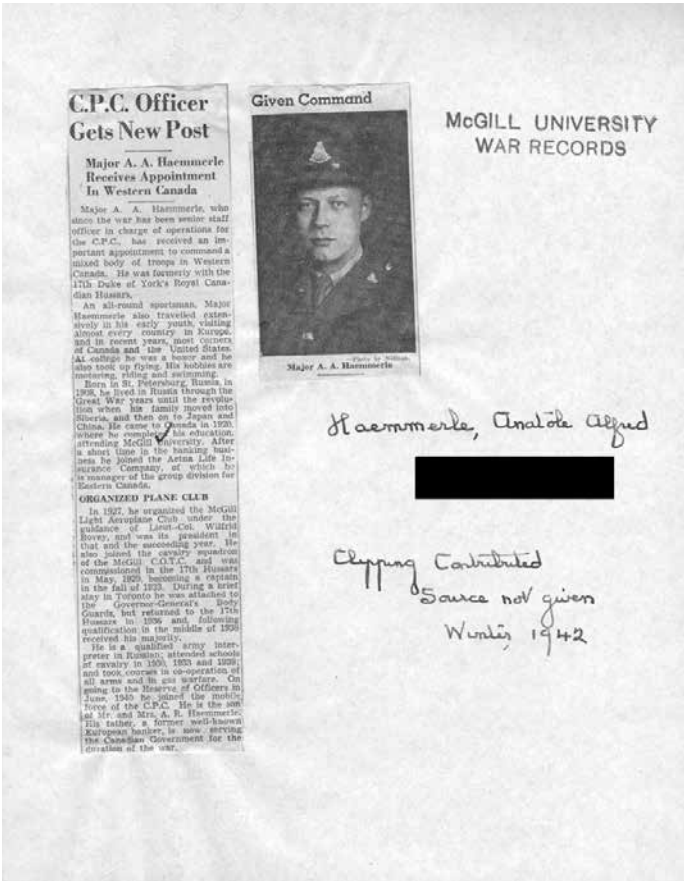
До того ж Анатоль не тільки листувався із своїми родичками, а й підтримував їх матеріально. Зокрема, доньок-близнючок німецького консула в Бердянську,

---

[231] Elisabeth Shapiro, "Notes and Comments. The Haemmerle Archive", in *Fontanus: from the collections of McGill University,* Vol. 5 (1992), p. 218–222.

які багато десятиліть присвятили навчанню дітей англійської знаті, але самі так і залишились старими дівами. Він доволі часто відвідував своїх тіток у Англії, а після смерті його батька у 1951 р. їздив до Великої Британії вже із своєю матір'ю.

Анатоль допомагав грошима і порадами також тітці Діні, яка працювала у Токіо в магазині. І саме Анатоль допоміг возз'єднатись двом сестрам його матері, організувавши переїзд Мері з США до Японії, аби та жила разом із Діною.

C.P.C. Officer Gets New Post

Major A. A. Haemmerle Receives Appointment In Western Canada

Major A. A. Haemmerle, who since the war has been senior staff officer in charge of operations for the C.P.C., has received an important appointment to command a mixed body of troops in Western Canada. He was formerly with the 17th Duke of York's Royal Canadian Hussars.

An all-round sportsman, Major Haemmerle also travelled extensively in his early youth, visiting almost every country in Europe, and in recent years, most corners of Canada and the United States. At college he was a boxer and he also took up flying. His hobbies are motoring, riding and swimming.

Born in St. Petersburg, Russia, in 1908, he lived in Russia through the Great War years until the revolution when his family moved into Siberia, and then on to Japan and China. He came to Canada in 1920, where he completed his education, attending McGill University. After a short time in the banking business he joined the Aetna Life Insurance Company, of which he is manager of the group division for Eastern Canada.

ORGANIZED PLANE CLUB

In 1927, he organized the McGill Light Aeroplane Club under the guidance of Lieut.-Col. Willis Rowey, and was its president in that and the succeeding year. He also joined the cavalry squadron of the McGill C.O.T.C. and was commissioned in the 17th Hussars in May, 1929, becoming a captain in the fall of 1933. During a brief stay in Toronto he was attached to the Governor-General's Body Guards, but returned to the 17th Hussars in 1936 and, following qualification in the middle of 1938 received his majority.

He is a qualified army interpreter in Russian; attended schools of cavalry in 1930, 1933 and 1938; and took courses in co-operation of all arms and in gas warfare. On going to the Reserve of Officers in June, 1940 he joined the mobile force of the C.P.C. He is the son of Mr. and Mrs. A. R. Haemmerle. His father, a former well-known European banker, is now serving the Canadian Government for the duration of the war.

Given Command

Major A. A. Haemmerle

McGILL UNIVERSITY WAR RECORDS

Haemmerle, Anatole Alfred

[redacted]

Clipping Contributed
Source not given
Winter 1942

Іл. 34. Матеріали про Анатоля Геммерле в архіві Університету Макгілла (Канада)

Як і Альма та Ірма Геммерле, Діна Ват так і залишилась старою дівою і не мала власних дітей. Однак вона взяла прийомного сина-японця, якого Анатоль Геммерле продовжував фінансово підтримувати після смерті своїх тіток. Мері ж, хоча свого часу і вийшла заміж, власних дітей теж не мала.

Листувався Анатоль Геммерле і з представниками материнської данської гілки його родини. Ці родичі не потребували матеріальної допомоги Анатоля, оскільки були заможними.

Як бачимо, онук Йоганна Фрідріха Геммерле цілеспрямовано і методично докладав чималих зусиль, аби підтримувати зв'язки між розкиданими по різних континентах родичами. Утім, як влучно підмітила Елізабет Шапіро, за іронією долі, ці старання щодо англійської і японської рідні не мали продовження, адже всі чотири тітки Анатоля були бездітними.

Був бездітним і сам Анатоль. Утім, одружившись у 1961 р. із канадійкою Елізабет Ватт Харріс (Elizabeth Watt Harris), яка мешкала в Бостоні, він знаходив розраду у вихованні її дітей, а згодом – і онуків, аж до самої своєї смерті в 1986 р.[232]

---

[232] Elisabeth Shapiro, "Notes and Comments. The Haemmerle Archive", in *Fontanus: from the collections of McGill University,* Vol. 5 (1992), p. 221–223.

Архівний фонд родини Геммерле нині зберігається в Університеті Макгілла (Канада)[233]. Ми плекаємо надію, що нам колись таки вдасться опрацювати цей надзвичайно розлогий архівний фонд методом суцільної евристики, відшукавши там досі невідомі подробиці біографії німецького консула в Бердянську Йоганна Фрідріха Геммерле.

---

[233] "The Haemmerle Family Fonds, 1868–1986. Alfred R. Haemmerle was a Russian citizen. His ancestors, Dutch-Alsatians by origin were driven out of France during the French Revolution and settled on the shores of the Black Sea. His great-grandfather, Jean-Charles Haemmerle, was the pioneer builder of the port and City of Odessa. Alfred's father, Jean Haemmerle (1824–1894), a wealthy exporter of grain and wool built the Port in Berdiansk, South Russia and became the Lord Mayor of the City. Alfred R. Haemmerle was born in 1875 in Berdiansk, graduated with B.Sc. from the Russian college, and was also educated in France and Germany. He started his career in Russian commercial banks and five years later he opened his own import-export business. He accumulated land and was the Director of the largest Farm Implement Plant in Russia. In 1907 Alfred was one of the organizers of the Central Bank of Mutual Credit Societies in St. Petersburg, and from 1909 to 1916 he acted as assistant manager. He became president of the Credit Bank in Habarofsk, Eastern Siberia, and represented Eastern Siberia in the Standing Committee of the Council of Russian Trade, Exchanges and Agriculture. The largest part of his capital was made as a broker in precious metals. The Russian Revolution of 1917 forced him to leave the country with his wife Amy (1887–1957) and son Anatole (1908–1986). After travelling through Vladivostok and Tokyo he finally settled in Montreal in 1920. He became Canadian citizen in 1928. Throughout the Second World War he served the Postal Censorship Board in Ottawa using his language skills. Anatole was briefly at McGill, where he helped to establish the McGill Light Aeroplane Club in 1926. After serving the Army in the war he moved to Massachussets, where he was employed in insurance.

The Haemmerle family fonds reflects the life of Russian emigres in Canada and consists mainly of correspondence in Russian (1919–1960) to and from Alfred Haemmerle, his wife Amy Waht, and other family members, particularly their son Anatole. The fonds contain numerous photographs of family members and events (1904–1960), photo negatives, a small number of family documents from the 19th century, genealogical notes, newspaper clippings, postcards mainly from Japan, maps and correspondence from the 19th century in Russian dealing with Haemmerle family as well as the Larssen family in Denmark, who were Alfred's maternal relatives. There are also letters to Anatole from his aunts in England and Japan. Included are also lectures and writings by Alfred Haemmerle on cooperative banking and related subjects, financial notes, diaries, receipts, wills, deeds and newspaper clippings also in English. Aside from the photographs, the non textual records include an ink sketch, a pastel sketch Enid signed by A. Dickson Patterson, a sketch of St. Lawrence River signed by C.B.K., a small still life painting of pots, one leather pouch and one small box" (The Haemmerle Family Fonds, 1868–1986 [Електронний ресурс] // URL: http://www.archives.mcgill.ca/resources/guide/update/guideupdate.htm#THE HAEMMERLE FAMILY FONDS (Дата звернення: 17.08.2017)).

КАРЛ ОССЕНКОП

За однією з класифікацій, яку, між іншим, докладно описав у своєму рапорті офіційний представник Великої Британії в Бердянську Джеймс Ернест Наполеон Зораб, іноземні консули в містах Російської імперії поділялися на тих, хто не торгує і тих, хто торгує ("non-trading and trading"). Причому і влада, і місцеве населення ставились до представників цих двох категорій по-різному. За твердженням Зораба, консула, що не торгував (французькою ще йменувався "Consul de carriere"), російські імперські чиновники сприймали як державного службовця й колегу, до звернень якого слід ставитись із увагою. Цього не обов'язково було робити у взаєминах із консулом, який торгує ("Consul honoraire"). Державні чиновники зазвичай не любили мати справу з цими особами: консули, що торгували, сприймались як такі, що займали статусний пост, який вони не заслужили, але на думку яких слід було зважати[234]. Доктор Оссенкоп, як і його попередники на консульській службі в Бердянську Корнеліус Янцен та Йоганн Фрідріх Геммерле, за цією класифікацією був консулом, що торгував, або ж "Consul honoraire". У цьому німці не були винятком: з-поміж представників більш ніж десятка країн у Бердянську такими, що не торгували, або "Consul de carriere", були тільки представники Великої Британії та Італії, і то не всі.

Показово, що в абсолютній більшості виявлених нами друкованих документів ім'я Оссенкопа не вказується, натомість там позначається, що він є доктором. Серед винятків – видані в столиці Російської імперії французькою мовою "Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1885"[235] і "Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1889"[236], де щодо німецького консула в Бердянську уточнено: "Dr. Charles Ossenkop".

Напевно, Оссенкоп розпочав медичну практику в Російській імперії наприкінці 1863 р. Свідченням того є "Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1864 год", де у списках лікарів, ветеринарів, зубних лікарів, фармацевтів і аптек імперії Оссенкоп не

---

[234] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872,* Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 74–75; Лиман Ігор, Константінова Вікторія, Данченко Євген. *Британський консул і промисловець Джон Грієвз.* – Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2017. – С. 10.

[235] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1885* (Saint-Petersbourg, 1885), p. 71.

[236] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1889* (Saint-Petersbourg, 1889), p. 145.

вказується, але після всіх цих списків зазначено: "Доповнення до медичного списку на 1864 рік, зроблене на підставі Височайшого звеління, яке послідувало в 13 день грудня 1863 р., по закінченню складання списку: Оссенкоп Карл, лік."[237]. У цьому ж виданні за наступний 1865 р. знаходимо більш розлогий варіант іменування: "Оссенкоп Карл Христофор., лік."[238]. Те ж саме читаємо у цьому виданні 1866[239] і 1867[240] рр. У 1868[241], 1869[242], 1870[243], 1871[244], 1872[245], 1873[246], 1874[247], 1876[248],

---

[237] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1864 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1864. – С. 261.

[238] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1865 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1865. – С. 166.

[239] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1866 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1866. – С. 171.

[240] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1867 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1867. – С. 172.

[241] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1868 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1868. – С. 173.

[242] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1869 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1869. – С. 174.

[243] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1870 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1870. – С. 177.

[244] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1871 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1871. – С. 181.

[245] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1872 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1872. – С. 184.

[246] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1873 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1873. – С. 185.

[247] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1874 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1874. – С. 189.

[248] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1876 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1876. – С. 198.

1877[249], 1878[250], 1879[251], 1880[252], 1881[253], 1882[254], 1883[255] рр. він названий на російський манер: "Ос[с]енков" (у списках за низку років перед Оссенкопом окремо значиться і доктор Карл Осенков). Причому в 1872–1880 рр. Оссенкоп фігурує вже не як лікар, а як доктор, але починаючи з 1881 р. – знов як лікар. У виданні ж 1886 р. натрапляємо на таке: "Осенков Карл Христофоров., лік. 1881", а наступним рядком: "Осенкоп Карл Христіанов., лік."[256]. Наступного року ці ж два рядки були повторені, тільки до другого додана дата: "1885"[257]. Це ж було повторено в 1889 р.[258] У 1890 р. все було лаконічніше – тільки "Осенков К. Х.; Осенкоп К. Х."[259]. У виданні за 1891–1893 рр. потрібні нам дані відсутні,

---

[249] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1877 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1877. – С. 204.

[250] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1878 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1878. – С. 216.

[251] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1879 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1879. – С. 223.

[252] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1880 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1880. – С. 224.

[253] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1881 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1881. – С. 236.

[254] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1882 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1882. – С. 249.

[255] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1883 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1883. – С. 261.

[256] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1886 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1886. – С. 292.

[257] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1887 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1887. – С. 307.

[258] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1889 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1889. – С. 337.

[259] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1890 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1890. – С. 276.

але за 1894 р. натрапляємо на рядок, який додає дещо нове до відомої раніше інформації: "Оссенкоп Карл Христоф. 25 Л. 56 впр. Бердянск, Тавр."[260]. Тобто тут дізнаємось, що Карл Оссенкоп, який продовжував працювати у Бердянську лікарем з приватною практикою, народився в 1825 році, а в 1856 р. закінчив курс медичних наук. У виданні за 1895 і 1896 рр. ця інформація повторюється і доповнюється уточненням, що вищу освіту Оссенкоп отримав у "Геттінг. ун."[261]. Йдеться про Геттінгенський університет, який сьогодні вважається одним із найпрестижніших закладів вищої освіти Німеччини[262]. Ще в 1734 р. король Великої Британії та курфюрст Ганновера Георг II віддав наказ його прем'єр-міністрові Ґерлахові Адольфу фон Мюнхгаузену заснувати в Геттінгені університет, аби в епоху європейського Просвітництва завдяки йому впроваджувати ідеї академічної свободи. Університет відкрився вже в 1737 р. і з самого початку мав у своєму складі факультет медицини, на якому згодом і навчався Карл Оссенкоп.

У списках лікарів Російської імперії 1897–1900 рр. Оссенкоп вже не значився, але в 1901[263], 1902[264], 1904[265], 1906[266], 1907[267],

---

[260] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1894 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1894. – С. 186.

[261] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1895 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1895. – С. 189; *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1896 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1896. – С. 198.

[262] Серед його викладачів і студентів були казкарі брати Грімм, поет Генріх Гейне, фізики Роберт Оппенгеймер і Макс Планк, математик Карл Гаус, медики Ілля Мечников і Микола Пирогов, філософ Артур Шопенгауер, соціологи Макс Вебер і Юрген Габермас, канцлери Німеччини Отто фон Бісмарк і Герхард Шредер.

[263] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1901 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1901. – С. 233.

[264] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1902 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1902. – С. 242.

[265] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1904 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1904. – С. 253.

[266] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1906 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1906. – С. 270.

[267] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1907 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1907. – С. 285.

1908[268], 1909[269] рр. дані про нього знов наводились. Нарешті, починаючи з 1910 р., у цих списках Оссенкоп вже не згадувався. Тож на час появи останньої такої згадки йому мало виповнитись вже 84 роки.

Жодного разу не наводиться імені Оссенкопа в щоденниках В. К. Крижанівського, хоча його прізвище згадується доволі часто. Причому в щоденниках за період раніший, ніж Оссенкоп зайняв посаду німецького консула в Бердянську.

Зокрема, вже 23 січня 1865 р., тобто на перших сторінках найстарішого з його щоденників, що збереглися, Василь Костянтинович занотував, що одержав від оріхівського поштмейстера Медведєва листа, в якому той просить спитати доктора Оссенкопа (чиє прізвище Крижанівській всі рази записав із однією "с"), чи може той зробити операцію його дружині[270]. З цього уривку місцевий краєзнавець Євген Денисов робить висновок, що доктор Оссенкоп за фахом був лікарем-хірургом[271]. Щоправда, вже наступного дня Крижанівський записав, що дав Медведєву відповідь: Оссенкоп "не оператор і ні за що не береться за операцію"[272].

У запису від 4 вересня 1866 р. Крижанівський зафіксував, що відвідав із дружиною міський сад, який доктор з приватною практикою Оссенкоп минулого 1865 р. взяв у оренду на 12 років для впорядкування й наведення ладу. Причому, як уточнив автор щоденників, мова йшла про той самий сад, який ще на самій зорі утворення Бердянська, у 1828 р., тут заклав особисто Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор Михайло Воронцов. Згодом садом по черзі так чи інакше опікувались всі начальники міста і порту, поки він у 1856 р. остаточно не перейшов у власність міста. Але саме це стало початком запустіння саду, через що у 1865 р. керівництво Таврійської губернії і було змушене дозволити віддати його "в оброчне утримання" Оссенкопу. При цьому місто ще й сплачувало доктору за "виправлення" саду і дозволяло йому залишати собі всі прибутки від використання цієї території. За рік Оссенкопу вдалось зробити чимало, хоча й не все: були проріджені зелені насадження, і, зокрема, викопана значна кількість диких дерев і майже всі тополі – як через старість, так і через те, що завдяки ним плодилися гусениці (ці гусениці в минулі роки пооб'їдали й значну кількість плодових дерев). Крім того, Оссенкоп зробив новий міст для входу до саду і нові кам'яні ворота, а також порозчищав алеї і насадив більше винограду. На

---

[268] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1908 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1908. – С. 295.

[269] *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1909 год.* – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1909. – С. 296.

[270] Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 71.

[271] Денисов Е. С. *Оживают голоса истории. Краеведческие очерки.* – Мелитополь: Издательский дом МГТ, 2015. – С. 174.

[272] Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 71.

шляху до саду Тальяферо Оссенкоп збудував у міському саду цегляний будиночок. Між тим, як відзначив Крижанівський, "квітник ще не завидний". Загалом, відвідавши сад, Василь Костянтинович прийшов до такого висновку: "Словом, П[ан] Осенкоп сумлінний утримувач на перший раз"[273]. А втім, згодом більшу частину міського саду розпродали[274]. Для адекватнішого сприйняття наведеного вище опису варто мати на увазі, що В. К. Крижанівський, сам як завзятий садівник, і в кореспонденціях в "Одесском Вестнике", і в своїх щоденниках велику увагу приділяв опису бердянських садів. Та й сам тримав у зразковому порядку власний сад, який йменував не інакше як "Гефсеманський".

25 листопада того ж 1866 р. Крижанівський зробив щоденниковий запис про смерть Стиліяна Герасимовича Пулло – іноземного купця, який оселився в Бердянську ще в 1836 р.[275] і з того часу постійно мешкав у цьому місті. Василь Костянтинович відзначив, що свого часу Пулло відігравав далеко не останню роль серед місцевих греків, займався торгівлею зерном, а останнім часом – маклерством, і тривалий час "жив добре", але помер у великій бідності. Син цього грека навчався "по медичній частині" у Московському університеті[276], а старша донька була дружиною доктора Оссенкопа[277].

Щодо тестя Оссенкопа в Державному архіві Автономної Республіки Крим, у фонді Канцелярії Таврического губернатора відклалась справа 1843 р. "По рапорту портового начальника г. Бердянска о исходатайствовании награды англійскоподданому греку Пулло за спасение шести человек, могущих утонуть без помощи Пулло"[278]. У Державному ж архіві Одеської області свого часу відклалась

---

[273] Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 139.

[274] Михайличенко Виктор, Денисов Евгений, Тишаков Николай. *Бердянск. Взгляд через столетия.* – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 159–160.

[275] Щоправда, в іншому місці щоденника Крижанівський пише, що це відбулось у 1837 р. (Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 106), а в "Одесском Вестнике" за 1842 р. вказувалось, що "Керченский 1-й гильдии иностранный гость Стелиано Пулло" вів тут торгівлю з 1841 р. ("Список купцам, производящим торговлю в Бердянске", *Одесский Вестник.* – № 88. – 4.XI.1842. – С. 413).

[276] У Державному архіві Одеської області відкладась справа 1862 р. "По доносу Бердянського повітового судді Куклярського на студентів Пулло і Лагаріо за невіру в Бога" (Державний архів Одеської області. – Ф. 324 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 95. – Спр. 220. – 1862 р.).

[277] Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 148.

[278] Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 13298 (По рапорту портового начальника г. Бердянска о исходатайствовании награды англійскоподданому греку Пулло за спасение шести человек, могущих утонуть без помощи Пулло. 1843 г.).

справа "За скаргою тимчасовозобов'язаного селянина Федора Голубятникова про неправильну до нього претензію іноземного гостя Пулло"[279].

У паперах німецького консульства в Бердянську, які зберігаються у Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, доктор медицини і хірургії Карл Оссенкоп вперше згадується в рапорті консула Йоганна Геммерле від 18 серпня 1872 р.[280]

7 квітня 1873 р. доктор Карл Оссенкоп із Бердянська отримав від влади Німецької імперії дозвіл засвідчувати непридатність до військової служби німецьких підданих[281]. У відповідному повідомленні важливо, що вказується місто, з якого походив Оссенкоп – Вольфенбюттель, що в Нижній Саксонії.

У тому ж контексті на початку січня 1876 р. відповідно до розпорядження по німецькому військовому відомству Берліном був оприлюднений список з шести лікарів, які мали право видавати свідоцтва про неможливість проходити військову службу тим, хто проживав за кордоном. У цьому списку значився і доктор Оссенкоп у Бердянську[282]. Невдовзі цей список лікарів із прізвищем Оссенкопа з'явився і в американській німецькомовній пресі[283].

26 листопада (8 грудня) 1874 р. між Російською імперією і Німеччиною була укладена Консульська конвенція, згідно з положеннями якої і Оссенкоп, і інші німецькі консули згодом діяли в регіоні.

Тож варто зупинитись на змісті цієї конвенції докладніше. Документ обумовлював, що як Російська, так і Німецька імперії мали право призначати

---

[279] Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 111. – Спр. 293 (1863 р.) (По жалобе временнообязанного крестьянина Федора Голубятникова о неправильной к нему претензии иностранного гостя Пулло).

[280] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115, S. 32, 33.

[281] "Die Ausstellung von ärztlichen Zeugnissen über die Diensttauglichkeit der in Rußland lebenden Deutschen Reichsangehörigen betreffend.

Unter Bezug auf die diesseitige Bekanntmachung vom 1. Juni v. J. (Staatsanzeiger Nr. XXII. Seite 219) wird hiermit zur offentlichen Kenntniß gebracht, daß zur Ausstellung der dort bezeichneten Zeugnisse für den Bezirk des Asowschen Meeres der in Berdiansk wohnhafte Dr. Karl Ossenkop aus Wolfenbüttel ermächtigt worden ist.

Karlsruhe, den 7. April 1873" (*Staatsanzeiger für das Großherzogtum* (Baden, 1873), S. 101).

[282] "Militär-Wesen. Unter Bezugnahme auf §. 41, 2 des ersten Theils der Wehrordnung vom. 28. September 1875 (Centr. Bl. f. d. Deutsche Reich, S. 535) wird hierdurch zur öffentlichen Kenntniß gebracht, daß zur Ausstellung der im §. 41, 1 a. und b. daselbst bezeichneten Zeugnisse über die Untauglichkeit beziehungsweise bedingte Tauglichkeit Militairpflichtiger, welche ihren dauernden Aufenthalt im Auslande haben, folgende Aerzte ermächtigt worden sind: 1) Dr. Lehweß zu St. Petersburg, 2) Dr. Neimann zu Kieff, 3) Dr. Wagner zu Odessa, 4) Dr. Ossenkop zu Berdiansk (für das innere beziehungsweise südliche Rußland) 5) Dr. Glück zu Bukarest, für Rumänien, 6) Dr. Tellkampf zu New-York, für die Vereinigten Staaten von Amerika. Berlin, den 6. Januar 1876" (*Central-Blatt für das Deutsche Reich,* № 1 (Berlin, 7 Januar 1876), S. 4).

[283] "Europäische Berichte", *Der Deutsche Correspondent* (Baltimore, Md., 4 February 1876), p. 2.

генеральних консулів, консулів, віце-консулів і консульських агентів до портових і торговельних міст на території одна одної; при цьому кожна із сторін зберігала право визначати місцевості, в яких не допускається створення консульських установ, але з такою умовою, щоб це обмеження однаково застосовувалось відносно всіх іноземних держав. Генеральні консули, консули, віце-консули та консульські агенти допускались до виконання своїх повноважень тільки відповідно до порядку, визначеного урядом країни перебування.

Усі перелічені вище посадовці, а також консульські секретарі, які були підданими країни, яка їх призначила, звільнялися від військового постою і несення військової повинності, від прямих і особистих податків, а також від податків на нерухомість і розкіш, якщо тільки вони не володіли нерухомістю і не займались торгівлею чи іншими "промислами" (в таких випадках ці іноземці обкладались податками і сплачували збори нарівні з іншими приватними особами).

Іноземні представники не могли бути заарештовані та ув'язнені, окрім як за ті дії, що підлягали розгляду судом присяжних. Ті ж консули, які займались торгівлею, могли бути піддані затриманню за торговими справами, але не за цивільними позовами.

Якщо місцеві судові установи визнавали за потрібне, генеральні консули, консули, віце-консули, їх правителі справ і консульські агенти були зобов'язані давати покази свідка.

Генеральні консули, консули, віце-консули та консульські агенти мали право виставляти над вхідними дверима консульства або віце-консульства щит із державним гербом своєї країни і назвою консульської установи. Тим із них, хто працював у портових містах, ще й дозволялось піднімати прапор своєї країни над консульською будівлею і на суднах, на яких вони виходили в порт для виконання своїх обов'язків. При цьому ці "зовнішні знаки" не мали вважатись такими, що дають право прихисту, але служили переважно для того, аби мореплавці та інші співвітчизники могли легше знайти місце перебування консула і консульства.

Спеціально обумовлювалось право недоторканності консульських архівів: місцевій владі заборонялось під будь-яким приводом оглядати чи забирати наявні там документи. Ці папери повинні були зберігатись окремо від книг і документів, що мали відношення до передбачених цією Конвенцією торговельних і промислових справ консулів, віце-консулів і консульських агентів.

У випадках тимчасової відсутності або смерті генеральних консулів, консулів чи віце-консулів консульські обов'язки могли деякий час виконувати їхні секретарі та правителі справ, але тільки після попереднього представлення їх у відповідному званні властям країни перебування. У таких випадках на виконувачів консульських обов'язків поширювались ті пільги і переваги, які давала консульська посада.

Генеральні консули та консули мали право призначати віце-консулів і консульських агентів у населені пункти в межах своїх консульських округів, але тільки за згоди місцевого керівництва. Причому ці консульські агенти могли бути підданими будь-якої держави, а не тільки Російської чи Німецької імперії. Вони отримували спеціальний патент від консула, який їх призначав і якому вони

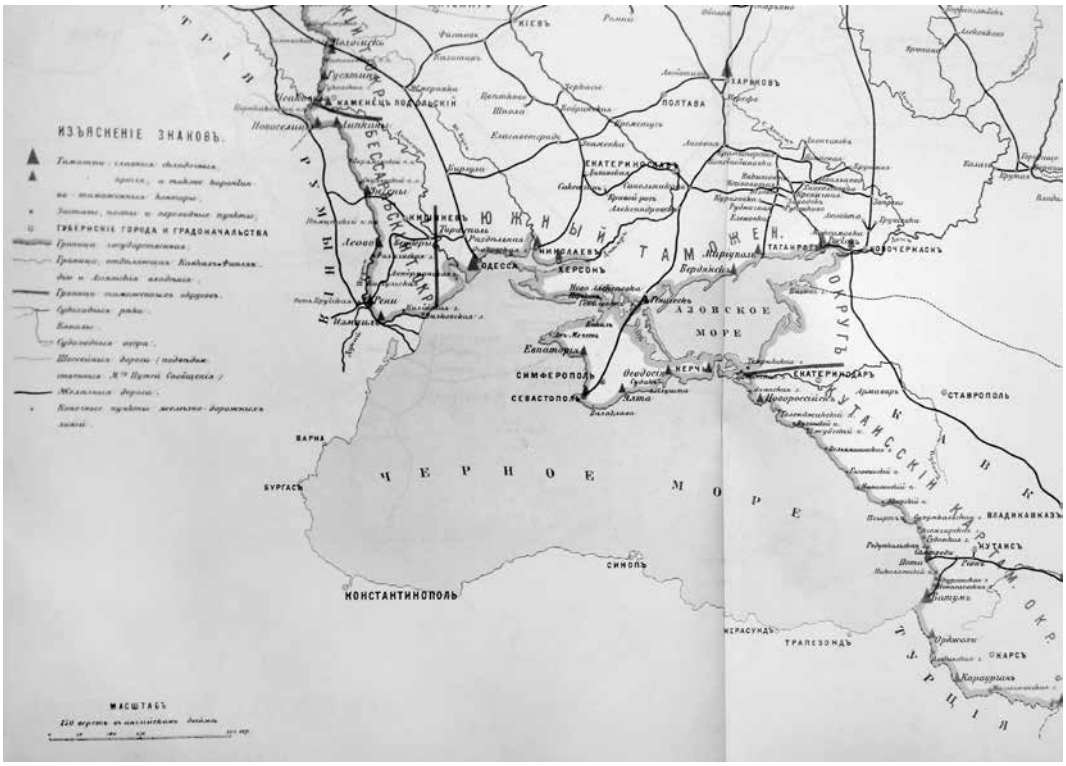
мали підпорядковуватись. Якщо віце-консули чи консульські агенти були підданими країни перебування, вони продовжували повністю підпорядковуватись законам цієї держави нарівні із іншими її підданими. Але це не мало перешкоджати виконанню ними консульських обов'язків і не повинно було порушувати недоторканність консульських архівів.

Генеральні консули, консули, віце-консули і консульські агенти Російської та Німецької імперій при виконанні своїх обов'язків мали право звертатися до органів влади їхнього консульського округу із заявами про порушення чинних трактатів і конвенцій, а також із скаргами. Якщо такі звернення залишались би без уваги, то за відсутності дипломатичного агента своєї країни вони мали право звертатись до уряду країни перебування.

Генеральні консули, консули, віце-консули і консульські агенти і правителі справ мали право приймати як у їхніх канцеляріях, так і в місцях свого проживання та на суднах своєї країни будь-яких її підданих, включно із шкіперами, членами екіпажів, пасажирами і торговцями. Вони мали виконувати відповідно до законів своєї країни функції нотаріусів, засвідчуючи заповіти, договори та інші документи співвітчизників. Мали право особисто або через повірених відвідувати судна своєї країни; опитувати їх шкіперів і екіпажі; перевіряти корабельні папери; приймати заяви, які стосувались будь-яких подій, пов'язаних із цими суднами; складати декларації і сприяти відправленню суден. Вони ж могли супроводжувати шкіперів і членів екіпажів до місцевих судових та інших владних установ, виконуючи роль перекладачів і клопочучи у їх справах.

У тих портах, де були консули чи консульські агенти, ані місцеві судові органи, ані митники не мали права проводити обшуки та огляди (за винятком звичайного митного огляду) на торговельних суднах без попередження перед цим консула або консульського агента, аби той міг бути присутній при проведенні таких дій. Щоправда, якщо консул або консульський агент не з'являвся в призначений час, обшук або огляд проводився без нього. До того ж без участі консула чи консульського агента, як і раніше, місцева влада мала право проводити дії, передбачені митними та санітарними постановами (Іл. 35).

У питаннях портової поліції, розвантаження та завантаження суден, зберігання, охорони товарів і речей мали діяти правила тієї держави, на території якої знаходився порт. Консули, віце-консули та консульські агенти при цьому мали право лише спостерігати за дотриманням "внутрішнього порядку" на суднах їхньої країни. Зокрема, вони могли самі розглядати суперечки, що виникали між членами команди, і, перш за все, суперечки стосовно жалування і виконання взаємних зобов'язань шкіперів, судових чинів і матросів. Місцева влада могла втрутитись у ці суперечки, лише коли вони супроводжувались порушенням громадського спокою і порядку на березі або в порту, або ж коли в них брали участь піддані інших держав або особи, що не належали до складу екіпажу. В інших же випадках місцева влада мала обмежитись сприянням консулам, віце-консулам і консульським агентам в арешті і відправці назад на судно тих членів екіпажу, на яких вкажуть ці офіційні представники іншої держави.

Іл. 35. Фрагмент карти митних закладів Російської імперії

Генеральні консули, консули, віце-консули та консульські агенти мали право давати розпорядження про арешт і відправку на батьківщину тих співвітчизників, членів екіпажів суден, які вчинили втечу на території іншої країни.

Якщо між судновласниками, вантажовідправниками і страхувальниками не були укладені особливі угоди, генеральні консули, консули, віце-консули та консульські агенти мали робити "розрахунок і визначення" аварій, яких зазнали судна їхньої держави. Якщо ж ці аварії стосувались підданих держави перебування консульства або ж підданих третьої країни, чи коли всі зацікавлені сторони не доходили згоди, "розрахунок і визначення" аварій мала робити місцева влада.

У разі аварії або якщо судно сідало на мілину біля берегів держави перебування консульської установи, місцева влада була зобов'язана якомога скоріше повідомити про це найближчого генерального консула, консула, віце-консула чи консульського агента. Усі дії з рятування німецьких суден у територіальних водах Російської імперії мали проводитись згідно із законодавством останньої і навпаки. При цьому представники консульської установи мали лише спостерігати за діями з ремонту, забезпечення провіантом і можливого продажу як самих потерпілих суден, так і врятованих з них товарів або вантажів.

Спеціально обумовлювалось, що генеральні консули, консули, їхні правителі справ і секретарі, віце-консули, консульські агенти Російської та Німецької

імперій мали користатись "всіма винятками, правами, перевагами та пільгами, які будуть надані агентам того ж розряду нації, що має найбільше сприяння".

Зазначена Консульська конвенція між Російською імперією і Німеччиною вступила в дію через місяць після обміну ратифікаціями і мала залишатись чинною впродовж десяти років. Якщо жодна зі сторін за рік до завершення цього терміну не заявила б про намір припинити дію конвенції, документ мав зберігати чинність і надалі[284].

Офіційно діяти згідно із цією конвенцією Карл Оссенкоп почав у 1879 р., коли він був призначений на посаду німецького консула в Бердянську (20 січня)[285] і склав присягу (13 лютого)[286]. До цього доволі довго тривала процедура узгодження кандидатури особи, яка мала зайняти відповідний пост.

У Державному архіві Автономної Республіки Крим збереглась справа "О назначении в г. Бердянск германским консулом доктора Карла Осенкопа"[287].

Доктор Оссенкоп фігурує як німецький консул у Бердянську у виданні 1879 р. "Handbuch für die deutsche Handels-Marine", згідно з яким під його юрисдикцією тоді перебувала частина території як Таврійської, так і Катеринославської губерній і земель Області Війська Донського[288]. Інша частина Таврійської губернії, включно із Кримом, знаходилась у цей час під юрисдикцією віце-консула в Керчі Густава Шиллера[289].

Оссенкоп як особа, яка мала відповідні повноваження в Бердянську, згадується і у виданнях 1884[290], 1885[291] і 1889[292] рр. Причому в "Handbuch für das Deutsche Reich" за той самий 1889 р. фіксується, що під юрисдикцією німецького консула в Бердянську доктора Оссенкопа знаходиться частина території як Таврійської (Бердянський і Мелітопольський повіти), так і Катеринославської

---

[284] *Собрание важнейших трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами (1774–1906).* С введением и примечаниями проф. В. Н. Александренко. – Варшава: Типография Варшавского учебного округа, 1906. – С. 351–358.

[285] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115, S. 109–111.

[286] Ibidem, S. 126.

[287] Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 26994 (О назначении в г. Бердянск германским консулом доктора Карла Осенкопа).

[288] *Handbuch für die deutsche Handels-Marine* (Berlin, 1879), S. 84.

[289] Ibidem, S. 85.

[290] *Die Reform des Konsulatswesens aus dem volkswirthschaftlichen Gesichtspunkte (R. von Deckers verlag,* 1884), S. 198.

[291] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1885* (Saint-Petersbourg, 1885), p. 71.

[292] *Der Einjährig-Freiwillige im deutschen Heere und in Der marine: Ein Handbuch zunächst für Einjährig* (Liebelsche buchhandlung, 1889), S. 48; *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1889* (Saint-Petersbourg, 1889), p. 145.

(Олександрівський, Бахмутський, Слов'яносербський, Маріупольський повіти) губерній, та землі вздовж річки Міус. Інша частина Таврійської губернії, включно із Кримом, як і 10 років тому, залишалась під юрисдикцією віце-консула в Керчі Шиллера[293]. Відповідна інформація була вміщена і в "Handbuch für das Deutsche Reich" за 1890 р.[294]

Вже коли доктор Оссенкоп виконував у Бердянську відповідні функції, продовжувала розгортатись епопея із менонітською еміграцією. Показово, що цим подіям знайшлося місце у вельми лаконічному річному рапорті, складеному нещодавно призначеному до Бердянська британським віце-консулом Харві Робертом Лоу 2 лютого 1877 р. Зокрема, тут писалось про виїзд з Бердянського повіту до США 190 менонітських родин, які по приїзді на нове місце в листах своїм одновірцям змалювали обнадійливі перспективи[295]. Проміжні підсумки епопеї з еміграцією менонітів Лоу підбив у складеному 4 лютого 1881 р. річному звіті за 1880 р. Адже саме на початок звітного року припало завершення шестирічного терміну, коли місцеві представники цієї деномінації повинні були прийняти рішення щодо своєї подальшої долі. За даними Лоу, загальна кількість менонітів у Бердянському та Маріупольському повітах дорівнювала близько 26 000 осіб, і близько 10 000 емігрувало впродовж останніх 5 років.

Тут же віце-консул виклав деякі з'ясовані ним подробиці щодо умов, в яких тепер мали жити ті меноніти, які прийняли рішення залишитись у Північному Приазов'ї. Ці умови були викладені представниками російської влади, які впродовж літа відвідували головні менонітські поселення регіону і скликали на загальні збори тамтешніх мешканців. Отже, до відома останніх доводилось, що тепер меноніти мали нести службу чотири роки, але при цьому звільнялись від тримання в руках зброї або муштри для ведення бойових дій. Найбільша менонітська колонія, Гальбштадт, була обрана "штаб-квартирою", де колоністи мали облаштувати казарми (бараки). Уряд мав призначити інспекторів, які повинні були стежити, аби колоністи сумлінно обробляли відведені для цього земельні угіддя і займались насадженням дерев. Прибутки від цього мали направлятись до фонду, що управлявся виключно самими представниками місцевих менонітських колоній. Після закінчення чотирьох років служби меноніт ставав повністю вільним від відповідного обов'язку і не міг бути включеним до будь-якого військового резерву. На переконання віце-консула, очевидним наслідком таких нововведень стане зростання цінності земель після того, як там з'являться насадження дерев. За спостереженням британця, для місцевих менонітів такі легкі умови, на які врешті-решт зголосився уряд, були величезним сюрпризом, і всі вони відчували превеликий жаль, що ці умови не були доведені до їхнього відома раніше, до того, як багато менонітів залишили регіон,

[293] *Handbuch für das Deutsche Reich* (Berlin, 1889), S. 77.

[294] Ibidem (Berlin, 1890), S. 82.

[295] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1877), p. 825–828.

де вони процвітали і жили щасливо. При цьому новини, що меноніти Північного Приазов'я отримували від їхніх друзів і родичів, які емігрували до Америки, аж ніяк не були обнадійливими, через що ходили чутки, що багато хто з переселенців ризикне повернутись. Втім, як писав віце-консул, відчувався острах, що російський уряд може не поширити на таких ре-іммігрантів ті правила, які погодився застосовувати щодо менонітів, які залишились на насиджених місцях у Північному Приазов'ї[296].

Про життя менонітів Бердянська цього періоду іноді писала німецькомовна "Odessaer Zeitung"[297].

У той же час чисельність суден під прапором Німеччини, які в 1880-х рр. відвідували Бердянський порт, була доволі скромною порівняно з конкурентами, насамперед британцями, італійцями і греками: у 1884 р. в Бердянську зафіксована присутність тільки 1 німецького судна[298], у 1885 – 4[299], 1886 – 0[300], 1887 – 3[301], 1888 – 3[302], 1889 – 9[303], 1890 – 0[304].

Тож уже 25 вересня 1890 р. "Одесский Вестник" розмістив таке повідомлення: "Німецький уряд, не вважаючи за необхідне утримувати надалі консула в м. Бердянську, звільнив, за словами "Кр. В.", п[ана] Оссенкопа від посади, що він займає"[305].

---

[296] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1881), p. 1042–1043.

[297] Neufeld A. "Session der Kreislandschafts Versammlung in Berdjansk", *Odessaer Zeitung,* № 234 (19.10.1888); Neufeld A. "Herbsetzung der Kreislandschafts=Versammlung in Berdjansk", *Odessaer Zeitung,* № 243 (29.10.1888), S. 1–2; Neufeld A. "Herbsetzung der Kreislandschafts=Versammlung in Berdjansk", *Odessaer Zeitung,* № 245 (1.11.1888), S. 1–2.

[298] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1884 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1886. – С. 29.

[299] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1885 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1886. – С. 32.

[300] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1886 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1887. – С. 35–37.

[301] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1887 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1888. – С. 36.

[302] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1888 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1889. – С. 38.

[303] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1889 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1890. – С. 40.

[304] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1890 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1891. – С. 39–40.

[305] *Одесский Вестник.* – № 252. – 25.IX.1890. – С. 3.

18

СТАТИСТИЧЕСКІЯ СВѢДѢНІЯ
Бердянской хлѣбной торговли за 1894 г.

ВЫВЕЗЕНО ЗАГРАНИЦУ.

ГРУЗИТЕЛИ.	Гирки.	Озимой.	Гарновки.	Ржи.	Ячменя.	Сурѣпы.	Льна.	Макухи	ИТОГО 10 пудовыхъ четвертей.
О. В. Куппа	249,610	72.850	40.350	12.400	45.612	4.093	—	—	424.915
Братья Тубино	180.435	96 175	58.420	—	13.070	—	—	—	348.100
А Сангуинети и К°	78.990	51 635	59 138	—	20.420	—	—	—	210.183
Даллорсо и К°	56 180	21.995	79.520	—	14.555	—	—	8.473	180.993
Братья Дрейфусъ и К° представитель Б. И. Луцкій	23.930	4.650	41.295	14.430	14.869	—	—	4.500	103.674
Луи Дрейфусъ и К°	21.600	38.900	14.600	910	24.500	1.060	325	—	101.895
Братья Кури	6.365	6.905	6.400	—	12.178	3.026	—	—	34.874
Братья Валлеръ и К° представитель І. Л. Цвибакъ	—	—	3.000	—	26.000	—	—	—	29.000
Е. И. Ортензато	3 500	4.000	6.000	—	—	—	—	—	13.500
Разные	50 500	—	27.000	—	25.000	—	—	—	102.500
	671.110	297.110	335.723	27.740	196.204	8.179	325	13.243	1.549.634

Назначеніе и стоимость вывезенныхъ товаровъ.

	Гирки.	Озимой.	Гарновки.	Ржи.	Ячменя.	Сурѣпы.	Льна.	Макухи.	ИТОГО четвертей.	СТОИМОСТЬ. Въ рубл.	Въ франк.
Въ Италію	201.830	185 655	239.033	—	28.775	—	—	—	655.293	3.262.948	8.483 664
» Испанію	303.960	30.650	18.300	—	10.620	—	—	—	363 530	1.944.877	5 056.680
» Францію	165.320	41.905	45.390	—	8.650	—	—	13.243	274.508	1.404.243	3.651.034
» Англію	—	38.900	—	13.310	133.290	8.179	325	—	194.004	705.084	1.833.218
» Германію	—	—	—	14.430	14.869	—	—	—	29.299	103.813	269.913
» Грецію	—	—	33.000	—	—	—	—	—	33.000	156.750	407.550
	671.110	297.110	335.723	27.740	196.204	8.179	325	13.243	1.549.634	7.577.715	19.702.059

Іл. 36. Дані про Бердянську зернову торгівлю в 1894 р. із статистикою товарообігу з Німеччиною

Про те, що консул доктор Оссенкоп в Бердянську був звільнений з рейхсслужби, у тому ж 1890 р. повідомило і видання "Central-Blatt für das Deutsche Reich". Тут же уточнювалось, що землі, які до цього знаходились під юрисдикцією консульства в Бердянську, тепер розподілялись між трьома німецькими консульськими установами. Олександрівський, Бахмутський, Слов'яносербський і Маріупольський повіти Катеринославської губернії тепер підпорядковувались генеральному консульству Німеччини в Одесі, Бердянський і Мелітопольський повіти Таврійської губернії – віце-консульству в Керчі, а землі вздовж Міуса – консульству в Ростові-на-Дону[306].

[306] "Dem bisherigen Konsul Dr. Ossenkop in Berdjansk ist die nachgesuchte Entlassung aus dem Reichsdienste ertheilt worden. 2. Das Kaiserliche Konsulat in Berdjansk (Rußland) ist bis auf weiteres zur Einziehung gelangt..." (*Central-Blatt für das Deutsche Reich* (Berlin, 1890), S. 347).

Відповідно у 1890 р. з доктора Оссенкопа були зняті й покладені на нього обов'язки засвідчення непридатності до військової служби у збройних силах Німеччини[307].

У 1890-х рр. обсяги товарообігу Бердянська із Німеччиною дійсно були далекими від приголомшливих (Іл. 36). Що ж стосується представництва німців у населенні Бердянська, то, за даними Першого загального перепису населення Російської імперії, станом на 1897 р. за цим показником місто біля Бердянської коси залишалось одним лідерів серед всіх міст Південної України: більшим відсоток німців був серед населення тільки Ногайська (4,37 %) і Оріхова (3,25 %), тоді як менше німців було серед мешканців Одеського градоначальства (2,54 %), Олександрівська (1,96 %), Старого Криму (1,86 %), Севастополя (1,69 %), Сімферополя (1,44 %), Ялти (1,44 %) і всіх інших міст південноукраїнського регіону[308].

Згідно з переписом, загальна кількість населення Бердянська становила 26 496 осіб. Серед всіх бердянців – підданих Російської імперії, які народились за межами останньої, – перепис зафіксував, що народженими в Пруссії був 21 городянин чоловічої статі, "у Німеччині загалом" – 17, Саксонії – 1. Щодо інших держав, то в Австро-Угорщині народився 21 мешканець Бердянська чоловічої статі, в Болгарії – 8, Великобританії – 5, Голландії – 1, Греції – 120, Італії – 36, Румунії – 4, Сербії – 7, Туреччині – 84, Франції – 4, Чорногорії – 9, "інших європейських державах" – 1. Крім того, бердянці були народжені в Персії, не уточнених державах Азії та Центральної Америки.

З вищезазначеною категорією не слід ототожнювати підданих інших держав. Серед населення Бердянська станом на 1897 р. підданими Німеччини були 95 чоловіків і 132 жінки. Більше в місті було тільки підданих Греції (191 і 134) і Туреччини (149 і 92). Крім того, тут були піддані Італії (52 і 54), Австро-Угорщини (23 і 35), Великої Британії (12 і 22), Сербії (14 і 14), Франції (12 і 9), Румунії (9 і 10), Чорногорії (10 і 8), Персії (14 чоловіків і жодної жінки), Болгарії (4 і 3), Швейцарії (2 і 4), "держав Центральної Америки" (1 чоловік і 1 жінка).

За абсолютного домінування росіян і українців, за мовною ознакою перепис зафіксував у Бердянську 733 німці, 2 771 єврея, 418 греків, 290 татар, 130 болгар, 105 поляків, 74 вірменина, 50 турків, 11 чехів, 6 естонців і 4 молдованина.

За конфесійною приналежністю населення міста римо-католиками були 532 особи, протестантами – 624, тоді як православними з єдиновірцями – 20 785, старообрядцями і такими, що ухиляються від православ'я, – 1 153, вірмено-

---

[307] *Central-Blatt für das Deutsche Reich* (Berlin, 1890), S. 5.

[308] *Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. XLI. Таврическая губерния /* Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. – СПб.: Паровая скоропечатня П. О. Яблонского, 1904. – С. 2–3, 94; Константінова Вікторія. *Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роки).* – Запоріжжя: АА Тандем, 2010. – С. 422, 569.

григоріанами та вірмено-католиками – 64, мусульманами – 24, іудеями – 3048, караїмами – 258[309].

Німецьке офіційне представництво у Бердянську було відсутнє і станом на 1908 р.: у місті тоді діяли лише французький консул і виконувач обов'язків датського віце-консула Іван Францович Бонне, грецький віце-консул Георгій Іванович Пападакі, шведсько-норвезький віце-консул Андроник Михайлович Пайкос, іспанський віце-консул Андрій Йосипович Сангвінетті, австро-угорський віце-консул Ромелло Лаврентійович Тубіно та італійський консульський агент Енріко Михайлович Даллорсо[310]. Однак за той же 1908 р. зустрічаємо інформацію, що син колишнього німецького консула в Бердянську, Адольф Карлович Оссенкоп був біржовим старшиною Бердянського біржового комітету[311]: біржа в місті була відкрита в 1906 р.

Згідно з "Отчетом о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1909 год", тут діяли контори Габріелі та Оссенкопа, які займались постачанням їстівних припасів на іноземні судна, несли відповідальність за забезпечення завантаження пароплавів робочими, а також виконували "митні та інші дії"[312].

Утім, вже станом на 1911 р. Оссенкопи були відсутні в списках і домовласників Бердянська, і членів Бердянського біржового комітету, і власників місцевих контор.

На старому ж бердянському кладовищі збереглося поховання Катерини Дмитрівни Оссенкоп, померлої в 1901 р.[313]

---

[309] Константінова Вікторія. Чиновники, інтелігенція, міщани…: населення Бердянська кінця XIX ст. за статистичними джерелами, *Інтелігенція і влада:* громадсько-політ. наук. збір. – Вип. 19 / М-во освіти і науки України; Одес. нац. політех. ун-т; [редкол.: Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін.]. – Одеса: Астропринт, 2010. – С. 24–30.

[310] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии. На 1908 год.* – Симферополь: 1908. – С. 146.

[311] Там же. – С. 142.

[312] *Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1909 год.* – Бердянск: Типография К. Н. Безсонова, 1910. – С. 25.

[313] Денисов Е. С. *Оживают голоса истории. Краеведческие очерки.* – Мелитополь: Издательский дом МГТ, 2015. – С. 182.

АЛЕКСАНДР ЗУККАУ

Після тривалої перерви у діяльності німецького консульства в Бердянську віце-консулом Німецької імперії тут став Зуккау, який у російськомовних документах йменувався не інакше як "Олександр Романович".

Зуккау народився 27 листопада 1850 р. в Ельблонзі[314] (німецькою: Elbing; старопрусською: Elbings). Нині це місто на півночі Польщі, але воно веде свій початок від заснованих лицарями Тевтонського ордену в 1237 р. фортифікаційних укріплень; у XV ст. ця територія була анексована Польщею, але при першому поділі Речі Посполитої в 1772 р. була передана до складу Пруссії. У складі Польщі місто, в якому народився Александр Зуккау, знов опинилось тільки після Другої світової війни.

Іл. 37. Джон Грієвз

Батьком Александра був Герман, матір'ю – Матильда Зуккау. У берлінському архіві зберігаються дані про Германа Зуккау (Hermann Sukkau), який був купцем і вже наприкінці 1850-х рр. працював у Бердянську. Герман Зуккау, німець за національністю, народився, як і Александр Зуккау, у місті Ельблонг[315]. Саме Герман 23 жовтня 1858 р. поставив свій підпис на вже згадуваному зверненні німців Бердянська про призначення Корнеліуса Янцена представником Пруссії в цьому місті[316].

З трирічного віку Александр Зуккау вже мешкав на території Російської імперії. Крім німецької, він володів російською, французькою та італійською мовами, належав до євангельсько-лютеранської конфесії, був одружений із Марією Зуккау (у дівоцтві – Мюллер)[317].

---

[314] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

[315] Berlin – Da Archiv: Preußisches Geheimes Staatsarchiv Berlin-Dahlem Rep. XI, Rußland D: Intercessionalia 1817 I. AA II Rep. 6, Preuß. Consuln Rußl. 24.

[316] GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 113–114.

[317] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

Для бердянців Александр Зуккау був значно відоміший не як офіційний представник Німеччини, а як один з керівників найбільшого в місті виробництва.

Йдеться про завод з виготовлення сільськогосподарських машин Джона Грієвза (Іл. 37). Це підприємство вело початок з 1876 р., коли у Бердянську були відкриті склад іноземного сільськогосподарського знаряддя і майстерня при цьому складі[318].

Цікаво, що британський підданий Джон Грієвз, який влаштував ці склад і майстерню в статусі представника британської фірми "Clayton & Shuttleworth", до Бердянська перебрався саме з території тодішньої Німеччини, де він мешкав із родиною в Бреслау (нині – польський Вроцлав), займаючись там просуванням британських сільськогосподарських машин[319].

Ще більш цікаво, що вже невдовзі після переїзду до Бердянська, у грудні 1877 р., Джон Грієвз написав листа до Міністерства закордонних справ Німеччини, у якому пропонував свою кандидатуру на пост німецького віце-консула в цьому місті Північного Приазов'я. Аби мати більше шансів одержати посаду, 32-річний британець заручився підтримкою трьох поважних осіб: співвласника фірми "Clayton & Shuttleworth" Джона Шаттлорта, британського консула в Бердянську Харві Роберта Лоу та італійського віце-консула в цьому ж місті Палумбо[320].

Утім, офіційним представником Німеччини Грієвзу стати не судилося, натомість майже через 30 років він посів посаду віце-консула Великої Британії в Бердянську.

Джон Грієвз, не обмежуючись лише продажем іноземних машин, у 1883 р. відкрив у Бердянську невеличкий завод на Воронцовській вулиці[321], який почав стрімко нарощувати виробництво. У рапорті до Лондона за 1893 р. виконувач обов'язків британського віце-консула Грін написав про завод із виготовлення жниварок у Бердянську, який, за його характеристикою, був найбільшим

---

[318] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: Типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 29.

[319] *Adreß und Geschäfts-Handbuch der Königlichen Haupt- und Residenzstadt Breslau für das Jahr 1875* (Breslau, 1875), S. 111.

[320] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115, S. 81. Коли ми надіслали цього листа Джона Грієвза Девіду П. Судерману з проханням прокоментувати його, той висловив здивування, що англієць планував стати віце-консулом Німеччини. Крім того, Судерман звернув увагу, що в німецькомовному листі, написаному лише з кількома граматичними помилками, Грієвз подає імена в їхньому англійському варіанті. Орфографія трохи старомодна (Theil замість Teil); Грієвз використовує "канцелярські" формули, що вживались німецьким МЗС.

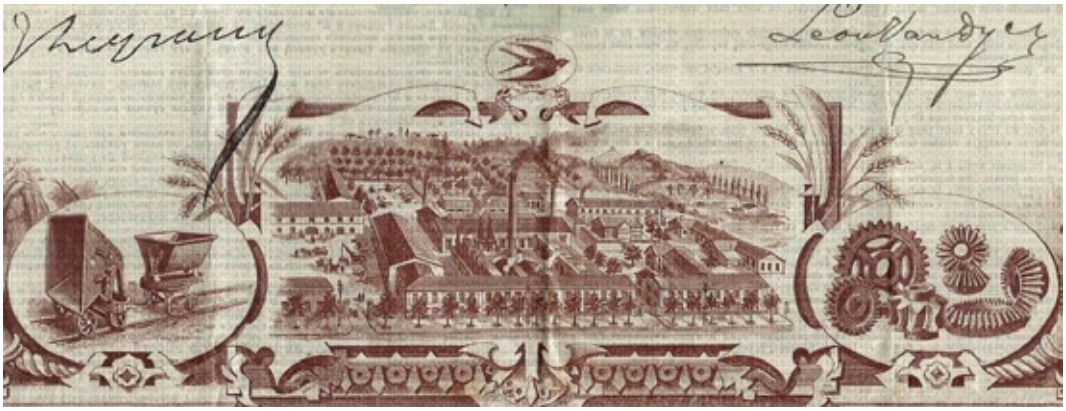
[321] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: Типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 29. Разом із тим, Л. Б. Кафенгауз, посилаючись на анкету, заповнену на його прохання самим Джоном Грієвзом, писав, що той почав виробництво жниварок із самоскидним механізмом ще у 1882 р. (Кафенгауз Л. Б. *Развитие русского сельскохозяйственного машиностроения. К вопросу о пошлинах на сельскохозяйственные машины.* – Харьков: Типолитогр. Ю. М. Беркман, 1910. – С. 21–22).

Іл. 39. Реклама заводу Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і К° в Бердянську

Іл. 44. Акція Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і Кº в Бердянську

Іл. 45. Фрагмент акції Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і Кº в Бердянську

у Європі[322]. Не дивно, що ця інформація з рапорту Гріна привернула увагу і була повторена "The Investor's Monthly Manual" у 1894 р., і виданням "The Economist" за 9 червня 1894 р. Саме останню публікацію з посиланням на Гріна цитує теоретик анархізму Петро Олексійович Кропоткін у роботі "Fields, Factories, and Workshops". Якщо характеристика заводу, до керівництва якого належав Александр Зуккау ("самый крупный завод в Европе…"), що приписується Володимиру Ульянову (Леніну)[323], за радянських часів була широко розтиражована[324], то подібна характеристика Кропоткіна залишалась поза увагою бердянців і широкого радянського загалу. Між іншим, "Fields, Factories, and Workshops" була вперше опублікована у Великій Британії в 1898 р., тобто з'явилась раніше, ніж "Развитие капитализма в России" В. Леніна. Кропоткін писав, що з кількох британських консульських рапортів відомо: жниварки та плуги, які виготовляються в Російській імперії, успішно конкурують з тими, що випускаються як у США, так і у Великій Британії. У 1880–1890-х рр. ця галузь промисловості набула потужного розвитку на півдні Уралу і особливо на заводах Приазов'я. Кропоткін уточнив, що стосовно

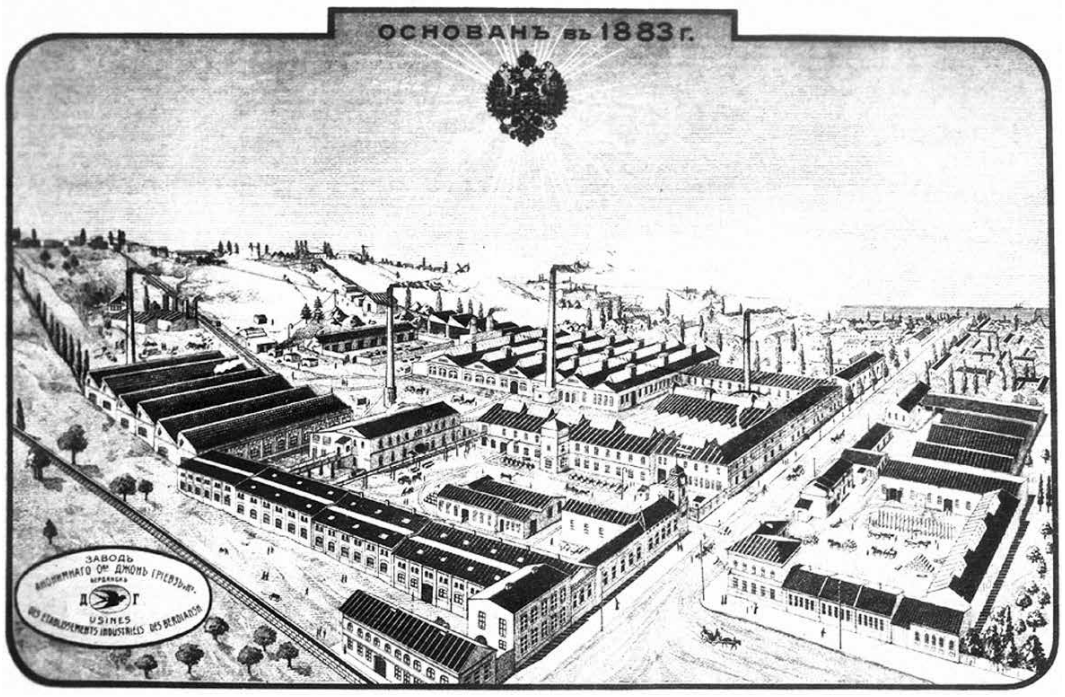
---

[322] *Foreign Office. 1894. Annual Series. № 1375. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1893 on the Trade & c. of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1894), p. 24–26.

[323] "В работе "Развитие капитализма в России" В. И. Ленин писал: "Таможенные пошлины высоки, прибыли необъятны – вот иностранный капитал и переселяется внутрь России. Американский трест – союз миллионеров-капиталистов – построил, например, громадный завод с.-х. машин под Москвой, в Люберцах. А в Харькове капиталист Мельгозе, в Бердянске капиталист Джон Гриевз строят сельскохозяйственные машины…" … В упомянутой выше работе В. И. Ленин отмечал, что "самый крупный завод в Европе изготовил за год 4464 жнейки" (Михайличенко В., Денисов Е., Тишаков Н. "Самый крупный в Европе", *Бердянск. Взгляд через столетия.* – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 125–126). Втім, насправді характеристика "самый крупный завод в Европе" належала не В. Леніну: той лише навів цитату з журналу Міністерства фінансів Російської імперії "Вестник финансов, промышленности и торговли". Та й перша з наведених у краєзнавчій книзі цитат міститься не в "Развитии капитализма в России", а у статті "Капитализм и "парламент"" (*Невская Звезда.* – № 13. – 17.VI.1912).

Наведення цитати Леніна про "самый крупный завод в Европе" без наявного в ній посилання на "Вестник финансов, промышленности и торговли" в цілому було загальним місцем радянської і пострадянської історіографії. Досить типовим у цьому плані є формулювання колишнього директора Бердянського краєзнавчого музею Л. Ф. Баханової: "В. И. Ленин в своем произведении "Развитие капитализма в России" писал так: "В 1895 г., например, Дж. Гривза в г. Бердянске Таврической губернии – самый крупный завод в Европе по этому производству… произвел 4 464 жнейки"" (Баханова Л. Ф. *Странички желтые листая…: краеведческие очерки.* – Донецк: Юго-Восток, 2009. – С. 59).

[324] Досить цікаво, як відповідні "хрестоматійні" цитати з творів Леніна іноді інтерпретувались у мемуарах про Бердянськ. Скажімо, Анна Порецька (Комаровцева) згадувала: "Бельгийцам принадлежал знаменитый завод Джона Гриевза, снабжавший жнейками и прочей сельскохозяйственной техникой всю Россию. История завода Гриевза послужила основанием для работы Ленина "Развитие капитализма в России"" (Штерн Людмила. "Анна", *Звезда.* – 2010. – № 9, Журнальный зал [Електронний ресурс] // URL: http://magazines.russ.ru/zvezda/2010/9/sh13.html (Дата звернення: 8.08.2015).

Іл. 38. Завод Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і К° в Бердянську

останнього регіону віце-консул Грін повідомив: за винятком 8–10 більших заводів, вся територія, стосовно якої складено звіт, вкрита маленькими механічними майстернями, які зайняті переважно виготовленням сільськогосподарських машин та знарядь, причому більшість з них має свої ливарні; але, як цитує Кропоткін віце-консула Гріна, "місто Бердянськ може тепер похвалитись найбільшим виробництвом жниварок у Європі, здатним випускати 3 000 машин щорічно"[325]. Цікаво, що цитований рапорт Гріна був опублікований у 1894 р., тобто на 2 роки раніше за цитований В. Леніним номер журналу Міністерства фінансів "Вестник финансов, промышленности и торговли".

У 1894 р. завод Грієвза перейшов до рук Торгово-промислового товариства, але це аж ніяк не означало, що засновник втратив над ним контроль: він увійшов до складу цього товариства. Крім Джона Едуардовича, сюди входили два його близькі родичі (А. Л. Грієвз та Г. І. Грієвз) та А. Р. Зуккау[326].

Вже у 1895 р. прокурор Київського окружного суду завів "Справу за звинуваченням купця Разевського в порушенні прав власників заводу сільськогоспо-

---

[325] "The town of Berdyansk," he added, "can now boast of the largest reaper manufactory in Europe, capable of turning out three thousand machines annually" (Peter Kropotkin, *Fields, Factories and Workshops* (New Brunswick and London: Transaction Publishers, 1993), p. 37–38).

[326] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: Типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 30.

дарських машин в м. Бердянську – іноземних підданих Грієвза і Зуккау на удосконалення жниварних машин і в підробці фабричної марки"[327].

У 1896 р. у рамках Загальноросійської виставки завод як нагороду одержав право використовувати на своїй рекламі та продукції державний герб Російської імперії (Іл. 38, 39).

Того ж року в колоністській газеті "Odessaer Zeitung" Александр Зуккау опублікував статтю "Zur Zollfrage auf landwirtschaftiche Maschinen"[328], у якій розглядалось питання розмірів мита на сільськогосподарську техніку.

Зберігся лист від "Джон Грієвз і К°", відправлений 26 лютого 1897 р. до редакції газети "Курский листок". На бланку цього листа угорі надруковані прізвища чотирьох очільників підприємства: Джона Грієвза, Александра Зуккау, Анни Грієвз і Георгія Грієвза. У листі повідомлялось, що газета мала отримати з головної контори "Санкт-Петербургского Гарольда" 1 250 прейскурантів "Джон Грієвз і К°". Їх слід було негайно розіслати всім передплатникам як додаток до "Курского листка". До Бердянська ж треба було надіслати один "доказательный" примірник газети, на першій сторінці якого слід було помістити такий текст: "До цього номеру додається всім передплатникам прейскурант машин і знарядь "Ластівка" фабрики Торгово-промислового товариства Джон Грієвз і К°". За це з Бердянська до Курська мали бути перераховані 12 карбованців 50 копійок (Іл. 40).

Цікаво, що в опублікованому в 1899 р. в Петербурзі адрес-календарі в рубриці "Машины и орудия земледельческие" в даних по Таврійській губернії саме завод Грієвза поставлений першим у списку (хоча прізвище англійця і переплутане з неправильно написаним ім'ям). У цьому ж списку присутній цілий ряд прізвищ німців, які були конкурентами британця в регіоні[329] (Іл. 41).

У тому ж 1899 р. завод купило Бельгійське анонімне товариство[330] (Фред В. Карстенсен інтерпретував відповідні зміни власника заводу дещо по-іншому: у 1899 р. Джон Грієвз реорганізував свою компанію згідно з бельгійським законодавством, у тому числі – аби обійти корпоративні податки на прибуток, які існували в Російській імперії)[331].

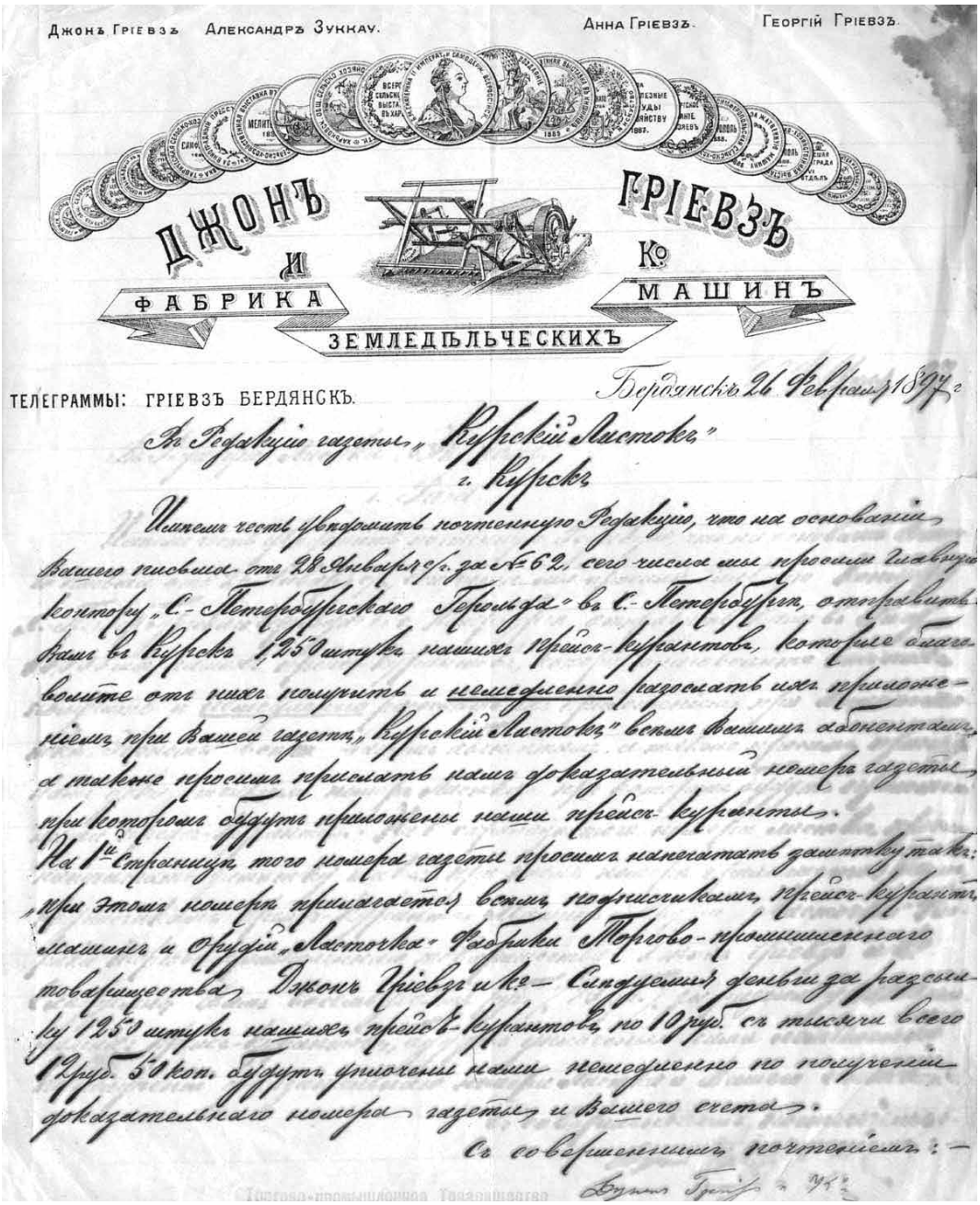
[327] Державний архів Київської області. – Ф. 183 (Прокурор Киевского окружного суда). – Оп. 1. – Спр. 652 (Дело по обвинению купца Разевского в нарушении прав владельцев завода сельскохозяйственных машин в г. Бердянске – иностранных подданных Гриевза и Зуккау на усовершенствование жатвенных машин и в подделке фабричной марки. 1895 р.). – 162 арк.

[328] Alexander Sukkau. "Zur Zollfrage auf landwirtschaftiche Maschinen" *Odessaer Zeitung,* № 93 (23.04.1896), S. 3–4.

[329] *Вся Россия: Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации: Адрес-календарь Российской империи.* – СПб.: А. С. Суворин, 1899. – Т. 1. – С. 494.

[330] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: Типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 30.

[331] "John Greaves, whose firm ranked fifth in Russia, began in that country with just a trading house. In 1883 he established his own factory in Berdiansk to provide some of his own goods. In 1899 he reorganized his company under Belgian law, in part apparently to avoid some

Джонъ Грієвзъ Александръ Зуккау. Анна Грієвзъ. Георгій Грієвзъ.

ДЖОНЪ ГРІЕВЗЪ
И Ко
ФАБРИКА МАШИНЪ
ЗЕМЛЕДѢЛЬЧЕСКИХЪ

ТЕЛЕГРАММЫ: ГРІЕВЗЪ БЕРДЯНСКЪ.

Бердянскъ 26 Февраля 1897 г.

Въ Редакцію газеты „Курскій Листокъ"
г. Курскъ

Имѣемъ честь увѣдомить почтеннную Редакцію, что на основаніи Вашего письма отъ 28 Января с/г. за №62, сего числа мы просимъ главную контору „С.-Петербургскаго Торгового Дома" въ С.-Петербургѣ, отправить Вами въ Курскъ 1250 штукъ нашихъ прейс-курантовъ, которые благоволите отъ нихъ получить и немедленно разослать ихъ приложеніемъ при Вашей газетѣ „Курскій Листокъ" всѣмъ вашимъ абонентамъ, а также просимъ прислать намъ доказательный номеръ газеты, при которомъ будутъ приложены наши прейс-куранты.

На 1-ой Страницѣ того номера газеты просимъ напечатать замѣтку такъ: „При этомъ номерѣ прилагаются всѣмъ подписчикамъ прейс-куранты машинъ и орудій „Ласточка" Фабрики Торгово-промышленнаго товарищества Джонъ Грієвзъ и Ко — Слѣдуемыя деньги за разосланную 1250 штукъ нашихъ прейсъ-курантовъ по 10 руб. съ тысячи всего 12 руб. 50 коп. будутъ уплочены нами немедленно по полученіи доказательнаго номера газеты и Вашего счета".

Съ совершенномъ почтеніемъ:—

Ил. 40. Лист від "Джон Грієвз і К°" до редакції газети "Курский листок" (26 лютого 1897 р.)

Russian corporate profits tax" (Fred V. Carstensen, "Foreign Participation in Russian Economic Life: Notes of British Enterprise, 1865–1914", in Gregory Guroff, Fred V. Carstensen (editors), *Entrepreneurship in Imperial Russia and the Soviet Union* (Princeton: Princeton University Press, 1983), p. 156).

ТАВРИЧЕСКАЯ ГУБ. ДИСОНЪ, Гріевзъ, г. Бердянскъ, Воронцовская; КЛАССЕНЪ, Як. Як., Мелитопольск. у., Терентьевск. в., с. Кизіяръ; МАТІАСЪ, ЕК. АЛОИЗ. и С-ВЬЯ, г. Бердянскъ, Воронцовская; НИБУРЪ, Як. Григ., Мелитопольск. у., Рогачинск. в., с. Ольгафельдъ; РЕМПЕЛЬ, Пет. Пет., Мелитопольск. у., Рогачинск. в., кол. Сергѣевка; ФУКСЪ, Іос. Іос., Бердянск. у., с. Б. Токмачъ, той же в.; «ШРЕДЕРЪ, ФРАНЦЪ», Бердянск. у., Гальштадск. в., с. Нейгальштадтъ; ГУРЕВИЧЪ, Исаакъ Зельм., Днѣпровск., у., с. Каховка, той же в.; ДРОБОНЦЕВЪ, Дм. Никл., Мелитопольск. у., бл. с. Бѣлозерска, той же в.; КЕПЪ, Дав. Дав., Бердянск. у., Гнаденфельдск. в., с. Вальдгеймъ; КЕРНЕРЪ, Сим. Янк., Мелитопольск. у., с. Геническъ; КЛЕЙНЕРЪ, Іог. Венедик., Бердянск. у., с. Б. Токмачъ, той же в.; КОЛЬБЪ, Готл. Як. и ШАЛЪ, Ад. Ад., Мелитопольск. у., Пришибск. в., с. Нейнассау; КРИГЕРЪ, Іог. Іог., г. Орѣховъ, Покровская; ЛУРЬЕВЪ, Хаимъ, Мовш., Бердянск. у., с. Б. Токмачъ, той же в.; НЕЙФЕЛЬДЪ, Исаакъ Ив., Бердянск. у., Гнаденфельдск. в., с. Вальдгеймъ; ПОПОВЪ, Андр. Артем., г. Симферополь, Дворянская, 170; СОБОЛЕВА, Варвара, Днѣпровск. у., Каирск. в., с. Каиры; «ТЕВСЪ и К°». *Влад.* Тевсъ, Генр. Пет., Бердянск. у., Гнаденфельдск. в., с. Вальдгеймъ; ТИССЕНЪ, Пет. Як., Бердянск. у., Гальбштатская в., с. Шенау; ХИМЦОВЪ, Вас. Ив. и ЛАНГЕМАНЪ, Ив. Як., Симферопольск. у., Подгородне-Петровск. в., ст. Сарабузъ, К.-Х.-Л.-С. ж. д.; ШРЕЙДЕРЪ, Ан. Никл., г. Бердянскъ, Покровск. пл., 2; ЯНЦЕНЪ, Як. Вильг., Мелитопольск. у., Рогачинск. в., кол. Сергѣевка.

Іл. 41. Дані про завод Грієвза в рубриці "Машины и орудия земледельческие" по Таврійській губернії

Про ці ж події у своєму рапорті за 1899 р. повідомляв британський віце-консул у Бердянську Лоу, згідно з яким бельгійський капітал вже почав своє проникнення до міста, придбавши значну частку заводу сільськогосподарських машин і металургійного виробництва, що належали англійській фірмі (щоправда, ні імені Грієвза, ні назви виробництва Лоу тут не подає)[332].

21 січня 1900 р. імператор Микола II затвердив умови діяльності в Російській імперії Бельгійського акціонерного товариства, що йменувалось "Торгово-промислове анонімне товариство Джон Грієвз і К° в Бердянську" (французькою: "Etablissements industriels de Berdiansk John Greaves et C°, Société anonyme")[333] (Іл. 42).

Як повідомляв "Указатель действующих в империи акционерных предприятий" (Іл. 43), цим товариством було випущено 4 000 акцій по 500 франків кожна і 8 000 акцій без визначення вартості[334] (Іл. 44, 45).

Того ж 1900 р. інформація про акціонерне товариство була розміщена в "Вестнике финансов, промышленности и торговли". Тут Александр Романович Зуккау разом із Джоном Едуардовичем Грієвзом був вказаний як директор-розпорядник (Джон Грієвз одночасно виступав головою правління), а Георгій Іоаннович Грієвз – як технічний директор[335].

Показово, що в "Отчете о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1909 год" саме сільськогосподарські знаряддя були названі першими в списку товарів, що вивозились із Бердянська до інших портів Російської імперії[336].

Водночас Торгово-промислове анонімне товариство займалось не тільки експортом, а й імпортом: у фондах Російського державного історичного архіву

---

[332] *№ 2447. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1899 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1900), p. 23–24.

[333] *Полное собрание законов Российской империи.* – СПб.: Государственная Типография, 1902. – Собр. III. – Т. XX. – Отд. I. – С. 36–37.

[334] *Указатель действующих в империи акционерных предприятий.* Издание А. И. Дмитриева-Мамонова. – СПб.: Тип. И. Гольдберга, 1903. – С. 1751.

[335] *Вестнике финансов, промышленности и торговли.* – СПб., 1900. – С. 1247.

[336] *Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1909 год.* – Бердянск: Типография К. Н. Безсонова, 1910. – С. 25.

18026 **18027** щества, предъявляютъ требованія объ удовлетвореніи ихъ исключительно въ опекунское по дѣламъ Ершова управленіе, которому предоставляется входить съ кредиторами въ добровольныя соглашенія о порядкѣ, размѣрѣ и срокахъ удовлетворенія претензій, а равно производить займы, продажу, залогъ и перезалогъ подопечнаго имущества, не испрашивая на сіе разрѣшенія въ порядкѣ опекунскаго надзора и не стѣсняясь запрещеніями, наложенными на означенное имущество по претензіямъ, кои залогомъ или закладомъ не обезпечены, съ тѣмъ, однако, чтобы при совершеніи упомянутыхъ дѣйствій ни въ чемъ не были нарушены права кредиторовъ покойнаго Ершова, претензіи коихъ обезпечены залогомъ или закладомъ имущества. 6) На опекунское управленіе возлагается обязанность всѣ суммы, вырученныя отъ продажи, залога и перезалога имущества, а равно суммы, составляющія чистый доходъ по имуществу, за исключеніемъ части, потребной на содержаніе семьи покойнаго Влидиміра Ивановича Ершова, обращать исключительно на удовлетвореніе кредиторовъ. 7) Дѣйствіе пункта 5 настоящаго положенія ограничивается трехлѣтнимъ срокомъ, съ возстановленіемъ, по наступленіи сего срока, если къ тому времени не будутъ удовлетворены долги покойнаго Генералъ-Маіора Ершова, права его кредиторовъ на предъявленіе своихъ требованій по долговымъ обязательствамъ порядкомъ, для взысканія долговъ въ законахъ установленнымъ.

О таковой Монаршей волѣ, сообщенной Управляющимъ дѣлами Комитета Министровъ, Министръ Юстиціи предложилъ Правительствующему Сенату къ исполненію, присовокупляя, что послѣ умершаго Владиміра Ершова остались домъ въ Москвѣ и имѣніе, расположенное въ Подольскомъ уѣздѣ, Московской губерніи.

18026. — Января 21. Высочайше утвержденый Уставъ С.-Петербургскаго Общества электрическихъ сооруженій.

Положеніе Комитета Министровъ, Высочайше утвержденное 21 Января 1900 года (Собр. Узак. 1900 г. Февраля 18, ст. 366).

18027. — Января 21. Высочайше утвержденныя Условія дѣятельности въ Россіи Бельгійскаго акціонернаго Общества, подъ наименованіемъ: «Торгово - промышленное анонимное Общество Джонъ Гріевзъ и К° въ Бердянскѣ» (Etablissements industriels de Berdiansk John Greaves and C°, Société anonyme).

Положеніе Комитета Министровъ, Высочайше утвержденное 21 Января 1900 года (Собр. Узак. 1900 г. Февраля 24, ст. 438).—Государь Императоръ, по положенію Комитета Министровъ, въ 21-й день Января 1900 года, Высочайше утвердить соизволилъ Условія дѣятельности въ Россіи Бельгійскаго акціонернаго Общества, подъ наименованіемъ: «Торгово-промышленное анонимное Общество Джонъ Гріевзъ и К° въ Бердянскѣ» (Etablissements industriels de Berdiansk John Greaves and C°, Société anonyme).

Условія.

1. Бельгійское акціонерное Общество, подъ наименованіемъ: «Торгово-промышленное анонимное Общество Джонъ Гріевзъ и К° въ Бердянскѣ» (Etablissements industriels de Berdiansk John Greaves and C°, Société anonyme), открываетъ дѣйствія въ Имперіи по пріобрѣтенію и эксплоатаціи принадлежащаго торговому дому «Джонъ Гріевзъ и К°» сталелитейнаго и машиностроительнаго завода въ городѣ Бердянскѣ, Таврической губерніи, а также по торговлѣ предметами производства сего завода.

2. Общество подчиняется дѣйствующимъ въ Россіи законамъ и постановленіямъ, относящимся къ предмету его дѣятельности, а также постановленіямъ Положенія о государственномъ промысловомъ налогѣ (3-е Полн. Собр. Зак., № 15601), равно и тѣмъ узаконеніямъ и правиламъ, какія впослѣдствіи могутъ быть изданы.

3. Пріобрѣтеніе Обществомъ въ собственность или въ срочное владѣніе и пользованіе недвижимыхъ имуществъ въ Россіи совершается на основаніи дѣйствующихъ въ Имперіи узаконеній вообще и Именнаго Высочайшаго указа 14 Марта 1887 года (4286) въ частности, и притомъ исключительно для надобности предпріятія, по предварительномъ удостовѣреніи мѣстнымъ губернскимъ начальствомъ въ дѣйствительной потребности въ таковомъ пріобрѣтеніи.

4. Принадлежащее Обществу въ предѣлахъ Имперіи движимое и недвижимое имущество и всѣ слѣдующіе въ пользу Общества платежи должны быть обращаемы на преимущественное удовлетвореніе претензій, возникшихъ изъ операцій его въ Россіи.

5. По управленію дѣлами Общества должно быть учреждено въ Россіи особое отвѣтственное агентство. Агентство это снабжается со стороны Общества достаточными полномочіями: *а)* на обязательную для Общества дѣятельность по всѣмъ вообще дѣламъ

Іл. 42. Умови діяльності в Російській імперії Бельгійського акціонерного товариства, що йменувалось "Торгово-промислове анонімне товариство Джон Грієвз і К° в Бердянську" (21 січня 1900 р.)

Общества, въ томъ числѣ означенное агентство должно имѣть право и обязанность отвѣчать отъ имени Общества по всѣмъ могущимъ возникнуть въ Россіи судебнымъ по Обществу дѣламъ, и *б)* въ частности на безотлагательное и самостоятельное разрѣшеніе отъ имени Общества всѣхъ дѣлъ, по коимъ могутъ быть заявлены требованія къ Обществу какъ Русскимъ Правительствомъ, такъ и частными лицами, какъ посторонними, такъ равно и служащими въ Обществѣ и въ томъ числѣ рабочими. О мѣстѣ учрежденія подобнаго агентства Общество обязано увѣдомить Министра Финансовъ и соотвѣтственное, по мѣсту нахожденія недвижимыхъ имуществъ Общества, губернское начальство, а равно публиковать во всеобщее свѣдѣніе въ «Правительственномъ Вѣстникѣ», «Вѣстникѣ финансовъ, промышленности и торговли», вѣдомостяхъ обѣихъ столицъ и мѣстныхъ губернскихъ, съ соблюденіемъ установленныхъ правилъ. При означенномъ агентствѣ должно быть сосредоточено счетоводство по всѣмъ операціямъ Общества въ Россіи.

6. Согласно статьямъ 102—104, 107 и 110 Положенія о государственномъ промысловомъ налогѣ, отвѣтственное агентство по управленію дѣлами Общества въ Россіи обязано: *а)* въ теченіе двухъ мѣсяцевъ по утвержденіи Общимъ Собраніемъ акціонеровъ годоваго отчета Общества представить въ двухъ экземплярахъ въ Министерство Финансовъ (по Деп. Торг. и Мануфакт.) и въ четырехъ экземплярахъ—въ Казенную Палату той губерніи, гдѣ будетъ находиться отвѣтственное агентство, полные отчеты и балансы, какъ общій—по всѣмъ своимъ операціямъ, такъ и частный—по операціямъ въ Россіи, вмѣстѣ съ копіями протокола объ утвержденіи отчетовъ; *б)* публиковать въ «Вѣстникѣ финансовъ, промышленности и торговли» заключительные балансы и извлеченія изъ годовыхъ отчетовъ Общества, съ показаніемъ въ извлеченіи изъ отчета по операціямъ въ Россіи: суммы основнаго капитала для сихъ операцій, капиталовъ запаснаго, резервнаго и прочихъ, счета прибылей и убытковъ за отчетный годъ и размѣра чистой прибыли по означеннымъ операціямъ; *в)* сообщать мѣстной Казенной Палатѣ или Управляющему оною всѣ могущія быть затребованными дополнительныя свѣдѣнія и разъясненія, необходимыя для повѣрки отчетовъ,—съ отвѣтственностью за неисполненіе указанныхъ выше въ семъ (6) пунктѣ требованій по статьямъ 104 и 164 Положенія о государственномъ промысловомъ налогѣ, и *г)* въ случаяхъ, означенныхъ въ статьѣ 110 упомянутаго Положенія, подчиняться требованію мѣстной Казенной Палаты относительно осмотра и повѣрки, для выясненія чистой прибыли, торговыхъ книгъ и оправдательныхъ документовъ, а равно и самыхъ заведеній, принадлежащихъ Обществу. **18028** **18029**

7. О времени и мѣстѣ Общаго Собранія акціонеры должны быть извѣщаемы посредствомъ публикаціи въ поименованныхъ въ пунктѣ 5 изданіяхъ, по крайней мѣрѣ, за мѣсяцъ до дня Собранія, съ объясненіемъ при этомъ въ самой публикаціи предметовъ, подлежащихъ разсмотрѣнію, и съ указаніемъ того банкирскаго учрежденія въ Россіи, въ которое должны быть представлены акціи Общества, для полученія права участія въ Общемъ Собраніи.

8. Разборъ споровъ, могущихъ возникнуть между Обществомъ и правительственными учрежденіями или частными лицами по дѣламъ, относящимся къ операціямъ Общества въ Имперіи, производится на основаніи дѣйствующихъ въ Россіи законовъ и въ русскихъ судебныхъ учрежденіяхъ.

9. Дѣятельность Общества въ Россіи ограничивается исключительно указанною въ пунктѣ 1 сихъ Условій цѣлью, причемъ на сліяніе или соединеніе съ другими подобными Обществами или предпріятіями, а равно на измѣненіе и дополненіе Устава (въ частности на увеличеніе или уменьшеніе основнаго капитала и на выпускъ облигацій), Общество предварительно испрашиваетъ разрѣшеніе Министерства Финансовъ въ Россіи; въ случаѣ ликвидаціи дѣлъ Общества, оно увѣдомляетъ о семъ то же Министерство.

10. Въ отношеніи прекращенія производства дѣйствій въ Россіи Общество обязано подчиняться существующимъ и могущимъ быть изданными законамъ, а также распоряженіямъ Правительства.

18028. — Января 21. Высочайше утвержденный Уставъ Нефтепромышленнаго Общества И. Ф. Колесниковъ и К°.

Положеніе Комитета Министровъ, Высочайше утвержденное 21 Января 1900 года (Собр. Узак. 1900 г. Февраля 29, ст. 501).

18029.—Января 21. Высочайше утвержденный Уставъ Харьковскаго акціонернаго Общества производства металлическихъ издѣлій «Русскій слесарь».

Положеніе Комитета Министровъ, Высочайше утвержденное 21 Января 1900 года (Собр. Узак. 1900 г. Марта 3, ст. 524).

— 1751 —

1388. „Торгово-промышленное анонимное общество Джонъ Гріевзъ и К°. въ Бердянскѣ". (Etablissements industriels de Berdiansk John Greaves and C°, Société anonyme).

Основано за границей 28 октября 1899 г.
Допущено къ дѣятельности въ Россіи 21 января 1900 г.
Открыло дѣйствія въ Россіи 23 февраля 1900 г.
Срокъ существованія не опредѣленъ.
Правленіе. Брюссель (Бельгія).
Отвѣтствен. агентъ: Джонъ Эдуардовичъ Гріевзъ.
Мѣстопребываніе отвѣтственнаго агента: г. Бердянскъ.
Цѣль общества по условіямъ дѣятельности: Бельгійское акціонерное Общество, подъ наименованіемъ: „Торгово-промышленное анонимное Общество Джонъ Гріевзъ и К° въ Бердянскѣ (Etablissements industriels de Berdiansk John Greaves and C°, société anonyme), открываетъ дѣйствія въ Имперіи по пріобрѣтенію и эксплоатаціи принадлежащаго торговому дому „Джонъ Гріевзъ и К°" сталелитейнаго и машиностроительнаго завода въ г. Бердянскѣ, Таврической губерніи, а также по торговлѣ предметами производства сего завода.
Расп. правит.: утвержд. условій дѣятельности въ Россіи. (Собр. узак. и расп. правит. 1900 года. № 24 ст. 438).
Основ. капит.—2.000.000 фр.
Весь капиталъ опредѣленъ для операцій въ Россіи.
Число и стоимость акцій—4.000 акцій по 500 фр. каждая. Кромѣ того—8.000 акцій безъ опредѣленія стоимости.
Общ. собранія въ Брюсселѣ.

Общій оборотъ, движеніе главнѣйшихъ операцій и чистая прибыль (въ тысячахъ рублей).

	1899/900		1900/901	
	Дебетъ	Кредитъ	Дебетъ	Кредитъ
Счетъ прибыли и убытка.				
Матеріалы	185,5	—	284,3	—
Жалованье служащимъ и рабочимъ	135,4	—	151,1	—
Общіе расходы	16,8	—	22,8	—
% %	—	3,1	6,4	5,7
Погашеніе имущества	9,0	—	14,9	—
Организаціонные расходы	2,7	—	10,7	—
Сомнительные долги	—	—	5,8	—
Продано въ теченіи года товара	—	434,4	—	493,8
Чистая прибыль	88,1	—	3,7	—
	437,5	437,5	499,5	499,5

Балансъ на 1 августа 1901 года (въ тысячахъ рублей).

Активъ.		Пассивъ.	
Дебиторы	401,0	Основной капиталъ	743,5
Складъ товаровъ и матеріаловъ	238,0	Запасный	4,7
Машины и приспособленія	198,7	Кредиторы	203,4
Земля и постройки	108,9	Прибыль	3,8
Касса и банки	7,5		
	955,1		955,4

Іл. 43. Сторінка "Указателя действующих в империи акционерных предприятий" 1903 р. з даними про Торгово-промислове анонімне товариство Джон Грієвз і К° в Бердянську

відклався "Дозвіл торгово-промисловому товариству "Джон Грієвз і К°" в Бердянську безмитного привозу з-за кордону 5 000 панцирних відвалів"[337].

У 1910 р. завод був представлений окремим павільйоном на обласній сільськогосподарській, промисловій і кустарній виставці в Катеринославі (Іл. 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52). На цій виставці продукція заводу отримала велику та малу золоті медалі, велику та малу срібні медалі в номінації "Сільськогосподарські машини та знаряддя"[338].

У тому ж 1910 р. Л. Б. Кафенгауз, пишучи про підприємство Грієвза як про "найбільшого і найсерйознішого" виробника жниварок із самоскидним механізмом, навів дані щодо динаміки виробництва цих машин:

Рік	**Кількість**
1901	25
1902	300
1903	250
1904	300
1905	400
1906	500
1907	750
1908	1000
1909	1075
1910	1000[339]

Згідно з цим джерелом, завод Грієвза виготовляв точні копії жниварок Дирінга, оскільки саме їх замовляв головний покупець – Переселенське управління. Щоправда, оцінка якості цих жниварок, виготовлених у Бердянську, порівняно з американськими оригіналами, не була однозначною: тоді як В. Ю. Ган у своєму звіті вказував на деякі технічні переваги бердянської продукції, завідувач вченого бюро Вченого комітету головного управління землеустрою та землеробства С. Ленін писав, що ці жниварки не виправдали сподівань Переселенського управління[340].

У 1911 р. завод у Бердянську мав 7 цехів, 1 500 робітників, 330 великих станків і пресів, 125 формувальних машин, власну електростанцію

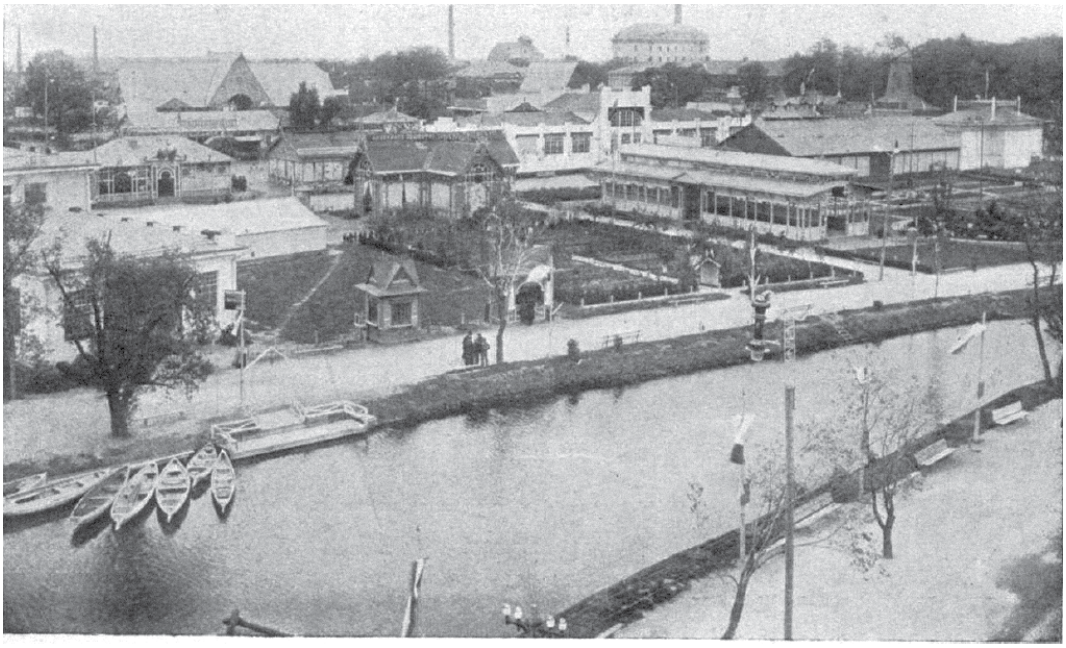
---

[337] *Российский государственный исторический архив.* – Ф. 1276 (Совет Министров (1905–1917)). – Оп. 25. – Д. 17. – Л. 47.

[338] *Южно-Русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе.* Издание Екатеринославского губернского земства под общей редакцией инженер-технолога А. Ф. Родзевича-Белевича. – Екатеринослав: Густав Берс, 1912. – С. 260, 280.

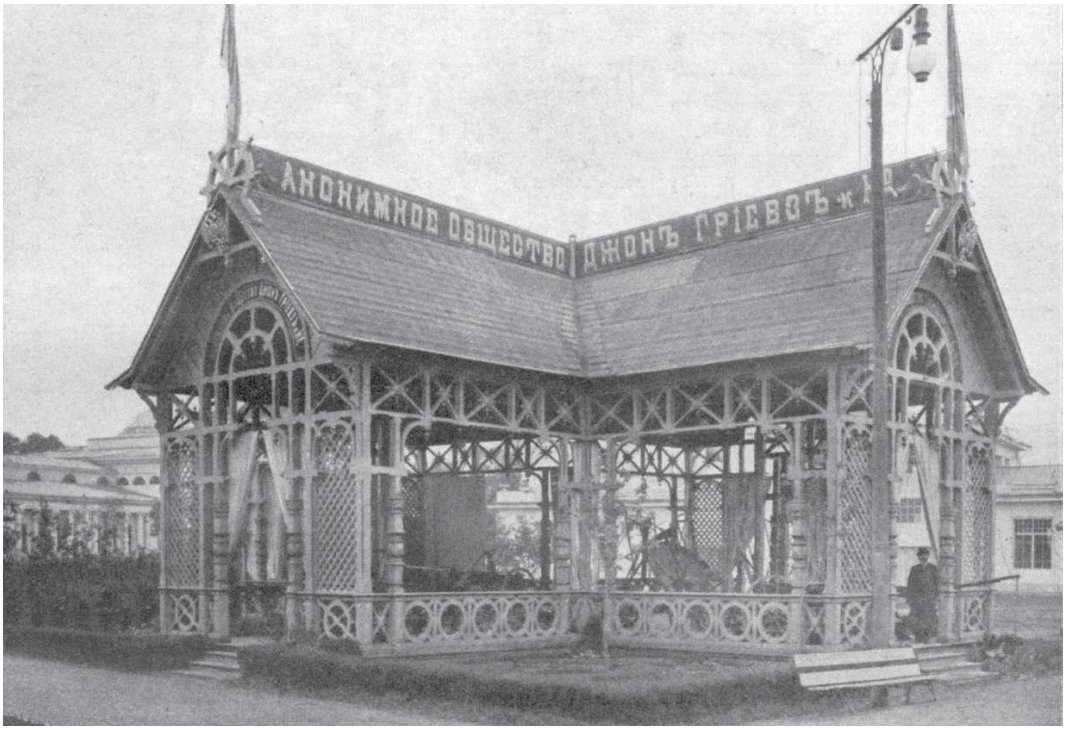
[339] Заплановано.

[340] Кафенгауз Л. Б. *Развитие русского сельскохозяйственного машиностроения. К вопросу о пошлинах на сельскохозяйственные машины.* – Харьков: Типолитогр. Ю. М. Беркман, 1910. – С. 56–57.

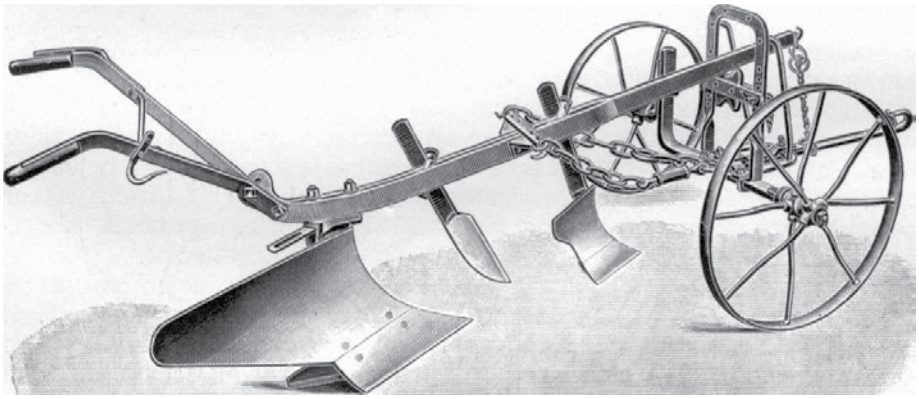

Видъ съ крыши главнаго павильона.

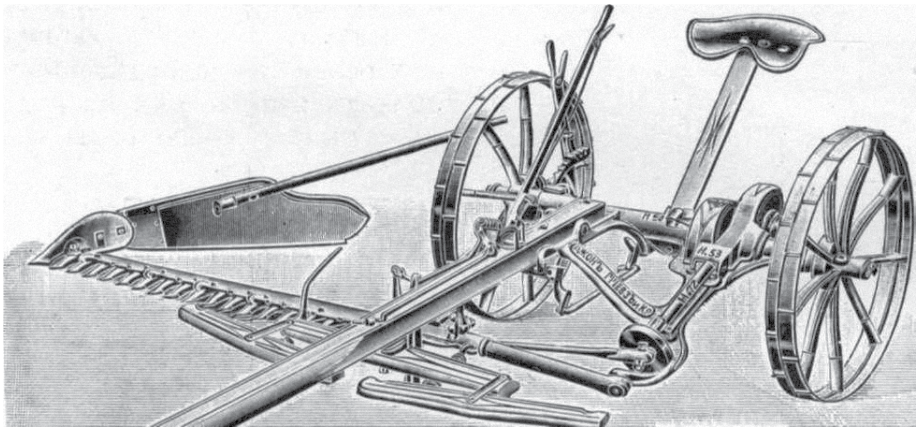
Іл. 46. Обласна сільськогосподарська, промислова і кустарна виставка в Катеринославі

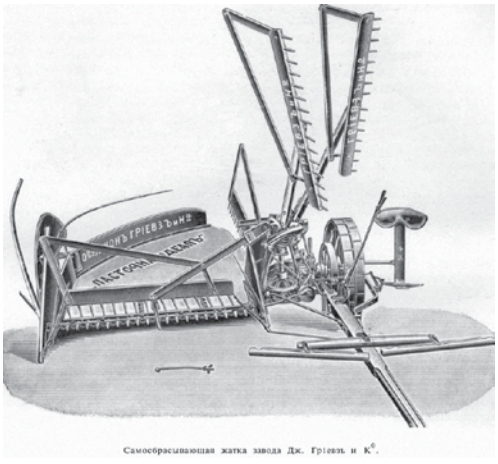
Іл. 47. Павільйон "Джон Грієвз і К^{o}"

Іл. 48. Плуг сакківського типу заводу Джона Грієвза і К°

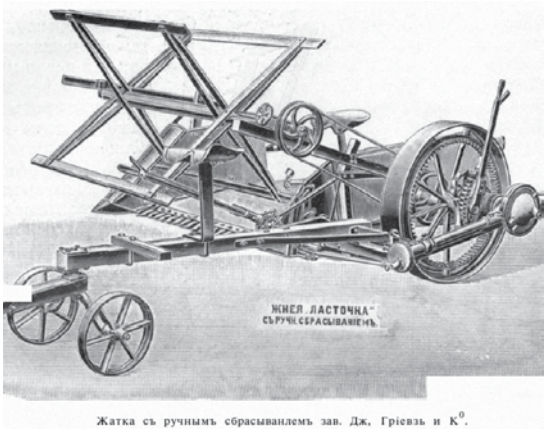

Іл. 49. Сінокосарка “Ластівка” заводу Джона Грієвза і К°

Самосбрасывающая жатка завода Дж. Грієвзъ и К°.

Іл. 50. Самоскидна жниварка “Ластівка ідеал” заводу Джона Грієвза і К°

Жатка съ ручнымъ сбрасывалемъ зав. Дж. Грієвзъ и К°.

Іл. 51. Жниварка “Ластівка” з ручним скидачем заводу Джона Грієвза і К°

Подъемный буккеръ завода Дж. Гріевзъ и К°.

Іл. 52. Підйомний буккер заводу Джона Грієвза і К°

і виготовляв широкий асортимент продукції, включно із плугами німецького типу[341] (Іл. 53, 54).

Щоправда, серед представників адміністрації заводу прізвище Зуккау у виданні 1911 р. вже не називалось.

Того ж року павільйон Бельгійського товариства "Джон Грієвз і К° в Бердянську" був представлений на Першій Західно-Сибірській сільськогосподарській, лісовій і торгово-промисловій виставці в Омську (Іл. 55). Про цей павільйон і його експонати розповідав кореспондент "The British Trade Journal" в Омську в статті "A Western Siberian Exhibition"[342].

---

[341] "Ежегодное производство завода в настоящее время выражается в следующих цифрах: плугов немецкого типа (по Сакку) 7 000, буккеров (запашников) 8 000, сеялок 6 500, сенокосилок 500, жней с ручным сбрасыванием (лобогреек) 4 000, жней с автоматическим сбрасыванием 2 000, и, кроме того, по заказам других заводов на заводе О-ва ежегодно отливается 49 000 пудов ковкого чугуна. Завод организован по лучшим заграничным образцам, с которыми он и конкурирует теперь главным образом жнеями с автоматическим сбрасыванием, и во многих местах уже вполне завоевал себе рынок, что доказывается его ежегодно возрастающим производством [...]. Завод имеет массу патентов на введенные им усовершенствования в с.-х. орудиях и машинах, и на всех выставках, где он принимал участие, ему присуждались высшие награды, которых теперь имеется уже свыше сорока, не считая пяти медалей и дипломов заграничных" (*Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: Типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 30).

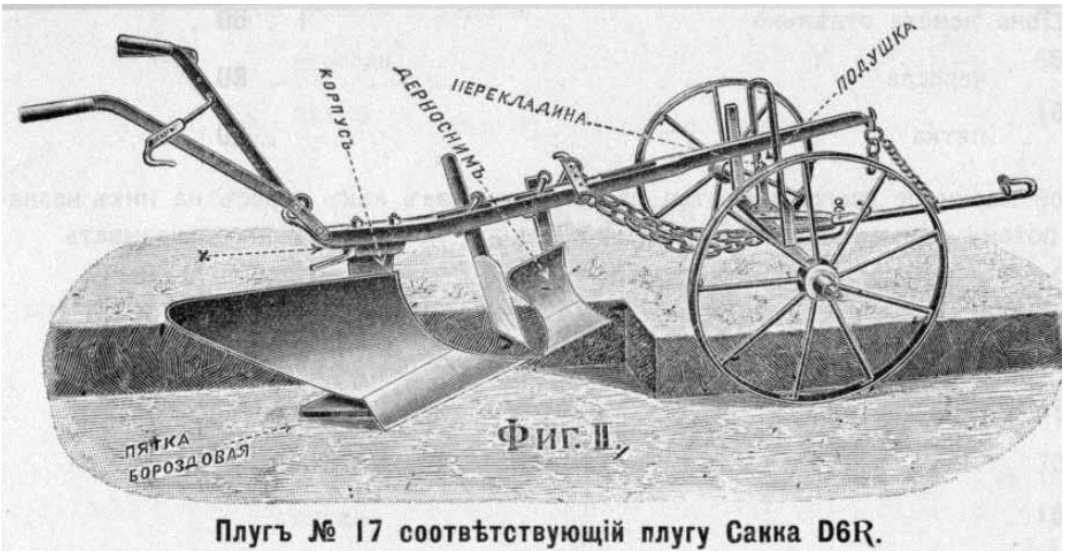
[342] "The firm of John Greaves & Co., of Berdiansk, also a firm run, I believe, by Englishmen, had a pavilion devoted to their ploughs, seed drills and other implements, their finest exhibit being one of their latest type of self-raking reapers, which in design, construction and lightness is equal to the best of the American..." ("A Western Siberian Exhibition", *The British Trade Journal* (November 1, 1911), p. 415).

Іл. 56. Місце в Брюсселі, де розташовувався офіс Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і К° в Бердянську

Іл. 60. Колишня будівля заводоуправління, в якій працював Александр Зуккау

Іл. 53. Плуг сакківського типу заводу Джона Грієвза і К°

Показово, що в Омську товариство "Джон Грієвз і К° в Бердянську" мало контору і центральний склад, при цьому воно там було одним із перших, які ще в 1905 р. вступили в торговельні відносини із сибірськими закладами дрібного кредиту. На середину 1912 р. з "Джон Грієвз і К° в Бердянську" були зв'язані вже півсотні кредитних товариств[343].

ЗАВОДЪ
ЗЕМЛЕДѢЛЬЧЕСКИХЪ МАШИНЪ И ОРУДІЙ
АКЦІОНЕРНАГО ОБЩЕСТВА
ДЖОНЪ ГРІЕВЗЪ и К°.
г. Бердянскъ
ИЗГОТОВЛЯЕТЪ:
Жатки—сноповязалки,
Жатки—самосбрасывающія,
Жатки—лобогрѣйки,
Плуги: нѣмецкаго типа съ отвалами изъ панцырной трехъ слойной стали.
Рядовыя сѣялки вновь усозершенствованныя, цѣльно стальныя,
Запашники (буккера) многолемешные комбинированные съ сѣялками.
Отдѣленіе: г. Омскъ и Харьковъ.
Адресъ для телеграммъ: Бердянскъ-Гривко.
ПРЕЙСЪ-КУРАНТЫ ВЫСЫЛАЮТСЯ БЕЗПЛАТНО.

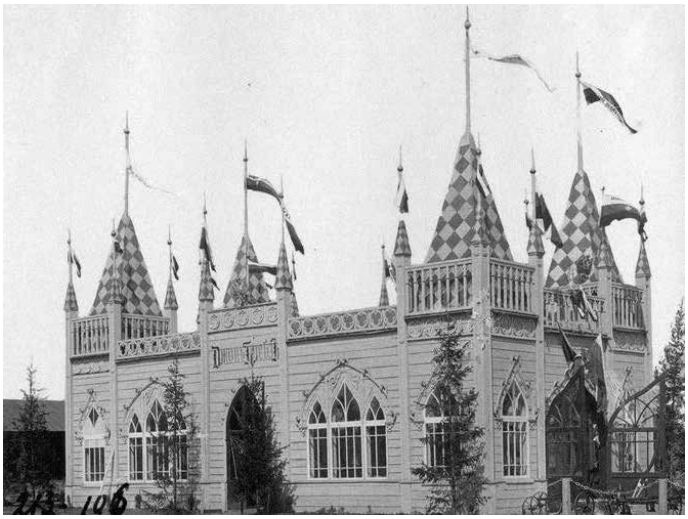
Іл. 54. Реклама продукції заводу Джона Грієвза і К°

Про те, що склади товариства знаходились в Омську, Маріуполі та Семипалатинську, у тому ж 1912 р. повідомлялось у "Справочной книге по торгово-промышленной части для императорских российских консулов"[344].

У виданні 1914 р. "Фабрично-заводские предприятия Российской Империи (исключая Финляндию)" зазначалось, що торговельно-промислове акціонерне товариство "Джон Грієвз і К° у Бердянську" із заводом сільськогосподарських машин і знарядь та чавунно-сталеливарним заводом мало основний капітал у 3 мільйони франків, запасний капітал – у 123 082 франки. Чисельність робітників

[343] Чедурова Е. М. *Кооперация Западной Сибири и ее роль в развитии аграрных технологий, 1906–1917 гг.* Диссертация… кандидата исторических наук: 07.00.02. – Барнаул, 2000. – С. 86.

[344] *Справочная книга по торгово-промышленной части для императорских российских консулов.* – СПб.: Тип. В. Ф. Киршбаума, 1912. – С. 701.

Іл. 55. Павільйон Бельгійського товариства "Джон Грієвз і К° в Бердянську" на Першій Західно-Сибірській сільськогосподарській, лісовій і торгово-промисловій виставці в Омську. 1911 р.

становила 1 500 осіб. Тут виготовлялись самоскидні жниварні машини, сівалки рядові і розкидні, сінокосарки, букери з сівалками, плуги культурні, фасонне лиття з ковкого чавуну та литої сталі. Товариство мало склади у Харкові, Челябінську, Семипалатинську та Омську.

Коли того ж 1914 р. почалась Перша світова війна і німецькі війська увійшли до Брюсселя, розташоване там анонімне товариство "Etablissements industriels de Berdiansk John Greaves et C°" продовжувало існувати. У офіційному бюлетені "Gesetz- und Verordnungsblatt für die okkupierten Gebiete Belgiens" ("Закони та постанови для окупованих територій Бельгії") 8 січня 1916 р. було надруковане оголошення про те, що акціонери "Etablissements industriels de Berdiansk John Greaves et C°" скликались на чергові загальні збори. Уточнювалось, що збори мали відбутися в Брюсселі, в зареєстрованому офісі товариства за адресою: Rue Royale, будинок 71[345] 27 січня 1916 р.[346] (Іл. 56) о 12:00 за німецьким часом. Порядок денний цих зборів було сформульовано лаконічно: "1) Communications diverses; 2) Elections statutaires"[347] (Іл. 57).

Проте на той час Зуккау вже не був присутній серед очільників торговельно-промислового акціонерного товариства "Джон Грієвз і К° в Бердянську": видання "Фабрично-заводские предприятия Российской Империи (исключая

[345] За даними 1903 р., правління анонімного товариства "Etablissements industriels de Berdiansk John Greaves et C°" знаходилось за адресою Bruxelles, 6, Rue du Gouvernement provisoire (*Указатель действующих в империи акционерных предприятий.* Издание А. И. Дмитриева-Мамонова. – СПб.: Тип. И. Гольдберга, 1903. – С. 2092–2093). Це буквально в двох хвилинах ходи, на відстані 160 метрів від будинку з адресою Rue Royale, будинок 71.

[346] Те, що загальні збори товариства мали скликатися щороку саме в січні, в останній четвер місяця, уточнювалось і у виданні 1903 р. (*Указатель действующих в империи акционерных предприятий.* Издание А. И. Дмитриева-Мамонова. – СПб.: Тип. И. Гольдберга, 1903. – С. 2092–2093). Хоча при заснуванні товариства і передбачалось, що такі зібрання мають проходити у листопаді, але згодом з дозволу міністра фінансів цей місяць був змінений на січень.

[347] *Gesetz- und Verordnungsblatt für die okkupierten Gebiete Belgiens,* № 163 (Januar 8, 1916), S. 1495.

Gesetz- und Verordnungsblatt

für die okkupierten Gebiete Belgiens.

Wet- en Verordeningsblad voor de bezette streken van België.

Bulletin officiel des Lois et Arrêtés pour le territoire belge occupé.

Uitgegeven door de politieke afdeeling bij den Generaalgouverneur in België. Gedrukt in de drukkerij van het Wet- en Verordeningsblad, Brussel, Leuvensche straat 40.

Het Wet- en Verordeningsblad is in België verkrijgbaar bij bovengenoemde drukkerij, in Duitschland en in het onzijdige buitenland bij de Duitsche postkantoren tegen een kwartaalabonnement van 2,50 mark. Enkele nummers kosten 20 Pfennig per stuk. De doorloopende toezending van het bijblad tot het Wet- en Verordeningsblad kan de voornoemde drukkerij tegen de aan 't einde van elk kwartaal te innen som van 4 Pfennig per vel van ieder nummer besteld worden.

Herausgegeben von der Politischen Abteilung bei dem Generalgouverneur in Belgien. Gedruckt in der Druckerei des Gesetz- und Verordnungsblattes zu Brüssel, Löwenerstrasse 40.

Das Gesetz- und Verordnungsblatt kann in Belgien durch die genannte Druckerei, in Deutschland und im neutralen Ausland durch die deutschen Postanstalten für 2,50 M. vierteljährlich regelmässig bezogen werden. Die einzelne Nummer kostet 20 Pfennig. Die fortlaufende Zusendung des Beiblattes zum Gesetz- und Verordnungsblatt kann bei der genannten Druckerei gegen die am Ende jeden Vierteljahres einzuziehenden Beträge von 4 Pfennig für ein Blatt der einzelnen Nummer beantragt werden.

Publié par le département politique près le gouverneur général en Belgique; imprimé à Bruxelles dans l'imprimerie du Bulletin des Lois et Arrêtés, rue de Louvain 40.

On peut s'abonner au Bulletin, en Belgique, à la susdite imprimerie, en Allemagne et dans les pays neutres, par l'intermédiaire de l'administration des postes, au prix de 2,50 M. pour un abonnement trimestriel. Vendu séparément le numéro coûte 20 Pfennig. La susdite imprimerie se charge également, sur demande, de l'envoi régulier de l'annexe au Bulletin des Lois et Arrêtés, contre paiement, à la fin de chaque trimestre, de 4 Pfennig par feuille de chaque numéro.

BRÜSSEL. N° 163. 8. JANUAR 1916.

N. 36.

Etablissements Industriels de Berdiansk. John Greaves et Cº.

(SOCIÉTÉ ANONYME.)

MM. les actionnaires sont convoqués à l'assemblée générale ordinaire, qui se tiendra, à Bruxelles, au siège social, 71, rue Royale, le *jeudi 27 janvier 1916*, à 12 heures (heure allemande).

ORDRE DU JOUR :

1º Communications diverses ;
2º Elections statutaires.

Pour pouvoir assister valablement à cette assemblée, MM. les actionnaires devront se conformer à l'article 24 des statuts.

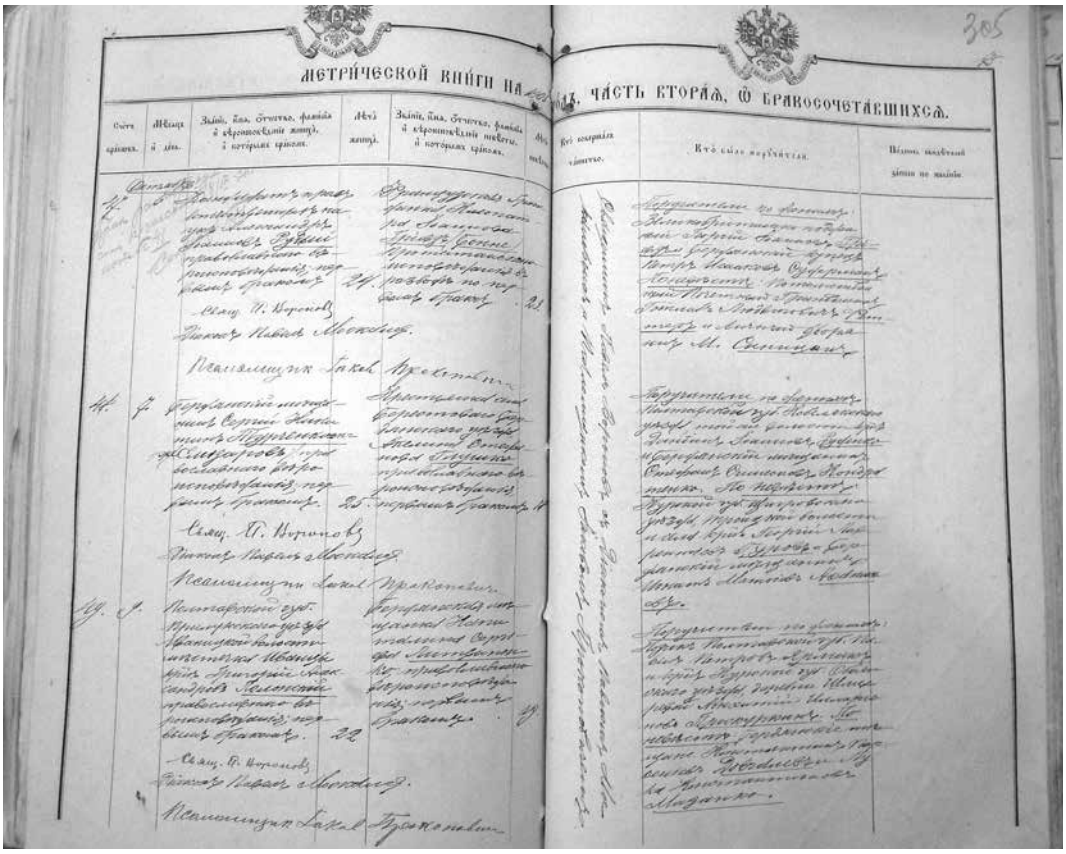
Les dépôts des titres seront reçus à Bruxelles, au siège social, 71, rue Royale.

Іл. 57. Оголошення в “Gesetz- und Verordnungsblatt für die okkupierten Gebiete Belgiens”

Финляндию)” повідомляло, що директорами-розпорядниками тут були Д. Е. Грієвз і Г. І. Грієвз, управителем – Г. І. Грієвз, комерційною частиною завідував П. І. Судерман (Іл. 58).

Як бачимо, як і наприкінці XIX ст., керівництво компанії, за одним винятком, складалось із самих носіїв прізвища Грієвз. Тільки раніше цим винятком був А. Р. Зуккау, а тепер – П. І. Судерман. Показово, що обидва були німцями. Чому ж так сталося?

У пошуках відповіді на це запитання слід докладніше зупинитись на персоні керівника Александра Зуккау (Іл. 59, 60) в питаннях управління підприємством, Джона Едварда Грієвза, і на історії його взаємин із німцями.

МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГИ НА
ЧАСТЬ ВТОРАЯ, О БРАКОСОЧЕТАВШИХСЯ.

Іл. 58. Метричний запис про вінчання Клеопатри Грієвз і Олександра Рудого, свідком при якому був Петро Судерман

Народжений у Шеффілді близько 1845 р. Джон Едвард Грієвз вже в молодому віці перебрався до Російської імперії, і згідно з виданням "The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book" за 1908 р., з 15 липня 1880 р. перебував на консульській посаді в Бердянську[348] Відповідне ж видання за 1917 р. повідомляє, що Грієвз з 1880 по 1907 рр. був британським про-консулом, а 10 грудня 1907 р. його призначено віце-консулом у Бердянську[349].

Символічно, що родина Грієвзів придбала будинок, в якому раніше мешкав представник Пруссії та великого герцогства Мекленбург-Шверін у Бердянську Корнеліус Янцен із родиною[350].

---

[348] Godfrey Edward Proctor Hartslet, *The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book, 1908* (Harrison and Sons, 1908), p. 141.

[349] *The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book, 1917* (London: Harrison and Sons, 1917), p. 295.

[350] Amy E. Greaves Sudermann Enss, *Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond: a Memoir 1899–1915.* Editors: David p. Sudermann and Mary R. Blocksma (Privately Publised Northfield, MN; Corrected Unpublished 2nd Edition, 2001), p. 56.

Іл. 59. Будівля заводоуправління, в якому працював Александр Зуккау

Іл. 61. Джон Грієвз із дружиною, німкенею Джейн Грієвз

Цікава деталь щодо імені дружини Джона Грієвза (Іл. 61). Тоді як у місцевих джерелах та літературі вона йменується як Анна Людвігівна, Віктор Петкау, спираючись на базу даних "Datenbank Grandma", подає її ім'я як "Джинні" ("Jinny"), але при цьому ставить поруч знак питання, так само як знаки питання стоять щодо дат її народження і смерті[351]. А у виписаному в 1908 р. паспорті Джона Грієвза, який зберігається в Національному архіві (Велика Британія), ім'я дружини британського віце-консула в Бердянську Джона Грієвза подано як "Jane"[352].

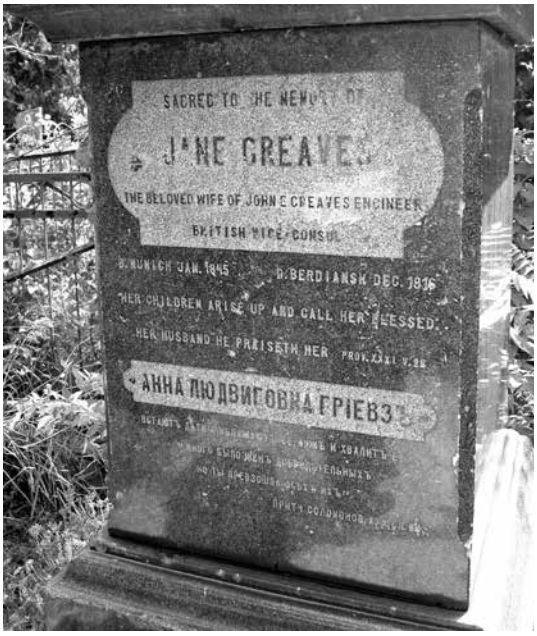
Коли Грієвз померла і була похована 21 грудня 1916 р.[353] у Бердянську, шеффілдська газета "Sheffield Daily Telegraph" 8 січня 1917 р. опублікувала некролог, де було написано: "Greaves Jane W."[354]. У надрукованій наступного дня в "Sheffield Independent" статті "Жертви ворожої ненависті. Дружина колишнього

[351] Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 14 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 19.05.2018).

[352] The National Archives, FO 655 (Foreign Office: Chief Clerk's Department and Passport Office: Collection of Passports), FO 655/269 "Place of Issue: ROSTOV. Name: John Edward Greaves, with wife Jane", p. 1.

[353] Бердянские новости. – № 1855. – 12.1916.

[354] Peter Harvey, *Sheffield Libraries Archives and Information. Sheffield Local Studies Library. Sheffield Telegraph Obituaries 1850 – c. 1970. Surnames F – J,* p. 32.

Іл. 63. Напис на могилі Джейн Грієвз (уродженої Спенгрубер) у Бердянську, із зазначенням Мюнхена як місця народження

B. Munich Jan. 1845 D. Berdiansk Dec. 1916. Her children arise up and call her blessed. Her husband he praiseth her. Prov. XXXI. V. 28. Анна Людвиговна Гриевз. Встают дети и ублажают ее, муж и хвалит ее: "Много было жен добродетельных, но ты превзошла всех их" Притч. Соломонов. XXXI CIL". Мюнхен як місце народження, по батькові – Людвігівна, поховання на не православній (лютеранській і католицькій) частині бердянського кладовища – все вказує на те, що дружина англійця Джона Грієвза була німкенею.

Після тривалих пошуків нам вдалось з'ясувати, що жінка, яку в Бердянську називали Анна Людвігівна Грієвз, при народженні мала прізвище Спеншеффілдського джентльмена померла в Росії" мова йде про Jane Wilhemenia Greaves[355].

Обидва варіанти імені дружини Джона Грієвза наявні на монументі, встановленому на її могилі (Іл. 62, 63) у Бердянську. Адже напис там зроблений як англійською, так і російською: "Sacred to the memory of Jane Greaves the beloved wife of John E. Greaves engineer British Vice-Consul.

Іл. 64. Сторінка реєєстру народжень м. Бреслау за 1874 р. з даними про Клеопатру Грієвз

[355] "Victims of Enemy Hate. Wife of former Sheffield Gentleman Dies in Russia", *Sheffield Independent* (January 9, 1917), p. 2.

Іл. 65. Джон Грієвз із донькою, меноніткою Емілі Судерман і онуком, Йоганном Судерманом

грубер. Вона дійсно була баваркою, народилась у Мюнхені, де залишилась решта її родини.

На тодішній території Німеччини, у Бреслау 29 грудня 1874 р. народилась старша донька Джона Грієвза і Джейн Вільгеміни, Клеопатра Грієвз (Іл. 64).

Втім, не тільки дружина та родичі по її лінії зв'язували керівника Александра Зуккау із німцями.

Донька Грієвза Емілі (Іл. 65) (у сім'ї її називали прізвиськом "Мімі"[356]), яка народилась 8 жовтня 1878 р.[357] у Шеффілді[358] (згідно ж із "Canadian Mennonite Board of Colonization" – у Бердянську)[359], 8 вересня 1899 р. вийшла заміж за німця-менонiта Петра Ісааковича Судермана – того самого, який згодом значився як управитель комерційної частини заводу "Джон Грієвз і К°".

Шлюб між менонітом і англіканкою був укладений в місцевій лютеранській кірсі, оскільки англіканського храму тут просто не існувало. До певної міри цей шлюб був проти традиції, згідно з якою меноніти вступали в подружні зв'язки тільки зі своїми одновірцями[360]. Наставали нові часи – часи змін.

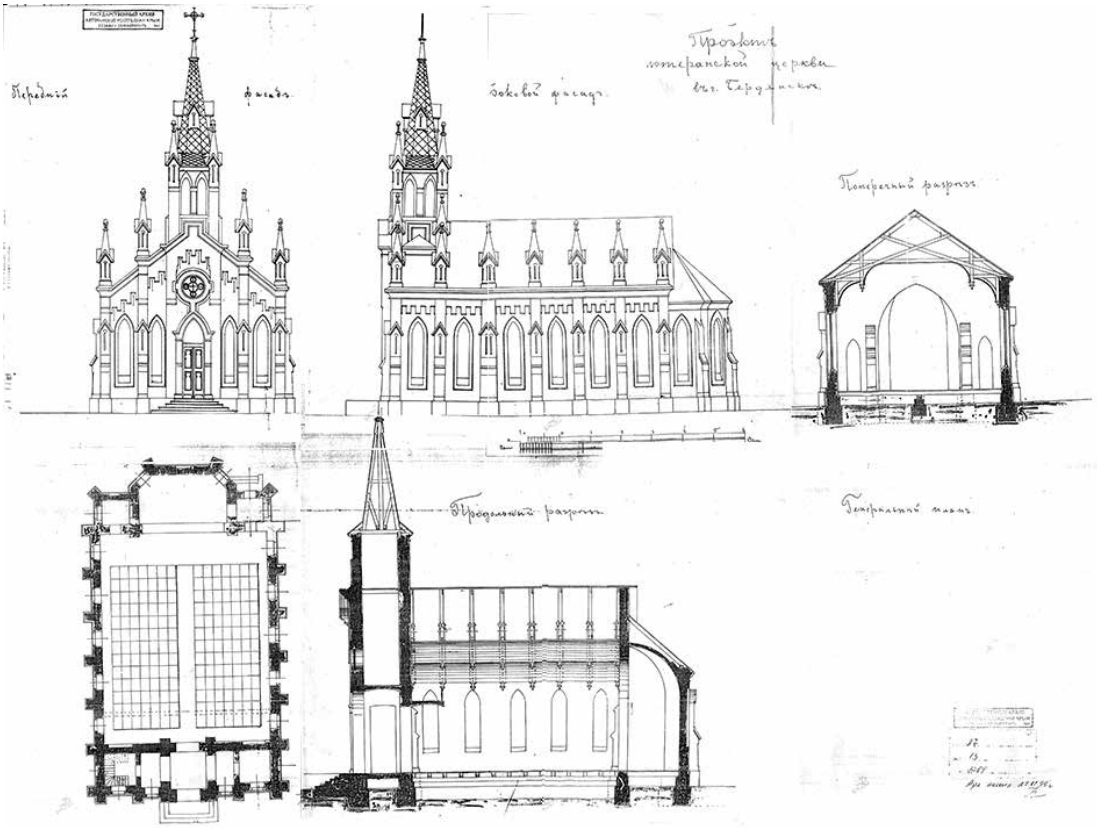
[356] Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 13, 14 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 19.05.2018).

[357] Гельмут Т. Хуберт називає датою народження Емілі Грієвз 25 грудня 1878 р. (Helmut T. Huebert, *Mennonites in the Cities of Imperial Russia. Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol* (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006), p. 138).

[358] Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 13 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 19.05.2018).

[359] *Canadian Mennonite Board of Colonization* [Електронний ресурс] // URL: http://www.mennonitechurch.ca/programs/archives/holdings/organizations/CMBoC_Forms/1800s/cmboc1801a.jpg (Дата звернення: 26.07.2015). Відповідне посилання, як і дані про Грієвзів із бази даних "Datenbank Grandma", нам люб'язно надав сам Віктор Петкау.

[360] Amy E. Greaves Sudermann Enss, *Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond: a Memoir 1899–1915.* Editors: David p. Sudermann and Mary R. Blocksma (Privately Publised Northfield, MN; Corrected Unpublished 2nd Edition, 2001), p. 31.

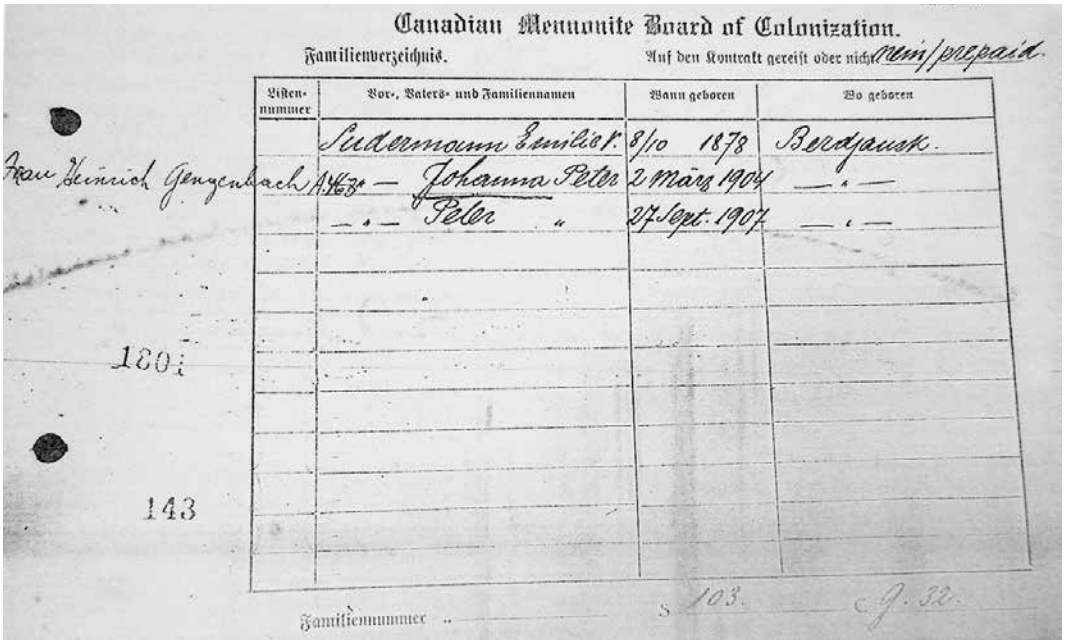
Іл. 66. Проект лютеранської кірхи в Бердянську

Наважитись на допущення в свою родину неменонітки Судерманам суттєво допоміг той факт, що батько нареченої був найзаможнішою і однією з найвпливовіших персон у місті.

Через кілька років після цього шлюбу німці ввели нову лютеранську кірху в Бердянську (Іл. 66, 67), яка стала окрасою міста і будівля якої збереглася, хоча при цьому і втратила частину архітектурних елементів (Іл. 68).

Зять Джона Грієвза Петро Ісаакович Судерман народився в Бердянську 21 січня 1874 р. у родині Ісаака Яковича Судермана[361], навчався на юридичному

[361] Судерман Ісаак Якович народився у Бердянську 1 грудня 1845 р. 10 січня 1867 р. він одружився з Анною Дік (14 листопада 1847 р. – 29 жовтня 1920 р.). У подружжя народилося шестеро дітей: Яків, Анна, Марія, Петро, Луїза та Еммі. Принаймні у 1878–1880 рр. Ісаак Якович Судерман значився гласним Бердянського повітового земського зібрання. Ісаак Якович продовжив справу свого батька, займаючись у Бердянську зерноторгівлею, але до 1894 р. розорився. Від повного краху його з родиною врятувало отримання дружиною у спадок хутору Торецький на річці Кривий Торець біля станції Костянтинівка (тепер це вже територія самої Костянтинівки). Саме до хутору Торецький родина і переїхала на деякий час. Там вони побудували цегляний завод із паровою машиною, почали виробляти цеглу та черепицю. У 1897 р. Ісаак Якович із колегами та бердянськими родичами організував

Canadian Mennonite Board of Colonization.

Familienverzeichnis. Auf den Kontrakt gereist oder nicht: Mennonite prepaid.

Listen-nummer	Vor-, Vaters- und Familiennamen	Wann geboren	Wo geboren
	Sudermann Emilie P.	8/10 1878	Berdjansk.
	— Johanna Peter	2 März 1904	— " —
	— " — Peter "	27 Sept. 1907	— " —

Frau Heinrich Jenzenbach

180

143

Familiennummer .. 103. J. 32.

Іл. 69. Картка із даними про Емілі Судерман і її дітей

факультеті Харківського університету[362], під час Першої світової війни, включно із 1917 р., був гласним Бердянської міської думи[363], фігуруючи як "бердянский купец"[364]. У тому ж 1917 р. Петро Ісаакович Судерман був казначеєм Бердянського благодійного товариства, головою якого фігурував Джон Грієвз[365]. У Петра Ісааковича Судермана та доньки Джона Грієвза народилось четверо дітей, з яких одна донька (Емілія) померла через 2 місяці після народження, а син (Йоганн)

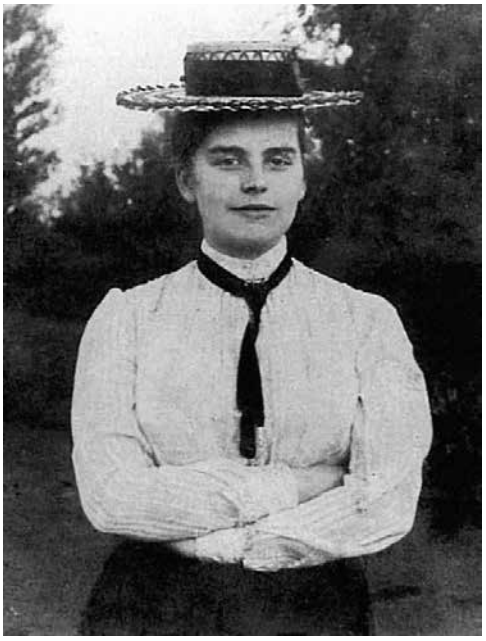
акціонерне товариство "Торецкого Общества Огнеупорных Изделий". Ісаак Якович входив до його правління і був директором-розпорядником. Утім, згодом Судермани були усунуті від керівництва, а на чолі товариства стали підприємці з Москви і Харкова. Помер Ісаак Якович 28 березня 1918 р. у Бердянську (Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 7, 15–20 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 19.05.2018)).

[362] Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 13 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 19.05.2018).

[363] Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 42 (Таврическое губернское по земским и городским делам присутствие). – Оп. 1. – Спр. 933 (Постановления Бердянской городской думы (и материалы к ним)). – Арк. 202, 206 зв.; *Памятная книжка Таврической губернии, 1917 /* Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г. Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 83.

[364] *Торгово-промышленный указатель и путеводитель по городу Бердянску.* Издание первое, 1915 года. – Бердянск: Типография М. Дорошенко, 1915. – С. 18–19.

[365] *Памятная книжка Таврической губернии, 1917 /* Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г. Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 96.

Іл. 70. Донька Джона Грієвза, менонітка Амі Евелін

загинув у Краснодарі, перебуваючи у лавах Білої армії. Сам Петро Ісаакович був заарештований більшовиками як заручник і після фіктивного суду розстріляний у Керчі 24 грудня 1920 р. Його ж дружина разом із двома дітьми (Йоганна та Петер) у 1925 р.[366] емігрувала до Канади (Іл. 69), де і померла у Віндзорі, Онтаріо в 1974 р.[367]

Старшим братом зятя Джона Грієвза Петра Ісааковича Судермана був Яків Ісаакович Судерман, який народився в Бердянську 4 вересня 1867 р. 16 квітня 1900 р. він одружився із Амі Евелін Грієвз (Amy Evelyn Greaves) (Іл. 70), народженою у Шеффілді 1[368] (14)[369] січня 1878 р. Амі Евелін Грієвз, у свою чергу, була племінницею Джона Грієвза – донькою його рідного брата Георга Туртона Грієвза, який мав у Шеффілді фірму "Greaves & Son".

Коли Амі Евелін виповнилось 9 років, померла її мати[370]. У 15 років Амі Евелін вступила до школи для дівчат – Mrs. Shrubsole's School, у якій провчилась близько п'яти років. У 21-річному віці дівчина вважала себе вже достатньо добре підготовленою до життя. А невдовзі Джон Грієвз запросив свою племінницю приїхати із Шеффілду до Бердянська. Якраз тоді мало відбутись весілля доньки британського віце-консула в Бердянську Емілі Грієвз із Петром Ісааковичем Судерманом. І Амі Евелін Грієвз запросили бути дружкою на цьому весіллі своєї кузини. Там-то вона і познайомилась із старшим братом Петра Ісааковича, і попри

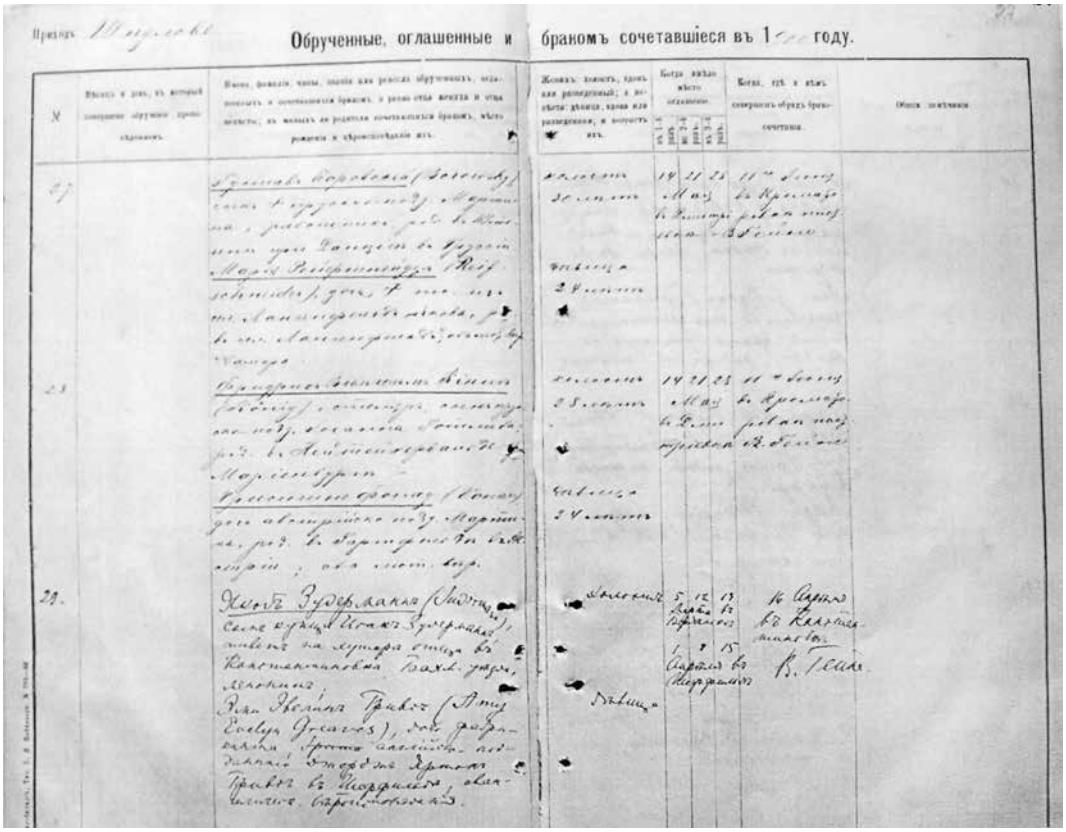
366 Згідно з "Canadian Mennonite Board of Colonization", це відбулось у 1924 р. (*Canadian Mennonite Board of Colonization* [Електронний ресурс] // URL: http://www.mennonitechurch.ca/programs/archives/holdings/organizations/CMBoC_Forms/1800s/cmboc1801b.jpg (Дата звернення: 26.07.2015)).

367 Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 13 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 19.05.2018); Helmut T. Huebert, Mennonites in the Cities of Imperial Russia. Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006), p. 138.

368 Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 7 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 19.05.2018).

369 *Amy Evelyn Greaves Enns* [Електронний ресурс] // URL: http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=30890342 (Дата звернення: 16.06.2015).

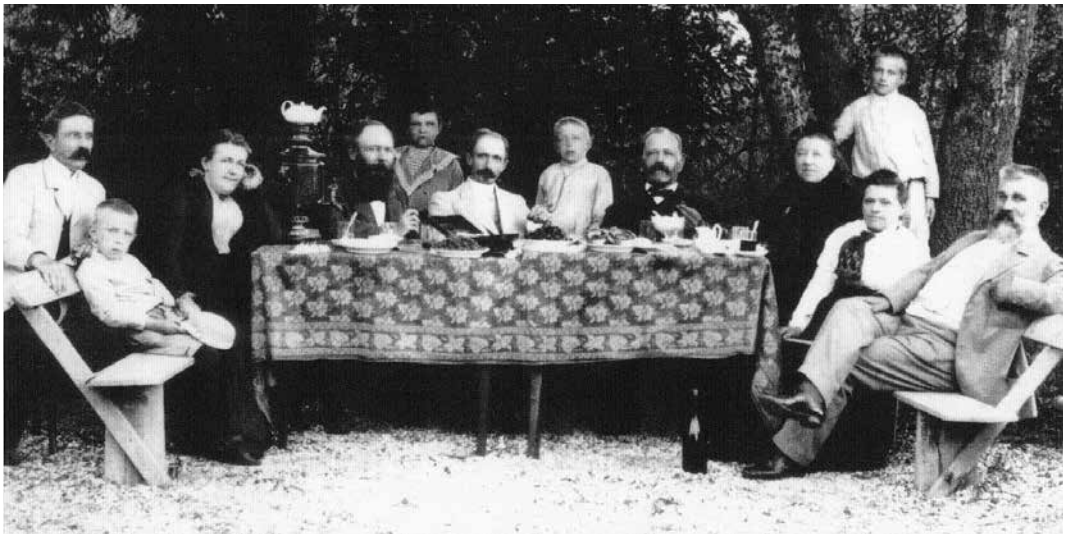
370 "Deaths", *Sheffield Daily Telegraph* (November 22, 1887), p. 3.

Обрученные, оглашенные и бракомъ сочетавшіеся въ 1 году.

Іл. 71. Метричний запис про шлюб Амі Евелін Грієвз і Якова Судермана

його неідеальне володіння англійською та її ще гіршу німецьку[371], молоді люди невдовзі зійшлися, і Яків Ісаакович зробив пропозицію вийти за нього заміж (Іл. 71). Тож дівчина із Шеффілду залишилась на Півдні України, не знаючи ні російської чи української мови, ні традицій і звичаїв менонітів, до чиєї родини вона приєдналась. Амі Евелін ризикнула перебратись до країни, яка, за її оцінкою, на 50 років відставала від цивілізованої Англії. Дівчина була готова до нових викликів.

[371] Мовне середовище в родині Судерманів було вельми показовим. За спостереженням Амі Евелін, представники старшого покоління розмовляли російською, німецькою і Plattdeutsch (нижньонімецькою) – своєрідним фламандсько-німецько-голландським діалектом. Молодші використовували тільки німецьку і російську. Першу – оскільки саме нею велось навчання в менонітських школах, другу – оскільки вона використовувалась у бізнесі і при складанні офіційних паперів. Plattdeutsch володіли родичі по лінії матері Якова Ісааковича, тоді як родичі по лінії його батька спілкувались верхньонімецькою мовою, до якої належать південнонімецькі і середньонімецькі діалекти. Сам Яків Ісаакович використовував їх обидві, і, до того ж, чудово розмовляв російською, при цьому вживаючи велику кількість українських висловів (Amy E. Greaves Sudermann Enss, *Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond: a Memoir 1899–1915.* Editors: David p. Sudermann and Mary R. Blocksma (Privately Publised Northfield, MN; Corrected Unpublished 2nd Edition, 2001), p. 34).

Іл. 72. Чаювання в Бердянську, 1900

Іл. 73. Група працівників хутора Якова Судермана

Клан Судерманів був представлений не лише в Бердянську, а й у численних менонітських поселеннях регіону. Невдовзі після весілля, яке відбулось 17 квітня 1900 р., молоде подружжя поїхало із візитами до цих родичів. Вельми знаково, що на обіді, якій влаштував на честь молодят дядько Якова Ісааковича, серед інших гостей був присутній син колишнього офіційного представника Мекленбург-Шверіна і Пруссії в Бердянську Петер Янцен. Він якраз відвідував місця свого дитинства, завітавши із США. Амі Евелін Грієвз Судерман і Петер Янцен про-

Іл. 62. Могила Джейн Грієвз (уродженої Спенгрубер) у Бердянську

Іл. 67. Будівля лютеранської кірхи у Бердянську. Листівка початку XX ст.

Іл. 68. Будівля лютеранської кірхи в Бердянську. Сучасний вигляд

Іл. 83. Вулиця Розенхаймер у Берліні, на якій кілька років мешкала Амі Евелін Грієвз-Судерман-Енс із родиною

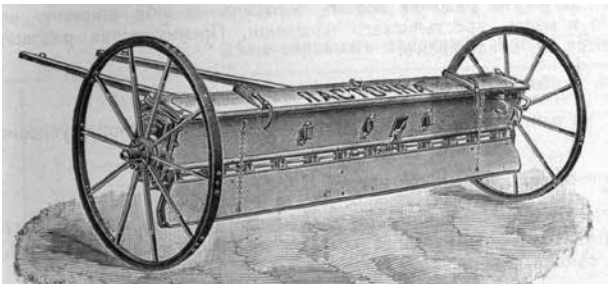
Іл. 74. Реклама жниварної машини “Нова ластівка” заводу Джона Грієвза і К°

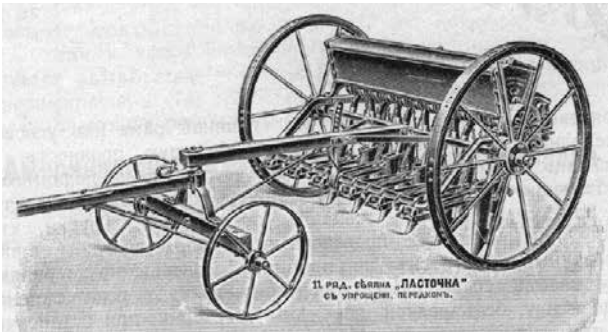
Іл. 75. Реклама складу в Миколаєві з жниварними машинами “Нова ластівка” заводу Джона Грієвза і К°

вели у спілкуванні кілька днів. Саме тоді вони і з’ясували, що жили в різні часи в тому самому будинку, який колись належав родині Корнеліуса Янцена і який згодом придбав Джон Грієвз. Крім того, виявилось, що Петер Янцен і Яків Сударман були друзями дитинства, а їхні батьки – сусідами. Син колишнього офіційного представника Мекленбург-Шверіна і Пруссії в Бердянську розповів племінниці невдалого претендента на посаду віце-консула Німеччини в цьому місті, як на початку 1870-х рр. Корнеліус Янцен спонукав менонітів залишити їхні міцні господарства на українському півдні і переселятись у США, аби уникнути призову на військову службу, і як за це йому “було запропоновано” залишити територію Російської імперії. При цьому Петер Янцен висловив жаль, що багато менонітів не емігрували, і зізнався, що він дуже побоюється за їхнє майбутнє[372]. Як згадувала Амі Евелін через півстоліття, саме ці розмови з Петером Янценом дозволили їй значно більше дізнатись про менонітів і посилили її повагу до них.

[372] Amy E. Greaves Sudermann Enss, *Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond: a Memoir 1899–1915.* Editors: David p. Sudermann and Mary R. Blocksma (Privately Publised Northfield, MN; Corrected Unpublished 2nd Edition, 2001), p. 56–57.

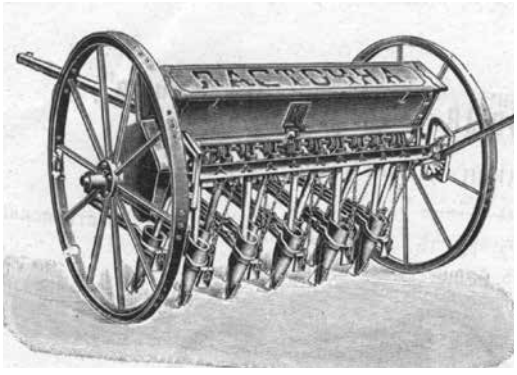
Іл. 76. Сівалка "Ластівка" заводу Джона Грієвза і К°

Іл. 77. 11-рядна сівалка "Ластівка" зі спрощеним передком заводу Джона Грієвза і К°

Цікаво, що, відвідавши Бердянськ у 1900 р., син колишнього представника Мекленбург-Шверіна і Пруссії в цьому місті завітав на чаювання до бердянського німця Генріха Едігера, де були присутні і Судермани, і батько Амі Евелін Джон Грієвз із дружиною-баваркою (Іл. 72).

Амі Евелін із чоловіком оселились на хуторі клану Судерманів на річці Кривий Торець біля Костянтинівки (Іл. 73). Спочатку справи йшли чудово, родина мала прислугу. Проте в 1904 р. хутір збанкрутував і був ліквідований, так що родина Амі Евелін і Якова Ісааковича змушена була переїхати до невеличкого будинку в сусідньому населеному пункті. Великою мірою їх врятував саме Джон Грієвз: він найняв Якова Ісааковича комівояжером з продажу продукції свого заводу, що з дозволу уряду випускалась під маркою "Ластівка" (Іл. 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80). Завдяки цьому Судермани змогли знову стати на ноги, хоча тепер сімейний бюджет і був скромнішим, ніж раніше. Амі Евелін згадувала, що то були найщасливіші роки в її житті[373]

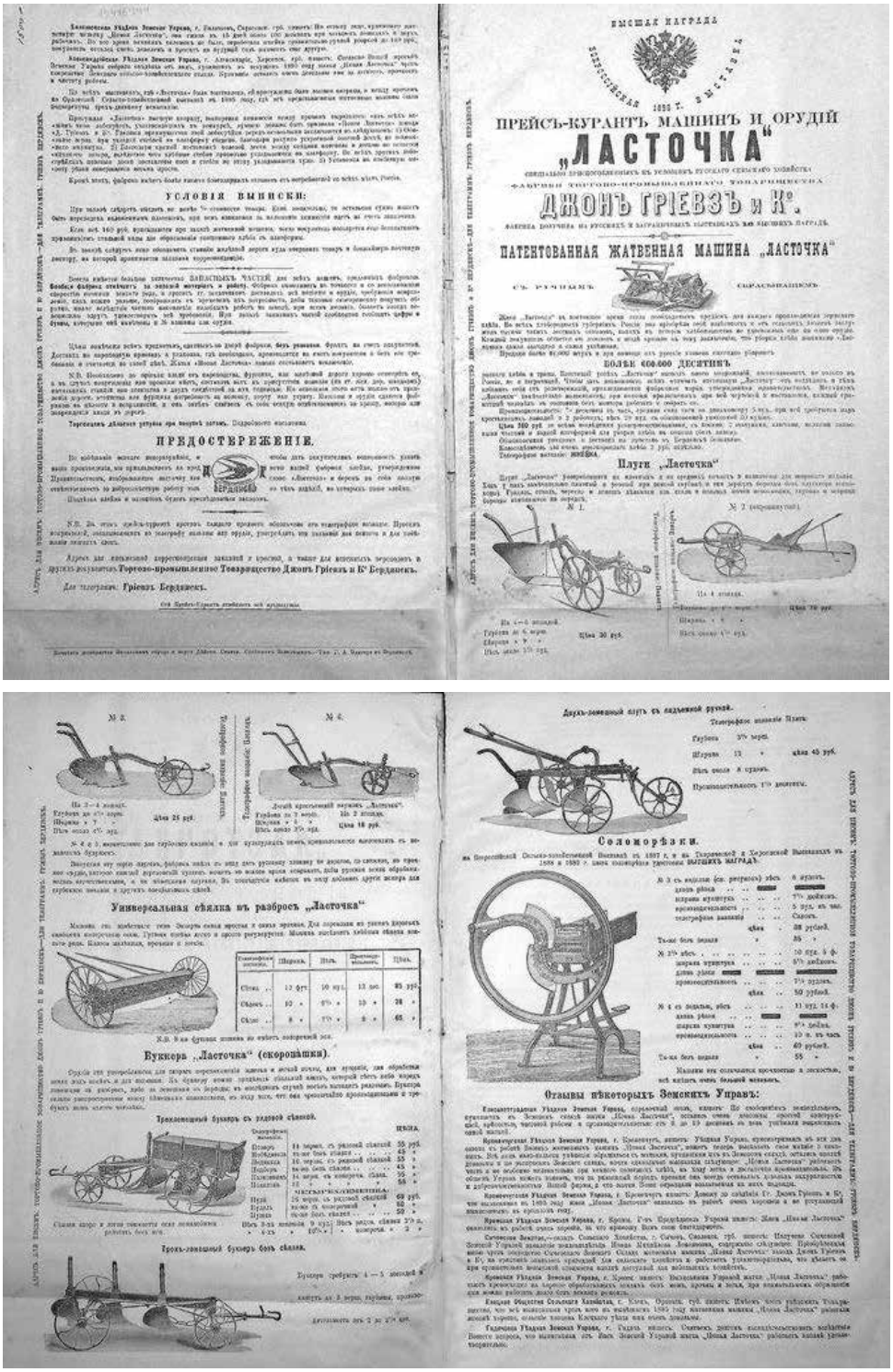

Іл. 78. Сівалка "Ластівка" заводу Джона Грієвза і К°

Іл. 79. Фрагмент сівалки з написом "Джон Гриевз и К°. Бердянск"

[373] "These next years were the happiest that I had experienced" (David p. Sudermann, "Sound and Silence: The Autobiographical Writings of Amy Sudermann Enss", *Mennonite Life,* Volume 52 / No. 3 (September, 1997), p. 21).

ВЫСШАЯ НАГРАДА
ВСЕРОССІЙСКАЯ 1896 Г. ВЫСТАВКА

ПРЕЙСЪ-КУРАНТЪ МАШИНЪ И ОРУДІЙ
„ЛАСТОЧКА"
ДЖОНЪ ГРІЕВЗЪ и К°.
ПАТЕНТОВАННАЯ ЖАТВЕННАЯ МАШИНА „ЛАСТОЧКА"
СЪ РУЧНЫМЪ СБРАСЫВАНІЕМЪ

УСЛОВІЯ ВЫПИСКИ:
ПРЕДОСТЕРЕЖЕНІЕ.
Плуги „Ласточка"
Универсальная сѣялка въ разбросъ „Ласточка"
Букеръ „Ласточка" (скоропашка).
Трехлемешный букеръ съ рядовой сѣялкой.
Трехъ-гонящій букеръ безъ сѣялки.
Соломорѣзки.
Отзывы нѣкоторыхъ Земскихъ Управъ:

Ил. 80. Прейскурант машин і знарядь “Ластівка”

Іл. 81. Меноніти Амі Евелін і Яків Ісаакович Судермани із дітьми Мері Евелін, Георгом Туртоном і Джоанною

(Іл. 81). Що ж до рішення Джона Грієвза найняти Судермана для виконання функцій комівояжера, то тут, напевно, крім прагнення допомогти племінниці та її родині, відіграла роль і проблема пошуку посередників у продажу продукції, на яких би можна було покладатись і бути в них впевненим.

Від шлюбу Якова Ісааковича Судермана та Амі Евелін Грієвз народилося четверо дітей: Георг Туртон, Мері Евелін, Джоанна[374] та Яків. Після того, як Яків Ісаакович помер від тифу 12 березня 1909 р., Амі Евелін у червні 1912 р. вийшла заміж удруге за іншого німця, молодшого від неї на 7 років тоді ще студента Густава Генріха Енса (1885–1965), від якого народила шестеро дітей. Невдовзі родина переїхала до Берліна (Іл. 82, 83), де Густав навчався в євангельсько-біблійній школі та слухав лекції в університеті Гумбольдта. Родина мала твердий намір повернутись до Російської імперії, де Густав планував влаштувати менонітську школу. Та планам завадила Перша світова війна. Коли родина зрозуміла, що дорога до Російської імперії для неї закрита, було швидко прийняте рішення їхати до Англії. Там у Шеффілді Грієвзи – родичі Амі Евелін – тепло зустріли її численну родину. Але Амі Евелін і її чоловік не хотіли бути тягарем для англійських родичів. Тож доволі швидко вони почали шукати інші варіанти. І саме батько Амі Евелін Георг Туртон запропонував звернути погляд на інший бік Атлантичного океану: "Чи ви знаєте хоч когось у Америці? Я так розумію, що там, у Штатах, мешкає багато менонітів"[375]. Густав пригадав, що колись до якоїсь там американської місцевості із назвою "Beatrice" емігрував із Західної Пруссії зведений брат його батька. Знайшовши таки за допомогою туристичного агента на детальній карті США населений пункт із такою назвою на далекому Заході, Густав написав листа за адресою: "Uncle Wiebe, Beatrice, U.S.A.". І за кілька тижнів у Шеффілді одержали відповідь від Герхарда Віба (Gerhard Wiebe), у якій той запрошував Густава з родиною до себе. Наприкінці жовтня 1914 р. Амі Евелін, Густав і діти відплили з Ліверпуля до міста Квебек, порт Гурон, а вже звідти

[374] Народжена 6 грудня 1903 р., вона згодом стала вчителькою, письменницею та волонтеркою.

[375] David p. Sudermann, "Sound and Silence: The Autobiographical Writings of Amy Sudermann Enss", *Mennonite Life,* Volume 52 / No. 3 (September, 1997), p. 23.

Іл. 82. Сидять: Джоанна Судерман, Амі Евелін Грієвз-Судерман-Енс, Джустін Еліза Енс, Яків Судерман, Георг Туртон Грієвз; стоять: Георг Туртон Судерман, Дороті Гертруда Грієвз, Густав Генріх Енс, Етель Мері Грієвз, Мері Евелін Судерман (Берлін, 1913)

перебрались до Біатріс (Небраска)[376]. Цікаво, що вже в перший ранок її перебування в Небрасці до Амі Евелін завітав її старий знайомий, син колишнього офіційного представника Мекленбург-Шверіна і Пруссії в Бердянську…[377]

У США, у Ньютоні (Канзас) Амі Евелін померла аж 2 листопада 1975 р.[378] Частина її мемуарів була опублікована в 1993 р. під потрійним прізвищем (Amy E. Greaves Sudermann Enss) і з промовистою назвою "Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond"[379].

Зважаючи на такі родинні зв'язки британського віце-консула в Бердянську із німцями, а також на тісні ділові контакти його компанії із німецькими колоніями (Іл. 84, 85) стає більш зрозумілою та увага, яку британський колега Александра

---

[376] David p. Sudermann, "Sound and Silence: The Autobiographical Writings of Amy Sudermann Enss", *Mennonite Life,* Volume 52 / No. 3 (September, 1997), p. 24.

[377] Amy E. Greaves Sudermann Enss, *Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond: a Memoir 1899–1915.* Editors: David p. Sudermann and Mary R. Blocksma (Privately Publised Northfield, MN; Corrected Unpublished 2nd Edition, 2001), p. 232.

[378] Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 7 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 19.05.2018).

[379] Amy E. Greaves Sudermann Enss, *Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond: a Memoir 1899–1915.* Editors: David p. Sudermann and Mary R. Blocksma (Northfield, MN: Small World Press, 1993), 230 p.

Іл. 84. Німецька лютеранська колонія Ейгенфельд

Зуккау приділяв "німецькому питанню" у рапортах до Лондона. Вже в першому з них, що стосувався 1908 р., Грієвз підкреслював, що відносно обробки землі "фермери" саме Бердянського повіту йшли попереду не тільки інших регіонів Російської імперії, а й багатьох складових "сільськогосподарської Європи". Адже тут дуже широко використовувались вдосконалені сільськогосподарські машини, і, як писав Грієвз, навіть найбідніший селянин мав свої власні плуг, сівалку, жниварку, віялку тощо. І це при тій специфіці повіту, що тут домінували невеликі, від 20 до 175 акрів, землеволодіння, і нараховувалось 96 "російських" поселень, 61 німецька колонія та 31 болгарське поселення. Причому, за твердженням Грієвза, досвід німецьких колоністів впливав на інше населення, яке переймало від них методи культивації землі і певною мірою навіть німецькі звичаї. Самі ж німці, згідно з Грієвзом, чи не всі були ще й справними ремісниками, тож довгі зимові місяці вони також не сиділи без діла. Тут же знаходимо і низку інших схвальних характеристик німців.

Далі Грієвз, що зовсім не дивно, докладно зупинився на описі виробництва найсучасніших сільськогосподарських машин, зауваживши, що воно є основною індустрією Бердянська і його повіту. Між іншим, Джон Грієвз повідомив і про те, що безпосередньо в Бердянську діяли два заводи цієї галузі: один – під британським менеджментом (зрозуміло, тут мався на увазі сам завод Грієвза) із 800 працівниками, а другий – під менеджментом німецьких колоністів із 250 робітниками. Самі ці два заводи за звітний рік виготовили продукції на 1,5 мільйона карбованців: 5 тисяч жниварок і двигунів, 6 тисяч сівалок і 12 тисяч плугів[380].

[380] *№ 4295. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1909), p. 68–75.

Іл. 85. Німецька колонія в Північному Приазов'ї

Стан сільськогосподарського машинобудування, умов і результатів продажу його продукції Джон Грієвз продовжив докладно висвітлювати у своєму рапорті за наступний рік. Причому тут він в узагальненнях пішов ще далі і подав, починаючи з 1886 р., статистичні дані щодо імпорту сільськогосподарських машин до Бердянська, із позначенням частки в ньому британських та інших закордонних виробників. Докладно аналізуючи успіхи німців на цьому ринку, Грієвз зауважив, що вони зумовлені зовсім не якістю пропонованої продукції, а методами ведення торгівлі, у яких Велика Британія, за зізнанням Грієвза, дійсно дуже відстала. Британські фірми, як і раніше, майже не вступали в прямі контакти з покупцями в регіоні. Натомість це активно робили німці, які пропонували тут товар чи не з усього світу. І навіть якщо їм замовляли саме британську продукцію, ці німці відмовлялись її доставляти або ж натякали, що їхні вироби можуть бути придбані на значно кращих умовах. Як результат, продукція Шеффілду та Бірмінгему поступово була витіснена товарами з Вестфалії[381].

У рапорті за 1912 р. Грієвз додав штрихів до намальованих ним у попередніх рапортах картин успішного просування німців на місцевому ринку і ситуації із бердянським сільськогосподарським машинобудуванням[382].

Після початку так званої Першої російської революції в Таврійській губернії почали виходити німецькомовні газети. Прикметою часу став друк

---

[381] *№ 4537. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1909 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1910), p. 47–49.

[382] *№ 5114. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1912 on the Trade of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1913), p. 37–41.

газет і безпосередньо в Бердянську (до того власної преси тут не було, хоча кореспонденції з міста біля Бердянської коси регулярно публікувались у регіональній пресі). Серед них – і німецькомовний щотижневик "Der Botschafter" ("Вісник"), який виходив з 1905 р. у Бердянську, а до того 2 роки друкувався в Катеринославі. Часопис "Friedensstimme" ("Голос миру"), який з 1905 р. щотижнево видавався менонітами в Бердянському повіті, час від часу вміщував повідомлення про події в Бердянську і публікації тамтешніх менонітів[383].

Про життя бердянських німців цих часів, і в першу чергу – про реальне училище Нейфельда іноді писала і "Odessaer Zeitung"[384].

Повертаючись безпосередньо до біографії Александра Зуккау, звернемо увагу, що в Університеті Південної Кароліни зберігається фотографія 1904 р.

---

[383] Neufeld A. "Realschule in Berdjansk", *Friedensstimme,* № 23 (10.07.1906), S. 242; "Berdjansk", *Friedensstimme,* № 38 (23.09.1906), S. 421; "Aus deutschen Ansiedlungen. Berdiansk", *Friedensstimme,* № 44 (04.11.1906), S. 490–491; "Aus deutschen Ansiedlungen. Prediger A. Janzen in Berdjansk", *Friedensstimme,* № 45 (11.11.1906), S. 502–504; Sudermann L. "Einladung zur Gemeinschaftskonferenz in Berdjansk", *Friedensstimme,* № 33 (16.08.1908), S. 517–518; Sudermann L. "Einladung zur Gemeinschaftskonferenz in Berdjansk", *Friedensstimme,* № 35 (30.08.1908), S. 549–550; Balichin H. "Russische Versammlungen in Berdjansk", *Friedensstimme,* № 10 (7.03.1909), S. 3; "Aus deutschen Ansiedlungen. Berdjansk", *Friedensstimme,* № 20 (16.05.1909), S. 9–10; Ediger I. "Was machen wir mit unsern Forsteien?", *Friedensstimme,* № 30 (25.07.1909), S. 4–6; Töws J. "Aus deutschen Ansiedlungen. Unglücksfall", *Friedensstimme,* № 33 (15.08.1909), S. 8–9; Sudermann L. "Aus deutschen Ansiedlungen. Einladung zur Gemeinschaftskonferenz in Berdjansk", *Friedensstimme,* № 35 (29.08.1909), S. 7–8; Sudermann L. "Aus deutschen Ansiedlungen. Einladung zur Gemeinschaftskonferenz in Berdjansk", *Friedensstimme,* № 36 (5.09.1909), S. 9; Riediger p. "Kurzer Bericht über die Gemeinschafts-konferenz in Berdjansk. (Schluss folgt.)", *Friedensstimme,* № 41 (10.10.1909), S. 5–7; Riediger p. "Kurzer Bericht über die Gemeinschafts-konferenz in Berdjansk. (Schluss.)", *Friedensstimme,* № 42 (17.10.1909), S. 3; "Aus deutschen Ansiedlungen. Aus der Landschafts-Versammlung in Berdjansk", *Friedensstimme,* № 43 (24.10.1909), S. 7–8; A. K. "Aus deutschen Ansiedlungen. Die Cholera in Berdjansk", *Friedensstimme,* № 56 (21.07.1910), S. 7–8; "Aus deutschen Ansiedlungen. Berdjansk", *Friedensstimme,* № 7 (26.01.1911), S. 7–9; "Aus deutschen Ansiedlungen. Berdjansk", *Friedensstimme,* № 51 (5.07.1911), S. 8–10; "A. Neufeld in Berdjansk", *Friedensstimme,* № 80 (15.10.1911), S. 8; J. W. "Aus deutschen Ansiedlungen. Der Spagat rus. Fabrikation in Berdjansk", *Friedensstimme,* № 63 (15.08.1912), S. 7–9; "Aus deutschen Ansiedlungen. Spagat der Fabrik Günther-Berdjansk", *Friedensstimme,* № 91 (21.11.1912), S. 8–10; Aus deutschen Ansiedlungen. Kochkurse in Berdjansk", *Friedensstimme,* № 70 (7.09.1913), S. 5–6.

[384] "Ein neue Realschule", *Odessaer Zeitung,* № 143 (25.06.1905), S. 2; "Eine Mittleschule mit deutscher Unterrichtssprache vestaetigt", *Odessaer Zeitung,* № 22 (28.01.1909), S. 3; KW[ilhelm]. "Gedanken aulaesslich des Todes von A. A. Neufeld in Berdjansk", *Odessaer Zeitung,* № 33 (11.02.1909), S. 2; "Reglement fuer das Stipendiam auf den Namen A. A. Neufelds, weiland Direktors der Realschule in Berdjansk und leitenden Lehrers der Chortitzer Zentralschule", *Odessaer Zeitung,* № 92 (24.04.1909), S. 3; "Berdjansk", *Odessaer Zeitung,* № 120 (29.05.1909), S. 3; "Bestaetigung", Odessaer Zeitung, № 160 (16.07.1909), S. 3; Fast p. "Berdjansker Realschule", *Odessaer Zeitung,* № 156 (11.07.1910), S. 2–3.

(Іл. 86)[385]. У описі до неї читаємо: "Стоїть: віце-консул у Бердянську Александр Зуккау (тесть мого брата). Серед тих, що сидять, ви бачите місіс Анну Марію, у дівоцтві Мюллер, з дитиною Александром. На передньому плані [sic] [містер і місіс] Мюллер. Напевно, четверо інших – дочки Мюллера. Судячи з віку дитини, це фото було знято влітку 1904". Ця світлина була передана бібліотеці Університету Південної Кароліни у складі колекції історичних фотографій з Базельської місії[386] в 1991 р. доктором Клаусом Стеллінгом разом із уточнювальною інформацією, що на фото сидять у темному вбранні місіс Сузанна, у дівоцтві Хубер, і пастор Маркус Мюллер, який був вбитий у Тіфлісі в 1905 р.[387]

Іл. 86. Віце-консул Александр Зуккау з родиною

[385] *Stehend der Vizekonsul in Berdjansk Alexander Sukkau (Schwiegervater meines Bruders). Sitzend seine Frau Anna Maria geb. Müller mit Baby Alexander. Im Vordergrund das Ehepaar Müller. Vier weitere Töchter der Müllers vermutlich. Nach dem alter des Babys im Sommer 1904* (Standing: the Vice-Consul in Berdjansk, Alexander Sukkau (the brother-in-law of my brother). Seated you see Mrs Anna Maria, née Müller, with the baby, Alexander. In the foreground [sic] [Mr & Mrs] Müller. Four further Müller daughters probably. Juding by the age of the baby this photo was taken in the summer of 1904 // USC Libraires [Електронний ресурс] URL: http://digitallibrary.usc.edu/cdm/ref/collection/p15799coll123/id/38432 (Дата звернення: 26.08.2017)

[386] Historical Photographs from the Basel Mission.

[387] "Mitgeteilt und Fotos geschickt von Dr. Klaus Stelling (Arch/3622) Okt. 1991. P[ersonen] f[aszikel]. 799" [Ergänzungen zu dunkel gekleideten sitzenden Personen:] Frau Susanne, geb. Huber (Bruder B. V. 1203) (Vater B. V. 224), Pfr. Markus Müller, B. V. 799, ermordet in Tiflis 1905".

Утім, за всіма даними, станом на 1904 р. Александр Зуккау ще не був німецьким віце-консулом.

25 червня 1910 р. генеральний консул Німеччини Онессайт направив із Одеси послання на ім'я канцлера Німеччини Бетмана-Гольвега, в якому повідомляв, що під час подорожі кораблем із Ялти до Керчі до нього звернувся німецький підданий, що мешкав у Бердянську. Від імені населення Німецької колонії міста він попросив відновити дію в Бердянську німецького віце-консульства, зупинену ще в 1890 р. Він же рекомендував землевласника Александра Зуккау як людину, що ідеально підходить на посаду віце-консула. Генеральний консул Онессайт навів довідки про кандидатуру Зуккау і переконався, що той дійсно мав всі необхідні для відповідної посади якості.

17 січня наступного, 1911 р. Онессайт повернувся до теми відновлення віце-консульства в Бердянську. Він зазначив, що йому невідомо, з яких причин 20 роками раніше ця установа припинила існування, але наразі німецькі інтереси в Бердянську є досить суттєвими. Тож кілька сторінок своєї доповідної Онессайт присвятив конкретизації цих інтересів і характеристиці економічного потенціалу Бердянська. І знов було повторено, що Александр Зуккау є чудовим кандидатом на посаду віце-консула. Причому цього разу Онессайт згадав, що однією з осіб, що рекомендували кандидатуру Зуккау, був євангельський пастор Дерінгер.

Вже 31 січня з подачі Онессайта про питання відновлення німецького віце-консульства в Бердянську писав вже німецький посол у Петербурзі.

23 лютого 1911 р. Онессайт писав на ім'я Бетмана-Гольвега, що Александр Зуккау письмово зголосився взяти на себе виконання обов'язків німецького віце-консула в Бердянську. Генеральний консул в Одесі при цьому додав, що не має жодних заперечень проти цієї кандидатури. У травні остання погоджувалась вже вищими чиновниками в самій Німеччині[388].

У червні 1911 р. Онессайт писав про Зуккау до Берліна, що той спочатку був менонітом, але змінив конфесію, одружившись із донькою протестантського пастора. Тим не менш, у Зуккау збереглись усі менонітські чесноти, включаючи надійність і обачність. До того ж, він добре знав економічні умови регіону. Онессайт повідомляв, що Александр Зуккау спочатку як купець займався експортом зерна, згодом упродовж багатьох років був співвласником заводу сільськогосподарської техніки, а тепер працював у своєму великому маєтку неподалік Бердянська[389].

13 березня 1912 р. німецький посол у Петербурзі повідомив Бетману-Гольвегу, що вже пройдені всі етапи призначення і наявні всі необхідні документи, за винятком одного, ще не повернутого російським урядом.

Нарешті, 9 квітня Онессайт звітував, що і цей документ отриманий, а Зуккау був офіційно проінформований про призначення і склав присягу[390].

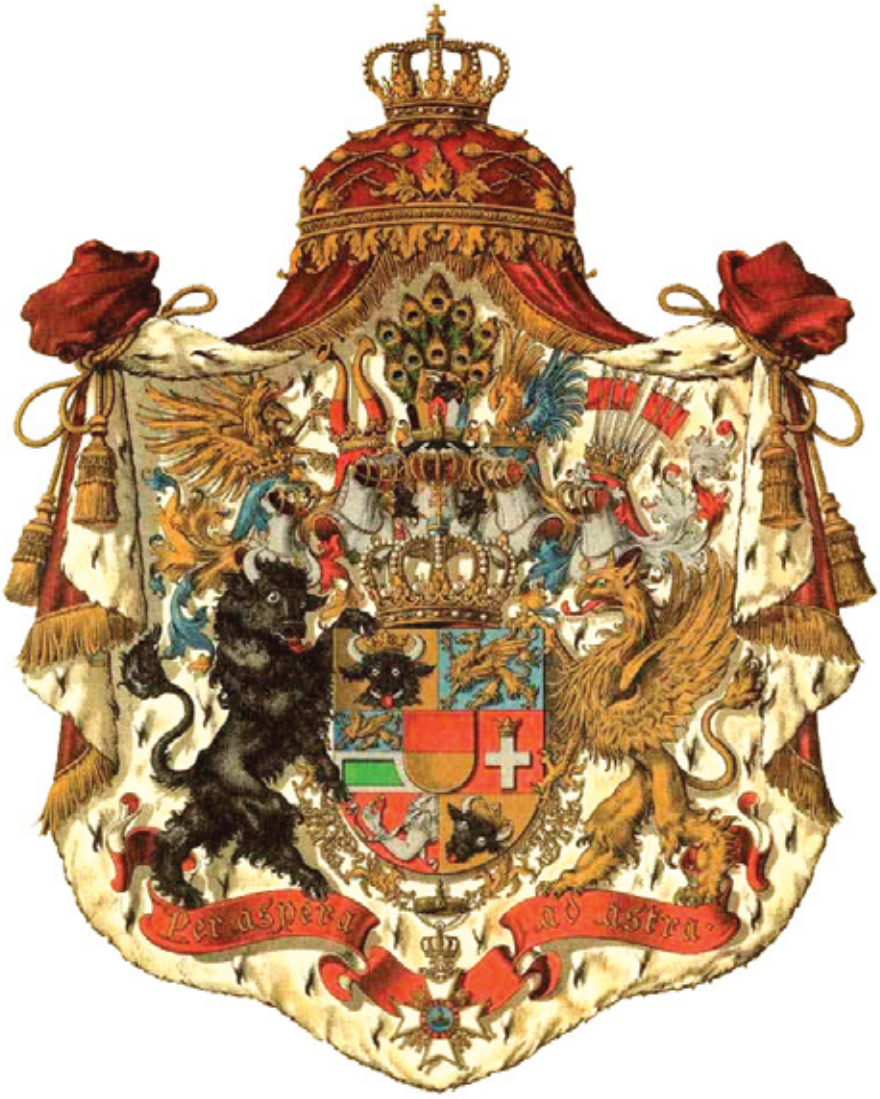
[388] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

[389] Ibidem, R 141226.

[390] Ibidem, R 141204.

Іл. 89. Урочище Зук[к]алова балка на території Бердянського району, назване на честь А. Зуккау

Іл. 92. Герб великого герцогства Мекленбург-Шверін

У "Central-Blatt für das Deutsche Reich" за 1912 р. було вміщено повідомлення, що кайзер Німеччини призначив поміщика Александра Зуккау на посаду віце-консула в Бердянську[391].

Вже 24 червня 1912 р. віце-консул Александр Зуккау просив німецького генерального консула в Одесі дозволити йому на час відряджень із Бердянська передавати виконання віце-консульських обов'язків такому собі Возідло. Онессайт не мав заперечень проти цієї кандидатури[392].

У Bundesarchiv (Берлін) нами були виявлені та скопійовані звіти Зуккау з Бердянська, складені в 1912–1914 рр.[393] Як німецький віце-консул у Бердянську Александр Романович Зуккау фігурує і у виданні "Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год"[394].

Втім, той самий 1914 р. кардинально змінив статус не тільки Александра Зуккау, а й усіх інших представників Німеччини в Російській імперії. Як зазначає Людмила Вовчук, початок Першої світової війни призвів до розірвання дипломатичних стосунків між цими країнами і припинення діяльності німецьких консульств у портових містах Азовсько-Чорноморського регіону: консульські архіви й кореспонденція були конфісковані російською владою[395], а німецькі консули із родинами були змушені залишити територію держави[396].

Як вдалось з'ясувати під час вивчення матеріалів Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, у випадку із Александром Зуккау події розгортались по-іншому. У справі німецького віце-консульства в Бердянську серед документів за 1918 р. виявлені оригінальний випуск "Norddeutsche Allgemeine Zeitung" від 20 серпня 1918 р., а також переказ публікації "Ein deutscher Konsul in russischer Verbannung"[397], в яких повідомлялося, що тоді як більшість німецьких

---

[391] "Seine Majestät der Kaiser haben im Namen des Reichs den Gutsbesitzer Alexander Sukkau zum Vizekonsul in Berdiansk (Rußland) zu ernennen geruht" (*Central-Blatt für das Deutsche Reich* (Berlin, 1912), S. 277).

[392] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

[393] Bundesarchiv (BArch), R 901/6320, S. 1–16.

[394] *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137. Опрацювання матеріалів відповідних довідкових видань за кілька десятиліть дає підстави стверджувати, що цим роком там і обмежуються дані про німецьке представництво в Бердянську наприкінці XIX – на початку XX ст.: консульство Німецької імперії тут не згадується як з 1890 по 1913 р., так і після 1914 р. (Додаток 1). Втім, це не означає, що в даному випадку "Памятная книжка Таврической губернии" адекватно відбила історичну реальність.

[395] Про те, що такий факт мав місце у німецькому генеральному консульстві в Одесі, свідчить і повідомлення посольства США в Берліні від 27 грудня 1914 р. (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141227).

[396] Вовчук Людмила. Консули європейських країн у Миколаєві (друга половина XIX – початок XX ст.), *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки:* міжвід. зб. наук. пр. – Київ. – 2017. – Вип. 26. – С. 391.

[397] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

консульських службовців завдяки посередництву іспанських, американських та інших колег змогла залишити територію Російської імперії раніше, один із консулів повернувся на батьківщину з російського заслання тільки кілька тижнів тому. І цією особою був саме віце-консул у Бердянську Александр Зуккау. Як писала газета, ця шляхетна людина, німецький землевласник був призначений на посаду в 1912 р. і мав заслужений авторитет, піклуючись про захист прав німецьких колоністів, при цьому був лояльним до Російської імперії. Коли розпочалась війна, Зуккау було 64 роки, і він вчинив деякі дії для допомоги родинам своїх співвітчизників, що коштувало йому 4 років страждань. Тож газета помістила розповідь про жахи, які Александру Зуккау довелось пережити, і про його дивовижний порятунок.

Отже, ще в 1907 р. Зуккау із ще кількома однодумцями-німцями заснував німецьке товариство, яке зайнялося створенням середньої школи з німецькою мовою викладання. Тодішній уряд затвердив навчальну програму цієї школи, хоча Зуккау і довелось при цьому врахувати "побажання" влади щодо розширення сфери використання російської мови. Втім, невдовзі настав період реакції, який прийнято йменувати "третьочервневою монархією", дозвіл на створення школи було відкликано, а натомість "запропоновано" створити суто російську школу. Тоді церковна рада євангельсько-лютеранської конгрегації, членом якої Зуккау перебував понад 30 років, вирішила влаштувати чотирикласну церковну школу, і Зуккау пожертвував на це чималі кошти. Ця школа була відкрита незадовго до початку Першої світової війни.

Невдовзі відкриття німецькомовної школи стало приводом для того, аби Зуккау був визнаний особою, яка заподіює шкоду інтересам Російської імперії. Як тільки розпочалась війна, віце-консул Зуккау вчинив активні дії з метою забезпечення збереженості консульського архіву. Користуючись своїм статусом, він намагався отримати паспорти для від'їзду до Німеччини. Втім, російська влада зірвала ці наміри. Тоді був створений фонд допомоги німцям, що залишились. Одразу поширились чутки, що нібито Зуккау зібрав на потреби цього фонду величезну суму, 65 000 карбованців, і переправив їх літаком до Німеччини. І це при тому, сам Александр Зуккау в поясненнях поліції заявив, що зібрана сума не перевищувала 100 карбованців. Скориставшись цим як приводом, російська влада спочатку обмежила Зуккау в правах, а невдовзі кинула за ґрати. Після чотирьохтижневого ув'язнення, упродовж якого дружина Зуккау піддавалась шантажу, віце-консула випустили з-за ґрат, але лише для того, аби відправити на заслання на північ Російської імперії, до Архангельська. І це при тому, що ніяких доказів його провини знайти не вдалось. З губернського Архангельська наказом тамтешнього губернатора Александр Зуккау був відправлений за 220 км, до селища Пінега, а звідти, через деякий час – у ще дальшу глухомань. Добиратись довелось саньми по тундрі, коли температура повітря знижувалась до –50 С°.

Облаштувавшись сяк-так на місці заслання, де він орендував квартиру, Зуккау перебував під наглядом поліції, яка, за його спостереженням, прагнула всілько принижувати засланих як морально, так і фізично. Наприкінці січня 1915 р. Александру Зуккау було оголошено, що його бердянська справа розглядається

військовим трибуналом. Тож віце-консул, який не мав можливості внести заставу, був переведений до в'язниці, де його утримували в жахливих умовах.

Після тривалих поневірянь, з підірваним здоров'ям, Зуккау, нарешті, посміхнулася доля: побачивши важкий стан віце-консула, місцевий фельдшер посприяв переведенню його до лікарні. А згодом з'явилась надія на возз'єднання із родиною, яка залишалась у Бердянську. Втім, на перешкоді стала необхідність отримання спеціального дозволу від Архангельського губернатора. Зуккау багато разів звертався за допомогою до різноманітних інстанцій, включно із американським посольством у Петрограді[398]. Нарешті, стараннями Міністерства іноземних справ Німеччини і особисто посла Німецької імперії при уряді РРФСР у Москві графа Вільгельма фон Мірбаха-Харфа[399] Александру Зуккау було дозволено залишити місця заслання, де він поневірявся майже 4 роки[400]. Вже в липні 1918 р. Александр Зуккау відправляв свою кореспонденцію з Кенігсфельда (Шварцвальд)[401].

Цей же населений пункт згадується і в книзі Гельмута Т. Хуберта: згідно з нею, Александр Зуккау, який свого часу був віце-консулом (щоправда, Гельмуту Т. Хуберту невідомо, якої самої держави), після остаточного встановлення в місті більшовицької влади втік до Німеччини, де був вже в лютому 1921 р. У Німеччині він оселився за адресою Königsfeld in Baden, Schwarzwald[402]. З ним був і його син, який народився 20 квітня 1904 р. і якого на честь батька назвали Александром.

У період відсутності Александра Зуккау в Бердянську, згідно з "Памятной книжкой Таврической губернии", станом на 1917 р. офіційні представництва Німеччини та її союзників у місті зі зрозумілих причин не діяли: натомість тут продовжували працювати французький і бельгійський консул Іван Францович Бонне, італійський консульський агент Маріо Михайлович Доллорсо, британський віце-консул Джон Едуардович Грієвз, іспанський віце-консул Анджело Степанович Сангвінеті, датський віце-консул Генріх Абрамович Едігер і грецький віце-консул Георгій Іванович Пападакі[403].

При цьому Бердянськ продовжував відігравати важливу роль для менонітів всієї держави. Достатньо згадати, що саме в Бердянську у відповідь на пові-

---

398 "Ein deutscher Konsul in russischer Verbannung", *Norddeutsche Allgemeine Zeitung,* № 424 (20.08.1918), S. 3.

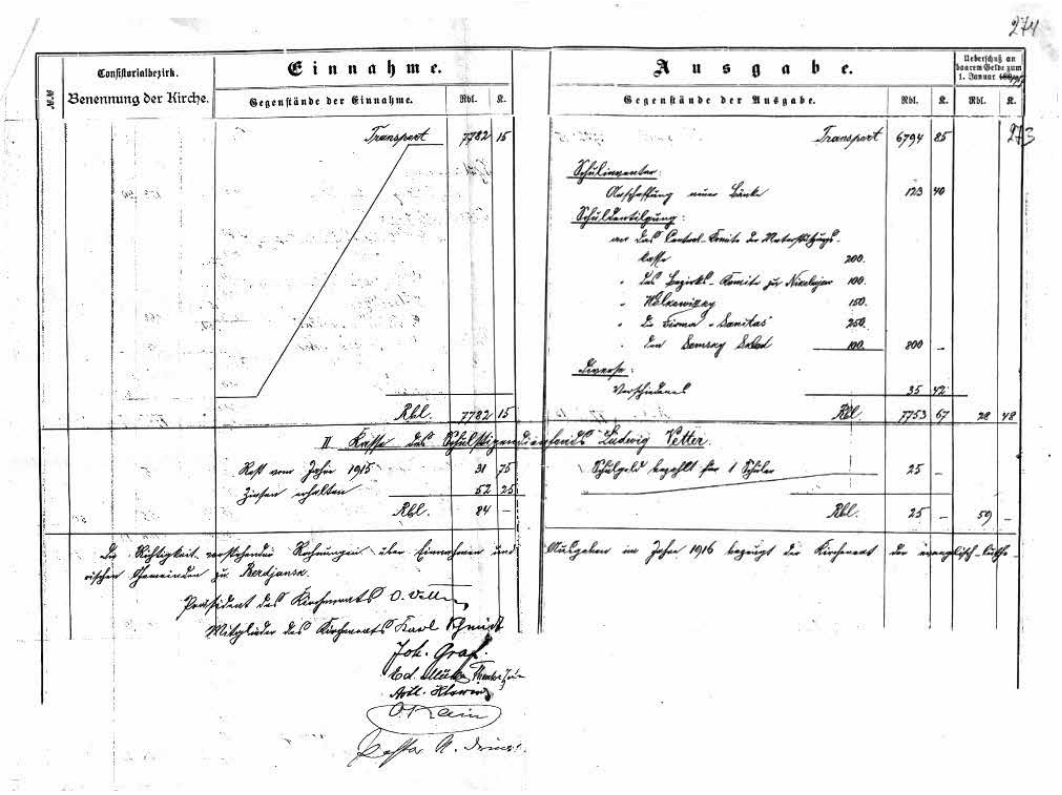
399 Winfried Baumgart, "Die Mission des Grafen Mirbach in Moskau April–Juni 1918", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 16. Jahrg., 1. H.* (Jan., 1968), S. 66–96.

400 "Ein deutscher Konsul in russischer Verbannung", *Norddeutsche Allgemeine Zeitung,* № 424 (20.08.1918), S. 3.

401 Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

402 Helmut T. Huebert, *Mennonites in the Cities of Imperial Russia. Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol* (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006), p. 142.

403 *Памятная книжка Таврической губернии, 1917 /* Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г. Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 94.

Іл. 87. Господарські документи лютеранської кірхи в Бердянську за 1916 р.

домлення про намір Тимчасового уряду прийняти новий закон, що регулює релігійні питання, у червні 1917 р. зібралась Комісія з церковних справ. Як наслідок, до Петрограда була направлена делегація, яка отримала запевнення, що меноніти будуть мати такий самий статус, як і інші протестанти, і що вони будуть залучені до розробки нового закону[404].

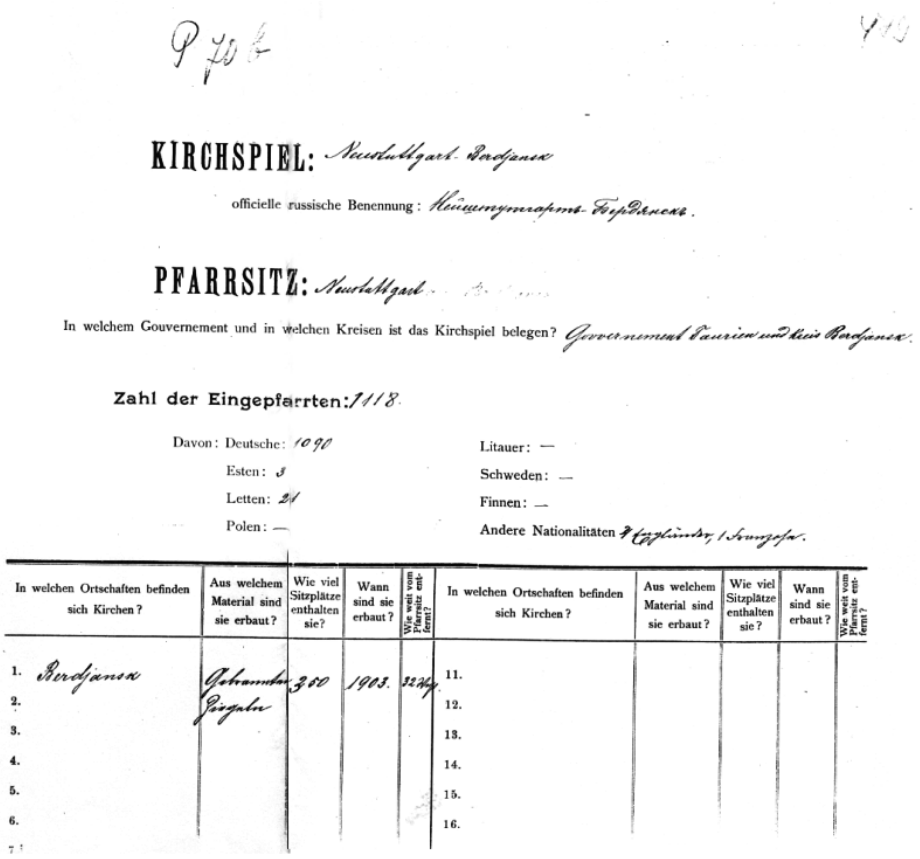
У місті продовжувала діяти і лютеранська кірха, чиї німецькомовні "Відомість сум, зібраних та витрачених на управління майном" та інші господарські документи за 1916 р. зберігаються нині в Російському державному історичному архіві (Іл. 87). Ще донедавна до цієї кірхи, яка була центром створеної в 1865 р. лютеранської парафії Нойштутгарт-Бердянськ, належало 1 118 осіб, 1090 з яких були саме німцями. Щоправда, тільки 436 з них мешкали безпосередньо в Бердянську, решта ж – у колоніях Нойштутгарт, Нойгофнунгсталь, Розенфельд і в Ногайську (Іл. 88).

Унаслідок підписання так званого Брестського миру Бердянськ був зайнятий німецькими та австро-угорськими військами (квітень–листопад 1918 р.). 27 липня 1918 р. німецькомовна газета "Friedensstimme", що видавалась у ме-

[404] James Urry, *Mennonites, politics, and peoplehood: Europe, Russia, Canada, 1525–1980* (University of Manitoba Press, 2006), p. 134.

нонітській колонії Гальбштадт на річці Молочній, повідомила: 16 липня 1918 р. у своїх будинках були заарештовані чотири почесні консули, які представляли в Бердянську ворожі Німеччині держави. Йшлося про представника Великої Британії Грієвза, Франції Бонне, Італії Доллорсо (Далл'Орсо) та Греції Пападакі. Усі вони, за винятком Грієвза, 17 липня 1918 р. були посаджені на поїзд, що відправлявся в бік Мелітополя. Грієвзу ж через хворобу тоді було дозволено залишитись у Бердянську[405], але невдовзі і його інтернували до Німеччини[406]. Це був уже другий арешт Джона Грієвза німцями: до того він перебував у німецькому полоні на початку Першої світової, у 1914–1915 рр. Тож колишні партнери по бізнесу, німець Александр Зуккау і британець Джон Грієвз, обидва неабияк постраждали під час війни за те, що офіційно представляли інтереси своїх імперій.

Щодо нерухомості Александра Зуккау, то збереглися відомості, де саме в Бердянську знаходився його одноповерховий будинок. Він стояв неподалік нині вцілілого будинку із червоної цегли, першим власником якого був Генчо

KIRCHSPIEL: Neuhuttgart. Berdjansk

officielle russische Benennung: Нейштутгартъ. Бердянскъ.

PFARRSITZ: Neuhuttgart.

In welchem Gouvernement und in welchen Kreisen ist das Kirchspiel belegen? Gouvernement Taurien und Kreis Berdjansk.

Zahl der Eingepfarrten: 1118.

Davon: Deutsche: 1090 — Litauer: —
Esten: 3 — Schweden: —
Letten: 24 — Finnen: —
Polen: — — Andere Nationalitäten 1 Engländer, 1 Amerikaner.

In welchen Ortschaften befinden sich Kirchen?	Aus welchem Material sind sie erbaut?	Wie viel Sitzplätze enthalten sie?	Wann sind sie erbaut?	Wie weit vom Pfarrsitz entfernt?	In welchen Ortschaften befinden sich Kirchen?	Aus welchem Material sind sie erbaut?	Wie viel Sitzplätze enthalten sie?	Wann sind sie erbaut?	Wie weit vom Pfarrsitz entfernt?
1. Berdjansk	Gebaumbe Ziegeln	300	1903.	32 Werst	11.				
2.					12.				
3.					13.				
4.					14.				
5.					15.				
6.					16.				

Іл. 88. Статистичні дані щодо лютеранської парафії Нойштутгарт-Бердянськ

[405] *Friedensstimme* (Juli 27, 1918), S. 6.

[406] Heinrich Ediger. *Erinnerungen aus meinem Leben* (Karlsruhe, 1927), S. 32.

Греков. Отже, будинок Зуккау розташовувався на правому боці вулиці Гостинної (тепер – Італійської), де вона перетиналась із Міщанською вулицею (нині – Центральною)[407], тобто навпроти нинішнього Бердянського медичного коледжу.

Разом із тим, місцевий краєзнавець І. Червенко писав, що в селі Дмитрівка, що на відстані близько 20 км від Бердянська, "два капіталісти німці А.Р. Зуккау і Фрідріх Шоль скупили більш як 1 000 десятин землі, створили хутірські господарства на березі Азовського моря [...] Десятки батраків гнули свої спини на полях цих мироїдів"[408]. Видання "Немецкие населенные пункты в Российской империи: География и население. Справочник" стверджує, що станом на 1915 р. на території Дмитрівської волості Бердянського повіту існував хутір А. Зуккау із населенням у 8 мешканців[409].

Цікаво, що прізвище Зуккау донині збереглося в топоніміці Північного Приазов'я: неподалік від Бердянська, на території Дмитрівської сільської ради розташовується урочище Зук[к]алова балка (Іл. 89). За твердженням місцевого краєзнавця Івана Короткого, там ще й досі збереглося свідоцтво господарської діяльності німецького поміщика-колоніста Адольфа Зуккау – земляний вал-плотина через урочище для утворення ставка. У середині 1950-х рр. на пляжній зоні цього ставка були відкриті золотоносні піски і там певний час навіть працювала старательська артіль, яка мила це золото[410].

---

[407] Михайличенко В., Денисов Е., Тишаков Н. *Бердянск. Взгляд через столетия.* – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 41–42.

[408] Червенко И. Д. *Краткий очерк истории села Дмитровки Бердянского района Запорожской области* [Електронний ресурс] // URL: https://www.proza.ru/2015/01/22/777 (Дата звернення: 25.08.2017).

[409] *Немецкие населенные пункты в Российской империи: География и население. Справочник.* Сост. В. Ф. Дизендорф. – М.: Общественная академия наук российских немцев, 2006. – С. 134.

[410] Смирнова Екатерина. *Дмитровка: история и легенды //* pro.berdyansk.biz [Електронний ресурс] // URL: http://pro.berdyansk.biz/content.php?id=38736 (Дата звернення: 24.08.2017).

МАТІАС (МАТВІЙ) КОВАЧЕВИЧ

Про віце-консула Ковачевича на сьогодні відомо досить небагато. Достатньо сказати, що складаючи список іноземних консулів в Маріуполі[411] в рамках великого міжнародного проекту "Чорне море і його портові міста, 1774–1914. Розвиток, конвергенція та зв'язки зі світовою економікою", маріупольські дослідники його навіть не згадали (як вони не включили до цього списку й Івана Деспота – другого з трьох консулів, що представляли в Маріуполі інтереси німецьких земель).

Згідно з підрахунками Людмили Вовчук, серед 66 німецьких консулів у чорноморсько-азовських портах Російської імперії 57 осіб, тобто 86 %, "були представниками або підданими німецьких міст (з 1870 р. Північнонімецького союзу, а потім Німецької імперії)"[412]. Попри не дуже вдале формулювання "представниками або підданими" і некоректність твердження про 1870 р. як про нижню межу дії офіційних представників Північнонімецького союзу, наведена цитата є вельми цікавою, оскільки дає деяке уявлення про ступінь поліетнічності складу німецьких консулів у регіоні. "Деяке" – тому, що в поясненні до цих підрахунків не згадуються представники як Бердянська, так і Маріуполя, та й у всій дисертації Людмила Вовчук наводить (причому із посиланням на нашу статтю) прізвище лише одного німецького консула в цих містах; в упорядкованому нею "Списку іноземних консульств, відкритих у чорноморсько-азовських портах Російської імперії та підвідомчих їм округів" згадка про німецьке представництво в Бердянську взагалі відсутня, а щодо Маріуполя – не зазначені ні статус, ні межі консульського округу.

Так от, якщо звертатись до наведених вище спостережень щодо рівня поліетнічності складу німецьких консулів, то віце-консул Ковачевич належав до тієї меншості, що ні етнічно, ні за підданством німцями не була.

Старший науковий співробітник Маріупольського краєзнавчого музею Рена Саєнко свого часу так описала історичні умови, в яких Ковачевич почав працювати в Маріуполі: "Розширення закордонної торгівлі призвело до створення в Маріуполі митної застави (1799 р.) і портового управління (1808 р.).

---

[411] Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[412] Вовчук Людмила Анатоліївна. *Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.).* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.02 – всесвітня історія. – Миколаїв, 2013. – С. 79.

До початку XIX століття відноситься поселення в місті перших іноземців – грецьких та італійських купців, пізніше з'явилися купці з балканських провінцій Австро-Угорщини[413]. Вони скуповували в Маріуполі й у навколишніх селах зерно, вантажили його на парусні судна, що приходили з баластом, та відправляли на батьківщину. Іноземці будували в місті житлові будинки, а на пристані в гирлі Кальміусу – комори для зберігання зерна. Жителями міста вони не вважалися. Тільки після прийняття російського громадянства деякі з них зараховувалися до купецького стану: це стало можливим у 40–50-х роках XIX століття. Тоді ж в місті виникають перші іноземні торгові компанії братів Мімбеллі і Деспота, Матвія Ковачевича і Олександра Трінковича"[414].

За часів діяльності Ковачевича вже існував Маріупольський меноніт-ський округ. За характеристикою, поданою в коментарях до щоденників Джакоба (Якова) Еппа, поселення цього округу були ізольованими від модернізаційних процесів, які відбувались у Хортицькій і Молочанських колоніях, і залишались вельми консервативними, побоюючись будь-яких змін[415]. Наприкінці 1860-х рр. материнські колонії Бердянського колоністського округу Нойгофнунг і Нойгофнунгсталь купили землю на річці Кальміус, де заснували дочірні колонії Остгейм і Корнталь. Представники материнської колонії Бердянського колоністського округу Розенфельд купили ділянку на схід від Маріуполя і заклали там Александерфельд[416].

Основним джерелом інформації про Ковачевича (а точніше – Ковачевичів, оскільки в Маріуполі одночасно діяли два консули-брати) для маріупольських краєзнавців залишається видання "Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии", опубліковане в 1892 р. Саме там повідомлялось, що серед перших католиків, які з'явились у Маріуполі в 1820-х рр., наряду з італійцями були італізовані слов'яни з території австрійських провінцій узбережжя Адріатичного моря (Далмації, Берегової лінії). Серед них був присутній і носій "чисто слов'янського прізвища" Ковачевич. Однак і безпосередньо італійці, і ці італізовані слов'яни розмовляли італійською, а тому маріупольці всіх їх іменували італійцями[417]. Ці "італійці", у тому

---

[413] Ясно, що тут йшлося не про Австро-Угорську імперію, яка виникла тільки в 1867 р., а про Австрійську імперію.

[414] Саенко Рена. Мариупольские купцы не только хорошо торговали, но и еще более хорошо занимались благотворительностью, *Приазовский Рабочий.* – № 9. – 21.01.2006.

[415] *A Mennonite in Russia: The Diaries of Jacob D. Epp, 1851–1880* (University of Toronto Press, 2013); William Schroeder, *The Bergthal Colony,* rev. ed. (Winnipeg, Man., 1986).

[416] Брандес Д. Бердянский колонистский округ, Таврическая губерния, *Энциклопедия немцев России* [Електронний ресурс] // URL: http://www.enc.rusdeutsch.ru/articles/83 (Дата звернення: 4.02.2018)).

[417] *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: Типо-литография А. А. Франтова, 1892. – С. 141–142.

числі й Ковачевич, відкрили в Маріуполі торгові фірми, які швидко стали відомі не тільки в регіоні, а й далеко поза його межами[418].

Наприкінці 1860-х років обсяги відпускної торгівлі через Маріупольський порт суттєво зросли, тільки для зернових культур становлячи 1 мільйон 200 тисяч чвертей, чому, згідно із Д. Хараджаєвим, суттєво сприяв саме торговий дім братів Ковачевичів. На чолі цього дому стояла "дуже енергійна і ділова людина, яка через підприємливість свою не обмежилась тільки домом у Маріуполі, але відкрила відділення свого дому в Генічеську, куди направлялись зернові продукти Константиноградського, Павлоградського і Олександрівського повітів"[419].

Цікаво, що згадки про Ковачевича у виданні "Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии" містяться як у підрозділі "Католицька община. Католицька церква", так і в підрозділі "Духовне училище", в якому йдеться про православний навчальний заклад, у якому купець М. Ковачевич був почесним блюстителем. Тут мається на увазі вперше відкрите на місцеві кошти ще в 1825 р. у селищі Сартана училище, в якому мали навчатись діти православних священно- та церковнослужителів. У 1831 р. училище було переведене до спеціально зведеної для нього будівлі в Маріуполі. До 1847 р. цей будинок, який жодного разу не ремонтувався, прийшов у занепад, і навчальний заклад був змушений його залишити, перебравшись у наймані приміщення. Під час Кримської війни училище залишило вразливий для англо-французької флотилії Маріуполь і номінально рік продовжувало існувати в Карані, а 15 березня 1856 р. розпорядженням обер-прокурора Синоду взагалі було офіційно закрите. Наново воно відкрилось у 1857 р., тепер маючи офіційний статус духовного повітового училища. Для нього аж до 1880 р. винаймався будинок Ю. Попова. Приміщення тут були затісними, через що в будівлі училища мешкало лише 15 осіб. І 5 з них утримувались саме на кошти М. Ковачевича[420]. У виданні "Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии" повідомлялось, що цей будинок розташовувався на розі Торгової та Митрополитської вулиць.

Ковачевич став одним із ініціаторів створення Маріупольського комерційного зібрання, статут якого був затверджений Міністром внутрішніх справ 12 січня 1870 р. У § 1 цього зібрання пояснювалось: "постійний розвиток торгівлі м. Маріуполя породив у громаді думку про влаштування такого громадського зібрання, де був би можливий більш приватний і більш загальний обмін думками стосовно торгівлі. Ця обставина і є головною причиною запровадження в місті Маріуполі комерційного зібрання". Щоправда, далеко не всі вірили в щирість такого формулювання. Адже на той момент в місті вже 25 років діяв інший клуб,

---

[418] *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: Типо-литография А. А. Франтова, 1892. – С. 143.

[419] Там же. – С. 313.

[420] Там же. – С. 205–207.

Маріупольське громадське зібрання, і саме в середовищі його членів виникла ідея про розкол і виокремлення в нову організаційну структуру. Разом із Ковачевичем, такими "розкольниками" стали комерсанти Трипкович, Кіоцца (Кіоццо), Раллі, Іванович, Суслич, Пелагаті та деякі інші. Взагалі ситуація із виокремленням Маріупольського комерційного зібрання стала тільки одним із проявів загальної тенденції сварок усередині маріупольської громади: в місті паралельно діяли й відповідно конкурували не тільки два клуби, а й два театри, два сади для гулянь, якими користувались представники двох "ворогуючих партій". Серед 40 засновників клубу, у витоків якого стояв Ковачевич, 18 були комерсантами; річний членський внесок попервах становив 25 карбованців, причому статутом спеціально обумовлювалось, що "членами Маріупольського комерційного зібрання можуть бути особи всіх станів, крім простолюдинів". Окрім головної мети, задекларованої в § 1, метою закладу проголошувалось також "надавати громаді можливість приємного проводження часу в розмовах, читанні журналів, газет, законом дозволених ігор і деяких розвагах"[421].

Тоді як щодо Бердянська у виданнях початку 1860-х фіксувалась наявність консулів Пруссії, то з Маріуполем справи були інші. Зокрема, "Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861" констатував присутність у Маріуполі, поміж іншими, консула Рима і одночасно віце-консула Тоскани Етьєна Мамбеллі (Etienne Mambelli), австрійського консульського агента і одночасно віце-консула Швеції та Норвегії Джованні Драсковича (Giovanni Drascowitch), віце-консула Сардинії П'єра Шиаффіно (Pierre Schiaffino), який одночасно був і віце-консулом Сицилії, і консульського агента Сардинії Ланфранко (Lanfranco)[422], але в поданому тут списку консульств Пруссії в Російській імперії представництво в Маріуполі не значилось[423]. Як відсутній Маріуполь і у відповідних списках, що подавались берлінським виданням за 1862[424], 1863[425], 1864[426], 1866[427] і 1867 рр.[428]

Натомість у згаданому виданні 1861 р. фіксується присутність у Маріуполі віце-консула Мекленбург-Шверіна Ковачевича[429]. Ім'я при цьому не уточнюється

---

[421] *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: Типо-литография А. А. Франтова, 1892. – С. 282–283.

[422] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 49, 54, 64, 65, 67.

[423] Ibidem, p. 63–64.

[424] *Preussischen Handelsarchiv,* № 3 (17 Januar 1862), Beilage, S. 5.

[425] *Preussischen Handels-Archiv,* № 1 (1863), Beilage, S. 5.

[426] Ibidem, № 21 (1864), Beilage, S. 5.

[427] Ibidem, № 4 (1866), Beilage, S. 5.

[428] Ibidem, № 3 (1867), Beilage, S. 5.

[429] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 60.

MECKLEMBOURG-SCHWERIN.

St.-Pétersbourg.	M. Robert Prehn . .	Consul Général.
	M. Alexandre Prehn.	Vice-Consul.
Moscou . . .	M Guillaume Krumbügel.	Consul.
Odessa . . .	M. Auguste Wolff . .	id.
Riga	M. Robert Strauss . .	id.
Réval. . . .	M. Ch. A. Tönnigès .	id.
Wibourg . .	M. Charles Rosenius .	Vice-Consul.
Cronstadt . .	M. Charles Winberg .	id.
Berdiansk.	M. C. Jansen.	id.
Taganrog . .	M. Charles Lander . .	id.
Marioupol .	M. Covacewich	id.
Arkhangel .	M. William Clafton. .	id.

Іл. 90. Перелік офіційних представників Мекленбург-Шверіна у Російській імперії в 1861 р. із зазначенням прізвища Ковачевича

BELGIQUE.

(St.-Pétersbourg, Boulevard de la Garde à cheval, maison Kotchoubey.)

M. le Vicomte *de Jonghe d'Ardoye*, Envoyé extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire.

. . . . . | Secrétaire.

St.-Pétersbourg.	M. George Edouard Muller	Consul.
	M. Théodore Muller.	Vice-Consul.
Moscou . . .	M. Camille Dépret .	Consul.
Varsovie . .	M. Epstein.	id.
Odessa . . .	M. Victor Gennau.	Consul.
	M. Onésime Raffalowitch	Vice-Consul.
Riga	M. D. G. Rücker . .	Consul.
Libau. . . .	M. C. W. Tode . . .	id.
Pernau . . .	M. N. Bremer. . . .	id.
Windau. . .	M. C. W. Geinz. . .	id.
Narva. . . .	M. Edouard Peltzer.	id.
Taganrog . .	M. Jean Pedemonte.	id.
Berdiansk. .	M. François Bonnet.	id.
Marioupol. .	M. François Cowacewitch.	id.
Arkhangel .	M. Jean François Cremers	Agent Consul.

Іл. 91. Перелік офіційних представників Бельгії у Російській імперії в 1861 р. із зазначенням прізвища Ковачевича

(Іл. 90). Однак тут же в списку консулів Бельгії значиться Франсуа Ковачевич (Francois Cowacewitch) у Маріуполі[430] (Іл. 91), який фігурував у цьому статусі в усіх щорічних збірниках рапортів бельгійських консулів за 1861–1868 рр.[431]

Тут варто звернути увагу, що у без перебільшення знаковий для Російської імперії 1861 р., який знаменував початок "Великих Реформ" у цій країні, що мали вести її шляхом модернізації за "західним" зразком, з-поміж складових майбутньої єдиної Німеччини своє офіційне представництво в Маріуполі мав тільки Мекленбург-Шверін, а у Бердянську – Мекленбург-Шверін і Пруссія (Іл. 92).

---

[430] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 51.

[431] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 51; *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1862), Tome VIII, p. XIII, 194; *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1863), Tome IX, p. XIII, 253; *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1864), Tome X, p. XIII; *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1865), Tome XI, p. 272; *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1866), Tome XII, p. 13; *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1867), Tome XIII, p. 13; *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1868), Tome XIV, p. 13.

272 RECUEIL CONSULAIRE.

sa qualité de sujet étranger et continuer à résider comme tels en Russie.

Agréez, etc.

Le consul de Belgique à Marioupol,
F. Covacxvich.

État des navires qui ont visité le port de Marioupol dans le courant de l'année **1864.**

NATION.	Sur lest.		Chargés.	
	Nombre.	Tonneaux.	Nombre.	Tonneaux.
Anglais	14	4,048	13	3,780
Autrichiens	25	8,690	25	8,690
Français	1	161	1	161
Grecs	17	4,319	17	4,319
Italiens	96	25,272	96	25,272
Ioniens	1	376	1	376
Mecklembourg-Schwérin	7	1,650	7	1,650
Norvégiens	2	732	2	732
Prussiens	5	1,637	5	1,637
Romains	1	136	1	136
Russes	20	5,017	20	5,017
	189	52,238	188	51,970

Іл. 93. Фрагмент рапорту бельгійського консула у Маріуполі Ф. Ковачевича за 1864 р.

І це в той час, коли в Одесі, крім цих двох, були представлені Ангальт-Дессау, Баден, Баварія, Бремен, Франкфурт-на-Майні, Гамбург, Ганновер, Гессен-Кассель, Гессен-Дармштадт, Любек, Ольденбург, Саксонія і Вюртемберг. Причому всі вони були представлені не консульськими агентами чи віце-консулами, а саме консулами.

В іншій частині басейну Азовського моря, у Ростові-на-Дону в 1861 р. діяли офіційні представництва Гамбурга (консул) і Ольденбурга (консул).

У Таганрозі в цей же час функціонували віце-консул Мекленбург-Шверіна та консул Ольденбурга.

У Керчі ж у 1861 р. діяв тільки консульський агент Пруссії[432].

Цікаво, що у списках суден торгового флоту Російської імперії на 1 січня 1858 р. знаходимо дані про те, що "іноземний гість І. Ковачевич" був власником приписаного до Бердянського порту спорудженого із сосни і дубу требаку "Св. Николай", який був придбаний ним у 1856 р. (28 ⅓ ластів, шкіпер З. Хайджи-Георгі, екіпаж 4 матроси)[433], а маріупольський купець М. Ковачевич – власником одразу 4 суден, приписаних до Маріупольського порту. Йдеться про побудовані в 1847 р. шхуну "Св. Елена" (47 ластів, шкіпер І. Груша, екіпаж 4 матроси), у 1841 р. тендер "Св. Николай" (19 ⅓ ластів, шкіпер Ф. Ктіченко, екіпаж 2 матроси), у 1840 р. гальяс "Св. Николай" (33 ⅓ ластів, шкіпер І. Голубович, екіпаж 3 матроси) і в 1854 р. ще один тен-

---

[432] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 49–68.

[433] Мельницкий Всеволод Петрович. *Русский коммерческий флот по 1-е января 1858 года (По офиц. источникам).* – СПб.: Типография Морского ведомства, 1859. – С. 25.

дер із тією ж назвою "Св. Николай" (20 ½ ластів, шкіпер Л. Корело, екіпаж 2 матроси)[434].

А у "Відомості про російське торговельне суднобудування і мореплавство при Бердянському порту за 1866 р." ми натрапляємо на згадку про те, що керченікольські міщани Петро Ковачевич і Франческо Періо купили у єйського купця Миколи Парісі шхуну в 25 ¾ ластів[435].

У 1865 р. бельгійський консул у Маріуполі Франсуа Ковачевич повідомив у своєму консульському рапорті до Брюсселя (Іл. 93) такі подробиці: хоча впродовж 1864 р. жодне бельгійське судно не відвідало Маріуполь, торговий дім братів Ковачевичів доставив каботажами із Маріуполя до Керчі чималі вантажі, які вже звідти бельгійським пароплавом "Джон Давид" були вивезені до Антверпена[436].

8 листопада 1867 р. прусський король Вільгельм підписав закон, який визначав статус консулів Північнонімецького союзу ("Gesetz betreffend die Organisation der Bundeskonsulate, sowie die Amtsrechte und Pflichten der Bundeskonsuln")[437]. Коли ж наступного року король Пруссії підписав указ з переліком осіб, призначених офіційними представниками Північнонімецького союзу в містах Російської імперії, відповідну посаду в Маріуполі зайняв Матіас Ковачевич, який до того в цьому ж місті Північного Приазов'я був віце-консулом Мекленбург-Шверіна[438] (Іл. 94).

---

[434] Мельницкий Всеволод Петрович. *Русский коммерческий флот по 1-е января 1858 года (По офиц. источникам).* – СПб.: Типография Морского ведомства, 1859. – С. 31.

[435] *Памятная книга Таврической губернии, изданная Таврическим губернским статистическим комитетом /* Сост. под ред. секр. стат. ком. К. В. Ханацкого. Вып. 1. – Симферополь: Типография Губернского Правления, 1867. – С. 493.

[436] *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1865), Tome XI, p. 271.

[437] Arnold Steinmann-Bucher, *Die Reform des Konsulatswesens aus dem volkswirthschaftlichen Gesichtspunkte* (Berlin: R. von Deckers Verlag, 1884), S. 165–168.

[438] "...Seine Majestät der König von Preußen haben im Namen des Norddeutschen Bundes zu Konsuln des Norddeutschen Bundes zu ernennen geruht, und zwar:

zu Generalkonsuln:
den Preußischen Generalkonsul für Kur- und Liefland *Christian Heinrich v. Wöhrmann in Riga,*
den Preußischen Generalkonsul *Ernst Mahs* in Odessa;
zu Konsuln:
den Preußischen und Hamburgischen Konsul *Johannes Gernet* in Archangel,
den Preußischen Konsul *Franz Johan Franzén* in Uleåborg,
den Lübeckischen Konsul *Carl Grundfeldt* in Ny Karleby,
den Lübeckischen Konsul *Carl Gustaf Wolff* in Wasa,
den Lübeckischen Konsul *Carl Emil Carlström* in Christinestadt,
den Lübeckischen Konsul *Georg Wentzel* in Björneborg,
den Lübeckischen Konsul *Christian Friedrich Voß* in Åbo,
den Lübeckischen Konsul *Carl Julius Harff* in Helsingfors,
den Preußischen Konsul *Frithiof Hultmann* in Ekenäs,
den Lübeckischen Konsul *Carl Eugène Aberg* in Borgo,

155

Amts-Blatt

der Königlichen Regierung zu Oppeln.

Stück 27. Ausgegeben Oppeln, den 3. Juli 1868.

Bundes-Gesetzblatt.

(432) Das 19te Stück des Bundes-Gesetzblattes des Norddeutschen Bundes enthält unter

Nr. 116 das Gesetz, betreffend die Bewilligung von lebenslänglichen Pensionen und Unterstützungen an Officiere und obere Militairbeamte der vormaligen schleswig-holsteinischen Armee, sowie an deren Wittwen und Waisen, vom 14ten Juni 1868; unter

Nr. 117 das Gesetz, betreffend die Verwaltung der nach Maßgabe des Gesetzes vom 9ten November 1867 aufzunehmenden Bundesanleihe, vom 19. Juni 1868; unter

Nr. 118 den Allerhöchsten Erlaß vom 10. Juni 1868, betreffend die Aufhebung der Ober-Postdirection in Stralsund und die Vereinigung des Geschäftskreises derselben mit demjenigen der Ober-Postdirection in Stettin; unter

Nr. 119 die Ernennung des preußischen General-Consuls für Kur- und Liefland Christian Heinrich v. Wöhrmann in Riga und des preußischen General-Consuls Ernst Mahs in Odessa zu General-Consuln; des preußischen und hamburgischen Consuls Johannes Gernet in Archangel, des preußischen Consuls Franz Johann Franzén in Uleaborg, der lübeckischen Consuln Carl Grundfeld in Ny Karleby, Carl Gustaf Wolff in Wasa, Carl Emil Carlström in Christinestadt, Georg Wentzel in Björneborg, Christian Friedrich Boß in Abo, Carl Julius Harff in Helsingfors, des preußischen Consuls Fridthiof Hultmann in Ekenäs, des lübeckischen Consuls Carl Eugène Aberg in Borgo, der preußischen Consuln Johann Friedrich Hackmann in Wiburg, Ed. Sutthoff in Narva, Andreas Christian Koch in Reval, Nikolai Michael Bremer in Pernau, Carl Ernst Mahler in Windau, Carl Friedrich Ulrich Schneider in Libau, Johann Hämmerle in Berdjansk, des hamburgischen Consuls Jean Emmanuel Scaramanga in Rostoff und des preußischen Consuls Walter Ferdinand Siemens in Tiflis zu Consuln; des Fabrikbesitzers Dr. A. Hoyer in Moskau, des preußischen, mecklenburgischen, oldenburgischen und hanseatischen Vice-Consuls Wilhelm Lüders in Kronstadt, des preußischen Consular-Agenten Theodor Hoffmann in Odessa, des mecklenburgischen Vice-Consuls Jean Salatich in Kertsch, des mecklenburgischen Vice-Consuls Mathias Kowacewicz in Mariupol und des preußischen und oldenburgischen Vice-Consuls Alexander Hämmerlé in Taganrog zu Vice-Consuln des Norddeutschen Bundes, und unter

Nr. 120 die Ertheilung des Exequatur als Kaiserlich russischen General-Consul in Danzig, an den Kaiserlich russischen Wirklichen Staatsrath Freitag v. Loringhoven, Namens des Norddeutschen Bundes.

Allgemeine Gesetz-Sammlung.

(428) Das 41ste Stück der Gesetz-Sammlung enthält unter

Nr. 7117 das Gesetz, betreffend die Uebernahme einer Zinsgarantie für das Anlage-Capital einer Eisenbahn von Gera über Saalfeld nach Eichicht nach Verhältniß des preußischen Längenantheils an der Bahn, vom 23sten März 1868; unter

Nr. 7118 den Allerhöchsten Erlaß vom 11. Mai 1868, betreffend die Verleihung der fiscalischen Vorrechte für den Bau und die Unterhaltung einer Gemeinde-Chaussee von Schönecken an der Aachen-Trierer Staatsstraße nach Mürlenbach im Kreise Prüm, Regierungsbezirks Trier; unter

Nr. 7119 den Allerhöchsten Erlaß vom 25. Mai 1868, betreffend die Verleihung des Expropriationsrechts Behufs Erwerbung der Grundstücke zum Bau einer Chaussee im Gardelegener Kreise des Regierungsbezirks Magdeburg von der Stadt Clötze durch den Königl. Forst über Schwiesau und Zichtau bis zum Anschluß an die Salzwedel-Gardelegener Chaussee bei Wiepke durch die Stadt Clötze und die Dorfgemeinden Schwiesau und Zichtau, sowie der Befugniß zur Erhebung des tarifmäßigen Chausseegeldes an die vorgenannten Bauunternehmer, beziehungsweise den Besitzer der Rittergüter Zichtau I. und II. Antheils; unter

Nr. 7120 den Allerhöchsten Erlaß vom 25. Mai 1868, betreffend die Verleihung der fiscalischen Vorrechte für den Bau und die Unterhaltung einer Gemeinde-Chaussee von Steinstraß an der Cöln-Aachen-Lütticher Staatsstraße über Rödingen nach Titz an der Düsseldorf-Jülicher Staatsstraße im Kreise Jülich, Regierungsbezirks Aachen; unter

Nr. 7121 den Allerhöchsten Erlaß vom 30. Mai 1868, betreffend Abänderungen des Statuts für den Breslau-Odervorstädtischen Deichverband vom 18ten November 1861; unter

Nr. 7122 den Allerhöchsten Erlaß vom 3. Juni 1868, betreffend die Genehmigung zur Anwendung

Іл. 94. Текст повідомлення про призначення в 1868 р. королем Пруссії офіційних представників Північнонімецького союзу в містах Російської імперії, згідно з яким відповідну посаду в Маріуполі зайняв Матіас Ковачевич

У липні того ж 1868 р. вже у статусі віце-консула Північнонімецького союзу Матіас Ковачевич письмово звернувся до канцлера Отто фон Бісмарка. Ковачевич повідомляв про кроки, зроблені ним при вступі на нову посаду, включаючи отримання відповідних документів, печаток і складання присяги. Тут же Ковачевич писав, що архів і кореспонденція віце-консульства Мекленбург-Шверіна відтепер стали складовою архіву новоствореного віце-консульства Північнонімецького союзу в Маріуполі[439].

Показово, що і згаданий вище, і низка інших листів Ковачевича до берлінського керівництва були написані не німецькою, а французькою мовою.

У виданні "Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie" за наступний 1869 р. знов, як і в 1861 р., віце-консулом Мекленбург-Шверіна в Маріуполі значився Ковачевич (Covacevitch) без зазначення імені[440], а Ф. Ковачевич (F. Covacevitch) фігурував як консул Бельгії в Таганрозі[441]. Там само як прусський віце-консул у Маріуполі значився поданий без імені Kovacevicz[442], а Kovacevitch – як віце-консул Швеції та Норвегії[443].

Показово, що в 1869 р., крім зазначених країн, мали свої представництва в Маріуполі тільки Австро-Угорщина, Римська держава, Італія та Франція. Так що прізвище Ковачевич носили представники половини консульств іноземних держав у Маріуполі.

---

den Preußischen Konsul *Johann Friedrich Hackmann* in Wiburg,
den Preußischen Konsul *Ed. Sutthoff* in Narva,
den Preußischen Konsul *Andreas Christian Koch* in Reval,
den Preußischen Konsul *Nikolai Michael Bremer* in Pernau,
den Preußischen Konsul *Carl Ernst Mahler* in Windau,
den Preußischen Konsul *Carl Friedrich Ulrich Schneider* in Libau,
den Preußischen Konsul *Johann Hämmerle* in Berdjansk,
den Hamburgischen Konsul *Jean Emmanuel Scaramanga* in Rostoff,
den Preußischen Konsul *Walter Ferdinand Siemens* in Tiflis;
zu Vizekonsuln:
den Fabrikbesitzer Dr. *A. Hoyer* in Moskau,
den Preußischen, Mecklenburgischen, Oldenburgischen und Hanseatischen Vizekonsul *Wilhelm Lüders* in Kronstadt,
den Preußischen Konsular-Agenten *Theodor Hoffmann* in Odessa,
den Mecklenburgischen Vizekonsul *Jean Salatich* in Kertsch,
den Mecklenburgischen Vizekonsul *Mathias Kowacewicz* in Marioupol und
den Preußischen und Oldenburgischen Vizekonsul *Alexander Hämmerlé* in Taganrog" (*Bundesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes Band,* Nr. 19 (Juni 1868), S. 341–342).

439 Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212.

440 *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 83.

441 Ibidem, p. 75.

442 Ibidem, p. 86.

443 Ibidem, p. 88.

Звернемо увагу й на те, що в 1869 р. німецькі землі в Маріуполі вже були представлені консульськими установами не тільки Мекленбург-Шверіна, як у 1861 р., а й Пруссії.

У інших містах Північного Причорномор'я і Приазов'я у 1869 р. складові майбутньої єдиної Німеччини були представлені так: в Одесі працювали консульські установи Бадена, Баварії, Гамбурга, Гессен-Дармштадта, Мекленбург-Шверіна, Пруссії, Саксонії та Вюртемберга; у Ростові-на-Дону діяли консул Гамбурга й консул Пруссії; у Керчі – віце-консул Мекленбург-Шверіна і віце-консул Пруссії; у Таганрозі – віце-консул Пруссії; у Бердянську – віце-консул Мекленбург-Шверіна і консул Пруссії.

Що ж до Ковачевича, то його прізвище вже невдовзі не було представлене серед прізвищ іноземних консулів у Маріуполі: на початку 1870-х рр. від Німеччини тут вже був віце-консул Іван Деспот, Бельгії – консул Іванович (J. Ivanovich)[444], Швеції та Норвегії – віце-консул Поп(п)ович[445].

Розгадку знаходимо у франкомовному листі брата Матіаса Ковачевича Франсуа на ім'я канцлера Отто фон Бісмарка від 9 (21) лютого 1869 р. Франсуа писав, що замість брата саме йому останнім часом було доручено виконувати обов'язки віце-консула Північнонімецького союзу в Маріуполі. Тепер же, плануючи залишити територію держави, Франсуа Ковачевич пропонував Отто фон Бісмарку призначити на віце-консульську посаду в Маріуполі Фрідріха Гампера, німця за походженням, медика, що працював у Російській імперії[446].

А вже за 6 днів, 15 лютого сам Фрідріх Гампер, підписавшись як міський лікар і судовий експерт, написав французькою ж мовою листа, в якому зазначав, що для нього було б за честь зайняти вакантну посаду. Тут же Гампер запевняв, що у випадку призначення буде докладати всіх зусиль для захисту інтересів Північнонімецького союзу[447].

Цікаво, що прізвище доктора Гампера відоме в Маріуполі досі. На вулиці Земській збереглась стилізована під готику споруда, яку продовжують йменувати "будинок Гампера" (Іл. 95), а узвіз поруч із цим будинком – "Гамперівський". Йдеться про Сергія Федоровича Гампера – напевно, сина особи, яку Франсуа Ковачевич пропонував на посаду віце-консула Північнонімецького союзу. Батько С. Ф. Гампера був судмедекспертом у Маріуполі, згодом – лікарем і викладачем тамтешньої чоловічої гімназії, паралельно займаючись лікуванням не тільки гімназистів, а й інших маріупольців. Згідно з результатами дослідження маріупольського лікаря Т. Ф. Криворотька, С. Ф. Гампер народився в Маріуполі в 1859 р., отримав освіту в Харківській гімназії і на медичному факультеті Харківського університету, через два роки повернувся до міста на узбережжі Азовського моря і зайняв місце батька. Згодом поїхав до Петербурга, де впродовж двох років за-

---

444 *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1872), Tome XVIII, p. 180.

445 *Rigaische Stadtblätter,* № 23 (11. Juni 1870), S. 220.

446 Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212.

447 Ibidem.

Іл. 95. Будинок Гампера в Маріуполі

Іл. 98. Карта розташування німецьких консульств у Європі в 1872 р

ймався науковими дослідженнями при кафедрі терапії Військово-медичної академії. На основі цих досліджень захистив докторську дисертацію "Про оправлення шлунка під впливом сірчанокислого стрихніну", причому одним із офіційних опонентів при захисті був сам майбутній Нобелівський лауреат фізіолог Іван Павлов (який, між іншим, бував у сусідньому із Маріуполем Бердянську в статусі зятя тамтешньої очільниці гімназії Корчевської). Після захисту Гампер повернувся до Маріуполя, де і працював до самої смерті в 1911 р. Його останньою посадою було місце головного лікаря Маріупольської повітової земської лікарні. Саме Гамперу приписують започаткування бальнеології в Маріуполі, пов'язане із використанням ним морської рапи і грязей для лікування порушень опорно-рухового апарату[448].

Прізвище ж Ковачевича фігурувало в маріупольській пресі й на початку XX ст. Зокрема, 13 червня (31 травня) 1912 р. "Мариупольская жизнь" писала про проведені 27 травня на іподромі місцевого бігового товариства кінні перегони, у першому заїзді яких брали участь коні Христофорова і Ковачевича. Повідомлялось, що перегони зібрали досить велику кількість глядачів; всі скакуни були нагороджені грошовими призами[449].

---

[448] Буров Сергей. *Дом на Гамперовском спуске //* Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: http://old-mariupol.com.ua/dom-na-gamperovskom-spuske/ (Дата звернення: 2.05.2018).

[449] Скачки, *Мариупольская жизнь.* – 13.06.1912.

ІВАН ДЕСПОТ

Як і віце-консул Ковачевич, Іван Деспот був серед тієї меншості німецьких консулів, яка етнічно не належала до німців, а за підданством – до представників якогось із державних утворень на території майбутньої Німецької імперії.

Батько Івана Деспота Антоніо Деспот народився в Генуї. Згодом він перебрався до Північного Приазов'я і в 1837 р. відкрив там свій торговий дім, який займався експортом зерна через місцевий порт. За даними Світлани Новікової, Антоніо Деспот належав до італізованих слов'ян[450]. Щоправда, викликає сумнів твердження про те, що його прізвище було суто слов'янським ("Окрім власне італійських фірм, в місті почали працювати контори італізованих слов'ян з Адріатики, в основному – австрійських підданих. У місті їх теж називали італійцями, рідше – далматинцями, хоча власники цих фірм мали суто слов'янські прізвища Видович, Вучетич, Деспот, Ковачевич, Попович, Фіскович")[451]. Адже Деспот – від грецького Δεσπότης, тобто "владика", "володар". Це прізвище дійсно було і у мешканців Балкан, але – аж ніяк не виключно серед тамтешніх слов'ян. Напевно, у своєму спостереженні Світлана Новікова була інспірована такою, що стала класичною, роботою "Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии". Однак там у відповідному переліку зустрічаємо майже всіх, окрім саме Деспота: "поруч з італійськими прізвищами: Джербуліні, Пініоні Галлеано, Пеллагаті, Сангвінетті, Мерелло, Де-Мартіно тощо зустрічаються і суто слов'янські прізвища: Видович, Ковачевич, Опоренович, Павлович, Трипкович, Фіскович та ін."[452] Дуже близький за змістом текст від свого імені навів і Лев Яруцький, який теж не вніс прізвище Деспота до списку "італіанізованих слов'ян"[453].

Із відповідним застереженням варто сприймати і твердження сучасної маріупольської дослідниці про те, що завдяки слов'янському походженню цих

---

[450] Новікова С. В. Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.), *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 52.

[451] Новікова С. В. Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.), *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 49.

[452] *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: Типо-литография А. А. Франтова, 1892. – С. 141–142.

[453] Яруцкий Лев. *Мариупольская старина.* – М.: Советский писатель, 1991. – С. 101.

Іл. 99. Фрагмент експозиції Мелітопольського міського краєзнавчого музею, присвяченої німецьким колоністам краю

Іл. 104. Катерининська вулиця, на якій розташовувався клуб “Маріупольське громадське зібрання” із директором І. Деспотом

(Видович, Вучетич, Деспот, Ковачевич, Попович, Фіскович) підприємців уряд Російської імперії та місцева адміністрація "ставилися до них з особливою прихильністю"; а також що багато хто з цих підприємців розпочинав кар'єру з роботи капітанами на торговельних суднах великих іноземних фірм, саме так заробивши стартові капітали; "ці люди вирізнялись наполегливістю, мали підприємницький хист, тому могли швидко підняти свій бізнес і вивести його на міжнародний рівень. У їх конторах в основному працювали родичі і співвітчизники, які з часом або замінювали своїх хазяїв, або відкривали нові фірми"[454]. Адже і у виданні "Мариуполь и его окрестности..." після того самого списку, в якому знову ж таки не знаходимо Деспота, читаємо, що переселенці з Адріатичного узбережжя Австро-Угорщини були найбільш бажаними через їхнє слов'янське походження, і що перші переселенці були головним чином капітанами суден, які часто по торгових справах відвідували місто[455].

Із превеликою долею скепсису варто сприймати і твердження маріупольського краєзнавця Лева Яруцького про те, що саме родичами маріупольських Деспотів були ті Деспоти, які в 1400 р. перебрались із Сербії до Польщі, там служили королю Сигізмунду I, приєднали до свого прізвища Зенович і залишили слід у "російській історії"[456].

Того самого 1837 р., коли Антоніо Деспот відкрив у Маріуполі торговий дім, до міста завітав спадкоємець російського престолу Великий Князь Олександр Миколайович (майбутній Олександр II). Саме цю поїздку імператор і згадував у Лівадії в розмові із німецьким консулом у Бердянську Йоганном Фрідріхом

---

[454] Новікова С. В. Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.), *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 49.

[455] І далі: "Знайомлячись на Азовському узбережжі і з іншими містами, вони тим не менш передбачували ту роль, яку судилося відігравати деякий час на цьому узбережжі Маріуполю, і, по залишенню служби на суднах, оселялись в ньому, з метою зайнятись торгівлею; саме тому головний потік поселенців і був спрямований до Маріуполя. Хоча ці поселенці здебільшого з'являлись без усяких коштів, тим не менш, вирізняючись промисловим торговим духом, як усі загалом мешканці узбережжя Середземного моря, вони встигли швидко освоїтися зі станом справ нової для них країни, і, захоплюючи постійно в свої руки торгівлю хлібом, стали швидко найголовнішими двигунами її. Такі, що виникали одна за іншою, торгові фірми: Видовича, Джербуліні, Галлеано, Мембелі, Ковачевича та ін. стали відомі не тільки в цій місцевості, а й далеко за її межами. У конторах їх служили здебільшо вихідці із тих самих місцевостей і в подальшому або замінювали своїх хазяїв, або засновували нові фірми" (*Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: Типо-литография А. А. Франтова, 1892. – С. 142–143).

[456] "А. І. Деспот був губернатором в Кяхті, а Станіслав Ярославович Деспот-Зенович – письменник, драматург, служив у Тобольську, Одесі. Одна з представниць цього роду була провидицею, вона передбачила долю Миколі I, листувалась із ним. А Н. В. Деспот-Зенович став професором хімії, викладав у Вільнюському університеті, похований на Новодєвічому кладовищі в Петербурзі" (Яруцкий Лев. *Фамильная гордость и честь //* Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: http://old-mariupol.com.ua/familnaya-gordost-i-chest/ (Дата звернення: 27.08.2017)).

Геммерле. Збереглися документи про підготовку Маріуполя місцевою владою до візиту наслідника престолу, які дають уявлення, яким побачив це місто Антоніо Деспот. А вигляд цей був не надто привабливий. Як і в кожному тогочасному місті, важливою складовою міського простору Маріуполя був собор, але огорожа навколо нього розвалилась, а "в огороді всякі нечистоти і неохайності". Майдан біля собору був в ямах і горбах, а вулиці Маріуполя вкриті вибоїнами і непотребом. Багато будинків потребувало ремонту, їхні дахи і димарі розвалювались, стіни були не обмазані, вікна – без скла, а натомість забиті дошками або ж заліплені папером. Не в кращому стані були паркани: кам'яні розвалились і були не обмазаними, дерев'яні завалились або ж у них була відсутня половина дощок, а біля них все позаростало бур'янами; часто воріт не було взагалі, а якщо і були, то такі самі поламані і не пофарбовані, як і паркани. Старі лави поряд "загрожували падінням", а біля них стояли діжки з дьогтем, дрючки "та інша нечистота і неприємність"[457].

Доволі скоро Деспот увійшов до п'ятірки провідних торгових домів Маріуполя, яку склали доми Галеано, Деспота, Видовича, братів Мембелі та братів Поповичів[458]. Цікаво, що останні значно більше зробили для розвитку Бердянська, аніж Маріуполя[459].

---

[457] *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: Типо-литография А. А. Франтова, 1892. – С. 84–85.

[458] Новікова С. В. "Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.)", *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 49.

[459] Купець 1-ї гільдії Микола Христофорович Попович отримав освіту в Одесі (у ліцеї, який згодом отримав назву Рішельєвський), і, за бажанням батьків, зайнявся комерцією. В Одесі підтримував контакти з Дюком де Рішельє. Торгуючи із портами Середземного моря, вивчав їхню діяльність, що згодом використав при нагадодженні закордонної торгівлі через Бердянський порт. Декілька років мав торгові контори в Одесі та Маріуполі. Саме Микола Попович став першим клопотати перед Новоросійським і Бессарабським генерал-губернатором про відкриття Бердянського порту. У 1835 р. першим, отримавши відповідний дозвіл, відправив вантаж із Бердянська за кордон. У 1836 р. став одним із перших купців, які оселились у Бердянську. Підтримував тісні контакти з Новоросійським і Бессарабським генерал-губернатором М. С. Воронцовим, клопотав перед ним про влаштування в Бердянську соляного складу, про запровадження комерційного зівбрання, відкриття в Бердянську училища, митної застави та поштової контори. Збудував у місті будинок, який був копією будинку Рішельє в Одесі. Займався благодійністю. Здобув великий авторитет серед бердянців. Помер у Бердянську в грудні 1841 р., залишивши після себе великі борги. Торговий дім Поповича продовжив діяти в Бердянську під керівництвом його рідного брата Драго Христофоровича (Константінова В. М. "Попович Микола Христофорович", Славетні запоріжці [Електронний ресурс] // URL: http://sites.znu.edu.ua/news_details.php?news_id=6914&lang=ukr (Дата звернення: 27.08.2017); Константінова Вікторія. "Попович Драго Христофорович", *Энциклопедия Бердянска.* – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2014. – Т. 2: М-Р. – С. 520).

Торговий дім Деспота, експортуючи зерно до портів Середземномор'я, тісно взаємодіяв з домами Галеано і Мембелі, відкритими з ним приблизно в той самий час[460].

У 1844 р. А. Деспот продовжував фігурувати як "іноземний гість", який займався в Маріуполі торгівлею, експортувавши у 1843 р. звідти товарів на 132 087 карбованців[461].

За даними видання "Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии", коли на середину 1840-х рр., унаслідок стрімкого зростання конкуренції з боку молодого Бердянська, Маріуполь порівняно з серединою 1830-х рр. суттєво занепав за показниками вартості експортованих товарів і кількості іноземних суден, які його відвідали. У місті діяли два торгові доми: Галеано, який був перейменований на "Джузепе Пініоне і К°", і Мембелі, до якого входили "Лука Мембелі, Іван і брати Мембелі і Антон Деспот". Ці торгові доми займались експортною торгівлею виключно на власних суднах, що теж ставило Маріуполь в невигідне становище порівняно з Бердянськом, де домінували комісійні будинки[462].

Майно Деспота постраждало під час Кримської війни 1853–1856 рр. Коли до Маріуполя у травні 1855 р. підійшла англо-французька ескадра (та сама, яка за кілька днів до того в Бердянську знищила судна Йоганна Фрідріха Геммерле), вона і тут спалила багато купецьких суден, а потім, обстрілявши місто, висадила десант. Останній взявся палити на біржі амбари, в яких зберігались запаси солі, а також хлібні склади і деякі житлові будинки. Керував підпалами французький офіцер. Поміж інших тоді були спалені і хлібні склади Деспота[463].

Бізнес батька, Антоніо Деспота, був продовжений і Іваном Деспотом, який у записах у метричній книзі[464] фігурував як іноземець і австрійський підданий[465].

Коли в 1869 р. місце віце-консула Північнонімецького союзу в Маріуполі залишилось вакантним і офіційний Берлін вже розглядав кандидатуру лікаря

---

[460] Новікова С. В. Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.), *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 52.

[461] *Государственная внешняя торговля в разных видах ея за 1843 год.* – Санкт-Петербург: Типография Департамента внешней торговли, 1844. – С. 166.

[462] *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: Типо-литография А. А. Франтова, 1892. – С. 312.

[463] Там же. – С. 90.

[464] Державний архів Донецької області. – Ф. 215 (Соборная Харлампиевская церков Екатеринославской духовной консистории г. Мариуполь Мариупольского уезда Екатеринославской губернии). – Оп. 1 – Спр. 32 (Метрическая книга о рождении, браке и смерти, 1913 г.). – Арк. 51.

[465] Новікова С. В. Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.), *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 52.

Фрідріха Гампера, Іван Деспот звернувся до консула Північнонімецького союзу в Бердянську Йоганна Фрідріха Геммерле, пропонуючи свої послуги. У франкомовному листі, написаному в Маріуполі 25 листопада 1869 р., Деспот, між іншим, уточнював, що з початку року він вжив заходів для набуття російського підданства, яке тепер розраховував одержати найближчим часом[466]. Геммерле підтримав Деспота, оперативно звернувшись листом до офіційного Берліна. Іван Деспот таки посів відповідну посаду і отримав печатки віце-консульства Північнонімецького союзу в Маріуполі з рук Іосифа Івановича (Joseph Ivonovich), який тимчасово опікувався цією установою[467]. Цікаво, що через 2 роки Іосиф Іванович фігурував як консул Бельгії в Маріуполі[468].

З утворенням же в 1871 р. Німецької імперії Іван Деспот був призначений її віце-консулом у Маріуполі[469] (Іл. 96). Вже того ж року були оприлюднені списки

---

[466] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212.

[467] Ibidem.

[468] Recueil Consulaire Belge (Bruxelles, 1872), Tome XVIII, p. 180.

[469] "Seine Majestät der Kaiser und König haben im Namen des Deutschen Reichs
den bisherigen Generalkonsul des Norddeutschen Bundes, Legationsrath *Julius* Freiherrn *v. Rechenberg* zu Warschau
zum Generalkonsul des Deutschen Reichs für Polen,
den bisherigen Generalkonsul des Norddeutschen Bundes *Christian Heinrich v. Wöhrmann* zu Riga
zum Generalkonsul des Deutschen Reichs für Kur- und Livland,
den bisherigen Königlich Bayerischen Konsul *Josaphat Etlinger* zu Odessa
zum Generalkonsul des Deutschen Reichs daselbst,
den Legationssekretair bei der Kaiserlich Deutschen Gesandtschaft zu St. Petersburg und bisherigen Konsul des Norddeutschen Bundes, Legationsrath Dr. jur. *Victor Ernst Richard v. Bojanowski* zu St. Petersburg, sowie die bisherigen Konsuln des Norddeutschen Bundes
Christian Friedrich Voß zu Ăbo,
Alexander Rigler zu Akkiermann (Chotin),
Johannes Gernet zu Archangel,
Johann Haemmerlé zu Berdiansk,
Georg Wentzel zu Björneborg,
Karl Emil Carlström zu Christinestad,
Frithiof Hultman zu Ekenäs,
Karl Friedrich Ulrich Schneider zu Libau,
Eduard Alexander Sutthoff zu Narva,
Karl Grundfeldt zu Ny Karleby,
Nicolai Michael Bremer zu Pernau,
Andreas Christian Koch zu Reval,
Jean Emmanuel Scaramanga zu Rostoff,
Alexander Haemmerlé zu Taganrog,
Dr. *Georg Otto Siemens* zu Tiflis,
Frans Johan Franzén zu Uleåborg,
Johann Friedrich Hackman zu Wiborg und
Karl Ernst Mahler zu Windau
zu Konsuln, ferner

— 225 —

Amtsblatt

der Königlichen Regierung zu Erfurt.

Stück 44. Erfurt, den 21. Oktober 1871

Reichsgesetzblatt und Gesetz-Sammlung.

(831.) Das zu Berlin am 6. d. M. ausgegebene 39. Stück des **Reichsgesetzblattes** enthält unter Nr. 702. den Allerhöchsten Erlaß vom 1. Oktober 1871, betreffend die Ausgabe verzinslicher Schatzanweisungen im Gesammtbetrage von 4,971,600 Thlrn. zum Zwecke der Erweiterung der Bundes-Kriegsmarine und der Herstellung der Küstenvertheidigung;

„ 703. die Ernennungen im Namen des Deutschen Reichs: den bisherigen Generalkonsul des Norddeutschen Bundes Johann Georg Poppe zu Lissabon zum Generalkonsul des Deutschen Reichs daselbst; die bisherigen Konsuln des Norddeutschen Bundes: Eduard Katzenstein zu Porto, John Pomeroy Dabney zu Fayal (Azoren) für den Distrikt von Horta, Nikolaus Krohn zu Funchal (Madeira), Luiz Antonio Cardozo auf Ilha do Maio (Kap Verdische Inseln), Heinrich Scholtz auf St. Miguel (Azoren), T. Macaulay Miller auf St. Vincent (Kap Verdische Inseln), João Carlos da Silva auf Tercara (Azoren), und den bisherigen Vicekonsul des Norddeutschen Bundes José Antonio Martins auf Ilha do Sal (Kap Verdische Inseln)

zu Konsuln, sowie

die bisherigen Vicekonsuln des Norddeutschen Bundes: Francisco José Tavarez zu Faro, J. A. Pinto Cabral zu Lagos, Dr. jur. Adolph Jerosch zu Lissabon, Charles Torlades O'Neill zu Setubal José Joaquim Serpa zu Villa Nova de Portimao zu Vicekonsuln des Deutschen Reichs;

„ 704. Ernennungen im Namen des Deutschen Reichs; den bisherigen Generalkonsul des Norddeutschen Bundes, Legationsrath Julius Freiherrn v. Mecheberg zu Warschau zum Generalkonsul des Deutschen Reichs für Polen; den bisherigen Generalkonsul des Norddeutschen Bundes Christian Heinrich v. Wöhrmann zu Riga zum Generalkonsul des Deutschen Reichs für Kur- und Livland, den bisherigen Königlich Bayerischen Konsul Josaphat Ettinger zu Odessa zum Generalkonsul des Deutschen Reichs daselbst; den Legations-Sekretair bei der Kaiserlich Deutschen Gesandtschaft zu Sct. Petersburg und bisherigen Konsul des Norddeutschen Bundes, Legationsrath Dr. jur. Victor Ernst Richard v. Bojanowski zu Sct. Petersburg, sowie die bisherigen Konsuln des Norddeutschen Bundes

zu Konsuln des Deutschen Reichs:

Christian Friedrich Voß zu Abo, Alexander Rigler zu Alkiermann (Chotin), Johannes Gernet zu Archangel, Johann Hämmerlé zu Berdiansk, Georg Wentzel zu Björneborg, Karl Emil Carlström zu Christinestad, Frithiof Hultman zu Ekenäs, Karl Friedrich Ulrich Schneider zu Libau, Eduard Alexander Sutthoff zu Narva, Carl Grundfeldt zu Ny Karleby, Nicolai Michael Bremer zu Pernau, Andreas Christian Koch zu Reval, Jean Emmanuel Scaramanga zu Rostoff, Alexander Hämmerlé zu Taganrog, Dr. Georg Otto Siemens zu Tiflis, Franz Johan Franzén zu Uleaborg, Johann Friedrich Hackman zu Wiborg und Carl Ernst Mahler zu Windau,

ferner zu Vicekonsuln des Deutschen Reichs: die bisherigen Vicekonsuln des Norddeutschen Bundes: Wilhelm Lüders zu Kronstadt, Jean Despot zu Mariupol und Paul Robert Christian Koch zu Reval;

„ 705. die Ernennung im Namen des Deutschen Reichs des Kaufmanns Joseph Adolph Simmers zu Toronto (Canada), zum Konsul des Deutschen Reichs daselbst;

„ 706. die Ertheilung des Exequatur Namens des Deutschen Reichs dem Kaufmann Fritz Ludwig Peter Ivers zu Stettin als Königlich Schwedischer und Norwegischer Generalkonsul daselbst;

„ 707. die Ertheilung des Exequatur Namens des Deutschen Reichs dem Kaufmann Hugo Pönsgen in Cöln als Konsul der Republik Chili.

Das zu Berlin am 7. d. Mts. ausgegebene 40. Stück des **Reichsgesetzblattes** enthält unter Nr. 708. die Verordnung, betreffend die Einberufung des Reichstages. Vom 5. Oktober 1871.

(832.) Das zu Berlin am 7. d. M. ausgegebene 31. Stück der **Gesetz-Sammlung** enthält unter Nr. 7885. den Allerhöchsten Erlaß vom 18. September 1871, betreffend die Genehmigung des Revidirten Reglements für die Städte-Feuersocietät der Kur- und Neumark, der Nieder-

Іл. 96. Розпорядження про призначення Деспота віце-консулом Німецької імперії у Маріуполі

всіх консулів Німецької імперії, в яких значиться і Деспот[470] (Іл. 97, 98). Як німецький віце-консул у Маріуполі Деспот фігурував і у 1872 р.[471]

На час консульства Деспота прийшлося становлення Німеччини як єдиної держави, і він долучився до цього в межах своєї компетенції. Зокрема, в 1872 р. у канцелярії Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора велася справа "Про дії німецьких консулів із перепису німецьких підданих в краї для забезпечення їх національними паспортами"[472].

За консульства Деспота, у лютому 1873 р. в німецькій пресі були надруковані дані про визначення меж консульських округів. Згідно з ними, під юрисдикцією віце-консульства у Маріу-

---

die bisherigen Vizekonsuln des Norddeutschen Bundes,
Wilhelm Lüders zu Kronstadt,
Jean Despot zu Mariupol und
Paul Robert Christian Koch zu Reval
zu Vizekonsuln des Deutschen Reichs zu ernennen geruht" (*Deutsches Reichsgesetzblatt Band,* Nr. 39 (1871), S. 338–339).

[470] *Jahresberichte der Handels- und Gewerbekammern in Württemberg für Das Jahr 1870, mit einem statistischen Unhang* (Stuttgard, 1871), S. 271.

[471] *Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preussischer Staats-Anzeiger,* № 27 (Berlin, 31 Januar 1872), S. 595.

[472] Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 174. – Спр. 23 (1872 р.) (О действиях германских консулов по переписи германских подданных в крае для снабжения их национальными паспортами). – 22 арк.

Rußland.

Åbo	C. F. Boß	Konſuln.
Akkiermann (Chotin)	A. Rigler	
	Reſſort.	
Akkiermann	Thomas Ratien	Konſularagenten.
Nowoſelitz	Georg Ratien	
Archangel	J. Gernet	
Berdianſk	J. Hämmerlé	Konſuln.
Björneborg	G. Wenzel	
Chriſtineſtadt	C. E. Carlſtröm	
Ekenäs	F. Hultmann	
Kronſtadt	W. Lüders, Vicekonſul.	
Libau	C. F. U. Schneider, Konſul.	
Mariupol	J. Despot, Vicekonſul.	
Narva	Ed. Sutthoff	Konſuln.
Ny Karleby	C. Grundfeldt	
Odeſſa	J. Etlinger, Generalkonſul.	
Pernau	R. M. Bremer, Konſul.	
Reval	A. C. Koch, Konſul. P. R. C. Koch, Vicekonſul.	
Riga	C. H. v. Wöhrmann, Generalkonſul für Kur- und Livland.	
Roſtoff	J. E. Scaramanga, Konſul.	
St. Petersburg	Dr. v. Bojanowski, Legationsrath, Konſul.	
Taganrog	A. Hämmerlé	Konſuln.
Tiflis	Dr. G. O. Siemens	
	Reſſort.	
Tiflis	W. Bolton, Konſularagent.	
Uleåborg	F. F. Franzèn, Konſul.	
Warſchau	Frhr. v. Rechenberg, Legationsrath, Generalkonſul für Polen.	
Wiborg	J. F. Hackmann, Konſul.	
	Reſſort.	
Fredrikshamn	C. H. Ahlqviſt, Konſularagent.	
Windau	C. E. Mahler, Konſul.	

Іл. 97. Список німецьких консулів у Російській імперії в 1871 р. із зазначенням прізвища Деспота

полі мали перебувати в Катеринославській губернії Олександрівський, Бахмутський і Маріупольський повіти, а на території Області Війська Донського – землі вздовж Міусу, до впадіння цієї річки в море. За консульством у Бердянську залишались землі Бердянського повіту, німецькі колонії на річці Молочній, а також Мелітополь (Іл. 99). При цьому значна частина Катеринославської губернії, включно з Верхньодніпровським, Катеринославським, Павлоградським і Новомосковським повітами, а також Харківська, Полтавська та Херсонська губернії

— 35 —

4. Konſulat-Weſen.

Seine Majeſtät der Kaiſer und König haben im Namen des Deutſchen Reichs

den General-Konſul Dr. Blau unter Belaſſung ſeines Charakters als General-Konſul zum Konſul des Deutſchen Reichs in Odeſſa;

den Kaufmann Alexander Morriſon in Chatham (Neu-Braunſchweig) zum Konſul des Deutſchen Reichs für Chatham und Newcaſtle;

den Kaufmann L. N. Boſtröm in Wisby (Gothland) zum Konſul des Deutſchen Reichs;

den Kaufmann Felix Schmitz in Florenz zum Vize-Konſul des Deutſchen Reichs daſelbſt

zu ernennen geruht.

Dem Herrn Fr. Aug. Hardt zu Barmen iſt Namens des Deutſchen Reichs das Exequatur als Vize-Konſul der Vereinigten Staaten von Amerika ertheilt worden.

Als Amtsbezirke ſind zugewieſen:

dem Kaiſerlichen Konſulat in Odeſſa die Gouvernements Charkow, Poltawa, Cherſon und vom Gouvernement Jekaterinoslaw die Kreiſe Werchneanjeprowsk, Jekaterinoslaw, Pawlograd und Nowomoskowsk;

dem Vize-Konſulat zu Mariupol vom Gouvernement Jekaterinoslaw die Kreiſe Alexandrowsk, Bachmut und Mariupol, und vom Lande der Doniſchen Koſacken der Minsker Kreis bis zum Einfluß des Mius in die See;

dem Konſulat zu Taganrog das Land der Doniſchen-Koſacken, nördlich vom Don, ausſchließlich des Minsker Kreiſes;

dem Konſulat zu Roſtoff das Land der Doniſchen Koſacken, ſüdlich des Don und des Zaritza-Fluſſes bis zur Wolga (einſchließlich des Gouvernements Aſtrachan) und bis zum Kaukaſus;

dem Konſulat zu Berdiansk der Kreis Berdiansk und die deutſchen Kolonien auf dem rechten Ufer der Molotſchnaja, ſowie die Stadt Melitopol;

dem Konſulat in Kowno die Gouvernements Wilna, Kowno und Grodno.

Іл. 100. Дані про межі німецьких консульських округів у 1873 р.

перебували під юрисдикцією безпосередньо німецького консульства в Одесі[473] (Іл. 100).

Натомість вже у виданні 1874 р. “Handbuch für das Deutsche Reich” у списку німецьких консулів і консульств у Російській імперії ми зустрічаємо дані про консульство в Бердянську і його очільника, але там немає нічого про наявність німецького представництва в Маріуполі[474].

Пояснення цього знаходимо в повідомленні за листопад того ж 1874 р. про те, що віце-консульство в Маріуполі на Азовському морі закривається, а його консульський округ приєднується до консульського округу Бердянська[475]. Листування 1874 р. щодо підготовки закриття віце-консульства в Маріуполі та передачі повноважень німецькому консулу в Бердянську Йоганну Геммерле виявлено в Politisches Archiv des Auswärtigen Amts[476].

---

[473] *Central-Blatt für das Deutsche Reich,* № 5 (Berlin, 7 Februar 1873), S. 35.

[474] *Handbuch für das Deutsche Reich* (Berlin, 1874), S. 72.

[475] *Central-Blatt für das Deutsche Reich,* № 46 (Berlin, 13 November 1874), S. 414.

[476] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212.

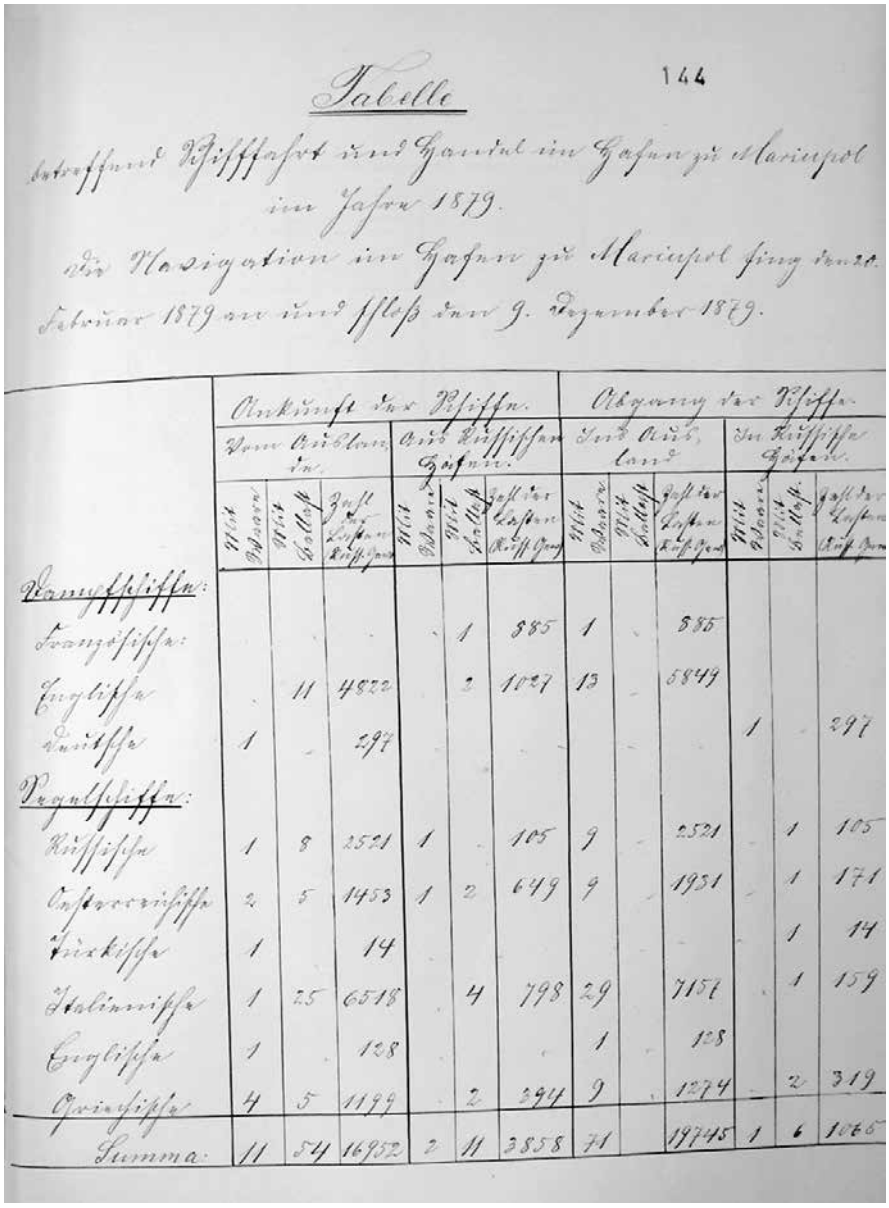

Tabelle 144

Ankünfte der Schiffe. Abgang der Schiffe.

	Vom Auslande kommend.			Aus Russischen Häfen.			Ins Ausland.			In Russische Häfen.		
	Zahl der Schiffe	Tragfähigkeit	Zahl der Besatzungen Russ. Unterth.	Zahl der Schiffe	Tragfähigkeit	Zahl der Besatzungen Russ. Unterth.	Zahl der Schiffe	Tragfähigkeit	Zahl der Besatzungen Russ. Unterth.	Zahl der Schiffe	Tragfähigkeit	Zahl der Besatzungen Russ. Unterth.
Dampfschiffe:												
Französische:				1	885		1	885				
Englische	11	4822		2	1027		13	5849				
Deutsche	1	297								1	297	
Segelschiffe:												
Russische	1	8	2521	1	105		9	2521		1	105	
Österreichische	2	5	1453	1	2	649	9	1931		1	171	
Türkische	1		14							1	14	
Italienische	1	25	6518		4	798	29	7151		1	159	
Englische	1		128				1	128				
Griechische	4	5	1199		2	294	9	1274		2	319	
Summa:	11	54	16952	2	11	3858	71	19745		1	6	1066

Іл. 101. Фрагмент звіту німецького консула у Бердянську Карла Оссенкопа за 1879 р. про стан справ у Маріуполі

Того ж 1874 р. Маріуполь, який у середині XIX ст. входив до складу Таганрозького градоначальства[477], вже мав статус повітового міста Катеринославської губернії, не належачи до градоначальства.

[477] *Городские поселения в Российской империи.* – Т. 2. – СПб.: Тип. т-ва "Общественная польза", 1861. – С. 186–196.

Тож і у виданні 1876 р. межі консульських округів у Північному Приазов'ї суттєво різнились із тими, що вказувались станом на 1873 р. Тепер під юрисдикцією консулату в Бердянську були не тільки землі Бердянського повіту, німецькі колонії на річці Молочній і місто Мелітополь (все вищеперелічене – в межах Таврійської губернії), а й ті території, які раніше були під віце-консульством у Маріуполі, тобто Олександрівський, Бахмутський і Маріупольський повіти Катеринославської губернії та частина земель Області Війська Донського вздовж Міусу до його гирла. При цьому межі консулату в Таганрозі визначались як саме це місто і землі Області Війська Донського на північ від Дону, за винятком території вздовж Міусу; межі компетенції віце-консульства в Керчі – територія самого Кримського півострова; юрисдикція Одеського консульства (з підпорядкованим йому консульським агентом у Миколаєві) поширювалась на Харківську, Полтавську, Херсонську губернії, а також на Верхньодніпровський, Катеринославський, Павлоградський і Новомосковський повіти Катеринославської губернії[478]. Відсутні відомості про наявність німецького представництва в Маріуполі у виданні того ж 1876 р. "Berliner Adreß-Buch", тоді як там наводяться дані про німецького консула в Бердянську[479].

Не зустрічаємо даних про наявність німецького представництва в Маріуполі й у виданні 1879 р., згідно з яким відповідні території продовжували значитись під юрисдикцією консульства в Бердянську[480]. У справі ж останнього зберігся звіт німецького консула в Бердянську Карла Оссенкопа за той самий 1879 р. про стан справ у Маріуполі (Іл. 101).

Те саме становище, коли частина Катеринославської губернії включно із Олександрівськом, Бахмутом, Слов'яносербськом і Маріуполем залишалась під юрисдикцією німецького консула у Бердянську, фіксувалось і у німецьких виданнях 1881[481], 1885[482] і 1889[483] рр.

Коли ж у 1890 р. німецьке консульство в Бердянську наказом імператора було ліквідоване, Маріуполь був переданий під юрисдикцію генерального консульства Німеччини в Одесі[484]. Відповідні документи відклались у Politisches

---

[478] B. W. König, *Die Deutschen Konsuln in ihren Beziehungen zu den Reichsangehörigen, namentlich zu dem Handels- und Schifferstande* (Bremen: Verlag von C. Schünemann, 1876), S. 151–153.

[479] *Berliner Adreß-Buch für das Jahr 1876* (Berlin, 1876), S. 19.

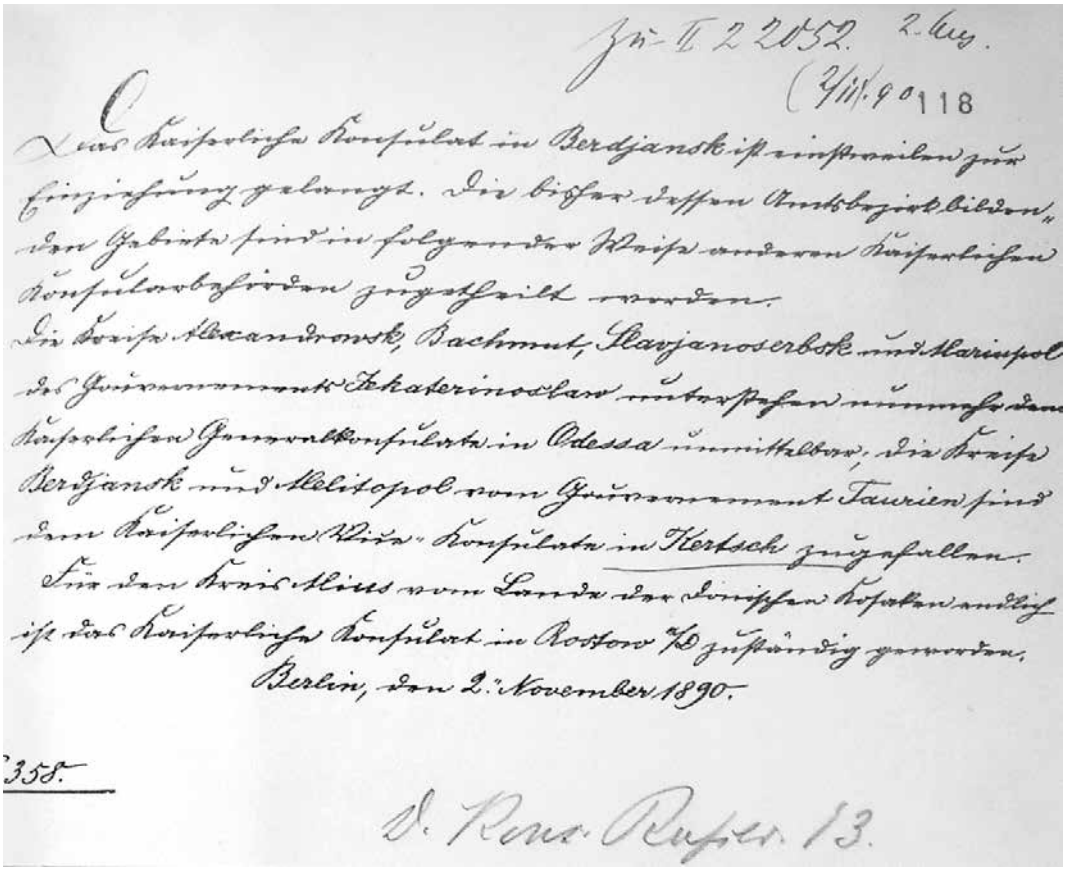
[480] *Handbuch für die deutsche Handels-Marine* (Berlin, 1879), S. 84.

[481] *Handbuch der internationalen Nachlassbehandlung mit besonderer Rücksicht auf das Deutsche Reich und die einzelnen Bundesstaaten einschliesslich Elsass-Lothringen* (Gebr. Reichel, 1881), S. 403.

[482] *Deutsches Handels-Archiv* (E. S. Mittler, 1885), S. 449.

[483] *Handbuch für das Deutsche Reich* (Berlin, 1889), S. 77.

[484] *Central-Blatt für das Deutsche Reich* (Berlin, 1890), S. 347.

Іл. 102. Повідомлення про ліквідацію німецького консульства в Бердянську і передачу Маріуполя під юрисдикцію генерального консульства Німеччини в Одесі

Archiv des Auswärtigen Amts як у справі німецького консульства в Керчі[485], (Іл. 102), так і у справі самого генерального консульства Німеччини в Одесі[486].

Ліквідація німецького офіційного представництва в Маріуполі припала на часи, коли регіон втратив значний відсоток німецького населення. Саме тоді, у 1870-х рр., зник Маріупольський менонітський округ, фактичне все населення якого, тобто близько 3 тисяч осіб, емігрувало у Манітобу (Канада). Щоправда, "зникнувши з менонітської історії", господарства поселень цього округу були скуплені німецькими колоністами інших деномінацій[487]. Зокрема, колишні вюртемберзькі сепаратисти в 1876 р. купили Гейбуден і Шенталь. Крім того, неподалік від заснованих поселенцями Бердянського колоністського округу колоній біля річки Кальміус Остгейм і Корнталь у 1880 р. німці заснували колонію

[485] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252127, S. 118.

[486] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252143, S. 49.

[487] *A Mennonite in Russia: The Diaries of Jacob D. Epp, 1851–1880* (University of Toronto Press, 2013); William Schroeder, The Bergthal Colony, rev. ed. (Winnipeg, Man., 1986).

Іл. 103. Торгова вулиця в Маріуполі, на якій І. Деспот придбав будинок для проведення театральних вистав

Гоффенталь, а в 1884 р. – Гнаденфельд. Того ж року була створена колонія Массерівка в 25 верстах на північний схід від Маріуполя. Ще раніше, у 1874 р. вже не поселенські громади, а заможні німецькі родини Веккер і Клепфер заснували поселення Штейнталь на ділянці, купленій ними спеціально для цього біля Остгейма[488].

Попри ліквідацію німецького представництва, сам Іван Деспот залишався мешкати в Маріуполі. Він одружився із Луїзою (яку місцеві йменували Луїзою Рафаїлівною), і в цього подружжя народились два сини і донька (Родіо, Антон і Фанні)[489].

Родина тепер вже колишнього німецького віце-консула Деспота володіла нерухомістю в Маріуполі. Зокрема, Луїзі Рафаїлівні належали великий будинок на вулиці Константинівській і домоволодіння на вулиці Митрополит-

[488] Брандес Д. Бердянский колонистский округ, Таврическая губерния, *Энциклопедия немцев России* [Електронний ресурс] // URL: http://www.enc.rusdeutsch.ru/articles/83 (Дата звернення: 4.02.2018)).

[489] Яруцкий Лев. *Фамильная гордость и честь //* Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: http://old-mariupol.com.ua/familnaya-gordost-i-chest/ (Дата звернення: 27.08.2017); Новікова С. В. Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.), *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 52.

ській[490]. Коли в Маріуполі з'явилось таке диво науково-технічного прогресу, як телефон, абонент у цьому будинку отримав телефонний номер 90[491]. Після смерті дружини Івана Деспота в 1900 р. на гроші, які вона заповіла, родина придбала ще 10 тисяч десятин землі. Це на додачу до хутора, яким володів старший син Івана Деспота Родіо[492].

На відміну від тих закордонних купців, які дбали тільки про збагачення, не піклуючись про облаштування міста, в якому працювали (а таких було достатньо як у Маріуполі, так і в Бердянську), Іван Деспот і його родина зробили помітний внесок у громадське і культурне життя Північного Приазов'я. Зокрема, він придбав колишній хлібний амбар на Торговій вулиці (Іл. 103) в Маріуполі, перепрофільований ще одним з попередніх власників, М. К. Поповим, під проведення театральних вистав[493]. У цьому театрі Деспота виступала відома в місті театральна трупа Василя Леонтійовича Шаповалова. Щоправда, згідно з сучасниками, через велику кількість незручностей і старість будівлі Деспота Шаповалов планував залишити її, звівши в Маріуполі спеціальну споруду під театр. Це згодом і було зроблено, а Іван Деспот продав свою будівлю Лечинському і Левіну, які, зламавши театр, на його місці збудували квартири[494].

До того ж Іван Деспот був скарбником Товариства допомоги вихованкам Маріупольської Маріїнської жіночої гімназії, відзначився на ниві доброчинності[495]. Купець 2-ї гільдії Іван Деспот, разом із Івановим і Аморетті, станом на 1892 р. був ще й директором створеного в 1845 р. Маріупольського громадського зібрання[496]. Статут цього клубу передбачав: "Мета установи – зближення між собою осіб місцевої громади і розважання розмовами, читанням книг і періодич-

---

[490] *Адрес-календарь "Весь Мариуполь и его уезд". 1910 г.* 1-й год издания. – Мариуполь: Типография С. А. Копкина, 1910. – С. 171.

[491] Там же. – С. 118.

[492] Яруцкий Лев. *Фамильная гордость и честь,* Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: http://old-mariupol.com.ua/familnaya-gordost-i-chest/ (Дата звернення: 27.08.2017); Новікова С. В. Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.), *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 52.

[493] Новікова С. В. Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.), *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 53.

[494] *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: Типо-литография А. А. Франтова, 1892. – С. 291–296.

[495] Новікова С. В. Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.), *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 53.

[496] *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: Типо-литография А. А. Франтова, 1892. – С. 282; Пономарева Ирина. "Мариуполь этнический (конец XVIII – начало XX века)", *Матеріали до української етнології.* – 2016. – Вип. 15. – С. 64.

Іл. 105. Напис на могилі І. Найдьонова

них видань, танцями і дозволеними іграми"[497]. Щоправда, за часів Деспота клуб, який налічував 64 члени і розміщувався на Катеринінській вулиці (Іл. 104) в будинку І. Найдьонова (Іл. 105) з орендною платою в 1 000 карбованців на рік, існував "при обставинах не дуже завидних"[498].

За даними маріупольського краєзнавця Лева Яруцького, повтореними (щоправда, без згадки про Яруцького) Світланою Новіковою, Іван Деспот мешкав у Маріуполі до 1900 р., а тоді виїхав до Італії[499]. Втім, ми зустрічаємо згадки про його присутність у Маріуполі і в наступні роки.

Зокрема, і у виданні "Русский торговый флот. Список судов к 1 января 1903 г."[500], і в "Отчете о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 год" у списку суден, приписаних до Бердянського порту, поміж іншими значиться і збудована в 1891 р. в Олешках Таврійської губернії однопалубна двощоглова бригантина "Красавица", власником якої був "маріупольський купець Іван Деспот"[501] (Іл. 106).

У 1916 р. купець 2-ї гільдії Іван Антонович Деспот був присутнім як один з трьох свідків при складанні маріупольським нотаріусом Василем Петровичем Ларіоновим заповіту купця 1-ї гільдії єврея Ісая Єхілійовича Матецького, який,

---

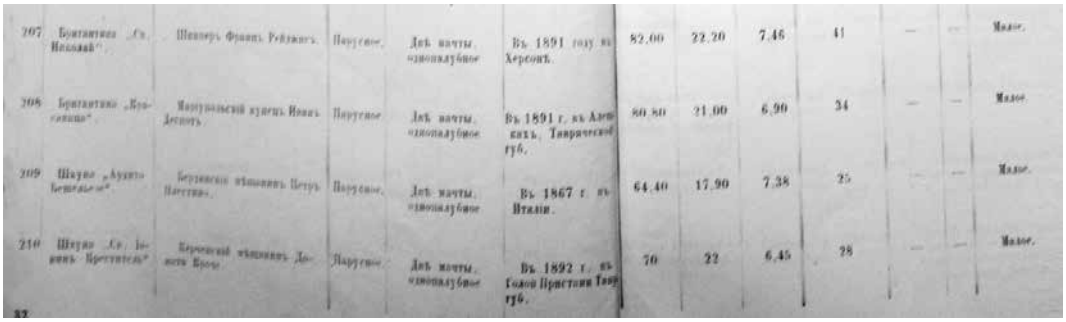
[497] *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: Типо-литография А. А. Франтова, 1892. – С. 281; "Аркадий Проценко: улицами старого Мариуполя…", Приазовский Рабочий. – № 15. – 8.02.2017.

[498] *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: Типо-литография А. А. Франтова, 1892. – С. 282.

[499] Яруцкий Лев. *Фамильная гордость и честь,* Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: http://old-mariupol.com.ua/familnaya-gordost-i-chest/ (Дата звернення: 27.08.2017); Новікова С. В. Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.), *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 52.

[500] *Русский торговый флот. Список судов к 1 января 1903 г.* – СПб., 1903. – С. 144.

[501] Державний архів Одеської області. – Ф. 324 (Управление главного инженера Новороссийских коммерческих портов). – Оп. 1. – Спр. 9 (Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 г. Журналы заседаний Бердянского присутствия по портовым делам и др. 1909 г.). – Арк. 43 зв.; *Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 год.* – Бердянск: Типография К. Н. Безсонова, 1909. – С. 32.

207	Бригантина „Св. Николай".	Шкиперъ Францъ Рейзингъ.	Иностранное.	Для почты, пассажировъ.	Въ 1891 году въ Херсонѣ.	82.00	22.20	7.46	41	—	—	Малое.
208	Бригантина „Красавица".	Императорскій яхтъ-клубъ Иванъ Деспотъ.	Иностранное.	Для почты, пассажировъ.	Въ 1891 г. въ Аджикахъ, Таврической губ.	80.80	21.00	6.90	34	—	—	Малое.
209	Шкуна „Ахуто Бенвенуто".	Херсонскій мѣщанинъ Петръ Пастухо.	Иностранное.	Для почты, пассажировъ.	Въ 1867 г. въ Италіи.	64.40	17.90	7.38	25	—	—	Малое.
210	Шкуна „Св. Іоаннъ Крестителъ".	Херсонскій мѣщанинъ Досифей Броко.	Иностранное.	Для почты, пассажировъ.	Въ 1892 г. въ Гавани Пристани Таврической губ.	70	22	6.45	28	—	—	Малое.

Іл. 106. Фрагмент списку суден, приписаних до Бердянського порту в 1908 р., із даними про бригантину "Красавица" І. Деспота

за однією з версій, був прадідом відомого композитора Володимира Матецького[502], автора зокрема й численних хітів Софії Ротару.

Вже коли розпочались бурхливі події 1917 р., І. А. Деспот продовжував мешкати в Маріуполі. Газета "Мариупольское слово" за 26 червня 1917 р. повідомляла, що двома днями раніше, між 13.00 і 14.00 його квартира на Італійській вулиці (Іл. 107) була зухвало пограбована. До двору І. А. Деспота увійшли двоє чоловіків у солдатській формі і попрямували до кухні, де тоді перебувала жінка з прислуги і її подруга, що заглянула до своєї товарки в гості. Візитери направили на жінок револьвери, кричали "Ни с места!" і заявили, що шукають дезертира-вбивцю. У цей момент до двору Деспота увійшли ще двоє невідомих у солдатській формі, схопили двірника і, погрожуючи револьверами, примусили його провести їх до спальні брата І. А. Деспота (в російськомовній статті ініціали цього брата, який теж мав прізвище Деспот, позначені як "Н. А."). Напевно, цей брат тоді саме насолоджувався червневою сієстою, прилігши поспати, адже в статті повідомлялося, що грабіжники його, просто з ліжка, як і всю прислугу, зв'язали і притягли до комори. Чоловікам всунули до ротів ганчірки, аби ті не могли кричати. При цьому грабіжники насміхались із них, а часом і "грубо, цинічно знущались". Десь із 15.00 до 22.00 Деспота і прислугу протримали у коморі під наглядом одного із грабіжників, поки інші "хазяйнували" в квартирі: ламали меблі, били посуд, розкидали речі і безуспішно намагались відімкнути вогнетривку шафу, яка і була метою їхнього нальоту. У перервах між цими активностями грабіжники досхочу їли і випивали. Напевно, вони чекали власника квартири, який носив ключі від шафи із собою.

Близько 22.00 до квартири повернувся сам І. А. Деспот і, відчувши, що щось не так, витяг із кишені браунінг, з яким у руках і увійшов до кімнати з грабіжниками. Побачивши останніх, він натиснув на гачок, але браунінг не вистрілив, оскільки власник забув зняти його із запобіжника. Натомість один із грабіжників не схибив і пострілом поранив І. А. Деспота в груди. Після цього власника квар-

[502] Яруцкий Лев. *Богатый еврей Исай Матецкий,* Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: http://old-mariupol.com.ua/bogatyj-evrej-isaj-mateckij/ (Дата звернення: 27.08.2017).

Іл. 107. Італійська вулиця в Маріуполі, на якій знаходилась квартира І. Деспота

тири притягли до спальні, де стояла вогнетривка шафа, почали з нього знущатись, зірвали каблучку з діамантом і золотий годинник із ланцюжком, а також відібрали ключі від шафи. Звідти вони, нарешті, змогли витягти 2 тисячі карбованців готівкою і чимало коштовностей, після чого і зникли у невідомому напрямку, а насамкінець свого візиту ще встигли перетягти пораненого Деспота до комори, де ще міцніше зв'язали всіх там присутніх. Перед бранцями вони поставили будильник і наказали не рухатись 3 години, погрожуючи в разі невиконання всіх перестріляти.

Унаслідок такого зухвалого пограбування квартира була розгромлена вщент. Поранення ж І. А. Деспота виявилось не тяжким[503].

Що стосується родичів колишнього представника Німеччини в Маріуполі, то в метричній книзі католицької церкви Маріуполя є запис про хрещення в 1909 р. Юлія-Павла-Луки Шиллінга, сина барона фон Шиллінга, свідками на якому були Микола Деспот і Марія Вальтон[504].

---

[503] Яруцкий Лев. *Ограбление А. И. Деспота,* Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: http://old-mariupol.com.ua/ograblenie-a-i-despota/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[504] Державний архів Донецької області. – Ф. 465 (Маріупольська римсько-католицька церква Тираспольської римсько-католицької духовної консисторії, м. Маріуполь Маріупольського повіту Катеринославської губернії). – Оп. 1. – Спр. 2 (Метрическая книга о родившихся). – Арк. 85.

Про дітей колишнього німецького віце-консула в Маріуполі відомо, що Родіо помер у 1909 р.

Народжений у 1876 р. Антон, середній син Івана Деспота, навчався в Бахмутській гімназії, після чого поїхав до своєї бабусі в Геную, здобув вищу освіту в Італійському королівському міжнародному інституті в Турині, після чого отримав ліцензію на право займатись агрономічною комерцією (у дипломі він йменується Антоніо Деспот ді Джованні) і повернувся до Маріуполя, де почав працювати у фірмі свого батька. При цьому він досконало володів як російською, так і італійською та французькою мовами[505].

Напевно, невдовзі Антон Деспот молодший залишив Маріуполь і перебрався до Оренбурга, придбавши на Південному Уралі маєток Гусево. Після 1917 р. цей маєток був розгромлений, родинний будинок у Маріуполі реквізований. Антон Деспот служив у Білій армії, у Колчака, а згодом він разом із дружиною, Марією Архипівною Догадіною, опинився в Південному Сибіру, в місті Мінусінську, де у подружжя народилась донька Зоя. За радянської влади Антон Деспот почав працювати в Мінусінську в технікумі, потім – агрономом, а невдовзі перебрався до Владикавказу. Однак радянські каральні органи відкрили, що Деспот приховав свою службу "білим" офіцером, і у 1926 р. він був засланий на три роки до Бурятії. Тільки-но повернувшись звідти, вже в 1930 р. Деспот був знов заарештований, тепер вже за обвинуваченням у "свідомій агітації з використанням службового становища проти заходів влади з колективізації сільського господарства". Вирок передбачав розстріл, який і був приведений у виконання 4 травня 1931 р.

Донька Івана Деспота і, відповідно, сестра Антона Деспота молодшого Фанні ще в 1902 р. виїхала до Італії[506], але після розстрілу брата якимось чином примудрилась надавати матеріальну допомогу його родині (така допомога була дозволена тільки через 3 роки після його страти).

Донька Антона Деспота Зоя вийшла заміж за бойового льотчика, народивши в 1941 р. в одному з військових гарнізонів Читинської області доньку Ларису. Втім, батько її не побачив – на початку війни 1941–1945 рр., за 4 місяці до народження Лариси, він загинув у повітряному бою. Зоя Антонівна ж почала працювати у військовому шпиталі, згодом переїхала із військовою частиною до Калінінграда (до 1945 р. – німецького Кенігсберга). Там її донька Лариса пішла до

---

[505] Яруцкий Лев. *Фамильная гордость и честь,* Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: http://old-mariupol.com.ua/familnaya-gordost-i-chest/ (Дата звернення: 27.08.2017); Новікова С. В. Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.), *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 53; Новікова С. В. Італійська громада Маріуполя у XIX ст., *Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XVII підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ /* За заг. ред. К. В. Балабанова. – Маріуполь: МДУ, 2015. – С. 361.

[506] Яруцкий Лев. *Фамильная гордость и честь,* Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: http://old-mariupol.com.ua/familnaya-gordost-i-chest/ (Дата звернення: 27.08.2017); Новікова С. В. Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.), *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 52.

школи, закінчила історико-філологічний факультет педагогічного інституту, стала шкільною вчителькою і вийшла заміж за військового моряка, якому народила двох синів. Згодом вона перебралась до Ленінграда, де і зайнялась вивченням історії свого роду.

Саме Лариса Леонідівна Малишева, правнучка німецького віце-консула в Маріуполі Івана Деспота, у 1993 р. змогла домогтися реабілітації свого діда, Антона Івановича Деспота. У КДБ вона ознайомилась із слідчою справою її діда, звідки і дізналась викладені вище подробиці.

Показово, що в тій же слідчій справі містився опис Антоном Івановичем Деспотом його зустрічі близько 1925 р. зі своїм старим знайомим, онуком знаменитого декабриста, генерал-майора, героя війни 1812 р., який належав до XXVI коліна роду Рюриковичів, Сергія Григоровича Волконського і Марії Миколаївни Раєвської – доньки генерала від кавалерії, ще одного героя війни 1812 р. і безпосередньо Бородинської битви. Так от, у рік відзначення 100-річчя повстання декабристів Деспот зустрів цього нащадка знаменитих предків, юриста за освітою, на вулиці, де той жебракував, просячи милостиню. Колишні представники вершків суспільства Російської імперії тоді поспілкувались, обмінявшись думками щодо повстання декабристів.

У тій же слідчій справі згадувався і родинний будинок Деспотів на Константинівській вулиці в Маріуполі, що був націоналізований.

Схопившись за цю нитку, Лариса Леонідівна Малишева поїхала із Петербурга до Маріуполя шукати цей будинок – розпитувала старожилів, замовляла справи в архівах Маріуполя і Донецька. Але з'ясувати, який саме з будинків на тоді вже колишній Константинівській вулиці (вже давно перейменованій на вулицю Енгельса) колись належав Деспотам, так і не змогла.

І саме на замовлення Лариси Леонідівни Малишевої в архіві Генуї були відшукані документи про її прапрадіда, Антона Деспота старшого і її прапрапрабабусі (а відповідно, матері Антона Деспота) Луїджі Брунетті[507].

Показово, що попри цікавість до персони Івана Деспота, ані професійні історики, ані місцеві краєзнавці-аматори, ані родичі не згадують про те, що цей купець був німецьким віце-консулом у Маріуполі.

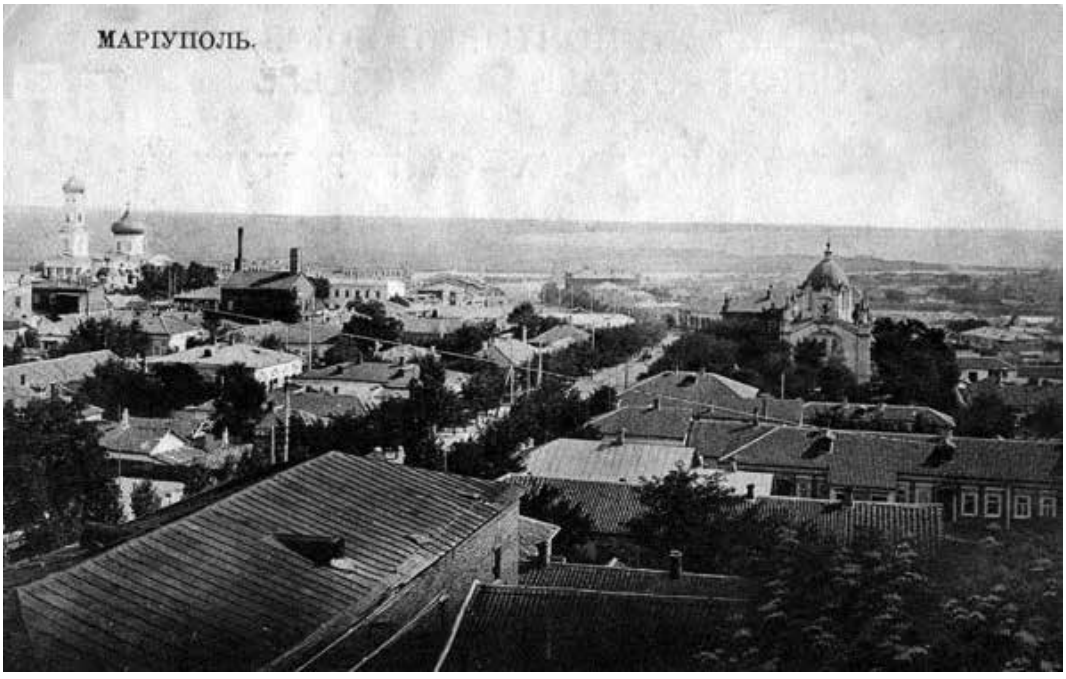
[507] Яруцкий Лев. *Фамильная гордость и честь,* Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: http://old-mariupol.com.ua/familnaya-gordost-i-chest/ (Дата звернення: 27.08.2017).

ЕВАЛЬД (ЕВАН) КАРЛОВИЧ БРЕМЕР

На відміну від двох попередніх представників німецьких земель у Маріуполі, Евальд Бремер був етнічним німцем і німецьким підданим. Водночас із Матіасом Ковачевичем та Іваном Деспотом у нього було спільним у статусі те, що Евальд Бремер теж був не "Consul de carriere" ("non-trading"), а "Consul honoraire" ("trading").

Це зовсім не означало, що, як і Ковачевич та Деспот, Бремер займався безпосередньо торгівлею і належав до купецтва. Він за освітою був інженером і поєднував діяльність на посаді німецького віце-консула із виконанням функцій власника заводу металургійних виробів у Маріуполі (Іл. 108, 109).

Як зафіксовано у паперах німецького консульства, що зберігаються у Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Евальд Бремер народився в родині Карла Бремера та Оттілії Бремер (у дівоцтві Мертін) 24 лютого 1870 р. у Дортмунді, що тоді належав до складу прусської провінції Вестфалія (Іл. 110), за сповіданням був католиком, отримав освіту в Шарлоттенбурзі (Берлін) і Мюнхені, у воєнних кампаніях участі не брав, володів п'ятьма мовами, був одружений із

Іл. 109. Листівка "Маріуполь. Загальний вид" із будівлею заводу Бремера

Іл. 111. Броварня Крістофа Бернарда Шрулле в Беккумі (1890)

Єлизаветою, донькою Крістофа Бернарда Шрулле та Анни (в дівоцтві – Аллендорф), яка походила з Беккума (Вестфалія)[508].

Родина дружини Евальда Бремера була знаною в Беккумі. Батько Єлизавети Бремер, який обирався до органів міського самоврядування Беккума[509], мав у місті броварню[510] і ресторан[511] (Іл. 111, 112), продовжуючи бізнес свого батька, відомого в Беккумі бровара Вільгельма Бернарда Шрулле[512]. Прізвище Шрулле і нині представлене серед мешканців Беккума[513].

Свою діяльність у Маріуполі Евальд Бремер розпочав у 1897 р. (у грудні 1912 р. він писав, що знаходиться в Маріуполі впродовж 16 років), до того кілька років працюючи на фірму "F. J. Collin" з Дортмунда[514].

---

[508] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213.

[509] "Europäische Nachrichten", *Indiana Tribüne,* № 221 (9.05.1903), S. 6.

[510] Landesarchiv Nordrhein-Westfalen. Abteilung Westfalen, L 101 Nr. 461. 1894.

[511] Günter Buchwald, Josef Schumacher, *Beckum auf alten Postkarten* (Sutton Verlag GmbH, 1998), S. 57.

[512] Hugo Schürbüscher, "Wilhelmshöhe ein Ort der Gastlichkeit" (28.03.1998) // [Електронний ресурс] // URL: http://www.heimatverein-beckum.de/files/Heimatverein-Beckum/Presse/Beckumer%20Geschichte(n)/1998_03_28_Beckumer%20Geschichten%20-%20Brauerei%20Schrulle%20-%20an%20der%20Stromberger%20Str.pdf (Дата звернення: 2.06.2018).

[513] *Das Telefonbuch* [Електронний ресурс] // URL: https://www.dastelefonbuch.de/Personen/Schrulle/Beckum (Дата звернення: 2.06.2018).

[514] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212.

Коли в тому ж 1897 р. був проведений Перший загальний перепис населення Російської імперії, він зафіксував наступну картину щодо присутності німців у Маріуполі (при підрахунках тут була врахована і статистика щодо пригородів Слобода, Біржа, Хутір, Сади, Каменоломні, Карасьовськ, порту Маріуполь, Запланного місця, слободи Новоселівки, гірничо-металургійного заводу і Клинової балки).

За мовною ознакою як німці фігурували 0,80 % населення Маріуполя, як росіяни – 63,22 %, євреї – 15,14 %, українці – 10,04 %, греки – 5,11 %, турки – 2,96 %, татари – 0,73 %, поляки – 0,70 %, білоруси – 0,55 %. Водночас відсоток німців серед мешканців Маріупольського повіту був значно більшим – 7,52 %[515].

У 1897 р. католики становили 1,36 % населення Маріуполя, протестанти – 0,67 %, при 81,41 % православних, 16,11 % іудеїв, 0,27 % мусульман і 0,04 % старообрядців[516].

Іл. 112. Броварня і ресторан Крістофа Бернарда Шрулле в Беккумі (зліва)

[515] *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. XIII. Екатеринославская губерния /* Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. – СПб.: Тип. Э. Л. Пороховщиковой, 1904. – С. 3, 74.

[516] Там же. – С. 3.

Іл. 108. Завод Бремера (будівля з червоної цегли з високим димарем) на фото із видом з собору на Базарну площу (Маріуполь, початок XX ст.)

Іл. 110. Дортмунд – мала батьківщина Евальда Бремера

Іл. 113. Шляпа та шабля – складові уніформи німецького консула (1913 р.). (Експозиція Politisches Archiv des Auswärtigen Amts)

Іл. 115. Фрагмент Атласу 1906 р. із зображенням Азово-Чорноморського регіону

Для порівняння, у 1864 р. серед населення Маріуполя католиками були 1,6 %, протестантами – 0,1 %, при 91,4 % православних, 6,9 % іудеїв і 0,04 % вірмено-григоріан[517].

Серед міст Південної України Маріуполь посідав доволі скромну позицію за відсотком населення, народженого за кордоном. Тоді як для Маріуполя ця цифра становила тільки 1,05 %, вищими були показники Ялти (10,45 %); Балаклави (6,17 %), Керчі (5,18 %), Старого Криму (4,29 %), Євпаторії (3,89 %), Феодосії (3,59 %), Севастополя (3,27 %), Одеси (2,54 %), Сімферополя (2,21 %), Бердянська (2,08 %), Карасубазара (1,57 %) і Єнікале (1,18 %). У всіх інших містах регіону народжені в інших державах становили менш як 1 % населення.

Загалом дуже показово, що з часу появи в Маріуполі офіційних представників німецьких земель це місто стало одним із лідерів (друге одразу після Катеринослава) Катеринославської губернії, до складу якої воно належало, за темпами приросту населення. У 1897 р. порівняно з 1858 р. чисельність мешканців Маріуполя становила 588 %, у 1897 р. порівняно з 1861 р. – 522 %, у 1904 р. порівняно з 1858 р. – 608 % і в 1904 р. порівняно з 1861 р. – 540 %[518]. Згідно з підрахунками, зробленими В. П. Семеновим-Тян-Шанським, "за останні 40 років XIX ст." населення Маріуполя зросло в 7,2 раза, і саме Маріуполь у цей період був на першому місці в губернії за темпами приросту населення[519].

У самому Маріуполі одним із центрів, навколо якого продовжували гуртуватись місцеві німці[520], залишалась католицька церква, настоятелем якої був Георгій Михайлович Байєр, який мешкав у будинку католицької громади на вулиці Італійській[521]. Молоде покоління маріупольців вивчало німецьку мову в місцевій чоловічій Олександрівській гімназії, де її викладав Іван Германович Іозефі, Маріїнській жіночій гімназії та приватному реальному училищі Гіацинтова (учитель німецької Едвін-Рудольф Карлович Пуфаль)[522].

---

[517] *Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год.* – Екатеринослав: Тип. Я. Чаусского, 1864. – С. 73–77.

[518] Константінова Вікторія. *Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роки).* – Запоріжжя: АА Тандем, 2010. – С. 390–391.

[519] Семенов-Тян-Шанский В. П. *Город и деревня в Европейской России.* – СПб.: Тип. В. Ф. Киршбаума, 1910. – С. 150–156, 165–166, 173–176.

[520] Одним із найвідоміших німців Маріуполя цього періоду був Петро Петрович Регір (1851–1919 (?)) – виходець з родини німецьких колоністів, який став підприємцем і створив одну з найбільших у Російській імперії судноплавних компаній (Новикова Светлана, Волонец Вера. "Петр Петрович Регир", *Black Sea Project Port Cities* [Електронний ресурс] URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/4–1-3–1/ (Дата звернення: 12.03.2018); Людин П. "Мариупольский судовладелец Петр Регир", *Азовский морской альманах.* – Мариуполь, 1996. – С. 38).

[521] *Адрес-календарь "Весь Мариуполь и его уезд". 1910 г.* 1-й год издания. – Мариуполь: Типография С. А. Копкина, 1910. – С. 127.

[522] Там же. – С. 101–103.

Що стосується Маріупольського повіту, то станом на початок 1909 р. при загальній його площі в 814 170 ½ десятин у володінні німецьких колоністів було 58 274 десятини, окремих німецьких власників – ще 22 915 десятин[523].

У 1899 р. видання "Central-Blatt für das Deutsche Reich" повідомило, що інженер Евальд Бремер призначений імператором на пост німецького віце-консула в Маріуполі[524]. 28 червня (10 липня) 1899 р. він склав присягу[525] (Іл. 113). Цим документам не відповідає наведена І. Пономарьовою інформація про те, що Бремер був офіційним представником Німеччини в Маріуполі вже в 1895 р.[526]

Отже, представництво Німеччини в Маріуполі було відновлене на 12 років раніше, ніж у Бердянську. При цьому перерва в діяльності установи в Маріуполі тривала 25 років, тоді як у Бердянську – 22.

Е. Бремер згадується як віце-консул Німеччини в Маріуполі у виданні "Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie" 1900 р.[527], як консул – у виданні "Annalen der Hydrographie und maritimen Meteorologie" 1902 р.[528], як віце-консул – у "Der Pilote: Beiträge zur Küstenkunde" 1904 р.[529] При цьому в "Deutsches Handels-Archiv" звіти Бремера за 1901[530] і 1902 рр.[531] фігурують як звіти консульства, а за 1903[532], 1904[533], 1905[534]

---

[523] *Адрес-календарь "Весь Мариуполь и его уезд". 1910 г.* 1-й год издания. – Мариуполь: Типография С. А. Копкина, 1910. – С. 79–80.

[524] "Seine Majestät der Kaiser haben im Namen des Reichs den Ingenieur Ewald Bremer zum Vize-Konsul in Mariupol (Rußland) zu ernennen geruht" (*Central-Blatt für das Deutsche Reich* (Berlin 1899), S. 249).

[525] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213.

[526] Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // Uhttps://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[527] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1900* (Saint-Petersbourg, 1900), p. 68.

[528] *Annalen der Hydrographie und maritimen Meteorologie* (Gedruckt und in Kommission bei E. S. Mittler und Sohn, 1902), S. 505.

[529] *Der Pilote: Beiträge zur Küstenkunde* (Eckardt & Messtorff, 1904), S. 111.

[530] Bremer, "Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Konsulats für das Jahr 1901", *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1903), S. 167–168.

[531] Bremer, "Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Konsulats für das Jahr 1902", *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1903), S. 671–672.

[532] Bremer, "Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Vizekonsulats für das Jahr 1903", *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1904), S. 498–499.

[533] Bremer, "Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Vizekonsulats für das Jahr 1904", *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1905), S. 649–651.

[534] Bremer, "Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Vizekonsulats für das Jahr 1905", *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1906), S. 599–601.

і 1907 рр.[535] – віце-консульства в Маріуполі. Наявність у місті німецького віце-консульства відмічена і в короткій, на 15 рядків, статті про Маріуполь у "Brockhaus' Konversations Lexikon" лейпцизького видання 1908 р.[536]

У Bundesarchiv (Берлін) нами були виявлені та скопійовані звіти Бремера з Маріуполя, складені в 1901–1914 рр.[537] Щоправда, написаний у 1911 р. рапорт за 1910 р. підписаний не Бремером, а Шрулле[538].

Е. О. Хряпін і Д. Ю. Михайличенко, пишуть, що в період між 1900 і 1914 рр. на землях Донецько-Криворізького басейну була заснована і продовжувала діяти низка машинобудівних заводів і майстерень, які мали іноземних власників "або їх участь у цих підприємствах", і як один із прикладів наводять саме завод металевих виробів Е. К. Бремера в Маріуполі[539]. Із посиланням на публікацію в "Известиях горных инженеров" 1904 р. "Технічне Бюро для розробки проектів гірничозаводських печей Е. К. Бремер, Маріуполь, Кат. губ."[540] ці автори уточнюють, що Бремер був німецьким підданим, віце-консулом Німеччини в Маріуполі, і одночасно – представником у Російській імперії дортмундської фірми Ф. І. Коллен, яка спеціалізувалась на виготовленні технічного устаткування для підприємств металургійної, хімічної і гірничорудної промисловості[541].

Адрес-календар "Весь Мариуполь и его уезд" на 1910 р. зафіксував, що технічна контора Евана Карловича Бремера розміщувалась у його власному будинку на вулиці Торговій[542].

---

[535] Bremer, "Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Vizekonsulats für das Jahr 1907", *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1908), S. 525–528.

[536] *Brockhaus' Konversations Lexikon.* Elfter Band (Leipzig: Brockhaus, 1908), S. 596.

[537] BArch, R 901/53518, S. 3–54; BArch, R 901/6337, S. 2–64.

[538] BArch, R 901/6337, S. 46–48.

[539] Хряпін Е. О., Михайличенко Д. Ю. Іноземні підприємства та інвестиції у металообробній, електротехнічній, електроенергетичній галузях Донецько-Криворізькому басейні в період економічної кризи та піднесення (1900–1914 рр.), *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Історія та географія".* – 2012. – Вип. 46. – С. 167–175.

[540] "Техническое Бюро для разработки проектов горнозаводских печей Э. К. Бремер, Мариуполь, Екат. губ.", *Известия горных инженеров.* – 1904. – № 12. – С. XII.

[541] Хряпін Е. О., Михайличенко Д. Ю. Іноземні підприємства та інвестиції у металообробній, електротехнічній, електроенергетичній галузях Донецько-Криворізькому басейні в період економічної кризи та піднесення (1900–1914 рр.), *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Історія та географія".* – 2012. – Вип. 46. – С. 167–175.

[542] *Адрес-календарь "Весь Мариуполь и его уезд". 1910 г.* 1-й год издания. – Мариуполь: Типография С. А. Копкина, 1910. – С. 145.

Коли в Маріуполі почали облаштовувати телефонний зв'язок, абонент Е. К. Бремер отримав телефонний номер 72[543]. Тут він дещо "пас задніх" порівняно з кількома іншими іноземними консулами в Маріуполі: іспанський віце-консул Йосип Миколайович Видович мав номер 2, італійський консульський агент Еммануїл Спиридонович Ді-Поллоне – 3, британський віце-консул Вільям Фомич Вальтон – 28, французький консульський агент Іван Якович Дюран – 61. Натомість грецький консул Фотій Костянтинович Звороно отримав телефонний номер 96[544].

У "Адрес-Календаре Екатеринославской губернии на 1910 год" міститься згадка про завод металевих виробів німецького підданого Евальда Карловича Бремера, розташований у Маріуполі на Торговій вулиці у власному будинку[545]. У цьому ж виданні Бремер називається в числі іноземних віце-консулів у Маріуполі (наряду з офіційними представниками Іспанії, Франції, Італії, Австро-Угорщини, Великобританії та Греції)[546]. При цьому зрозуміло, що наявність німецьких, як і інших іноземних консулів, не зафіксована щодо інших повітових центрів Катеринославської губернії – Бахмутського, Верхньодніпровського, Новомосковського, Олександрівського, Павлоградського та Слов'яносербського.

У червні 1911 р. генеральний консул Німеччини в Одесі Онессайт писав про Бремера до Берліна, що той є багатим інженером, який має вищу освіту і спеціалізується на доменних печах. Коли Бремен перебрався до Російської імперії, він намагався заробляти різними способами і облаштував разом із своїм родичем із Німеччини невеликий завод у Маріуполі. Головною проблемою тепер був пошук ринків збуту для його продукції. Онессайт відзначав, що оскільки Маріупольський порт відіграє роль морських воріт великого промислового регіону, є дуже важливим, аби Бремер зміг налагодити добрі стосунки з місцевими промисловцями[547].

Як "німецький віце-консул, німецькопідданий Ів. Кар. Бремер" інженер і промисловець фігурує і в списках іноземних консулів у Маріуполі, розміщених у виданнях "Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г."[548], "Вся Россия. Справочная книга"[549] і "Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской

---

[543] *Адрес-календарь "Весь Мариуполь и его уезд". 1910 г.* 1-й год издания. – Мариуполь: Типография С. А. Копкина, 1910. – С. 118.

[544] Яруцкий Лев. *Первый звонок //* Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: http://ovld-mariupol.com.ua/pervyj-zvonok/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[545] *Адрес-Календарь Екатеринославской губернии на 1910 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1910. – С. 264.

[546] *Адрес-Календарь Екатеринославской губернии на 1910 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1910. – С. 246.

[547] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141226.

[548] *Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г. Издание губернского статистического комитета.* – Екатеринослав: Типо-литография губернского правления, 1911. – С. 159.

[549] *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: Издание т-ва Л. М. Фиша, 1911. – Кол. 366.

губернии на 1912 год"[550] (Іл. 114). На цей час німецький офіційний представник, віце-консул Вільгельм Якович Абермет, діяв і у губернському центрі, Катеринославі[551] (він же значився на цій посаді і в 1910 р.[552]).

У роки віце-консульства Евальда Бремера суттєво зросли показники чисельності суден під німецьким прапором, що відвідували порт Маріуполя. Якщо впродовж 1893–1897 рр. сюди щорічно заходило лише 1 німецьке судно[553], то в 1899 р. їх було вже 8[554], 1900 – 12[555], 1901 – 8[556], 1902 – 8[557], 1903 – 6[558], 1904 – 7[559],

---

[550] *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113.

[551] *Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г.* Издание губернского статистического комитета. – Екатеринослав: Типо-литография губернского правления, 1911. – С. 87; *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 56.

[552] *Адрес-Календарь Екатеринославской губернии на 1910 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1910. – С. 148.

[553] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1893 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1895. – С. 43; *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1894 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1896. – С. 60; *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1895 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типо-литография наследников И. А. Фролова, 1897. – С. 60; *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1896 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1898. – С. 60; *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1897 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1899. – С. 55.

[554] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1899 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1901. – С. 14–15.

[555] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1900 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1902. – С. 14–15.

[556] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1901 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1903. – С. 716–717.

[557] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1902 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1904. – С. 718–719.

[558] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1903 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1905. – С. 720–721.

[559] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1904 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1906. – С. 724–725.

М. И. Д.

Вице-консулы.

Австро-венгерскій—Эмм. Спир. **де-Поллони.** Греческій—Фотій Конст. **Зворono.** Испанскій—Іос. Никол. **Видовичъ.** Французск.—французскій граждан. Ив. Як. **Дюранъ.** Германскій—германско-подданный Ив. Кар. **Бремеръ.** Англійскій—великобрит.—Вил. Фом. **Вальтонъ.** Итальянскій вице-консулъ—Эмман. Спирид. **де-Поллони.** Оттоманскій вице-конс.—Телемакъ **Какулидисъ.**

Іл. 114. Список іноземних консулів у Маріуполі в 1912 р.

1905 – 10[560], 1906 – 6[561], 1907 – 8[562], 1908 – 11[563], 1909 – 12[564], 1910 – 21[565], 1911 – 18[566] (Іл. 115).

В останній перед Першою світовою війною мирний рік маріупольська преса повідомила про інцидент, що стався на заводі Е. Бремера: там було навмисно зламане зубчате колесо головної машини: хтось із робітників затягнув гвинти підшипника. Через цю поломку завод "на тривалий час" (реально йш-

[560] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1905 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1907. – С. 734–735.

[561] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1906 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1908. – С. 1018–1019.

[562] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1907 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1909. – С. 998–999.

[563] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1908 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1910. – С. 1014–1015.

[564] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1909 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1911. – С. 494–495.

[565] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1910 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1912. – С. 500–501.

[566] *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1911 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1912. – С. 502–503.

лося лише про 2–3 дні) був зупинений. На час вимушеного простою Бремер розрахував 30 робітників свого заводу. Невдовзі німецький віце-консул з'явився до поліції із заявою, що підозрює у цьому шкідництві маріупольського міщанина С. Харченка, який служив на його заводі машиністом і який напередодні аварії отримав від заводської контори повідомлення про звільнення. За твердженням Бремера, на момент поломки С. Харченко був єдиним, хто перебував у машинному відділенні. Власник заводу підрахував, що тільки прямі збитки від інциденту становили 1 000 карбованців, не рахуючи можливих збитків від призупинення виробництва. Показово, що в газетній статті, яка інформувала читачів про цю подію, власник заводу фігурує саме як німецький віце-консул[567].

У метричній книзі католицької церкви Маріуполя, що нині зберігається в Державному архіві Донецької області, вміщена ціла низка записів, що стосуються родини німецького віце-консула інженера Бремера[568]. Зокрема, 21 січня 1907 р. народилась і 4 лютого була хрещена Карола Бернардина Паула Бремер, донька німецьких підданих Евальда та Єлизавети; хресними батьками при цьому стали Христофор Бернгард Шрулле і Отілія Бремер; на таїнстві була присутня Паула Шрулле[569]. 9 листопада 1909 р. народився і того ж дня був хрещений Евальд Вільгельм Бремер, син Евальда та Єлизавети Бремерів; хресними батьками новонародженого стали Вільгельм Шрулле і Марія Шерер[570]. 20 лютого 1911 р. народився і 6 березня був хрещений ще один син Евальда та Єлизавети Бремерів, Іосиф Генріх; хресними батьками стали Генріх Швінг і Анна Шрулле[571]. 23 лютого 1913 р. у цього ж подружжя народився і 17 березня був хрещений син Вільгельм Георг, хресними батьками якого стали вже згадувані Вільгельм Шрулле і Марія Шерер[572].

З початком Першої світової війни хвиля ура-патріотичних дій не оминула і Маріуполь. Зрозуміло, що тепер у фаворі у місцевої публіки були консульства країн-союзниць Російської імперії. Натомість для представників Німеччини і її союзників настали важкі часи[573]. Зокрема, в неділю 20 липня 1914 р. про-

---

567 "На заводе Бремера", *Мариупольская жизнь.* – 27.VI.1913.

568 Ці записи виявлені нами в зошитах із виписками із відповідних метричних книг, люб'язно наданих нам заступницею директора Маріупольського краєзнавчого музею Раїсою Божко.

569 Державний архів Донецької області. – Ф. 465 (Маріупольська римсько-католицька церква Тираспольської римсько-католицької духовної консисторії, м. Маріуполь Маріупольського повіту Катеринославської губернії). – Оп. 1. – Спр. 2 (Метрическая книга о родившихся). – Арк. 43 зв.

570 Там само. – Арк. 99.

571 Там само. – Арк. 120 зв.

572 Там само. – Арк. 143.

573 При цьому ставлення підданих Російської і Німецької імперії один до одного і до Першої світової війни було сповнене міфів і стереотипів, які тепер стали благодатний

йшла "патріотична маніфестація", що почалась біля Олександрівського скверу. Натовп із портретом російського імператора, російськими прапорами вирушив, співаючи "Боже, Царя храни!", у бік Олександрівського парку, де до нього приєднався оркестр цього парку. Лунали крики "Ура!", "Да здравствует Государь Император!", "Да здравствует русская армия!", "Да здравствует Сербия!" і "Долой Австрию!"

З парку натовп рушив до будинку французького віце-консула, де той виступив із промовою, а маніфестанти відповіли на неї криками "Ура!", "Да здравствует Франция!", "Да здравствует Государь Император!" і вигуками на честь Сербії. Французький віце-консул передав їм французький прапор.

Далі маніфестанти рушили до офіційного представництва Великої Британії, де з балкону до них звернувся британський віце-консул. У відповідь залунало "Да здравствует Англия!", "Да здравствует Государь Император!", "Да здравствует русская армия!", "Да здравствует Франция!", "Да здравствует Сербия!", "Долой Австрию!" Як і французький віце-консул, британський передав маніфестантам свій національний прапор. У цьому ж дусі маніфестація продовжилась, триваючи загалом 3 години[574].

Наступні "патріотичні маніфестації" в Маріуполі не забарились, організовані вже 21 і 22 липня. Їхній сценарій суттєво не відрізнявся від попереднього: знову похід до будинку французького, а звідти – британського віце-консула, знову слухання їхніх вітальних промов. Тільки тепер французького віце-консула маніфестанти підняли на руки і качали, а після виступу якогось студента , який "закликав протестувати проти агресивних дій німців", натовп кричав "Долой немцев!"[575]

У неділю 26 жовтня 1914 р. в Маріуполі була організована одна з чергових маніфестацій, цього разу у зв'язку з початком бойових дій проти Туреччини. Усе проходило "у кращих традиціях": після молебню на площі біля собору зібрались маніфестанти, які несли портрет російського імператора Миколи II, російські ж прапори, а також прапори союзних держав – Франції, Великої Британії, Японії, Бельгії, Сербії та Чорногорії. Маніфестантів супроводжували оркестри місцевих чоловічої гімназії та реального училища. Кількатисячний натовп рушив Катерининською вулицею, продовжуючи збільшуватись у розмірах. Постійно лунали крики "Ура!", "Да здравствует Россия!", "Да здравствует Государь

ґрунтом для конфронтації (Paddock Troy R. E. *Creating the Russian peril: education, the public sphere, and national identity in imperial Germany, 1890–1914* (Rochester, New York: Camden House, 2010). Безпосередньо ж про політику Німеччини щодо українських земель у 1914–1918 рр. див., зокрема: Кураєв Олексій Олексійович. *Український фактор у політиці Німеччини та Австро-Угорщини періоду Першої світової війни.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність: 07.00.02 – всесвітня історія. – К., 2006. − 499 с.; Кураєв О. О. *Політика Німеччини й Австро-Угорщини в Першій світовій війні: український напрямок.* – К., 2009. – 456 с.

574 Патриотическая манифестация, *Мариупольская жизнь.* – 4.VIII.1914.

575 *Мариупольская жизнь.* – 5.VIII.1914.

Іл. 116. Плитка для покриття підлоги. Продукція заводу цементних виробів О. Г. Шенвельдера. Маріуполь, початок XX ст.

Іл. 117. Кухоль часів Першої світової війни в експозиції Маріупольського краєзнавчого музею

Іл. 118. Акт Катеринославського губернського земства про відкриття в Маріуполі губернського земського навчально-ремісничого будинку-притулку для інвалідів Першої світової війни. 15 лютого 1916 р.

Іл. 120. Gutschein über Zwei Mark. Beckum. 1. November 1918

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
ІНСТИТУТ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ БІБЛІОТЕЧНИЙ "БІОГРАФІЧНИЙ РЕЙТИНГ – 2017"

ДИПЛОМ

УЧАСНИКА ТОП-10 РЕЙТИНГУ В НОМІНАЦІЇ "ЖИТТЄПИС"

НАГОРОДЖУЮТЬСЯ

Ігор Лиман
Вікторія Константінова
Євген Данченко

за дослідження

«Британський консул і промисловець Джон Грієвз»
(Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2017)

В.О. ГЕНЕРАЛЬНОГО ДИРЕКТОРА НБУВ — Л. А. ДУБРОВІНА

ДИРЕКТОР ІБД НБУВ — В. І. ПОПИК

22 ТРАВНЯ 2018 р.

Іл. 124. Диплом учасника Топ-10 Всеукраїнського бібліотечного "Біографічного рейтингу – 2017" за дослідження "Британський консул і промисловець Джон Грієвз"

Император!", "Да здравствует Верховный Главнокомандующий!" Після привітання міського голови маніфестація попрямувала до будинку, де розміщувався французький віце-консул Дюран. На його привітання натовп відповів вигуками "Да здравствует Франция!", а два оркестри виконали гімни Франції, Бельгії та Росії. Далі натовп попрямував до будинку британського віце-консула Вальтона, де все повторилось, але тут виступав вже британець і оркестри грали гімни Російської та Британської імперій. При подальшому просуванні маніфестанти кричали "Ура!" і "Долой Турцию!"[576]

Втім, самими маніфестаціями справа не обмежилась.

У Російській імперії набирала обертів широкомасштабна кампанія, спрямована одразу проти трьох категорій населення: 1) безпосередньо підданих Німеччини і її союзників; 2) російських підданих німецького походження; 3) представників релігійних вчень, які ідентифікувались у Російській імперії як "німецькі"[577].

Ще 28 липня 1914 р. до всіх жандармських округів надійшов шифрований циркуляр № 1793, який передбачав: "усі німецькі й австрійські піддані, які знаходяться на військовій службі, вважаються військовополоненими та підлягають негайному арешту, та надалі з ними слід вчинити за вказівкою військового начальства; запасні чини також визнаються військовополоненими та висилаються з місцевостей Європейської Росії до Кавказької, Вологодської, В'ятської й Оренбурзької губерній, а з Сибіру до Якутської області; заарештовані з доказами шпигунства передаються до суду, заарештовані лише за підозрою шпигунства, але без передчасних доказів негайно висилаються у згадані губернії". Що ж до безпосередньо консулів Німеччини і Австро-Угорщини, то цей же документ передбачав, що їм "дозволяється виїжджати на батьківщину, якщо проти них немає вказівки на участь у шпигунстві; в останньому випадку вони не випускаються, а відомості про них збираються МВС для належних зносин; усі питання про консульські повноваження вирішуються МЗС, куди і належить звертатися при виникненні непорозуміння"[578]. Щоправда, наводячи відповідні цитати, Людмила Вовчук чомусь посилається на статтю "Німецький шпигун" у виданні

---

[576] Манифестация, *Мариупольская жизнь.* – 10.XI.1914; Victoria Konstantinova, Igor Lyman, Anastasiya Ignatova, *European Vector of the Northern Azov in the Imperial Period: British Consular Reports about Italian Shipping* (Berdyansk: Tkachuk O. V., 2016), p. 43.

[577] Алишина Галина Николаевна. "Антинемецкая кампания в годы Первой мировой войны в "Центре" и "На местах" Российской империи: реализация мер по борьбе с немецким засильем в Томской губернии", *Вестник Томского государственного университета. История.* – 2016. – № 2 (40). – С. 15.

[578] Вовчук Людмила Анатоліївна. Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.02 – всесвітня історія. – Миколаїв, 2013. – С. 177–178.

"Русское слово" за 27 (14) червня 1912 р.[579] Тобто вищенаведені формулювання були надруковані нібито ще за два роки до початку Першої світової війни, що, звичайно, є нонсенсом.

За даними Людмили Вовчук, вже до початку вересня 1914 р. практично всі дипломатичні представники як Німеччини, так і Австро-Угорщини, Османської імперії та Болгарії були інтерновані з Ростова-на-Дону, Таганрога, Миколаєва та Одеси (як бачимо, Маріуполь у цьому списку пропущений). Більшість з цих консулів була вислана до внутрішніх губерній Російської імперії. Зокрема, з Миколаєва 4 вересня 1914 р. у супроводі двох поліцейських потягом до міста Котельнич В'ятської губернії відправили німецького віце-консула Августа Фішера і ще шістьох консулів[580].

7 вересня 1914 р. у Маріуполі була оприлюднена обов'язкова постанова Катеринославського губернатора, якою заборонялось розмовляти німецькою мовою в усіх публічних місцях, а також накладалась заборона на вивіски, плакати і оголошення німецькою мовою. За порушення цієї постанови передбачалось тримісячне ув'язнення або ж штраф до 3 000 карбованців[581].

У 1915 р. в столиці Російської імперії, нещодавно перейменованій у рамках все тієї ж антинімецької кампанії з Петербурга на Петроград, була видана книга "Золото Рейна: О немцах в России", де при описі "німецького засилля" в промисловості згадувався і завод Бремера: "Маса німців сиділи і сидять донині в Юзівці в Новоросійському товаристві, на Гартманівському паровозобудівельному заводі, на нижньодніпровському заводі Гантке, у Маріуполі на цементному заводі Шенвельдер, на ливарному заводі Бремера, на руднику "Пиролюзит"..."[582].

А 6 березня того ж 1915 р. "Мариупольская жизнь" опублікувала повідомлення про ліквідацію нерухомого майна німецьких підданих Евальда Карловича Бремера і Марти Іванівни Шенвельдер (Іл. 116)[583]. Ця нерухомість була секвестрована на підставі пунктів 18 і 19 "Положения о местностях, объявленных на военном положении", і вже в 20-х числах лютого 1915 р. була передана у завідування Таврійсько-Катеринославського управління землеробства та державного майна. Відтепер з усіх питань, які стосувались колишньої нерухомості Евальда

---

[579] Вовчук Людмила Анатоліївна. *Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.).* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.02 – всесвітня історія. – Миколаїв, 2013. – С. 203.

[580] Там само. – С. 178.

[581] *Весь Мариуполь.* – Мариуполь: РА "Витязь", 2003. – С. 76.

[582] Селитренников Андрей Митрофанович. *Золото Рейна: О немцах в России.* – Петроград: Тип. т-ва А. С. Суворина "Новое время", 1915. – С. 309.

[583] *Мариупольская жизнь.* – 6.03.1915. – С. 1; Божко Р. "Демографические зарисовки из истории Мариуполя 1914–1916 гг.", *Маріупольський краєзнавчий збірник.* 2017 р. – Тернопіль: видавництво "Терно-граф", 2017. – С. 44.

Бремера, зацікавлені мали звертатись до канцелярії завідувача казенних земель (вул. Італійська, 71)[584].

Наприкінці того ж березня 1915 р. постановою Катеринославської губернської присутності німецькі назви низки населених пунктів Маріупольського повіту були замінені на російські: Луїзенталь став "Семенівським", Фальзенберг – "Казенною", Шенвізе – "Луговим"[585].

Цілком зрозуміло, що в розпал Першої світової війни (Іл. 117, 118), у 1916 р. німецьке віце-консульство в Маріуполі вже не діяло. У 1916 р. тут продовжували функціонувати тільки віце-консул Великої Британії Вільям Фомич Вальтон, французький консульський агент Іван Якович Дюран, віце-консул Італії Еммануїл Спиридонович Ді-Поллоне, віце-консул Іспанії Йосип Миколайович Видович і консул Греції Фотій Костянтинович Звороно. Точно в тому ж складі іноземні консули були присутні в Маріуполі і в 1917 р.[586] (Додаток 2).

У будинку, який належав Бремеру, у 1915 р. вже розміщувався військовий лазарет на 35 ліжок. Шпитальна адреса, вказана в довіднику "Список госпиталей, состоящих на учете Всероссийского земского союза (на 1-ое июня 1915 года)", була така: "м. Маріуполь, б. Бремера, лазарет". При цьому зазначалось, що відстань від цієї будівлі до залізниці (пристані) становить 1 ½ версти[587] (Іл. 119).

Що стосується самого колишнього власника цього будинку, то коли ще восени 1914 р. така собі фрау А. Зтакліз із Гамбурга намагалась його розшукати, Міністерство закордонних справ Німеччини 6 жовтня відповіло, що консул Бремер залишив територію Російської імперії ще в середині серпня і деякий час тимчасово перебував у Берліні. Втім, на момент складання відповіді на запит Міністерство закордонних справ не володіло інформацією про місце перебування Бремера і радило фрау А. Зтакліз навести довідки через вугільну компанію в Дюссельдорфі, з якою Бремер перебував у ділових відносинах[588].

Руслан Пиріг пише, що в 1918 р., за глави німецької дипломатичної місії в Україні барона Альфонса Мумма, "німецькі консульські установи діяли в Одесі, Харкові, Катеринославі, Миколаєві, Маріуполі"[589]. Втім, жодної іншої згадки про консульство в Маріуполі в його монографії немає. Як немає такої згадки

---

[584] *Мариупольская жизнь.* – 6.03.1915. – С. 1.

[585] Переименование поселений, *Мариупольская жизнь.* – 31.03.1915. – С. 3; Божко Р. "Демографические зарисовки из истории Мариуполя 1914–1916 гг.", *Маріупольський краєзнавчий збірник.* 2017 р. – Тернопіль: видавництво "Терно-граф", 2017. – С. 44.

[586] *Екатеринославский адрес-календарь на 1917 год.* – Екатеринослав: Губернская типография, 1917. – С. 319.

[587] *Список госпиталей, состоящих на учете Всероссийского земского союза (на 1-ое июня 1915 года) /* Всероссийский земский союз помощи больным и раненым воинам. Отдел эвакуации. – 2-е изд. – М., 1915. – С. 70–71.

[588] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213.

[589] Пиріг Р. Я. *Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року /* НАН України. Інститут історії україни. – К.: Інститут історії України, 2018. – С. 251.

— 70 —

— 71 —

Екатеринославская губернія.

Уѣздъ.	Городъ или селеніе.	№ по порядку.	Наименованіе госпиталя.	Число обор. нум. коекъ.	Изъ нихъ сколько I, II и III разр. и заразн.	Ближайшая жел.-дор. станція (пристань).	Какой жел. дор. (рѣки).	Разстояніе отъ ст. жел. дор. (пристани) въ верстахъ.	Адресъ госпиталя: 1. Почтовый. 2. Телеграфный.
Маріупольскій	с. Малый Янисоль	82	При Мало-Янисольской Земской больницѣ	24	II—24	ст. Хлѣбодаровка 2-я	Екатерин. ж. д. (рудничн. вѣтка)	12	1. Александро-Невское почт. отд., с. Малый Янисоль, Земская больница. 2. ст. Хлѣбодаровка (съ нарочнымъ), Малоянисольская Земская больница.
»	г. Маріуполь	83	При Маріупольской Земской больницѣ	30	II—30	ст. Маріуполь	»	1/2	г. Маріуполь, Земская больница.
»	»	84	Лазаретъ въ д. Бремера	35	I—35	»	»	1 1/2	г. Маріуполь, д. Бремера, лазаретъ.
»	»	85	Въ зданіи 12-й Земской школы	25	I—25	»	»	1 1/2	г. Маріуполь, 12-я Земская школа, лазаретъ.

Іл. 119. Інформація про лазарет в будинку Бремера під час Першої світової війни

за 1918 р. і в справі німецького консульства в Маріуполі у Politisches Archiv des Auswärtigen Amts.

Натомість у цій архівній справі знаходимо свідчення того, що згодом, із грудня 1919 р. по вересень 1921 р., Евальд Бремер листувався із Міністерством закордонних справ, вже проживаючи на малій батьківщині своєї дружини, у Беккумі (Вестфалія)[590] (Іл. 120). У відповідь на чергове його звернення 2 червня 1921 р. у Міністерстві закордонних справ був складений лист, в якому, зокрема, наголошувалось, що німецьке віце-консульство в Маріуполі, яке Евальд Бремер очолював із 1899 р., припинило існування через війну Німецької і Російської імперій. Користуючись нагодою, Міністерство висловило Бремеру подяку за його тривалу консульську діяльність[591]. Втім, вже в чернетці листа від 22 червня того ж 1921 р. Міністерство уточнювало, що, попри визнання колишніх заслуг Бремера на консульській посаді, це не є підставою для визнання за ним статусу "Konsul a. D."[592].

У тому ж 1919 р., коли розпочалось це листування, Евальд Бремер купив у Беккумі у вдови Шленкофф віллу Катаріненгоф (Katharinenhof)[593]. Принаймні до 1921 р. родина Бремера мешкала на цій віллі – листи до Міністерства закордонних справ колишній німецький віце-консул у Маріуполі надсилав саме звідти[594]. Згодом кілька десятиліть ця нерухомість здавалась родиною Бремерів у оренду, і за цей час там встигло змінитись багато мешканців. Дещо згодом після Другої світової війни Бремери повернулись до Катаріненгофа і мешкають там донині. У 1980 р. Катаріненгоф був внесений до списку пам'яток Беккума. Величну споруду із вельми примітною зубчастою баштою нині можна бачити, якщо їхати із

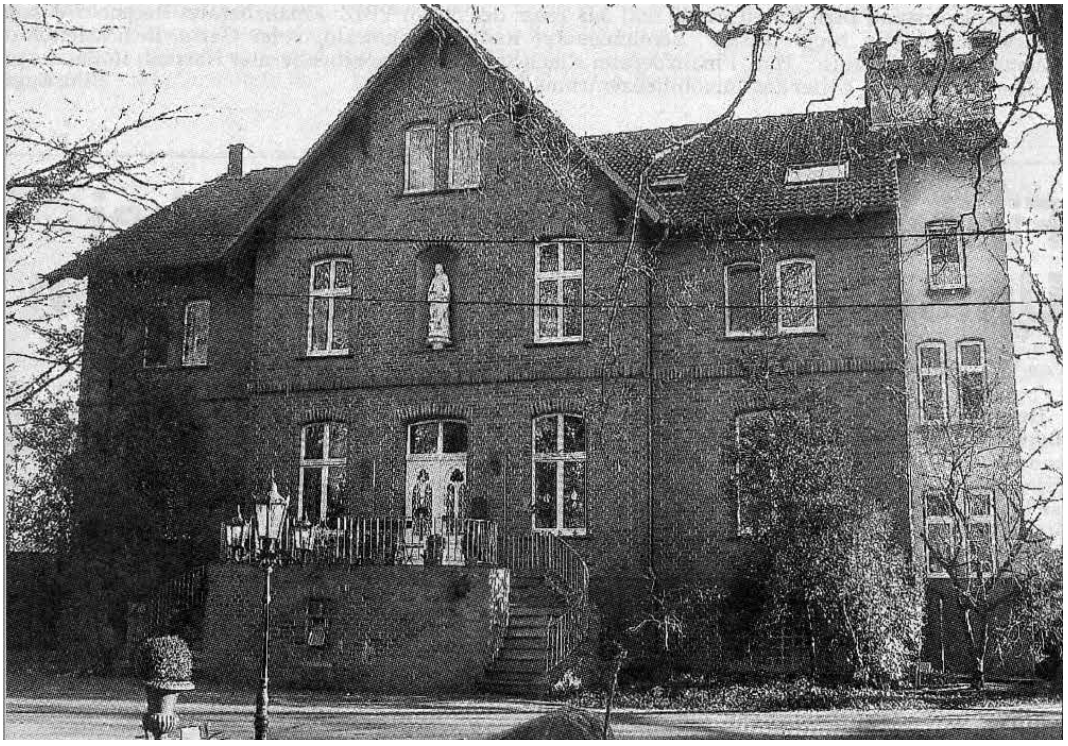
590 Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213.

591 Ibidem.

592 Ibidem.

593 Hugo Schürbüscher, "Entstehung und Entwicklung des Beckumer Katharinenhofs" (25.03.2006) // [Електронний ресурс] // URL: http://www.heimatverein-beckum.de/files/Heimatverein-Beckum/Presse/Beckumer%20Geschichte(n)/2006_03_25_Beckumer%20Geschichten%20-%20Der%20Katharinenhof.pdf (Дата звернення: 2.06.2018).

594 Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213.

Іл. 121. Вілла Катаріненгоф (Беккум), придбана Е. Бремером у 1919 р.

Беккума в напрямку міста Алена, неподалік від автобану[595] (Іл. 121). Щоправда, адреса саме як Катаріненгоф нині зазначається рідко. Натомість, згідно з останніми телефонними довідниками, Маркус, Сабіна та Моніка Бремери мешкають у Беккумі за адресою Werse 24, а Клаус-Дітер Бремер – Wiethagen 20[596]. Тож у 2019 р. виповниться сторіччя з того моменту, як Бремери оселились у Катаріненгофі.

У Маріуполі ж донині вціліла споруда, що традиційно йменується "будинок Бремера". Вона розташована за адресою вулиця Італійська, 67 (Іл. 122, 123). Цей будинок є однією з архітектурних пам'яток старого Маріуполя, тож його зображення наявне в цілій низці видань. Зокрема, у кольоровому фотоальбомі "Старый Мариуполь сегодня", виданому В. М. Веренікіним у 2012 р., де під відповідним фото так і читаємо: "Будинок, що належав німецькому консулу Бремеру. Вулиця Італійська, 67"[597]. Щоправда, заступник директора Маріупольського краєзнавчого

[595] Hugo Schürbüscher, "Entstehung und Entwicklung des Beckumer Katharinenhofs" (25.03.2006) // [Електронний ресурс] // URL: http://www.heimatverein-beckum.de/files/Heimatverein-Beckum/Presse/Beckumer%20Geschichte(n)/2006_03_25_Beckumer%20Geschichten%20-%20Der%20Katharinenhof.pdf (Дата звернення: 2.06.2018).

[596] *Das Telefonbuch* [Електронний ресурс] // URL: https://www.dastelefonbuch.de/Personen/Bremer/Beckum (Дата звернення: 1.06.2018).

[597] Вереникин В. Н. *Старый Мариуполь сегодня. Фотоальбом.* – Мариуполь, 2012. – С. 25.

Іл. 122. Колишній будинок Бремера в Маріуполі

Іл. 123. Колишній будинок Бремера в Маріуполі

музею з наукової роботи Раїса Божко висловлює сумнів з приводу того, що ця нерухомість належала саме Бремеру. Адже у адрес-календарі "Весь Мариуполь и его уезд" за 1910 р. зазначалось, що імператорське німецьке віце-консульство в Маріуполі, що працювало з 10-ї до 12-ї години дня, розташовувалось у власному будинку віце-консула Евана Карловича Бремера ("Бреммера") на вулиці Торговій[598].

[598] *Адрес-календарь "Весь Мариуполь и его уезд". 1910 г.* 1-й год издания. – Мариуполь: Типография С. А. Копкина, 1910. – С. 134.

ПІСЛЯМОВА

Такою була історія німецьких консулів у Північному Приазов'ї. Її вивчення дозволяє побачити вельми цікаві аспекти європейського вектору регіону в імперську добу. На біографіях офіційних представників Німеччини в Бердянську і Маріуполі позначились ті геополітичні процеси, що визначали європейську та світову історію XIX – початку XX ст.; складні траєкторії взаємин німецьких держав, а згодом – і безпосередньо Німецької імперії з імперією Російською; колонізаційні процеси, які були визначальним трендом історії Північного Причорномор'я і Приазов'я XVIII – першої половини XIX ст. і важливою складовою яких виступала німецька колонізація; непослідовні й суперечливі модернізаційні та урбанізаційні процеси в Російській імперії другої половини XIX – початку XX ст., в яких південноукраїнський регіон і безпосередньо його міста-порти відігравали вельми помітну роль…

При всіх наших прагненнях зробити монографію "Німецькі консули в Північному Приазов'ї" якомога багатоаспектнішою і актуалізувати в ній якомога більш представницьку джерельну базу, цілком природно, що в процесі подальших пошуків, навіть при зверненні до зовсім інших проблематик, нас чекають нові відкриття, які дадуть можливість додати нові штрихи до біографій героїв цієї книги.

Нашим першим досвідом звернення до біографій консулів у Північному Приазов'ї була стаття "Бердянские корни "Шерлока Холмса" (Бенедикта Камбербэтча)"[599], і вже після її опублікування ми з'ясували, що її герой, британський консул у Бердянську Роберт Вільям Камбербетч, був не тільки прапрадідом сучасної кінозірки, а й близьким другом представника інтересів Пруссії та великого герцогства Мекленбург-Шверін у Бердянську Корнеліуса Янцена.

Після публікації монографії "Британський консул і промисловець Джон Грієвз"[600], вже в процесі підготовки цього видання, у берлінському архіві ми натрапили на документи, які свідчать, що її герой, засновник найбільшого

---

[599] *Лыман И. И., Константинова В. Н.* Бердянские корни "Шерлока Холмса" (Бенедикта Камбербэтча) // URL: http://pro.berdyansk.biz/content.php?id=27171 (Дата звернення: 28.07.2015); *Лиман І. І., Константінова В. М.* "Бердянські коріння "Шерлока Холмса" (Бенедикта Камбербетча) // Науково-дослідний інститут історичної урбаністики // URL: http://ri-urbanhistory.org.ua/home/9-news/293-berdyanski-korinnya-sherloka-kholmsa-benedikta-kamberbetcha (Дата звернення: 28.07.2015).

[600] Лиман Ігор, Константінова Вікторія, Данченко Євген. *Британський консул і промисловець Джон Грієвз.* – Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2017. – 200 с. Текст англ., укр.

в Європі заводу з виготовлення жниварок, спочатку мав намір стати консулом зовсім не Великої Британії, а Німеччини. Та й багато сюжетів про зв'язки Грієвза і його родини з Німеччиною, наявні у тій монографії, отримали продовження в процесі пошуку джерел для книги "Німецькі консули в Північному Приазов'ї". Цікаво, що монографія про Грієвза у травні 2018 р. зовсім несподівано для нас увійшла до Топ-10 Всеукраїнського бібліотечного "Біографічного рейтингу – 2017" у номінації "Життєпис" (Іл. 124), а також стала першим лауреатом спеціальної відзнаки "За внесок у розвиток досліджень із історії дипломатії", започаткованої Науковим товариством історії дипломатії та міжнародних відносин. Це сприятиме популяризації у тому числі й історії німецького населення регіону.

Ми аж ніяк не збираємось зупинятись у вивченні проблематики. І після книги "Німецькі консули у Північному Приазов'ї" плануємо взятись за її логічне продовження – монографію "Німецькі консули у Північному Причорномор'ї". Далі буде…

ДОДАТОК 1.
СПИСКИ ІНОЗЕМНИХ КОНСУЛІВ У БЕРДЯНСЬКУ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Ім'я консула	**Країна, яку представляв**	**Роки служби**
Розоалі (Федеріко Регоалі) (віце-консул)	Сардинія	1836[601], 1839[602], 1845[603], 1850[604], 1852[605]
Яків (Джакомо) Тальяф(ф)еро (консул)	Сицилія	1842[606], 1843[607]
Сімон Тальяф(ф)еро (віце-консул)	Сицилія	1848[608]

[601] Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 107.

[602] Там само. – С. 267.

[603] Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 160.

[604] Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 107.

[605] Там само. – С. 112.

[606] Там само. – С. 107.

[607] Михайличенко В., Денисов Е., Тишаков Н. *Бердянск. Взгляд через столетия.* – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 136.

[608] Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 270.

Луїджі Кулізіч (віце-консул)	Сардинія	1850[609]
Лоренцо Тубіно (Tubino) (віце-консул)	Сардинія	1854[610], 1861[611]
Ніколас Лучич (Nicolas Lucich) (віце-консул)	Данія	1856[612], 1861[613], 1869[614]
Ян Гаспар Іванчич (Jean Ivancitsch) (консул, консульський агент)	Австрія	1857[615], 1861[616], 1862[617], 1866[618]

[609] Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 107.

[610] Там само. – С. 107.

[611] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 65.

[612] *The Edinburgh Gazette* (June 6, 1856), p. 511.

[613] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 53.

[614] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1869), p. 77.

[615] Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 195. – Спр. 894 (1857 р.) (По представлению Таврического губернского правления об имуществе, оставшемся после смерти Бердянского 3-й гильдии иностранного гостя Христофора Перановича и о взятии этого имущества в заведование Австрийским консульским агентом Иванчичем, также о денежной претензии казенных крестьян Притула и Резуна на имущество). – 198 арк.

[616] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 49.

[617] Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 42. – Спр. 114 (1862 р.) (Об освобождении от постойной повинности дома, принадлежащего Австрийскому консульскому агенту в Бердянске Иванчичу). – 8 арк.

[618] Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 142.

Михайло Єгорович (Григорович, Георгійович) Пайкос (консул, віце-консул)	Греція	1857[619], 1865[620], 1866[621], 1872[622]
Франсуа Бонне (François Bonnet) (консул)	Бельгія	1858[623], 1859[624], 1860[625], 1861[626], 1862[627], 1863[628]
Роберт Вільям	Велика Британія	1858[629], 1860[630], 1861[631],

[619] Крыжановский Василий. "11-го марта", *Одесский Вестник.* – № 33. – 21.III.1857. – С. 160.

[620] Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 76, 109.

[621] Там же. – С. 126.

[622] *Новороссийский календарь на 1873 г. /* Под ред. В. Михневича. – Одесса: Тип. П. Францова, 1872. – С. 97.

[623] Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 94. – Спр. 19: Спр. 210 (1858 р.) (О междуусобиях портового начальника г. Бердянска и порта с тамошним Бельгийским консулом Бонне). – [Справа не зберіглась].

[624] *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1859), Tome V, p. VII.

[625] Ibidem (Bruxelles, 1860), Tome VI, p. IX.

[626] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 51.

[627] *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1862), Tome VIII, p. XIII.

[628] Ibidem (Bruxelles, 1863), Tome IX, p. XIII.

[629] "Foreign-Office, January 12, 1858", *The London Gazette* (January 22, 1858), p. 310; "Postscript.", *The Spectator* (January 23, 1858), p. 87; "Foreign Office", *Morning Advertiser* (January 23, 1858), p. 2; *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1860), p. 41.

[630] *FO 65/559 – Consuls Michele and Cumberbatch //* The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254405 (Дата звернення: 18.05.2015).

[631] *FO 65/590 – Consuls at Berdiansk, Soukhoum-Kalé, Poti; Cumberbatch, Dickson, Lloyd //* The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254436 (Дата звернення: 18.05.2015).

Камбербетч (Cumberbatch) (консул)		1862[632], 1863[633] і 1864[634]
Ч. Сандріні (Ch. Sandrini) (віце-консул)	Тоскана	1858[635], 1861[636]
Корнеліус Янцен (консульський агент)	Пруссія	1859[637], 1861[638], 1862[639], 1869[640]
Корнеліус Янцен (віце-консул)	Мекленбург-Шверін	1861[641], 1869[642]

[632] *FO 65/617 – Consuls at Berdiansk, Helsingfors, Taganrog; Cumberbatch, Crowe, Carruthers //* The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254463 (Дата звернення: 18.05.2015); Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London, 1862), p. 225; Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London, 1863), p. 342.

[633] *FO 65/645 – Consuls at St. Petersburg, Berdiansk; Michele, Hill, Cumberbatch //* The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254491 (Дата звернення: 18.05.2015); Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London, 1864), p. 262.

[634] *FO 65/670 – Consuls at St. Petersburg, Berdiansk; Michele, Hill, Cumberbatch, Zohrab, Wagstaffe //* The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254516 (Дата звернення: 18.05.2015).

[635] *Rigaische Stadtblätter,* № 7 (13. Februar 1858), S. 55.

[636] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 67.

[637] GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 124–125.

[638] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 64; Preussischen Handels-Archiv, № 3 (1861), Beilage, S. 56.

[639] GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 145, 147.

[640] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 83.

[641] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 60; Regierungs-Blatt für das Großherzogthum Mecklenburg-Schwerin (Schwerin, 1861), S. XX; Rigaische Stadtblätter, № 44 (2. November 1861), S. 404.

[642] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 83.

Ян Гаспар Іванчич (Jean Gaspar Ivancitsch) (віце-консул)	Швеція і Норвегія	1861[643], 1869[644]
Франсуа Бонне (François Bonnet) (віце-консул)	Франція	1861[645]
Луї Граффані (Louis Graffagni) (віце-консул)	Сицилія	1861[646]
Михайло Єгорович (Григорович, Георгійович) Пайкос (Paicos) (віце-консул, консул)	Нідерланди	1861[647], 1869[648], 1872[649]
Іван Федорович Геммерле (Johan, Jean Haemmerle)	Пруссія	1861[650], 1862[651], 1863[652], 1864[653], 1866[654], 1867[655],

[643] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 67.

[644] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 88.

[645] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 56.

[646] Ibidem, p. 54.

[647] Ibidem, p. 62.

[648] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 84.

[649] *Новороссийский календарь на 1873 г. /* Под ред. В. Михневича. – Одесса: Тип. П. Францова, 1872. – С. 97.

[650] GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 132, 133; *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 64.

[651] GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 148–151, 164–165; *Preussischen Handelsarchiv,* № 3 (17 Januar 1862), Beilage, S. 5; *Königlich Preusischer Staats-Anzeigen,* № 273 (November 21, 1862), S. 2007.

[652] *Preussischen Handels-Archiv,* № 1 (1863), Beilage, S. 5.

[653] Ibidem, № 21 (1864), Beilage, S. 5.

[654] Ibidem, № 4 (1866), Beilage, S. 5.

[655] Ibidem, № 3 (1867), Beilage, S. 5.

(консул)		1868[656], 1869[657]
Вільям Георг Вагстафф (Wagstaff) (консул, віце-консул)	Велика Британія	1864[658], 1865[659], 1874[660], 1875[661], 1876[662]
Л. Кауфман (Kauffmann) (консул)	Бельгія	1864[663], 1865[664], 1866[665], 1869[666]
Джеймс Ернест Наполеон	Велика Британія	1865[667], 1866[668], 1867[669],

[656] *Bundesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes Band,* № 19 (Juni 1868), S. 341–342; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.

[657] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 86.

[658] *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1865), p. 118.

[659] *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1865), p. 13–14; *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1866), p. 13.

[660] *FO 65/892 – Consuls at Berdiansk, Kertch, Viborg, Helsingfors, Archangel; Zohrab, Wagstaff, Barrow, Lorrentz, Campbell, Birse, Vice-Consul at Theodosia; Barker, Political, Consular and Commercial //* The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254738 (Дата звернення: 18.05.2015).

[661] *FO 65/918 – Consuls at St. Petersburg, Taganrog; Michell, Acting-Consul Michell, Carruthers, Vice-Consuls at Berdiansk, Poti; Wagstaff, Gardner, Consular and Commercial //* The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254764 (Дата звернення: 18.05.2015); Rigaische Stadtblätter, № 7 (20. Februar 1875), S. 80.

[662] *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1875), p. 1288; Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London, 1876), p. 1557.

[663] *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1864), Tome X, p. XIII.

[664] Ibidem (Bruxelles, 1865), Tome XI, p. 13, 270.

[665] Ibidem (Bruxelles, 1866), Tome XII, p. 13.

[666] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1869), p. 75.

[667] *FO 65/689 – Consuls at Odessa, Kherson, Berdiansk, Taganrog; Murray, Stevens, Wagstaff, Zohrab, Carruthers //* The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254535 (Дата звернення: 18.05.2015); Баханов К. А., Лыман И. И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 105.

[668] *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1866), p. 51.

[669] Ibidem (London, 1867), p. 119.

Зораб (Zowrob, Zohrob, Zohrab) (консул)		1868[670], 1869[671], 1870[672], 1871[673], 1872[674], 1873[675], 1874[676]
Іван Федорович Геммерле (Johan, Jean Haemmerle, Hemmerle) (консул, консульський агент)	Бельгія	1867[677], 1868[678], 1869[679], 1872[680]
Іван Федорович Геммерле (Johan, Jean Haemmerle) (консул)	Північно-німецький союз	1868[681], 1869[682], 1870[683], 1871[684]
Луї Граффані (Louis Graffagni) (віце-консул)	Римська держава	1869[685]

[670] *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1868), p. 125.

[671] *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1869), p. 500; *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1869), p. 80.

[672] *FO 65/810 – Consuls at Warsaw, Helsingfors, Berdiansk, Poti; Mansfield, Campbell, Zohrab, Wilkinson //* The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254656 (Дата звернення: 18.05.2015).

[673] *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1872), p. 487.

[674] *Новороссийский календарь на 1873 г. /* Под ред. В. Михневича. – Одесса: Тип. П. Францова, 1872. – С. 97.

[675] *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1873), p. 1002.

[676] Ibidem (London, 1874), p. 853.

[677] *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1867), Tome XIII, p. 13.

[678] *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1868), Tome XIV, p. 13.

[679] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1869), p. 75.

[680] *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1872), Tome XVIII, p. 754.

[681] *Bundesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes Band,* № 19 (Juni 1868), S. 341–342; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.

[682] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.

[683] Ibidem.

[684] Ibidem.

[685] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1869), p. 78.

Л. Кауфман (Kaufmann) (консульський агент)	Франція	1869[686]
Ансальді (Ansaldi) (консул)	Італія	1869[687], 1870[688], 1872[689]
Л. Тубіно (L. Tubino) (віце-консул)	Італія	1869[690]
Ян Гаспар Іванчич (Jean Gaspar Ivancitsch) (консул, консульський агент)	Австро-Угорщина	1869[691], 1872[692]
Іванчич (? – отримав пропозицію)	Туреччина	1870[693]
Іванчич (? – отримав пропозицію)	Іспанія	1870[694]
Драшкович (E. Draskowitsch) (віце-консул)	Данія	1870[695], 1872[696]

[686] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1869), p. 79.

[687] Ibidem, p. 82.

[688] Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 181.

[689] *Новороссийский календарь на 1873 г. /* Под ред. В. Михневича. – Одесса: Тип. П. Францова, 1872. – С. 97.

[690] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1869), p. 82.

[691] Ibidem, p. 73.

[692] *Новороссийский календарь на 1873 г. /* Под ред. В. Михневича. – Одесса: Тип. П. Францова, 1872. – С. 97.

[693] Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 166.

[694] Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В. К. Крыжановского. Крыжановский В. К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 166.

[695] *Rigaische Stadtblätter,* № 23 (11. Juni 1870), S. 220.

[696] *Новороссийский календарь на 1873 г. /* Под ред. В. Михневича. – Одесса: Тип. П. Францова, 1872. – С. 97.

Іван Федорович Геммерле (Jean Haemmerle) (консул)	Німеччина	1871[697], 1872[698], 1873[699], 1874[700], 1875[701], 1876[702], 1877[703]
Іван Францович (Жан Франсуа, Jean) Бонне (Bonnet) (консульський	Франція	1872[704], 1877[705], 1880[706], 1885[707], 1890[708], 1892[709], 1896[710], 1897[711], 1898[712],

[697] *Deutsches Reichsgesetzblatt Band,* № 39 (1871), S. 338–339; Berlin – Da Archiv: Preußisches Geheimes Staatsarchiv Berlin-Dahlem Rep. XI, Rußland D: Intercessionalia 1817 I. AA II Rep. 6, Preuß. Consuln Rußl. 8 II Rep. 96 Rußl. 56 L. Rep. XI, Rußland D: Intercessionalia 1770–74; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.

[698] *Новороссийский календарь на 1873 г. /* Под ред. В. Михневича. – Одесса: Тип. П. Францова, 1872. – С. 97; *Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preussischer Staats-Anzeiger,* № 27 (Berlin, 31 Januar 1872), S. 595; *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115; Verzeichniss der Kaiserlich Deutschen Consulate. Januar 1872. Auswärtiges amt des Deutschen Reiches* (Berlin, 1872), S. 25.

[699] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115; *Verzeichniss der Kaiserlich Deutschen Consulate. Januar 1873. Auswärtiges amt des Deutschen Reiches* (Berlin, 1873), S. 28.

[700] *Handbuch für das Deutsche Reich* (Berlin, 1874), S. 72; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.

[701] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.

[702] *Berliner Adreß-Buch für das Jahr 1876* (Berlin, 1876), S. 19; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.

[703] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.

[704] *Новороссийский календарь на 1873 г. /* Под ред. В. Михневича. – Одесса: Тип. П. Францова, 1872. – С. 97.

[705] *Bulletin consulaire français* (Paris, 1877), p. 22.

[706] Ibidem (Paris, 1880), p. 26.

[707] Ibidem (Paris, 1885), p. 26.

[708] Ibidem (Paris, 1890), p. 25.

[709] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1892. – С. 104.

[710] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1896 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1896. – С. 73.

[711] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1897 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1897. – С. 74; Вся Россия. 1897. – Т. 2. – СПб.: Издание А. С. Суворина. – Кол. 2163.

[712] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1898 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1898. – С. 81.

агент, консул)		1899[713], 1900[714],1901[715], 1902[716], 1903[717], 1904[718], 1905[719], 1908[720], 1910[721], 1911[722], 1912[723], 1913[724], 1914[725], 1915[726], 1916[727],

[713] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1899 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1899. – С. 94.

[714] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1900 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1900. – С. 103.

[715] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1901 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1901. – С. 103.

[716] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1902. – С. 89.

[717] *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1903 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 127.

[718] *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1904 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 134.

[719] Иванов Я. М. *Труды отдела торговых портов. Выпуск XVII. Описание Бердянскаго порта.* – СПб., 1905. – С. 48–49; *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1905 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 211.

[720] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии. На 1908 год.* – Симферополь: 1908. – С. 146.

[721] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1910 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1910. – С. 165.

[722] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 38; Вся Россия. Справочная книга. – К.: Издание т-ва Л. М. Фиша, 1911. – Кол. 701.

[723] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1912 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1912. – С. 170.

[724] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1913. – С. 175; Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913 (Gotha, 1913), p. 1148.

[725] *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137.

[726] *Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1915. – С. 94.

[727] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1916 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1916. – С. 87.

		1917[728], 1918[729]
Іван Францович (Жан Франсуа) Бонне (консул, віце-консул)	Бельгія	1872[730], 1897[731], 1905[732], 1913[733], 1916[734], 1917[735]
Домініко Палумбо (Dominico Palumbo) (віце-консул)	Італія	1875[736], 1877[737]
Харві Роберт Лоу (Лове, Лоуе, Ло) (Lowe)	Велика Британія	1877[738], 1878[739], 1879[740], 1880[741], 1881[742], 1882[743],

[728] *Памятная книжка Таврической губернии, 1917 /* Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г. Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 94.

[729] *Friedensstimme* (Juli 27, 1918), S. 6.

[730] *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1147.

[731] *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: Издание А. С. Суворина. – Кол. 2163.

[732] Иванов Я. М. *Труды отдела торговых портов. Выпуск XVII. Описание Бердянскаго порта.* – СПб., 1905. – С. 48–49.

[733] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1913. – С. 175; Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913 (Gotha, 1913), p. 1147.

[734] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1916 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1916. – С. 87.

[735] *Памятная книжка Таврической губернии, 1917 /* Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г. Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 94.

[736] *Rigaische Stadtblätter,* № 39 (2. October 1875), S. 350.

[737] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115, S. 81.

[738] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115, S. 81; Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 26564 (О назначении Великобританским вице-консулом в г. Бердянске Гарвей-Роберта Лове (Lowe). 27 ноября 1876 г. – 20 января 1877 г.). – 8 арк.; *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1877), p. 825.

[739] *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls.* London, 1878, p. 725.

[740] Ibidem. London, 1879, p. 1431.

[741] Ibidem. London, 1880, p. 845.

[742] Ibidem. London, 1881, p. 1038.

[743] Ibidem. London, 1882, p. 1099.

(віце-консул)		1883[744], 1884[745], 1885[746], 1886[747], 1887[748], 1888[749], 1889[750], 1890[751], 1891[752], 1892[753], 1894[754],

[744] *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls.* London, 1883, p. 381.

[745] Ibidem. London, 1884, p. 351.

[746] Ibidem. London, 1885, p. 593.

[747] *Foreign Office. 1887. Annual Series. № 80. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1886 on the Trade of the Ports of the Sea of Azoff* (London: Harrison and Sons, 1887), p. 17.

[748] Ibidem. *1888. Annual Series. № 346. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1887 on the Trade of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1888), p. 1, 15–17.

[749] Ibidem. *1889. Annual Series. № 536. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1888 on the Trade of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1889), p. 20–24.

[750] Ibidem. *1890. Annual Series. № 675. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1889 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1890), p. 21–24.

[751] Ibidem. *1891. Annual Series. № 821. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1890 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1891), p. 7–8; *Foreign Office. 1891. Annual Series. № 841. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1890 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1891), p. 22–27.

[752] Ibidem. *1892. Annual Series. № 1002. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1891 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1892), p. 7; *Foreign Office. 1892. Annual Series. № 1042. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1891 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1892), p. 29–34.

[753] Ibidem. *1893. Annual Series. № 1155. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1892 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1893), p. 8; *Foreign Office. 1893. Annual Series. № 1234. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1892 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1893), p. 27–32.

[754] Ibidem. *1895. Annual Series. № 1511. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1894 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1895), p. 8; *Foreign Office. 1895. Annual Series. № 1620. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1894 on the Trade & c., of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1895), p. 17–22.

		1896[755], 1897[756], 1898[757], 1899[758], 1900[759], 1901[760], 1902[761], 1903[762] (?)
Карл Оссенкоп (Karl Ossenkop) (консул)	Німеччина	1879[763], 1880[764], 1881[765], 1882[766], 1883[767], 1884[768],

[755] *Foreign Office. 1897. Annual Series. № 1948. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1896 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1897), p. 21–25.

[756] *№ 2076. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1897 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1898), p. 23–27; *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: Издание А. С. Суворина. – Кол. 2163.

[757] *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1898), p. 23.

[758] *№ 2447. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1899 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1900), p. 23–25.

[759] *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1900), p. 23; № 2613. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1900 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1901), p. 21–24.

[760] Ibidem (London, 1901), p. 21; *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1892. – С. 104.

[761] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1902. – С. 89.

[762] *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1903 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 127.

[763] Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 26994 (О назначении в г. Бердянск германским консулом доктора Карла Осенкопа); *Handbuch für die deutsche Handels-Marine* (Berlin, 1879), S. 84; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.

[764] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.

[765] Ibidem; Ibidem, R 141204.

[766] Ibidem, R 141204.

[767] Ibidem; Arnold Steinmann-Bucher, *Die Reform des Konsulatswesens aus dem volkswirthschaftlichen Gesichtspunkte* (Berlin: R. von Deckers Verlag, 1884), S. 198.

[768] Arnold Steinmann-Bucher, *Die Reform des Konsulatswesens aus dem volkswirthschaftlichen Gesichtspunkte* (R. von Deckers verlag, 1884), S. 198; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

		1885[769], 1886[770], 1887[771], 1888[772], 1889[773], 1890[774]
Фелікс (Феліче) Фомич Порро (віце-консул, консульський агент)	Італія	1885[775], 1892[776]
Андронік Михайлович Пайкос (віце-консул)	Швеція і Норвегія	1890[777], 1892[778], 1896[779], 1897[780], 1898[781], 1899[782],

[769] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1885* (Saint-Petersbourg, 1885), p. 71; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

[770] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

[771] Ibidem.

[772] Ibidem.

[773] *Der Einjährig-Freiwillige im deutschen Heere und in Der marine: Ein Handbuch zunächst für Einjährig* (Liebelsche buchhandlung, 1889), S. 48; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

[774] Бердянск, *Одесский Вестник.* – № 252. – 25.IX.1890. – С. 3; *Central-Blatt für das Deutsche Reich* (Berlin, 1890), S. 347; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

[775] Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 2. – Спр. 2106 (По отношению департамента Внутренних сношений Министерства иностранных дел о назначении Феликса Порро итальянским консульским агентом в Бердянске. 1885); Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 147.

[776] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1892. – С. 104.

[777] Бердянск, *Одесский Вестник.* – № 65. – 10.III.1890. – С. 3.

[778] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1892. – С. 104.

[779] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1896 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1896. – С. 73.

[780] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1897 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1897. – С. 74; *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: Издание А. С. Суворина. – Кол. 2163.

[781] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1898 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1898. – С. 81.

[782] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1899 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1899. – С. 94.

		1900[783], 1901[784], 1902[785], 1903[786], 1904[787], 1905[788], 1908[789], 1910[790], 1911[791]
Петро Скуфас (Скуфос) (консул)	Греція	1891[792]
Едуард Якович Ерам-Ефенді (віце-консул)	Туреччина	1892[793], 1896[794], 1897[795], 1898[796], 1899[797], 1900[798],

[783] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1900 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1900. – С. 103.

[784] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1901 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1901. – С. 103.

[785] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1902. – С. 89.

[786] *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1903 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 127.

[787] *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1904 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 134.

[788] Иванов Я. М. *Труды отдела торговых портов. Выпуск XVII. Описание Бердянскаго порта.* – СПб., 1905. – С. 49; *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1905 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 211.

[789] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии. На 1908 год.* – Симферополь: 1908. – С. 146.

[790] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1910 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1910. – С. 165.

[791] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: Типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 38; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: Издание т-ва Л. М. Фиша, 1911. – Кол. 701.

[792] Бердянск, *Одесский Вестник.* – № 191. – 24.VII(5.VIII).1891. – С. 3.

[793] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1892. – С. 104.

[794] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1896 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1896. – С. 73.

[795] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1897 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1897. – С. 74; *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: Издание А. С. Суворина. – Кол. 2163.

[796] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1898 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1898. – С. 81.

[797] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1899 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1899. – С. 95.

[798] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1900 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1900. – С. 103.

		1901[799]
Олександр Какос (віце-консул)	Греція	1892[800]
Михайло Іванович Орсеро (віце-консул)	Данія	1892[801], 1896[802], 1897[803], 1898[804], 1899[805], 1900[806], 1901[807], 1902[808], 1903[809]
Андрій Йосипович (Анджело	Іспанія	1892[810], 1896[811], 1897[812],

[799] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1901 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1901. – С. 103.

[800] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1892. – С. 104.

[801] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1892. – С. 104.

[802] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1896 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1896. – С. 73.

[803] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1897 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1897. – С. 74; *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: Издание А. С. Суворина. – Кол. 2163.

[804] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1898 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1898. – С. 81.

[805] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1899 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1899. – С. 94.

[806] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1900 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1900. – С. 103.

[807] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1901 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1901. – С. 103.

[808] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1902. – С. 89.

[809] *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1903 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 127.

[810] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1892. – С. 104.

[811] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1896 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1896. – С. 73.

[812] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1897 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1897. – С. 74; *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: Издание А. С. Суворина. – Кол. 2163.

Степанович) Сангуінетті (Сангуінеті, Сангвінеті) (віце-консул)		1898[813], 1899[814], 1900[815], 1901[816], 1902[817], 1903[818], 1904[819], 1905[820], 1908[821], 1910[822], 1911[823], 1912[824], 1913[825], 1914[826], 1915[827],

[813] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1898 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1898. – С. 81.

[814] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1899 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1899. – С. 94.

[815] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1900 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1900. – С. 103.

[816] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1901 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1901. – С. 103.

[817] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1902. – С. 89.

[818] *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1903 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 127.

[819] *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1904 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 134.

[820] Иванов Я. М. *Труды отдела торговых портов. Выпуск XVII. Описание Бердянского порта.* – СПб., 1905. – С. 49; *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1905 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 211.

[821] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии. На 1908 год.* – Симферополь: 1908. – С. 146.

[822] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1910 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1910. – С. 166.

[823] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: Типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 38; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: Издание т-ва Л. М. Фиша, 1911. – Кол. 701.

[824] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1912 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1912. – С. 170.

[825] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1913. – С. 175.

[826] *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137.

[827] *Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1915. – С. 94.

		1916[828], 1917[829]
Наталій Матвійович Луппі (Лупі-Натале) (консульський агент)	Австро-Угорщина	1892[830], 1897[831]
Грін (Greene) (в. о. віце-консула)	Велика Британія	1893[832]
Антоніо (Андрій) Сангвінетті	Греція	(?)
Михайло Іванович Орсеро (консульський агент, віце-консул)	Австро-Угорщина	1896[833], 1897[834], 1898[835], 1899[836], 1900[837], 1901[838], 1902[839], 1903[840]

[828] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1916 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1916. – С. 87.

[829] *Памятная книжка Таврической губернии, 1917 /* Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г.Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 94.

[830] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1892. – С. 104.

[831] *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: Издание А. С. Суворина. – Кол. 2163.

[832] *Foreign Office. 1894. Annual Series. № 1375. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1893 on the Trade & c. of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1894), p. 24–29.

[833] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1896 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1896. – С. 73.

[834] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1897 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1897. – С. 74.

[835] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1898 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1898. – С. 82.

[836] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1899 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1899. – С. 95.

[837] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1900 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1900. – С. 103.

[838] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1901 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1901. – С. 103.

[839] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1902. – С. 89.

[840] *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1903 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 127.

Спиридон Габріеле (Gabrielli, Gabriele, Gabroellen) (в. о. віце-консула)	Велика Британія	1896[841], 1898[842], 1902[843]
Іоанн Йоакимович Іозеф (Іосіф) (віце-консул)	Греція	1896[844], 1897[845], 1899[846]
Енріко (Генріх, Маріо) Михайлович Даллорсо (Далл'Орсо, Доллорсо)	Італія	1896[847], 1897[848], 1898[849], 1899[850], 1900[851], 1901[852], 1902[853], 1903[854], 1904[855],

[841] *Foreign Office. 1896. Annual Series. № 1736. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1895 on the Trade and Commerce of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1896), p. 19–24.

[842] *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1899), p. 26.

[843] *№ 2842. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1901 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1902), p. 29–31.

[844] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1896 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1896. – С. 73.

[845] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1897 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1897. – С. 74.

[846] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1899 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1899. – С. 94.

[847] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1896 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1896. – С. 73.

[848] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1897 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1897. – С. 74; *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: Издание А. С. Суворина. – Кол. 2163.

[849] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1898 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1898. – С. 82.

[850] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1899 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1899. – С. 95.

[851] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1900 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография: 1900. – С. 103.

[852] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1901 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1901. – С. 103.

[853] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1902. – С. 89.

[854] *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1903 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 127.

[855] *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1904 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 134.

(консульський агент)		1905[856], 1906[857], 1908[858], 1910[859], 1911[860], 1912[861], 1913[862], 1914[863], 1915[864], 1916[865], 1917[866], 1918[867]
Хронопулос (консул)	Греція	1897[868]
Андронік Михайлович Пайкос (віце-консул)	Нідерланди	1897[869]

[856] Иванов Я. М. *Труды отдела торговых портов. Выпуск XVII. Описание Бердянского порта.* – СПб., 1905. – С. 49; *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1905 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 211.

[857] Денисов Е., Михайличенко В., Киосев А. Б*ердянский морской торговый порт: Его история от основания в 1830 году до наших дней, главные события на 180-летнем пути, рассказ о людях, оставивших заметный след в биографии порта.* – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 117.

[858] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии. На 1908 год.* – Симферополь: 1908. – С. 146.

[859] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1910 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1910. – С. 166.

[860] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: Типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 38; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: Издание т-ва Л. М. Фиша, 1911. – Кол. 701.

[861] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1912 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1912. – С. 170.

[862] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1913. – С. 175.

[863] *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137.

[864] *Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1915. – С. 94.

[865] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1916 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1916. – С. 87.

[866] *Памятная книжка Таврической губернии, 1917 /* Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г. Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 94.

[867] *Friedensstimme* (Juli 27, 1918), S. 6.

[868] *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: Издание А. С. Суворина. – Кол. 2163.

[869] Там же.

Ламбро Георгійович Амбанопуло (Амбонопуло) (віце-консул)	Греція	1898[870], 1902[871], 1903[872]
Антон Дмитрович Ксантос (віце-консул)	Греція	1900[873], 1901[874]
Ромелло Лаврентійович (Ілларіонович) Тубіно (консульський агент,	Австро-Угорщина	1900[875], 1904[876], 1905[877], 1906[878], 1908[879], 1910[880], 1911[881], 1912[882], 1913[883],

[870] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1898 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1898. – С. 81.

[871] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1902. – С. 89.

[872] *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1903 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 127.

[873] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1900 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1900. – С. 103.

[874] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1901 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1901. – С. 103.

[875] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1900* (Saint-Petersbourg, 1900), p. 70.

[876] *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1904 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 134.

[877] Иванов Я.М. *Труды отдела торговых портов. Выпуск XVII. Описание Бердянскаго порта.* – СПб., 1905. – С. 49; *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1905 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 211.

[878] Денисов Е., Михайличенко В., Киосев А. *Бердянский морской торговый порт: Его история от основания в 1830 году до наших дней, главные события на 180-летнем пути, рассказ о людях, оставивших заметный след в биографии порта.* – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 117.

[879] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии. На 1908 год.* – Симферополь: 1908. – С. 146.

[880] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1910 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1910. – С. 166.

[881] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: Типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 38; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: Издание т-ва Л. М. Фиша, 1911. – Кол. 701.

[882] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1912 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1912. – С. 170.

[883] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1913. – С. 175.

віце-консул)		1914[884]
Дмитракі Ефенді-Іонідіс (віце-консул)	Туреччина	1902[885], 1903[886]
Григорій (Георгій, Георгіс) Іванович Пападакі (Papadakis) (консул, віце-консул)	Греція	1903[887], 1904[888], 1905[889], 1908[890], 1910[891], 1911[892], 1912[893], 1913[894], 1914[895], 1915[896], 1917[897], 1918[898]

[884] *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137.

[885] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1902. – С. 89.

[886] *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1903 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 127.

[887] *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1149.

[888] *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1904 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 134.

[889] Иванов Я. М. *Труды отдела торговых портов. Выпуск XVII. Описание Бердянскаго порта.* – СПб., 1905. – С. 49; Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1905 год. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 211.

[890] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии. На 1908 год.* – Симферополь: 1908. – С. 146.

[891] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1910 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1910. – С. 165.

[892] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: Типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 38; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: Издание т-ва Л. М. Фиша, 1911. – Кол. 701.

[893] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1912 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1912. – С. 170.

[894] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1913. – С. 175; *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1149.

[895] *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137.

[896] *Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1915. – С. 94.

[897] *Памятная книжка Таврической губернии, 1917 /* Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г. Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 94.

[898] *Friedensstimme* (Juli 27, 1918), S. 6.

Іван Францович (Жан Франсуа) Бонне (в.о. віце-консула)	Данія	1904[899], 1905[900], 1908[901], 1910[902], 1911[903], 1912[904], 1913[905]
Джон Едуардович Грієвз (Greaves) (віце-консул)	Велика Британія	1907[906], 1908[907], 1909[908], 1910[909], 1911[910], 1912[911], 1913[912], 1914[913],

[899] *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1904 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 134.

[900] Иванов Я. М. *Труды отдела торговых портов. Выпуск XVII. Описание Бердянскаго порта.* – СПб., 1905. – С. 48–49; *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1905 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 211.

[901] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии. На 1908 год.* – Симферополь: 1908. – С. 146.

[902] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1910 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1910. – С. 165.

[903] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: Типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 38; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: Издание т-ва Л. М. Фиша, 1911. – Кол. 701.

[904] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1912 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1912. – С. 170.

[905] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1913. – С. 175.

[906] *The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book, 1917* (London: Harrison and Sons, 1917), p. 295.

[907] *№ 4295. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1909), p. 68–75.

[908] *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1909), p. 68.

[909] Ibidem (London, 1910), p. 47.

[910] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: Типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 38; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: Издание т-ва Л. М. Фиша, 1911. – Кол. 701.

[911] *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1912), p. 37.

[912] Ibidem (London, 1913), p. 37.

[913] *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137.

		1915[914], 1916[915], 1917[916], 1918[917]
Андронік Михайлович Пайкос (віце-консул)	Швеція	1912[918]
Александр Романович Зуккау (Alexander Sukkau) (віце-консул)	Німеччина	1912[919], 1913[920], 1914[921]
Генріх Фомич Туржанський (віце-консул)	Швеція	1913[922], 1914[923], 1915[924], 1916[925]
Генріх Абрамович Едігер (віце-консул)	Данія	1914[926], 1915[927], 1917[928]

[914] *Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1915. – С. 94.

[915] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1916 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1916. – С. 87.

[916] *Памятная книжка Таврической губернии, 1917 /* Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г.Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 94.

[917] *Friedensstimme* (Juli 27, 1918), S. 6.

[918] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1912 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1912. – С. 170.

[919] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204; *Central-Blatt für das Deutsche Reich* (Berlin, 1912), S. 277.

[920] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204; *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1146.

[921] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204; *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137.

[922] *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1913. – С. 175.

[923] *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137.

[924] *Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1915. – С. 94.

[925] *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1916 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1916. – С. 87.

[926] *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137.

[927] *Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1915. – С. 94.

[928] *Памятная книжка Таврической губернии, 1917 /* Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г. Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 94.

ДОДАТОК 2.
СПИСКИ ІНОЗЕМНИХ КОНСУЛІВ У МАРІУПОЛІ В XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Ім'я консула	**Країна, яку представляв**	**Роки служби**
Густаво Джерболіні (віце-консул)	Сардинія	1836[929]
Мікеле Акаме (віце-консул)	Сицилія	1842[930]
П'єтро Ск'яффіно (віце-консул)	Сицилія	1844[931]
П'єтро Ск'яффіно (віце-консул)	Сардинія	1850[932]
Джерболіні (Джербуліні, Джербулліні) (консул)	Італія	Друга пол. XIX ст.[933]

[929] Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 107.

[930] Там само. – С. 107.

[931] Там само. – С. 270.

[932] Там само. – С. 107.

[933] *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: Типо-литография А. А. Франтова, 1892. – С. 144; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017); Новікова С. В. "Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.)", *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 50.

Етьєн Мамбеллі (Etienne Mambelli, Mimbelli) (консул, віце-консул)	Тоскана	1858[934], 1861[935]
Етьєн Мамбеллі (Etienne Mambelli) (консул)	Римська держава	1861[936], 1869[937]
Джованні Драскович (Giovanni Drascowitch) (консульський агент)	Австрія	1861[938]
Джованні Драскович (Giovanni Drascowitch) (віце-консул)	Швеція та Норвегія	1861[939]
П'єр Шиаффіно (Pierre Schiaffino) (віце-консул)	Сардинія	1861[940]
Ланфранко (Lanfranco) (консульський агент)	Сардинія	1861[941]
П'єр Шиаффіно (Pierre Schiaffino) (віце-консул)	Сицилія	1861[942]
Матіас Ковачевич (Covacevitch) (віце-консул)	Мекленбург-Шверін	1861[943], 1869[944]

[934] "Распоряжения правительства", *Екатеринославские губернские ведомости.* – 8.02.1858. – № 6; Rigaische Stadtblätter, № 7 (13. Februar 1858), S. 55.

[935] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 67.

[936] Ibidem, p. 64.

[937] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 78.

[938] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 49.

[939] Ibidem, p. 67.

[940] Ibidem, p. 65.

[941] Ibidem.

[942] Ibidem, p. 54.

[943] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 60.

[944] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 83.

Франсуа Ковачевич (Francois Cowacewitch, Covacevitch) (консул)	Бельгія	1861[945], 1862[946], 1863[947], 1864[948], 1865[949], 1866[950], 1867[951], 1868[952],1869[953]
Матіас Ковачевич (віце-консул)	Північно-німецький союз	1868[954]
Франсуа Ковачевич (віце-консул)	Північно-німецький союз	1868[955], 1869[956]
Ковачевич (віце-консул)	Пруссія	1869[957]
М. Поппович (M. Poppovitch) (консульський агент)	Австрія (Австро-Угорщина)	1869[958]
Ковачевич (Kovacevitch) (віце-консул)	Швеція і Норвегія	1869[959]

[945] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 51.

[946] *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1862), Tome VIII, p. XIII, 194.

[947] Ibidem (Bruxelles, 1863), Tome IX, p. XIII, 253.

[948] Ibidem (Bruxelles, 1864), Tome X, p. XIII.

[949] Ibidem (Bruxelles, 1865), Tome XI, p. 272.

[950] Ibidem (Bruxelles, 1866), Tome XII, p. 13.

[951] Ibidem (Bruxelles, 1867), Tome XIII, p. 13.

[952] Ibidem (Bruxelles, 1868), Tome XIV, p. 13.

[953] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 75.

[954] *Bundesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes Band,* № 19 (Juni 1868), S. 341–342; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212.

[955] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212.

[956] Ibidem.

[957] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 86.

[958] Ibidem, p. 73.

[959] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 88.

Пелагутті (Пелагатті, Пеллагатті, Н. Pelagutti) (консульський агент)	Франція	1869[960], 1897[961]
П'єр Шиаффіно (Schiaffino) (віце-консул)	Італія	1869[962]
Пелагутті (Пелагатті, Пеллагатті, Н. Pelagutti, Pelagotti) (консульський агент)	Італія	1869[963]
Петрос Калогера (Калеірі)	Греція	Кінець 1860-х[964]
Марк Поппович (Mark Poppowitsch)	Швеція і Норвегія	1870[965]
Іван Деспот (Jean Despot) (віце-консул)	Північно-німецький союз	1871[966]
Іван Деспот (Jean Despot) (віце-консул)	Німеччина	1871[967], 1872[968], 1873[969], 1874[970]

[960] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 79.

[961] *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: Издание А. С. Суворина. – Кол. 606.

[962] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 82.

[963] Ibidem, p. 82.

[964] Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[965] *Rigaische Stadtblätter,* № 23 (11. Juni 1870), S. 220.

[966] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1871, № 39, S. 338–339.

[967] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; *Deutsches Reichsgesetzblatt Band,* № 39 (1871), S. 338–339; *Jahresberichte der Handels- und Gewerbekammern in Württemberg für Das Jahr 1870, mit einem statistischen Unhang* (Stuttgard, 1871), S. 271.

[968] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; *Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preussischer Staats-Anzeiger,* № 27 (Berlin, 31 Januar 1872), S. 595; *Verzeichniss der Kaiserlich Deutschen Consulate. Januar 1872. Auswärtiges amt des Deutschen Reiches* (Berlin, 1872), S. 26.

[969] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; *Central-Blatt für das Deutsche Reich, № 5* (Berlin, 7 Februar 1873), S. 35; *Verzeichniss der Kaiserlich Deutschen Consulate. Januar 1873. Auswärtiges amt des Deutschen Reiches* (Berlin, 1873), S. 28.

[970] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; *Central-Blatt für das Deutsche Reich,* № 46 (Berlin, 13 November 1874), S. 414.

Іванович (Joseph Ivanovich) (консул)	Бельгія	1872[971]
Еммануїл Спиридонович Ді-Поллоне (Ді Полоне, Ді-Поллоні, де-Поллоні) (віце-консул)	Австро-Угорщина	1895[972], 1900[973], 1910[974], 1911[975], 1912[976]
Еммануїл (Номіс) Спиридонович Ді-Поллоне	Італія	1895[977], 1897[978], 1899[979], 1900[980], 1910[981],

[971] *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1872), Tome XVIII, p. 180.

[972] Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[973] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1900* (Saint-Petersbourg, 1900), p. 70.

[974] *Весь Мариуполь и его уезд. Адрес-календарь.* – Мариуполь: Типография С.А. Копкина, 1910. – С. 134; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[975] *Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г. Издание губернского статистического комитета.* – Екатеринослав: Типо-литография губернского правления, 1911. – С. 159; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: Издание т-ва Л. М. Фиша, 1911. – Кол. 366.

[976] *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113.

[977] Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[978] *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: Издание А. С. Суворина. – Кол. 606.

[979] *Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес-календарь на 1900 г.* Издание Екатеринославского губернского статистического комитета, под редакциею секретаря Комитета Я. Г. Гололобова. – Выпуск первый. – Екатеринослав: Типо-литография губернского правления, 1899. – С. 53.

[980] Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[981] *Весь Мариуполь и его уезд. Адрес-календарь.* – Мариуполь: Типография С. А. Копкина, 1910. – С. 134; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

(Ді Полоне, де-Поллоні) (віце-консул, консульський агент)		1911[982], 1912[983], 1916[984], 1917[985]
Йосип Миколайович Видович (Widovitch) (віце-консул)	Іспанія	1895[986], 1910[987], 1911[988], 1912[989], 1913[990], 1916[991], 1917[992]
Фотій Костянтинович Звороно	Греція	1895 (?)[993],

[982] *Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г. Издание губернского статистического комитета.* – Екатеринослав: Типо-литография губернского правления, 1911. – С. 159; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: Издание т-ва Л. М. Фиша, 1911. – Кол. 366.

[983] *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113.

[984] *Адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1916 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1916.

[985] *Екатеринославский адрес-календарь на 1917 год.* – Екатеринослав: Губернская типография, 1917. – С. 319.

[986] Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[987] *Весь Мариуполь и его уезд. Адрес-календарь.* – Мариуполь: Типография С. А. Копкина, 1910. – С. 135; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[988] *Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г.* Издание губернского статистического комитета. – Екатеринослав: Типо-литография губернского правления, 1911. – С. 159; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: Издание т-ва Л. М. Фиша, 1911. – Кол. 366; Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913 (Gotha, 1913), p. 1148.

[989] *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113.

[990] *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique.* 1913 (Gotha, 1913), p. 1148.

[991] *Адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1916 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1916; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[992] *Екатеринославский адрес-календарь на 1917 год.* – Екатеринослав: Губернская типография, 1917. – С. 319.

[993] Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

(Зворонов, Ph. Svoronos) (консул, віце-консул)		1906[994], 1910–1917[995], (1910[996], 1911[997], 1912[998], 1913[999], 1916[1000], 1917[1001])
Вільям Фомич Вальтон (William Sherrington Walton) (віце-консул)	Велика Британія	1896[1002], 1897[1003], 1898[1004], 1899[1005], 1901[1006],

[994] *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1149.

[995] Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[996] *Весь Мариуполь и его уезд. Адрес-календарь.* – Мариуполь: Типография С. А. Копкина, 1910. – С. 135.

[997] *Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г.* Издание губернского статистического комитета. – Екатеринослав: Типо-литография губернского правления, 1911. – С. 159; Вся Россия. Справочная книга. – К.: Издание т-ва Л. М. Фиша, 1911. – Кол. 366.

[998] *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113.

[999] *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1149.

[1000] *Адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1916 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1916.

[1001] *Екатеринославский адрес-календарь на 1917 год.* – Екатеринослав: Губернская типография, 1917. – С. 319.

[1002] "Mr. Vice-Consul Walton reports as follows", *Foreign Office. 1897. Annual Series. № 1948. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1896 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1897), p. 15–21.

[1003] "Mr. Vice-Consul Walton reports as follows", № 2076. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1897 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1898), p. 15–23.

[1004] "Mr. Vice-Consul Walton reports as follows", № 2265. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1898 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1899), p. 16–25.

[1005] "Mr. W. S. Walton reports as follows", № 2447. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1899 on the Trade and Commerce of Taganrog and Distric*t (London: Harrison and Sons, 1900), p. 15–23; *Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес-календарь на 1900 г.* Издание Екатеринославского губернского статистического комитета, под редакциею секретаря Комитета Я. Г. Гололобова. – Выпуск первый. – Екатеринослав: Типо-литография губернского правления, 1899. – С. 53.

[1006] "Mr. Vice-Consul Walton reports as follows", № 2842. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1901 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1902), p. 15–25.

		1902[1007], 1903[1008], 1905[1009], 1906[1010], 1907[1011], 1908[1012], 1909[1013], 1910[1014], 1911[1015], 1912[1016],

[1007] "Mr. Vice-Consul Walton reports as follows", № 3115. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1902 on the Trade and Commerce of the Consular District Rostov-on-Don* (London: Harrison and Sons, 1904), p. 9–20.

[1008] Ibidem, № 3173. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1903 on the Trade of Rostov-on-Don and District* (London: Harrison and Sons, 1904), p. 24–35.

[1009] Ibidem, *№ 3610. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1905 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don* (London: Harrison and Sons, 1906), p. 10–21.

[1010] Ibidem, *№ 3792. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1906 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don* (London: Harrison and Sons, 1907), p. 10–22.

[1011] Ibidem, *№ 4027. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1907 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don* (London: Harrison and Sons, 1908), p. 20–35.

[1012] Ibidem, *№ 4295. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1909), p. 86–102.

[1013] Ibidem, *№ 4537. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1909 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1910), p. 88–102.

[1014] *Весь Мариуполь и его уезд. Адрес-календарь.* – Мариуполь: Типография С. А. Копкина, 1910. – С. 134; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[1015] "Mr. Vice-Consul W. S. Walton reports as follows", *№ 4965. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1911 on the Trade and Agriculture of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1912), p. 61–77; *Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г.* Издание губернского статистического комитета. – Екатеринослав: Типо-литография губернского правления, 1911. – С. 159; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: Издание т-ва Л. М. Фиша, 1911. – Кол. 366.

[1016] "Mr. Vice-Consul Walton reports as follows", *№ 5114. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1912 on the Trade of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1913), p. 65–79; *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113.

		1914[1017], 1916[1018], 1917[1019]
Кіоццо (віце-консул)	Швеція і Норвегія	1897[1020]
Пеллагатті (віце-консул)	Іспанія	1897[1021]
Микола Лук'янович Трипкович (консульський агент, віце-консул)	Австро-Угорщина	1897[1022], 1899[1023], 1900[1024]
Давід Олександрович Хараджаєв (віце-консул)	Греція	1898[1025], 1899[1026]
П. Боначич (консул)	Австро-Угорщина	?[1027]

[1017] "Патриотическая манифестация", *Мариупольская жизнь.* – 4.VIII.1914; *Мариупольская жизнь.* – 5.VIII.1914; "Манифестация", *Мариупольская жизнь.* – 10.XI.1914.

[1018] *Адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1916 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1916; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[1019] C. E. W. Petersson, *How to Do Business with Russia. Hints and Advice to Business Men Dealing with Russia* (London, Bath, New York and Melbourne: Sir Issac Pitman & Sons, Ltd, 1917), p. 198; Robert L. Jarman, R. Jarman, *Soviet Union Political Reports 1917–1970,* vol. 1 (Cambridge Archive Editions, 2004), p. 63; *Екатеринославский адрес-календарь на 1917 год.* – Екатеринослав: Губернская типография, 1917. – С. 319.

[1020] *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: Издание А. С. Суворина. – Кол. 606.

[1021] Там же.

[1022] Там же.

[1023] *Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес-календарь на 1900 г.* Издание Екатеринославского губернского статистического комитета, под редакциею секретаря Комитета Я. Г. Гололобова. – Выпуск первый. – Екатеринослав: Типо-литография губернского правления, 1899. – С. 53.

[1024] Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[1025] Там же.

[1026] *Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес-календарь на 1900 г.* Издание Екатеринославского губернского статистического комитета, под редакциею секретаря Комитета Я. Г. Гололобова. – Выпуск первый. – Екатеринослав: Типо-литография губернского правления, 1899. – С. 53.

[1027] Новікова С. В. "Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.)", *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 48.

Евальд (Еван, Іван) Карлович Бремер (Бреммер) (Ewald Bremer) (віце-консул, консул)	Німеччина	1899[1028], 1900[1029], 1901[1030], 1902[1031], 1903[1032], 1904[1033], 1905[1034], 1906[1035], 1907[1036], 1908[1037], 1910[1038], 1911[1039], 1912[1040], 1913[1041],

[1028] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213; *Central-Blatt für das Deutsche Reich* (Berlin, 1899), S. 249; *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1146.

[1029] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1900* (Saint-Petersbourg, 1900), p. 68.

[1030] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; Bremer, "Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Konsulats für das Jahr 1901", *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1903), S. 167–168.

[1031] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; *Annalen der Hydrographie und maritimen Meteorologie* (Gedruckt und in Kommission bei E.S. Mittler und Sohn, 1902), S. 505.

[1032] Bremer, "Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Konsulats für das Jahr 1902", *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1903), S. 671–672.

[1033] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213; *Der Pilote: Beiträge zur Küstenkunde* (Eckardt & Messtorff, 1904), S. 111; Bremer, "Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Vizekonsulats für das Jahr 1903", *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1904), S. 498–499.

[1034] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213; Bremer, "Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Vizekonsulats für das Jahr 1904", *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1905), S. 649–651.

[1035] Bremer, "Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Vizekonsulats für das Jahr 1905", *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1906), S. 599–601.

[1036] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213.

[1037] Bremer, "Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Vizekonsulats für das Jahr 1907", *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1908), S. 525–528.

[1038] *Адрес-Календарь Екатеринославской губернии на 1910 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1910. – С. 246; *Весь Мариуполь и его уезд. Адрес-календарь.* – Мариуполь: Типография С. А. Копкина, 1910. – С. 134; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[1039] *Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г. Издание губернского статистического комитета.* – Екатеринослав: Типо-литография губернского правления, 1911. – С. 159; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: Издание т-ва Л. М. Фиша, 1911. – Кол. 366.

[1040] *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113.

[1041] *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1146; "На заводе Бремера", Мариупольская жизнь. – 27.VI.1913.

		1914[1042]
Іван Якович Дюран (віце-консул, консульський агент)	Франція	1900[1043], 1910[1044], 1911[1045], 1912[1046], 1914[1047], 1916[1048], 1917[1049]
Телемак Какулідіс (Кукуліді) (віце-консул)	Туреччина	1910[1050], 1912[1051]
Т. Kacoulides	Уругвай	1911[1052], 1913[1053]

[1042] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213.

[1043] *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1900* (Saint-Petersbourg, 1900), p. 72.

[1044] *Весь Мариуполь и его уезд. Адрес-календарь.* – Мариуполь: Типография С. А. Копкина, 1910. – С. 134; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[1045] *Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г. Издание губернского статистического комитета.* – Екатеринослав: Типо-литография губернского правления, 1911. – С. 159; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: Издание т-ва Л. М. Фиша, 1911. – Кол. 366.

[1046] *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113.

[1047] "Патриотическая манифестация", *Мариупольская жизнь.* – 4.VIII.1914; Мариупольская жизнь. – 5.VIII.1914; "Манифестация", *Мариупольская жизнь.* – 10.XI.1914.

[1048] *Адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1916 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1916; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[1049] *Екатеринославский адрес-календарь на 1917 год.* – Екатеринослав: Губернская типография, 1917. – С. 319.

[1050] Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы //* Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1–8-2/ (Дата звернення: 27.08.2017).

[1051] *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113.

[1052] *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1151.

[1053] Ibidem.

ДОДАТОК 3.
ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НІМЦІВ У ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ'Ї В РАПОРТАХ БРИТАНСЬКИХ КОНСУЛІВ У БЕРДЯНСЬКУ

BERDIANSK.
Report by Mr. Cumberbatch, British Consul at Berdiansk, upon the trade of that port for the year 1858.

[…]

The cultivation of the land is carried on in a very slow and slovenly manner, chiefly on account of want of capital and proper agricultural implements. A great desire has been displayed by the German colonists to have some of the late improved machinery from England, and I am endeavouring to make arrangements for assisting them to obtain these instruments. I have no doubt that after a short experience of their great utility, particularly those for assisting in gathering in the harvest and preparing it for the market, will convince others of the necessity of providing themselves with such assistance.

[…]

December 31, 1858.

Accounts and Papers: Thirty Five Volumes (27). Statistic Tables. Colonial and Other Possessions; Foreign Countries. Session 24 January – 28 August 1860. VolumeLXV (London: George Edward Eyre and William Spottiswoode, 1860), p. 41–42.

***

BERDIANSK.
Report by Mr. Consul Cumberbatch upon the Trade, &c. of Berdiansk for the year 1861.

[…]

The foreign vessels, including seven Ionian vessels, of 1,340 tons, which loaded from this port, are as follows, viz.:

No. of Vessels	Tonnage	Value of Cargoes
277	69,418	£781,104
added to which British vessels		
No. of Vessels	Tonnage	Value of Cargoes
16	4,750	£64,229
make a total of		
No. of Vessels	Tonnage	Value of Cargoes
293	73,988	£845,333

There is a decrease, therefore, in comparison with the year 1860 in the number of vessels of 17 vessels, and in the amount of tonnage of 2,274 tons.

The navigation and trade for the last few years have been as follows, viz.:

	Vessels	Tonnage	Imports			Exports
			£	s.	d.	£
1857	228	61,915	17,621	0	0	746,250
1858	394	96,203	30,238	0	0	892,566
1859	388	86,253	35,113	0	0	714,997
1860	310	76,262	19,875	0	0	960,211
1861	293	73,988	23,512	19	0	845,333

[...]

Vessels Entered During 1861:

Nationality	Vessels	Tons
British	36	11,545
French	16	3,035
Ionian	9	1,820
Austrian	46	16,052
Sardinian	166	40,439
Neapolitan	4	1,067
Greek	33	8,561
Norwegian	6	1,541
Dutch	1	100
Prussian	4	2,100
Mecklenburg	5	960
Ottoman	12	424
Russian	5	1,168
28 Russian steamers	”	”
Total	343	88,812

[...]

Berdiansk, February 8th, 1862.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between January 1st and June 30th, 1862 (London: Harrison and Sons, 1862), p. 225–229.

***

BERDIANSK.

Report by Mr. Consul Cumberbatch on the Trade of Berdiansk for the Year 1862.

[...]

Vessels entered during 1862.

Nationality	Vessels	Tons.
British	39	11,816
French	9	1,667
Ionian	5	975
Austrian	14	5,160
Italian	143	29,337
Greek	14	3,419
Norwegian	3	677
Russian	9	1,635
Mecklenburghian	6	1,269
Ottoman	6	420
Samian	1	202
Belgian	1	576
Prussian	2	660
Total	252	57,813

[…]

Berdiansk, December 31, 1862.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between July 1st, 1862, and June 30th, 1863 (London: Harrison and Sons, 1863), p. 342–344.

***

BERDIANSK.

Report by Mr. Consul Cumberbatch on the Trade of Berdiansk for the Year 1863.

[…]

VESSELS ENTERED DURING 1863.

Nationality	Vessels	Tons
British	27	7,671
Ionian	4	848
Greek	20	4,090
Italian	102	22,643
French	6	3,209
Hanoverian	1	135
Mecklenburgian	4	718
Turkish	10	441
Russian	9	1,854
Austrian	9	2,793
Total	202	44,402

[…]

Berdiansk, December 31, 1863.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between July 1st, 1863, and June 30th, 1864 (London: Harrison and Sons, 1864), p. 262–265.

***

BERDIANSK.

Report by Mr. Acting Consul Wagstaff on the Trade of Berdiansk, for the Year 1863.

[…]

Berdiansk formerly only possessed one church it town, and a small one at the cemetery, one mile distant. This was found very inadequate to the wants of the increasing population, and last tear two other churches were commenced, which will soon be completed. Besides the above, there is one Roman Catholic church, one Lutheran, and one Menonite chapel, and one synagogue.

[…]

Population and Industries. The population of Berdiansk may be estimated at 11,000, including both resident and temporary inhabitants. It is composed of Russians, Jews, Germans, Armenians, and foreigners.

[…]

Colonies: German. In this district there are 60 German colonies, containing 23,295 inhabitants. Formerly the land occupied by them was very productive, and the quantity and quality of wheat raised was much superior to that of their Russian neighbours. A decline, however, has been observed for some years past, and the causes are mainly attributable to the fertility of the soil being exhausted, the long droughts of the last few years, and the

imperfect state of agricultural implements. These colonies present a striking contrast with the surrounding country. On entering their precincts a different style of agriculture is at once remarked. The allotment of the land, the uniform buildings and methodical arrangement of same, together with the fruit trees that are planted, all prove their superiority to Russian agriculturists. The principal productions of these colonies are wheat, wool, butter, cheese, fruits, and silk. There has been a great falling off in this last article for the past five years, owing to the general loss of the silkworm in a manner totally inexplicable. Fresh seed has last year been brought from France, and there is every prospect of this branch regaining its former activity. In the colony of Halpstadt there is a dyeing and cloth manufactory; the latter has thirteen looms at work, which turn out annually about 10,000 yards of cloth. A large number of the inhabitants of these colonies are tradesmen, whose work is much appreciated in this part of Russia.

[...]

The following is a Return of the number of vessels of all nations, showing their total tonnage, which have cleared from this port with cargoes since the year 1856:

Nationality	1856		1857		1858		1859	
	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.
Austrian	48	15,513	36	11,364	47	16,148	20	6,471
American	..	..	1	287	..	..	..	..
British	27	8,453	11	3,462	21	6,290	16	3,770
Belgian	..	..	..	..	2	813	3	1,466
Danish	5	703	2	692	2	503	2	207
French	38	6,745	14	3,097	12	2,671	16	3,100
Finland	..	..	..	..	..	..	1	451
Greek	23	5,982	33	9,687	45	12,212	58	13,679
Hanoverian	1	39	1	268	..	..	3	474
Haytian	..	..	..	..	..	..	..	..
Ionian	..	..	..	..	6	1,186	11	2,252
Mecklenburghian	2	573	2	600	2	676	4	861
Moldavian	1	350	1	338	1	300	1	203
Norwegian	1	230	1	126	3	697	5	1,209
Neapolitan	8	2,455	5	1,490	7	1,989	13	3,730
Prussian	3	801	4	1,482	1	306	2	704
Papal States	2	489	1	296	2	635	..	..
Russian	3	183	1	72	10	1,249	14	2,711
Sardinian	70	16,775	90	24,825	147	33,884	110	24,312
Spanish	..	..	..	..	1	69	..	..
Samarian	1	70	..	..	1	126	1	150
Servian	2	710	..	..	..	..	1	179
Tuscan	14	4,621	5	2,174	18	4,452	40	7,952
Turkish	3	94	20	1,655	24	1,244	33	903
Wallachian	1	260	..	..	3	709	4	783
Total	253	65,046	228	61,915	355	86,159	358	75,567

Nationality.	1860.		1861.		1862.		1863.	
	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.
Austrian	51	18,209	46	16,052	16	5,345	9	2,793
American	1	266	..	..	..	..	..	..
British	28	7,451	16	4,570	14	4,212	6	1,601
Belgian	1	353	..	..	1	576	..	..
Danish	..	..	1	100	..	..	..	..
French	10	1,938	16	3,035	9	1,667	16	3,209
Finland	1	442	..	..	..	..	..	..
Greek	44	10,423	24	6,416	7	1,846	13	2,610

Hanoverian	..	..	..	..	..	..	..	1	135
Haytian	..	..	..	..	..	135	27,637	85	19,193
Ionian	..	12	2,725	6	1,259	3	704	4	848
Mecklenburghian		6	1,267	5	961	6	1,269	3	538
Moldavian	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Norwegian	..	5	1,624	6	1,541	2	476	..	..
Neapolitan	..	5	1,418	4	1,067	..	..	..	..
Prussian	..	2	772	4	2,100	2	660	..	..
Papal States	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Russian	..	15	3,074	5	1,168	5	1,360	..	..
Sardinian	..	105	23,645	148	35,294	..	..	9	1,854
Spanish	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Samarian	..	3	790	..	..	..	..	..	..
Servian	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Tuscan	..	2	498	..	..	..	..	..	..
Turkish	..	19	1,367	12	425	7	438	10	441
Wallachian	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Total	..	310	76,262	293	73,988	207	46,190	156	33,222

[…]

Berdiansk, July 14, 1864.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between July 1st, and December 31th, 1864 (London: Harrison and Sons, 1865), p. 118–127.

***

BERDIANSK.

Report by Mr. Acting Consul Wagstaff on the Trade of Berdiansk for the Year 1864.

[…]

The German colonies are well stocked with cattle; besides which, they possess a large number of sheep, and wool merinos is a product of considerable importance; but, owing to the want of wool-washeries, this article is not available for export. It is sent in the grease for sale to the Kharkoff and Poltawa wool fairs.

[…]

Berdiansk, January 16, 1865.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1865), p. 13–18.

***

BERDIANSK.

Report by Mr. Consul Zowrab on the Trade of Berdiansk for the Year 1865.

[…]

The only mishap that occurred to the German colonies was a visitation of locusts in one part of the country, which has caused to agriculturists severe loss. Expect this the harvest was considered highly satisfactory.

Hitherto the German colonies possessed grazing lands to the extent of 35,000 acres. Last summer it was decided that this land should be apportioned out to the farm labourers in the colonies, each labourer receiving 80 acres. This arrangement will add largely to the quantity of wheat grown in those parts.

[…]

Sousliks at one time infested the German colonies, but of late years they have comparatively disappeared. The cause is attributed to the manner of ploughing. With the Germans no space is left between the furrows, while Russian farmers do not pay strict attention that the ploughshare cuts through each time. Some of the animals are thus left undisturbed, and in the spring they make their appearance. It is calculated that a pair of these animals increase to seventy-two in one year.

[…]

Berdiansk, January 6, 1866.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls
(London: Harrison and Sons, 1866), p. 51–57.

***

BERDIANSK.
Report by Mr. Consul Zohrab on the Trade and Navigation of the Ports of Berdiansk and Mariopol for the Year 1867.

[…]

Silk. Silk is produced by the German colonists, more as a pastime for the women than as an article of commerce. The climate is not adapted to the successful cultivation of the worm in considerable quantities.

[…]

The construction of a railway from Berdiansk to Halpstadt, about 120 versts inland, has been determined on by the Municipality, and the line it is intended to pursue has been marked out by an able engineer; but when this necessary project will be realised it is impossible to conjecture. At present the projectors cannot even say when it will be commenced.

[…]

Berdiansk, January 24, 1868.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls
(London: Harrison and Sons, 1868), p. 125–129.

***

BERDIANSK AND MARIOPOL
Report by Mr. Consul Zohrab, on the Trade and Navigation of the Ports of Berdiansk and Mariopol during the year 1868.

[…]

The railway between this town and Halpstadt, which was determined on by the Municipality in 1867, has made no progress beyond a superficial survey of the country through which it is to pass, and a public luncheon at Berdiansk, which followed the blessing of the undertaking. It is very probable that the works will not, at least for some years to come, make further progress.

[…]

Berdiansk, 28th January, 1869.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls
(London: Harrison and Sons, 1869), p. 500–502.

***

BERDIANSK.
Report by Consul Zohrab on the Commerce and Navigation of Berdiansk for the Year 1870.

[…]

The spring shipments have very handsome returns, and up to the end of June merchants were very active, and a brisk export trade in cereals was carried on. The menacing condition of affairs engendered by the dispute between France and Prussia regarding the succession to the Spanish Crown created hesitation, and caused a lull in speculation. The declaration of war did further harm; trade with Marseilles, whither much grain is annually sent, ceased. Orders from Italy did not meet with ready acceptance, and the United Kingdom alone remained with which commercial transactions could be freely carried on; but even in this market two influences were at work to check a generous trade – a steady decline in prices, and the belief that England would soon be involved in the war as the ally of France.

The cessation of trade with France, it was believed, would be of very short duration; public opinion was undivided as to the speedy result of the war; the French would soon be in Berlin, peace would follow and commerce be renewed with increased energy. The repeated defeats of the French armies, terminating in the Sedan catastrophe, were regarded with consternation here, and for the first time serious fears were entertained that not only would trade with France long remain closed, but that the many cargoes bound for French ports and sold to French houses would not be paid for; a result which must have compelled many houses in this sea to suspend payment. The course pursued by the Government of National Defence in assisting the Marseilles houses to meet their liabilities re-assured exporters, and so far restored confidence that towards the close of the season cargoes were again sent to Marseilles.

[…]

Berdiansk, March 16, 1871.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls in 1869–70 (London: Harrison and Sons, 1871), p. 732–735.

***

BERDIANSK.
Report by Consul Zohrab.

[…]

Ships.

Countries.	Entered. Sailing. No.	Entered. Sailing. Tons.	Entered. Steam. No.	Entered. Steam. Tons.	Cleared. Sailing. No.	Cleared. Sailing. Tons.	Cleared. Steam. No.	Cleared. Steam. Tons.	Value of Imports.	Value of Exports.	No. of Subjects.
Austrian	63	20,979	. .	. .	63	20,979	. .	. .			90
British	88	29,069	6	3,246	87	29,003	6	3,246			24
French	5	823	1	666	5	823	1	666			15
Greek	73	17,620	. .	. .	73	17,620	. .	. .			200
Italian	277	58,752	. .	. .	277	58,752	. .	. .	*	**	25
North German	17	6,018	. .	. .	17	6,018	. .	. .			2,000
Norwegian	20	7,614	. .	. .	20	7,614	. .	. .			Nil
Russian	14	2,729	1	627	14	2,729	1	627			. .
Russian Fin	3	1,061	. .	. .	3	1,061	. .	. .			. ..

Swedish	1	257	..	..	1	257	..	..			Nil
Turkish	22	795	..	..	22	795	..	..	*	**	50
Wallachian	2	343	..	..	2	343	..	..			..

* The annual direct imports are very small in value, and it has been impossible to obtain the separate values from each country; the average total alone can be given, which amounts to 33,397l.

** The value of exports to each country cannot be obtained; the average total is 1,309,985l.

[...]

Consular Establishments.

Consular Establishments.	Rank.	Non-Trading or Trading.	Staff.	Salaries.	Allowances.
Austrian	Consular Agent	Trading	1	Nil.	Fees 3l.
Belgian	Consul	do...	..	do.	do. 2l.
Danish	Vise-Consul	do...	..	do.	Nil.
French	Consular Agent	do...	2	do.	Fees 5l.
Greek	Consul	do...	2	do.	do. 100l.
Holland	do.	do...	2	do.	Nil.
Italian	do.	Non-trading	2	180l.	Personal allowance, 400l.; share of fees, 140l.=540l.
North German	do.	Trading	1	Nil.	Fees 6l.
Norwegian	Vise-Consul	do.	1	do.	do. 2l.
Swedish	do.	do.	1	do.	do. 2l.
Spanish	do.	do.	1	do.	Nil.
Turkish	do.	do.	1	do.	Fees 8l.

[...]

There are two non-trading Consuls at Berdiansk, myself and the Consul of Italy; the other five, in number representing ten countries, are trading or honorary officers.

The honorary rank is accepted generally for the official position it confers, but not for any special privilege it might bring with it, seeing it brings none with the exception of exemption from billeting.

[...]

(Signed) JAS. ZOHRAB.

British consulate, Berdiansk, November 30, 1871.

Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 71–79.

***

BERDIANSK.

Report by Consul Zohrab on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1871.

[...]

Silk is produced by the German colonists, but the climate is too severe for the cultivation of the mulberry, and the production of silk on a large scale cannot be thought of. At present it is but an amusement for the girls of the German villages.

[...]

Shipping. This port was visited by a large fleet of ships during the season. 706 vessels, of a tonnage of 22,1160 tons, were entered at the Custom-house, as shown in the following Table:

Nationality.		Entered.		Cleared.	
		No.	Tons.	No.	Tons.
Italian	. . . .	341	126,334	340	125,798
Greek	. . . .	124	29,122	121	28,586
British	. . . .	72	23,842	72	23,842
Austrian	. . . .	54	17,992	54	17,992
North German	. . . .	51	17,434	51	17,434
Turkish	. . . .	45	1,718	45	1,718
Russian	. . . .	12	2,144	12	2,144
Norwegian	. . . .	3	926	3	926
Russian Fin	. . . .	2	908	2	908
Dutch	. . . .	1	196	2	196
Swedish	. . . .	1	544	1	544
Totals	. . . .	706	221,160	702	220,088

[…]

The country is threatened with a serious loss in the emigration of the German agricultural colonists. The new laws which have been passed by the Emperor abrogate the privileges under which the German have hitherto lived in this country, and which originally induced them to immigrate. They will in future be placed on the same footing as the Russian agricultural classes, and they will have to submit to the conscription. Their schools are to be under the supervision of Russian inspectors, and the teaching of the Russian language is to be compulsory. To these conditions it appears the Germans will not submit, and they will probably take advantage of a clause in the Imperial ukase which permits them to leave the country should they desire to do so, and seek a new home. Though the Germans have not succeeded at all as regards improving by their example the moral condition and agricultural ability of the Russian peasant, a failure due entirely to a defect in the laws which effectually kept the German and Russian separate. To the wealth of the country they have added considerably, for they have brought large tracts of land, hitherto waste, under cultivation, and they produce finer crops and of better quality than the Russians.

The Government may at last be induced to make a change in the law, and thus prevent the departure of more than 100,000 industrious, thrifty people. If no change is made, and they leave, the loss to the agricultural interests of the country will be very severe. A wound will be inflicted which it will take very many years to heal. Even the departure of the Nogais Tartars is still felt as a severe loss, though sixteen years have passed since they emigrated, and their place is occupied by quite as many, if not more, Russians, but they have not replaced them.

[…]

Berdiansk, February 27, 1872.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls
(London: Harrison and Sons, 1872), p. 487–492.

***

BERDIANSK
Report by Consul Zohrab on the Trade of Berdiansk for the year 1872.

[…]

NAVIGATION.

556 vessels of various flags visited this port during past year. Of these, 427 left with cargoes. The operations in which these vessels were engaged are detailed in the subjoined table:

Flag.	Sailed for Foreign Countries.		Sailed for Russian Ports.	
	With Cargoes.	In Ballast.	With Cargoes.	In Ballast.
Austrian	29	..	..	17
Belgian steamers	1	..	..	..
British	21	..	1	8
Ditto sailing vessels	14	..	..	36
French steamers	1	..	..	..
Greek sailing vessels	66	..	..	8
Italian	195	..	..	27
Mecklenburgh sailing vessels	..	..	..	1
N. German	7	..	..	6
Norwegian	..	..	..	2
Russian	43	..	..	9
Ditto, Fin	1	..	3	..
Turkish	44	2	1	3
Total	442	2	5	117

Total sailing vessels, 533: steamers, 23.

[...]

Menonite Emigration.

It appears to be a nearly settled question that the German Menonite colonists will quit Russia.

I stated in my report for 1871 the causes which led to this movement. This statement attracted the attention of the Russian press, and translation of it appeared in some of the papers.

As yet it is only among the Menonites that departure from Russia is openly discussed, but Germans of other denominations are keenly watching the course pursued by the Menonites, with the object, evidently, of following it if successful.

Last summer four Menonites went from this to the United States and to Canada to examine those countries and furnish reports to their co-religionists here. In the reports received up to the present Canada is favourably regarded and Manitoba is highly spoken of.

Delegates elected to represent officially several of the Memonite Colonies will leave this shortly for Canada and the United States to enter into arrangements with the Government of the country they select for the reception of their countrymen.

The departure of the Germans will, as I stated in my report for 1871, be a heavy blow to the agricultural interests of this province, they cannot be immediately replaced, simply because there does not exist amongst the Russian peasantry a class possessing the ability and capital to replace them. It will take many years to find men who possess the knowledge and patience necessary to make the soil yield her wealth and still retain her productive powers. In the meantime it appears as if the abandoned lands will be taken up by speculators whose probable object is to work it till its productive powers are exhausted and then leave it. These speculators will, undoubtedly, realise large fortunes, but at what future cost to the agricultural interests of the country can be easily divined.

The best and cleanest wheat is produced by the Germans, and they bring large quantities to the markets. Hence their departure must for some time decrease the exports, and the quality will be inferior.

[...]

Berdiansk, February 19, 1873.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls
(London: Harrison and Sons, 1873), p. 1002–1009.

***

BERDIANSK.
Report by Consul Zohrab on the Bituminous Cost-field of Ekaterinoslav, Southern Russia.

[…]

Probability of Coal becoming an Article of Export.

[…]

I was particular in my inquiries regarding the labour question, and the evident disinclination I found in those interested to enter upon it strengthened my opinion that it was the great obstacle to the development of the trade. Men might be brought from Finland or from Germany, and they would probably in time become good colliers, but they would certainly demand wages too high to make it possible to bring sufficient to work the mines profitably. The idea is, I believe, entertained.

[…]

Berdiansk, October 14, 1873.

C*ommercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls
(London: Harrison and Sons), p. 225–230.

***

BERDIANSK
Report by Consul Zohrab on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1873.

[…]

SHIPPING.

In 1872, 419 sailing vessels and 23 steam vessels left Berdiansk for foreign countries with cargoes. In 1873 the numbers were 206 sailing and 8 steam vessels.

The following table shows the share each flag had in the trade:

Nationality.		Number.	Ton.
Austrian	. .	20	7,200
British	. .	7	2,512
, ,	steamers	7	4,896
German	„	1	774
Greek	. .	40	9,602
Italian	. .	118	41,020
Norwegian	. .	1	403
Prussian	. .	20	4,838
Totals	. .	214	71,245

[…]

The following tables detail the trade done in steamers at this port:

ENTERED.

Flag.	In Ballast.	Tons.	With General Cargoes.	Tons.
British	7	4,632	9	6,699
German	1	774	. .	. .
Norwegian	. .	. .	1	936
Russian	. .	. .	1	462

Cleared.

Flag.	In Ballast.	Tons.	With General Cargoes.	Tons.	With General Cargoes.	Tons.
British . . .	1	661	6	3,971	9	6,699
German . . .	. .		1	774	. .	. .
Norwegian . . .	. .	. .	. .	. .	1	936
Russian . . .	. .	. .	. .	. .	1	462

[...]

Menonite Emigration.

The contemplated Menonite emigration has attracted attention in Russia and America during the past year, and the question has been discussed in the papers. What was considered an idle threat to extort exemptions and privileges will shortly be shown to have been a firm resolve. A large number of Menonite families from the neighbouring districts and from the Crimea have completed all their preparations for departure, and they purpose leaving next spring. They are all well off, and being good agriculturists, thrifty, and hard working, they will prove a valuable acquisition to the country they adopt as their new home. Without doubt their departure will be followed by other bands of emigrants, and there will soon be a steady exodus. As his Imperial Majesty generally gives these people six years' time to elect to submit to the new laws and remain or to quit the country, the movement will not be hurried, and the emigration will be gradual but steady, and by the end of 1879 it is very probable that most of the Menonites will have left this country.

[...]

Indirect or Carrying Trade in British Vessels from and to other Countries.

Entered.

Countries whence arrived.	Number of vessels. With Cargoes.	In Ballast.	Total.	Tonnage. With Cargoes.	In Ballast.	Total.	Number of Crews.	Value of Cargoes. £	
Austria			1	1		688	688	21	
Egypt			6	6		2,612	2,612	86	
Italy			2	2		708	708	22	
Russia		1	4	5	850	2,594	3,444	109	Completed cargo from Taganrog
„(re-entered)			2	2		693	693	24	
Turkey			3	3		1,066	1,066	35	
Total		1	18	19	850	8,361	9,211	297	

Cleared.

Countries to which departed.	Number of vessels. With Cargoes.	In Ballast.	Total.	Tonnage. With Cargoes.	In Ballast.	Total.	Number of Crews.	Value of Cargoes. £	
Belgium		1	...	1	850	...	850	20	Shipped at Taganrog
Hamburg		1	...	1	362	...	362	12	3,600
Russia		9 part cargoes	5	14	6,699	2,008	8,709	281	Unknown
Remained to winter here		...	2	2	...	693	693	24	...
Total		11	7	18	7,911	2,701	10,612	337	...

Berdiansk, February 11, 1874.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls
(London: Harrison and Sons, 1874), p. 853–860.

***

BERDIANSK.
Report by Vice-Consul Wagstaff on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1874.

[…]

The following table shows the share each flag took in the carrying trade of 1873:

Flag.	1873.		1874.	
	Number.	Tons.	Number.	Tons.
American	..	..	1	420
Austrian	20	7,200	29	10,484
„ steamers	..	..	1	1,356
Belgium „ „	..	..	1	1,148
British „ „	7	4,896	8	5,117
„	7	2,512	10	3,013
French	..	..	1	232
German steamers	1	774	..	..
Greek „ „	..	..	1	830
„	40	9,602	84	23,122
Italian steamers	..	..	1	694
„	118	41,020	161	59,260
Norwegian	1	403	2	424
Russian	20	4,838	12	2,390
„ steamers	..	..	2	1,372
Turkish	8	528	23	2,322
Total	222	71,773	334	112,184

[…]

Cattle Plague. By the statistical returns of this distress from the 1st September, 1873, to the 1st September, 1874, there were 1,250 cases of animals attacked by the cattle plague, out of which number only 148 recovered. Fortunately the disease was principally confined to the German colonies, where greater care is taken of the cattle. The only preventive measure generally used is quarantine, as there are no veterinary surgeons in this district. A large percentage of the cows belonging to this town died during the summer. They are driven out to graze on the steppe, and as the season was rainy, it appears they were allowed to drink from the pools of stagnant water full of decomposed vegetable matter, and to this is attributed their dying off.

MENONITES

About 380 families of German Menonites have left this district during the past year for the United States of America. It is to be hoped, however, that the conciliatory offers made to the colonists by the Imperial Government will induce the bulk of them to remain in a country which offers so many advantages to the intelligent agriculturist, and where so great religious liberty exists. The letters received from their co-religionists in America detailing their hardships, together with last year's bountiful harvest in Russia, appear to have checked the tide of immigration. The wealthy Menonites who have sons, and can, in selling off, afford to lose a third and sometimes one-half of the value of their stock, and who also have the means of living a year or two in America before settling down, will probably leave Russia, but the working mass will remain; they were born here, and consequently are accustomed to the country.

[…]

Berdiansk, February 1, 1875.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls
(London: Harrison and Sons, 1875), p. 1288–1295.

***

BERDIANSK.
Report by Vice-Consul Wagstaff on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1875.

[...]

The following table shows the share each flag took in the carrying trade of 1875:

Flag.	Number.	Tons.
Austrian	19	7,472
Belgian steamers	1	1,134
British „	15	12,050
British	5	1,523
German	2	936
Greek	116	27,962
Italian	177	68,046
Russian	13	3,354
Turkish	5	255
Total	353	122,732

[...]

The immense advantages the German colonists derived from using reaping machines in 1874 induced a great many farmers to purchase machines last season, and it is estimated that over 400 reapers were sold in this district. Indeed, until machinery is more generally used in this country, and the style of agriculture materially improved and irrigation attended to, it is to be feared that South Russia cannot maintain the trade which has been for many years exclusively her own. Yet the resources of Russia are immense, and with the gradual changes that are taking place in the country, doubtless the rising generation will see other administrative reforms, the want of which crippled the efforts of the old race of serfs. Then the land will be cultivated by a more intelligent class, industries will spring up and the raw materials which are now exported will be manufactured at home.

[...]

Berdiansk, February 28, 1876.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls
(London: Harrison and Sons, 1876), p. 1557–1562.

***

BERDIANSK.
Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1876.

[…]

The following table shows the share each flag took in the carrying trade of 1876:

Flag.	Number.	Tons.
British	8	5,921
Italian	147	57,106
Greek	113	28,986
Austrian	11	4,244
German	1	420

Russian	14	3,826
Wallachian	1	190
Turkish	7	366
Total	302	101,059

[…]

MENNONITES.

190 families of German Mennonites have left this district during the past year for the United States of America, and the letters received from their co-religionists in America give highly encouraging prospects.

[…]

Berdiansk, February 2, 1877.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls
(London: Harrison and Sons, 1877), p. 825–828.

***

BERDIANSK.
Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1877.

[…]

Attempts were made to ship grain from this port by lighters to Genitsck, a small but rising port at the west of Kertch, for conveyance by the Sebastopol line of railway to Königsberg, but the attempt proved an utter failure and great loss to the shipper; sufficient wagons could not be supplied by the railway company owing to the immense demand caused by the conveyance to Sebastopol of military stores and coal arriving by sea from Rostoff.

[…]

The German colonists are the principal buyers of machinery in this district, and are always well satisfied with their purchases, from which they obtain much valuable assistance.

[…]

MENONITES.

One hundred and ten families of German Menonites have left this district during the past year for the United States of America, each family numbers about five members; favourable reports continue to be received from their co-religionists already established in various parts of the States.

The term allowed by law to those colonists who are liable for military service to leave Russia will end in 1879, and one year more, viz., to 1880, is granted to all those who by age or other circumstances are not liable for service. After this date a new law will be promulgated regulating the conditions under which all colonists will be permitted to emigrate.

[…]

Berdiansk, January 30, 1878.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls
(London: Harrison and Sons, 1878), p. 725–730.

***

BERDIANSK.
Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1878.

[…]

BANKS.

During the past year the banks have found much difficulty in placing their funds advantageously; very little demand has been made for credit, probably owing to the new regulations of the banks, which past experience has clearly shown to be absolutely necessary.

The largely-increased deposits have caused the banks to lower their rate of interest; it is now only 3 per cent. per annum for money at call, and 4 per cent. at six months' notice, and the terms of discount for bills having two good signatures are 8 per cent. per annum. The German farmers and others have made considerable investments in the last internal 5 per cent. loan in preference to making deposits in the banks at the above low rates of interest.

[...]

The following table shows the share each flag took in the carrying trade of 1878, and being compared with that of 1877, an increase of 396 vessels and 158,769 tons is shown:

Flag.	Number.	Tons.
British	47	34,881
Italian	251	108,714
Greek	109	28,298
Austrian	15	5,282
French	2	1,726
German	1	94
Russian	6	1,418
Turkish	33	1,220
Total	464	181,633

[...]

MENONITES.

104 families of German Menonites emigrated from this district during the past year to join their co-religionists in the United States of America – Kansas, Minnesota, and Nebraska being the provinces chosen.

These people having now had some few years experience in their new homes, a definite idea can be formed of the results of their farming operations as compared with those of their Russian homes.

With very few exceptions, the emigrants have not realised what they anticipated, the yearly profits not being equal to those on the Russian farms, and in consequence are not so satisfied with the change; perfect liberty, however, being the principal object of their lives, and having attained this in America, they look forward with good hopes for other advantages.

[...]

Sad proof has been experienced during the past year of the urgent necessity of some steps being taken towards this object, diphtheria having been fearfully prevalent, principally amongst children of tender age – the number of deaths amongst the Russian population of children under five years old having been 515, two-thirds of these being attributed to diphtheria. The total deaths of all ages amount to 824, against total births 789. These figures do not include the German, Jewish, and Catholic population; the disease was also prevalent amongst them.

Diphtheria has also been severely felt during the past year on the steppe amongst the colonists, where one would suppose the fine healthy atmosphere would counteract any defects of drainage, and it may fairly be questioned whether some other cause is not to be attributed to this disease.

[...]

Berdiansk, January 30, 1879.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls
(London: Harrison and Sons, 1879), p. 1431–1437.

***

BERDIANSK.
Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1879.

[…]

A most unfortunate occurrence took place during the summer at the German colony at Halbstadt in this district. Some ill-disposed persons poisoned several wells with arsenic, and a number of people died, many more being severely affected. No reasonable cause could be defined, and the guilty people were not found. The extremely loose restrictions regarding the sale of poisons in this part of Russia can hardly be believed; the above poison, for instance, being obtainable at the shops in the most undisguised manner at 10*d*. per pound.

Berdiansk, January 19, 1880.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls
(London: Harrison and Sons, 1880), p. 845–850.

***

BERDIANSK.
Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1880.

[…]

MENONITES.

The term granted to these people for deciding as to emigration or accepting the compulsory military service ends in June of the present year, 1881.

The total number of all ages belonging to this sect now estimated to be living within this and the Mariopol district is about 26,000, and nearly 10,000 have emigrated to America and other countries during the past five years.

Some interesting information has been obtained by this vice-consulate concerning the conditions upon which those who have elected to remain in Russia will be placed.

During the past summer representatives of the Government visited the principal Menonite colonies in this district, and, having called the inhabitants together, submitted to them the following conditions, viz.: those liable to serve will be four years' under surveillance, but entirely exempt from carrying arms of any description, or being trained for military purposes; the largest colony, Halbstadt, has been chosen for the headquarters, where the colonists must provide barracks. The Government will appoint inspectors, and contribute 20 c. (5*d*.) per head per day towards the expenses of sustenance; and the only employment demanded of these colonists is to cultivate a portion of Government land in the neighbourhood, and carry on extensive tree-planting. The profits from this farming will go to a fund managed exclusively by members of the various Menonite colonies, who must provide all necessary implements, and carry on the cultivation under all circumstances.

It is stated that the usual rules of the service will be observed concerning those who are in any way unfitted for work, and at the expiration of four years the man will be entirely free, and not be included in any reserve.

The only apparent gain to the country will be the enhanced value of the land when planted with trees; and the greatest surprise is naturally felt by the colonists at the very easy

conditions derided upon by the Government, and very general regret is expressed that these terms were not earlier known, when many hundreds would not have left the country of their adoption, in which they had prospered and lived happily.

The news received by those having friends and relatives who have emigrated to America is by no means encouraging, and it is thought that many will probably endeavour to return to Russia; but fears are entertained as to whether the Russian Government would accept them upon the same footing as those who elected to remain in the country.

[…]

Berdiansk, February 4, 1881.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls
(London: Harrison and Sons, 1881), p. 1038–1043.

***

BERDIANSK.
Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1882.

[…]

Domestic Trade.

This has been bad during the past year, and is likely to continue. Shopkeepers and dealers complain terribly, and have no intention of replenishing stocks until some improvement is noticed. In this district, attention is principally directed towards the production of agricultural machinery, every year the trade becomes larger and stocks are seldom left unsold; the sale, however, of the Russian-made reaper has been during the past season considerably affected in consequence of the bad workmanship of a quantity made at a leading German colony; if once the small farmer (who is the principal buyer) becomes afraid of these machines for any reason, it may safely be predicted that the sale of them will gradually cease.

[…]

Berdiansk, February 1, 1883.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls
(London: Harrison and Sons, 1883), p. 381–387.

***

BERDIANSK.
Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1883.

[…]

Agricultural machinery made only a middling sale in this district; the continued poverty of the peasant farmer prohibits him investing in a good foreign reaper for example, recourse has therefore been made to the local production, an old-fashioned cheap machine; vast numbers are made and sold and appear to give satisfaction, except to the unfortunate labourer who sits or stands on the platform and incessantly rakes off the cut grain, the machine being unprovided with the usual mechanism of rake, head, arms, &c. The cost of this reaper is now about 11*l.,* whereas a foreign machine cannot be sold for less than 28*l*. If manufacturers were to reduce their prices, there might be a chance of saving this fast disappearing business. The Johnston Reaper still holds superiority over all other foreign descriptions. This machine, although

enquired for by Germans and others, could not be obtained in this district, the conditions offered by the sole agents not being sufficiently attractive to sub-agents.

[…]

Immense progress is being made amongst the German colonies in this district. Steam flour mills, starch factories, breweries, machinery works, foundries, and other industrial occupations employing thousands of hands are to be found, and the class of workmen and mechanics are vastly superior to those of a few years ago.

[…]

Berdiansk, February, 1884.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1884), p. 351–355.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

[…]

Judging from the numerous catalogues and other correspondence constantly arriving at this Vice-Consulate, English manufacturers appear now to be more desirous of bringing their goods before the foreign public. Every effort is made to place these papers before the interested parties, and business may, in course of time, result; but the chances are small, the frequent visits of travellers for German and Polish firms appear to be the means of supplying almost every want, and added to this their prices are always quoted in roubles.

[…]

Annex A.

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk in the Year 1887.

[…]

Cleared.

	Sailing.		Steam.		Total.	
Nationality	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	. .	. .	47	42,432	47	42,432
Greek	98	26,637	12	9,930	110	36,567
Italian	67	25,345	. .	. .	67	25,345
Norwegian	. .	. .	8	6,495	8	6,495
Austrian	4	1,763	. .	. .	4	1,763
French	. .	. .	3	3,524	3	3,524
German	. .	. .	2	1,849	2	1,849
Turkish	9	941	. .	. .	9	941
Total	. .	. .	. .	. .	250	118,916
„ for the year preceding	. .	...	...	...	233	112,686

[…]

Foreign Office. 1888. Annual Series. № 346. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1887 on the Trade of the Consular District of Odessa (London: Harrison and Sons, 1888), p. 15–17.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

[…]

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk in the Year 1888.

ENTERED.

Nationality	Sailing		Steam		Total	
	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	…	…	35	29,743	35	29,743
Greek	110	31,789	13	9,146	123	40,935
Italian	72	28,322	16	11,505	88	39,827
Norwegian	…	…	9	7,065	9	7,065
French	…	…	5	6,976	5	6,976
Austrian	10	3,481	1	444	11	3,925
German	…	…	3	2,496	3	2,496
Turkish	23	1,531	…	…	23	1,531
Total	215	65,123	82	67,375	297	132,498
„ for the year preceding	…	…	…	…	271	

CLEARED.

Nationality	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons.
British	…	…	35	29,743	35	29,743
Greek	96	27,664	13	9,146	109	36,810
Italian	67	26,028	16	11,505	83	37,533
Norwegian	…	…	9	7,065	9	7,065
French	…	…	5	6,976	5	6,976
Austrian	10	3,481	1	444	11	3,925
German	…	…	3	2,496	3	2,496
Turkish	23	1,531	…	…	23	1,531
Total	196	58,704	82	67,375	278	126,079
„ for the year preceding	…	…	…	…	250	

[…]

Foreign Office. 1889. Annual Series. № 536. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1888 on the Trade of the Consular District of Odessa (London: Harrison and Sons, 1889), p. 20–24.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

[…]

The foreign reaper was found to be almost useless in the last harvest, not being able to cut low enough for the excessively short growth of straw.

An immense number of the farmers' light wagons ("britchki") are also made, and a large remunerative field is open for the production of a superior article in this line. Buyers come in increased numbers from the Caucasus and other districts, who ship them by the coasting steamers to the opposite side of the Azoff, from whence they are sent up country.

The sale prices, 11*l*. to 19*l*., have increased some 50 per cent. for no very great distances.

The centre of production is, amongst the German colonies, about 100 versts from this town.

[…]

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk in the Year 1889.

ENTERED.

Nationality.	Sailing		Steam		Total	
	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	…	…	46	40,254	46	40,254
Greek	73	31,246	14	10,458	87	41,704
Italian	38	14,162	13	9,113	51	23,275
Norwegian	…	…	26	21,864	26	21,864
German	…	…	8	6,838	8	6,838
Austrian	2	458	…	…	2	458
Turkish	24	1,650	…	…	24	1,650
Total	137	47,516	107	88,527	244	136,043
„ for the year preceding	…	…	…	…	297	132,498

CLEARED.

Nationality	Sailing		Steam		Total	
	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	…	…	46	40,254	46	40,254
Greek	73	31,246	14	10,458	87	41,704
Italian	38	14,162	13	9,113	51	23,275
Norwegian	…	…	26	21,864	26	21,864
German	…	…	8	6,838	8	6,838
Austrian	2	458	…	…	2	458
Turkish	24	1,650	…	…	24	1,650
Total	137	47,516	107	88,527	244	136,043
„ for the year preceding	…	…	…	…	297[1]	132,496[2]

[…]

Foreign Office. 1890. Annual Series. № 675. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1889 on the Trade of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1890), p. 21–24.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

[…]

Imports. The anticipated improvement in the import of foreign goods does not appear to have taken place, the increased 20 per cent. duties having materially altered the position of a favourable exchange, all foreign goods arrive here via Odessa or other large port, so it is impossible for this port to figure in the list. I regret to notice a great scarceness of English goods in the shops or depots, and I believe the same applies to either the German, French, or Belgian goods.

[…]

Menonites. When these German colonists first came to Russia, the Government gave 65 dessiatines (178 acres) of land to each family, and in this district there are some 60 colonies containing from 70 to 90 families each; when the Government stopped making the grants of land, the colonists applied for permission to retain and cultivate the remaining unallotted land

(between 4 and 5,000 dessiatines), the profits from which (arising from the annual letting), after paying the usual tax, should form a fund for the purchase of land in different parts of the country for the support of their people as the numbers increased, this concession was granted and continues up to the present time.

During the many years these colonists have been in the enjoyment of this right, large sums of money have accumulated, which have, from time to time, been invested in land, and as the families have increased so their needs of more land have been duly supplied.

The last purchase has recently been made at Orenburg, where some 20,000 dessiatines (55,000 acres) have been secured at 30 r. per dessiatine (1*l*. 8*s*. per acre), the land is well situated about 30 versts from the main line of railway, and is a good corn-growing province.

In the coming spring about 50 families from these colonies will take their departure, to be followed at intervals by others, each family will receive 40 dessiatines (110 acres) free, with the option of purchasing other 40 dessiatines at cost price, with easy terms of payment.

During the last 20 years these colonists have purchased upwards of 65,000 dessiatines (179,000 acres) of land, the original plan being adhered to at each purchase of retaining a certain portion for the purpose of accumulating a fund as before.

With the profitable farming of previous years all these colonists are well off, and many of them exceedingly rich. This is shown by the large estates some of them exceedingly rich. This is shown by the large estates some of them possess, and by the extensive purchases of land frequently made by individuals and syndicates; recently a large sugar factory has been bought with about 18,000 dessiatines (50,000 acres) of good beet growing land (outside the limits of this district), at 55 r. per dessiatine (2*l.* 7*s*. per acre), by four of these colonists.

Had some similar arrangement been made for the Russian peasant farmer, as with these colonists, we should not probably hear so often the complaint of scarcity of land, and the impossibility, at present, of obtaining a living out of the small quantity originally allotted to them.

[…]

Foreign Office. 1891. Annual Series. № 841. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1890 on the Trade of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1891), p. 22–27.

***

BERDIANSK.
Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

[…]

It is reported that amongst some of the German colonies earlier rain has fallen, and that the winter wheat looks promising.

Foreign Office. 1892. Annual Series. № 1002. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1891 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1892), p. 7.

***

BERDIANSK.
Trade and Commerce.
Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

[…]

More attention is being paid to pork curing, a German colonist having erected buildings adjoining his starch works for this purpose.

[…]

Foreign Office. 1892. Annual Series. № 1042. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1891 on the Trade of the Consular District of Taganrog

(London: Harrison and Sons, 1892), p. 29–34.

***

BERDIANSK.

Mr. Acting Vice-Consul Greene reports as follows:

[…]

Industries. With regard to industries every year sees a rapid advance. In Halbstadt, one of the largest of the numerous German colonies in this district, we find a starch factory of importance filled with the best of modern machinery and appliances. Although it is not possible to ascertain the output, it is said to be very considerable, and the quality of the product according to all accounts leaving nothing to be desired, it finds a ready market. In the same colony we find a rice mill, two foundries and engineering works, two breweries, a tannery, a brisk and tile works, and a waggon works. Besides some 8 or 10 factories of importance, the whole of this district is now studded with small engineering works engaged chiefly in the manufacture of agricultural machines and implements, most of them having their own foundries. These have all sprung up within the last 8 or 10 years, and this branch of industry is advancing with rapid strides. The town of Berdiansk can now boast of the largest reaper manufactory in Europe, capable of turning out 3,000 machines annually. The bulk of the pig-iron used is Russian, and the same may be said of a great part of the bar-iron. Much of the steel and other materials in a raw or half finished state is imported from England, America, and Germany.

[…]

Foreign Office. 1894. Annual Series. № 1375. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1893 on the Trade & c. of Taganrog

(London: Harrison and Sons, 1894), p. 24–29.

***

BERDIANSK.

Mr. Acting Vice-Consul Gabriele reports as follows:

[…]

Imports. It is with much regret no opening for British goods can be suggested, although business is undoubtedly done by German travellers in several branches, and enquiries made at various shops confirm this, the principal advantage to the shopkeepers being that these travellers invariably speak Russian, and submit samples of goods duty free.

Various descriptions of rolled iron, still, reaper, knife, sections, &c., were imported from Germany, Belgium, and United States, but as all these imports came through Odessa it is impossible to give details.

[…]

№ 2265. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1898 on the Trade and Commerce of Taganrog and District

(London: Harrison and Sons, 1899), p. 26–29.

***

BERDIANSK.
Mr. Vice Consul Lowe reports as follows:

[…]

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk during the Year 1900.

Entered and Cleared.

Nationality	Steam		Sailing		Total	
	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
Italian	30	31,459	..	..	30	31,459
British	8	9,828	..	..	8	9,828
Greek	5	5,027	..	..	5	5,027
Austro-Hungarian	4	4,552	..	..	4	4,552
Turkish	1	1,131	22	1,568	23	2,699
German	1	1,017	..	..	1	1,017
Total	49	53,014	22	1,568	71	54,582
„ 1899	..	..	..	..	93	82,349

[…]

№ 2613. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1900 on the Trade and Commerce of Taganrog and District
(London: Harrison and Sons, 1901), p. 21–24.

***

BERDIANSK.
Mr. Vice-Consul J. E. Greaves reports as follows:

[…]

It may here be noted that the holdings are, with a few exceptions, all small, ranging from 20 to 175 acres. There are in the district 96 villages inhabited by 295, 994 Russian peasant proprietors, 61 by 31,315 German colonists and 33 by 40,465 Bulgarian immigrants. The Russian were either exiled in former time from other parts on account of their […] views or they were settiled by the Government on the land, as the Tartars gradually emigrated; the Bulgarians came fron Turkey to take the place of the last of the aboriginal Tartars at the close of the Crimean war. Of the 61 German colonies 57 are inhabited by Mennonites, a frugal, industrious and sober people, who were settled here at the beginning of last century by the Government with the idea of their teaching agriculture to their Russian neighbours and setting them a good example generally. In other parts of Russia colonies of Germans had been founded at earlier dates and with similar intentions, but none have turned out so successful as these "Tavrichani" (men of Taurida) as they came to be called. Towards the middle of the century we find these "Tavrichani" buying up large estates from landed proprietors: to accomplish this they had amassed a large common fund. After buying a part of land they found a new colony and settled their younger sons in and these paying back the cost into the common fund by instalments. Here we see the reason why the population of the Berdiansk colonies remains almost stationary and the holdings are not split up. The example of the Germans was not entirely lost on their Russian neighbours, whom we find copying their German methods of cultivation and to a certain extent acquiring German habits and using similar implements and machines, and finally the more enterprising of these Russians began to hire or buy land and migrate into other districts where lad was more plentiful, taking with them their wagons, implements and household goods; in their turn being looked up to and known as "Tavrichani". If during the last 20 years the demand

for agricultural machines has increased by leaps and bounds the enterprise of the pioneers from the Berdiansk district has been one of the main causes.

[…]

The manufacture of agricultural machinery of the latest patterns is now the staple industry of the town and district. Ploughs, sowers, reapers, mowers and horse threshers are the specialities produced, and they find a ready sale in all the grain producing districts of Russia, Asiatic as well as European. There are in all eight factories engaged in the trade. Of these one under British management, with 800 hands, and another managed by German colonists with 250 men are situated in the town itself. Their joint production for 1908 was 12,000 ploughs, 6,000 sowers and 5,000 reapers and mowers amounting in value to 1,500,000 r.

[…]

Return of British Shipping Engaged in the Carrying Trade of Foreign Countries and British Possessions at the Port of Berdiansk during the Year 1908.

Cleared (with Cargo).

	Vessels	Tonnage
Russian ports	3	7,740
Spain	3	4,361
Germany	3	6,232
United Kingdom	2	3,023
Netherlands	2	4,816
France	1	1,331
Norway	1	2,084
Total	15	29,587

№ 4295. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa
(London: Harrison and Sons, 1909), p. 68–75.

***

BERDIANSK.
Mr. Vice-Consul J. E. Greaves reports as follows:

[…]

Taking the decade 1898–1907, we find the United Kingdom's exports in agricultural machinery to Russia have changed as follows:

	Tons		Tons
Steam threshing machinery	4,980	to	5,292
Harvesting machinery	1,106		4,415
Horse threshing machinery	1,676		475
Food preparing machinery	998		187
M[…] machinery	398		408

During the same period the imports of steam threshing machinery from Germany increased from 741 to 3,541 tons and from Austria-Hungary from 145 to 1,236 tons, and during the last three years the United States are also competitors in the trade. It is now a matter of ancient history how British ploughmakers, who were the only purveyors of ploughs to Russia until about the middle of the eighties, allowed German makers to oust them from the market, so that since 1890 German ploughs are virtually the only ones imported. They now amount to about 225,000 per annum, valued at over 300,000l. At the time British plough makers pretended that they did not care about the Russian trade. Do our threshing machine people care about theirs? If so, then let them now begin to take more care of it and take a lesson from the

plough trade. Although British trade in harvesting machinery during the period mentioned has increased nearly fourfold, still the demand has made much bigger strides and the importation of these machines from the United States has increased from 803 tons in 1898 to 26,243 tons, estimated at 642,570l. in 1907. Even Germany, which was nowhere in harvesting machines during the same year, sent in 4,591 tons.

How to trade. The success of the Germans and Americans cannot be put down to the superior quality of their goods, but simply to their enterprise; the old way of doing business is played out and they know it. They hunt up the buyers, try to meet him in all matters and strive to keep in touch with him, and they study his requirements, his prejudices and his idiosyncrasies. German commercial travellers are to be found everywhere and in all branches of trade, whereas anyone travelling here in the interests of British firms is quite a *rara avis*. It is this failure to keep in touch with the buyer that has been the cause of British firms losing the market. Sheffield and Birmingham goods have been gradually supplanted by Westphalian wares. Young Germans come round to shopkeepers offering hardware from every part of the world. If British hardware is asked for, the German is too wise to refuse to deliver or even to hint that his own special wares are better. "Oh, I shall be most happy to take your order for files, tools or whatever it may be. I can deliver f. o. b. Hull in £ *s. d*. with trade discount. Credit? No, it can't be done, English makers require cash against bill of lading, for which they allow an extra discount of 5 per cent. But if you want credit you have Herr Deutscher's goods of equal quality delivered at your door, payable in roubles in six months after delivery".

The shopkeeper knows well enough that the "equal quality" is a snare, but under the circumstances he can make more money by the inferior goods and does not find it to his interest to stock British goods.

[...]

Annex A.

Cereals Shipped from Berdiansk during the Year 1909.

	Tons
Wheat	311,028
Barley	81,578¼
Oats	6,765¾
Oil cake and other cereals	5,742¼
Total	405,114¼

Cereals Shipped from Berdiansk during the Year 1909 – contd.

	Tons
Netherlands	96,463
France	88,424½
Italy	85,178½
Spain	52,251
United Kingdom	36,173½
Austria-Hungary	7,234¾
Germany	32,958¼
Belgium	3,215½
Greece	3,215½
Total	405,114½

[...]

№ 4537. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1909 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa
(London: Harrison and Sons, 1910), p. 47–52.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul John Greaves reports as follows:

[…]

There are, however, some few machines which come in duty-free. Native makers naturally keep clear of these as unprofitable, and they enter the country in large quantities as follows:

Steam threshing machines and steam ploughs from the United Kingdom, Germany and Austria-Hungary, with a few from the United States.

Self-raking and self-binding reaping machines from the United States, the United Kingdom and Germany and Canada; the principal purveyor being the United States.

Horse rakes and haymaking machines from the United States, Germany and the United Kingdom.

Cream separators from Sweden, Germany and the United Kingdom.

Manure spreaders from Germany and Austria-Hungary.

The list of duty-free machines includes a few others of less importance, principally specialities, and besides the above-named countries, nearly all industrial States competed, but in a less degree.

[...]

Annex 3.

Cereals Shipped from Berdiansk during the Year 1911.

	Tons
Wheat	249,676
Rye	7,777
Barley	112,513
Oats	8,184
Maize	2,752
Oil cake, linseed and rapeseed	7,515
Total	388,417

The shipments were made to:

	Tons
Netherlands	124,382
France	87,417
Italy	57,025
United Kingdom	52,574
Germany	35,264
Spain	28,722
Denmark	3,033
Total	388,417

[...]

Annex 6.

Return of British Shipping which Entered and Cleared in the Foreign Trade of the Port of Berdiansk during the Year 1911.

Steam Vessels.

Cleared (with Cargo).

To:	Vessels	Tonnage
United Kingdom	6	9,297
Netherlands	9	17,409
Germany	4	8,569
Gibraltar (for orders)	4	6,146

Denmark	1	1,643
Russian ports (to complete cargo for destination unknown)	2	3,965
Total	26	47,029

№ 4965. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1911 on the Trade and Agriculture of the Consular District of Odessa
(London: Harrison and Sons, 1912), p. 37–43.

***

BERDIANSK.
Mr. Vice-Consul Greaves reports as follows:

[...]

Commerce in general. Germany's trade in Russia is ever on the increase; her geographical position and the enterprise of her manufacturers and merchants backed up by the banks are all in her favour. In electrical and other machinery, and in general hardware and ironmongery, she outdistances all rivals; she supplies nearly all the tools and machinery required by the agricultural implement makers, and at the same time competes with them in ploughs, seeders, threshers, engines, &c. Germans evidently know the importance of getting into close touch with their customers; travellers with a knowledge of the country, its language and customs make their calls regularly, and it is now getting quite common to find German firms corresponding in the Russian language with their buyers.

[...]

Education. The Berdiansk district is one of the foremost in Russia as regards the education of the masses, and primary schools are established at the expense of the Zemstvo in all the villages and towns. With regard to higher education in the town of Berdiansk there are, for boys, one classical gymnasium and two professional schools for boys, and for girls two secondary schools. The towns Nogaisk and Orechoff have each a professional schools for boys, and a girls' secondary school. In the German colonies of Halbstadt, Orloff and Tiege there are three boys' professional schools and a school for deaf and dumb boys and girls.

[...]

Annex 3.

Cereals Shipped from Berdiansk during the Year 1912.

	Tons
Wheat	113,322
Rye	1,863
Barley	40,904
Oats	1,375
Oil cake	2,684
Seeds	1,525
Total	161,673

The shipments were made to:

	Tons
France	88,810
Rotterdam	21,737
United Kingdom	20,413
Italy	16,021
Spain	9,356
Denmark	2,908
Hamburg	2,428
Total	161,673

[...]

Annex 5.

Return of Shipping of all Nationalities which Entered and Cleared in the Foreign Trade of the Port of Berdiansk during the Year 1912.

Steam Vessels.

Entered (in Ballast).

	Vessels.	Tonnage.
British	13	23,478
Greek	17	..
Italian	8	..
Austro-Hungarian	4	..
Russian	3	..
German	2	..
Isle of Samos	1	..
Dutch	1	..
Total	49	..

Cleared (with Cargo).

	Vessels.	Cargo. Chetverts.
British	13	299,557
Greek	17	332,775
Italian	8	92,752
Austro-Hungarian	4	81,490
Russian	3	59,990
German	2	32,490
Isle of Samos	1	19,555
Dutch	1	16,455
Total	49	935,064

[...]

№ 5114. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1912 on the Trade of the Consular District of Odessa

(London: Harrison and Sons, 1913), p. 37–43.

ДОДАТОК 4.

ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НІМЦІВ У ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ'Ї В РАПОРТАХ БРИТАНСЬКИХ КОНСУЛІВ ПРО МАРІУПОЛЬ

MARIANOPEL.

Report by Mr. Consul Cumberbatch on the Trade, &c., of Marianopel for the Year 1861.

[...]

The rates of freight were about the same as those of Berdiansk; sometimes 1*s*. per ton tallow extra would be given.

VESSELS ENTERED DURING 1861.

Nationality	Vessels	Tons
British	14	3,868
French	2	446
Ionian	3	667
Austrian	31	13,882
Sardinian	122	33,386
Neapolitan	3	910
Greek	11	3,761
Norwegian	1	341
Belgian	1	454
Mecklenburg	6	1,662
Ottoman	1	23
Paraguaynian	1	347
Russian	23	7,377
Total	219	67,124

[...]

Marianopel, February 8th, 1862.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between January 1st and June 30th, 1862 (London: Harrison and Sons, 1862), p. 234–235.

***

MARIANOPOL.

Report by Mr. Consul Cumberbatch, on the Trade of Marianopol for the Year 1862.

[...]

VESSELS ENTERED DURING 1862.

Nationality	Vessels	Tons
British	12	3,304
Ionian	3	835
Austrian	28	11,328

Belgian	1	..	470
French	3	..	624
Greek	9	..	2,680
Mecklenburgian	5	..	1,004
Norwegian	3	..	1,119
Prussian	1	..	452
Russian	17	..	5,330
Italian	97	..	25,465
Total	179		52,611

[...]

Berdiansk, December 31, 1862.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between July 1st, 1862, and June 30th, 1863 (London: Harrison and Sons, 1863), p. 345–346.

***

MARIANOPOL

Report by Mr. Consul Cumberbatch on the Trade of Marianopol for the Year 1863.

[…]

The vessels entered during the year were as follows:

Nationality	Vessels		Tons
British	12	..	3,388
Italian	49	..	11,609
Prussian	1	..	216
French	1	..	184
Mecklenburgian	2	..	427
Russian	20	..	6,873
Austrian	16	..	5,828
Greek	5	..	1,500
Total	106		30,095

[...]

Berdiansk, December 31, 1863.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between July 1st, 1863, and June 30th, 1864 (London: Harrison and Sons, 1864), p. 271.

***

MARIANOPOL.

Report by Mr. Acting Consul Wagstaff on the Trade of Marianopol for the Year 1864.

[...]

The following Table exhibits the tonnage and number of vessels of all nations cleared at the port of Marianopol during the year 1864.

Nationality	Vessels	Tonnage
Austrian	25	8,690
British	13	3,594
French	1	144
Greek	17	4,519
Ionian	1	376
Italian	94	24,303
Mecklenburghian	7	1,650
Norwegian	2	732

Papal States	. . . . .	1	136
Prussian	. . . . .	5	1,637
Russian	. . . .	20	5,017
	Total . .	186	51,298

[…]

The inhabitants of this district confine themselves exclusively to agriculture, and they bring yearly a large extent of land under cultivation; the results of which, together with the products of the neighbouring German colonies, give to the trade of Marianopol continual activity.

[…]

Berdiansk, January 23, 1865.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1865), p. 19–21.

***

MARIUPOL.
Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[…]

Imports. […] The bulk of the iron and steel came from Belgium and Germany, and a small quantity from the United Kingdom. Of the machinery, about half arrived from England, and the remainder from Belgium and Germany. […] The fire-bricks were principally imported from Germany and Belgium, only about 10,000 tons falling to the share of Great Britain. Tiles were exclusively received from Marseilles, fire-clay from Germany, Belgium, United Kingdom, and the United States. […]

The bulk of the iron and other works now being constructed in the Donetz basin are owned by Belgian companies, and naturally they order their machinery, iron, steel, and other materials from Belgium and Germany.

[…]

British shipping. The bulk of the carrying trade, about 80 per cent., fell to the share of the British flag, which heads the list with 136 steamers of 181,685 tons. […] The clearances with cargoes include 41 steamers for the United Kingdom and Colonies, 14 to Germany, 12 to Holland, 30 to Russian ports for complement of cargo, and 16 for other countries.

[…]

Foreign Office. 1897. Annual Series. № 1948. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1896 on the Trade of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1897), p. 15–21.

***

MARIUPOL.
Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[…]

Imports. […] It is impossible to obtain statistics giving the value of goods imported from the various countries, and I am only able to enumerate the shipping ports of the various articles: Cement was received from Belgium, France and Germany; fireclay from Scotland, Belgium, Germany and France, the bulk of the firebricks came from Scotland, but large quantities were also dispatched from England, Belgium and Germany. […] The pig-iron consisted of a small parcel of ferro-manganese from the United Kingdom, and some 3,500 tons of spiegel-iron from

Germany. Merchant iron and still came principally from Belgium and Germany, and a certain portion from England. The machinery was divided between Belgium, the United Kingdom, Germany, and the United States of America.

[…]

Cleared. The same vessels cleared from the port, viz.: With cargoes, 104 (37 to the United Kingdom, six to Belgium, three to Denmark, seven to France, 12 to Germany, 10 to Holland, two to Norway, and 27 to Russian ports for complement of cargo). The remaining 23 vessels cleared in ballast for other Azoff ports.

[…]

Annex A. Return of all Shipping at the Port of Mariupol during the Year 1897.

Entered.

	Sailing		Steam		Total	
Nationality	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1	226	126	171,541	127	171,767
Russian	…	…	4	2,395	4	2,395
Austrian	…	…	2	2,026	2	2,026
Belgian	…	…	1	1,249	1	1,249
Dutch	…	…	5	5,250	5	5,250
French	…	…	3	1,349	3	1,349
German	2	771	…	…	2	771
Greek	5	2,023	6	6,472	11	8,495
Italian	…	…	7	9,030	7	9,030
Norwegian	…	…	3	3,447	3	3,447
Turkish	2	424	…	…	2	424
Total	10	3,444	157	202,759	167	206,203
„ for the year preceding	12	4,423	177	224,934	189	229,357

Cleared.

	Sailing		Steam		Total	
Nationality	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1	226	126	171,541	127	171,767
Austrian	…	…	2	2,026	2	2,026
Belgian	…	…	1	1,249	1	1,249
Dutch	…	…	5	5,250	5	5,250
French	…	…	3	1,349	3	1,349
German	2	771	…	…	2	771
Greek	5	2,306	7	7,589	12	9,895
Italian	…	…	6	7,913	6	7,913
Norwegian	…	…	3	3,447	3	3,447
Turkish	2	424	…	…	2	424
Total	10	3,727	153	200,364	163	204,091
„ for the year preceding	12	4,423	177	224,934	189	229,357

[…]

№ 2076. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1897 on the Trade and Commerce of Taganrog and District

(London: Harrison and Sons, 1898), p. 15–23.

***

MARIUPOL.
Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[…]

Imports. […] I have been unable to obtain statistics as to the value of the imports from the various countries, and I can only give the approximate arrivals according to the shipping ports: about 22,000 tons of fireclay arrived from the United Kingdom, principally Scotland, and remainder came from Germany and Belgium. […] The iron and steel, with the exception of the about 200 tons from England, reached here from Belgium, Germany and France. About 3,000 tons of the machinery was of British manufacture; the balance came from Belgium, Germany, France and the United States.

[…]

Machinery, tools, &c. Notwithstanding the rapid development in home industries and heavy import duties, there is still a large market in Russia for machinery, machine tools, leather belting, wire ropes, shovels, coke forks, mining and other tools. I prevailed upon some of the local dealers to pass some trial orders for shovels, coke forks, and tools to England, and they were much pleased with quality and finish of the goods they received, but informed me that the English prices were too high and they could have bought the same articles from Germany or the United States more cheaply. I can, in a measure, understand this remark as applying to Germany, which supplies goods of somewhat inferior quality and also gains on the cost of transport, owing to its more favourable geographical position, but I am at a loss to account for the American competition.

[…]

Industries. […] As pointed out in previous reports, British capitalists for some unknown reason fight shy of the Donetz Basin, and Belgian, French, and German companies have things all their own way.

[…]

№ 2265. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1898 on the Trade and Commerce of Taganrog and District
(London: Harrison and Sons, 1899), p. 16–25.

***

MARIUPOL.
Mr. W. S. Walton reports as follows:

[…]

British shipping. The return of all shipping entered and cleaned at Mariupol during the year 1899 is given on page 22. As usual the British flag predominates, but its share of the entire trade which in 1898 stood at 80 per cent. has recorded to 80 per cent.

This is partly explained by the fact that a much larger proportion of the exports was destined to the Mediterranean, in which trade the British flag only shares to a slight extent, and also owing to the starting of the regular line of steamers under the German flag from Antwerp to the Azoff ports, which trade, theretofore, was carried on by chartered British steamers.

[…]

Annex A. Return of all Shipping at the Port of Mariupol during the Year 1899.

ENTERED.

Nationality	Sailing		Steam		Total	
	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	…	…	77	102,670	77	102,670
Russian	1	144	6	6,676	7	6,820
Greek	7	2,161	21	21,923	28	24,084
German	…	…	8	10,558	8	10,558
Italian	…	…	9	9,575	9	9,575
Austro-Hungarian	…	…	7	5,492	7	5,492
Other flags	15	2,720	8	6,836	23	9,556
Total	23	5,025	136	163,730	159	168,755
„ for the year preceding	11	2,810	126	153,637	137	156,447

CLEARED.

Nationality	Sailing		Steam		Total	
	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	…	…	77	102,670	77	102,670
Russian	…	…	5	5,763	5	5,763
Greek	7	2,161	21	21,923	28	24,084
German	…	…	8	10,558	8	10,558
Italian	…	…	9	9,575	9	9,575
Austro-Hungarian	…	…	7	5,492	7	5,492
Other flags	15	2,720	8	6,836	23	9,556
Total	22	4,881	135	162,817	157	167,698
„ for the year preceding	9	2,418	121	150,345	130	152,763

[…]

№ 2447. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1899 on the Trade and Commerce of Taganrog and District

(London: Harrison and Sons, 1900), p. 15–23.

***

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[…]

The return of shipping of all nationalities entered and cleared at Mariupol during 1900 will be found on page 20. The British flag still heads the list, but at the same time shows a large falling-off on being compared with previous years; the percentage of the total tonnage, which in 1898 stood at 80 and in 1899 at 60, has now fallen to 45. This great decrease may be put down to the following causes: The import trade from Antwerp, which was formerly carried on almost exclusively under the British flag, has now been taken up by German and Belgian companies, who run regular lines to this port from Hamburg and Antwerp, occasionally taking goods from Newcastle-upon-Tyne and other ports in the United Kingdom.

[…]

Entered. Only 46 steamers of 63,781 tons, compared with 77 steamers of 102,670 tons in 1899, entered this port under the British flag during 1900, thus showing a decrease of 31 steamers and 38,889 tons. The arrivals include 16 steamers of 22,875 tons with cargoes (six from the United Kingdom, one from Portugal and nine from other Azoff ports with part

cargoes), and 30 steamers of 40,906 tons in ballast from Malta, ltaly, Egypt, France, and other Mediterranean ports.

Cleared. The same steamers cleared from this port: 43 steamers with cargoes from the United Kingdom, Holland, Germany, Belgium, France and Norway, and three steamers of 3,696 tons in ballast for other South Russian ports.

[...]

Firebricks. Firebricks and fireclay principally come from Scotland, Germany, and Belgium, and have declined from 83,316 tons in 1899, to 31,045 tons in 1900.

[...]

Machinery. Machinery also shows a decrease, and in 1900 only 2,559 tons were imported, as against 7,106 tons in 1899. [...] The balk of the machinery was received from Germany and Belgium, and about 800 tons from the United Kingdom.

[...]

Dolomite, lead, and slag were not imported during 1900, and have been replaced in the list of imports by copper and nitrate from Antwerp, and fluorspar from Germany.

[...]

Annex A. Return of all Shipping at the Port of Mariupol during the Year 1900.

ENTERED.

Nationality			Sailing		Steam		Total	
			Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	..	..	..	..	46	63,781	46	63,781
Russian	..	..	1	130	15	15,255	16	15,385
Greek	..	..	3	956	16	17,924	19	18,880
German	..	..	..	..	12	16,632	12	16,632
Italian	..	..	..	..	10	13,605	10	13,605
Belgian	..	..	..	..	7	6,871	7	6,871
Other flags		..	1	257	5	6,289	6	6,546
	Total	..	5	1,343	111	140,357	116	141,700
	„	1899	23	5,025	136	163,730	159	168,755

CLEARED.

Nationality			Sailing		Steam		Total	
			Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	..	..	..	..	46	63,781	46	63,781
Russian	..	..	..	..	6	7,963	6	7,963
Greek	..	..	3	956	16	17,924	19	18,880
German	..	..	..	..	12	16,632	12	16,632
Italian	..	..	..	..	10	13,605	10	13,605
Belgian	..	..	..	..	7	6,871	7	6,871
Other flags		..	1	257	5	6,289	6	6,546
	Total	..	4	1,213	102	133,065	106	134,278
	„	1899	22	4,881	135	162,817	157	167,698

[...]

№ 2613. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1900 on the Trade and Commerce of Taganrog and District
(London: Harrison and Sons, 1901), p. 15–21.

***

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[…]

The general cargoes from Antwerp which were formerly brought here by British steamers are now carried by German and Belgian lines, which have regular sailings to this port.

[…]

Anthracite coal and coke. During the coming season some further trial shipments of anthracite coal will be made to Italy and Germany, but as the coal cannot be delivered under 1*l.* 8*s.* per ton in Italy and 1*l*. 10*s.* per ton in Germany, there is only a remote prospect of further business being feasible.

[…]

Annex A. Return of all Shipping at the Port of Mariupol during the Year 1901.

ENTERED.

Nationality	Sailing		Steam		Total	
	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	..	..	24	33,107	24	33,107
Russian	2	217	7	7,212	9	7,429
Greek	2	536	21	24,532	23	25,068
German	..	..	8	11,113	8	11,113
Italian	..	..	8	8,456	8	8,456
Other nationalities	1	258	7	8,587	8	8,845
Total	5	1,011	75	93,007	80	94,018
„ 1900	5	1,343	111	140,357	116	141,700

CLEARED.

Nationality	Sailing		Steam		Total	
	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	..	..	24	33,107	24	33,107
Russian	..	..	7	9,427	7	9,427
Greek	2	536	21	24,532	23	25,068
German	..	..	8	11,113	8	11,113
Italian	..	..	8	8,456	8	8,456
Other nationalities	1	258	7	8,587	8	8,845
Total	3	794	75	95,222	78	96,016
„ 1900	4	1,213	102	133,065	106	134,278

[…]

№ 2842. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1901 on the Trade of the Consular District of Taganrog

(London: Harrison and Sons, 1902), p. 15–25.

***

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[…]

Foreign shipping. About a third of the remaining foreign shipping falls to the share of the Greek flag, which is rapidly increasing its hold upon the Azov carrying trade. The flags next in importance were Austro-Hungarian, German and Italian. The Greek, Austro-Hungarian

and Italian steamers were principally engaged in the grain trade to Mediterranean ports. The German boats all belonged to one company, which runs a regular line to the Azov ports from Hamburg and Belgium.

[…]

A market for the various goods and articles employed by the many metallurgical and other industries established in the Donetz Basin. […] It is needless to say that business is most difficult, if not quite impossible, by correspondence, and the best plan for British manufacturers and exporters would be to have reliable representatives at such centres as Kharkoff and Ekaterinoslav, whence commercial travelers can call easily and often upon the various buyers. Many German and few British firms have adopted this measure and I believe do a fair amount of business.

British trade is somewhat handicapped, as compared with their German competitors, owing to lack of means of transport, whereas to the latter every facility is offered by the German Levant Line, which takes goods from any station in the interior of Germany at a through rate to all Azov and Black Sea ports. The same line runs occasional steamers to these ports from Newcastle and Swansea, which, failing more direct communication, might be of some help to British shippers.

[…]

Annex A. Return of all Shipping Engaged in the Foreign Trade at the Port of Mariupol during the Years 1902–1901, and the Average for the Five Years 1897–1901.

Entered.

Nationality	Year	Sailing		Steam		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1902	…	…	59	90,492	59	90,492
	1901	…	…	24	33,107	24	33,107
	Average, 5 years	…	…	75	100,452	75	100,452
Russian	1902	1	180	17	18,991	18	19,171
	1901	2	217	7	7,212	9	7,429
	Average, 5 years	1	151	6	5,507	7	5,658
Greek	1902	1	164	21	27,876	22	28,040
	1901	2	536	21	24,532	23	25,068
	Average, 5 years	5	1,535	14	15,796	19	17,331
German	1902	…	…	8	10,777	8	10,777
	1901	…	…	8	11,113	8	11,113
	Average, 5 years	…	…	6	7,660	6	7,660
Italian	1902	…	…	6	8,925	6	8,925
	1901	…	…	8	8,456	8	8,456
	Average, 5 years	…	…	7	8,881	7	8,881
Austro-Hungarian	1902	…	…	9	12,781	9	12,781
	1901	…	…	2	2,925	2	2,925
	Average, 5 years	…	…	3	3,015	3	3,015
Other nationalities	1902	2	460	7	7,611	9	8,071
	1901	1	258	5	5,662	6	5,920
	Average, 5 years	4	1,017	6	7,405	10	8,422

Total	...	4	804	127	177,453	131	178,257
„ 1901	...	5	1,011	75	93,007	80	94,018
Average, 5 years	...	10	2,703	117	148,716	127	151,419

CLEARED.

Nationality	Year	Sailing		Steam		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1902	...	...	59	90,492	59	90,492
	1901	...	...	24	33,107	24	33,107
	Average, 5 years	...	...	75	100,452	75	100,452
Russian	1902	...	...	17	18,991	17	18,991
	1901	...	...	7	9,427	7	9,427
	Average, 5 years	...	...	4	4,790	4	4,790
Greek	1902	1	164	21	27,876	22	28,040
	1901	2	536	21	24,532	23	25,068
	Average, 5 years	5	1,535	14	15,796	19	17,331
German	1902	...	...	8	10,777	8	10,777
	1901	...	...	8	11,113	8	11,113
	Average, 5 years	...	...	6	7,660	6	7,660
Italian	1902	...	...	6	8,925	6	8,925
	1901	...	...	8	8,456	8	8,456
	Average, 5 years	...	...	7	8,881	7	8,881
Austro-Hungarian	1902	...	...	9	12,781	9	12,781
	1901	...	...	2	2,925	2	2,925
	Average, 5 years	...	...	3	3,015	3	3,015
Other nationalities	1902	2	460	7	7,611	9	8,071
	1901	1	258	5	5,662	6	5,920
	Average, 5 years	4	1,017	6	7,405	10	8,422
Total	...	3	624	127	177,453	130	178,077
„ 1901	...	3	794	75	95,222	78	96,016
Average, 5 years	...	9	2,552	115	147,999	124	150,551

[...]

№ 3115. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1902 on the Trade and Commerce of the Consular District Rostov-on-Don
(London: Harrison and Sons, 1904), p. 9–20.

***

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[...]

All the steamers cleared hence with grain cargoes for the United Kingdom, Germany, Netherlands, Belgium, France, Norway and for Gibraltar for orders.

Foreign shipping. The Greek flag absorbs about 30 per cent. Of the foreign shipping and practically monopolises the Mediterranean trade, the Italians participating only to a small

extent. The other vessels were under Russian, Austro-Hungarian, German, Belgian, Norwegian and Turkish flags.

[…]

Imports. […] With Germany, France and Austria-Hungary a fair business is done by means of the parcel post. The principal articles imported are haberdashery, drapers' goods, perfumes, cosmetics, photographic appliances, cutlery &c.

[…]

Annex A. Return of all Shipping Engaged in the Foreign Trade at the Port of Mariupol during the Years 1903–1902, and the Average for the Five Years 1898–1902.

Entered.

Nationality	Year	Sailing		Steam		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1903	…	…	50	75,056	50	75,056
	1902	…	…	59	90,492	59	90,492
	Average, 5 years	…	…	62	84,282	62	84,282
Russian	1903	1	115	22	20,374	23	20,489
	1902	1	180	17	18,991	18	19,171
	Average, 5 years	2	213	10	10,285	12	10,498
Greek	1903	2	355	24	28,631	26	28,986
	1902	1	164	21	27,876	22	28,040
	Average, 5 years	4	1,185	15	20,077	19	21,262
Austro-Hungarian	1903	…	…	8	14,393	8	14,393
	1902	…	…	9	12,781	9	12,781
	Average, 5 years	…	…	4	4,500	4	4,500
Italian	1903	…	…	8	12,385	8	12,385
	1902	…	…	6	8,925	6	8,925
	Average, 5 years	…	…	7	8,860	7	8,860
German	1903	…	…	6	8,466	6	8,466
	1902	…	…	8	10,777	8	10,777
	Average, 5 years	…	…	7	9,816	7	9,816
Other nationalities	1903	1	258	6	7,848	7	8,106
	1902	2	460	7	7,611	9	8,071
	Average, 5 years	4	1,271	6	6,097	10	7,368
Total 1903	…	4	728	124	167,153	128	167,881
„ 1902	…	4	804	127	177,453	131	178,257
Average, 5 years	…	10	2,669	111	143,917	121	146,586

Cleared.

Nationality	Year	Sailing		Steam		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1903	…	…	50	75,056	50	75,056
	1902	…	…	59	90,492	59	90,492
	Average, 5 years	…	…	62	84,282	62	84,282
Russian	1903	…	…	20	19,077	20	19,077

	1902	…	…	17	18,991	18	19,171
	Average, 5 years	…	…	7	8,529	7	8,529
Greek	1903	2	355	24	28,631	26	28,986
	1902	1	164	21	27,876	22	28,040
	Average, 5 years	4	1,185	15	20,077	19	21,262
Austro-Hungarian	1903	…	…	8	14,393	8	14,393
	1902	…	…	9	12,781	9	12,781
	Average, 5 years	…	…	4	4,500	4	4,500
Italian	1903	…	…	8	12,385	8	12,385
	1902	…	…	6	8,925	6	8,925
	Average, 5 years	…	…	7	8,860	7	8,860
German	1903	…	…	6	8,466	6	8,466
	1902	…	…	8	10,777	8	10,777
	Average, 5 years	…	…	7	9,816	7	9,816
Other nationalities	1903	1	258	6	7,848	7	8,106
	1902	2	460	7	7,611	9	8,071
	Average, 5 years	4	1,271	6	6,097	10	7,368
Total 1903	…	3	613	122	165,856	125	166,469
„ 1902	…	3	624	127	177,453	130	178,077
Average, 5 years	…	8	2,456	108	142,161	116	144,617

[…]

№ 3173. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1903 on the Trade of Rostov-on-Don and District

(London: Harrison and Sons, 1904), p. 24–35.

***

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[…]

British shipping. […] According to law trading between Russian ports is restricted to the Russian flag, but in this instance permission was specially obtained from the Government by a steamship company on the ground that their own boats had been taken as transports. All the other steamers sailed with grain cargoes for the United Kingdom, the Netherlands, Belgium, Norway, Germany, France and Spain.

[…]

Annex A. Return of all Shipping Engaged in the Foreign Trade at the Port of Mariupol during the Years 1905–1904, and the Average for the Five Years 1900–1904.

ENTERED.

Nationality	Year	Sailing		Steam		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1905	…	…	63	94,271	63	94,271
	1904	…	…	78	121,472	78	121,472
	Average, 5 years	…	…	51	76,782	51	76,782
Russian	1905	…	…	28	27,834	28	27,834

	1904	…	…	25	27,880	25	27,880
	Average, 5 years	1	128	17	17,940	18	18,068
Greek	1905	…	…	52	74,112	52	74,112
	1904	…	…	36	47,473	36	47,473
	Average, 5 years	2	402	24	29,287	26	29,689
Italian	1905	…	…	13	19,197	13	19,197
	1904	…	…	10	16,134	10	16,134
	Average, 5 years	…	…	8	11,901	8	11,901
Austro-Hungarian	1905	…	…	9	14,483	9	14,483
	1904	…	…	9	15,107	9	15,107
	Average, 5 years	…	…	6	9,721	6	9,721
German	1905	…	…	10	14,375	10	14,375
	1904	…	…	7	9,573	7	9,573
	Average, 5 years	…	…	8	11,312	8	11,312
Other nationalities	1905	2	297	3	4,230	5	4,527
	1904	1	258	10	13,750	11	14,008
	Average, 5 years	1	298	7	8,926	8	9,224
Total 1905		2	297	178	248,502	180	248,799
„ 1904		1	258	175	251,389	176	251,647

CLEARED.

Nationality	Year	Sailing		Steam		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1905	…	…	63	94,271	63	94,271
	1904	…	…	78	121,472	78	121,472
	Average, 5 years	…	…	51	76,782	51	76,782
Russian	1905	…	…	22	23,630	22	23,630
	1904	…	…	22	26,991	22	26,991
	Average, 5 years	…	…	16	16,490	16	16,490
Greek	1905	…	…	52	74,112	52	74,112
	1904	…	…	36	47,473	36	47,473
	Average, 5 years	2	402	24	29,287	26	29,689
Italian	1905	…	…	13	19,197	13	19,197
	1904	…	…	10	16,134	10	16,134
	Average, 5 years	…	…	8	11,901	8	11,901
Austro-Hungarian	1905	…	…	9	14,483	9	14,483
	1904	…	…	9	15,107	9	15,107
	Average, 5 years	…	…	6	9,721	6	9,721
German	1905	…	…	10	14,375	10	14,375
	1904	…	…	7	9,573	7	9,573
	Average, 5 years	…	…	8	11,312	8	11,312
Other nationalities	1905	2	297	3	4,230	5	4,527

	1904	1	258	10	13,750	11	14,008
	Average, 5 years	1	298	7	8,926	8	9,224
Total 1905	...	2	297	172	244,298	174	244,595
„ 1904	...	1	258	172	250,500	173	250,758
Average, 5 years	...	3	700	120	164,419	123	165,119

[...]

№ 3610. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1905 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don

(London: Harrison and Sons, 1906), p. 10–21.

***

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[...]

Foreign shipping. Other shipping was represented by the Greek, Russian, German, Austro-Hungarian, Italian, Belgian and Turkish flags in the order given. Altogether 73 steamers and 3 sailing vessels of 96,905 tons arrived, and, with the exception of 1 sailing vessel and 5 steamers under Russian flag, which cleared in the coasting trade, the same vessels sailed from this port in 1906.

On the foreign boats, the Germans and Belgians maintain a direct line between Hamburg and Antwerp and this port.

[...]

British trade in the Donetz Basin, as pointed out in previous reports, is seriously handicapped, by the absence of direct steamer communication, and shipments have to be made via Antwerp or Hamburg. [...] Another great factor against the importation of British goods is that most of the works are owned or managed by Belgians, Frenchmen or Germans, who, when ordering supplies, give preference to their own countries.

[...]

Oil cake, bran, phosphate. Oil cake also shows a falling-off, but bran, on the other hand, increased from 40 tons in 1905 to 606 tons in 1906. The whole of this quantity was taken by Germany, where a good demand still exists, and, notwithstanding the heavy railway freight, the local millers even find it profitable to send the stuff overland.

[...]

Ferro-manganese. Owing to the troubles in the Caucasus and the great difficulties attending the shipments of manganese ore from Poti, a large demand from abroad sprang up for ferro-manganese, and, as very good prices were offered, the Russian works entered the market, with the result that some 20,000 tons were exported, of which quantity 12,157 tons were shipped through Mariupol to the United States, the Continent and the United Kingdom; of the remainder, about 6,000 tons were shipped during the winter months via Odessa and Nicolaiev and the balance was sent to Germany and Austria-Hungary by rail.

[...]

Annex A. Return of all Shipping Engaged in the Foreign Trade at the Port of Mariupol during the Years 1906–1905, and the Average for the Five Years 1901–1905.

Entered.

Nationality	Year	Sailing		Steam		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1906	...	...	47	79,210	47	79,210

	1905	…	…	63	94,271	63	94,271
	Average, 5 years	…	…	55	82,880	55	82,880
Russian	1906	1	115	27	33,033	28	33,148
	1905	…	…	28	27,834	28	27,834
	Average, 5 years	1	103	18	20,440	19	20,543
Greek	1906	…	…	26	36,102	26	36,102
	1905	…	…	52	74,112	52	74,112
	Average, 5 years	1	211	31	40,525	32	40,736
German	1906	…	…	6	8,433	6	8,433
	1905	…	…	10	14,375	10	14,375
	Average, 5 years	…	…	8	10,860	8	10,860
Austro-Hungarian	1906	…	…	4	6,446	4	6,446
	1905	…	…	9	14,483	9	14,483
	Average, 5 years	…	…	7	11,938	7	11,938
Italian	1906	…	…	4	6,177	4	6,177
	1905	…	…	13	19,197	13	19,197
	Average, 5 years	…	…	9	13,020	9	13,020
Other nationalities	1906	2	288	6	6,311	8	6,599
	1905	2	297	3	4,230	5	4,527
	Average, 5 years	2	306	6	7,820	8	8,126
Total 1906		3	403	120	175,712	123	176,115
,, 1905		2	297	178	248,502	180	248,799
Average, 5 years		4	620	134	187,483	138	188,103

CLEARED.

Nationality	Year	Sailing		Steam		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1906	…	…	47	79,210	47	79,210
	1905	…	…	63	94,271	63	94,271
	Average, 5 years	…	…	55	82,880	55	82,880
Russian	1906	…	…	22	28,995	22	28,995
	1905	…	…	22	23,630	22	23,630
	Average, 5 years	…	…	18	19,623	18	19,623
Greek	1906	…	…	26	36,102	26	36,102
	1905	…	…	52	74,112	52	74,112
	Average, 5 years	1	211	31	40,525	32	40,736
German	1906	…	…	6	8,433	6	8,433
	1905	…	…	10	14,375	10	14,375
	Average, 5 years	…	…	8	10,860	8	10,860
Austro-Hungarian	1906	…	…	4	6,446	4	6,446
	1905	…	…	9	14,483	9	14,483
	Average, 5 years	…	…	7	11,938	7	11,938
Italian	1906	…	…	4	6,177	4	6,177

	1905	…	…	13	19,197	13	19,197
	Average, 5 years	…	…	9	13,020	9	13,020
Other nationalities	1906	2	288	6	6,311	8	6,599
	1905	2	297	3	4,230	5	4,527
	Average, 5 years	2	306	6	7,820	8	8,126
Total 1906		2	288	115	171,674	117	171,962
„ 1905		2	297	172	244,298	174	244,595
Average, 5 years		3	517	134	186,666	137	187,183

[…]

№ 3792. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1906 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don

(London: Harrison and Sons, 1907), p. 10–22.

***

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[…]

Foreign shipping. Foreign shipping was represented by the Russian, Greek, Austro-Hungarian, Italian, German and other flags in the order named. The total arrivals in 1907 consisted of 119 vessels of 159,650 tons, compared with 76 vessels and 96,905 tons in 1906.

[…]

Only the German boats maintain a regular line; all the other steamers are of the usual tramp class.

[…]

Fire-bricks. Ordinary fire-bricks are now manufactured by local works, but the better qualities and known marks are still received from abroad. This is an article in which the United Kingdom could compete, as well as in silica, or dinas bricks, which are now exclusively imported from Germany.

[…]

A large trade is done between Germany and Russia by means of the parcel post, and British houses could also avail themselves of this mode of transport; the cost is small, and, at the same time, it allows of fulfillment of small orders.

[…]

Annex A. Return of all Shipping Engaged in the Foreign Trade at the Port of Mariupol during the Years 1907–1906, and the Average for the Five Years 1902–1906.

ENTERED.

Nationality	Year	Sailing		Steam		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1907	…	…	46	79,184	46	79,184
	1906	…	…	47	79,210	47	79,210
	Average, 5 years	…	…	58	92,100	58	92,100
Russian	1907	2	262	62	83,803	64	84,065
	1906	1	115	27	33,033	28	33,148
	Average, 5 years	1	80	24	25,622	25	25,702
Greek	1907	2	297	23	28,906	25	29,203

	1906			26	36,102	26	36,102
	Average, 5 years	1	104	32	42,839	33	42,943
Austro-Hungarian	1907	…	…	8	16,208	8	16,208
	1906	…	…	4	6,446	4	6,446
	Average, 5 years	…	…	8	12,652	8	12,652
Italian	1907	…	…	8	12,445	8	12,445
	1906	…	…	4	6,177	4	6,177
	Average, 5 years	…	…	8	12,563	8	12,563
German	1907	…	…	8	11,522	8	11,522
	1906	…	…	6	8,433	6	8,433
	Average, 5 years	…	…	7	10,325	7	10,325
Other nationalities	1907	2	287	4	5,920	6	6,207
	1906	2	288	6	6,311	8	6,599
	Average, 5 years	2	312	6	7,950	8	8,262

CLEARED.

Nationality	Year	Sailing		Steam		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1907	…	…	46	79,184	46	79,184
	1906	…	…	47	79,210	47	79,210
	Average, 5 years	…	…	58	92,100	58	92,100
Russian	1907	…	…	58	80,684	58	80,684
	1906	…	…	22	23,386	22	23,386
	Average, 5 years	…	…	21	23,306	21	23,306
Greek	1907	…	…	21	28,313	21	28,313
	1906	…	…	26	36,102	26	36,102
	Average, 5 years	1	104	32	42,839	33	42,943
Austro-Hungarian	1907	…	…	8	16,208	8	16,208
	1906	…	…	4	6,446	4	6,446
	Average, 5 years	…	…	8	12,652	8	12,652
Italian	1907	…	…	8	12,445	8	12,445
	1906	…	…	4	6,177	4	6,177
	Average, 5 years	…	…	8	12,563	8	12,563
German	1907	…	…	8	11,522	8	11,522
	1906	…	…	6	8,433	6	8,433
	Average, 5 years	…	…	7	10,325	7	10,325
Other nationalities	1907	2	287	4	5,920	6	6,207
	1906	2	288	6	6,311	8	6,599
	Average, 5 years	2	312	6	7,950	8	8,262

[…]

№ 4027. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1907 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don
(London: Harrison and Sons, 1908), p. 20–35.

MARIUPOL.
Mr. Vice-Consul W. S. Walton reports as follows:

[…]

Machinery. The balk of the machinery imported was for electrical purposes and was of Belgian, German and French origin. This is an article in which the United Kingdom could of course compete and the same may be said of tools.

Tools. Files were received from the United States of America. Axes and various other tools were of German make.

Firebricks. Fire or rather silica bricks show an increase of some 1,650 tons and were received exclusively from Germany.

[…]

Openings for British trade. […] On visiting many of the local shops one is astonished at the mass of foreign goods, principally German, which have replaced Russian made articles.

British cloth and hats are always in favour and maintain their position. The better class of sewing machines are also of British manufacture, but all the cheaper ones come from Germany. […] Perfumes are principally received from Paris, London and Cologne, but Russian scents also find a ready sale. […] In haberdashery the Germans also do a large trade, a portion of which could no doubt be captured.

[…]

Shipping. […] The total arrivals in 1908, under all flags, numbered 171 vessels, of 259,634 tons, as compared with 165 vessels, of 238,834 tons, in 1907. The British, Russian, German and Austro-Hungarian flags show slight increases, while fewer Greek and Italian ships arrived.

[…]

The German and Belgian flags were represented by steamers which keep up regular lines between Hamburg, Antwerp and this port.

[…]

Annex 3. Return of all Shipping which Entered and Cleared in the Foreign Trade of the Port of Mariupol during the Year 1908.

(a) Steam Vessels.

Entered.

Nationality	With Cargo		In Ballast		Total	
	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage
British	9	12,196	45	77,890	54	90,086
Russian	…	…	73	104,050	73	104,050
Austro-Hungarian	3	5,192	9	15,585	12	20,777
Greek	2	2,751	10	14,567	12	17,318
German	9	14,166	2	2,624	11	16,790
Italian	3	4,095	…	…	3	4,095
Belgian	2	3,317	…	…	2	3,317
Norwegian	...	...	1	2,340	1	2,340
Total	28	41,717	140	217,056	168	258,773

[…]

№ 4295. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa
(London: Harrison and Sons, 1909), p. 86–102.

***

MARIUPOL.
Mr. Vice-Consul W. S. Walton reports as follows:

[…]

Fire-bricks. Fire or silica bricks are imported principally from Germany and are used in the construction of steel furnaces. The United Kingdom could easily compete in this article.

Graphite comes from Austria-Hungary and Germany, but some is of Ceylon origin.

[…]

Machinery. The import of machinery through Mariupol continues to fall/ Some foreign machinery still reaches the Donetz Basin overland from Germany, but the largest orders are now secured by works (principally branches of German establishments) at Ekaterinoslav, Riga and other centres.

[…]

Sewing machines. Some cheap kinds of sewing machines have been imported from Germany, and they appear to find a ready sale.

[…]

Foreign shipping. […] The only regular lines were under the German flag, and they run from Hamburg and Antwerp to the Levant.

[…]

Annex 3. Return of Shipping of all Nationalities which Entered and Cleared in the Foreign Trade at the Port of Mariupol during the Year 1909.

(a) Steam Vessels.

Entered.

Nationality	With Cargo		In Ballast		Total	
	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage
British	13	21,295	62	119,101	75	140,396
Russian	1	961	68	113,805	69	114,766
Greek	2	3,074	26	37,028	28	40,102
German	10	15,355	2	2,591	12	17,946
Austro-Hungarian	2	3,703	8	15,101	10	18,804
Italian	1	1,330	4	5,858	5	7,188
Norwegian	…	…	3	5,277	3	5,277
French	…	…	1	2,065	1	2,065
Danish	1	1,775	…	…	1	1,775
Turkish	…	...	2	595	2	595
Total	30	47,493	176	301,421	206	348,914

Cleared.

Nationality	With Cargo		In Ballast		Total	
	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage
British	72	136,487	3	3,909	75	140,396
Russian	56	105,136	…	…	56	105,136
Greek	27	38,230	1	1,872	28	40,102
German	12	17,946	…	…	12	17,946
Austro-Hungarian	9	17,341	1	1,463	10	18,804
Italian	4	5,858	1	1.330	5	7,188
Norwegian	3	5,277	…	…	3	5,277
French	1	2,065	…	…	1	2,065
Danish	…	…	1	1,775	1	1,775

Turkish	2	595	...	...	2	595
Total	186	328,935	7	10,349	193	339,284

[...]

№ 4537. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1909 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa

(London: Harrison and Sons, 1910), p. 88–102.

***

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul W. S. Walton reports as follows:

[...]

Fire-bricks. Local fire-bricks manufacturers were also overrun with orders and were obliged to refuse contracts, which went abroad, principally to Germany.

[...]

Machinery. The receipts of machinery also increased from 465 to 861 tons. There were no direct shipments from the United kingdom, but several parcels of British machinery were shipped from Antwerp. The balk, however, was of German and Belgian origin, and consisted of coal-washing plant, mining machinery, machinery for the recovery of the by-products of the manufacture of coke and electrical machinery.

[...]

A fair direct trade is also done by Germany by means of the parcel post.

[...]

Shipping. [...] The German flag is represented by a regular line of steamers running to this port from Hamburg, Antwerp and occasionally Newcastle-on-Tyne and Middlesbrough.

[...]

Salt. A project is on foot to ship rock salt from the Donetz basin to Russian ports in the Far East, but as the cost of same would be about 2*l* 13*s* per ton c.i.f. Vladivostok against 2*l* 7*s* per ton for sale shipped from Hamburg, there does not appear to be much prospect of the business being brought to a successful issue.

[...]

Annex 4. Return of Shipping of all Nationalities which Entered and Cleared in the Foreign Trade of the Port of Mariupol (Sea of Azov) during the Year 1911.

(a) Steam Vesels.

Entered.

Nationality	With Cargo		In Ballast		Total	
	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage
British	1	1,488	48	88,316	49	89,804
Russian	...	...	69	119,736	69	119,736
Greek	2	3,173	34	50,566	36	53,739
German	17	29,904	1	1,744	18	31,648
Austro-Hungarian	4	9,293	9	20,353	13	29,646
Italian	2	2,844	6	7,940	8	10,784
Danish	1	1,621	3	3,963	4	5,584
Norwegian	...	...	3	5,270	3	5,270
French	...	...	1	1,583	1	1,583
Turkish	...	...	3	1,218	3	1,218
Total	27	48,323	177	300,689	204	349,012

Cleared.

Nationality	With Cargo		In Ballast		Total	
	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage

British	49	89,804	…	…	49	89,804
Russian	66	116,992	…	…	66	119,992
Greek	34	50,566	2	3,173	36	53,739
German	6	10,763	12	20,885	18	31,648
Austro-Hungarian	12	27,379	1	2,267	13	29,646
Italian	5	5,909	3	4,875	8	10,784
Danish	3	3,963	1	1,621	4	5,584
Norwegian	3	5,270	…	…	3	5,270
French	1	1,583	…	…	1	1,583
Turkish	3	1,218	…	…	3	1,218
Total	182	313,447	19	32,821	201	346,268

[…]

№ 4965. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1911 on the Trade and Agriculture of the Consular District of Odessa

(London: Harrison and Sons, 1912), p. 61–77.

***

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[…]

Cement. The cement "famine" continued throughout 1912, and in order to ease the market somewhat, the Cement Syndicate were again obliged to order foreign cement, and 7,888 tons of German, Austro-Hungarian and Belgian cement were distributed to the Donetz basin through Mariupol.

[…]

Fire-bricks. Russian fire-brick manufacturers were again unable to meet the demand and several large orders for fire-bricks for the construction of coke ovens were placed in Germany, and one fire-brick factory received 1,070 tons of these bricks from Glasgow for the rebuilding of their kilns.

Silica bricks for steel furnaces, as hitherto, were all received from Germany. British manufacturers ought to be able to compete in this article.

Machinery, &c. Some 97 tons of boilers were received from Scotland, and some of the machinery was of British origin, but the bulk was from Belgium and Germany, and consisted principally of various appliances for coke ovens and for the recovery of by-products.

[…]

Openings for British trade. […] That openings exist for British trade is an indisputable fact, but to work them the appointment of responsible local agents is imperative. Some of the German manufacturers dispense with agents and work directly with small dealers, shopkeepers, &c., but of late, on the various bills becoming due, they have had a rude awakening, and are rapidly coming to the conclusion that selling to Russia on long credit is unwise.

[…]

Shipping. […] In the arrivals the Russian flag heads the list with 107 steamers of 134,871 tons out of a total of 226 steamers of 334,993 tons. The British flag is second and is followed by the Greek, German, Austro-Hungarian and other flags. […]

The only regular liners are under the German flag, and call at this port at least once in every month.

[…]

Annex 3. Return of Shipping of all Nationalities which Entered and Cleared in the Foreign Trade of the Port of Mariupol, Sea of Azoff, during the Year 1912.

(a) Steam Vesels.

ENTERED.

Nationality	With Cargo		In Ballast		Total	
	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage
British	3	4,371	30	59,598	33	63,969
Russian	4	1,736	103	133,135	107	134,871
Greek	1	1,421	31	42,072	32	43,493
German	19	35,344	2	3,506	21	38,850
Austro-Hungarian	3	6,229	12	25,845	15	32,074
Turkish	...	...	6	5,445	6	5,445
Italian	...	...	4	5,174	4	5,174
Norwegian	...	...	2	3,572	2	3,572
Danish	1	1,223	1	1,223	2	2,446
Dutch	...	...	1	1,877	1	1,877
Swedish	...	...	1	1,461	1	1,461
French	1	1,121	...	...	1	1,121
Roumanian	...	...	1	640	1	640
Total	32	51,445	194	283,548	226	334,993

CLEARED.

Nationality	With Cargo		In Ballast		Total	
	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage
British	31	60,791	2	3,178	33	63,969
Russian	97	128,482	...	...	97	128,482
Greek	31	43,035	...	...	31	43,035
German	15	27,905	6	10,945	21	38,850
Austro-Hungarian	14	30,108	...	...	14	30,108
Turkish	6	5,445	,,,	...	6	5,445
Italian	4	5,174	...	...	4	5,174
Norwegian	2	3,572	...	...	2	3,572
Danish	2	2,446	...	...	2	2,446
Dutch	1	1,877	...	...	1	1,877
Swedish	1	1,461	...	...	1	1,461
French	1	1,121	...	...	1	1,121
Roumanian	1	640	...	...	1	640
Total	206	312,057	8	14,123	214	326,180

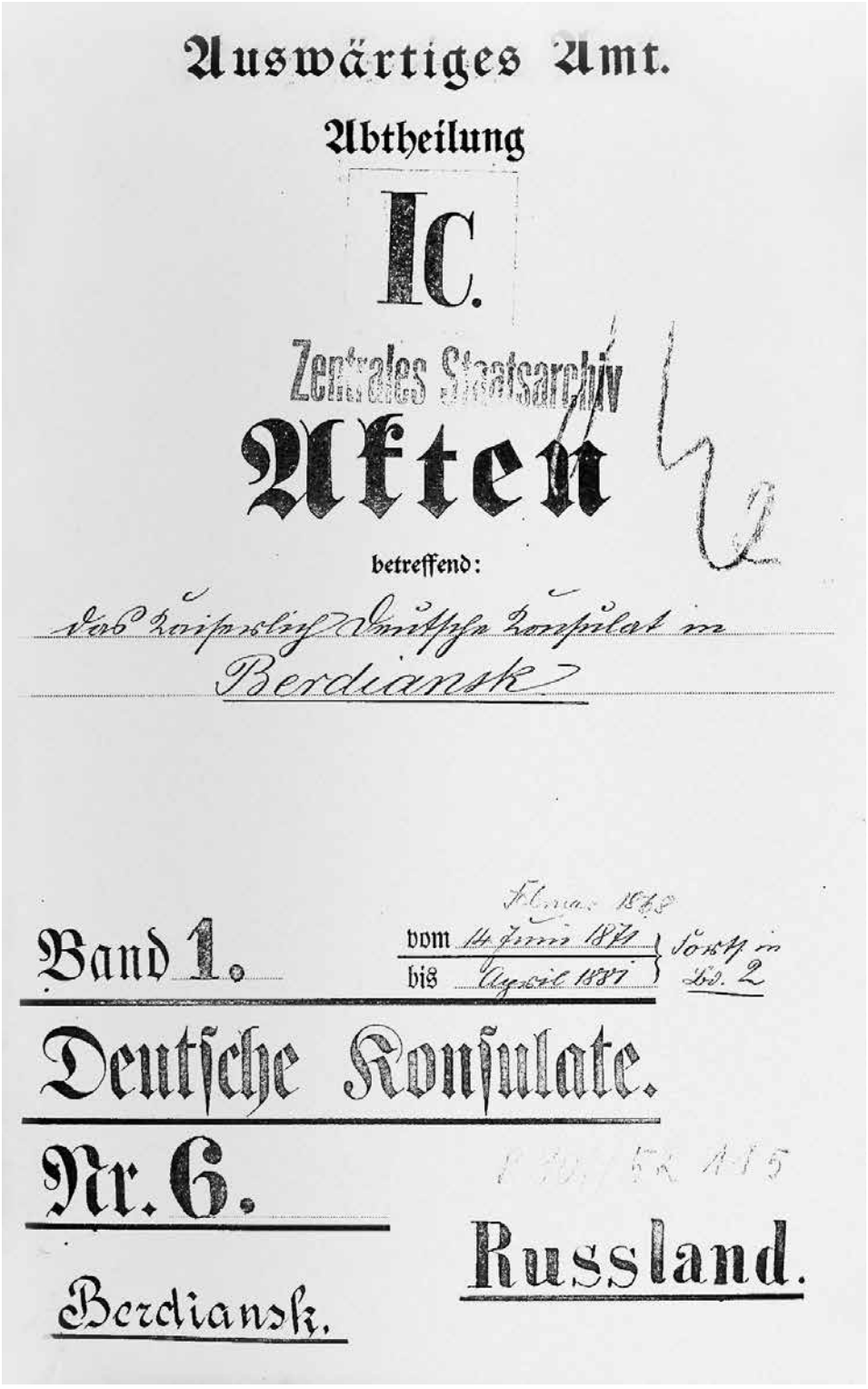
[...]

№ 5114. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1912 on the Trade of the Consular District of Odessa

(London: Harrison and Sons, 1913), p. 65–79.

ДОДАТОК 5.

РЕПРИНТИ ДОКУМЕНТІВ НІМЕЦЬКИХ КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ У БЕРДЯНСЬКУ І МАРІУПОЛІ З POLITISCHES ARCHIV DES AUSWÄRTIGEN AMTS

Auswärtiges Amt.

Abtheilung

Ic.

Zentrales Staatsarchiv

Akten

betreffend:

Das Kaiserliche Russische Konsulat in Berdiansk

Band 1.

vom 14 Juni 1871
bis August 1887

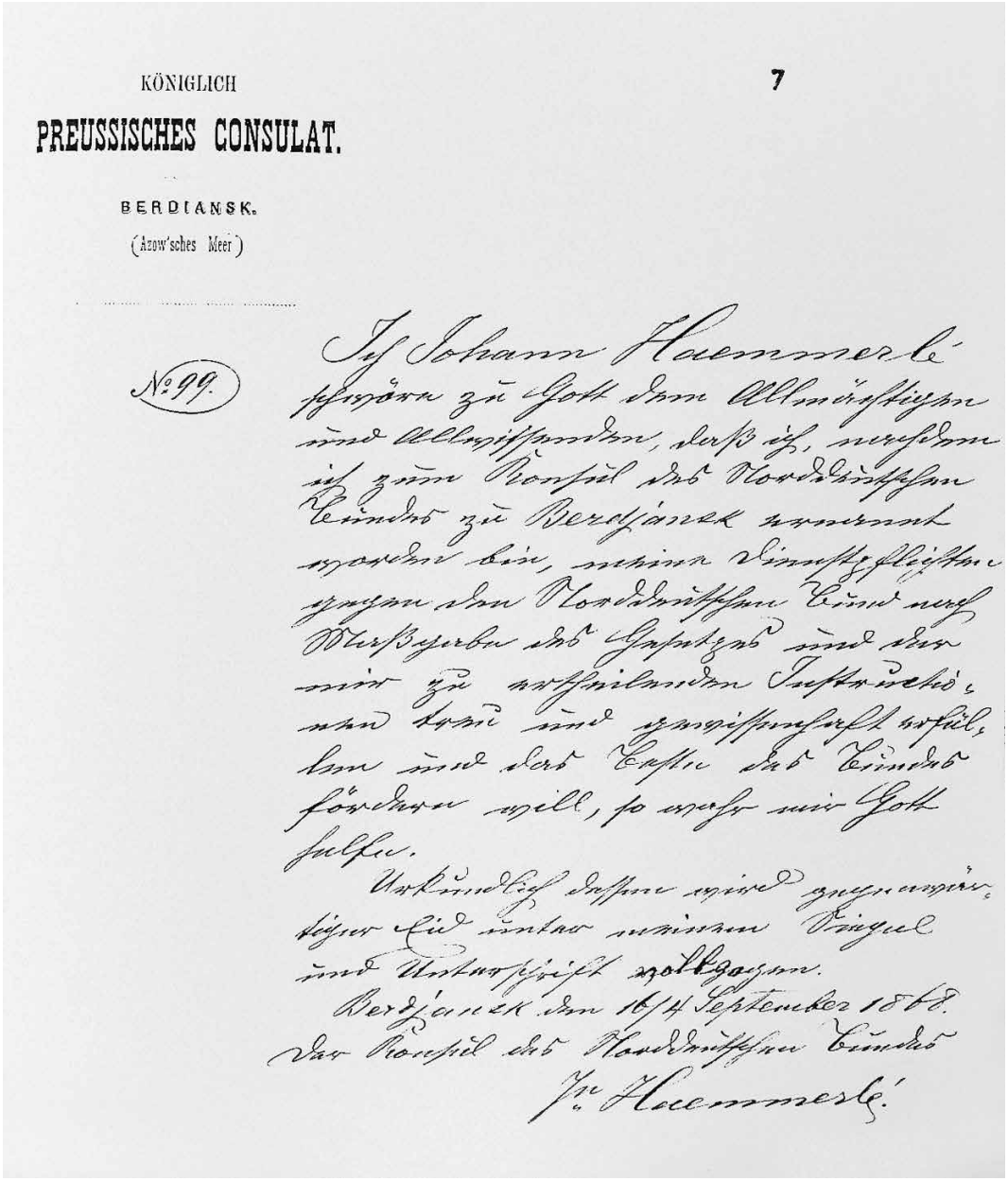
Siehe Bd. 2

Deutsche Konsulate.

Nr. 6.

Russland.

Berdiansk.

KÖNIGLICH

PREUSSISCHES CONSULAT.

BERDIANSK.

(Azow'sches Meer)

7

№ 99.

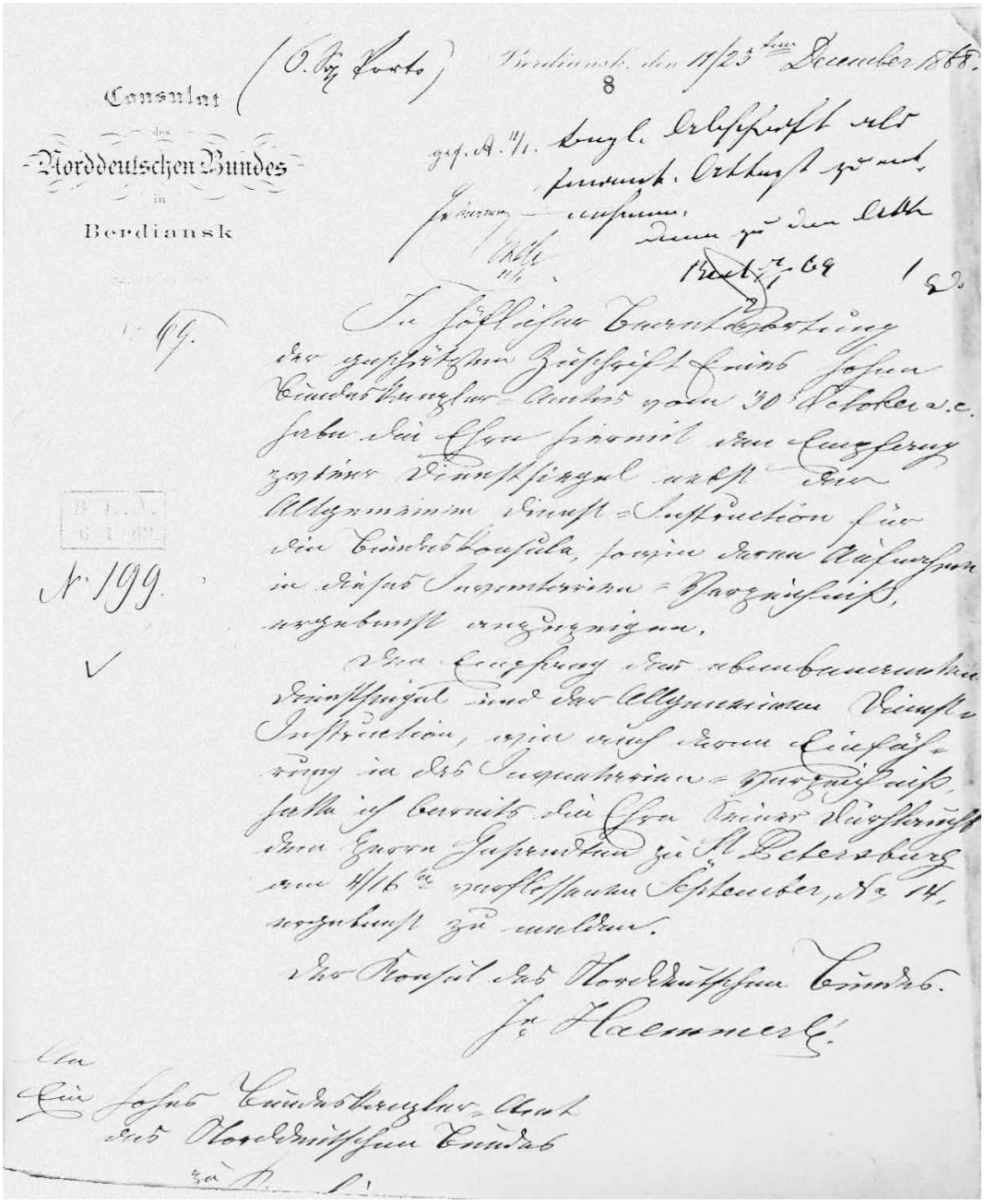
Ich Johann Haemmerlé
gelobe zu Gott dem Allmächtigen
und Allwissenden, daß ich, nachdem
ich zum Consul des Norddeutschen
Bundes zu Berdjansk ernannt
worden bin, meine Dienstpflichten
gegen den Norddeutschen Bund nach
Vorschrift des Gesetzes und die
mir zu ertheilenden Instructionen,
nach bestem und gewissenhaftem Wissen,
dem Nutzen des Landes des Bundes
fördern will, so wahr mir Gott
helfe.

Urkundlich dessen meine eigenhändige,
dieser Eid enthaltende mittelst Siegel
und Unterschrift vollzogen.

Berdjansk den 16/4 September 1868.

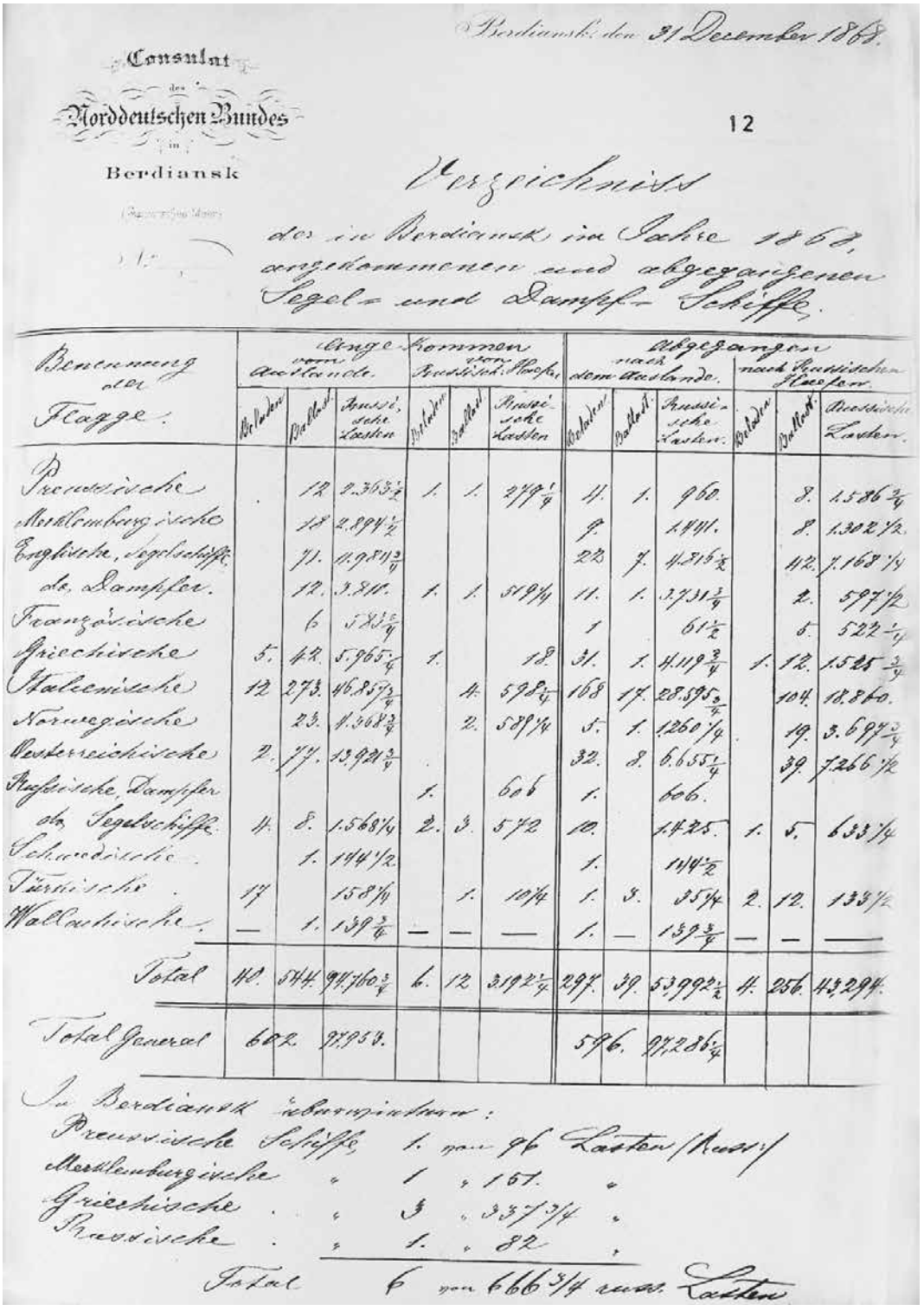
Der Consul des Norddeutschen Bundes

Jn. Haemmerlé.

Consulat
des
Norddeutschen Bundes
in
Berdiansk

№ 199.

Consulat des Norddeutschen Bundes in Berdiansk

Berdiansk den 31 December 1868.

12

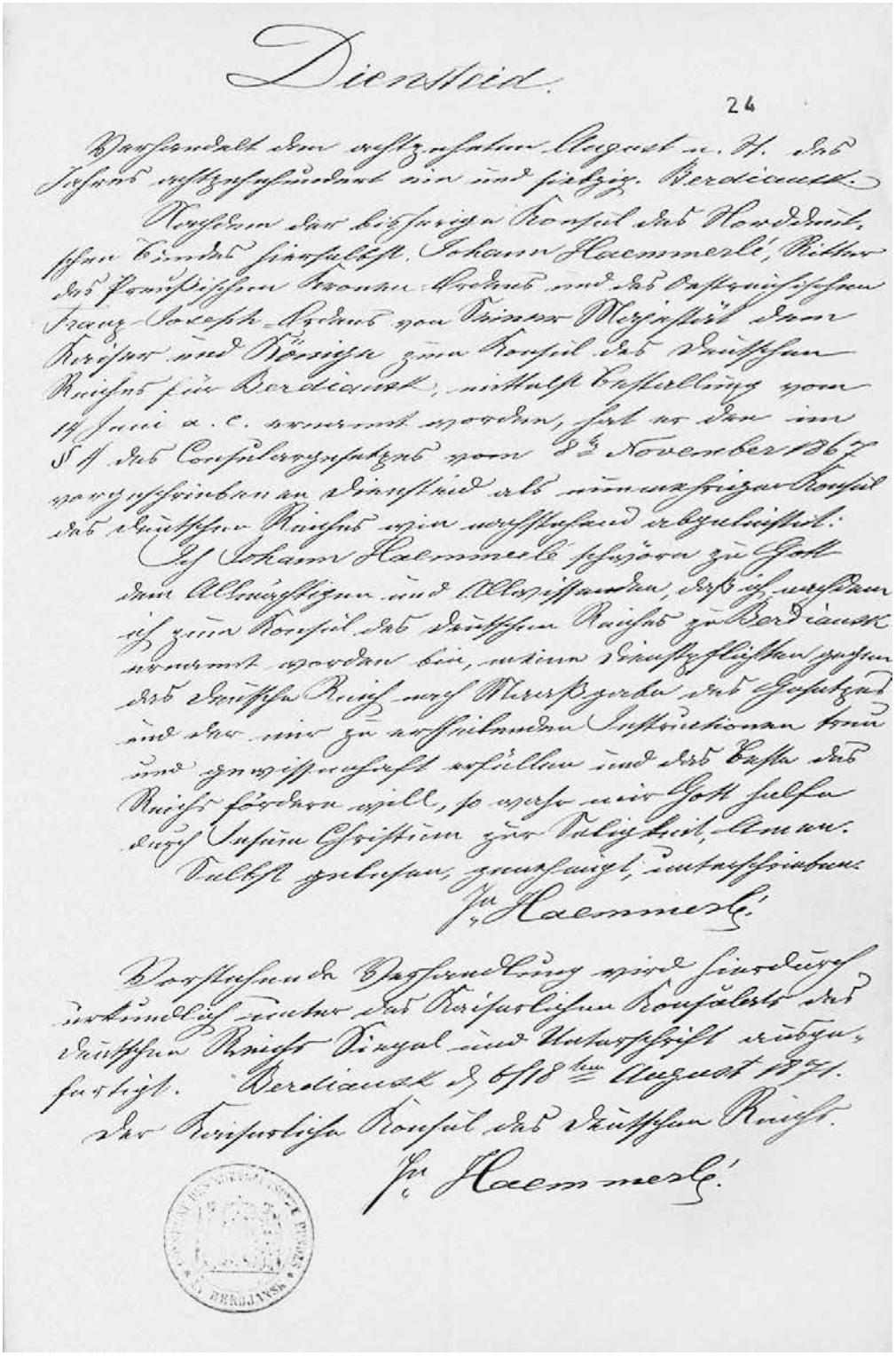
Vergleichniss

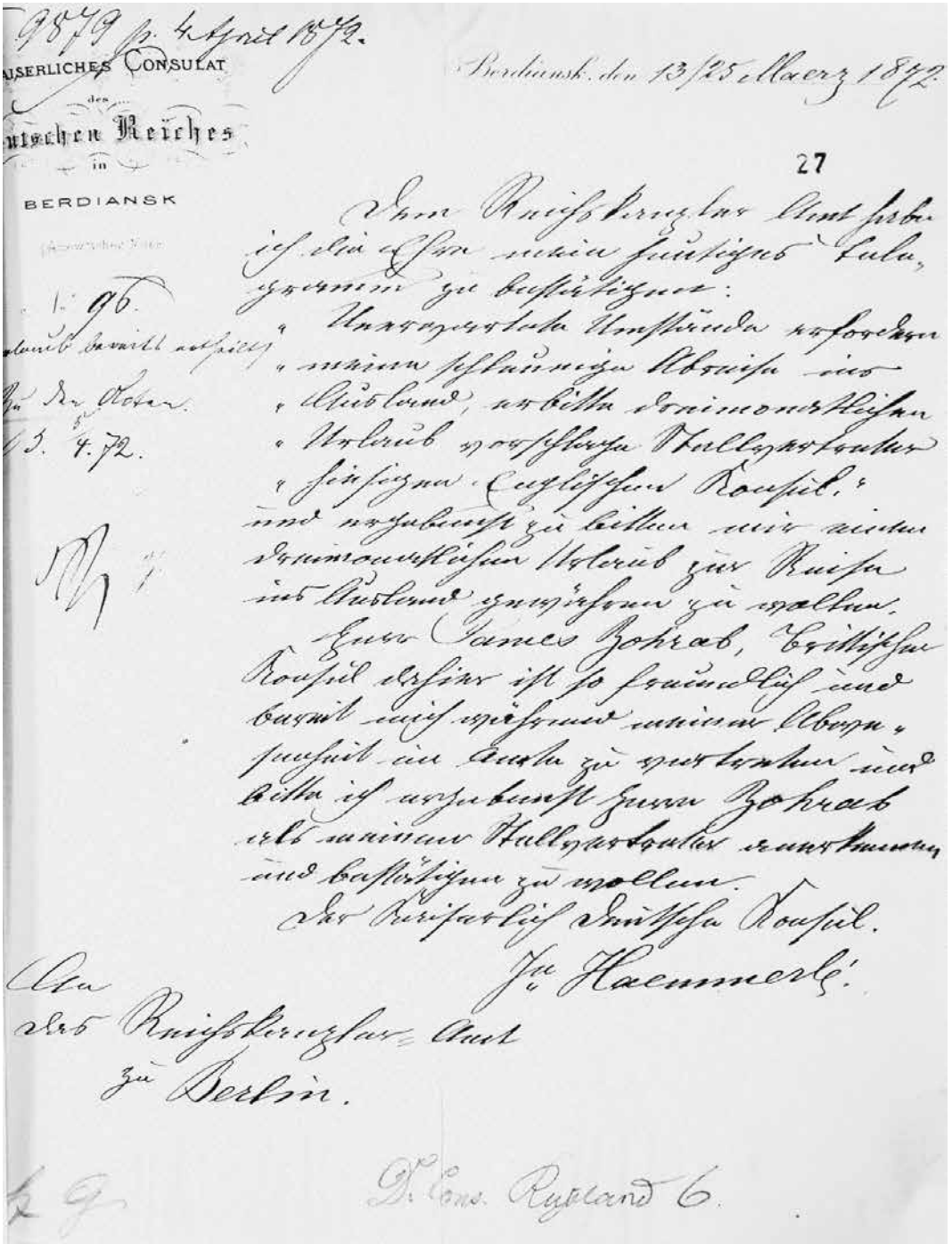
des in Berdiansk im Jahre 1868 angekommenen und abgegangenen Segel- und Dampfer-Schiffe.

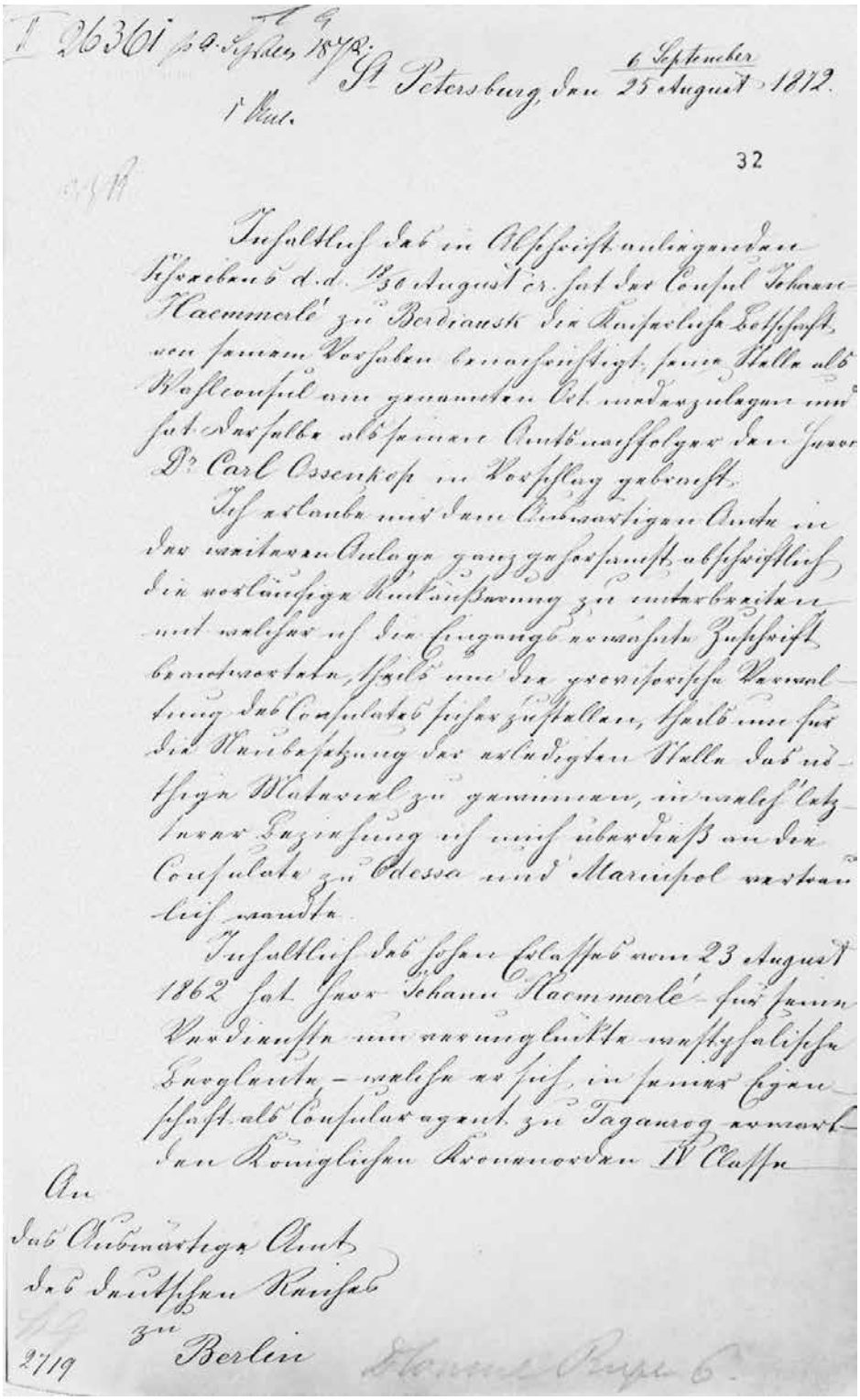
Benennung der Flagge	Angekommen vom Auslande. Ballast	Angekommen vom Auslande. Russische Lasten	Angekommen von Russischen Häfen. Ballast	Angekommen von Russischen Häfen. Russische Lasten	Abgegangen nach dem Auslande. Ballast	Abgegangen nach dem Auslande. Russische Lasten	Abgegangen nach Russischen Häfen. Ballast	Abgegangen nach Russischen Häfen. Russische Lasten
Preussische	12	2.303½	1.	279¼	1.	960.	8.	1.586¾
Mecklenburgische	13	2.894½				1411.	8.	1.302½
Englische, Segelschiffe	71.	11.951¾			22	4.516½	42.	7.168¼
do. Dampfer.	12.	3.810.	1.	519¼	11.	3.731¾	2.	597½
Französische	6	583¾			1	61½	5.	522¼
Griechische	42.	5.965¼	1.	18.	31.	4.119¾	12.	1.525¾
Italienische	273.	46.857¾	4.	598¼	168	28.595¾	104.	18.860.
Norwegische	23.	4.368¾	2.	589¼	5.	1260¼	19.	3.697¾
Oesterreichische	77.	13.921¾			32.	6.655¼	39.	7.266½
Englische Dampfer			1.	606.	1.	606.		
do. Segelschiffe	8.	1.568¼	2.	572	10.	1.425.	5.	633¼
Schwedische	1.	144½			1.	144½		
Türkische		158¼	1.	104	1.	354	2.	133½
Waldauische	1.	139¾	—	—	1.	139¾	—	—
Total	544.	94.760¾	12.	3.192¼	297.	53.992½	256.	43.294.
Total General	822.	97.953.			596.	97.286¼		

In Berdiansk abgegangen:

Preussische Schiffe 1. von 96 Lasten (Roggen)
Mecklenburgische " 1 " 167. "
Griechische " 3 " 337¾ "
Russische " 1. " 82 "
Total 6 von 666¾ russ. Lasten

I 26361 pr. 9 Sept. 1872.

St. Petersburg, den 6 September / 25 August 1872.

1 Beil.

32

Zufolge Ihr. Excellenz gefälligen Erlasses d.d. 30 August cr. hat der Consul Johann Haemmerlé zu Berdiansk die Ehrenvolle Zufriedenheit, von seinem Vorgesetzten bezeugt, seine Stelle als Viceconsul zu übernehmen bei mir anzuzeigen und sich darüber abschriftlich Ausweis folgen zu lassen.

Dr. Carl Assenkopf in Vertretung gehorsamst.

Ich erlaube mir Euer Excellenz gefälligen Antrag in der ergebenen Anlage ganz gehorsamst abschriftlich die weitläufige Ausfertigung zu entschuldigen und wahlen zu die Eingangs erwähnte Zufriedenheit bezeugende Stelle und die gewissenhafte Verwaltung des Consulates sich zu erhalten, ferner um die Anerkennung der erledigten Stelle des hiesigen Vicevice Consul zu genehmigen, in welcher Hinsicht mir auch eine Anzeigung auf mein überdienstl. an den Consulate zu Odessa und Mariupol weiter Anlass gemacht.

Zufolge des hohen Erlasses vom 23 August 1862 hat Euer Johann Haemmerlé die ihm verliehene und angelegte russische Auszeichnung – welche er sich in seinem Eigenschaft als Consular agent zu Taganrog erwarb – das Königlichen Kronenorden IV Classe

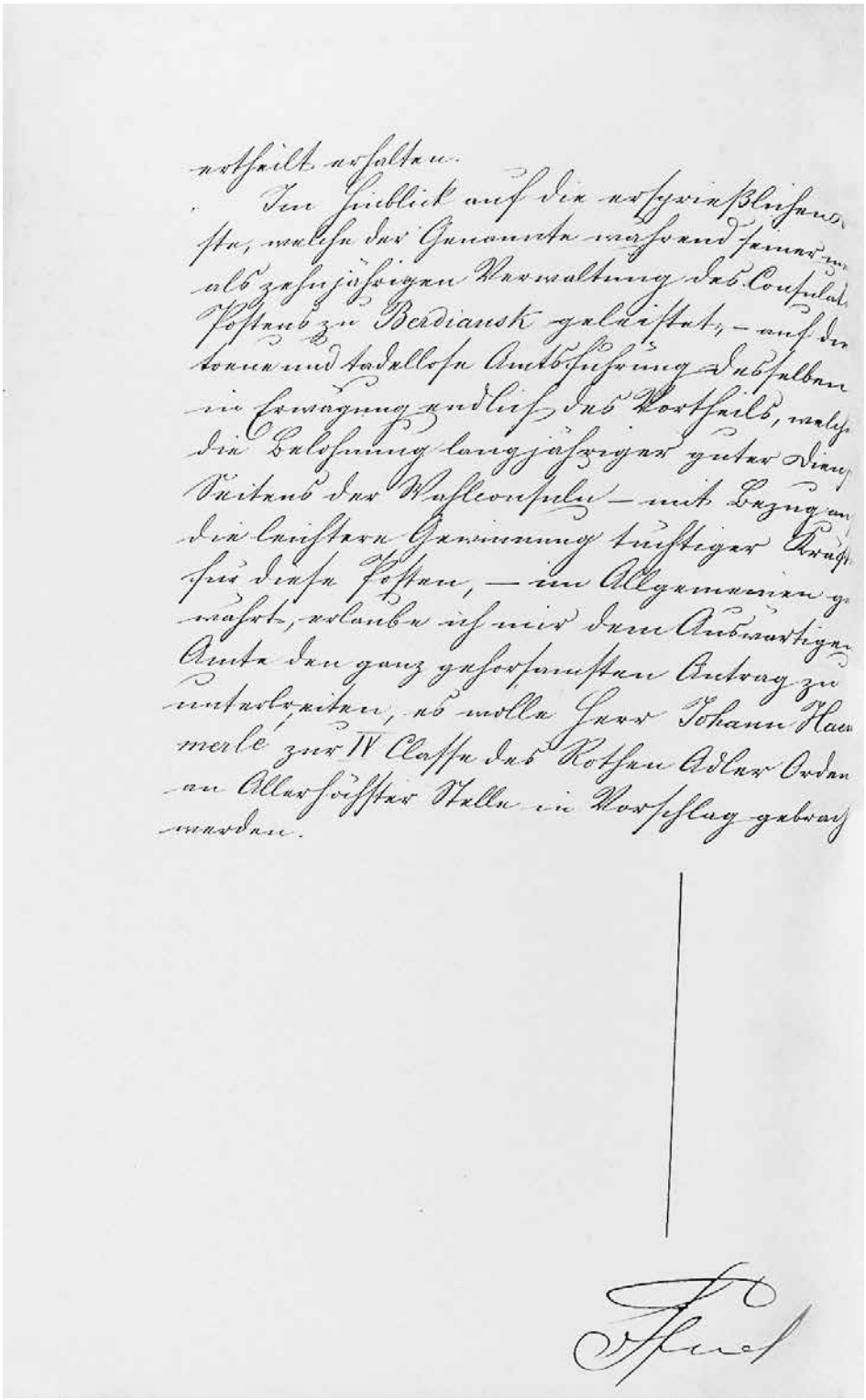
An

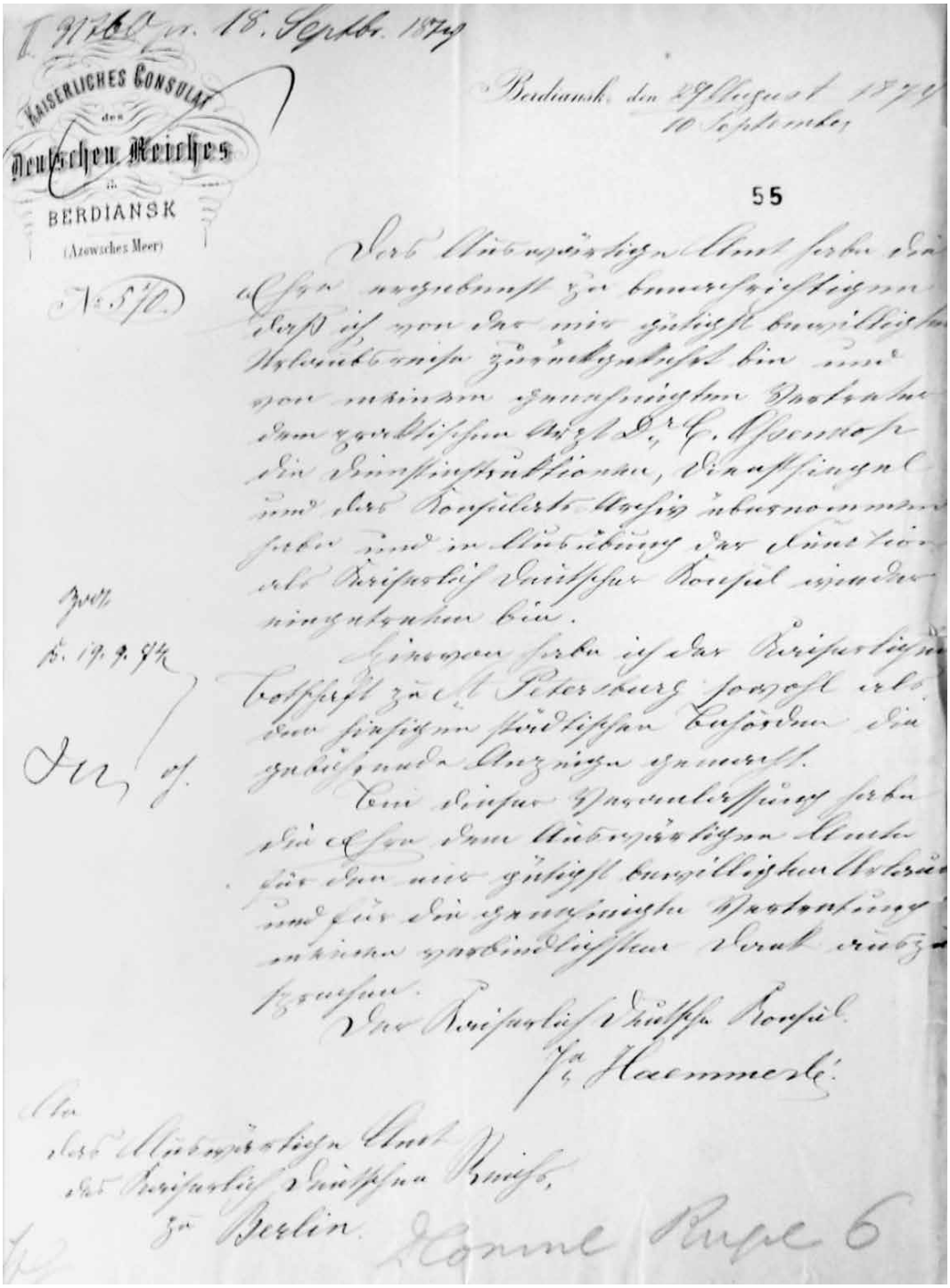
Das Königliche Amt

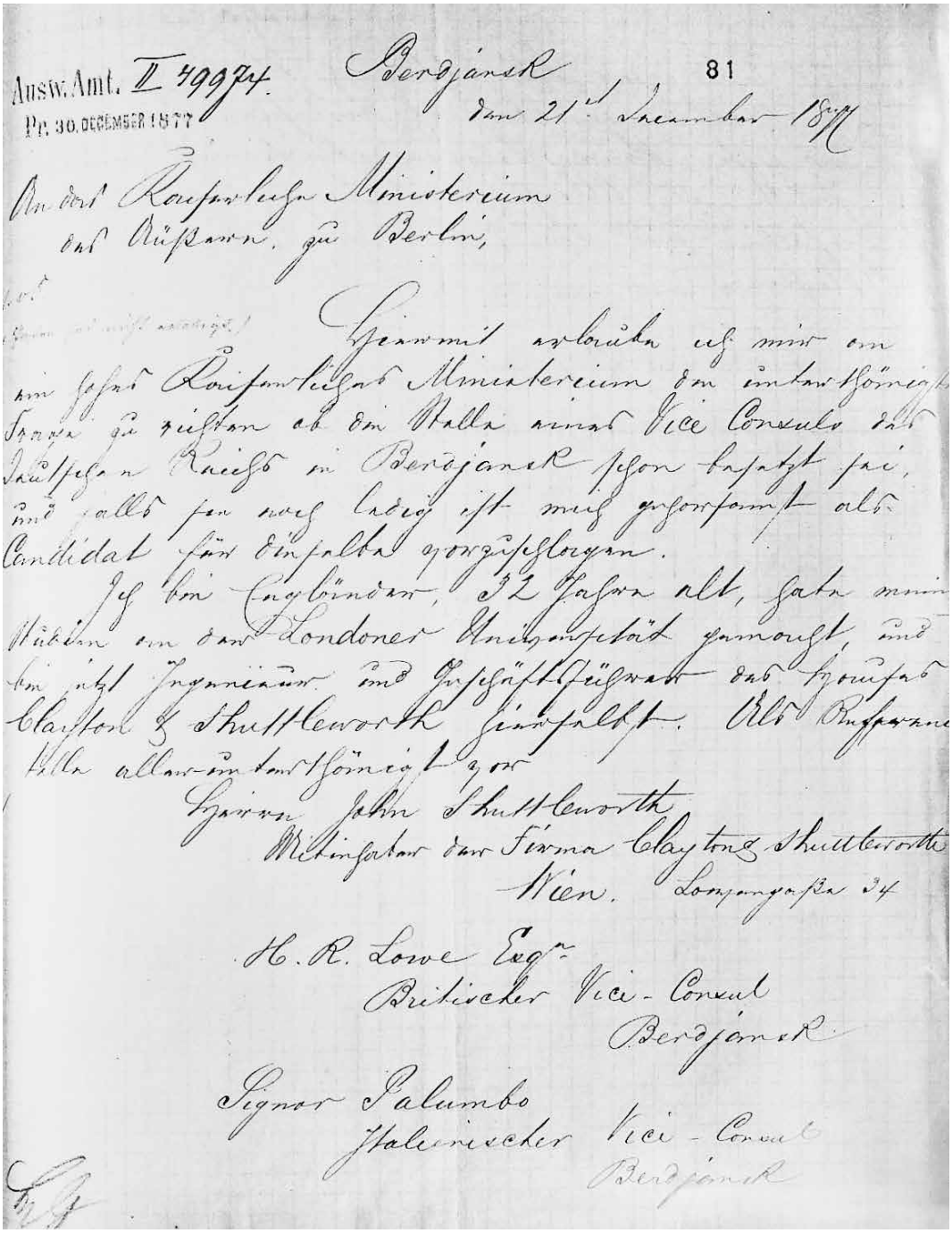
des Innern Kreises

zu Berlin

2719

Ausw. Amt. I 49974.
Pr. 30. DECEMBER 1877

Berdjansk 81
den 21st December 1877

An das Kaiserliche Ministerium
des Äußern, zu Berlin,

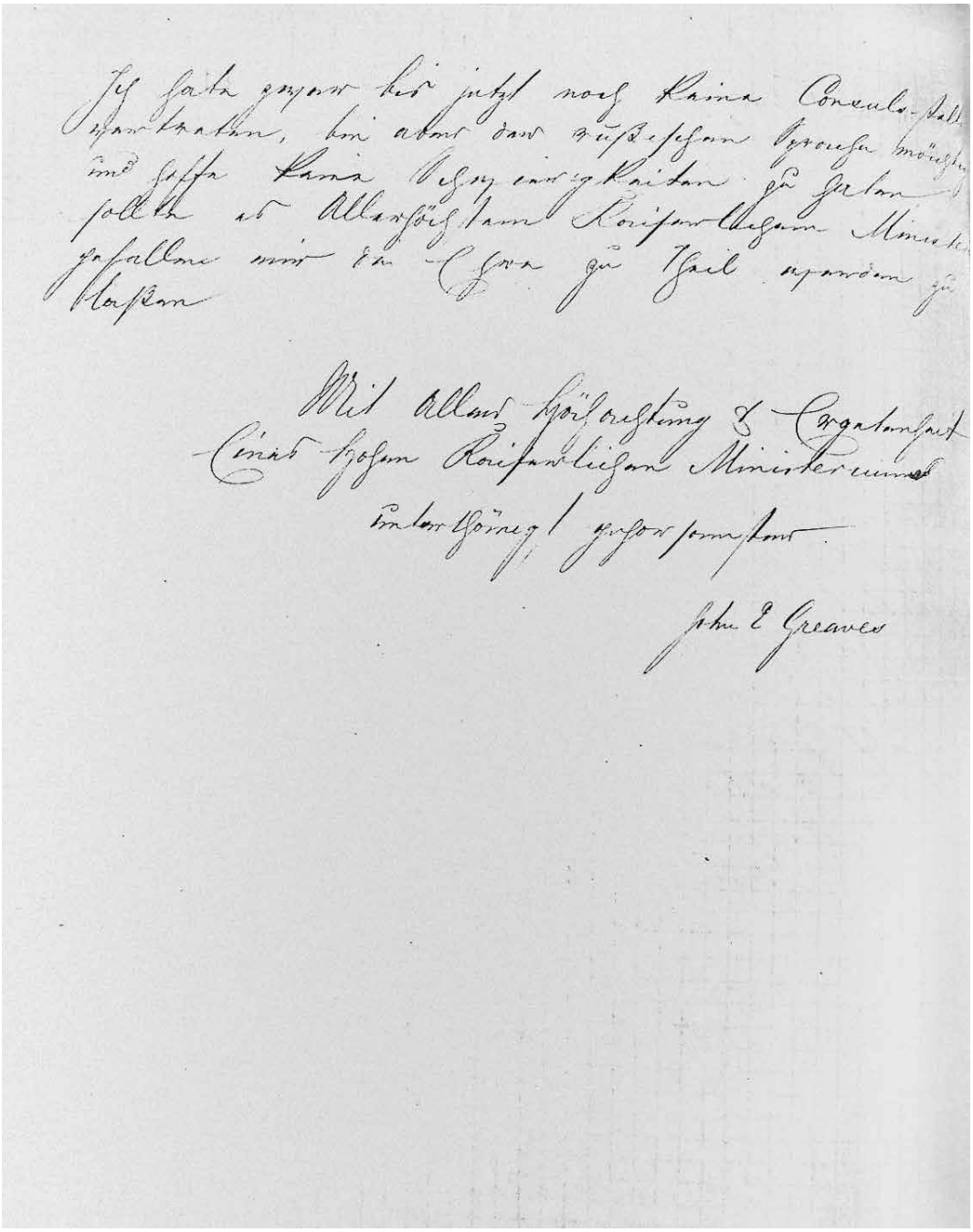
Hiermit erlaube ich mir an
das Kaiserliche Ministerium die ehrerbietigste
Frage zu richten ob die Stelle eines Vice Consuls des
Deutschen Reiches in Berdjansk schon besetzt sei,
und falls sie noch nicht ist mich gefälligst als
Candidat für Dieselbe vorzuschlagen.

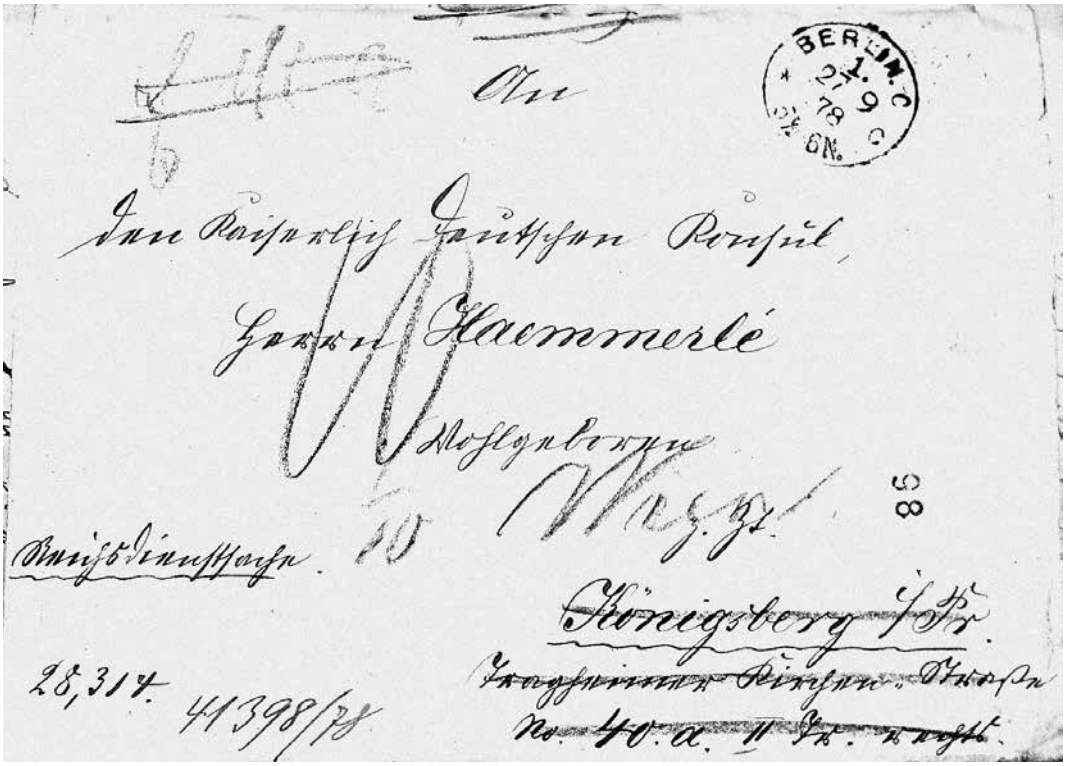
Ich bin Engländer, 32 Jahre alt, habe meine
Studien an der Londoner Universität gemacht, und
bin mit Ingenieur und Geschäftsführer des Hauses
Clayton & Shuttleworth hierselbst. Als Empfehlung
stelle allerehrerbietigst gez

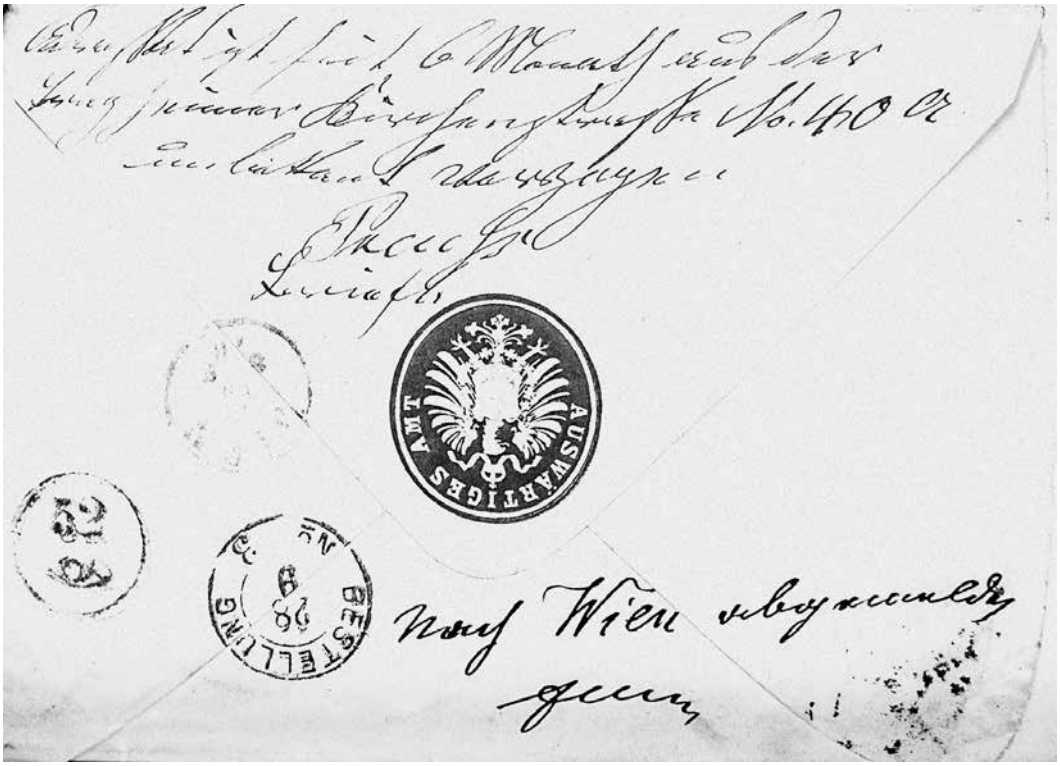
Hiermit John Shuttleworth
Mitinhaber der Firma Clayton & Shuttleworth
Wien. Lothringerstr 34

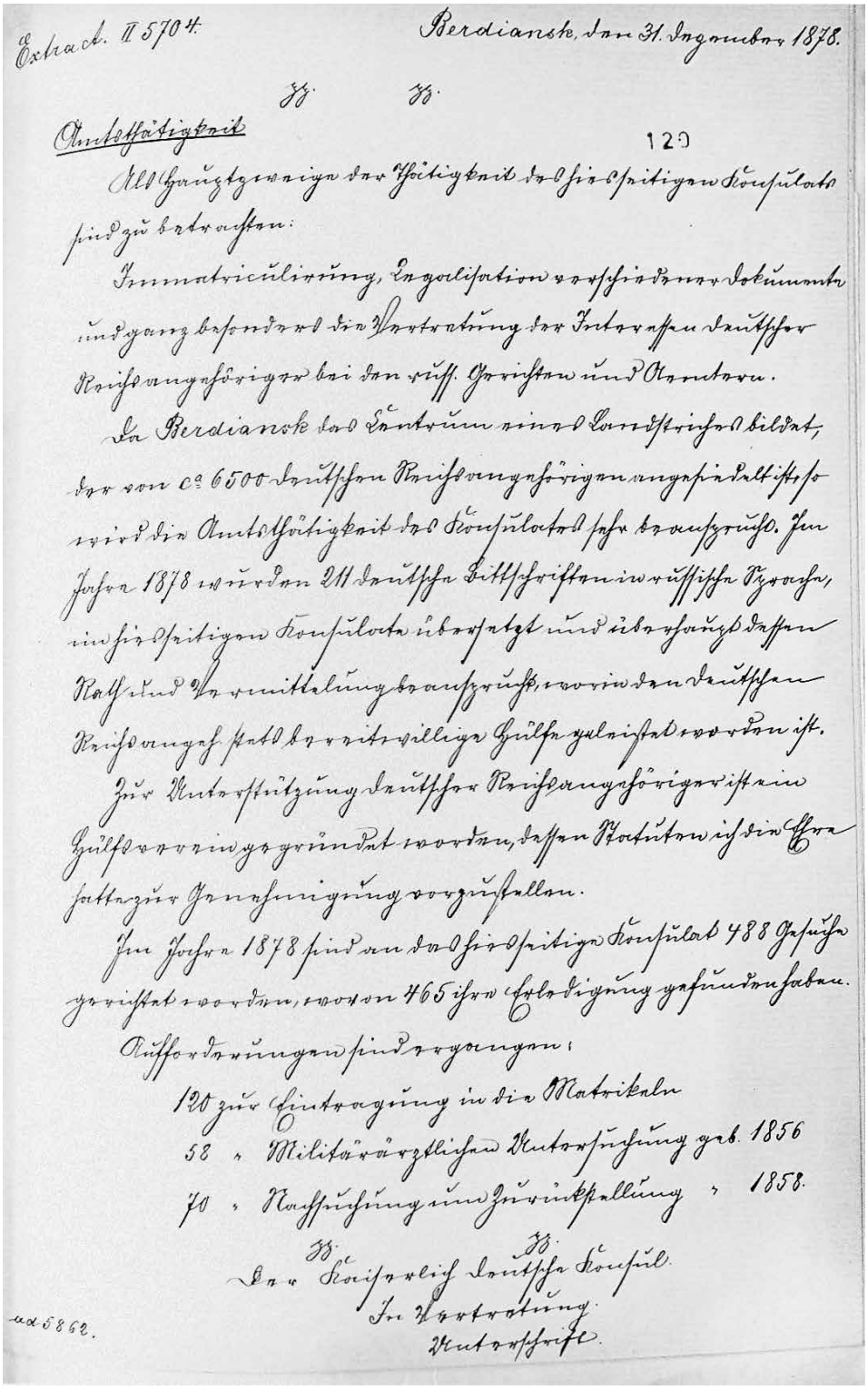
H. R. Lowe Esq.
Britischer Vice-Consul
Berdjansk

Signor Palumbo
Italienischer Vice-Consul
Berdjansk

BERLIN. C
21. 9
78
6N.
Königsberg i/Pr.
28,314.
41398/78

AUSWÄRTIGES AMT
BESTELLUNG
Nr. 8
28
Wien

Extract. II 5704. Berdiansk, den 31. Dezember 1878.

Hh. Hh.

Amtsthätigkeit

120

Mit Genehmigung der Thätigkeit des Hiesigen Consulats sind zu berichten:

Immatriculirung, Legalisation verschiedener Dokumente und ganz besonders die Vertretung der Interessen deutscher Reichsangehöriger bei den russ. Behörden und Aemtern.

In Berdiansk und Umkreis sind Conflicte bisher, der von ca. 6500 deutschen Reichsangehörigen angesiedelten selten, wird die Amtsthätigkeit des Consulats stets beanspruchen. Im Jahre 1878 wurden 211 deutsche Bittschriften in russischer Sprache, im Hiesigen Consulate übersetzt und übersandt. Dessen Kosten und Vermittelung beanspruchte, wo die deutschen Reichsangehörigen freiwillige Hülfe geleistet worden ist.

Zur Unterstützung deutscher Reichsangehöriger ist ein Hülfsverein gegründet worden, dessen Protektor ist die Ehrenpflicht zur Genehmigung vorzustellen.

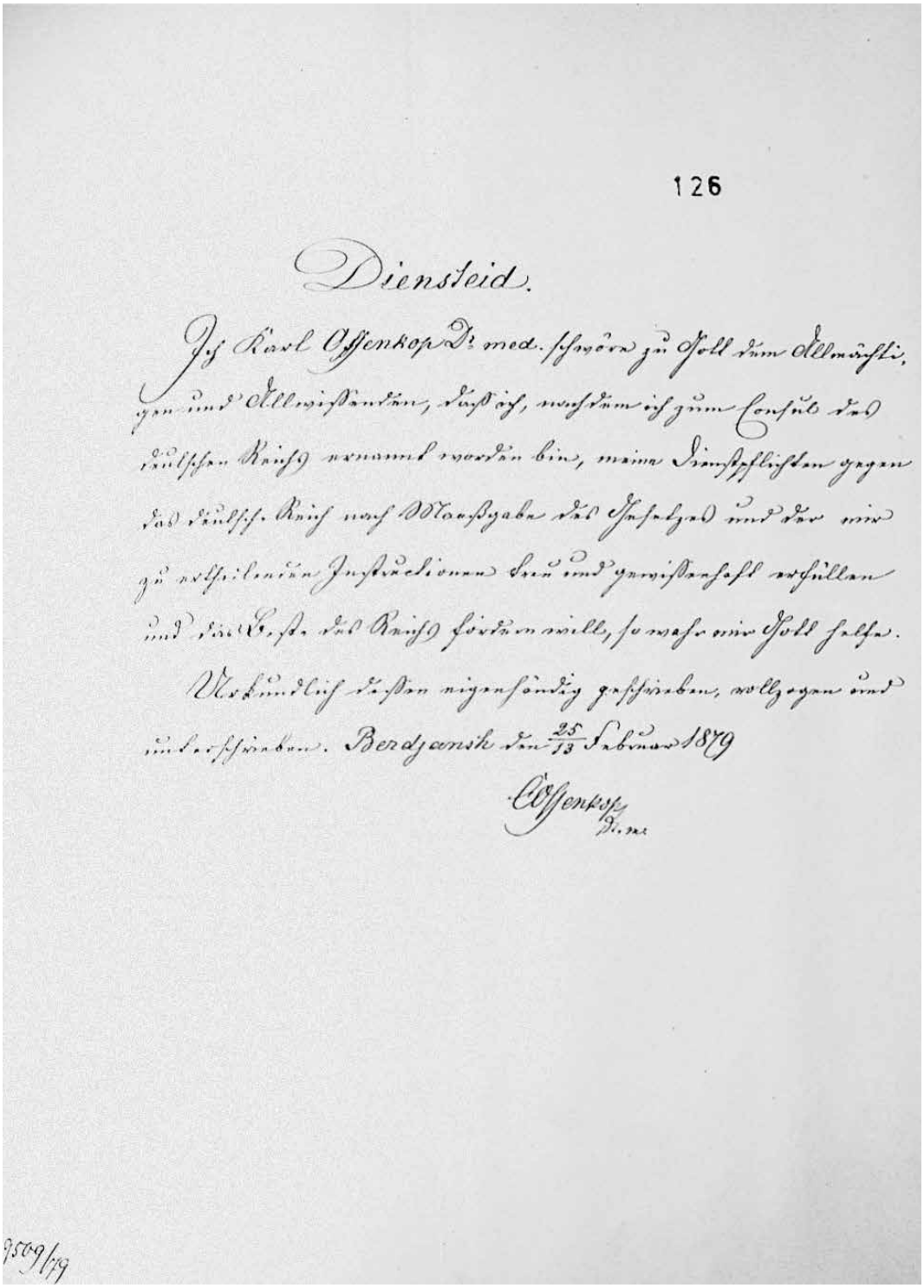
Im Jahre 1878 sind von dem Hiesigen Consulat 488 Pässe ausgestellt worden, wovon 465 ihre Erledigung gefunden haben.

Ausserdem sind erfolgen:

120 zur Eintragung in die Matrikeln
58 " Militär-ärztlicher Untersuchung geb. 1856
70 " Recognoscirung und Zurückstellung " 1858.

Hh.
Der Kaiserlich deutsche Consul
In Vertretung
Unterschrift.

ad 5862.

126

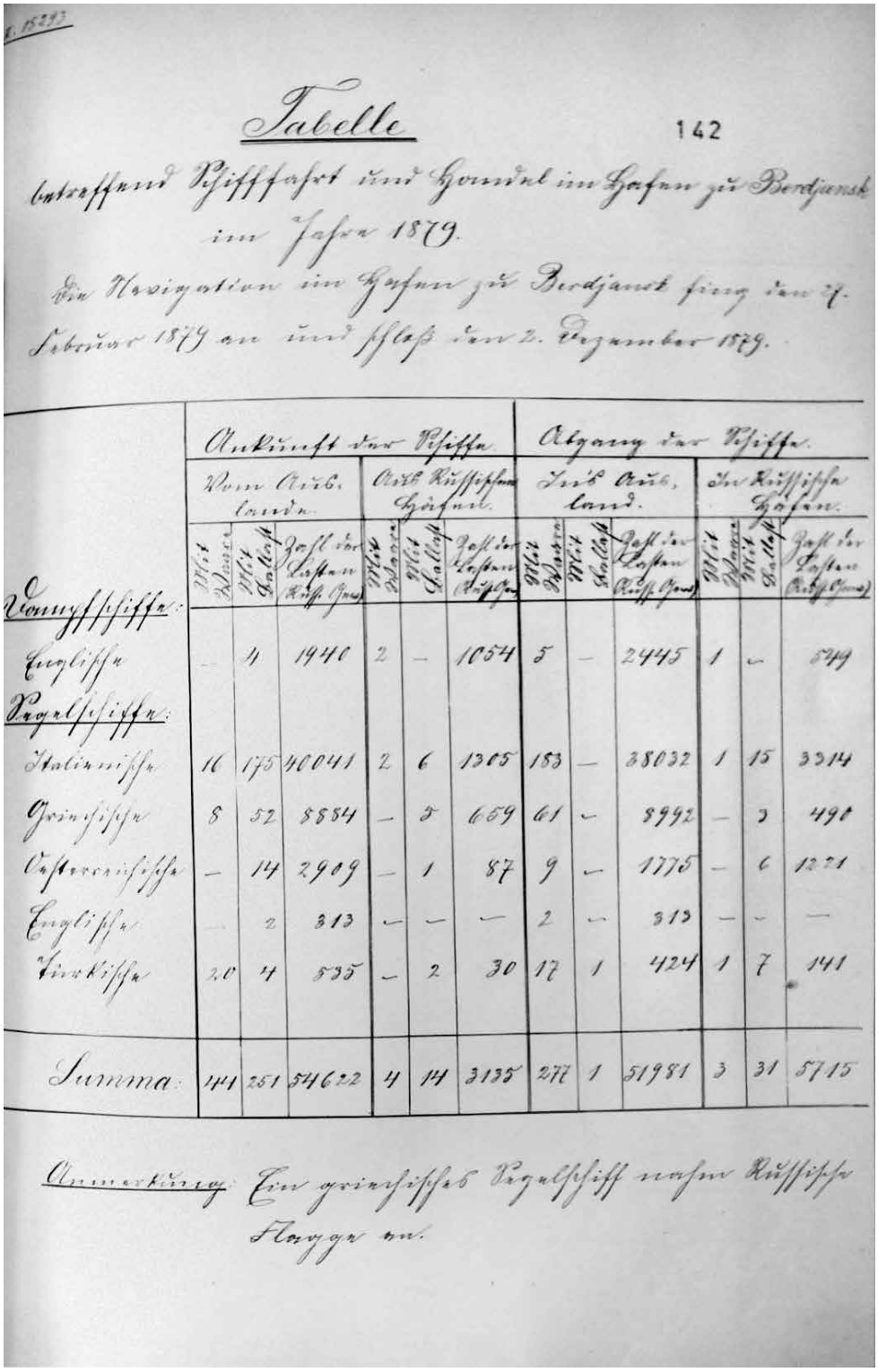
Diensteid.

Ich Karl Offenkop Dr. med. schwöre zu Gott dem Allmächtigen und Allwissenden, daß, nachdem ich zum Consule des Russischen Reichs ernannt worden bin, meine Dienstpflichten gegen das Russ. Reich nach Maaßgabe der Gesetzen und der mir zu ertheilenden Instructionen treu und gewissenhaft erfüllen und das Beste des Reichs fördern will, so wahr mir Gott helfe.

Urkundlich Eigenhändig geschrieben, vollzogen und unterschrieben. Berdjansk den 25/13 Februar 1879

Offenkop
Dr. m.

9509/79

Tabelle

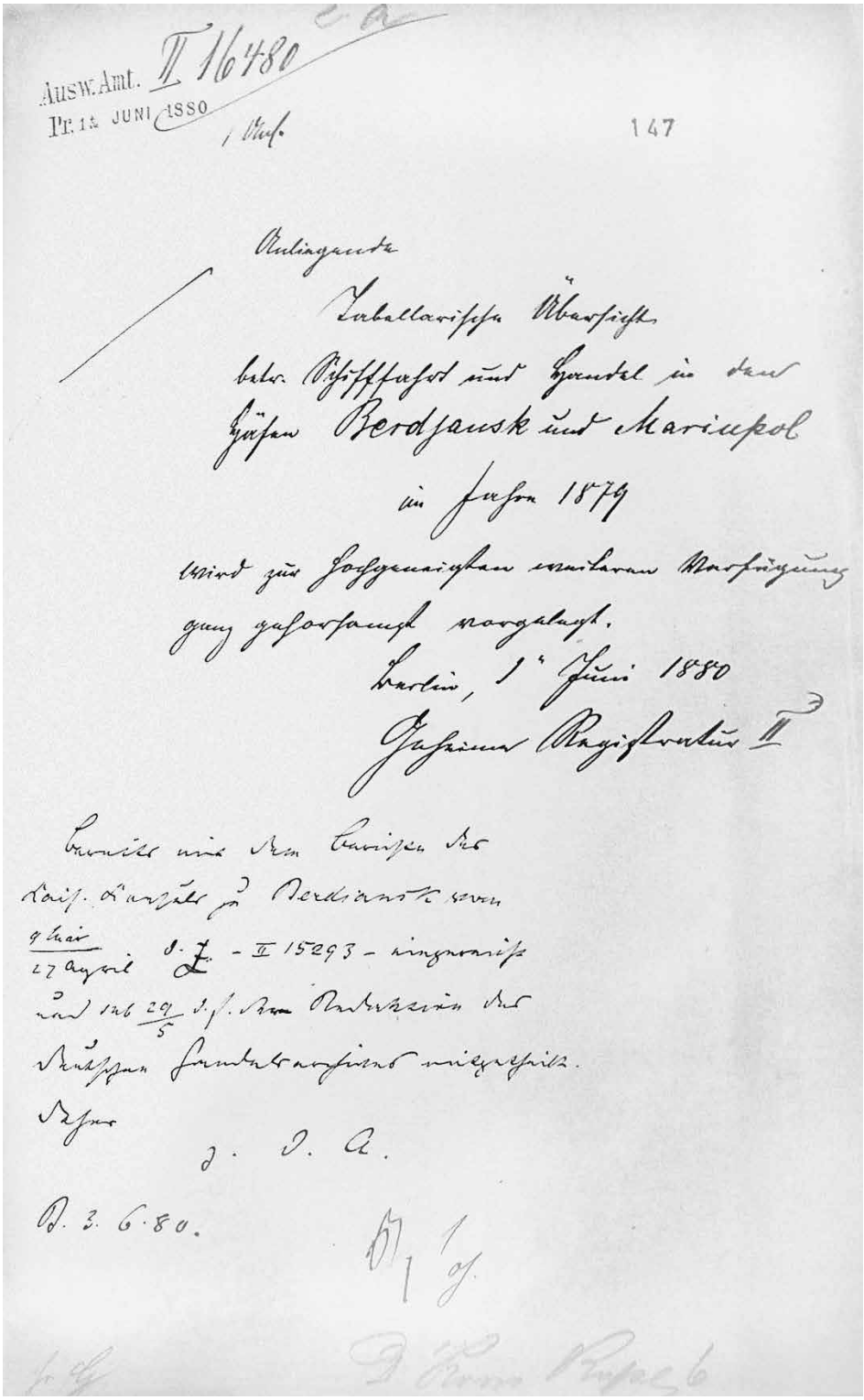
142

betreffend Schifffahrt und Handel im Hafen zu Berdjansk im Jahre 1879.

Die Navigation im Hafen zu Berdjansk fing den 4. Februar 1879 an und schloß den 2. Dezember 1879.

	Ankunft der Schiffe.						Abgang der Schiffe.					
	Vom Ausl. kommen.			Aus Russischen Häfen.			Ins Ausl. gegangen.			In Russische Häfen.		
	Mit Waare	Mit Ballast	Last der Schiffe in Russ. Lasten	Mit Waare	Mit Ballast	Last der Schiffe in Russ. Lasten	Mit Waare	Mit Ballast	Last der Schiffe in Russ. Lasten	Mit Waare	Mit Ballast	Last der Schiffe in Russ. Lasten
Dampfschiffe:												
Englische	—	1	1440	2	—	1054	5	—	2445	1	—	549
Segelschiffe:												
Italienische	16	175	40041	2	6	1305	183	—	38032	1	15	3314
Griechische	8	52	8884	—	3	659	61	—	8992	—	3	490
Österreichische	—	14	2909	—	1	87	9	—	1775	—	6	1271
Englische	—	2	313	—	—	—	2	—	313	—	—	—
Türkische	20	4	835	—	2	30	17	1	424	1	7	141
Summa:	141	251	54622	4	14	3135	277	1	51981	3	31	5715

Anmerkung: Ein griechisches Segelschiff nahm Russische Flagge an.

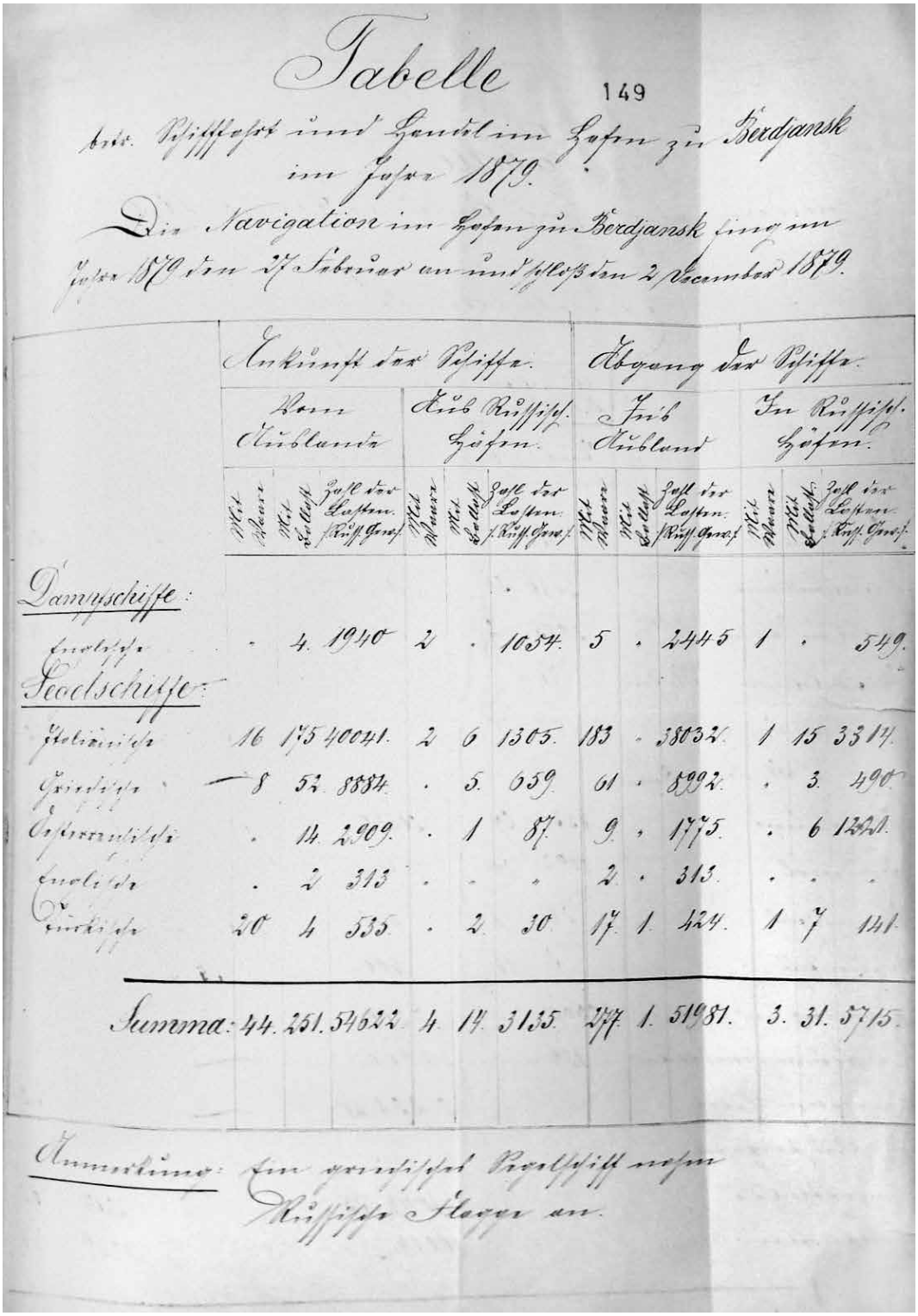
Ausw. Amt. II 16480
Pr. 14. JUNI 1880
Berl.

147

Anliegende
Tabellarische Übersicht
über Schiffahrt und Handel in den
Häfen Berdjansk und Mariupol
im Jahre 1879
wird zur Kenntnißnahme ergebenst überreicht.
Berlin, 1ª Juni 1880
Kaiserliches Registratur II

Bezieht sich auf den Bericht des
Kais. Konsuls in Berdiansk vom
9 Mai / 27 April d. J. - II 15293 - eingereicht
und ad 126 29/5 d. J. Ihrer Ordre vom
heutigen Tage gehorsamst wiedergehilft.
Ihre
gehorsamste
D. D. A.

D. 3. 6. 80.

Tabelle

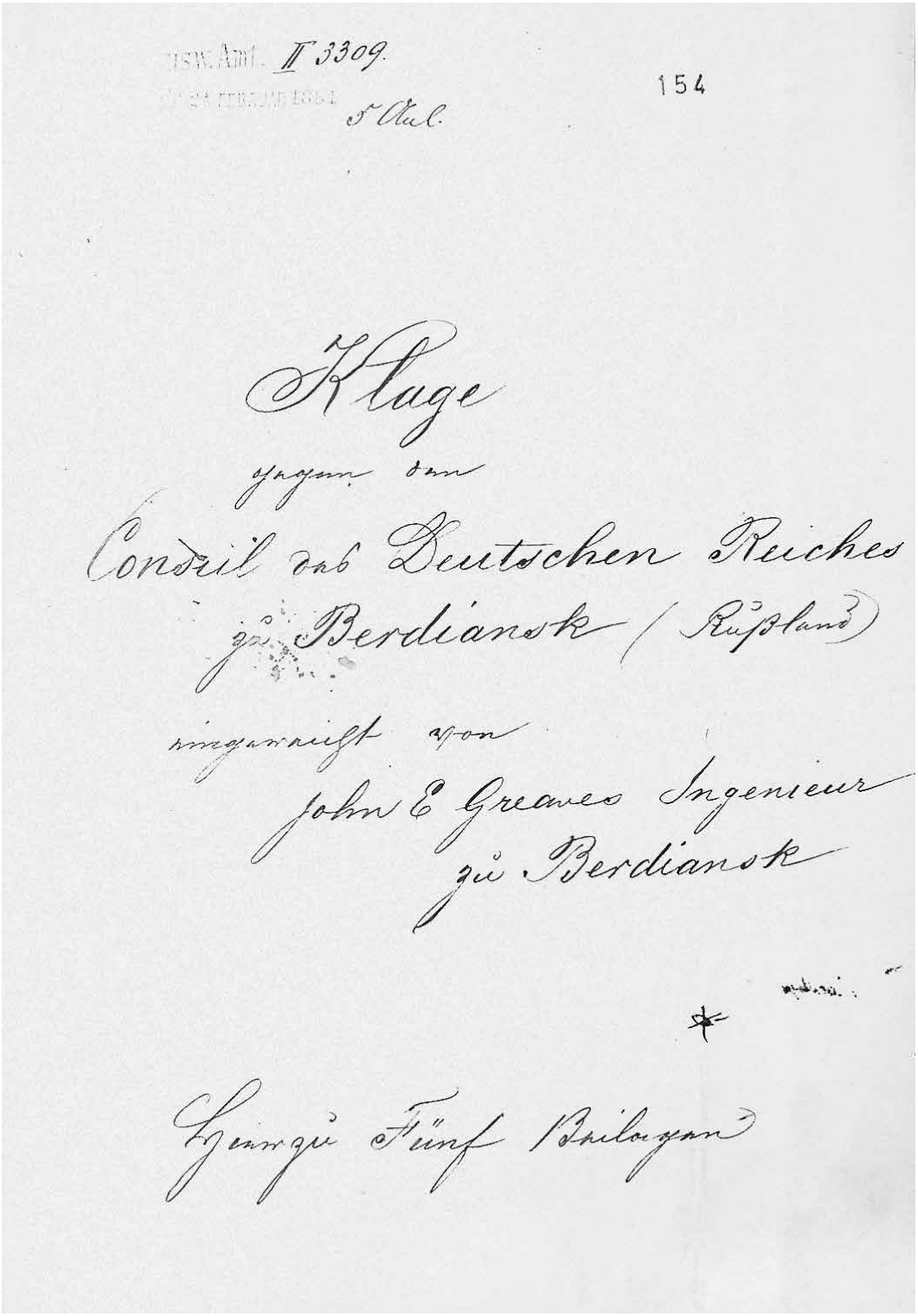
149

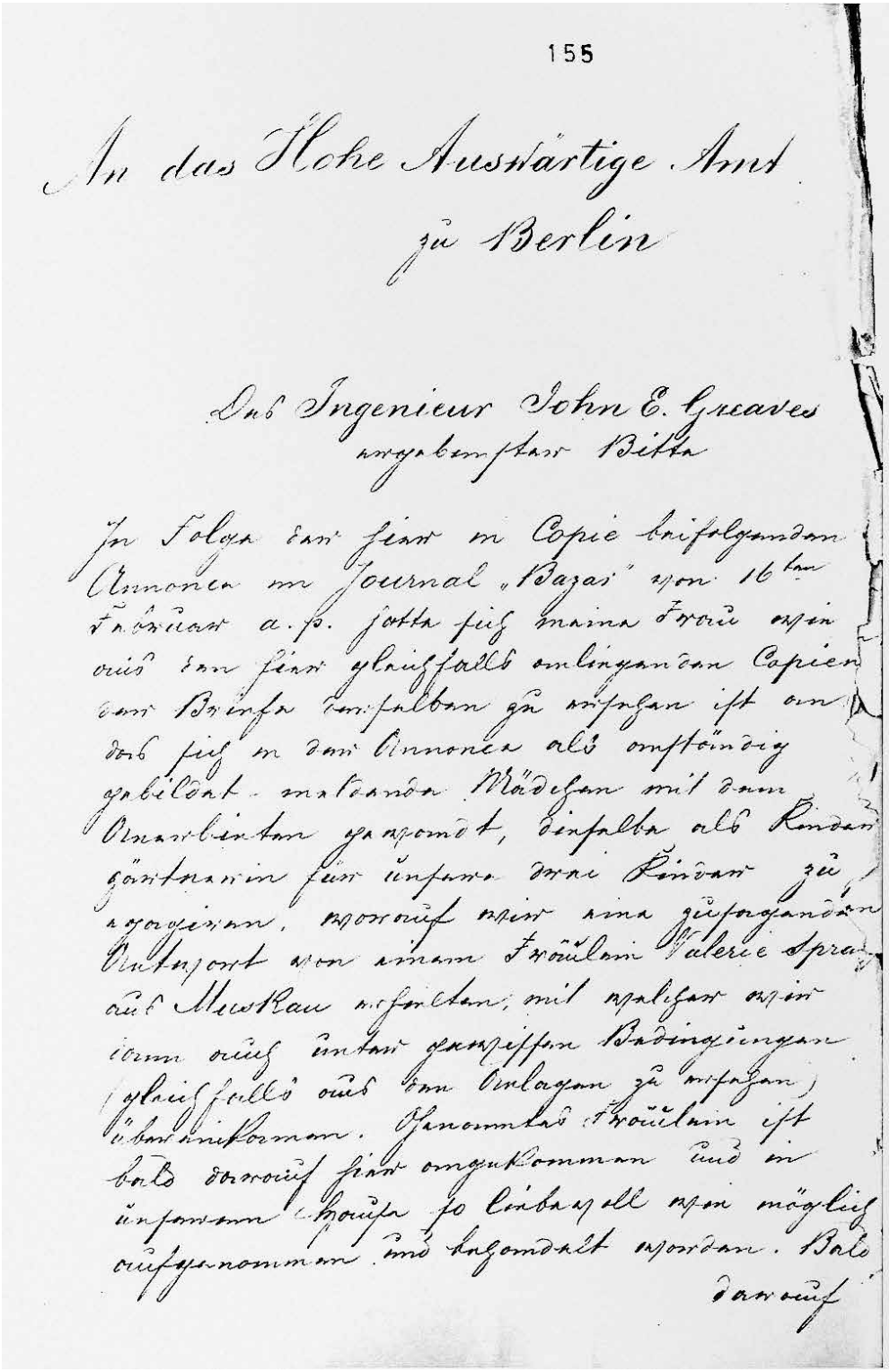
über Schiffahrt und Handel im Hafen zu Berdjansk
im Jahre 1879.

Die Navigation im Hafen zu Berdjansk fing im
Jahre 1879 den 27 Februar an und schloß den 2 December 1879.

	Ankunft der Schiffe.						Abgang der Schiffe.					
	Vom Auslande			Aus Russ. Häfen.			Ins Ausland			In Russ. Häfen.		
	Zahl der Schiffe	Mannschaft	Zahl der Lasten d. Russ. Gew.	Zahl der Schiffe	Mannschaft	Zahl der Lasten d. Russ. Gew.	Zahl der Schiffe	Mannschaft	Zahl der Lasten d. Russ. Gew.	Zahl der Schiffe	Mannschaft	Zahl der Lasten d. Russ. Gew.
Dampfschiffe:												
Englische	.	4.	1940	2	.	1054.	5	.	2445	1	.	549.
Seeschiffe:												
Griechische	16	175	40041.	2	6	1305.	183	.	38032.	1	15	3314.
Türkische	8	52.	8884.	.	5.	659.	61	.	8992.	.	3.	490.
Oesterreichische	.	14.	2909.	.	1	87.	9	.	1775.	.	6	1221.
Englische	.	2	313	.	.	.	2	.	313.	.	.	.
Russische	20	4	535.	.	2.	30.	17	1.	424.	1	7	141.
Summa:	44.	251.	54622.	4.	14.	3135.	277	1.	51981.	3.	31.	5715.

Anmerkung: Ein griechisch Russisch Segelschiff nahm
Russische Flagge an.

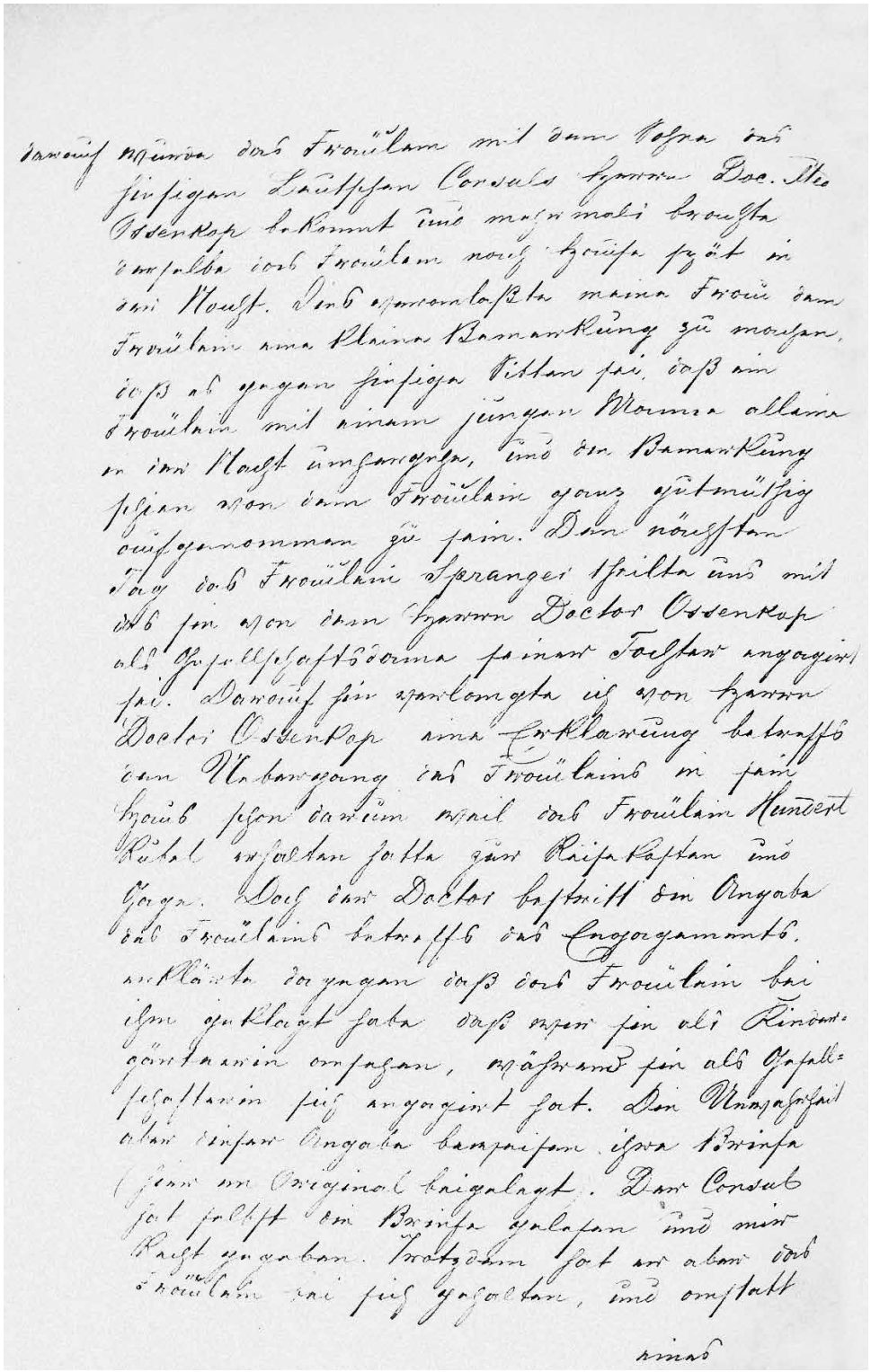
155

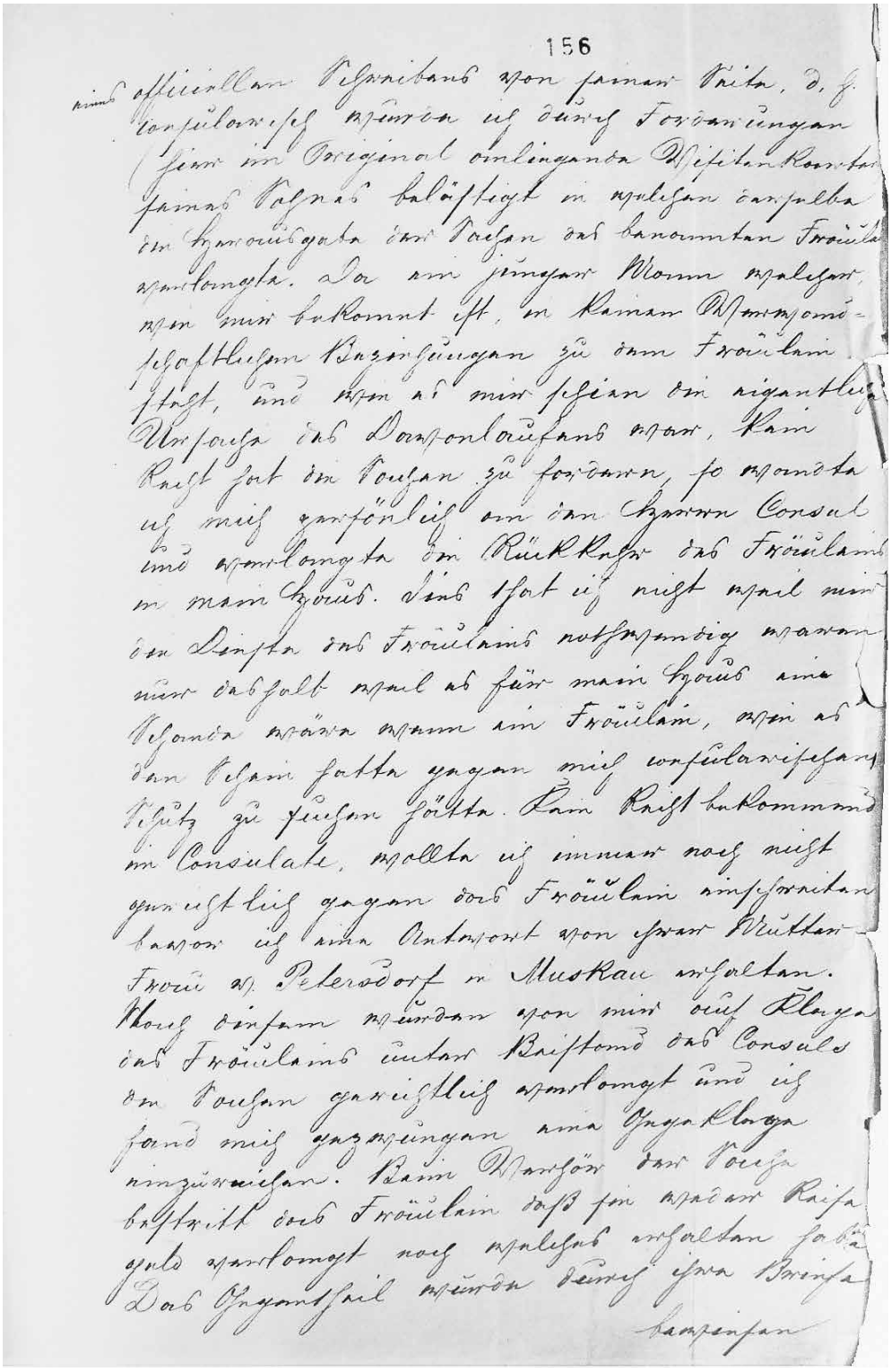
An das Hohe Auswärtige Amt
zu Berlin

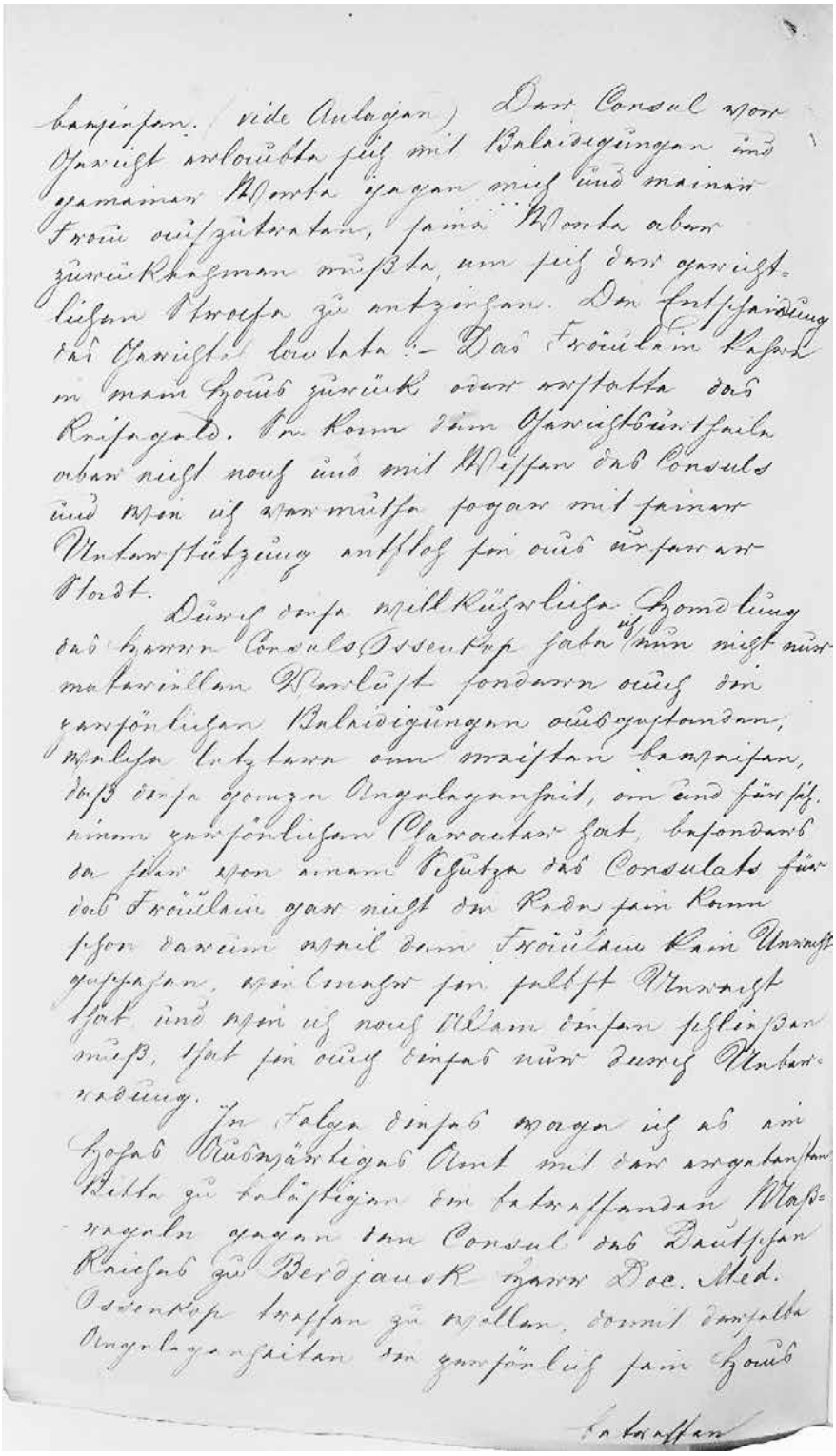
Das Ingenieur John E. Greaves
angehörige Bitte

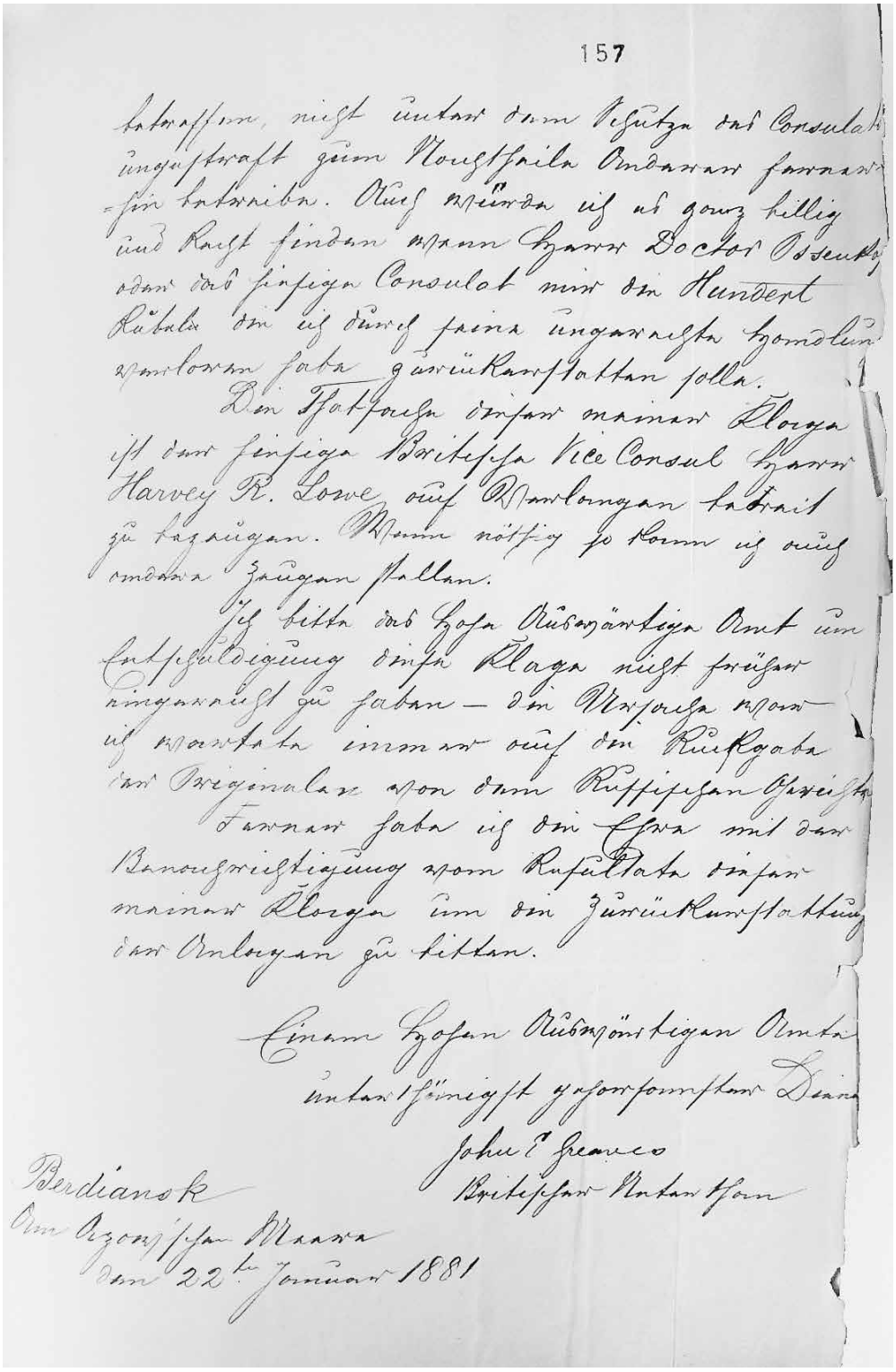
In Folge Ew. Hochwohlgeboren
Annonce im Journal „Bazar" vom 16ten
Februar a.c. hatte ich meine Frau
und Ew. Hochwohlgeboren gleichfalls
übersandten Copien
des Briefes ersuchen zu wollen
das ich in der Annonce als
gebildet
Mädchen mit dem
Clavierspiel
Kinder
zu
Unterricht von einem Fräulein Valerie
als Muster
mit welchem
ihm
Bedingungen
gleichfalls
Ew. Hochwohlgeboren
Genommen Fräulein ist
bald
meine
Ew. Hochwohlgeboren
möglich
Bald

darauf

157

Katharinen, nicht imstande dem Besitze des Consulats
ungestraft zum Nachtheile Andersen fortwährend
sein katzeriba. Aus welcher ich es ganz billig
und Recht finden wenn Herr Doctor Assenkop
dem das hiesige Consulat mit die Hundert
Rubel die es durch seine ungerechte Handlung
verloren haben zurückerstatten sollen.

Die Hoffnung einen meiner Klage
ist dem hiesige Britische Vice Consul Herr
Harvey R. Lowe auf Anlangen beizutreten
zu begründen. Wenn nöthig so kann ich auf
andere zeugen stellen.

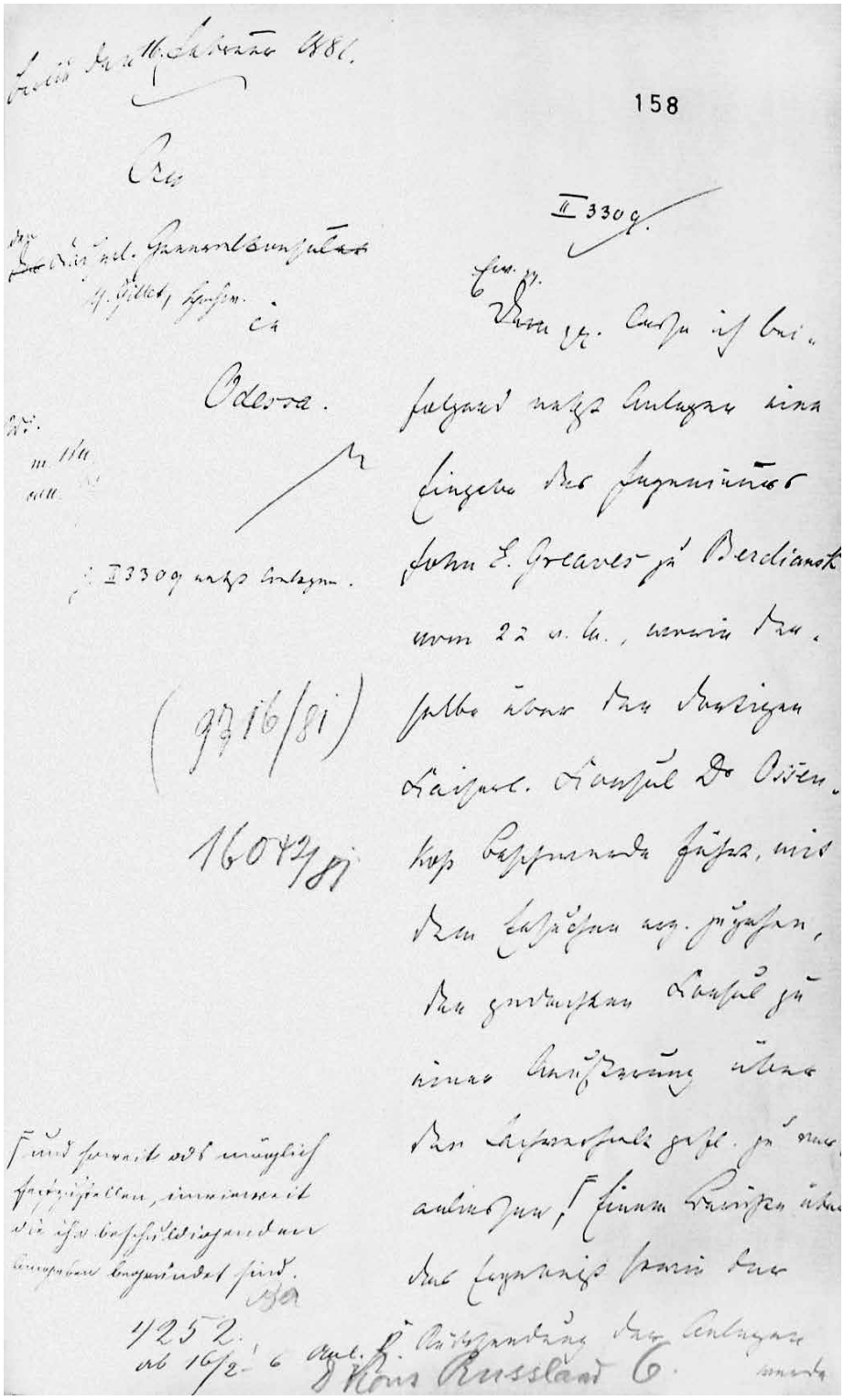
Ich bitte das Hohe Kaiserliche Amt um
entschuldigung diese Klage nicht früher
eingereicht zu haben — die Ursache war
ich wartete immer auf die Rückkehr
des Originales von dem Russischen Gericht.

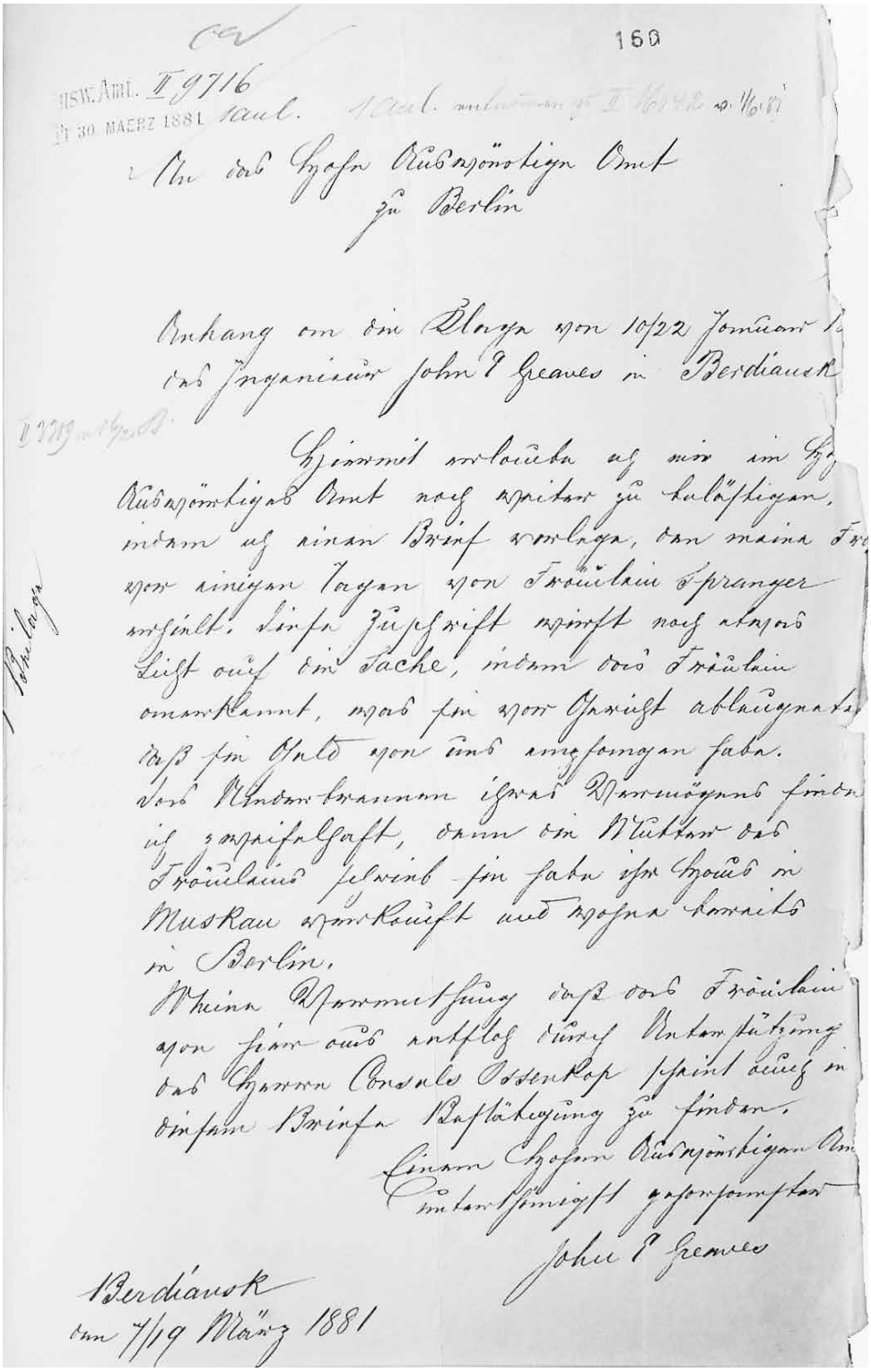
Ferner habe ich die Ehre mit der
Benachrichtigung vom Resultate dieser
meiner Klage um die Zurückerstattung
der Anlagen zu bitten.

Einem Hohen Kaiserlichen Amte
unterthänigst gehorsamster Diener

John E Greaves
Britischer Vice Consul

Berdiansk
den 22ten Januar 1881

160

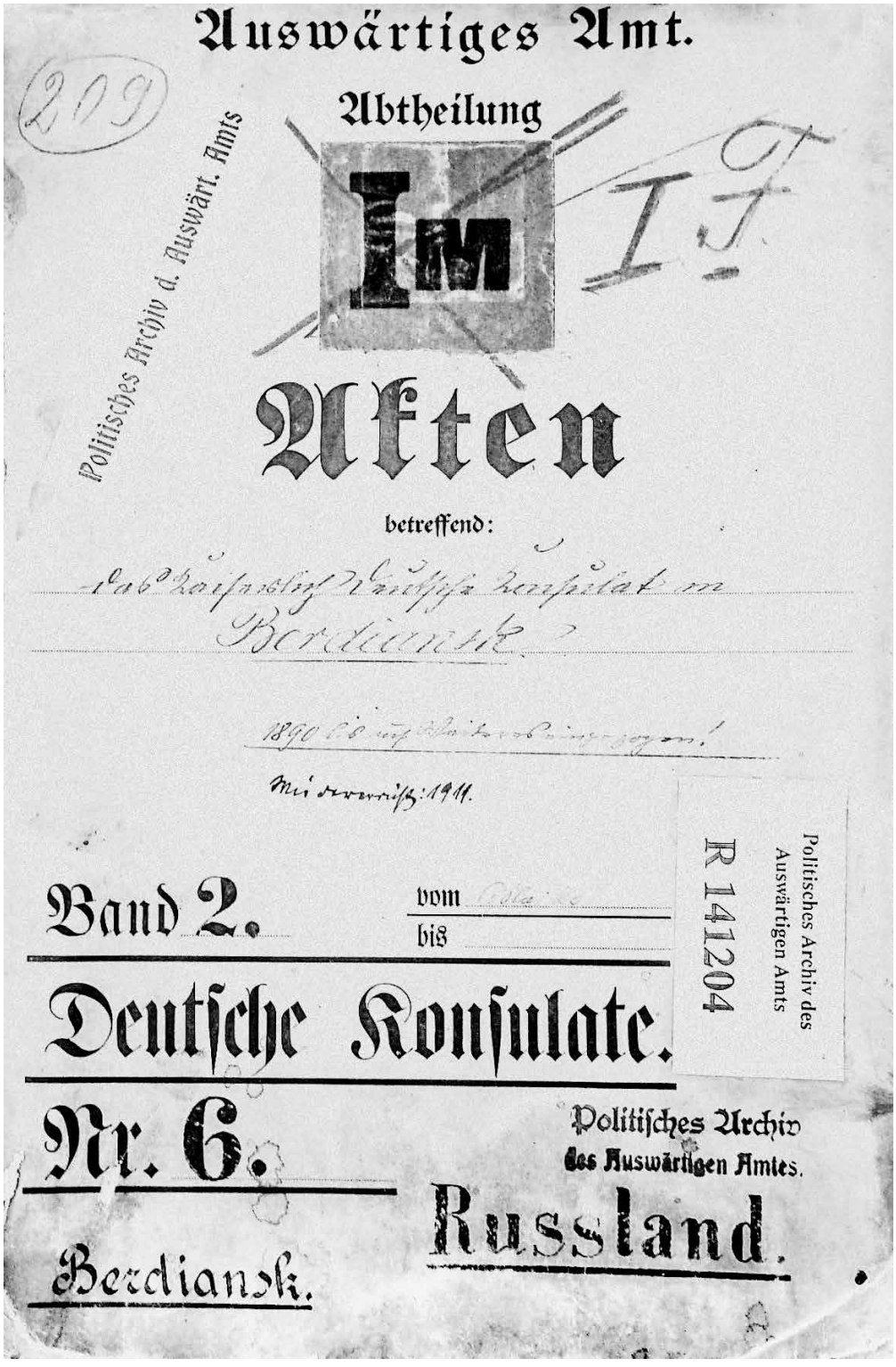
PSW. Abt. II 9716
Pl 30. MAERZ 1881 Raul.

An das Kaiserlich Königliche Amt
zu Berlin

Anhang ein Bericht vom 10/22 Januar d.
des Ingenieur John P Greaves in Berdiansk

Ich erlaube mir mir im Kaiserlich Königlichen Amt noch später zu belästigen, indem ich einen Brief vorlege, den meine Frau vor einigen Tagen von Fräulein Spranger erhielt. Diese Zuschrift spricht noch etwas Licht über die Sache, indem das Fräulein erklärt, daß sie vor Ärger abreisen, daß sie Geld von uns erpressen sah.
Von Interesse scheint Mitteilung sind ist zweifelhaft, denn die Mutter des Fräuleins selbst sie sah in Moskau geschrieben und wohnt damals in Berlin.
Meine Vermutung daß das Fräulein von sich aus absolut keine Untersuchung des Herren Consuls Ossenkop spinnt eines in diesem Briefe Bestätigung zu finden.
Einem Kaiserlich Königlichen Amt
unterthänigst gehorsamster
John P Greaves

Berdiansk
den 7/19 März 1881

Auswärtiges Amt.

Abtheilung

IM

I. J.

209

Politisches Archiv d. Auswärt. Amts

Akten

betreffend:

Das Kaiserlich Russische Konsulat in Berdiansk

1890 bis mit Schriftwechsel

Mai-Dezember 1911.

Band 2. vom bis

Deutsche Konsulate.

Nr. 6.

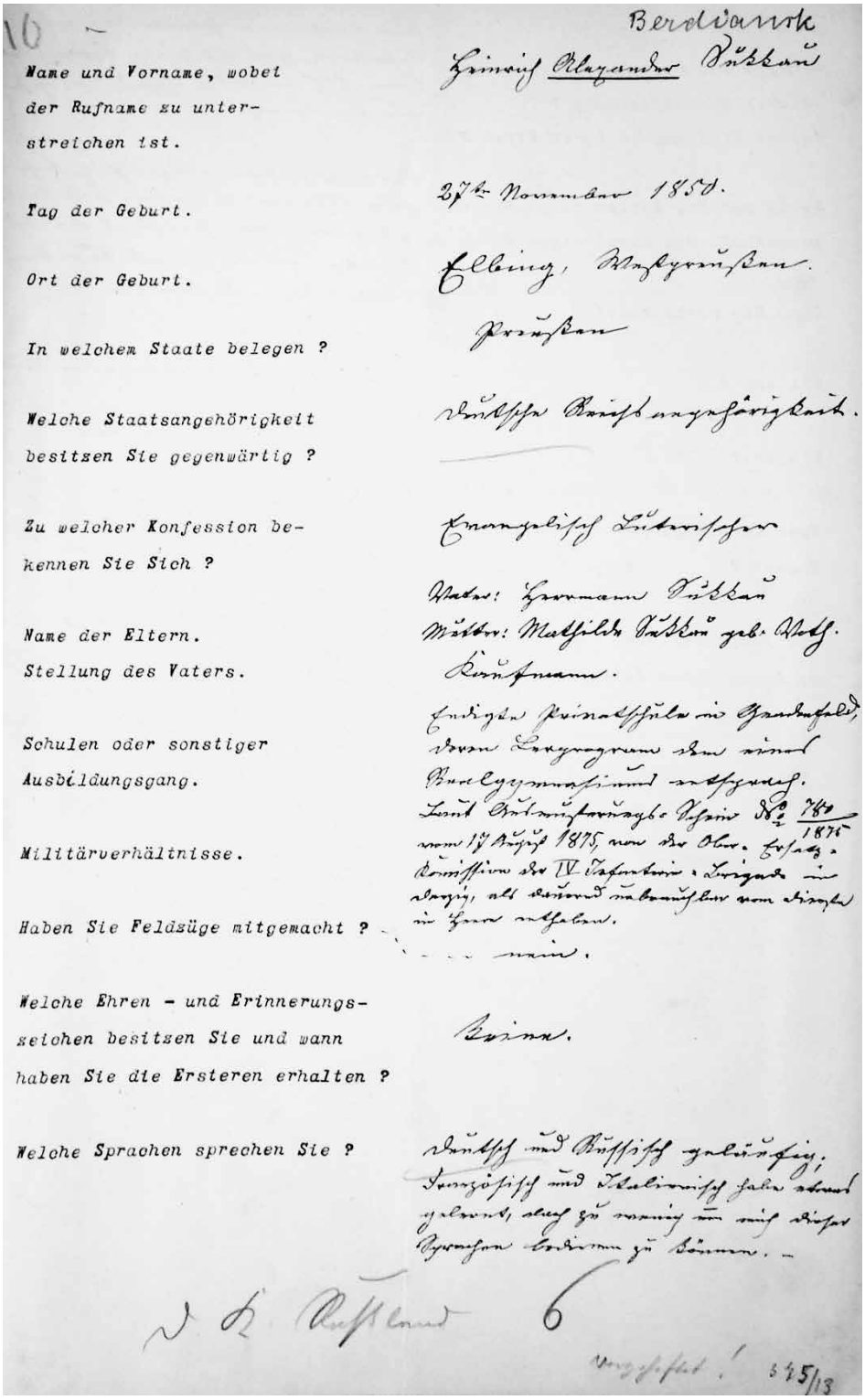
Berdiansk.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes.

Russland.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts

R 141204

10 –

Berdiansk

Name und Vorname, wobei der Rufname zu unterstreichen ist. — Heinrich Alexander Bückau

Tag der Geburt. — 27te November 1850.

Ort der Geburt. — Elbing, Westpreußen.

In welchem Staate belegen ? — Preußen

Welche Staatsangehörigkeit besitzen Sie gegenwärtig ? — Deutsche Reichsangehörigkeit.

Zu welcher Konfession bekennen Sie Sich ? — Evangelisch Lutherischer

Name der Eltern. Stellung des Vaters. — Vater: Hermann Bückau
Mutter: Mathilde Bückau geb. Woll.
Kaufmann.

Schulen oder sonstiger Ausbildungsgang. — Endigte Privatschule in Grunhagen, dann Langgarten bei einer Privatgymnasium entlassen. Laut Entlassungszeugnis No 749 vom 17 August 1875 von der Ober-Ersatz-Commission des IV. Armeekorps zu Danzig, als dienend nach Beendigung seiner Dienstzeit in Heer entlassen.

Militärverhältnisse.

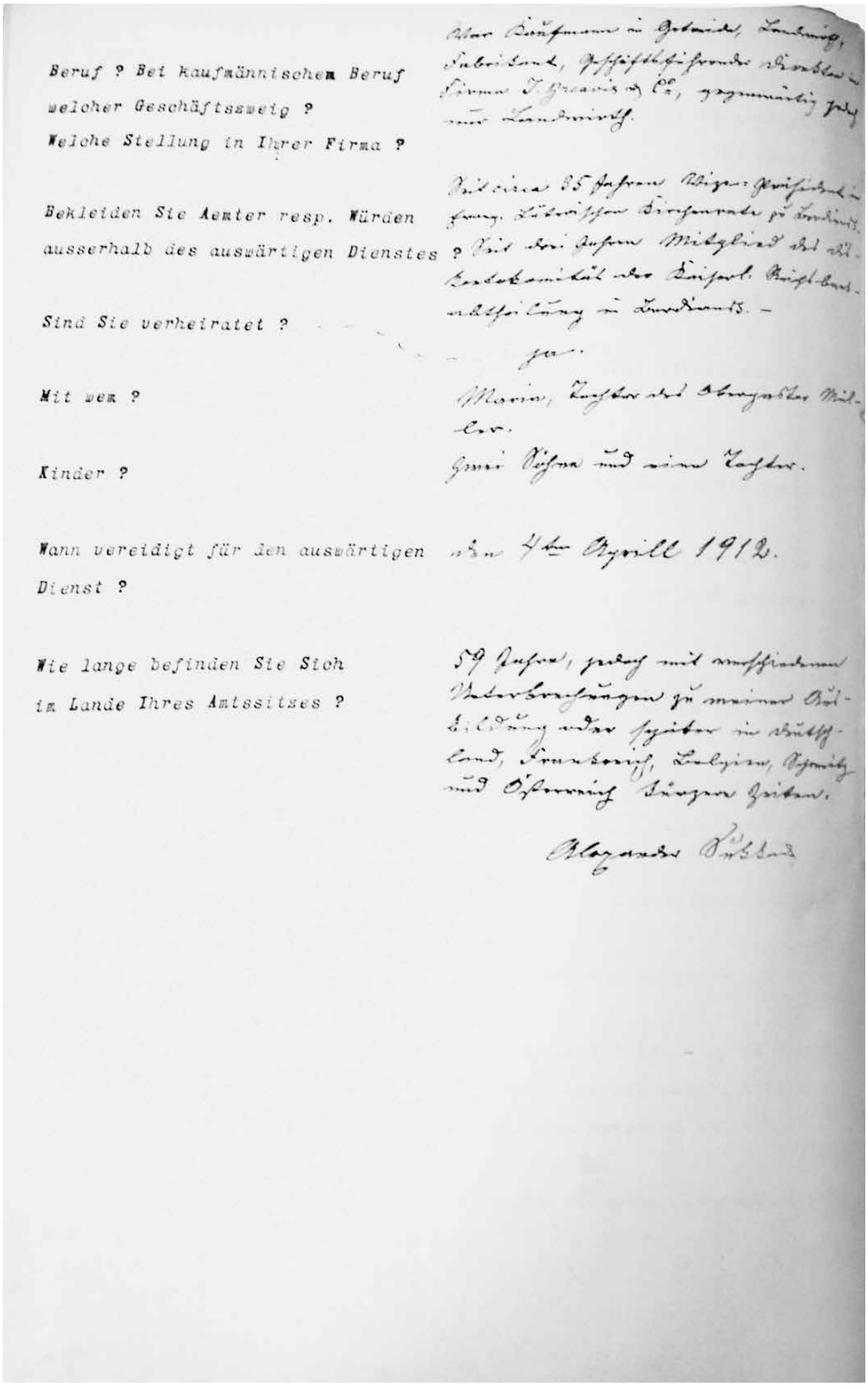
Haben Sie Feldzüge mitgemacht ? — nein.

Welche Ehren – und Erinnerungszeichen besitzen Sie und wann haben Sie die Ersteren erhalten ? — Keine.

Welche Sprachen sprechen Sie ? — Deutsch und Russisch geläufig. Französisch und Italienisch habe etwas gelernt, aber zu wenig um mich dieser Sprachen bedienen zu können. –

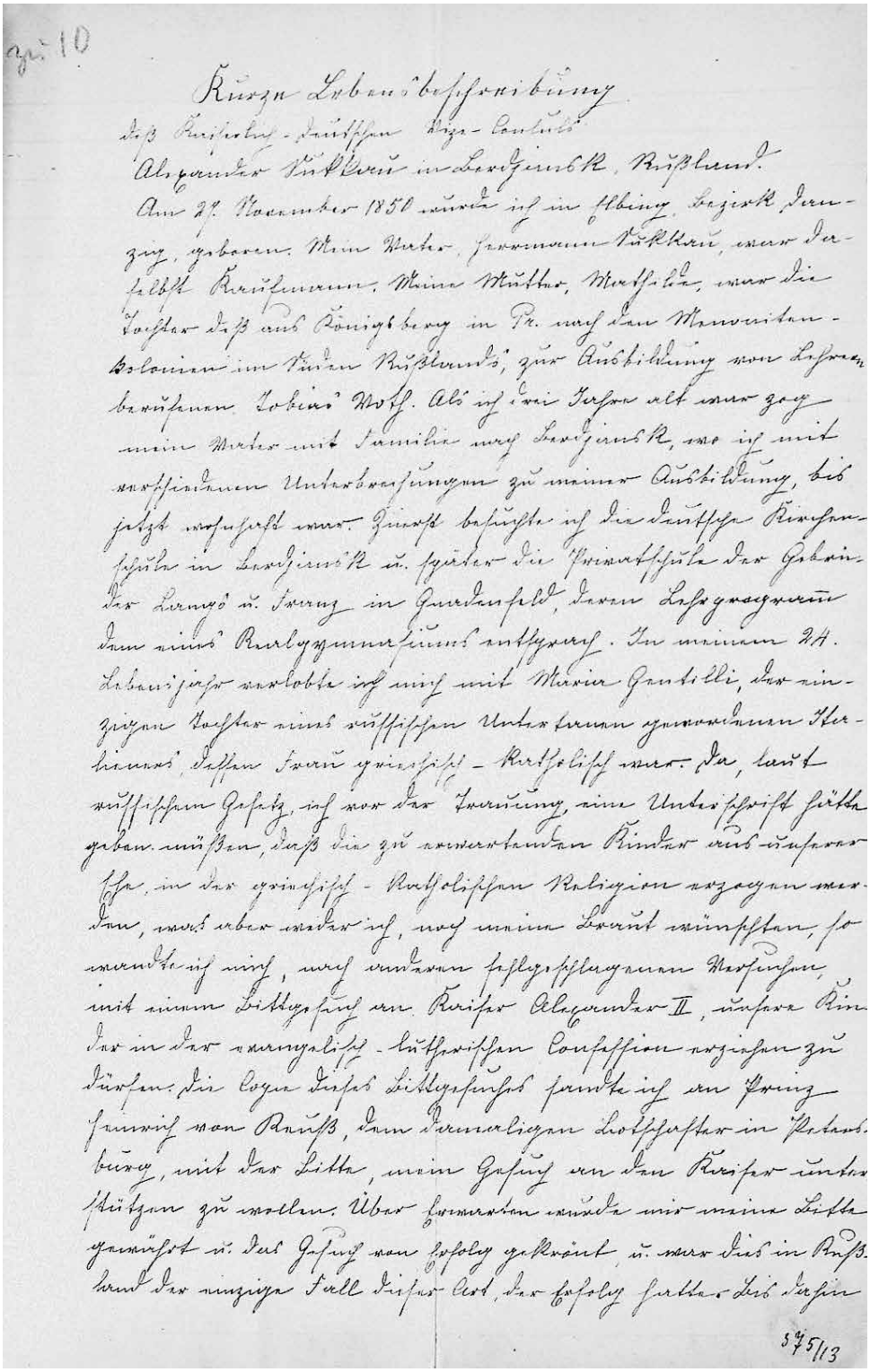
N. d. Russland 6

Verzeichnet! 545/13

Beruf ? Bei kaufmännischem Beruf welcher Geschäftszweig ? Welche Stellung in Ihrer Firma ?	Aktiver Beamter im Gebiete Landwirtschaft, Fabrikant, Hofbesitzer und Inhaber der Firma F. Graves & Co, gegenwärtig frei von Landwirtsch.
Bekleiden Sie Aemter resp. Würden ausserhalb des auswärtigen Dienstes ?	Seit circa 25 Jahren Mitglied der Gemeinde-Verwaltung, Friedensrichter für Landwirtsch. Kreis, seit 3 Jahren Mitglied des Landschaftl. Beirates der Kaiserl. Kriegsbekleidungs-Abteilung in Landwirtsch. –
Sind Sie verheiratet ?	ja.
Mit wem ?	Maria, Tochter des Obergärtners Müller.
Kinder ?	zwei Söhne und eine Tochter.
Wann vereidigt für den auswärtigen Dienst ?	den 4ten April 1912.
Wie lange befinden Sie Sich im Lande Ihres Amtssitzes ?	59 Jahre, jedoch mit mehrfachen Unterbrechungen für meiner Bildung oder später in Russland, Frankreich, Belgien, Spanien und Österreich Längere Zeiten.

Alexander Graves

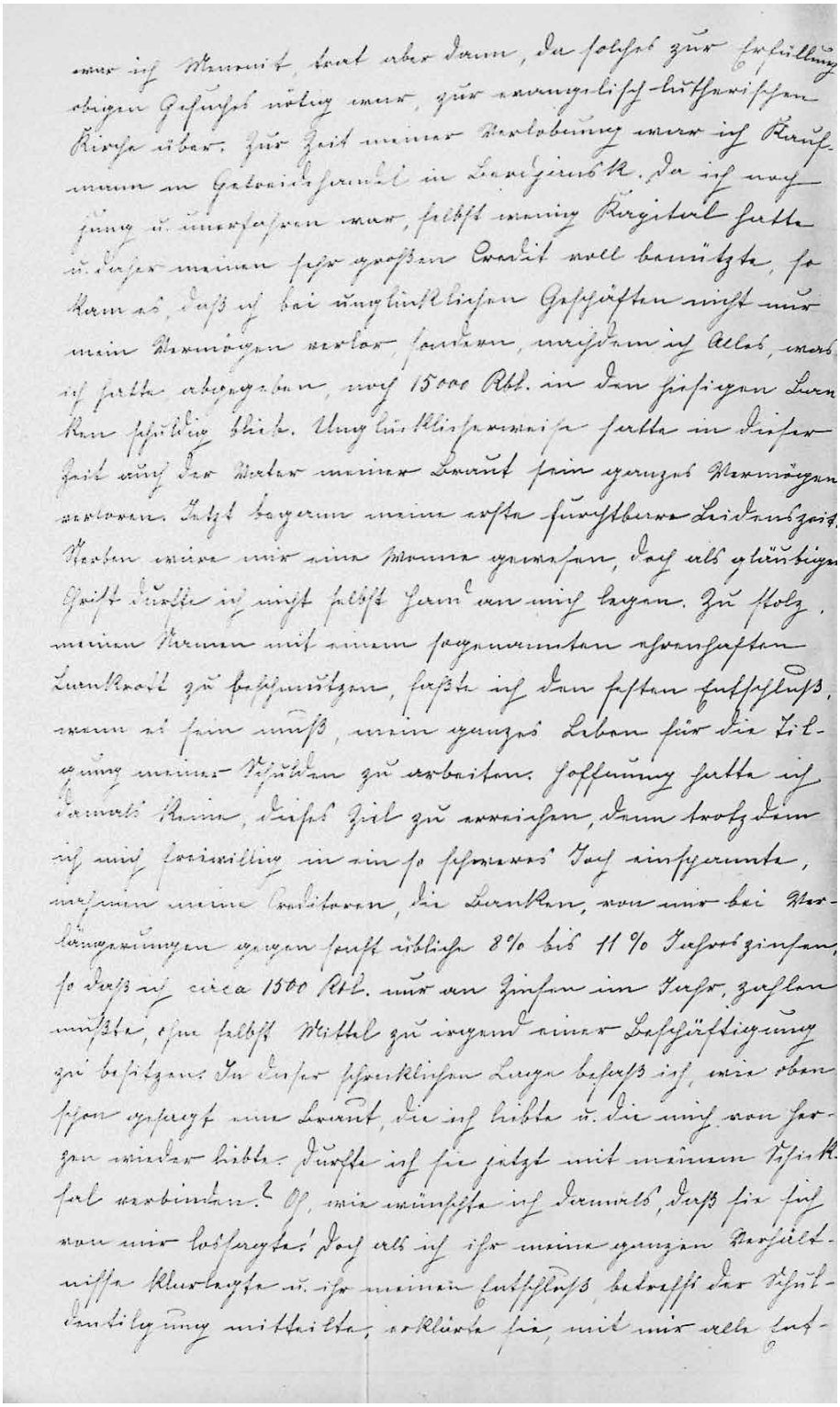

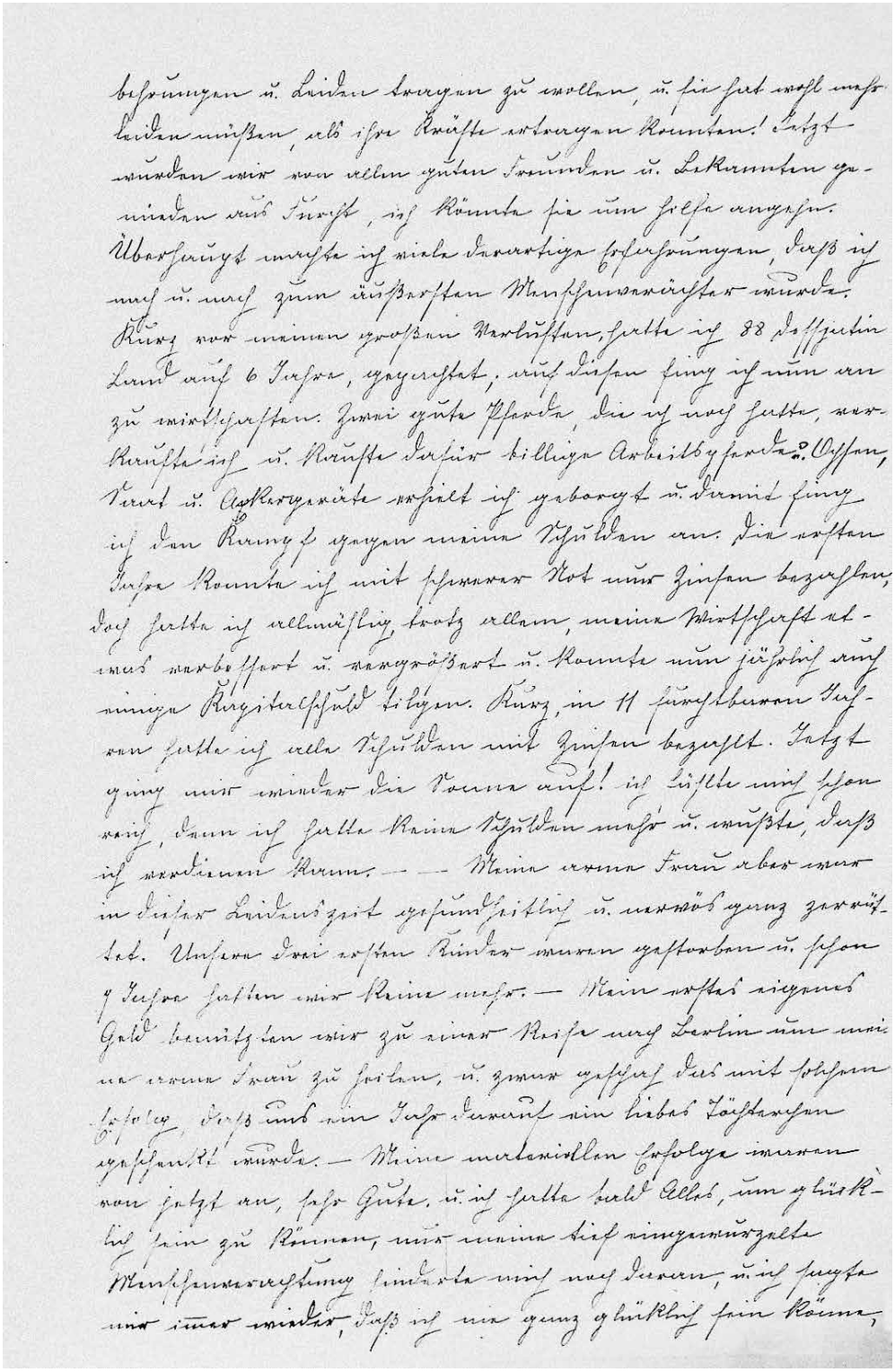
Zu 10

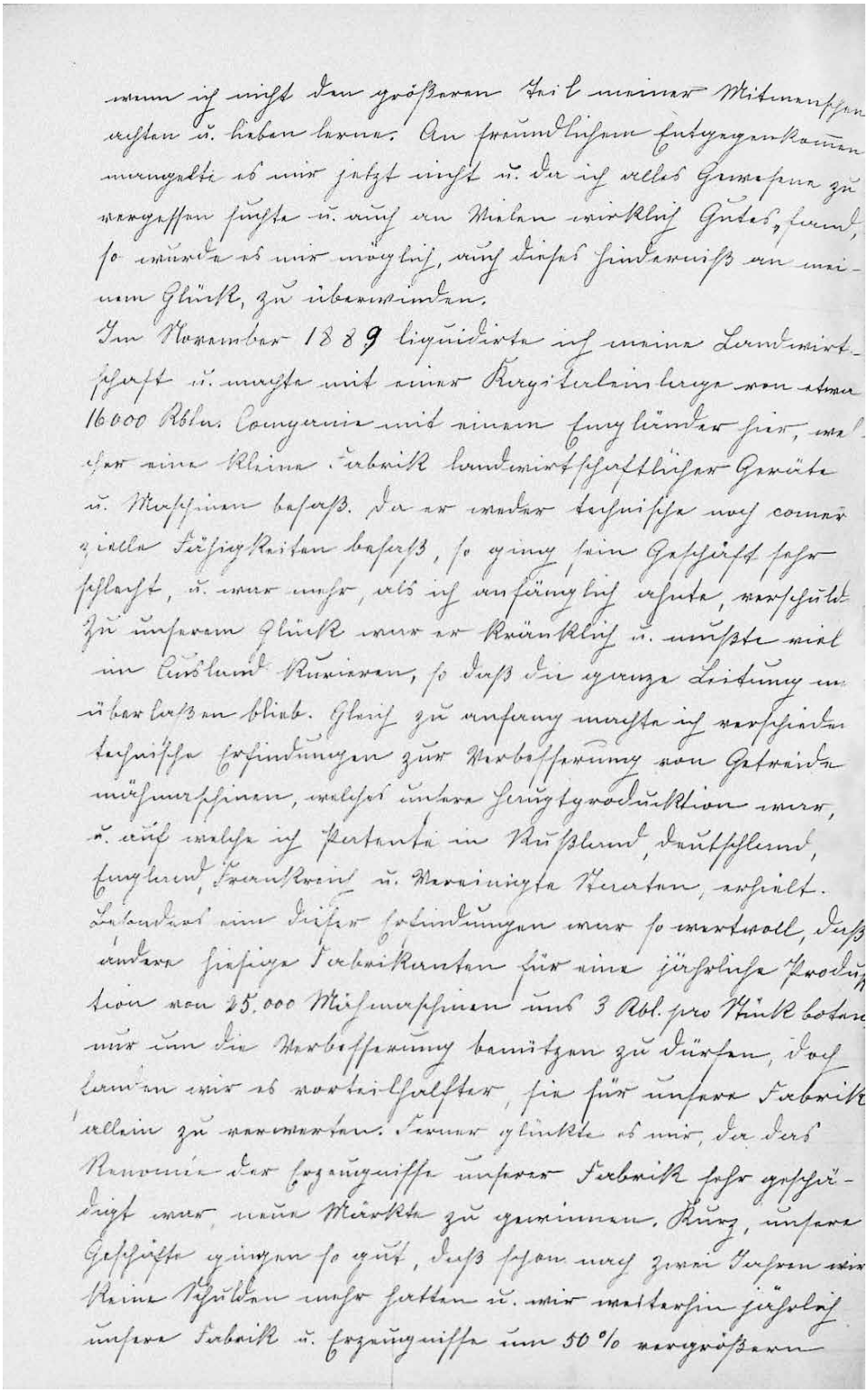
Kurze Lebensbeschreibung
des Deutschen Russischen Vize-Consuls
Alexander Tschetwerikow in Berdjansk R. Rußland.

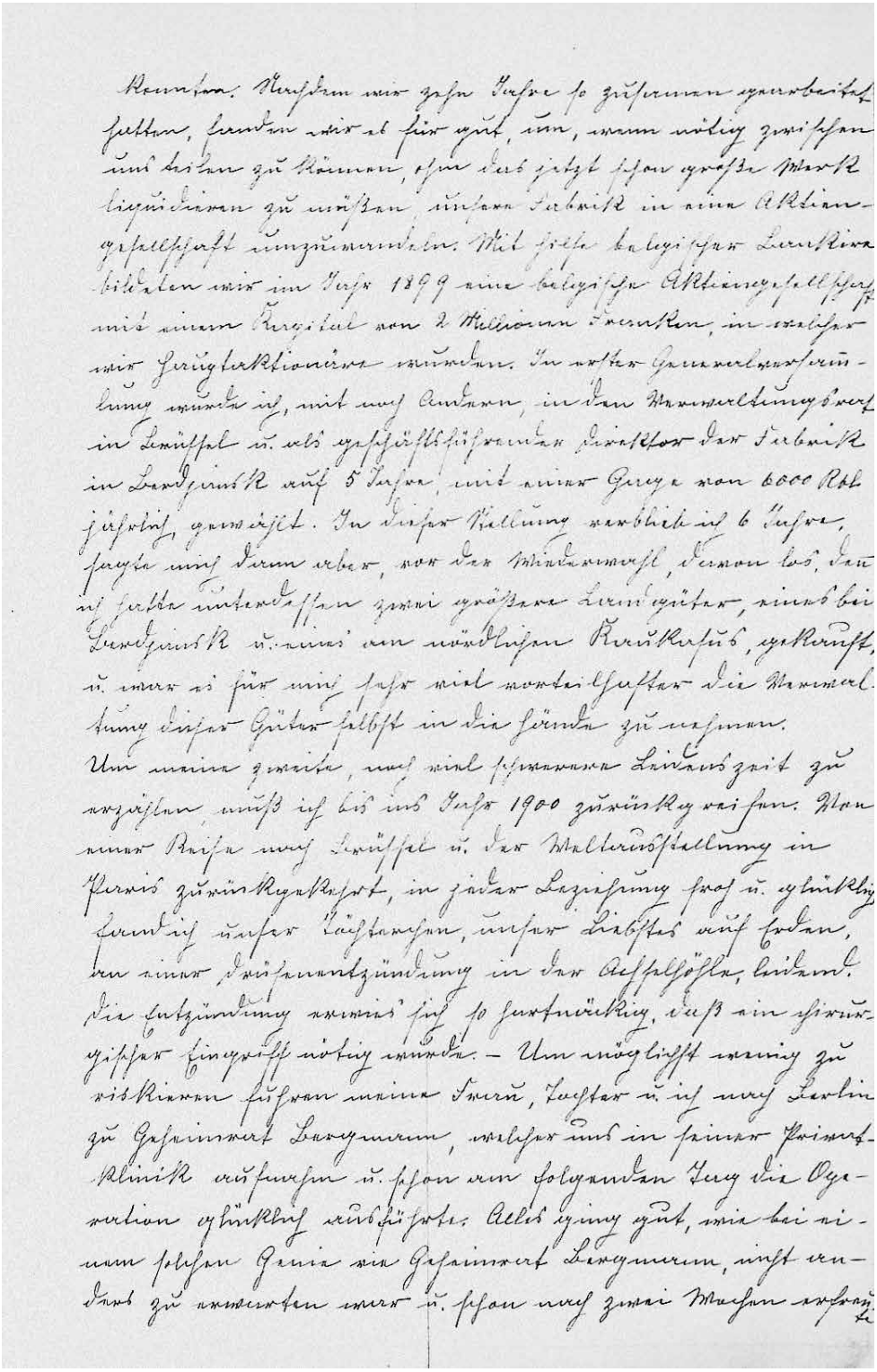
Am 27. November 1850 wurde ich in Elbing, Bezirk Danzig, geboren. Mein Vater, Hermann Tschetwerikow, war daselbst Kaufmann. Meine Mutter, Marie, war die Tochter des aus Königsberg in Pr. nach dem Mennoniten-Colonien im Süden Rußlands, zur Ausbildung von Lehrern berufenen Lehrers Wolf. Als ich drei Jahre alt war zog mein Vater mit Familie nach Berdjansk, wo ich mit verschiedenen Unterbrechungen zu meiner Ausbildung, bis jetzt wohnhaft war. Zuerst besuchte ich die deutsche Kirchenschule in Berdjansk u. später die Privatschule des Lehrers Herr Lorenz u. Herrn in Gnadenfeld, deren Lehrgegenstände dem eines Realgymnasiums entsprang. Im meinem 24. Lebensjahre verlobte ich mich mit Maria Gentilli, der einzigen Tochter eines russischen Unterthanen griechischen Glaubens, dessen Vater griechisch-katholisch war. Da, laut russischen Gesetz, ich vor der Trauung, eine Unterschrift dahin geben mußte, daß die zu erwartenden Kinder aus unserer Ehe, in der griechisch-katholischen Religion erzogen werden, was aber unnötig, weg meinen Verein wünschten, so wendete ich mich, weg verlangen selbigen Versuchen, mit einem Bittgesuch an Kaiser Alexander II, unsere Kinder in der evangelisch-lutherischen Confession erziehen zu dürfen. Die Copie dieses Bittgesuches sandte ich an Herrn Superintendent von Bruhn, dem damaligen Inspektor in Neuhalbstadt, mit der Bitte, mein Gesuch an den Kaiser unterstützen zu wollen. Über kurzem wurde mir meine Bitte gewährt u. das Gesuch von höchst genehmigt, u. war dies in Rußland der einzige Fall dieser Art, der höchst selten dasteht. Die Ehe

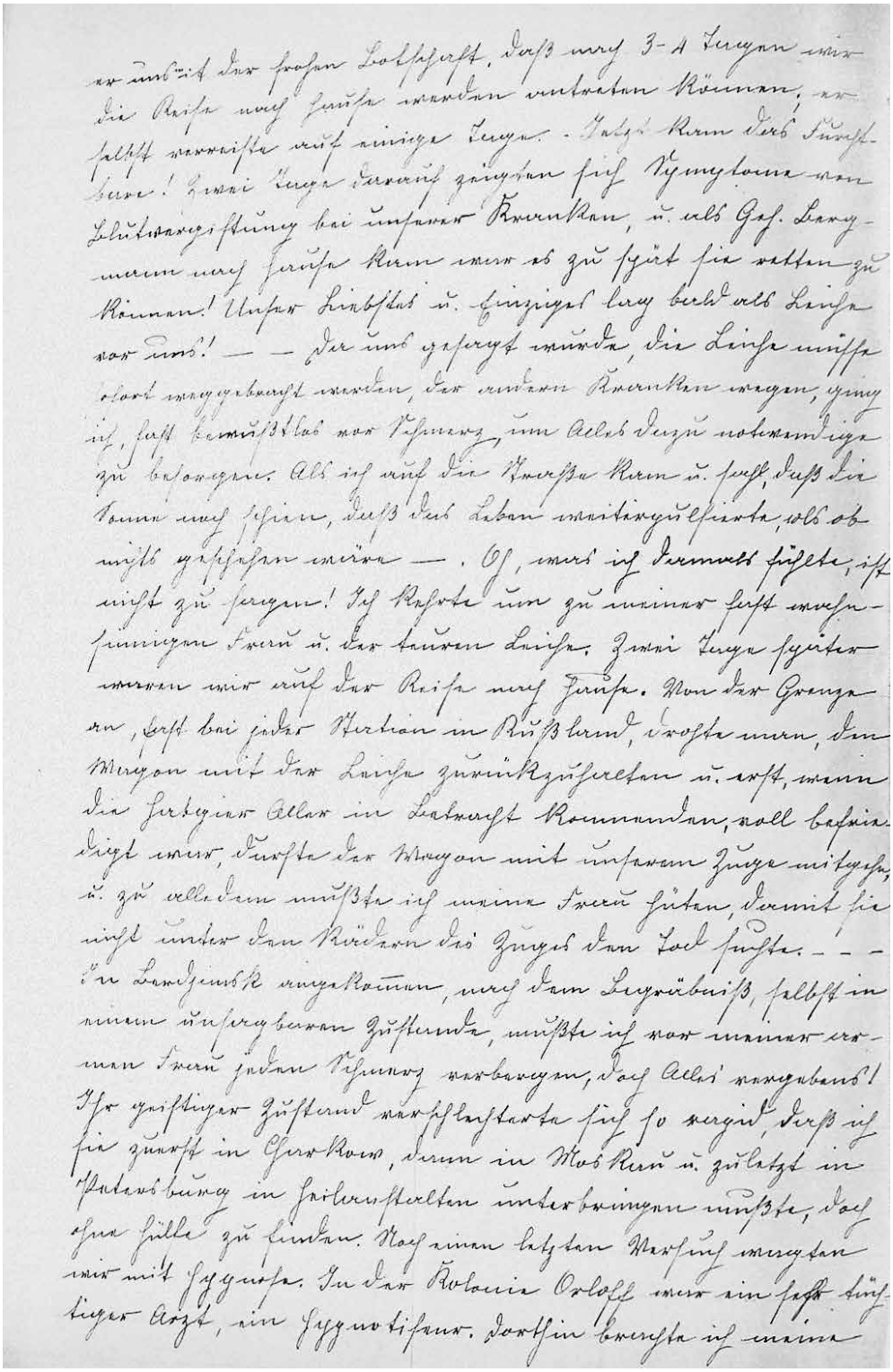
375/113

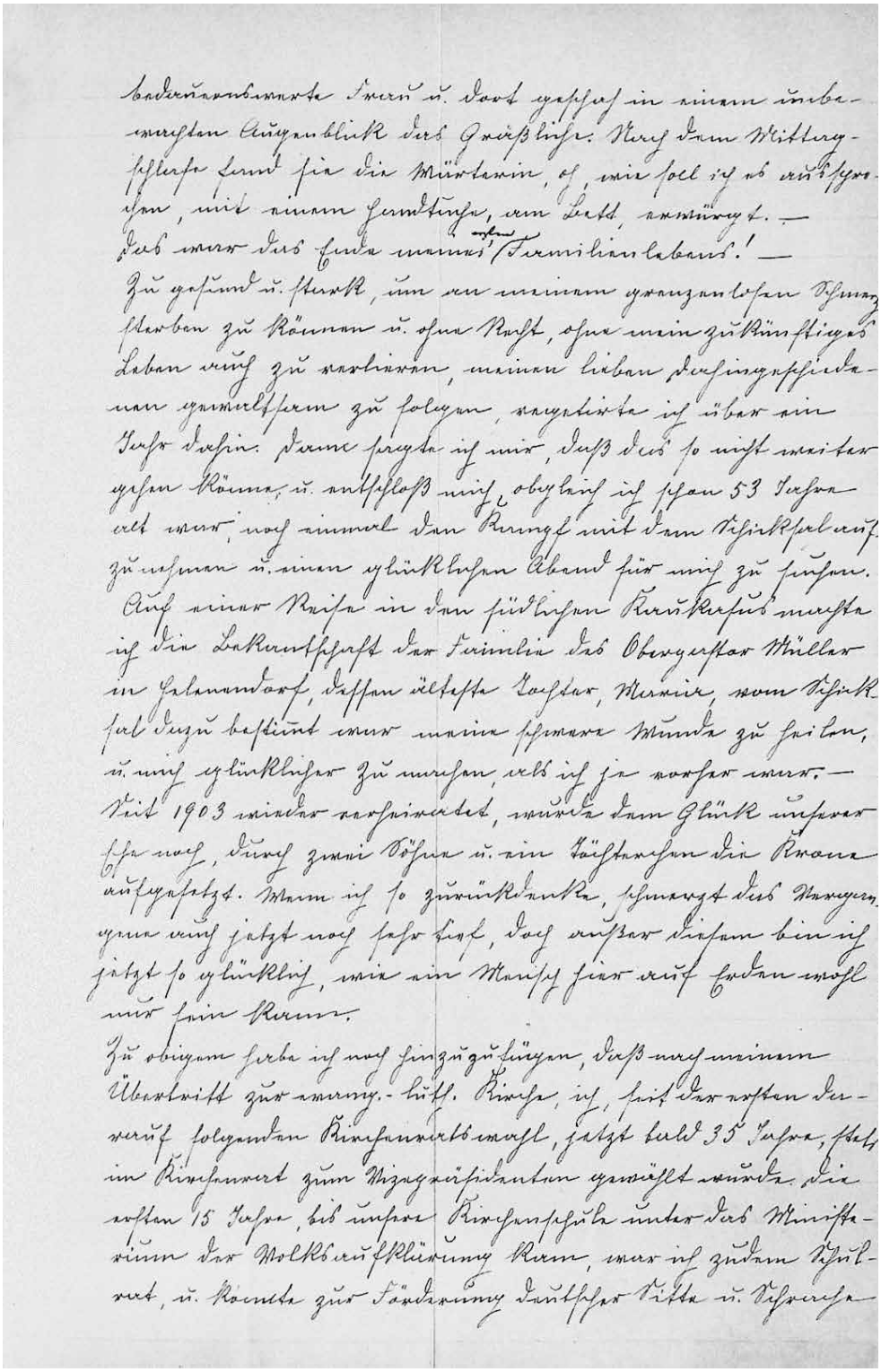

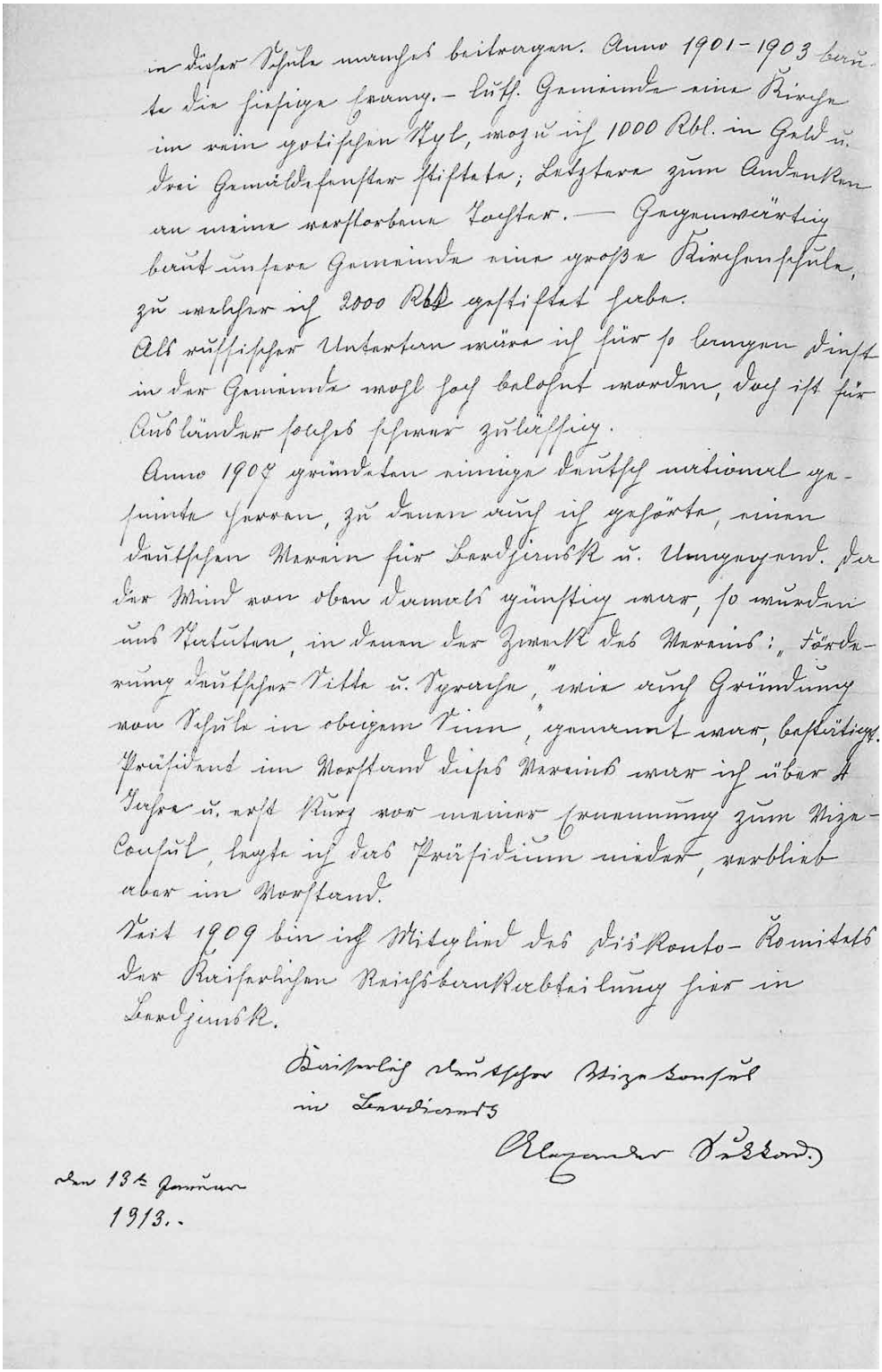

in dieser Schule unentgeltlich beschäftigt. Anno 1901–1903 bezahlte die jüdische Gemeinde eine Lehrerin und eine jüdische Lehrerin, wozu sie 1000 Rbl. in Gold u. drei Gemeindemitglieder Hilfsgelder; Lehrerinnen zum Andenken an meine verstorbene Tochter. — Gegenwärtig besitzt unsere Gemeinde eine große Elementarschule, zu welcher sie 2000 Rbl. zugeschossen haben.

Als russischer Untertan würde ich für so lange Dienste in der Gemeinde wohl gar belohnt worden, das ist für Ausländer selten genug zu erreichen.

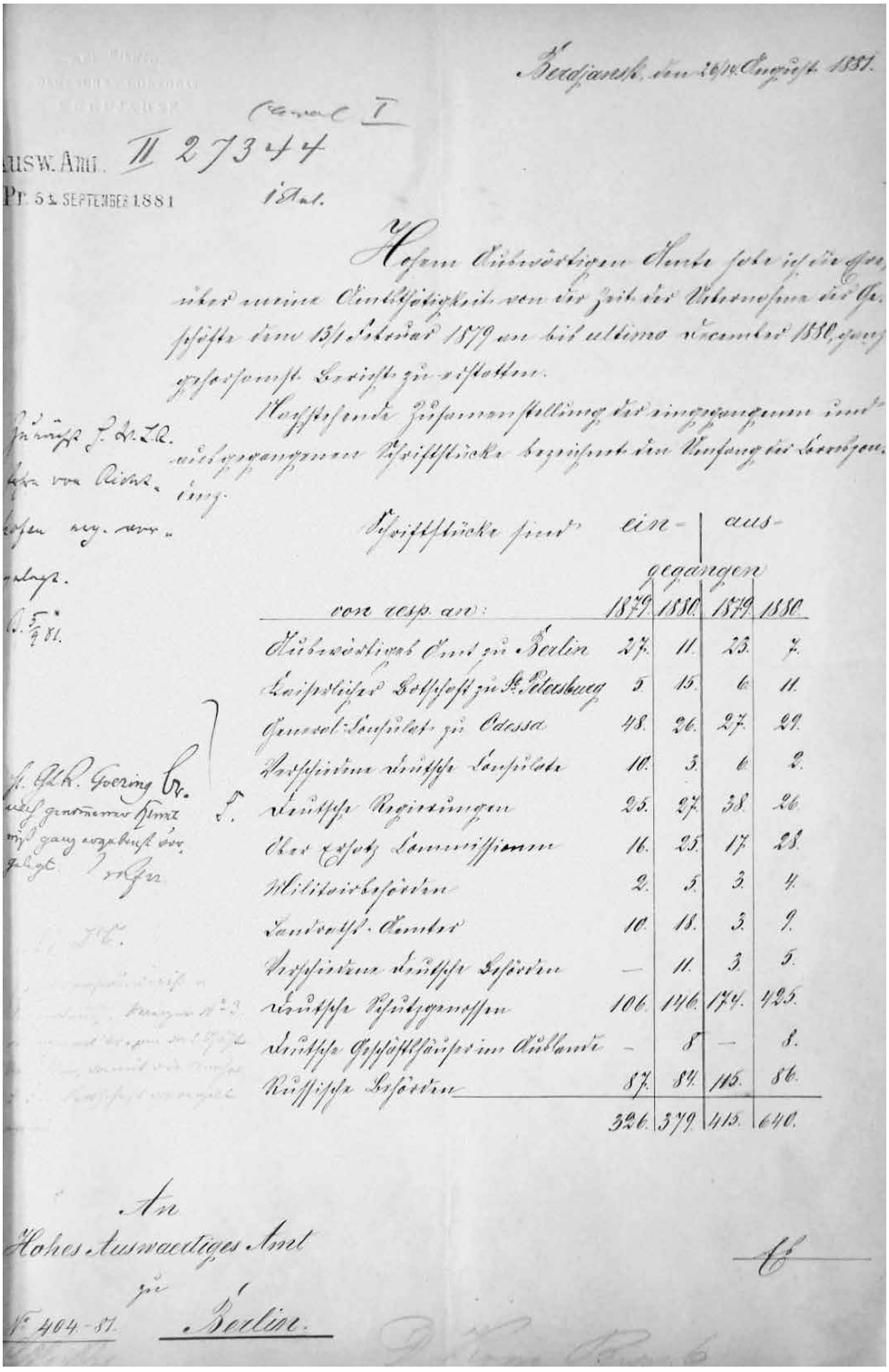
Anno 1902 gründeten einige deutsche nationale junge Leute, zu denen auch ich gehörte, einen deutschen Verein für Landwirtschaft u. Industrie. Da der Wind von oben dermaßen günstig war, so wurden uns Statuten, in denen der Zweck des Vereins: „Förderung deutscher Kultur u. Tugend," wie auch Gründung von Schule in obigem Sinn, genehmigt waren, bestätigt. Präsident im Vorstand dieses Vereins war ich über 4 Jahre u. noch Ruhe von meiner Gemeinde zum Vize-Consul, bezahle ich das Präsidium niederlegen, verblieb aber im Vorstand.

Seit 1909 bin ich Mitglied des Distrikts-Komitees der Russischen Reichsbevölkerungszählung für Landjansk.

Beständig deutscher Vize-Consul
in Landjansk

Alexander Bäßler

den 13ten Januar
1913.

Berdjansk, den 26/14 August 1881.

Ausw. Amt. II 27344
Pr. 5 SEPTEMBER 1881
1 Anl.

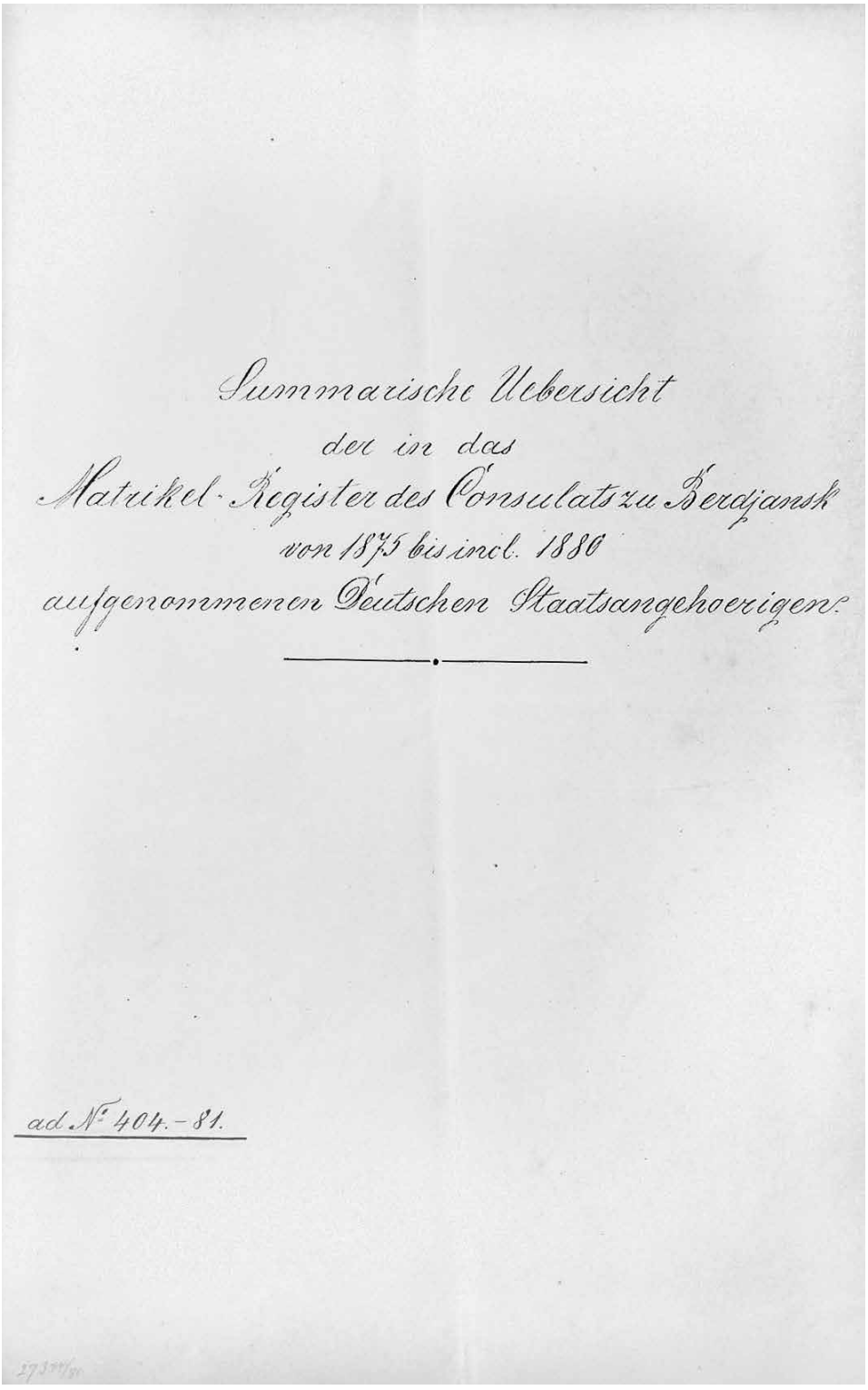
Hohem Auswärtigen Amte gehe ich mir ergebenst über meine Amtsthätigkeit von der Zeit der Uebernahme des Consulats hier am 15/3 Februar 1879 an bis ultimo December 1880 gehorsamst Bericht zu erstatten.

Nachstehende Zusammenstellung der eingegangenen und ausgegangenen Schriftstücke begründet den Umfang der Correspondenz.

Schriftstücke sind	ein- gegangen		aus- gegangen	
von resp. an:	1879.	1880.	1879.	1880.
Kaiserliches Amt zu Berlin	27.	11.	23.	7.
Kaiserliche Botschaft zu St. Petersburg	5	15.	6	11
General-Consulat zu Odessa	48.	26.	27.	29.
Nachgeordnete deutsche Consulate	10.	3.	6	2.
Deutsche Regierungen	25.	27.	38.	26.
Ober-Ersatz-Commission	16.	25.	17	28.
Militairbehörden	2.	5.	3.	4.
Landwehr-Aemter	10	18.	3.	9.
Nachgeordnete deutsche Behörden	—	11.	3.	5.
Deutsche Privatpersonen	106.	146.	174.	425.
Deutsche Consulate im Auslande	—	8	—	8.
Russische Behörden	87.	84.	115.	86.
	326.	379	415.	640.

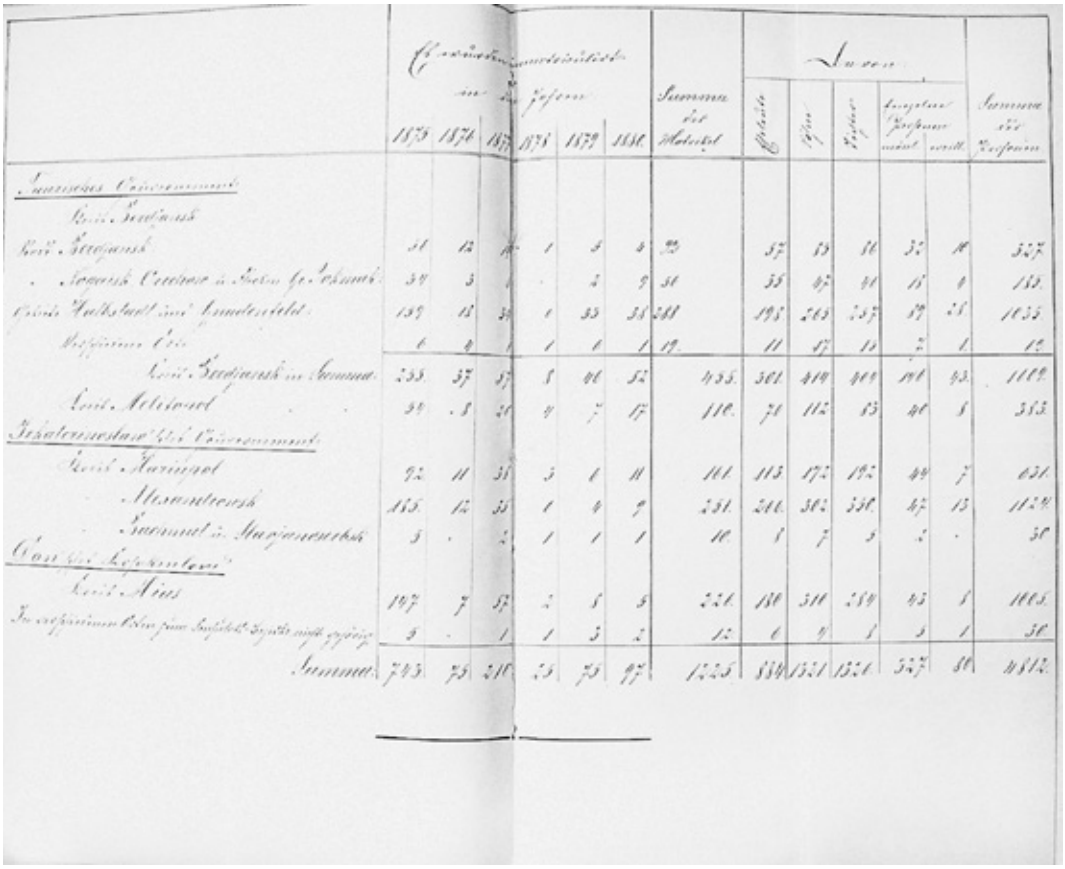
An
Hohes Auswaertiges Amt
zu
Berlin.

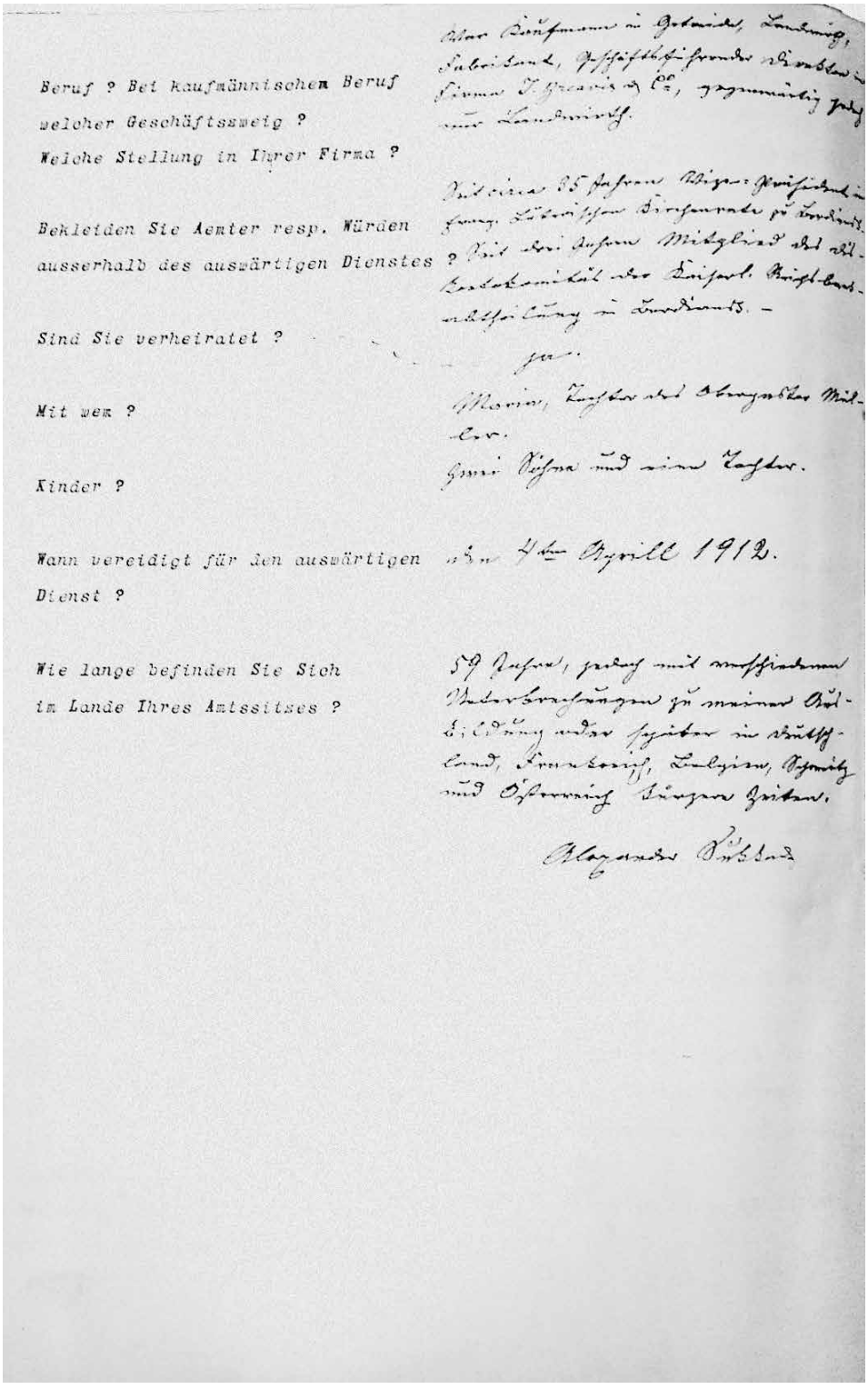
№ 404-87.

Summarische Uebersicht
der in das
Matrikel-Register des Consulats zu Berdjansk
von 1875 bis incl. 1880
aufgenommenen Deutschen Staatsangehoerigen.

ad № 404.-81.

Beruf ? Bei kaufmännischem Beruf welcher Geschäftszweig ?
Welche Stellung in Ihrer Firma ?

Aelter Kaufmann in Getreide, Landwirtschaft, Fabrikant, Gesellschafter der Handelsfirma [illegible] & Co., vorwiegend tätig auf Landwirtsch.

Bekleiden Sie Aemter resp. Würden ausserhalb des auswärtigen Dienstes ?

Seit etwa 25 Jahren Mitglied der Gemeinde-Verwaltung, Schiedsrichter, Beisitzer der Handelskammer, Mitglied des Landwirtschaftlichen Vereins.

Sind Sie verheiratet ?

ja.

Mit wem ?

Maria, Tochter des Obergerichts-Advokaten [illegible].

Kinder ?

Zwei Söhne und eine Tochter.

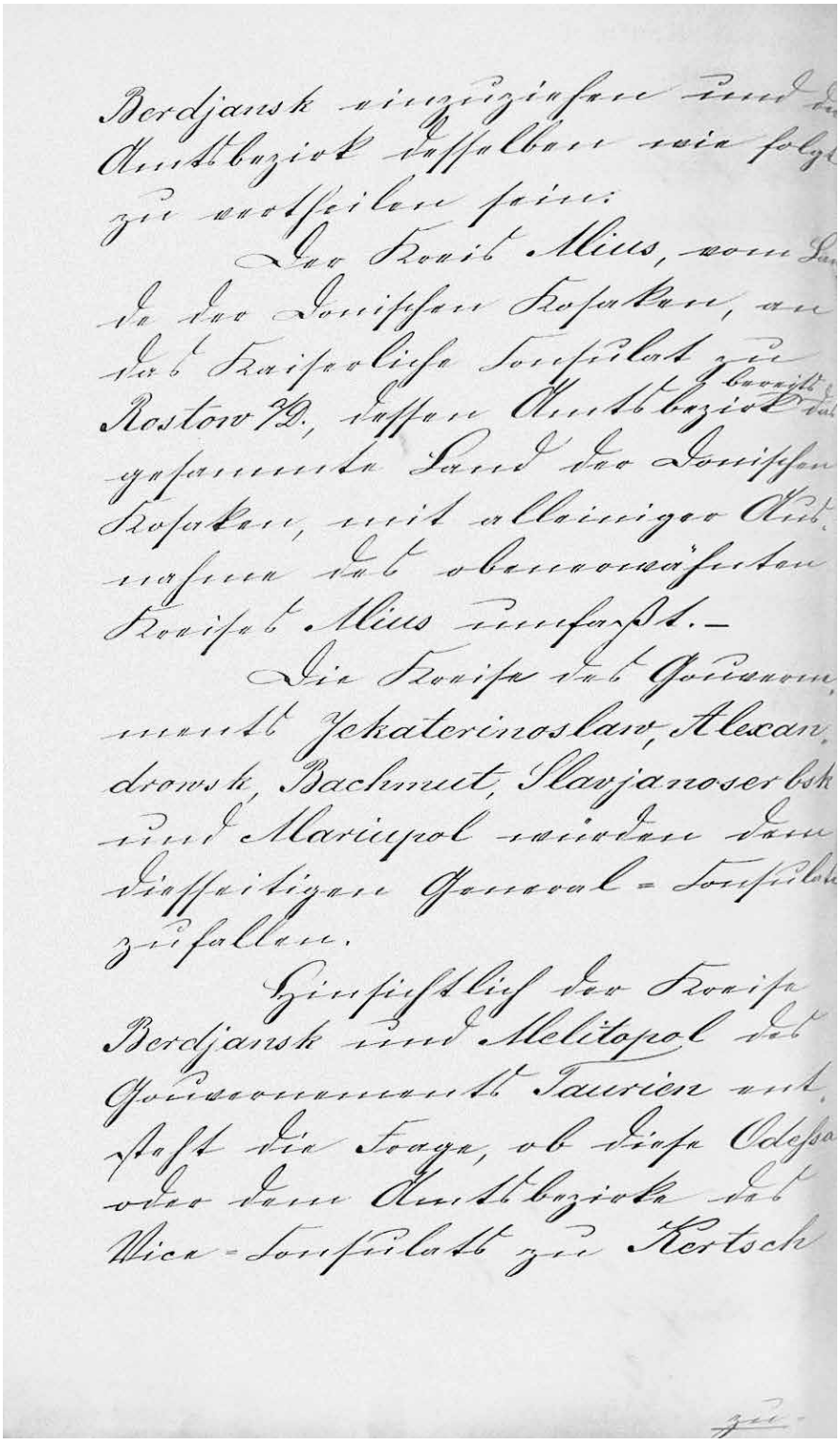
Wann vereidigt für den auswärtigen Dienst ?

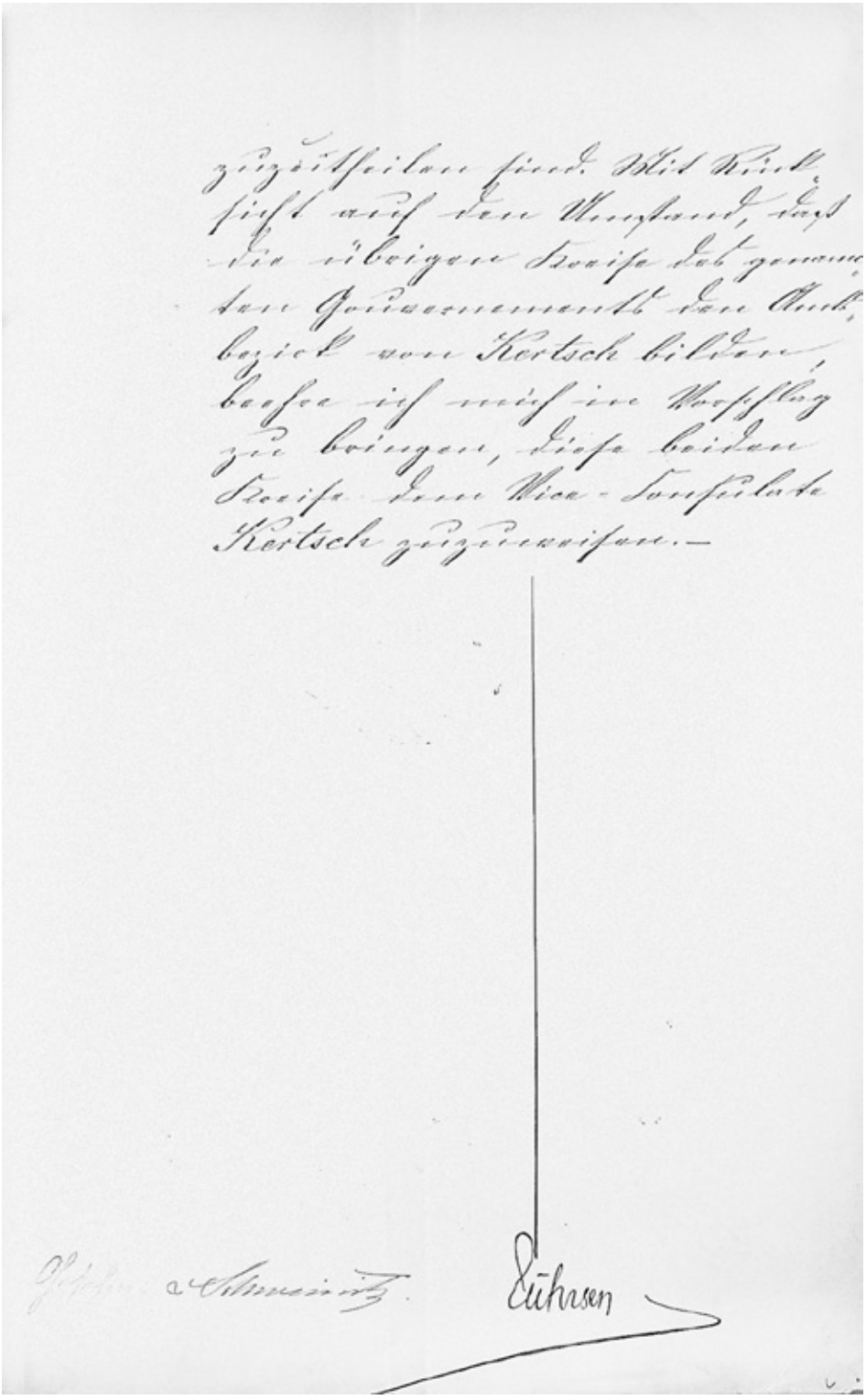
am 4ten April 1912.

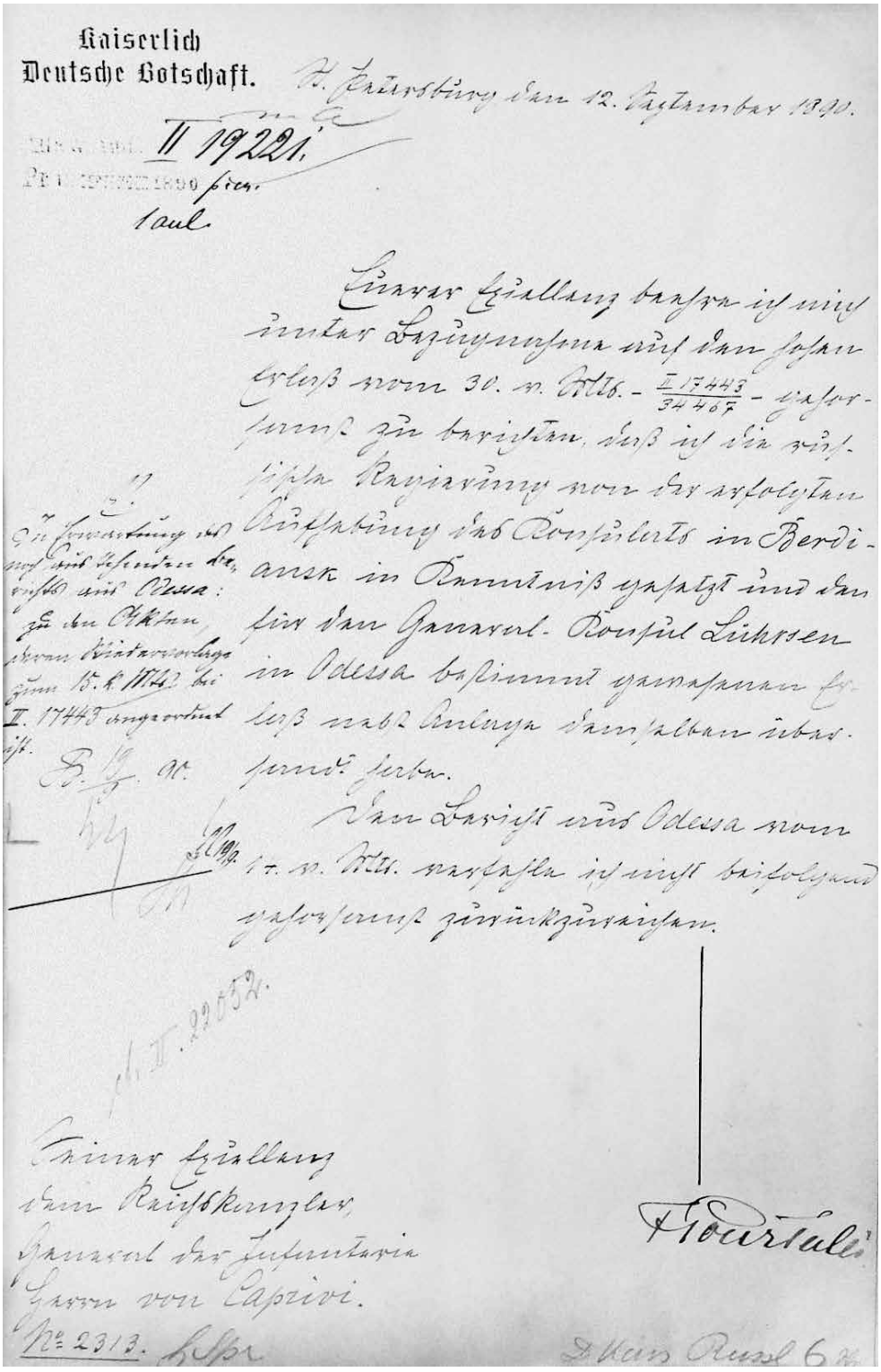
Wie lange befinden Sie Sich im Lande Ihres Amtssitzes ?

59 Jahre, jedoch mit mehrfachen Unterbrechungen für meine Ausbildung oder später in Russland, Frankreich, Belgien, Spanien und Österreich längere Zeit.

Alexander Rudland

Kaiserlich
Deutsche Botschaft.

P. Petersburg den 12. September 1890.

II 19221.

pcs.
Paul.

Euer Exzellenz beehre ich mich in Anlage Abschrift des Erlasses vom 30. v. Mts. - $\frac{II\ 17443}{34405}$ - ergebenst zu berichten, daß ich die mir gefällige Erledigung von der stellvertretenden Buchhaltung des Konsulats in Berdiansk in Kenntniß gesetzt und den für den General-Konsul Lührsen in Odessa bestimmt gewesenen Erlaß nach Odessa übersandt habe.

Der Inhalt des Odessa vom 1. v. Mts. mitgetheilten Erlasses ist mir bei Vorlage zurückzugeben.

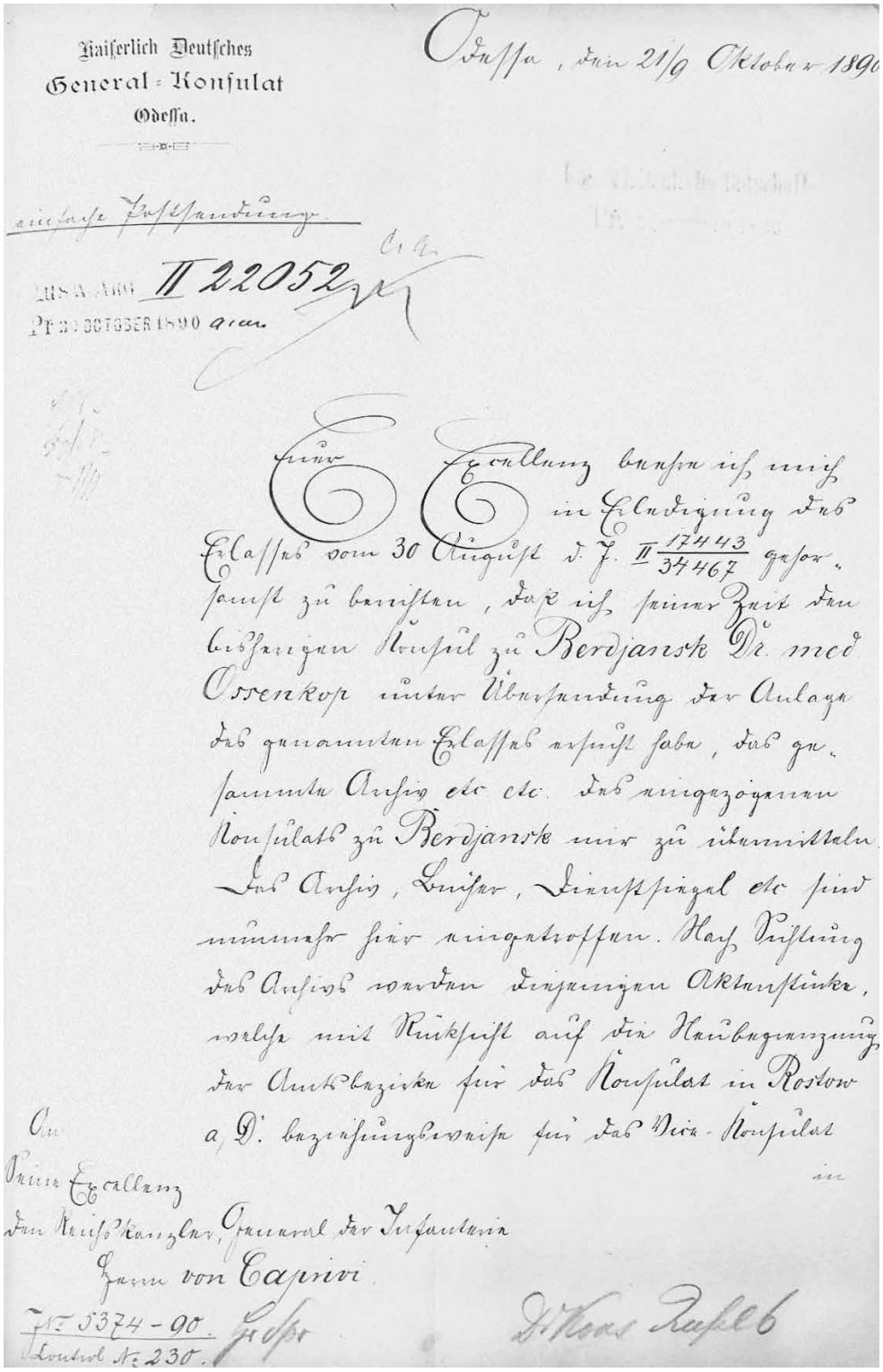
Ich bin Euer Exzellenz gehorsamster Diener
Graf von Pourtalès

An Seine Exzellenz
den Kaiserlichen
Wirklichen Geheimen Rath
Herrn von Caprivi.
Berlin.

Zu Nr. 22052 A.

Zu Nr. 2313. A. Spr.

Zu Bemerkung ist auf Befehl des Herrn Chefs Nr. 2313 A. Spr. zu den Akten genommen Vortragender Rath Graf Pourtalès zum 15.9.1890 bis II. 17443 angewiesen.

Kaiserlich Deutsches
General-Konsulat
Odessa.

Одесса, den 21/9 Oktober 1890

einfache Postsendung.

A 22052

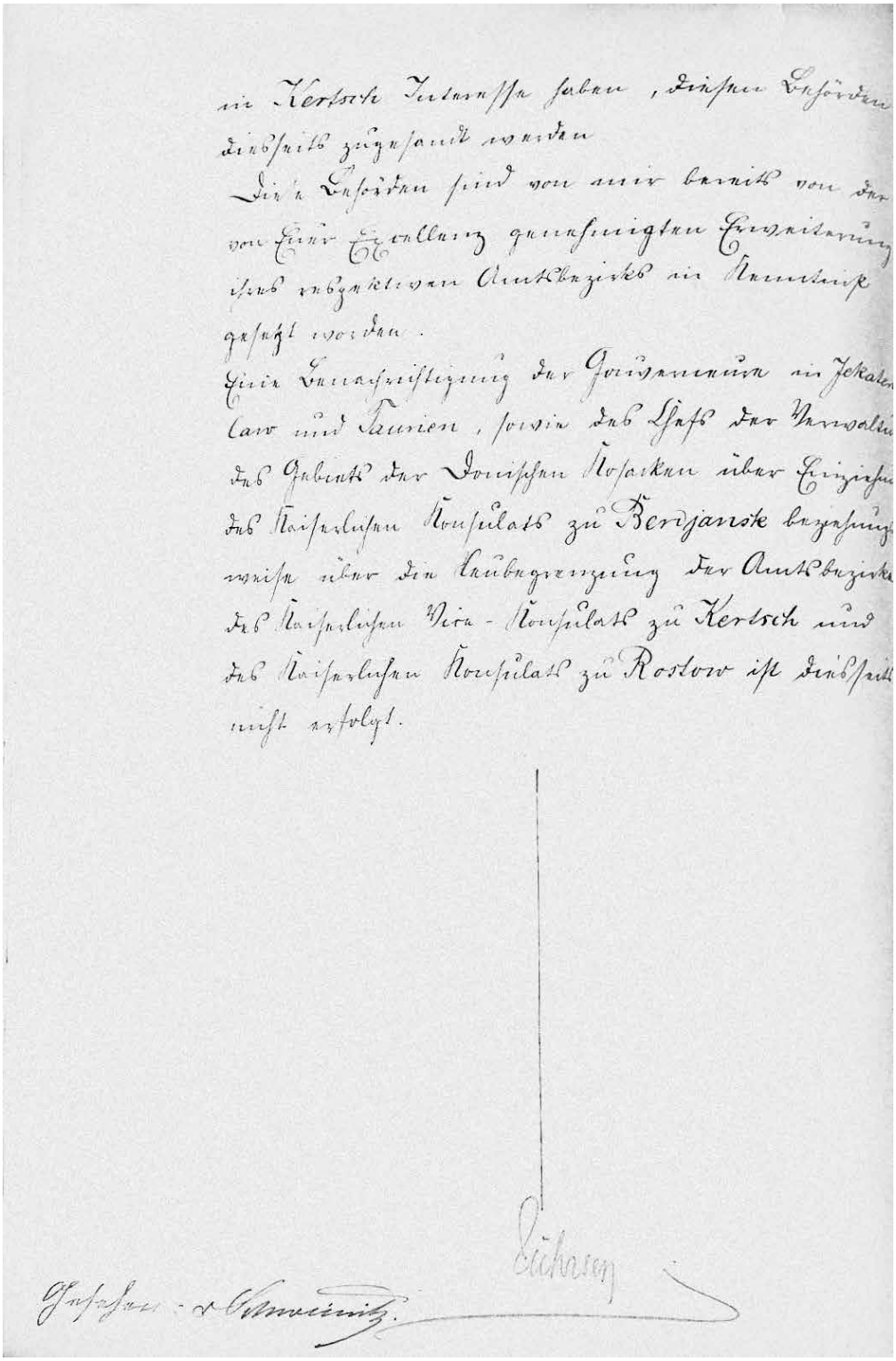
Ausgegeben 30 OCTOBER 1890 a. c.

Euer Excellenz beehre ich mich in Erledigung des Erlasses vom 30 August d. J. II 17443/34467 gehorsamst zu berichten, daß ich seiner Zeit dem bisherigen Konsul zu Berdjansk Dr. med Ossenkop unter Übersendung der Anlage des genannten Erlasses ersucht habe, das gesammte Archiv etc etc des hiesigen Konsulats zu Berdjansk mir zu übermitteln. Das Archiv, Siegel, Dienstsiegel etc sind nunmehr hier eingetroffen. Nach Prüfung des Archivs wurden diejenigen Aktenstücke, welche mit Rücksicht auf die Neubegrenzung der Amtsbezirke für das Konsulat in Rostow a/D. bezeichnungsweise für das Vice-Konsulat

An
Seine Excellenz
den Reichskanzler, General der Infanterie
Herrn von Caprivi
Berlin

II E 5374-90.
Konsul No 230.

Dr Hans Rassloff

Abschrift II O 3283. Pr 12 Juli 1910 a. m. in actis: Volume 36 Russland

Kaiserl. D. Generalkonsulat. Odessa, den 25. Juni 1910.

J.Nr. 2179.
K.Nr. 128.

Ausw. Amt Ic 10577

Eing. 2 - AUG. 1910

Jn Anschluß an den Bericht vom 24. v.M.

K.Nr. 97.

pp.

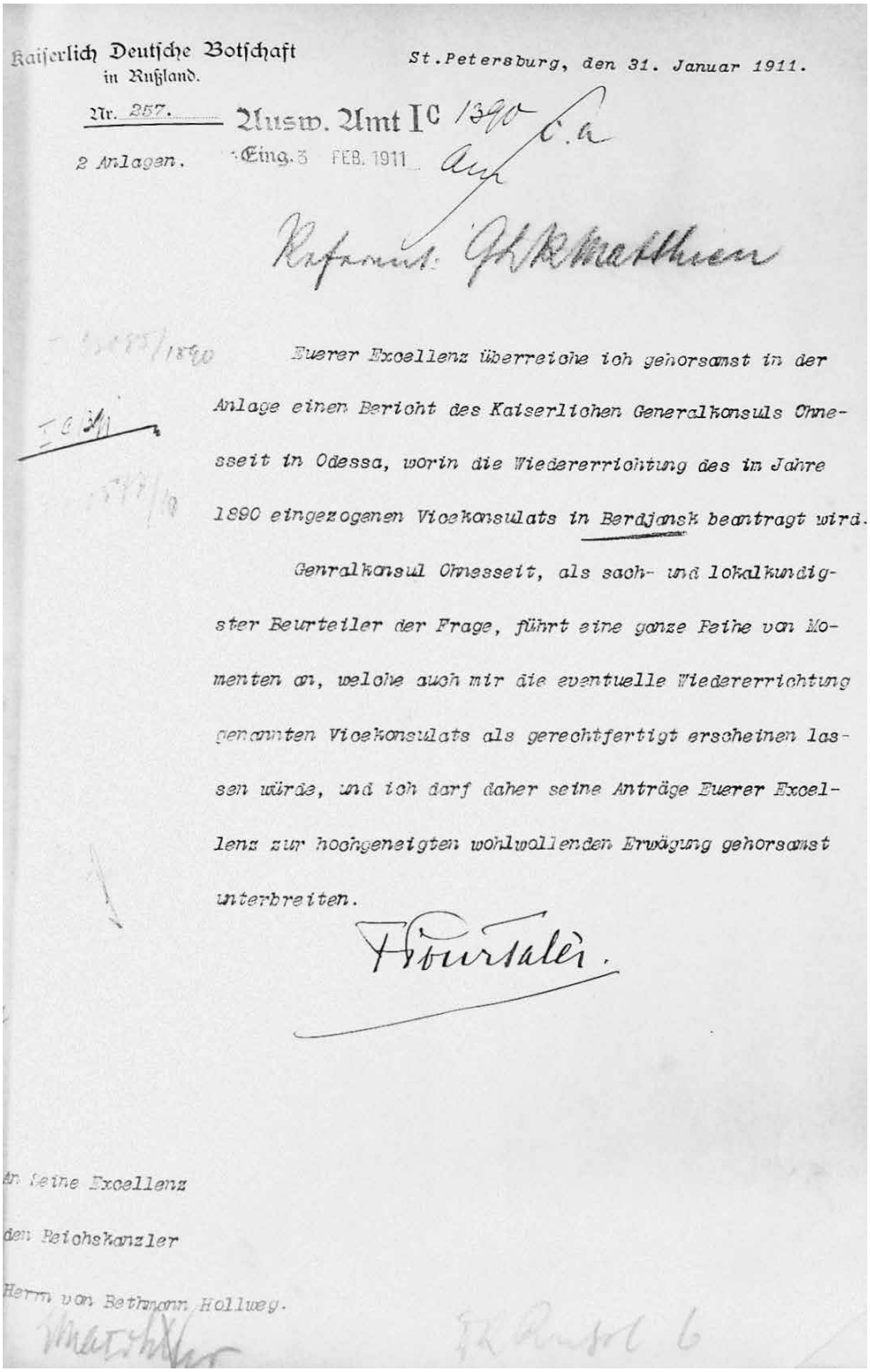
Auf dem Schiff, das mich von Jalta nach Kertsch brachte, stellte sich mir ein deutscher Reichsangehöriger aus Berdjansk vor, der mir zunächst persönliche Wünsche vortrug. Daran knüpfte er jedoch namens der reichsdeutschen Kolonie in Berdjansk die dringende Bitte, das dortige Vizekonsulat, das seit dem Jahre 1890 nicht wiederbesetzt worden ist, von neuem einzurichten und zu besetzen. Zugleich schlug er mir den deutschen Reichsangehörigen Rentier und Gutsbesitzer Alexander Suckau in Berdjansk als eine Persönlichkeit vor, die sich hervorragend für den Posten eignen würde. Die von mir inzwischen über Herrn Suckau eingezogenen Nachrichten haben ergeben, daß er tatsächlich alle Eigenschaften besitzt, die für die Bekleidung des Vizekonsulatspostens erwünscht sind. Ich werde mir erlauben, über die Frage der Wiederbelebung des ehemaligen Vizekonsulats in Berdjansk besonders zu berichten.

pp.

gez. Ohneßeit.

Sr. Exzz. dem Reichskanzler Herrn von Bethmann Hollweg.

56592.

Kaiserlich Deutsche Botschaft
in Rußland.

St. Petersburg, den 31. Januar 1911.

Nr. 257. Ausw. Amt I C 1390 c. a

2 Anlagen. Eing. 3 FEB. 1911

Reichsmin. Gk. Matthieu

Euerer Excellenz überreiche ich gehorsamst in der Anlage einen Bericht des Kaiserlichen Generalkonsuls Ohnesseit in Odessa, worin die Wiedererrichtung des im Jahre 1890 eingezogenen Vicekonsulats in Berdjansk beantragt wird.

Generalkonsul Ohnesseit, als sach- und lokalkundigster Beurteiler der Frage, führt eine ganze Reihe von Momenten an, welche auch mir die eventuelle Wiedererrichtung genannten Vicekonsulats als gerechtfertigt erscheinen lassen würde, und ich darf daher seine Anträge Euerer Excellenz zur hochgeneigten wohlwollenden Erwägung gehorsamst unterbreiten.

Pourtalès.

An Seine Excellenz

den Reichskanzler

Herrn von Bethmann Hollweg.

Kaiserlich Deutsches Generalkonsulat.

Odessa, den 17. Januar 1911.

Ausw. Amt Ic 1391

J.№ 225.
K.№ 9. Eing. 3 FEB. 1911

1 Anlage.

Über St.Petersburg.

Vor etwa 2 Jahrzehnten ist das Kaiserliche Vizekonsulat in Berdiansk eingezogen worden. Ich kenne die Gründe nicht, die dazu geführt haben, bisher von einer Neuerrichtung und Neubesetzung dieser Behörde abzusehen. Wie aus der nachstehenden Darlegung zu ersehen sein wird, sind die deutschen Interessen in Berdiansk recht erheblich; insbesondere findet der deutsche Einfuhrhandel in Berdiansk einen wichtigen Stützpunkt; auch die Zahl der dort wohnhaften deutschen Reichsangehörigen ist nicht unbedeutend. Dazu kommt, dass in den letzten beiden Jahren, nachdem der Berdi-

ansker

An

Seine Exzellenz den Herrn Reichskanzler

Dr. von Bethmann Hollweg

in

Berlin.

ansker Hafen von 10 auf 21 Fuss vertieft ist, der Aussenhand
sich überhaupt dort bedeutend vergrössert hat und nunmehr au
deutsche Schiffe angefangen haben, den Hafen zu besuchen. Fü
die Einfuhr nach dem Innern Russlands ist Berdiansk der günst
gelegene Hafen im Asowschen Meer. Die deutsche Einfuhr liess
sich sehr vermehren, wenn die Deutsche Levante-Linie Berdian
regelmässig anlaufen würde. Von Seiten der dort wohnhaften
deutschen Reichsangehörigen wurde ich während meiner vorjähr
Dienstreise dringend gebeten, auf eine Wiedererrichtung des
früheren Wahlvizekonsulats hinzuwirken.

Über die wirtschaftliche Bedeutung von Berdiansk be
re ich mich nachstehendes zu berichten:

Da die Vertiefung des Hafens von Berdiansk von 10
auf 21 Fuss erst seit 2 Jahren vollendet ist, so besteht bis-
her keine regelmässige Dampferverbindung mit Deutschland, die
für die Einfuhr in Betracht kommen könnte; die Einfuhr wird
vielmehr entweder über Odessa geleitet, oder wenn die Einfuhr
waren mit der Bahn befördert werden, an der Landgrenze verzol
Daher lässt sich Menge und Wert des Einfuhrhandels von Ber-
diansk ziffermässig nicht nachweisen. Hauptwarengattungen der

Einfuhr

Einfuhr sind landwirtschaftliche Maschinen und Geräte, Arbeits-
maschinen für Fabrikeinrichtungen, Galanteriewaren, Kaffee usw.
Nach sachverständiger Schätzung kommen 60 % dieser Einfuhrware
aus Deutschland. Ein Anlaufen des Hafens durch die Levante
Linie könnte die deutsche Ausfuhr sehr fördern, weil Berdiansk
viel nähere Bahnverbindung nach dem Innern hat als alle andere
Häfen im Asowschen Meere. Ausserdem bleibt der Hafen über 1 Mo-
nat länger eisfrei als die anderen. — .

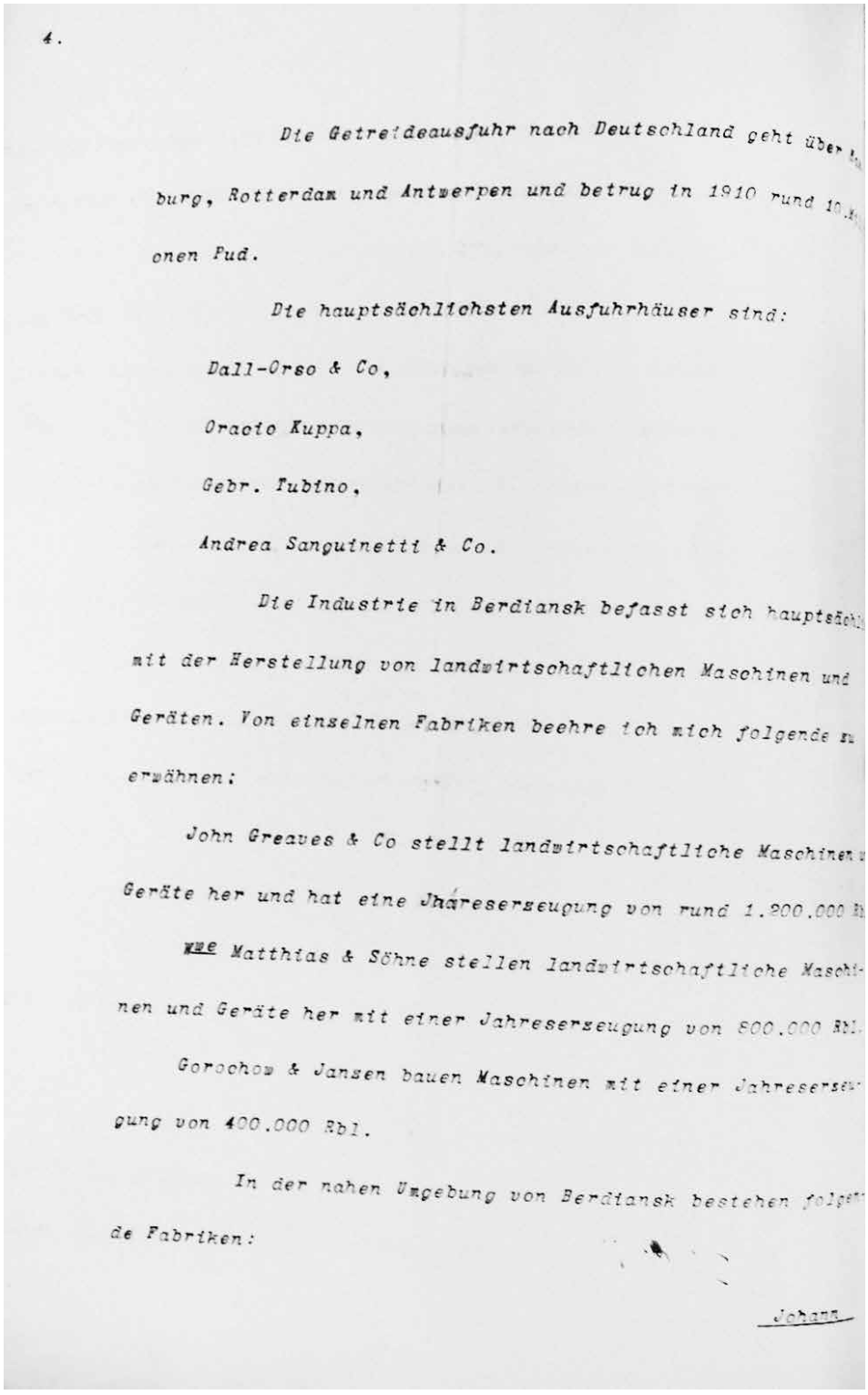
Mengen und Werte der Ausfuhr aus Berdiansk in den letzten 5 Jahren
ergeben folgendes Bild:

1906	=	22.269.150 Pud	für	19.121.160 Rubel
1907	=	14.414.770 "	"	15.365.092 "
1908	=	10.640.840 "	"	12.200.000 "
1909	=	25.200.040 "	"	27.336.000 "
1910	=	31.983.302 "	"	32.500.000 "

Die beiden letzten Jahre 1909 und 1910 weisen hiernach eine
ungemein rasche Steigerung auf.

Der Gegenstand der Ausfuhr ist fast ausschliesslich Getre-
de; in 1910 wurden ausser Getreide noch 143.000 Pud Ölkuchen
im Werte von rund 71.500 Rbl. ausgeführt.

Die

4.

Die Getreideausfuhr nach Deutschland geht über [illegible]
burg, Rotterdam und Antwerpen und betrug in 1910 rund 10.[illegible]
onen Pud.

Die hauptsächlichsten Ausfuhrhäuser sind:

Dall-Orso & Co,

Oracio Kuppa,

Gebr. Tubino,

Andrea Sanguinetti & Co.

Die Industrie in Berdiansk befasst sich hauptsäch[illegible]
mit der Herstellung von landwirtschaftlichen Maschinen und
Geräten. Von einselnen Fabriken beehre ich mich folgende zu
erwähnen:

John Greaves & Co stellt landwirtschaftliche Maschinen u
Geräte her und hat eine Jhäreserzeugung von rund 1.200.000 R

~~Wwe~~ Matthias & Söhne stellen landwirtschaftliche Maschi-
nen und Geräte her mit einer Jahreserzeugung von 800.000 Rbl.

Gorochow & Jansen bauen Maschinen mit einer Jahreserzeu-
gung von 400.000 Rbl.

In der nahen Umgebung von Berdiansk bestehen folgen-
de Fabriken:

Johann

Einfuhr sind landwirtschaftliche Maschinen und Geräte, Arbeits maschinen für Fabrikeinrichtungen, Galanteriewaren, Kaffee usw. Nach sachverständiger Schätzung kommen 60 % dieser Einfuhrware aus Deutschland. Ein Anlaufen des Hafens durch die Levante Linie könnte die deutsche Ausfuhr sehr fördern, weil Berdiansk viel nähere Bahnverbindung nach dem Innern hat als alle anderen Häfen im Asowschen Meere. Ausserdem bleibt der Hafen über 1 Monat länger eisfrei als die anderen. — .

Mengen und Werte der Ausfuhr aus Berdiansk in den letzten 5 Jahren ergeben folgendes Bild:

1906	=	22.269.150 Pud	für	19.121.160 Rubel
1907	=	14.414.770 "	"	15.365.092 "
1908	=	10.640.840 "	"	12.200.000 "
1909	=	25.200.040 "	"	27.336.000 "
1910	=	31.983.302 "	"	32.500.000 "

Die beiden letzten Jahre 1909 und 1910 weisen hiernach eine ungemein rasche Steigerung auf.

Der Gegenstand der Ausfuhr ist fast ausschliesslich Getreide; in 1910 wurden ausser Getreide noch 143.000 Pud Ölkuchen im Werte von rund 71.500 Rbl. ausgeführt.

Die

6.

gendes Bild:

1906 Dampfer 132 Tons 174 947

1907 " 81 " 111 237

1908 " 66 " 91 038

1909 " 141 " 423 445

1910 " 172 " 513 000

Auffallend ist wiederum der gewaltige Aufschwung in d
Jahren 1909 und 1910. Die Zahlen für 1910 sind ausserdem nur vo
läufige, da die Schiffahrt zur Zeit des Abschlusses der statist
schen Zusammenstellung noch nicht beendet war.

Nachstehende Zahlen ergeben eine Verteilung des Schiff
verkehrs auf die einzelnen Flaggen, insbesondere auf Deutschlan
nach Zahl der Schiffe und Registertons.

	Italienische		Griechische		Englische		Österreichische		Türkische		Deutsche		Russische	
Jahr	Zahl	Tons	Schiffe	Tons	Schiffe	Tons	Schiffe	Tons	Schiffe	Tons	Schiffe	Tons	Schiffe	Tons
1905	61	72716	50	69945	20	35299	4	6949	1	1038	–	–	–	–
1906	63	68270	42	57278	21	36435	3	5272	–	–	–	–	3	647
1907	39	45524	27	39466	12	19173	3	7074	–	–	–	–	–	–
1908	32	35831	19	28551	15	26656	–	–	–	–	–	–	–	–
1909	47	119602	54	127000	36	116910	2	6530	–	–	1	4035	1	330

Für 1910 sind die entsprechenden Daten noch nicht zusammengestellt; in 1910 liefen 2 deutsche Dampfer den Hafen an, die Getreide luden.

Nach oberflächlicher Schätzung wohnen in Berdiansk mehr als 300 deutsche Reichsangehörige, von denen einige Fabrikbesitzer, Kaufleute und Gutsbesitzer, die grosse Masse aber Handwerker und Landwirte sind.

Von fremden Staaten sind gegenwärtig Österreich-Ungarn, Jtalien, Grossbritannien, Frankreich, Belgien, Spanien, Norwegen und Griechenland durch Wahlkonsuln in Berdiansk vertreten.

Für die Übernahme des Postens würde sich der deutsche Reichsangehörige Guts- und Hausbesitzer Alexander Sukkau in Berdiansk vorzüglich eignen. Der evangelische Pastor Deringer spricht sich in dem beifolgenden Schreiben vom 2.Juni v.J. unbedingt günstig über ihn aus. Auch meine sonstigen Nachforschungen über seinen Ruf und seine gesellschaftliche Stellung sind durchaus vorteilhaft ausgefallen.

Unter diesen Umständen erscheint es nach meinem gehorsamsten Dafürhalten im dienstlichen Interesse angezeigt, mit Zustimmung der russischen Regierung das frühere Wahlvizekonsulat in Berdiansk

8.

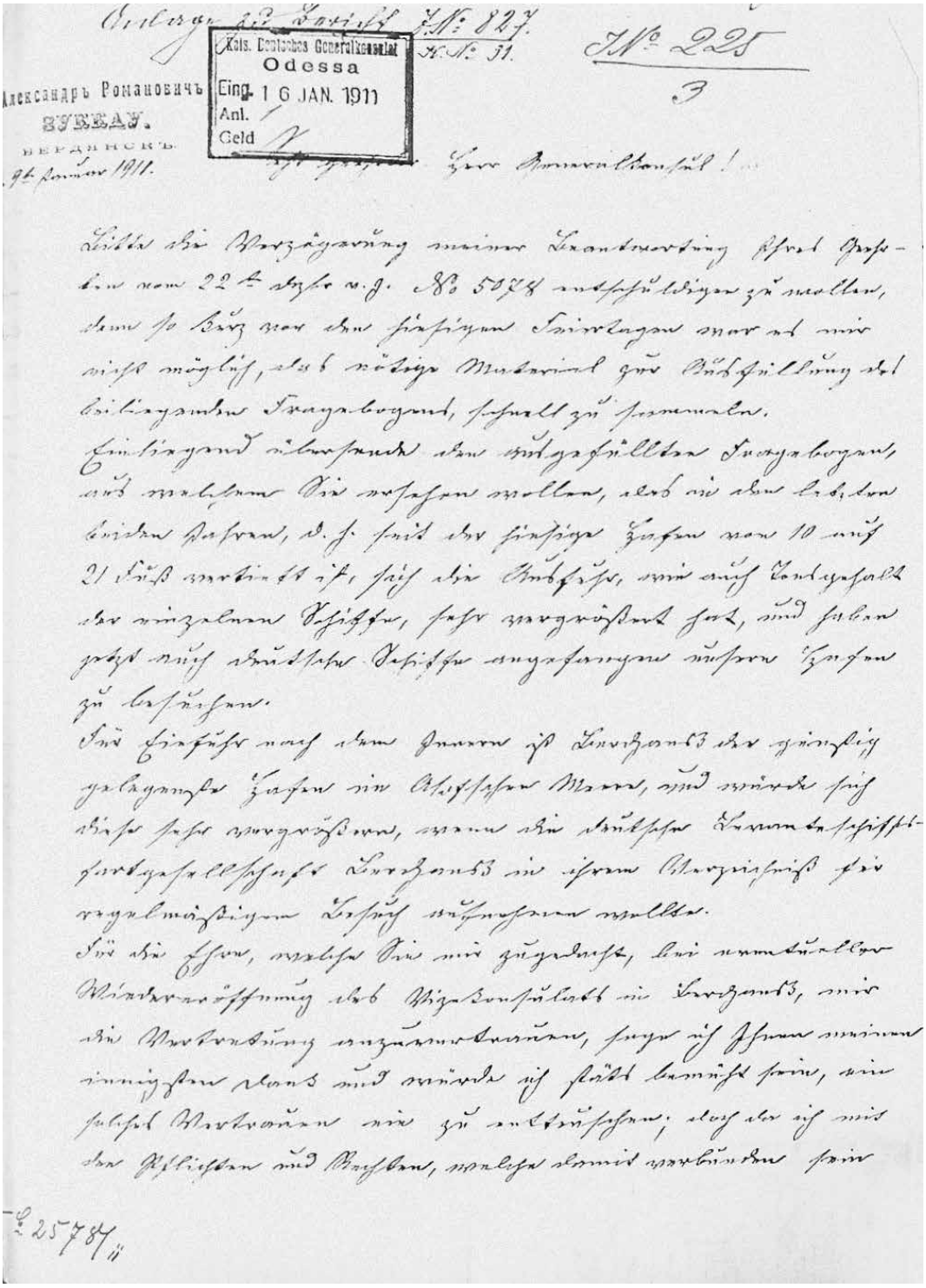
diansk wieder zu errichten und mit seiner vorläufigen Verwaltung
den deutschen Reichsangehörigen Alexander Sukkau zu betrauen. Ich
beabsichtige in diesem Frühjahr die Genehmigung Euerer Exzellenz
zu einer Dienstreise nach dem Süden meines Amtsbezirks zu erbitten,
auf der ich auch Berdiansk berühren und mir durch Augenschein ein
eigenes Urteil über Herrn Sukkau zu bilden bemüht sein würde.

Euere Exzellenz darf ich ehrerbietigst bitten, die Wie-
dererrichtung eines Wahlvizekonsulats in Berdiansk hochgeneigtest
beschliessen und mit seiner vorläufigen Verwaltung Herrn Sukkau
betrauen zu wollen.

Inhalt:

Wiedererrichtung eines Vizekonsulats
in Berdiansk.

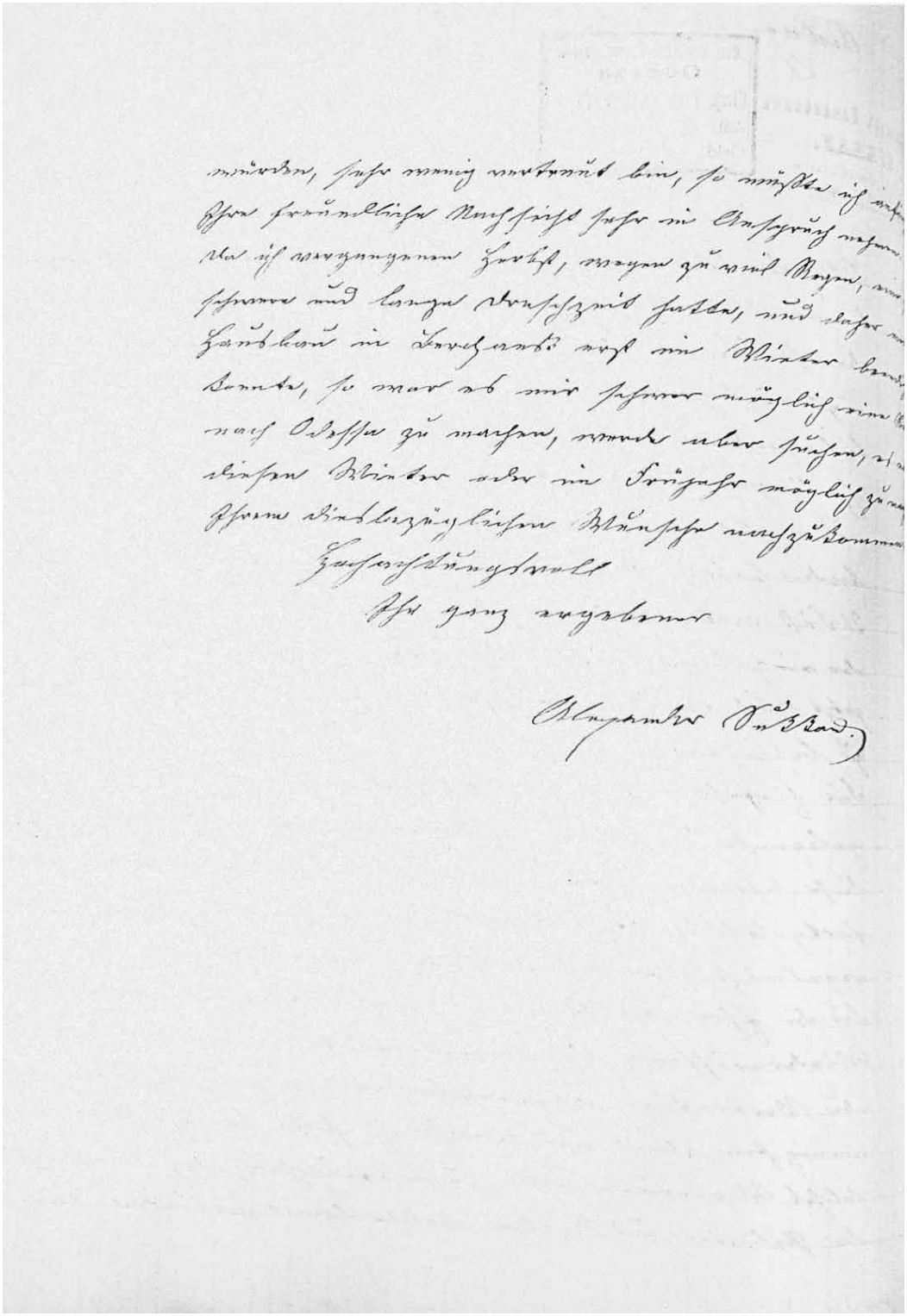
1 Anlage.

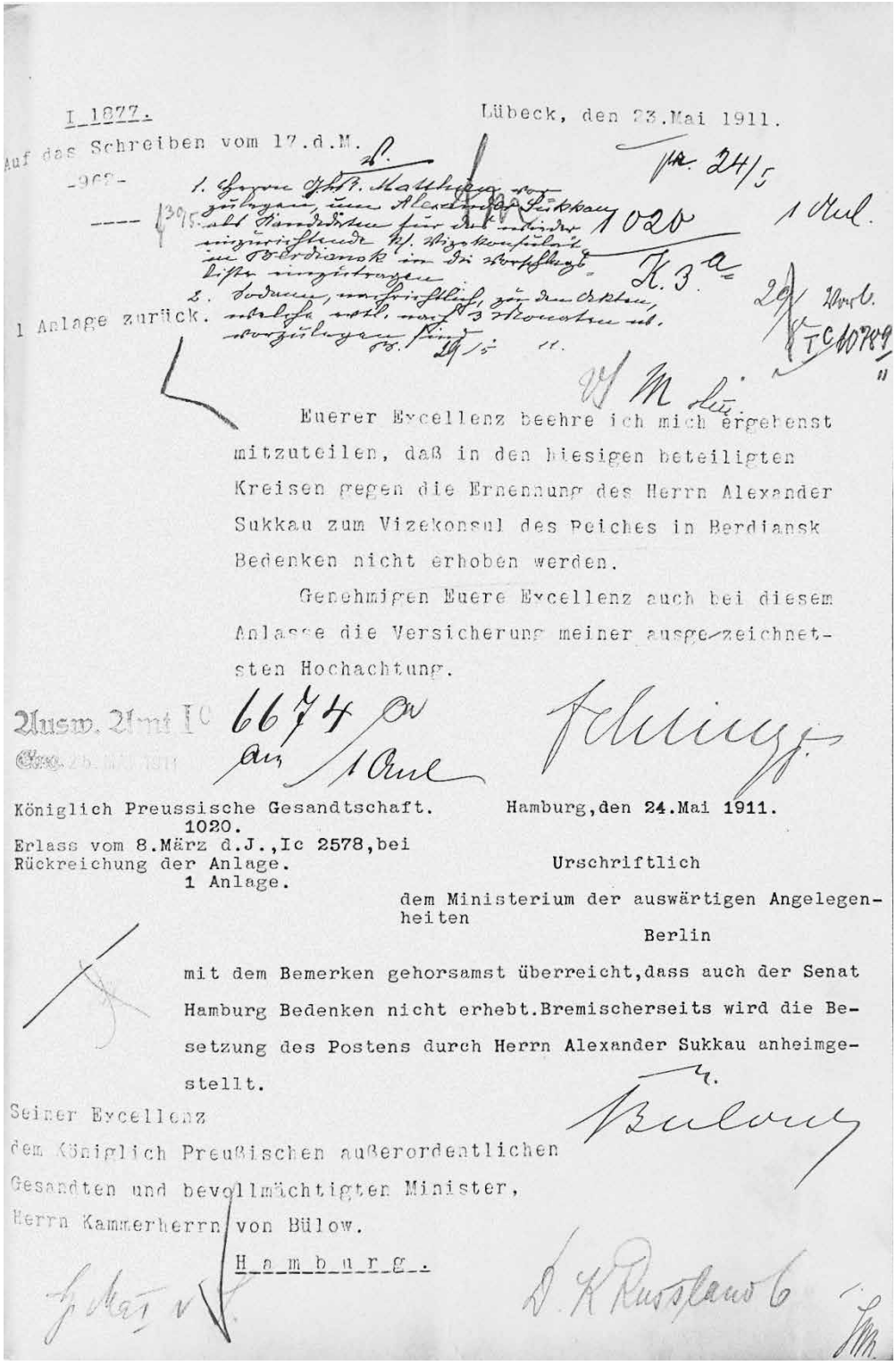

Александръ Романовичъ
БУЛЬБАЧЪ.
БЕРДЯНСКЪ.

Kais. Deutsches Generalkonsulat
Odessa
Eing. 16 JAN. 1911
Anl.
Geld

Ihre Bemühungen

I 1877.

Lübeck, den 23.Mai 1911.

Auf das Schreiben vom 17.d.M.

-968-

1 Anlage zurück.

Euerer Excellenz beehre ich mich ergebenst mitzuteilen, daß in den hiesigen beteiligten Kreisen gegen die Ernennung des Herrn Alexander Sukkau zum Vizekonsul des Reiches in Berdiansk Bedenken nicht erhoben werden.

Genehmigen Euere Excellenz auch bei diesem Anlasse die Versicherung meiner ausgezeichnetsten Hochachtung.

Ausw. Amt Ic 6674

Königlich Preussische Gesandtschaft. Hamburg, den 24.Mai 1911.

1020.

Erlass vom 8.März d.J., Ic 2578, bei Rückreichung der Anlage.

1 Anlage.

Urschriftlich

dem Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten

Berlin

mit dem Bemerken gehorsamst überreicht, dass auch der Senat Hamburg Bedenken nicht erhebt. Bremischerseits wird die Besetzung des Postens durch Herrn Alexander Sukkau anheimgestellt.

Seiner Excellenz
dem Königlich Preußischen außerordentlichen
Gesandten und bevollmächtigten Minister,
Herrn Kammerherrn von Bülow.
Hamburg.

Kaiserlich Deutsche Botschaft
in Rußland.
Nr. 1221.

St. Petersburg, den 10. April 1912.

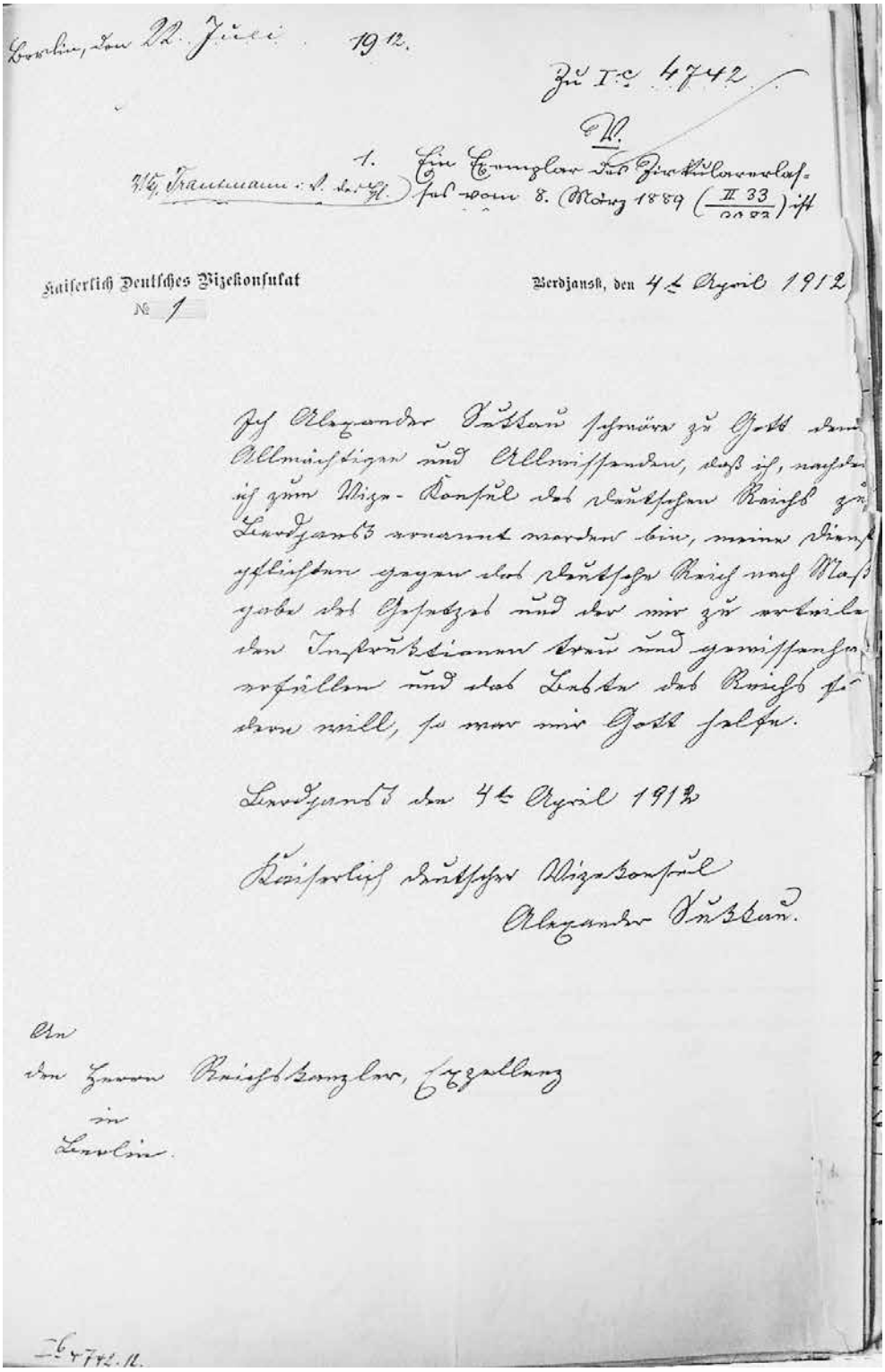
Russ. Amt I C 4633
Eing. 12. APR. 1912

Im Anschluss an Bericht vom 13.v.M.-
JNº 852 - . I C 3328 ksp

Nach einer Note des hiesigen Ministeriums der auswärtigen Angelegenheiten vom 22.März d.J. a.St.- Nº 3870 - hat die Kaiserlich Russische Regierung dem Vizekonsul Sukkau in Berdiansk das Exequatur erteilt und die zuständigen Behörden mit entsprechender Weisung versehen. Der diesbezügliche Erlass des Dirigierenden Senats ist vom 15.März 1912 - Nº 3285 - datiert.

Ich habe Herrn Sukkau, unter Uebersendung der Allerhöchsten Bestallungsurkunde, hiervon durch Vermittelung des Kaiserlichen Generalkonsulats in Odessa in Kenntnis gesetzt.

Seiner Exzellenz
dem Reichskanzler
Herrn von Bethmann Hollweg.

Berlin, den 22. Juli 1912.

Pol. I. c. 4742.

A.

1. Für Empfang der Prüfungszeugnisse
2. Frankiermaschinen s. d. 2. Kl. Erl. vom 8. März 1889 ($\frac{II\ 33}{6882}$) ist

Kaiserlich Deutsches Vizekonsulat
№ 1

Berdjansk, den 4/17 April 1912

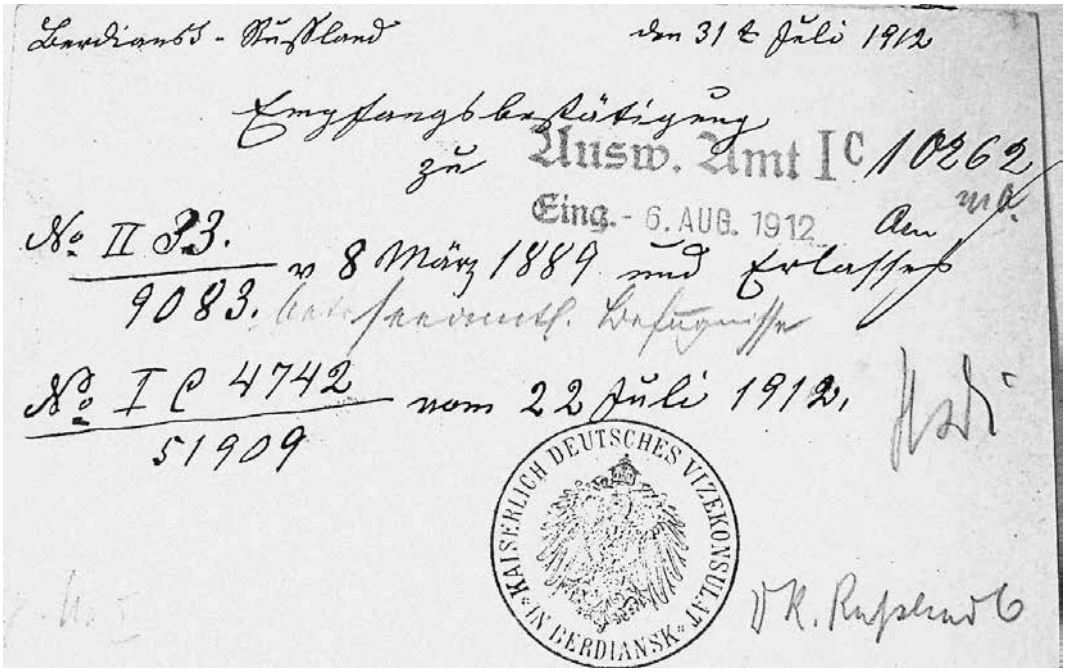
Ich Alexander Vätzau schwöre zu Gott dem Allmächtigen und Allwissenden, daß ich, nachdem ich zum Vize-Konsul des deutschen Reichs zu Berdjansk ernannt worden bin, meine Pflichten gegen das deutsche Reich nach Maßgabe des Gesetzes und der mir zu erteilenden Instruktionen treu und gewissenhaft erfüllen und das Beste des Reichs fördern will, so wahr mir Gott helfe.

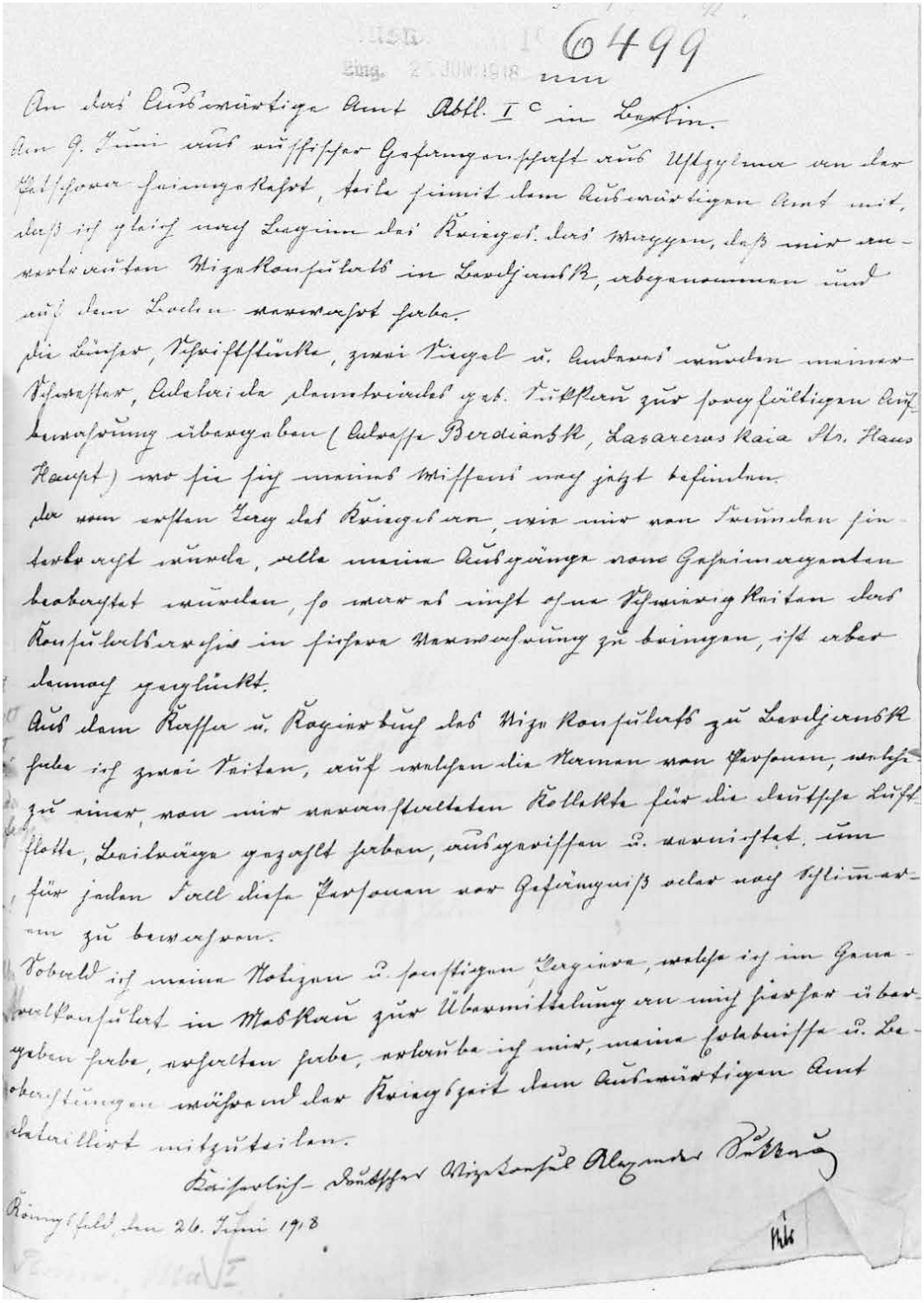
Berdjansk den 4/17 April 1912

Kaiserlich deutscher Vizekonsul
Alexander Vätzau.

An
den Herrn Reichskanzler, Exzellenz
in
Berlin.

Pol. I. c. 4742. II.

Eing. - 6. AUG. 1912
KAISERLICH DEUTSCHES VIZEKONSULAT
"IN BERDIANSK"

6499

Eing. 27. JUNI 1918

An das Auswärtige Amt Abtl. I c in Berlin.

Am 9. Juni sind russischerseits Gefangenenaustausch und Übergabe von Lazarettzug Kasan, sowie damit dem Auswärtigen Amt mit, dass ich gleich nach Empfang des Befehls des Ministers, dass mir ein weiterer Vizekonsulat in Taganrog übergeben und mich dort sofort begeben.

Die Beamten, Kanzleistücke, zwei Siegel u. Andenken meines Vorgängers, Salzkiste, Flaschen, Bücher u. Bilder zur vorläufigen Aufbewahrung übergeben (Adresse Berdianskaia, Lazarenskaia No. Hauptmann) wo sie sich meines Wissens noch jetzt befinden.

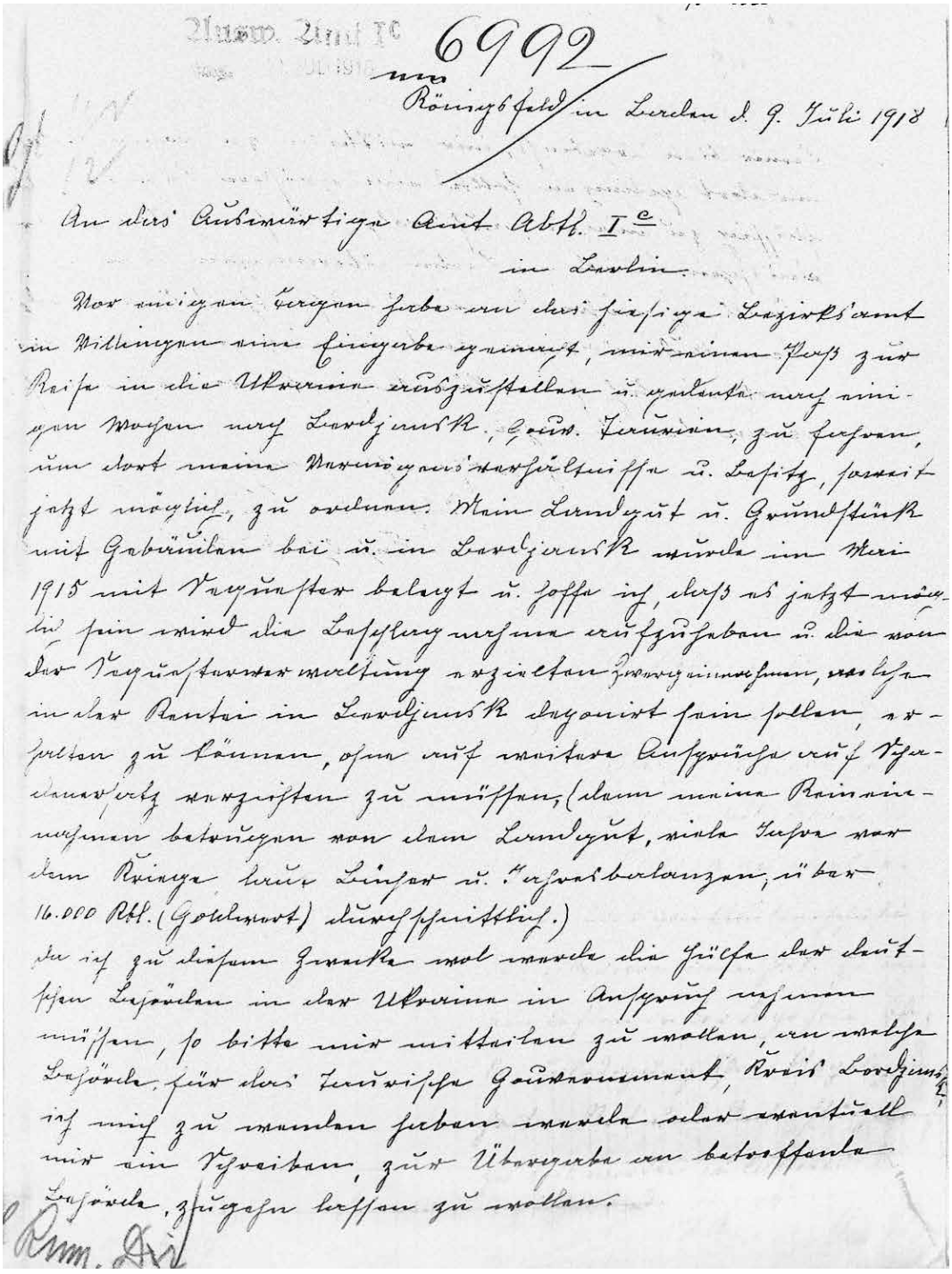
Da vom ersten Tage des Eingehens, wie mir vom Auswärtigen Amt bekannt, alle meine Aufgänge vom Gesandtschaftsgebäude beobachtet wurden, so war es nicht ohne Schwierigkeiten das Konsulatsarchiv in sicheren Verwahrung zu bringen, ist aber dennoch gelungen.

Auf dem Rückzug des Vizekonsulats zu Taganrog habe ich zwei Briefe, auf welchen die Namen von Personen, welche zur einer von mir namentlich bekannten Kollekte für die deutsche Luftflotte, Beiträge gezahlt haben, aufgeschrieben u. unterschrieben, um für jeden Fall diese Personen vor Belästigungen oder weiteren Schwierigkeiten zu bewahren.

Sobald ich meine Kollegen u. sonstigen Angehörige, welche ich im Generalkonsulat in Moskau zur Übermittelung von mir sonst überlassen habe, erhalten habe, erlaube ich mir, meine Erlebnisse u. Beobachtungen während der Reise dem Auswärtigen Amt detailliert mitzuteilen.

Kaiserlich deutscher Vizekonsul Alexander Bachmann

Rostow s/D. den 26. Juni 1918

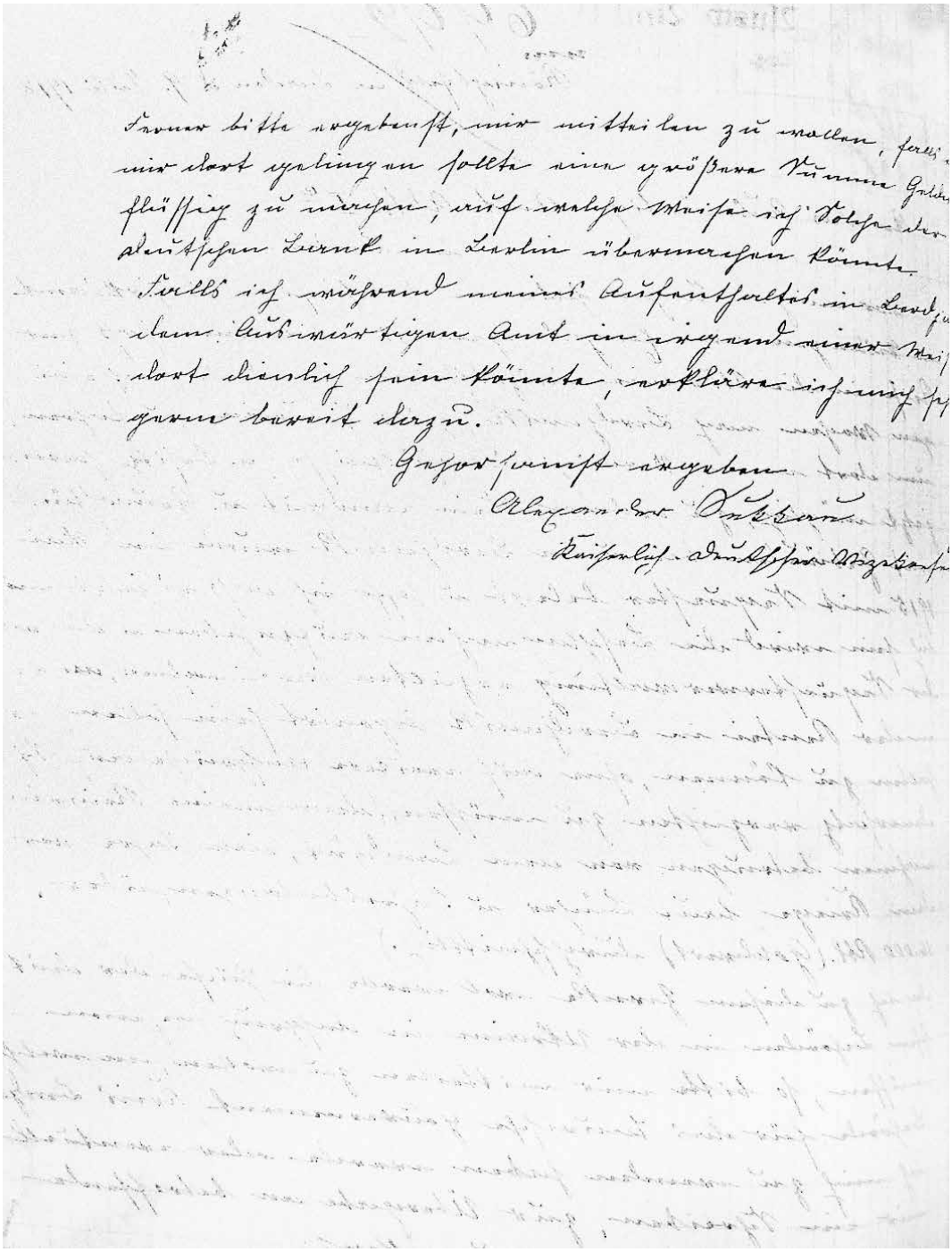
Auswärt. Amt IC
6992

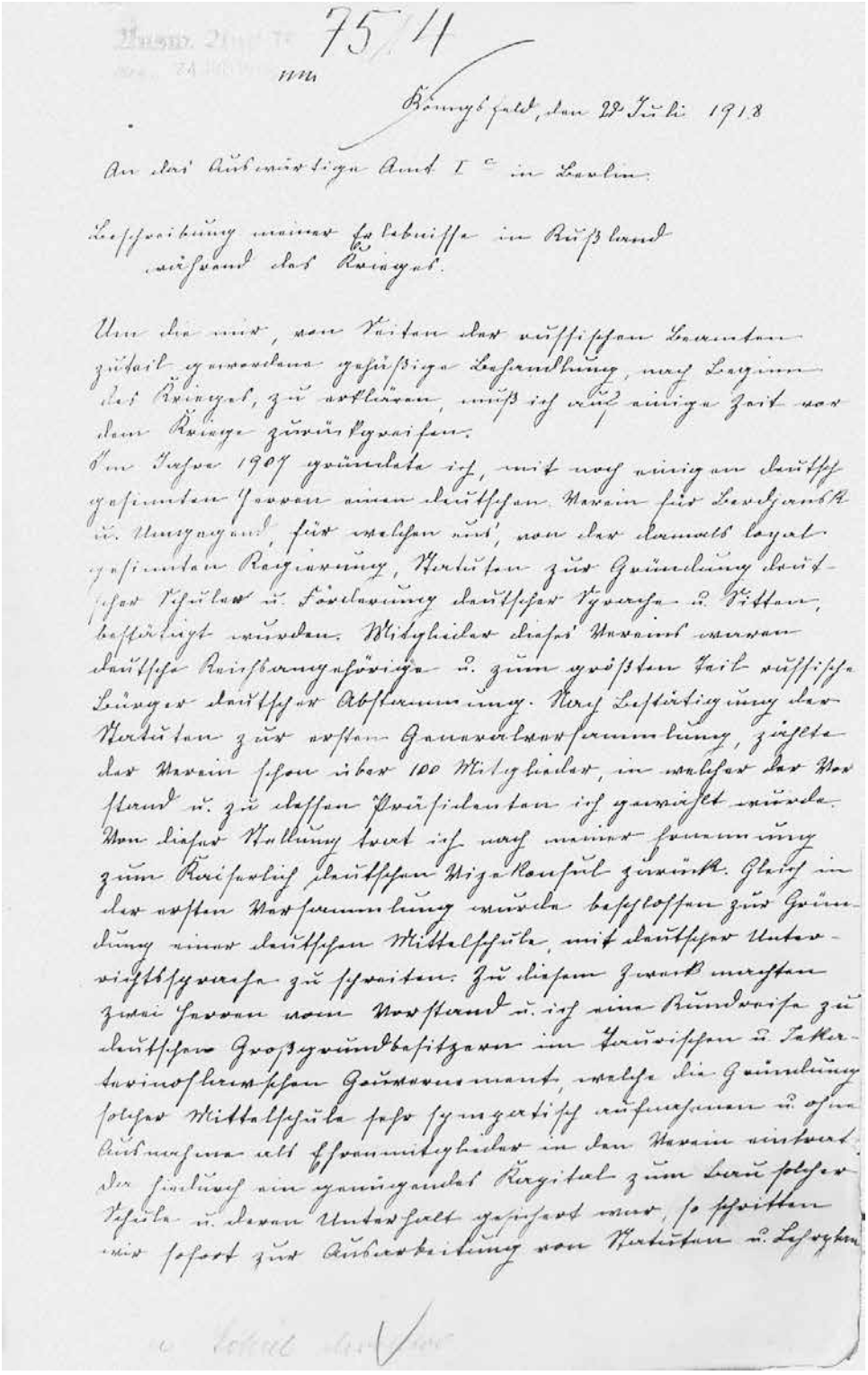
Königsfeld in Berlin d. 9. Juli 1918

An das Auswärtige Amt Abth. I.c
in Berlin.

Vor einigen Tagen habe ich das hiesige Bezirksamt in Wilhelmsau eine Eingabe gemacht, mir einen Pass zur Reise in die Ukraina auszustellen u. erhielt von einigen Wochen von Berdjansk, Gouv. Taurien, zu senden, um dort meine Verwandtschaftsverhältnisse u. Besitz, soweit jetzt möglich, zu ordnen. Mein Landgut u. Grundstück mit Gebäuden bei u. in Berdjansk wurde im Mai 1915 mit Vormünder belegt u. hoffe ich, dass es jetzt möglich sein wird die Besitzung wieder aufzugeben u. die von der Vormundschaftsverwaltung verzeichneten Gegenstände, welche in der Kanzlei in Berdjansk deponiert sein sollen, verkaufen zu können, ohne auf weitere Aufzeichnungen auf Verzeichnisse angewiesen zu müssen, (denn meine Einnahmen bestehen von dem Landgut, nicht Zinsen von dem Kapital, welches bei 16.000 Rbl. (Goldwert) durchschnittlich.)
da ich zu diesem Zwecke wol wieder die Hülfe der deutschen Behörden in der Ukraina in Anspruch nehmen müssen, so bitte mir mitteilen zu wollen, ein welche Behörde für das Taurische Gouvernement, Kreis Berdjansk ich mich zu wenden haben werde oder eventuell mir ein Verzeichnis, zur Übersendung an betreffende Behörde, zugehen lassen zu wollen.

Dem. Ges.

75/11

mu

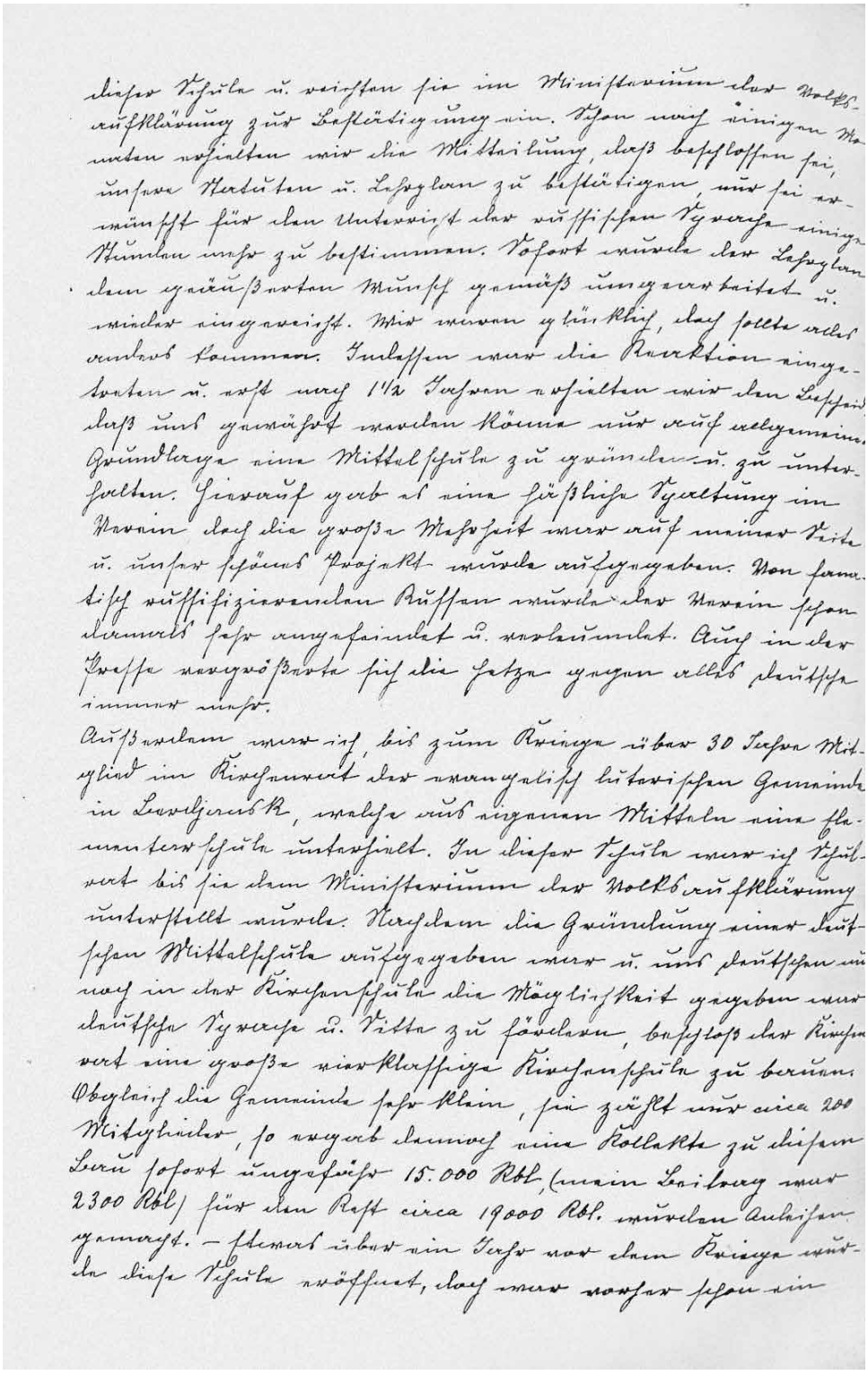
Königsfeld, den 28 Juli 1918

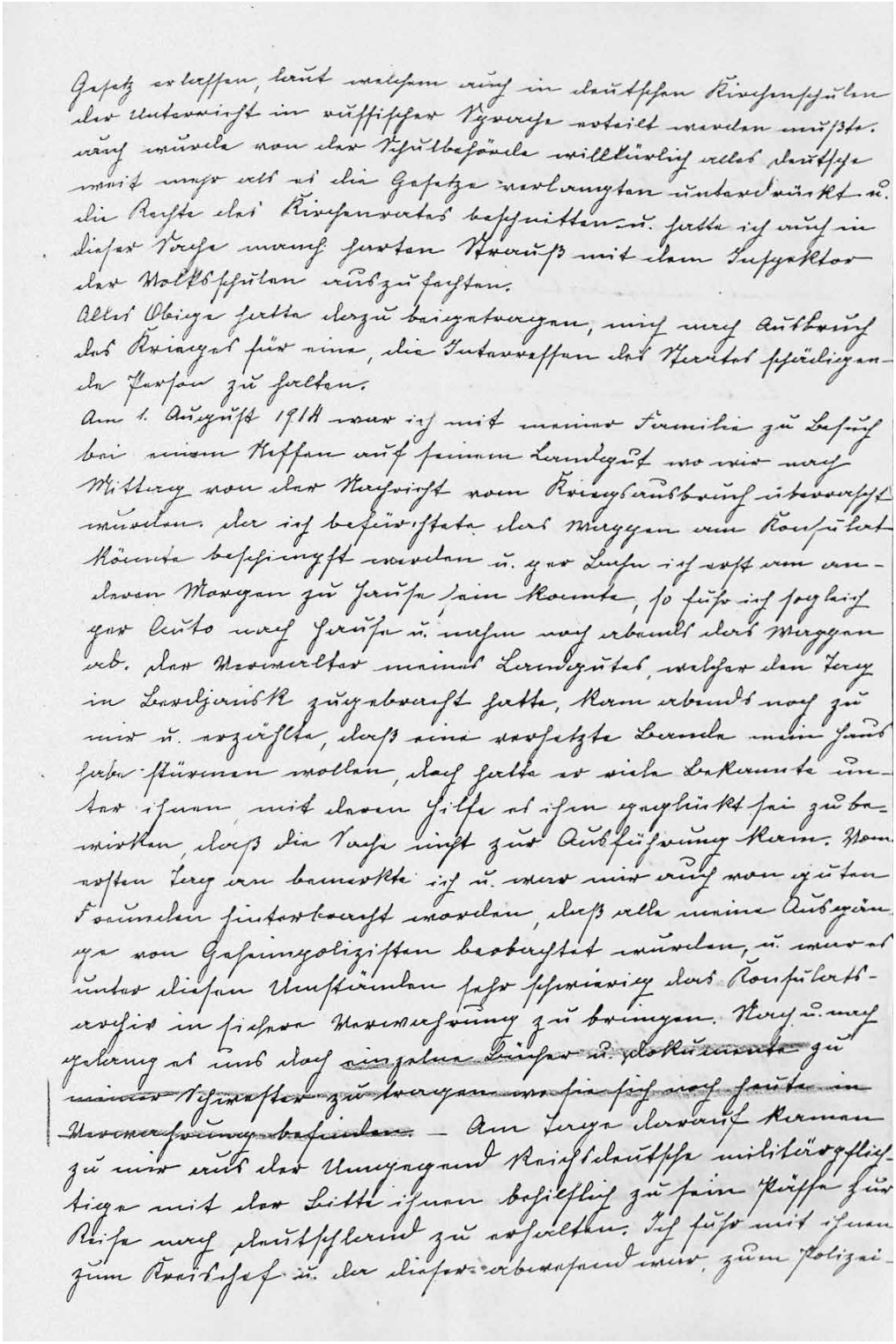
An das Auswärtige Amt I c in Berlin.

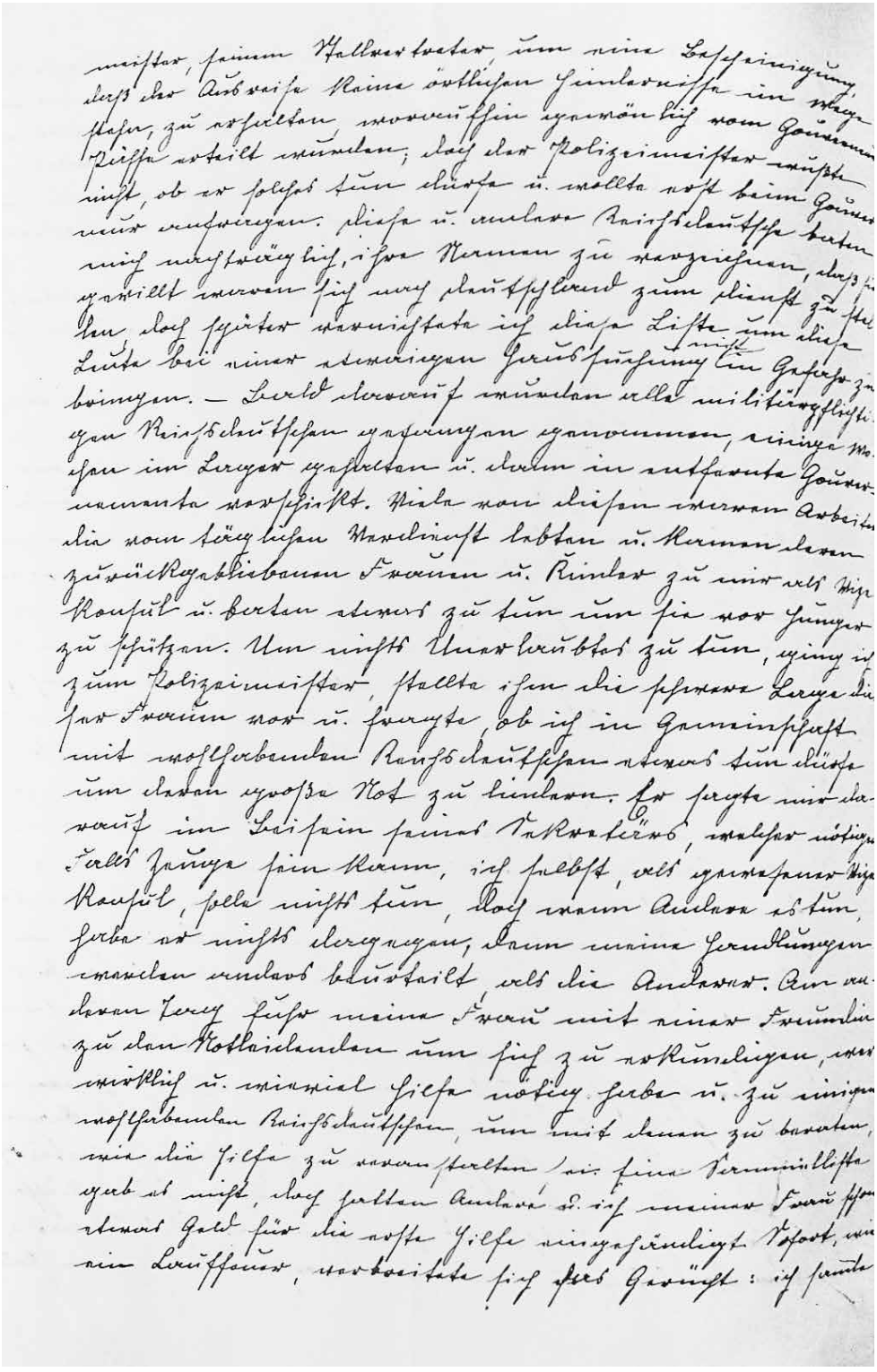
Beschreibung meiner Erlebnisse in Rußland während des Krieges.

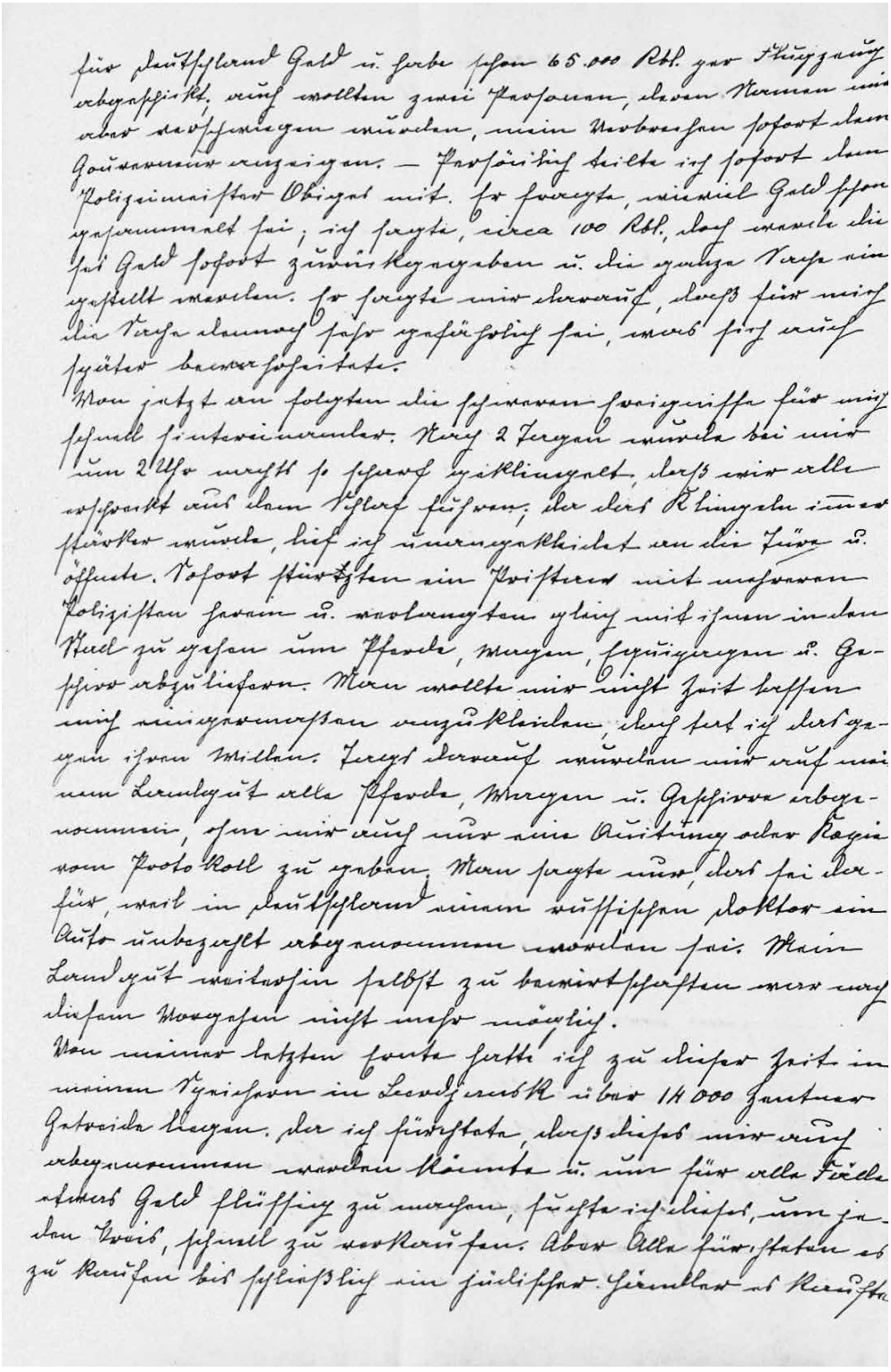
Um die mir, von Seiten der russischen Behörden zuteil gewordene gastfreie Behandlung, mit Beginn des Krieges, zu würdigen, muß ich einige Zeit vor dem Kriege zurückgreifen.

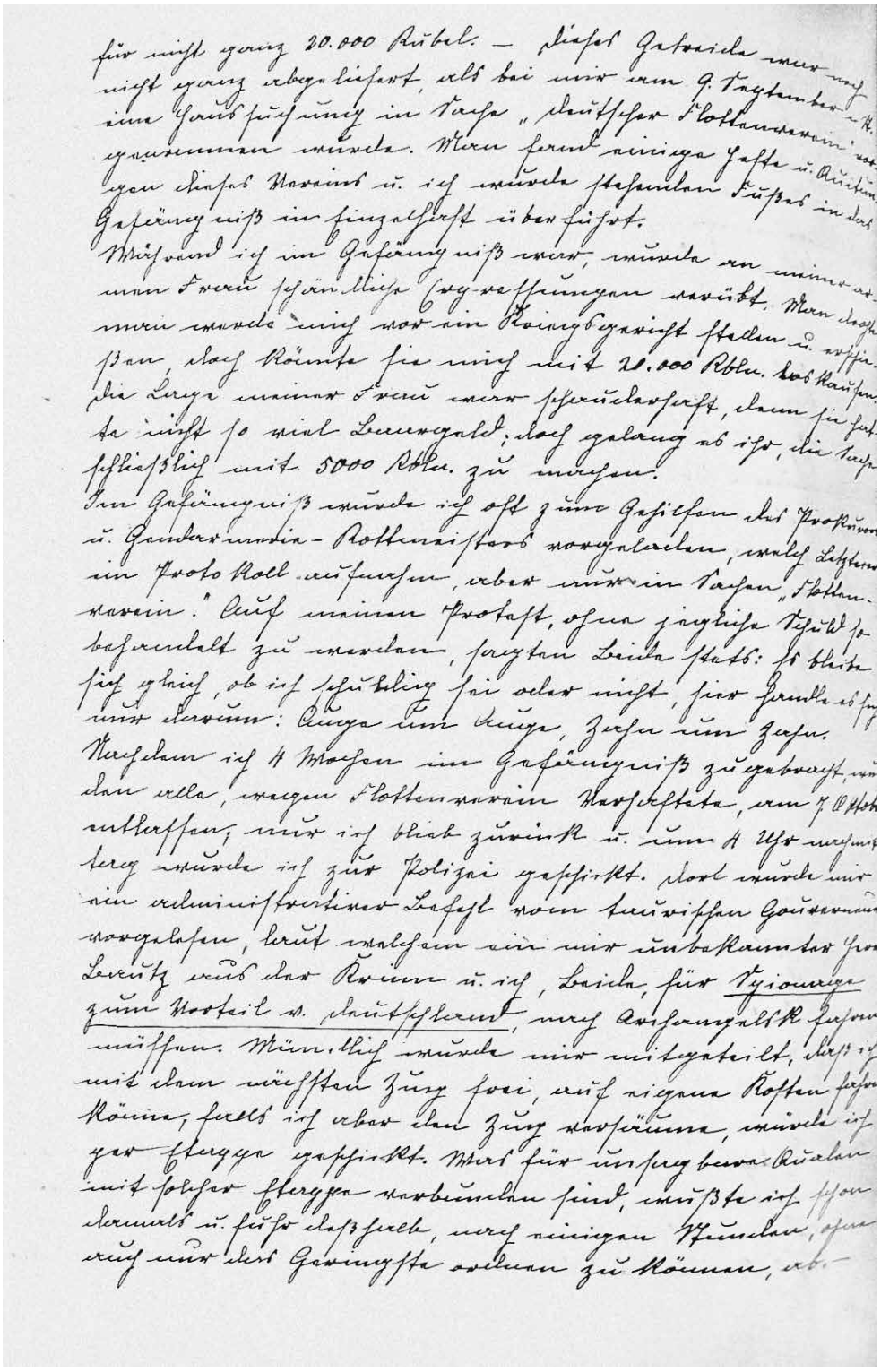
Im Jahre 1907 gründete ich, mit noch einigen deutschgesinnten Herren einen deutschen Verein für Landwirtschaft u. Industrie, für welchen mir, von der damals loyal gesinnten Regierung, Statuten zur Gründung deutscher Schulen u. Förderung deutscher Sprache u. Sitten, bestätigt wurden. Mitglieder dieses Vereins waren deutsche Reichsangehörige u. zum größten Teil russische Untertanen deutscher Abstammung. Nach Bestätigung der Statuten zur ersten Generalversammlung, zählte der Verein schon über 100 Mitglieder, in welcher der Vorstand u. zu dessen Präsidenten ich gewählt wurde. Von dieser Stellung weg ich mehrere Ernennung zum Reichstag deutschen Wiga-Kanzler zurück. Gleich in der ersten Vorstandssitzung wurde beschlossen zur Gründung einer deutschen Mittelschule, mit deutscher Unterrichtssprache zu schreiten. Zu diesem Zweck mußten zuerst Herren vom Vorstand u. ich eine Rundreise zu deutschen Großgrundbesitzern im Taurischen u. Jekaterinoslawschen Gouvernement machen, welche die Gründung solcher Mittelschule sehr sympathisch aufnahmen u. ohne Ausnahme alle Ehrenmitglieder in den Verein eintraten, der sich auch ein genügendes Kapital zum Bau solcher Schule u. deren Unterhalt gesichert war, so schritten wir sofort zur Ausarbeitung von Statuten u. Lehrplan

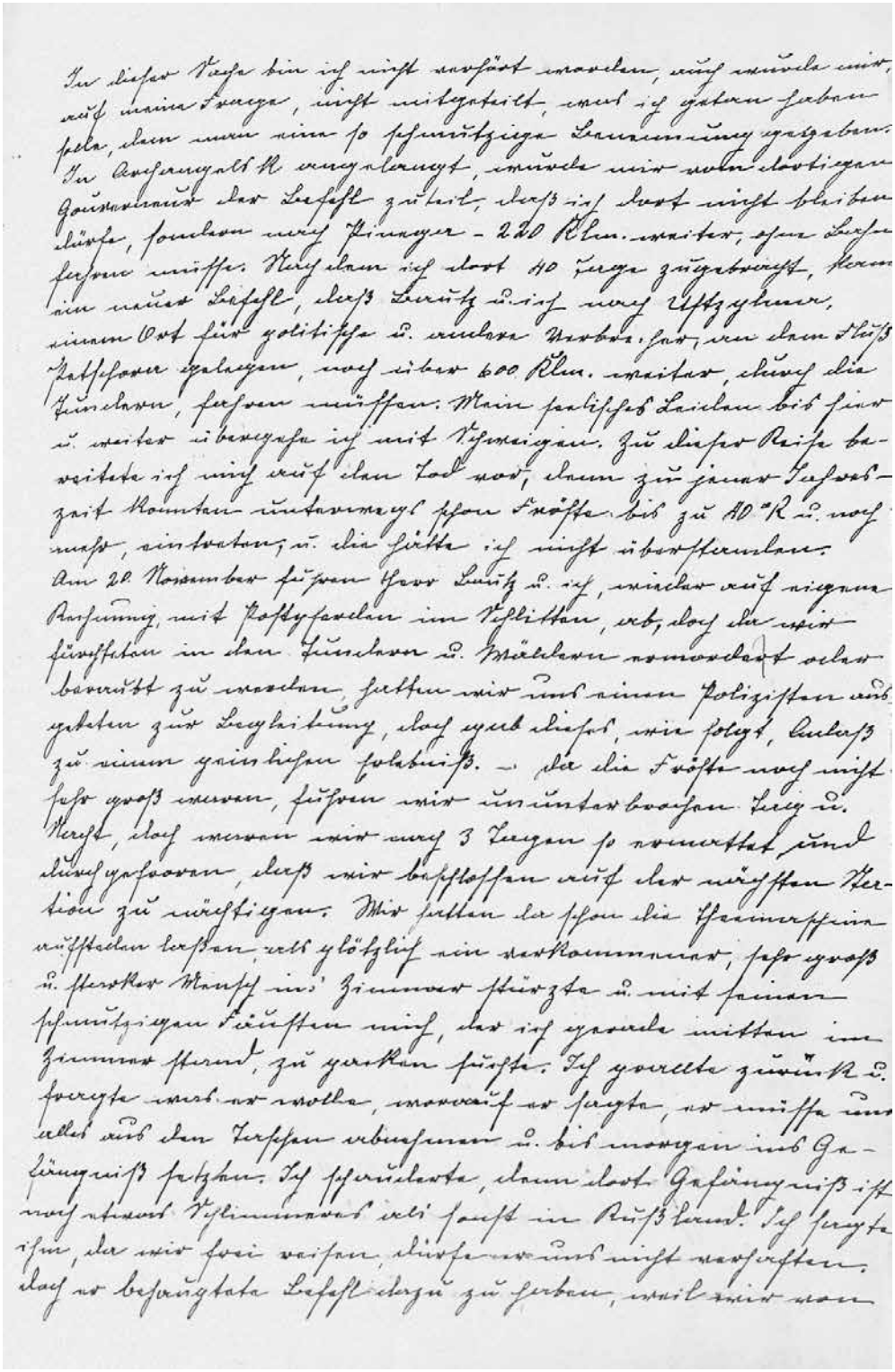

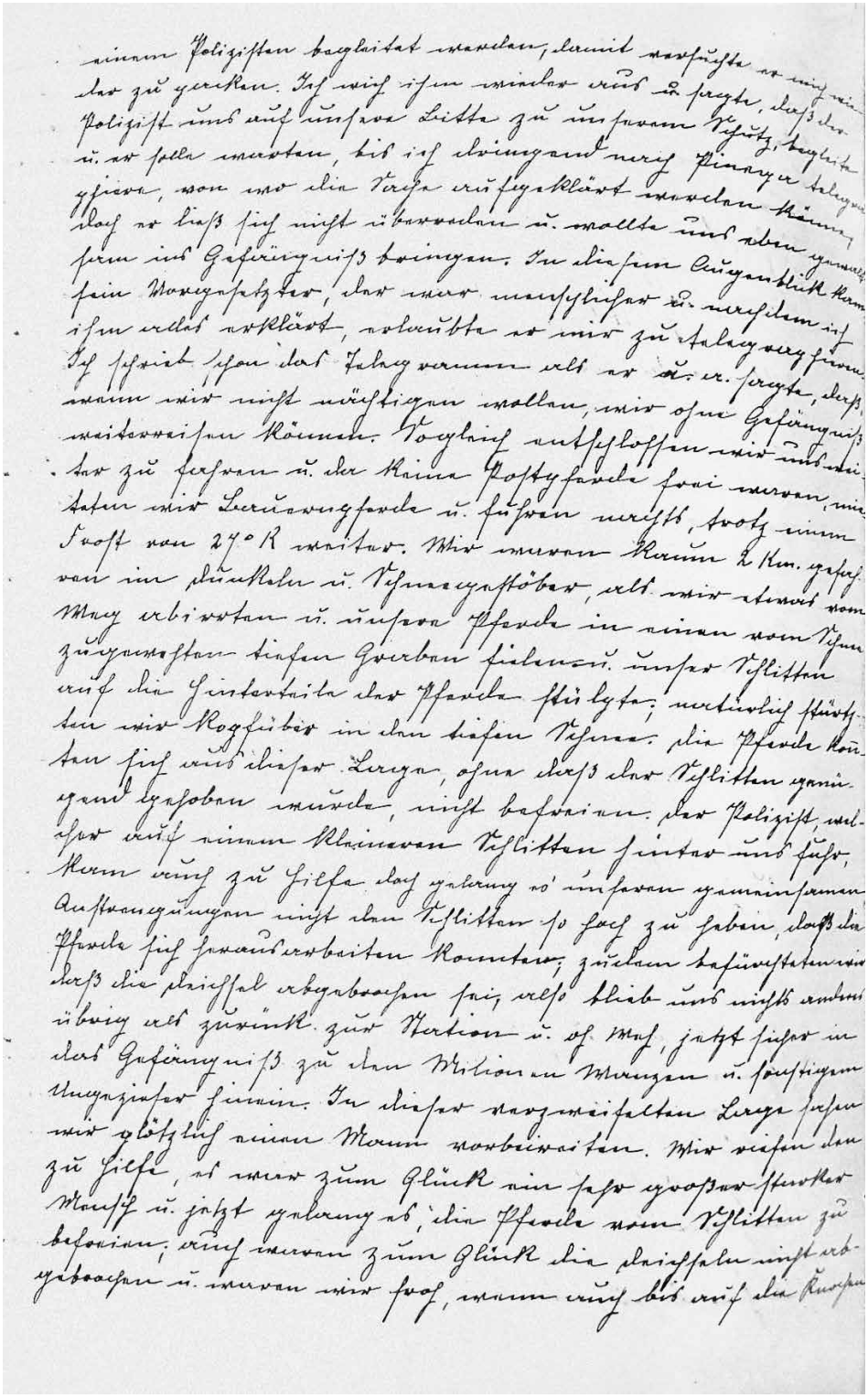

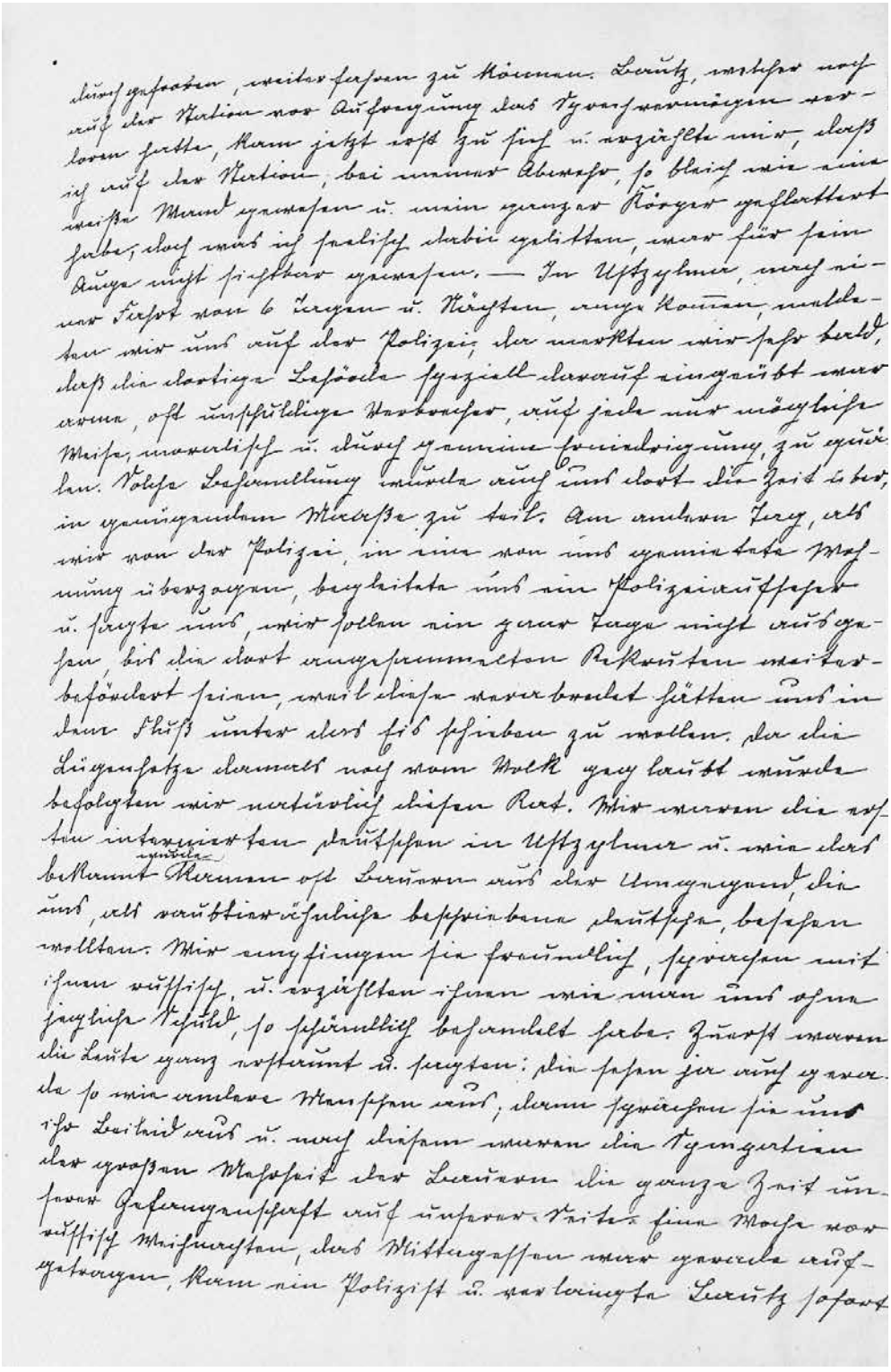

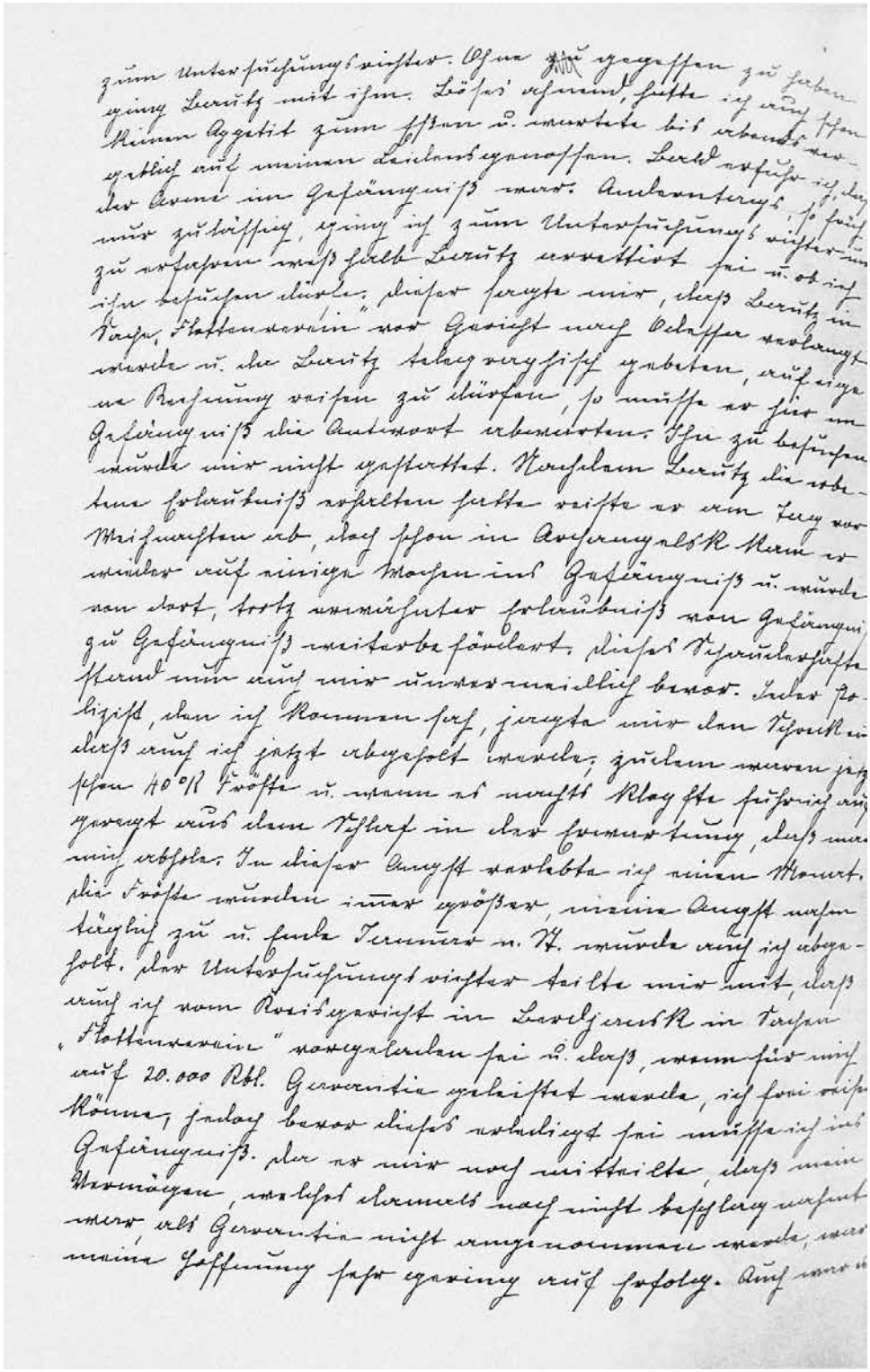

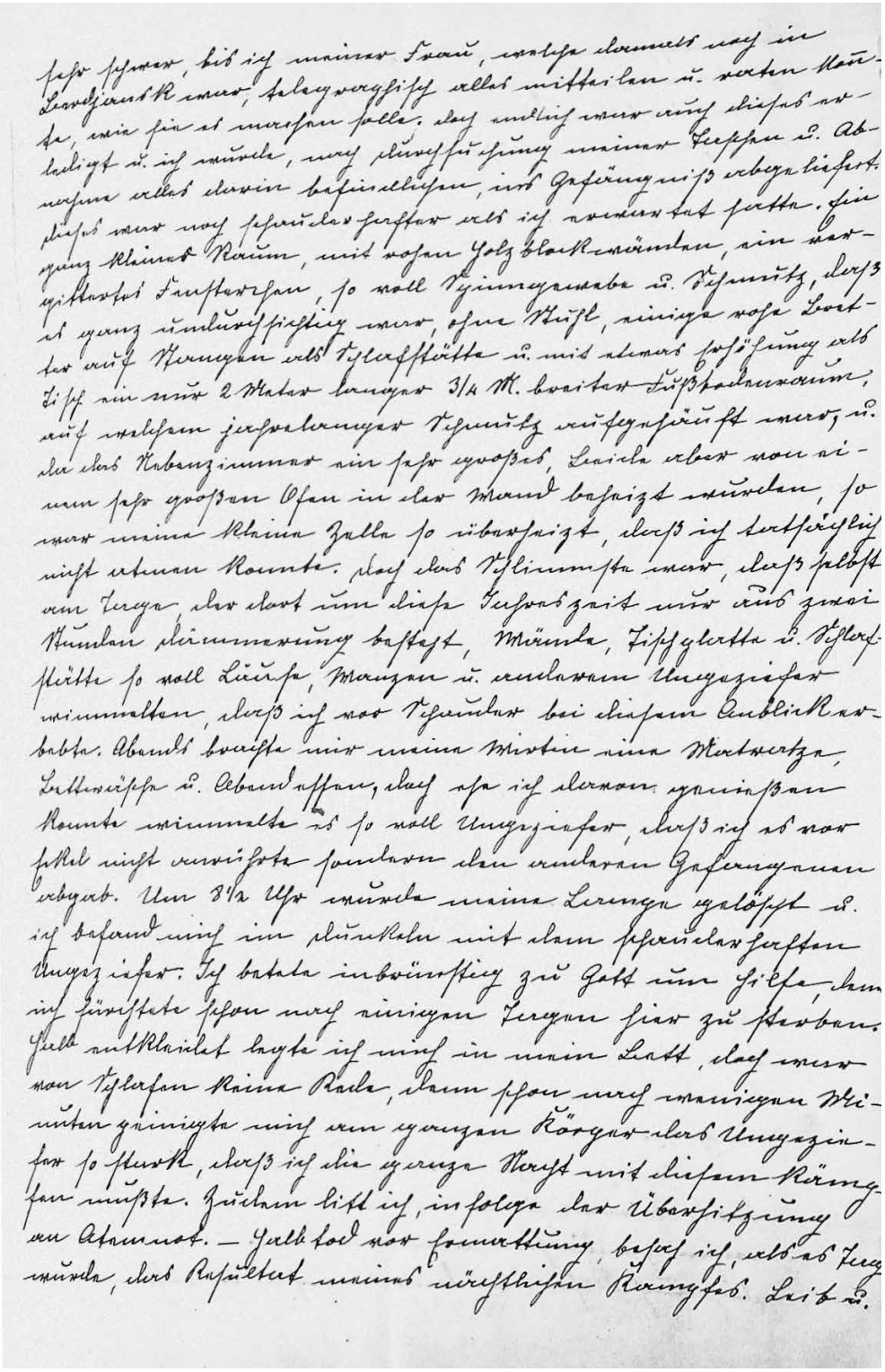

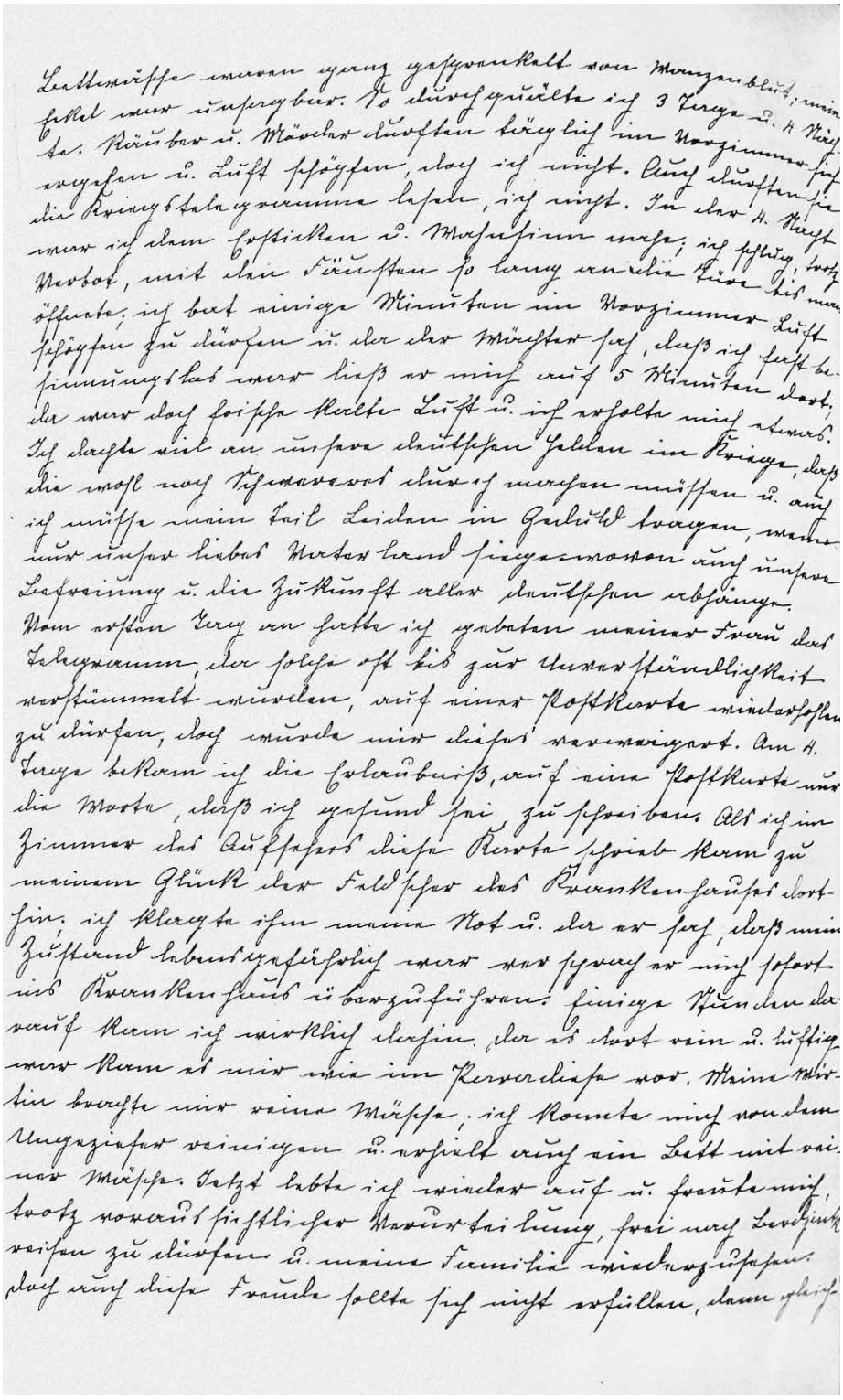

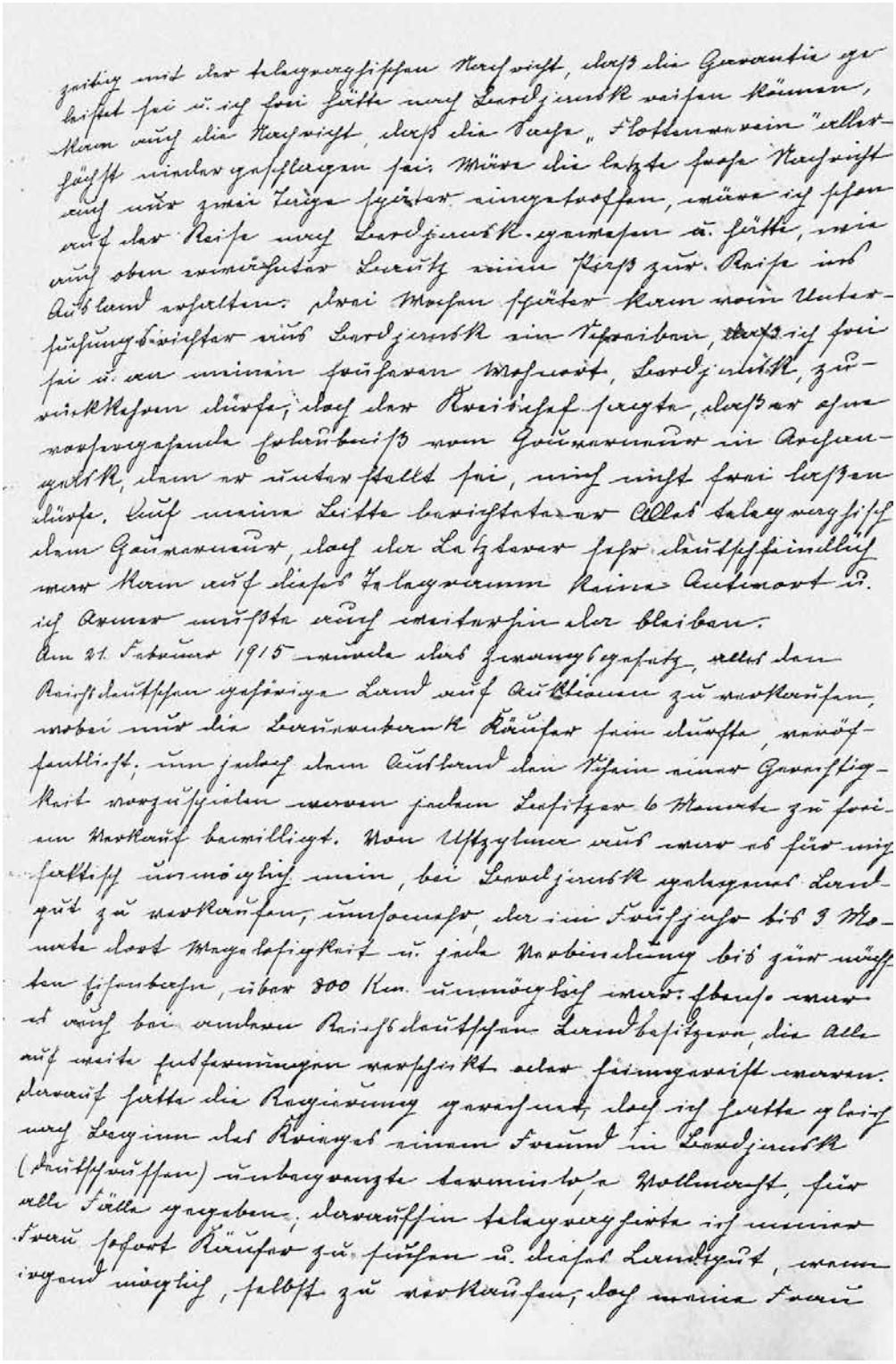

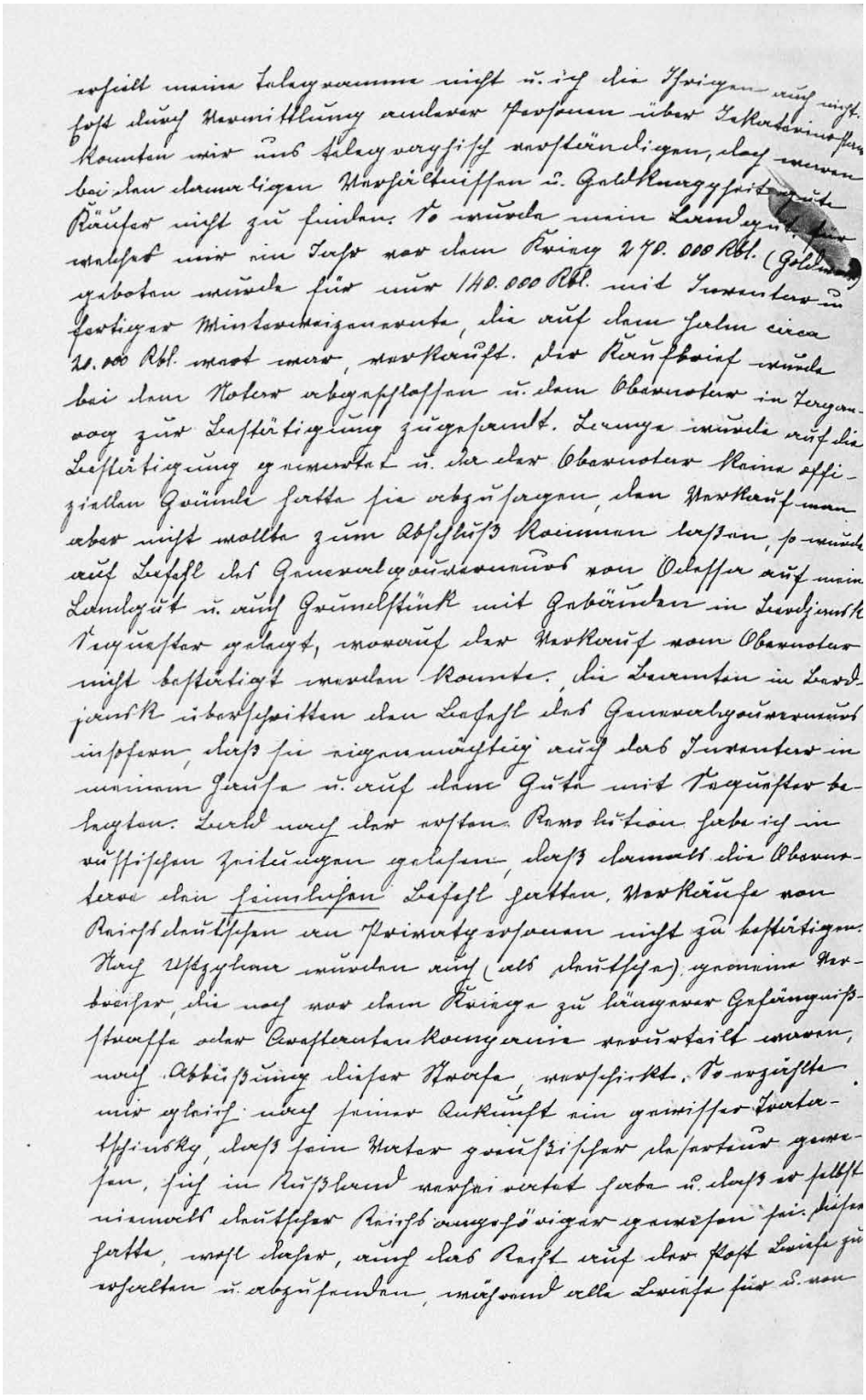

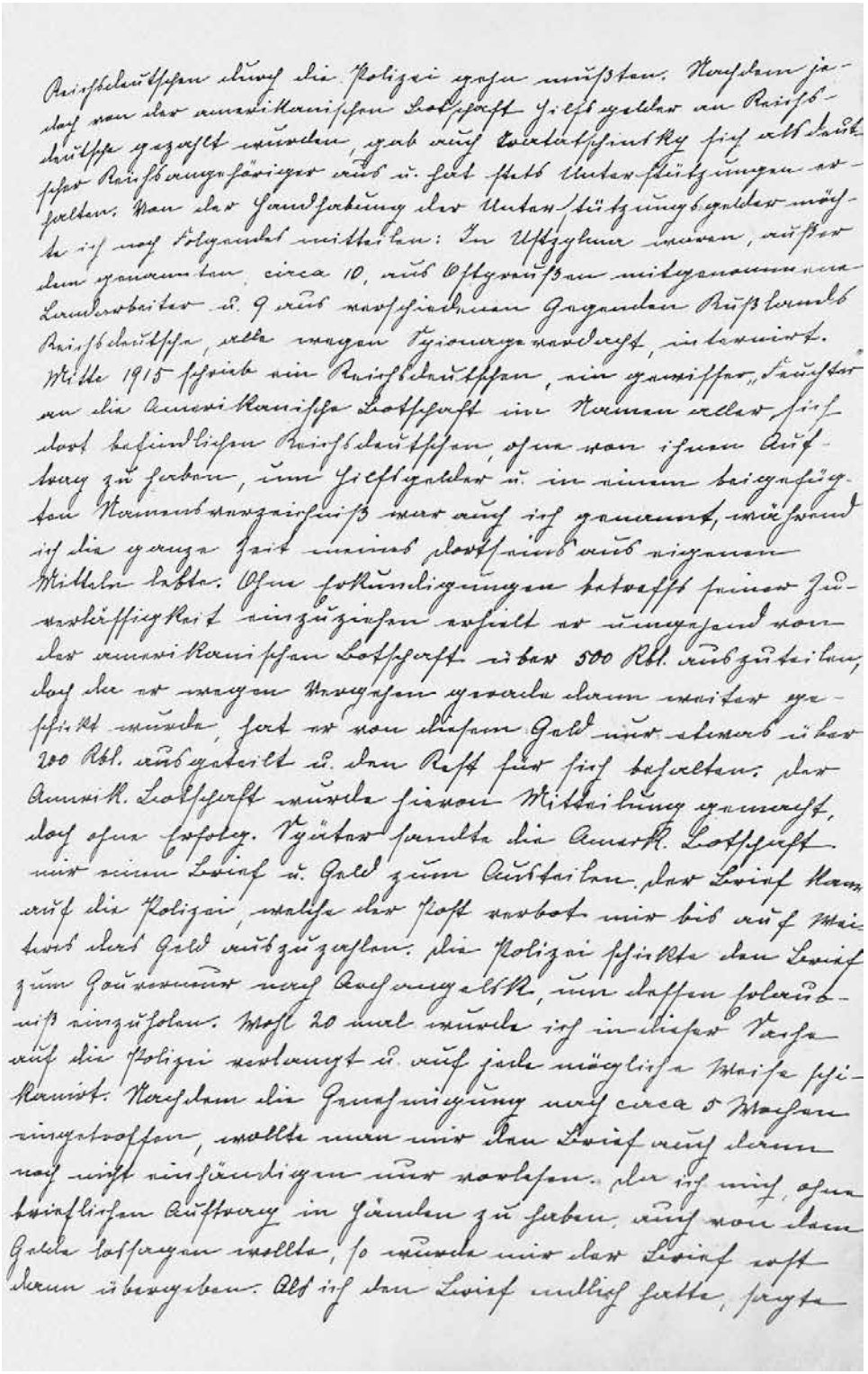

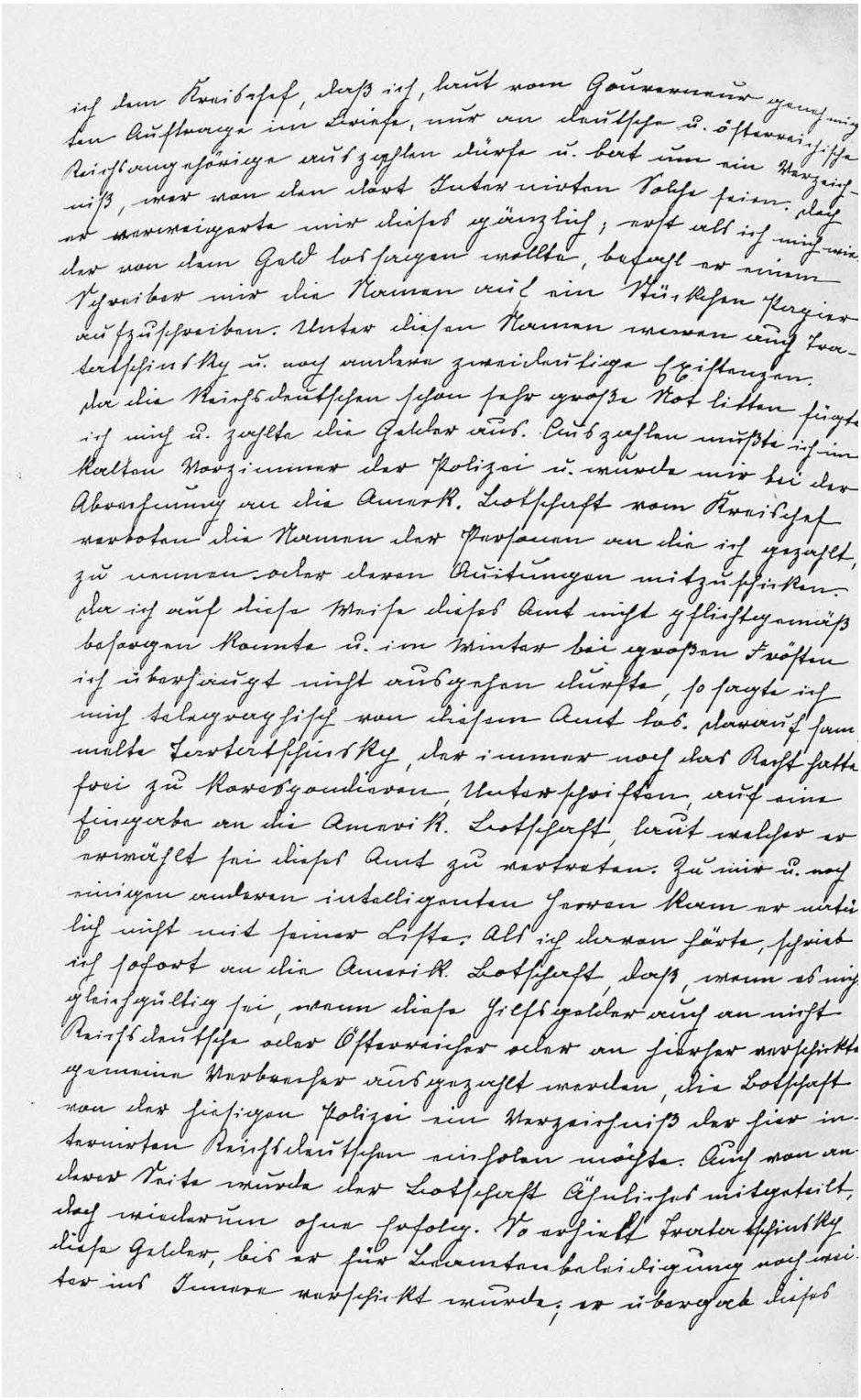

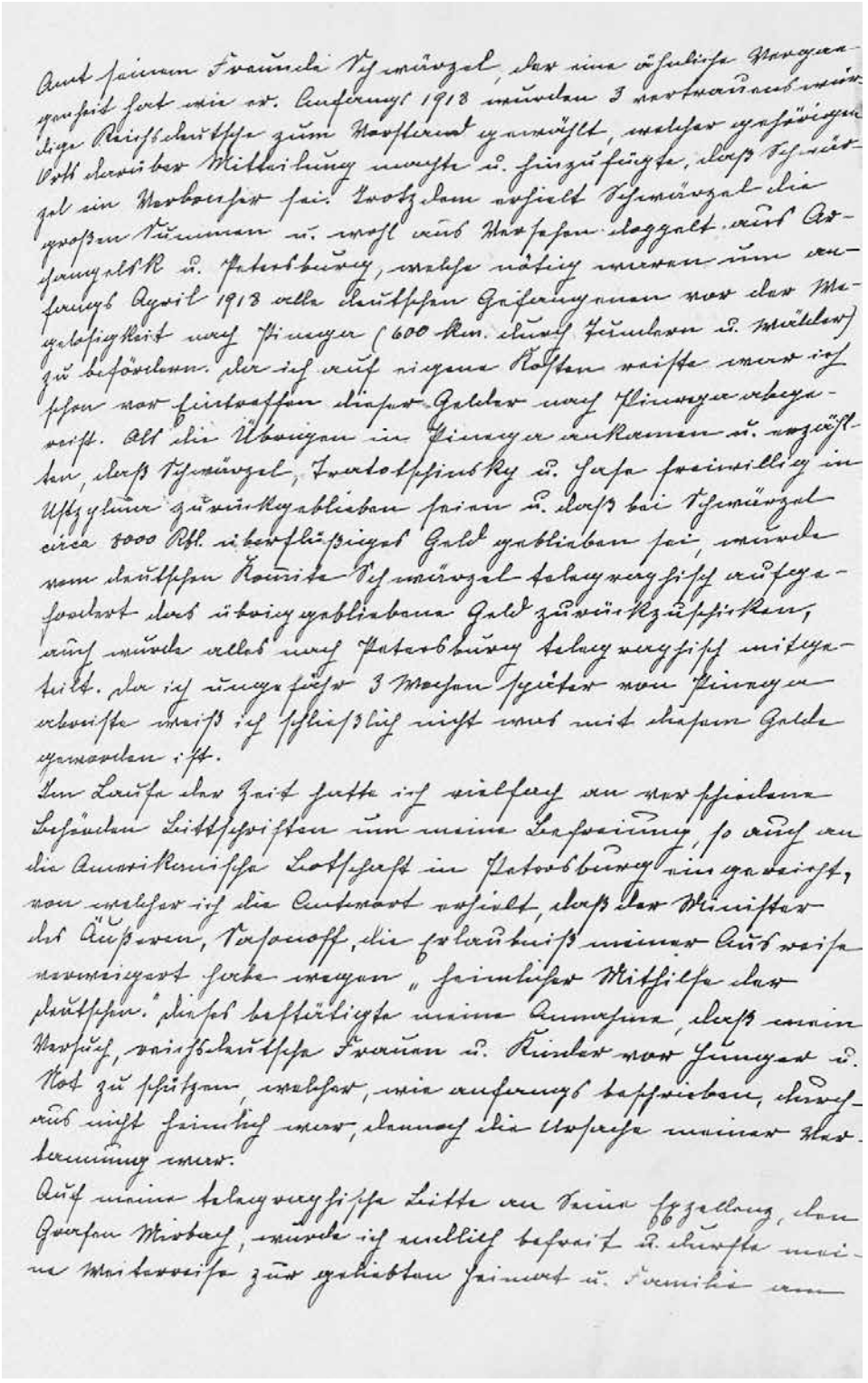

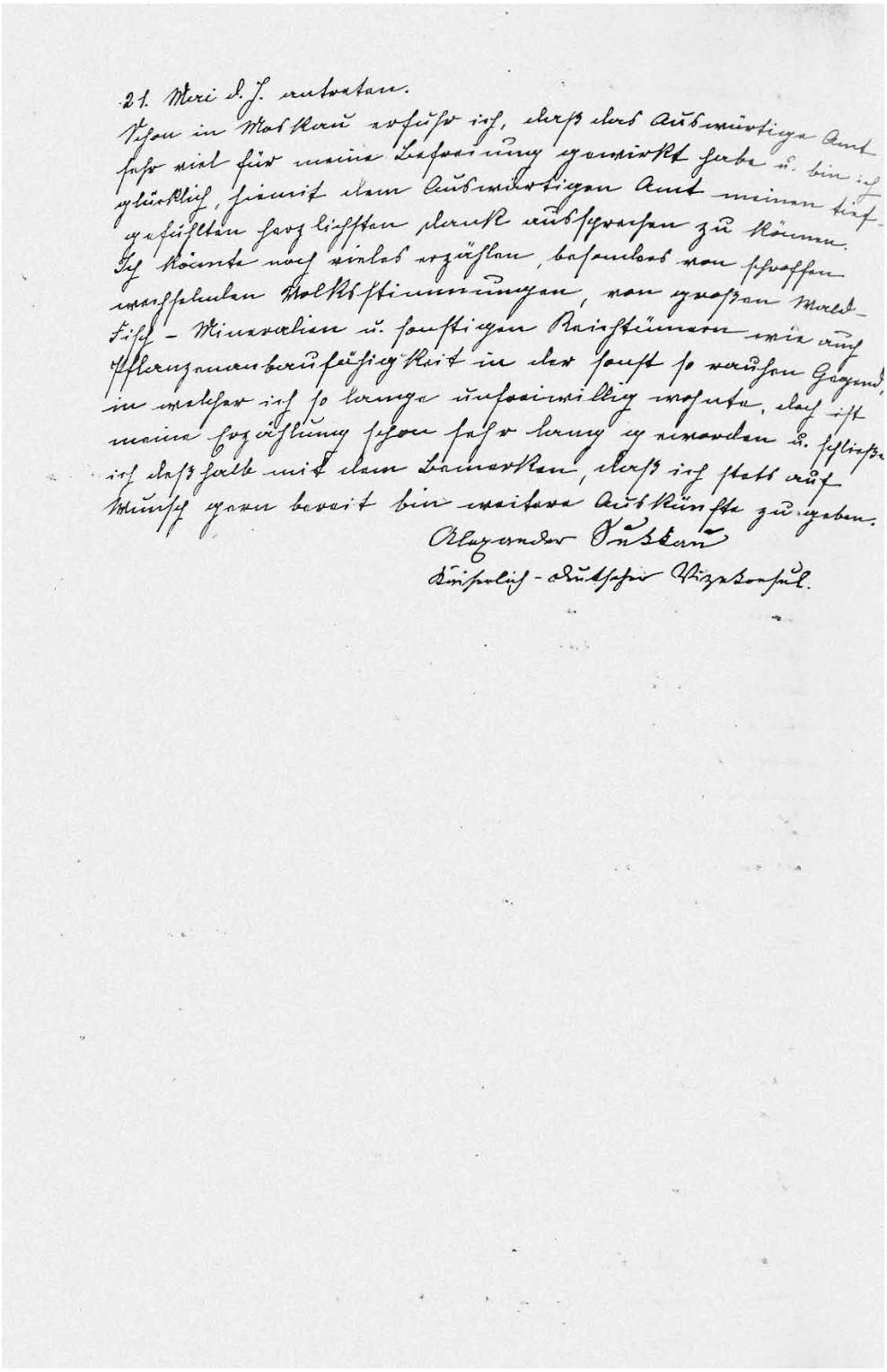

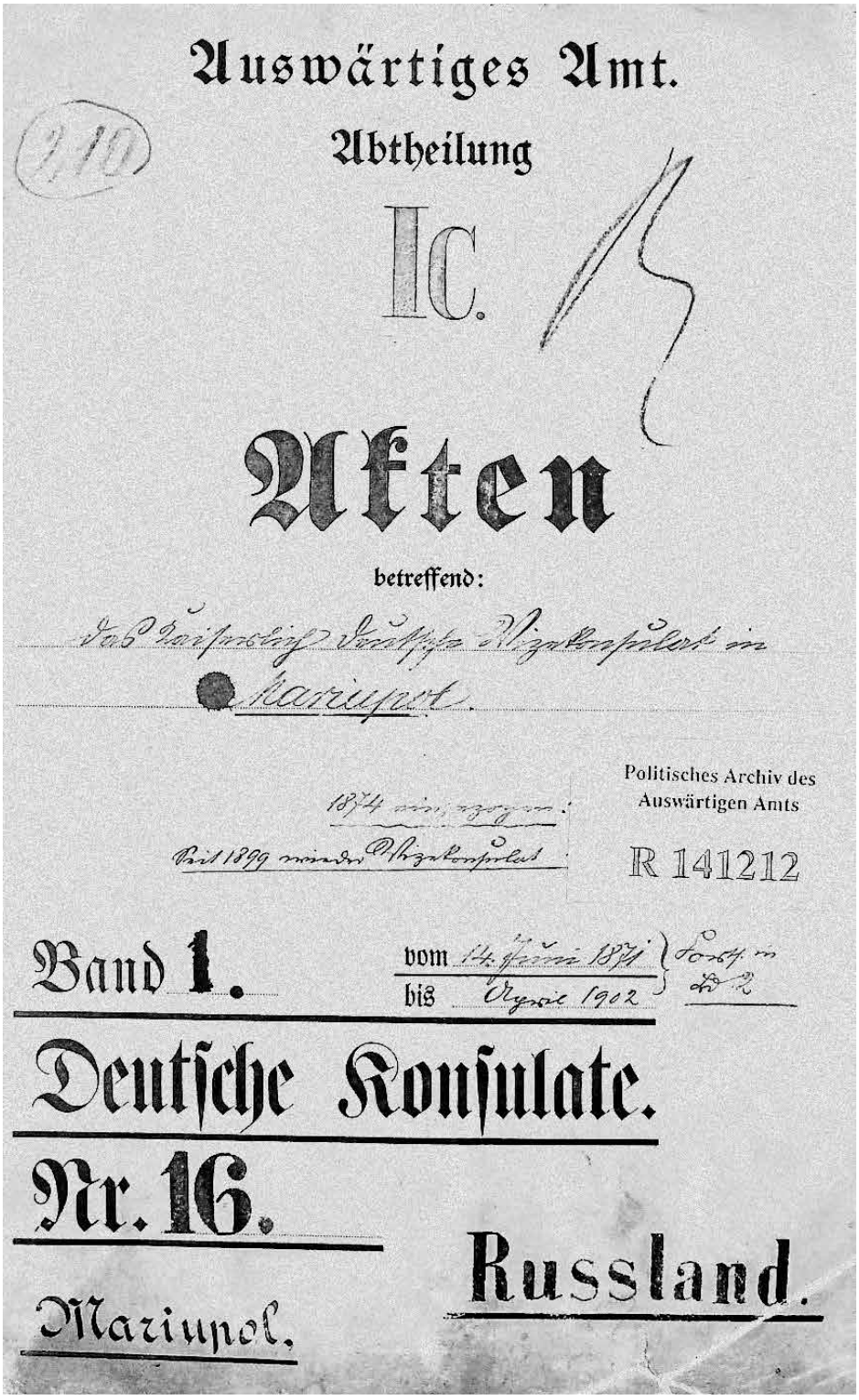

Auswärtiges Amt.

Abtheilung

IC.

Akten

betreffend:

Das Kaiserliche Deutsche Vizekonsulat in Mariupol.

1874 eingezogen.

Seit 1899 wieder Vizekonsulat

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts

R 141212

Band 1. vom 14. Juni 1874 bis Dezember 1902 } Forts. in Nr. 2

Deutsche Konsulate.

Nr. 16.

Russland.

Mariupol.

Vice-Consulat
de la Confederation
de l'Allemagne du Nord
à Mariupol
le 24/6 Juillet 1868.

Excellence,

J'ai l'honneur d'accuser reception de la Circulaire que Votre Excellence a bien voulu m'adresser sous la date du 31 Mars par l'entremise de Monsieur le Ministre de la Confederation à S. Petersbourg.

J'ai reçu en même temps un exemplaire des reglements Consulaires, et deux sceau dont l'inventaire je remets ci joint à Votre Excellence.

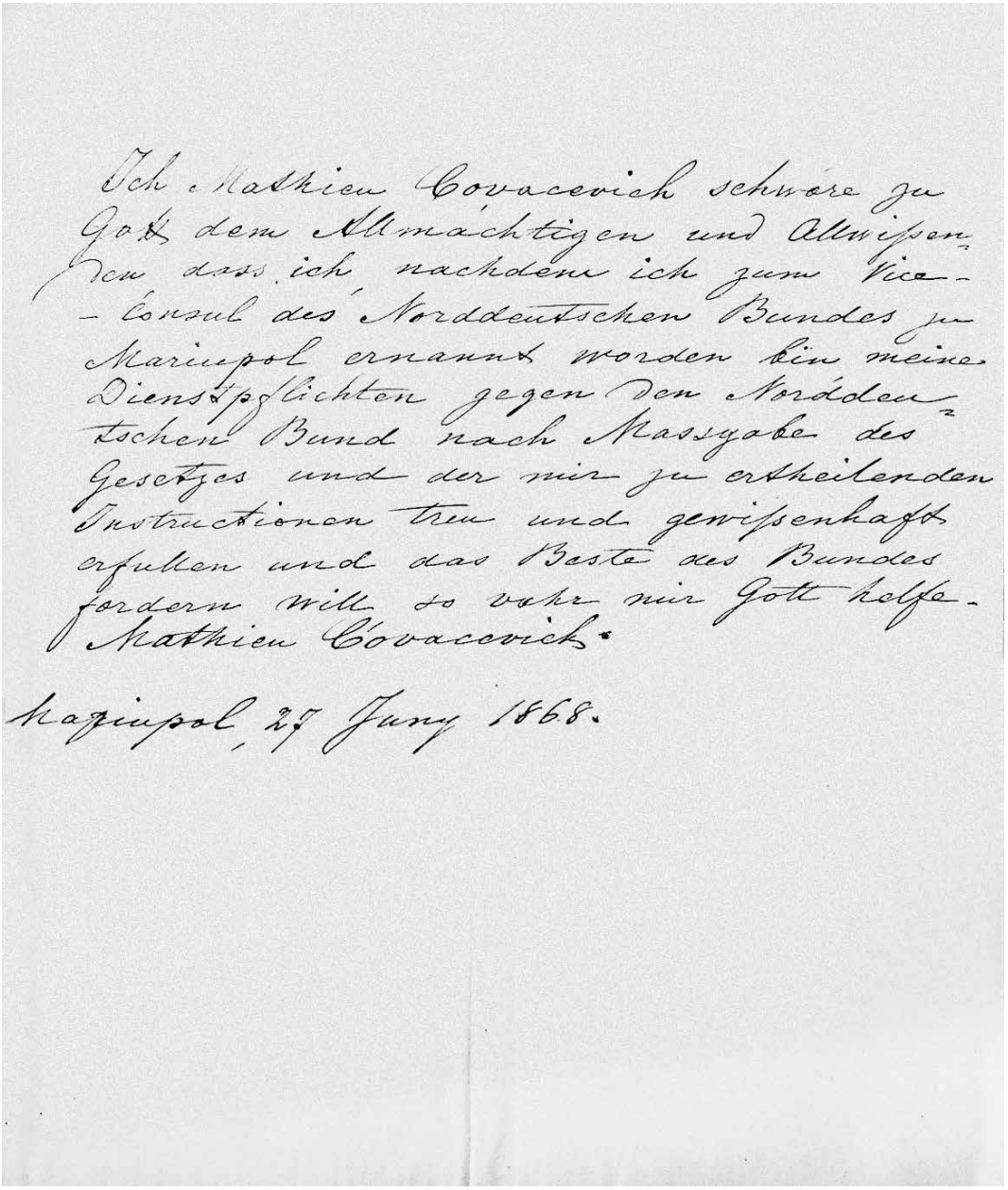
Je remets egalement sous ce pli à Votre Excellence l'act de mon serment.

Les archives du Vice-Consulat du Mecklembourg-Schwerin, comme correspondance Consulaire, et reglements Consulaires, font partie des archives du ce nouveau Vice-Consulat, et reçu suivant l'inventaire.

J'ai l'honneur d'être, Monsieur le Chancelier, de Votre Excellence, le très devoué serviteur

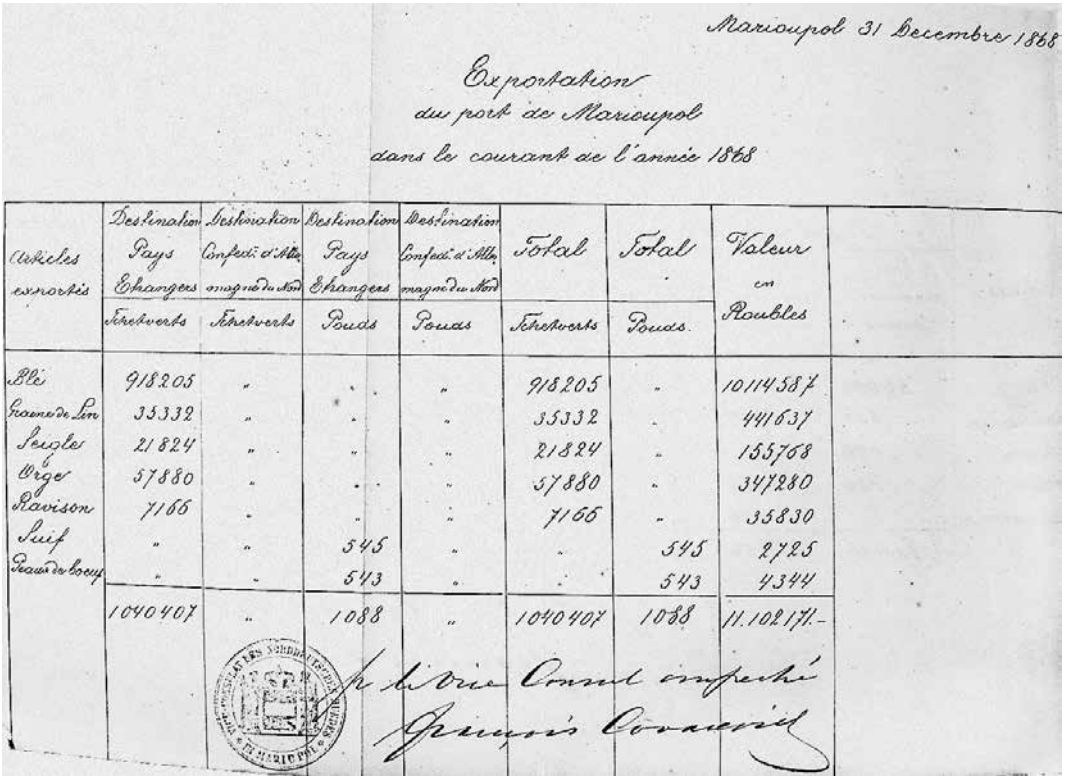
Mathieu Covaceuil
Vice-Consul

A Son Excellence,
Monsieur le Comte,
de Bismarck-Schoenhausen,
Chancelier de la Confederation
de l'Allemagne du Nord
à Berlin.

Ich Mathieu Covacevich schwöre zu
Gott dem Allmächtigen und Allwissen-
den dass ich, nachdem ich zum Vice-
-Consul des Norddeutschen Bundes zu
Mariupol ernannt worden bin meine
Dienstpflichten gegen den Norddeu-
tschen Bund nach Massgabe des
Gesetzes und der mir zu ertheilenden
Instructionen treu und gewissenhaft
erfüllen und das Beste des Bundes
fordern will so wahr mir Gott helfe.
Mathieu Covacevich.

Mariupol, 27 Juny 1868.

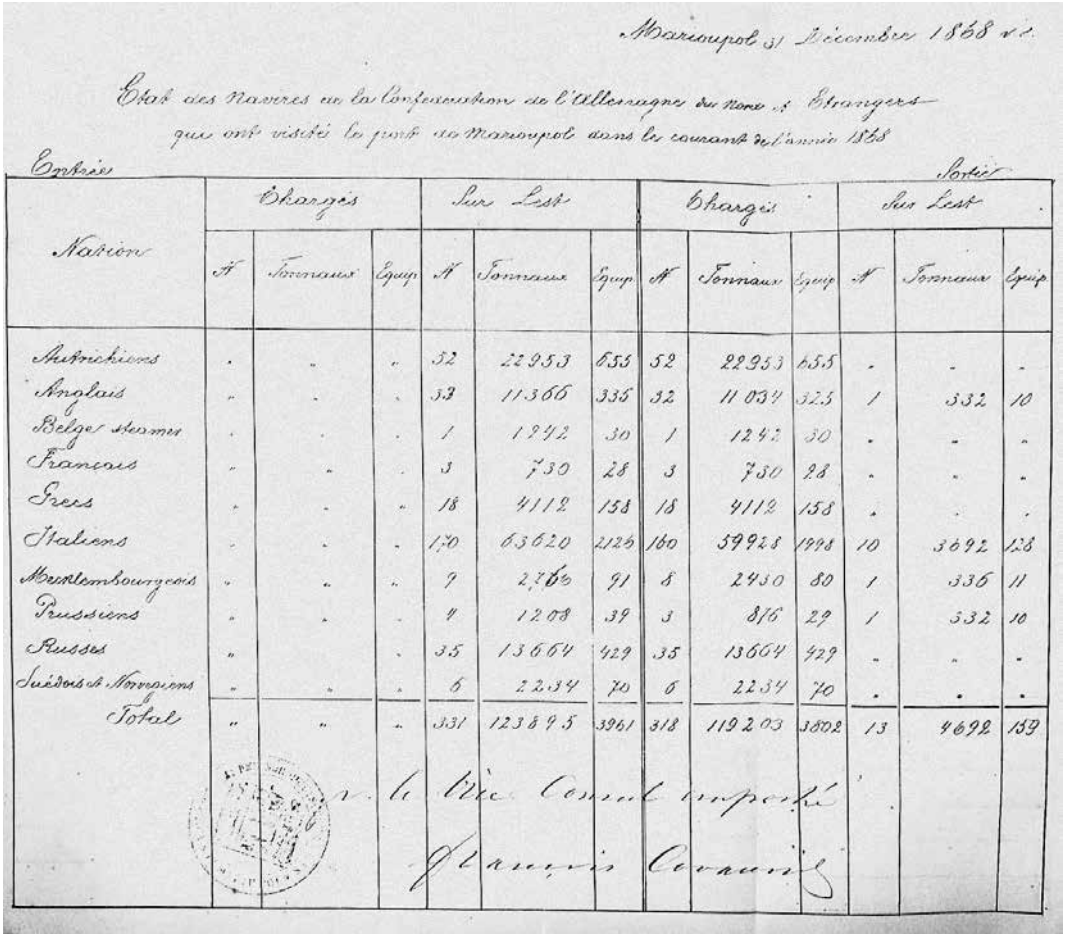

Marioupol 31 Decembre 1868

Exportation
du port de Marioupol
dans le courant de l'année 1868

Articles exportés	Destination Pays Etrangers	Destination Confed. d'Allg. magne du Nord	Destination Pays Etrangers	Destination Confed. d'Allg. magne du Nord	Total	Total	Valeur en Roubles
	Tchetverts	Tchetverts	Pouds	Pouds	Tchetverts	Pouds	
Blé	918205	"	"	"	918205	-	10114587
Graine de Lin	35332	"	"	"	35332	-	441637
Seigle	21824	"	"	"	21824	-	155768
Orge	57880	"	"	"	57880	-	347280
Ravison	7166	"	"	"	7166	-	35830
Suif	"	"	545	"	-	545	2725
Peaux de bouc	"	"	543	"	-	543	4344
	1040407	"	1088	"	1040407	1088	11.102171.-

Pr. le Vice Consul empêché
Jacques Coromilas

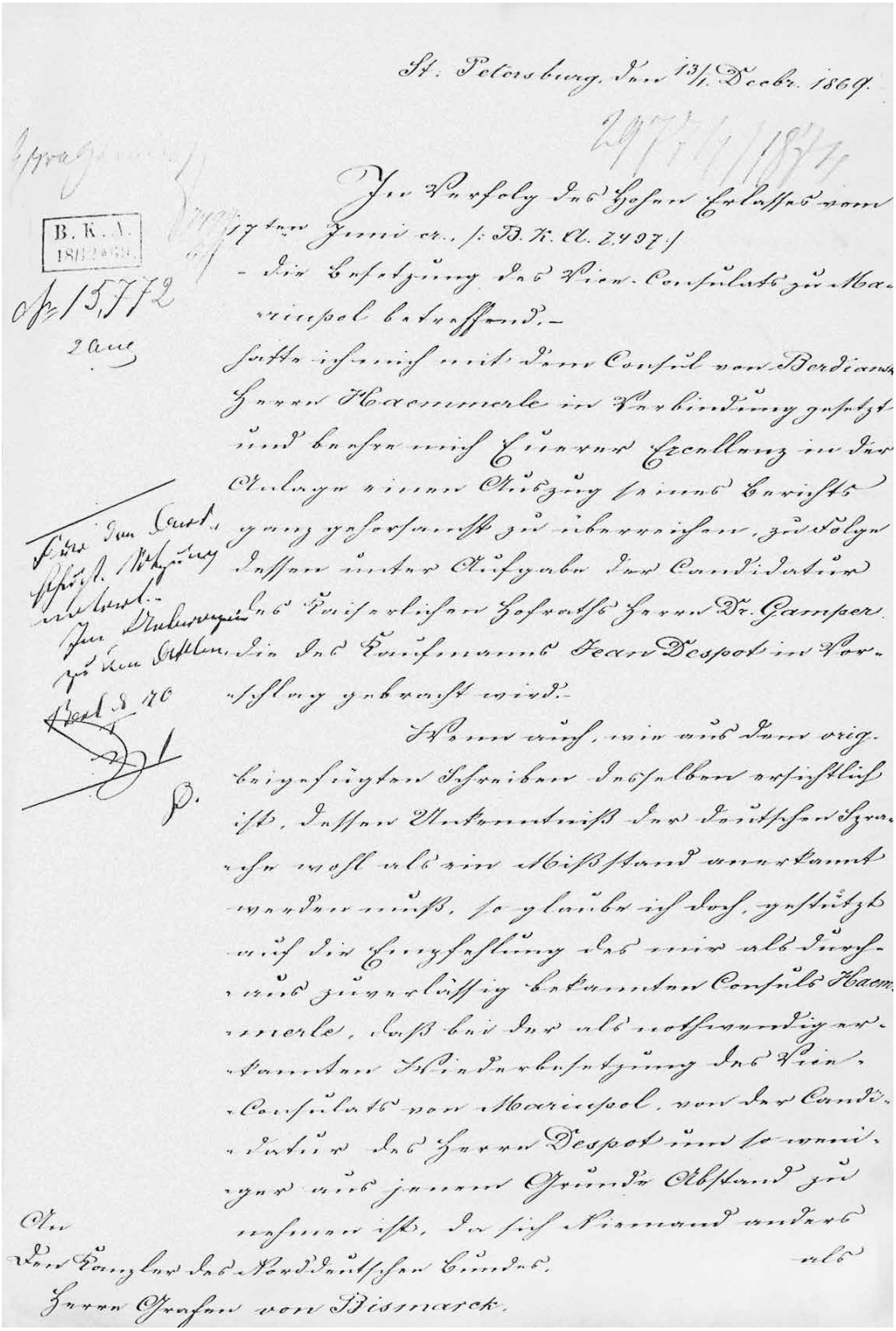

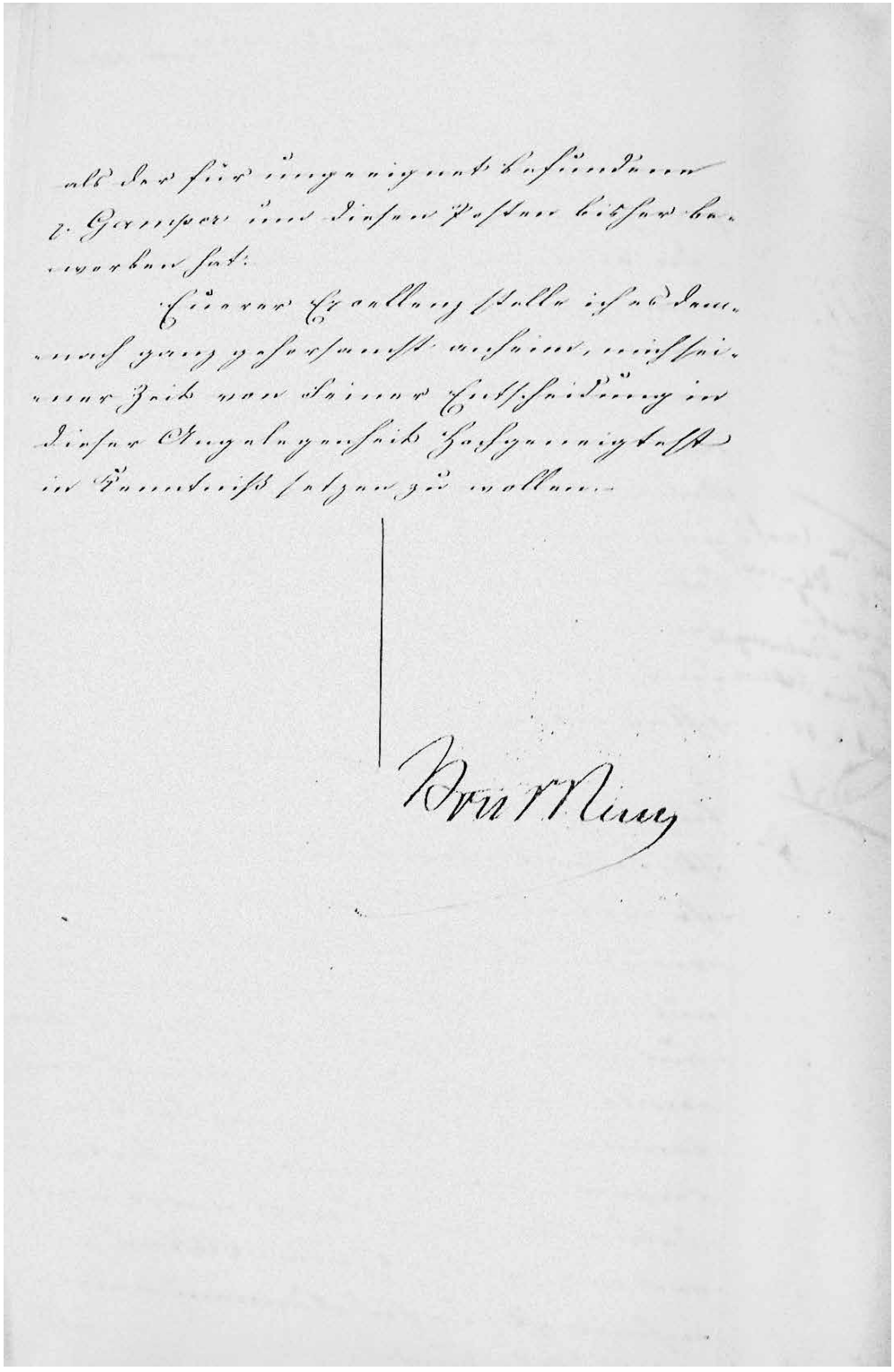
Marioupol 31 Décembre 1868 v.s.

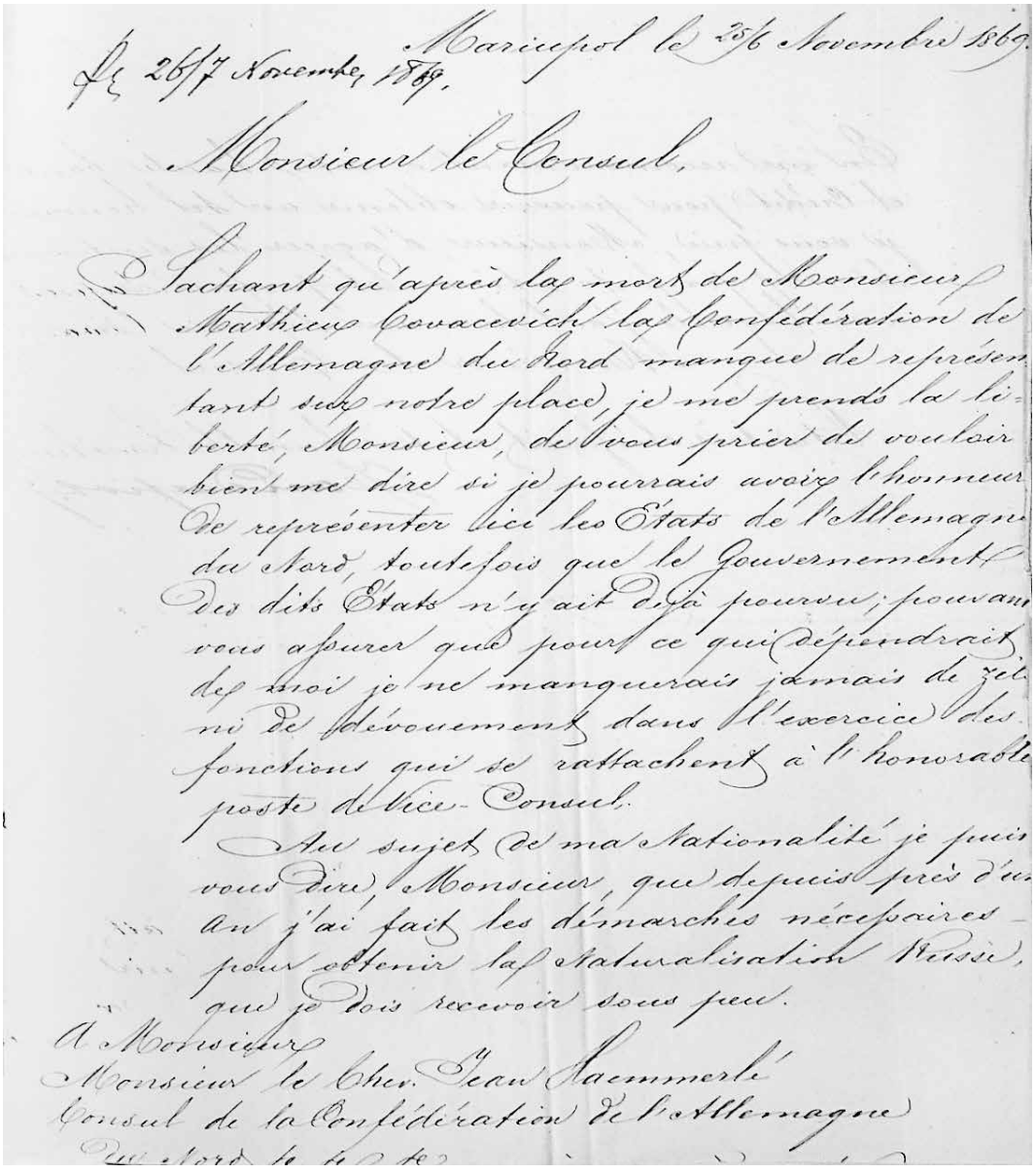
État des Navires de la Confédération de l'Allemagne du Nord & Etrangers qui ont visité le port de Marioupol dans le courant de l'année 1868

Nations	Entrées						Sorties					
	Chargés			Sur Lest			Chargés			Sur Lest		
	N	Tonneaux	Equip	N	Tonneaux	Equip	N	Tonneaux	Equip	N	Tonneaux	Equip
Autrichiens	.	.	.	52	22953	653	52	22953	653	.	.	.
Anglais	.	.	.	33	11366	335	32	11034	325	1	332	10
Belges Hanse	.	.	.	1	1242	30	1	1242	30	.	.	.
Français	.	.	.	3	730	28	3	730	28	.	.	.
Grecs	.	.	.	18	4112	158	18	4112	158	.	.	.
Italiens	.	.	.	170	63620	2125	160	59928	1998	10	3692	128
Mecklembourgeois	.	.	.	9	2760	91	8	2430	80	1	336	11
Prussiens	.	.	.	4	1208	39	3	876	29	1	332	10
Russes	.	.	.	35	13664	429	35	13664	429	.	.	.
Suédois & Norvégiens	.	.	.	6	2234	70	6	2234	70	.	.	.
Total	.	.	.	331	123895	3961	318	119203	3802	13	4692	159

P. le Vice Consul impérial
Le Chancelier Consulaire

Mariupol le 25/6 Novembre 1869.

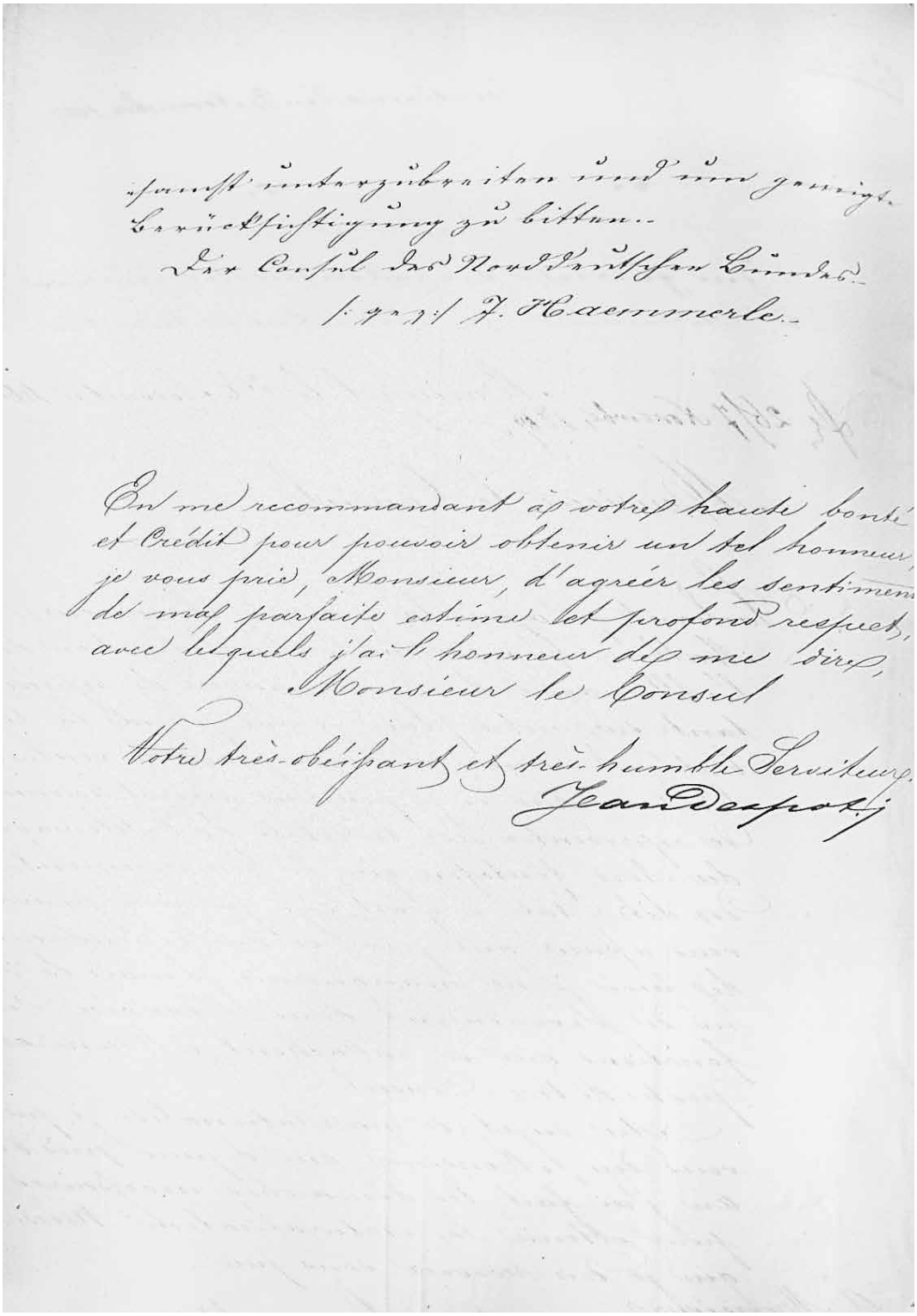
Je 26/7 Novembre 1869.

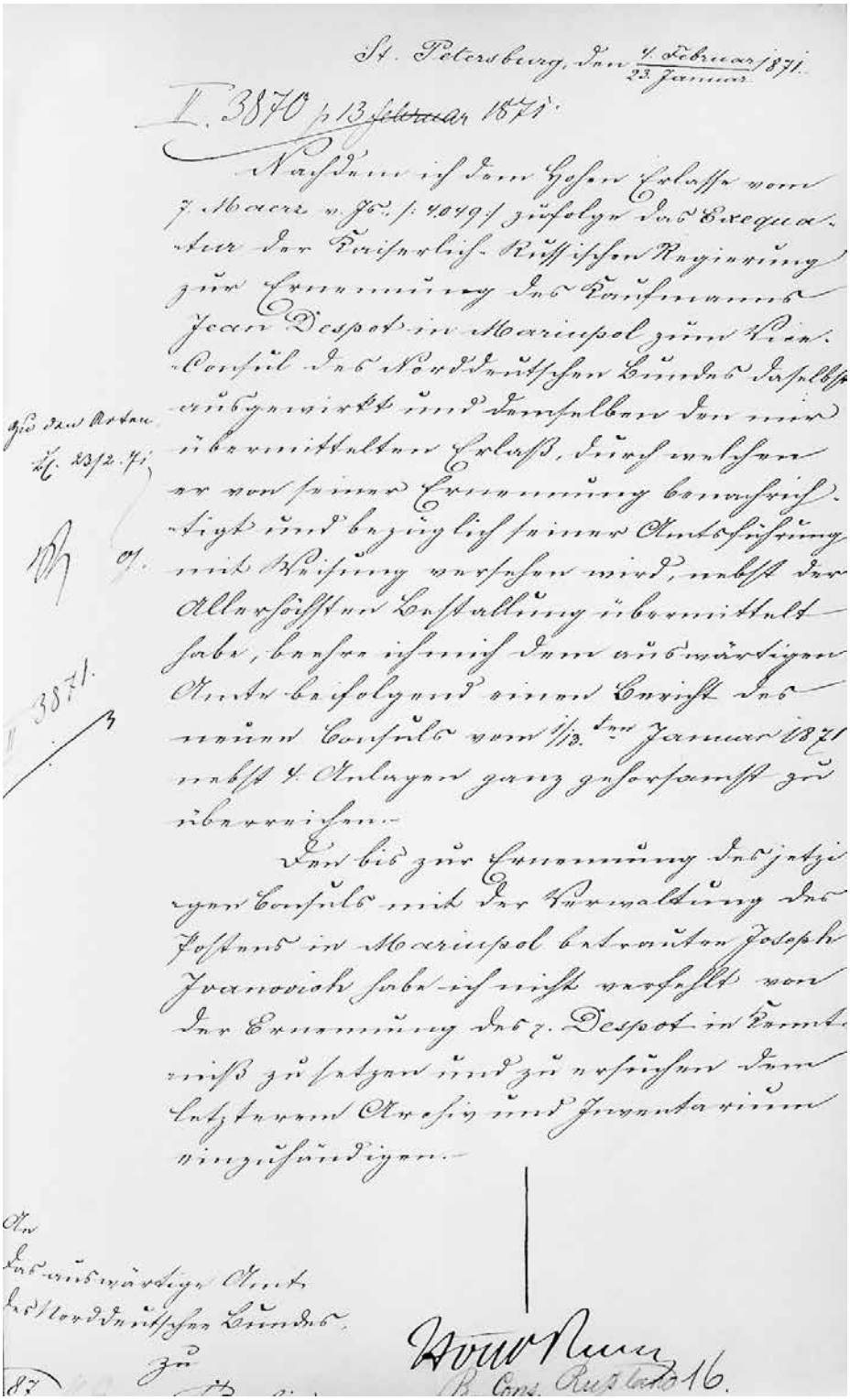
Monsieur le Consul,

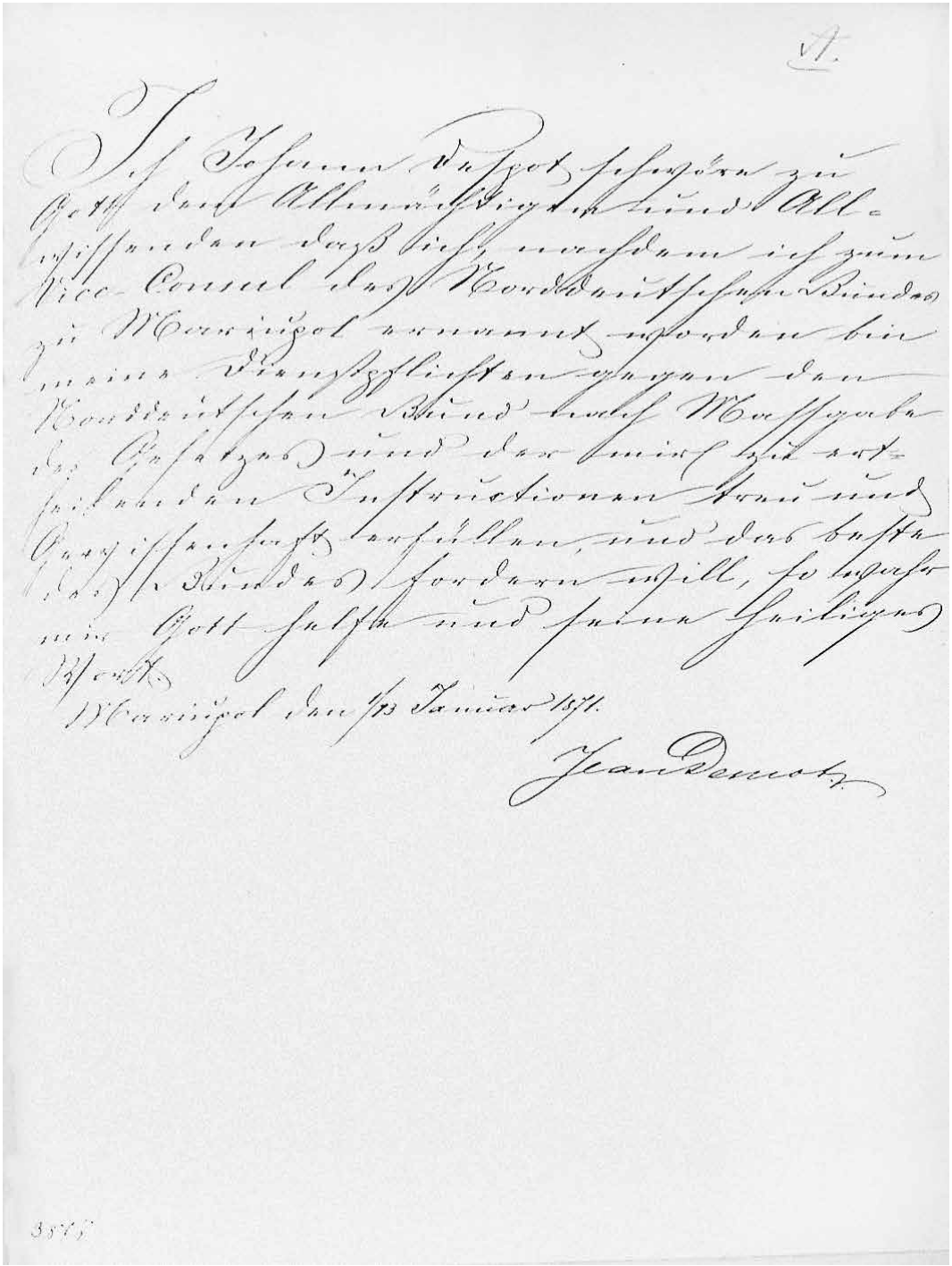
Sachant qu'après la mort de Monsieur Mathieu Covacevich la Confédération de l'Allemagne du Nord manque de représentant sur notre place, je me prends la liberté, Monsieur, de vous prier de vouloir bien me dire si je pourrais avoir l'honneur de représenter ici les États de l'Allemagne du Nord, toutefois que le Gouvernement des dits États n'y ait déjà pourvu; pouvant vous assurer que pour ce qui dépendrait de moi je ne manquerais jamais de zèle ni de dévouement dans l'exercice des fonctions qui se rattachent à l'honorable poste de Vice-Consul.

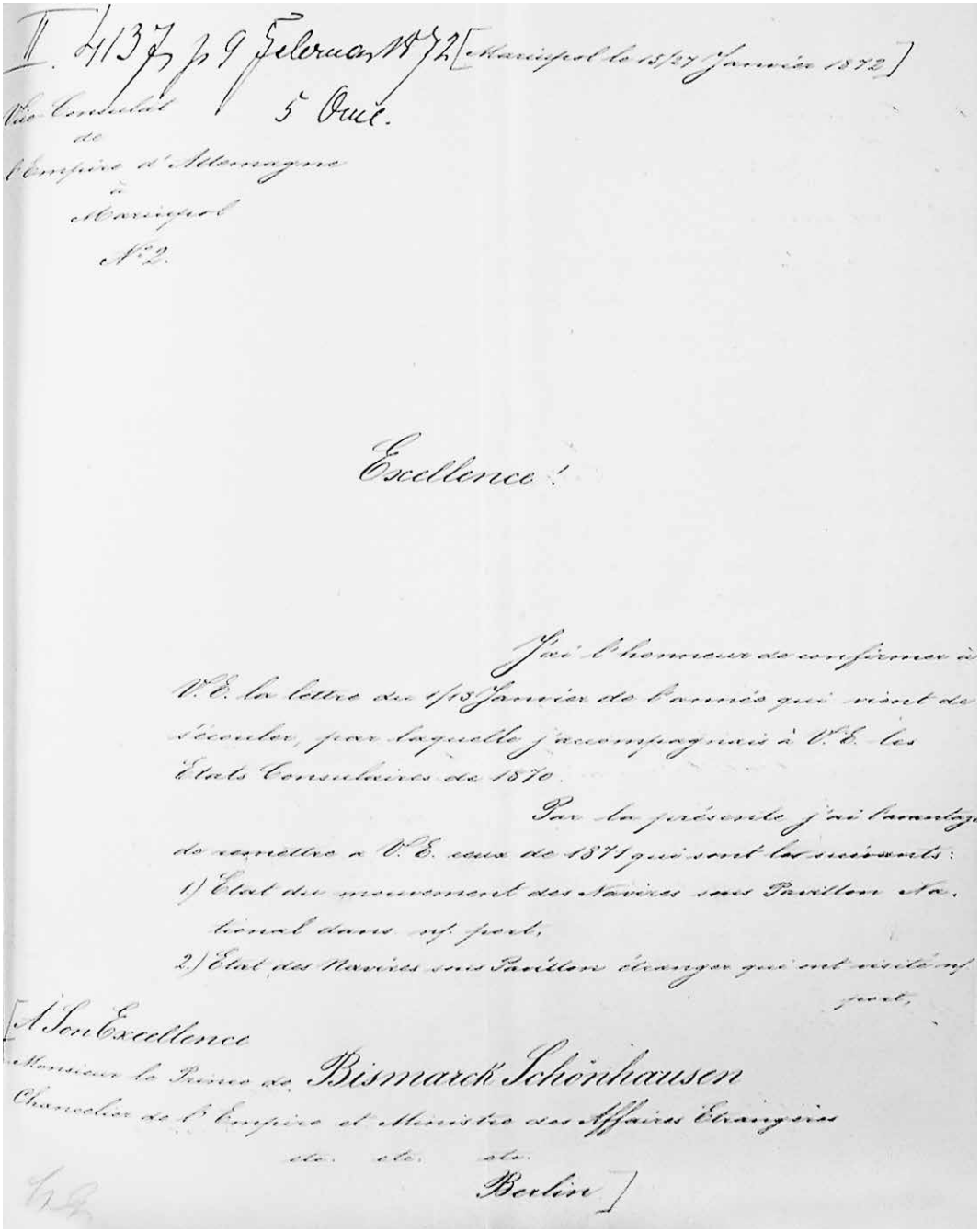
Au sujet de ma Nationalité je puis vous dire, Monsieur, que depuis près d'un an j'ai fait les démarches nécessaires pour obtenir la Naturalisation Russe, que je dois recevoir sous peu.

A Monsieur
Monsieur le Chev. Jean Aemmerlé
Consul de la Confédération de l'Allemagne

II. 4137 Js. p. 9 Februar 1872 [Abmarkungsbericht vom 27 Januar 1872]

Kais. Consulat
für
Königreich Württemberg
in
Mariupol
No 2.

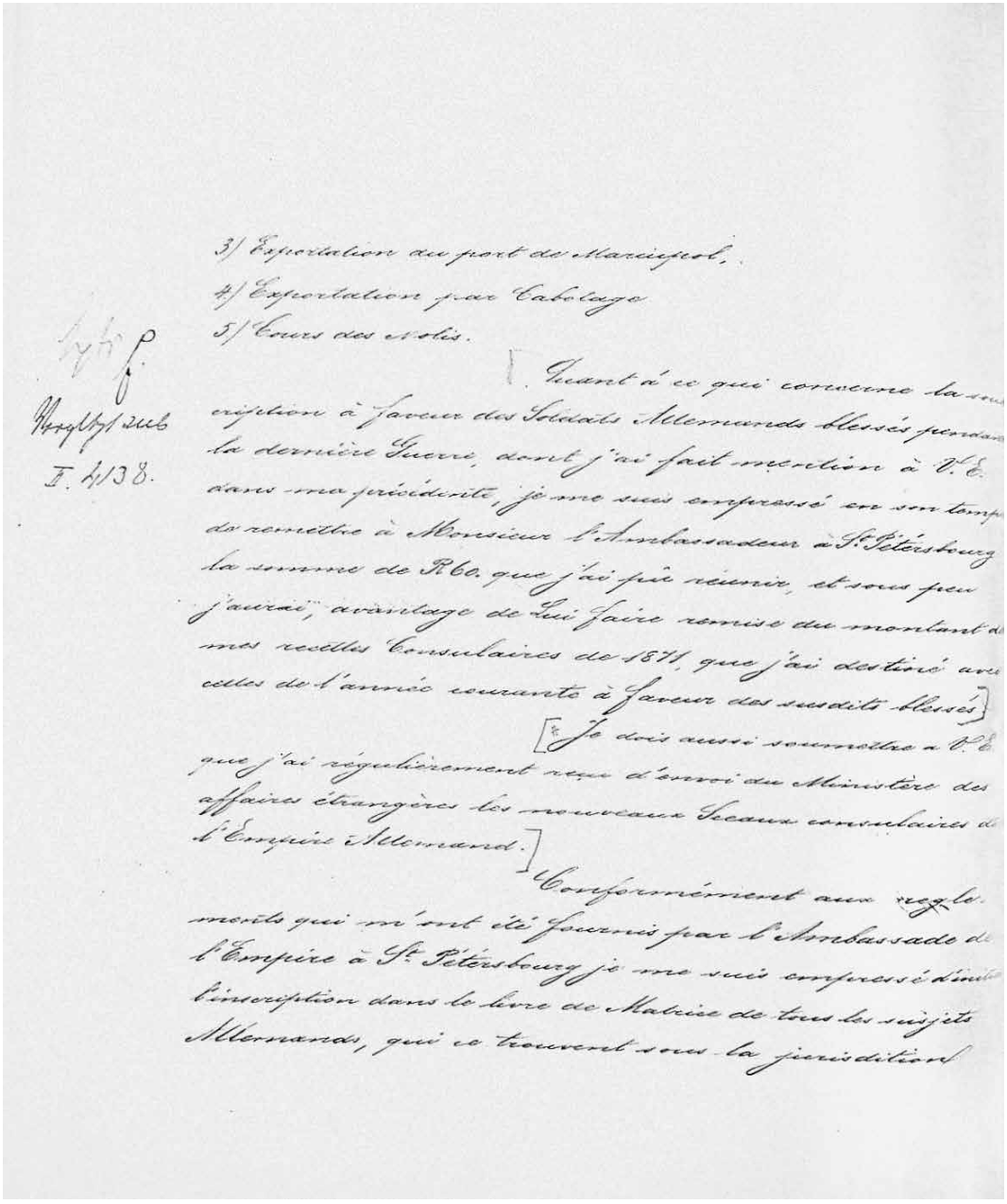
5 Ouv.

Excellence!

J'ai l'honneur de confirmer à
V.E. la lettre du 4/16 Janvier de l'année qui vient de
s'écouler, par laquelle j'accompagnais à V.E. les
Etats Consulaires de 1870.

Par la présente j'ai l'honneur
de soumettre à V.E. ceux de 1871 qui sont les suivants:
1) Etat du mouvement des Navires sous Pavillon Na-
tional dans mon port.
2) Etat des Navires sous Pavillon étranger qui ont visité mon
port.

[A Son Excellence
Monsieur le Prince de Bismarck Schönhausen
Chancelier de l'Empire et Ministre des Affaires Etrangères
etc. etc. etc.
Berlin]

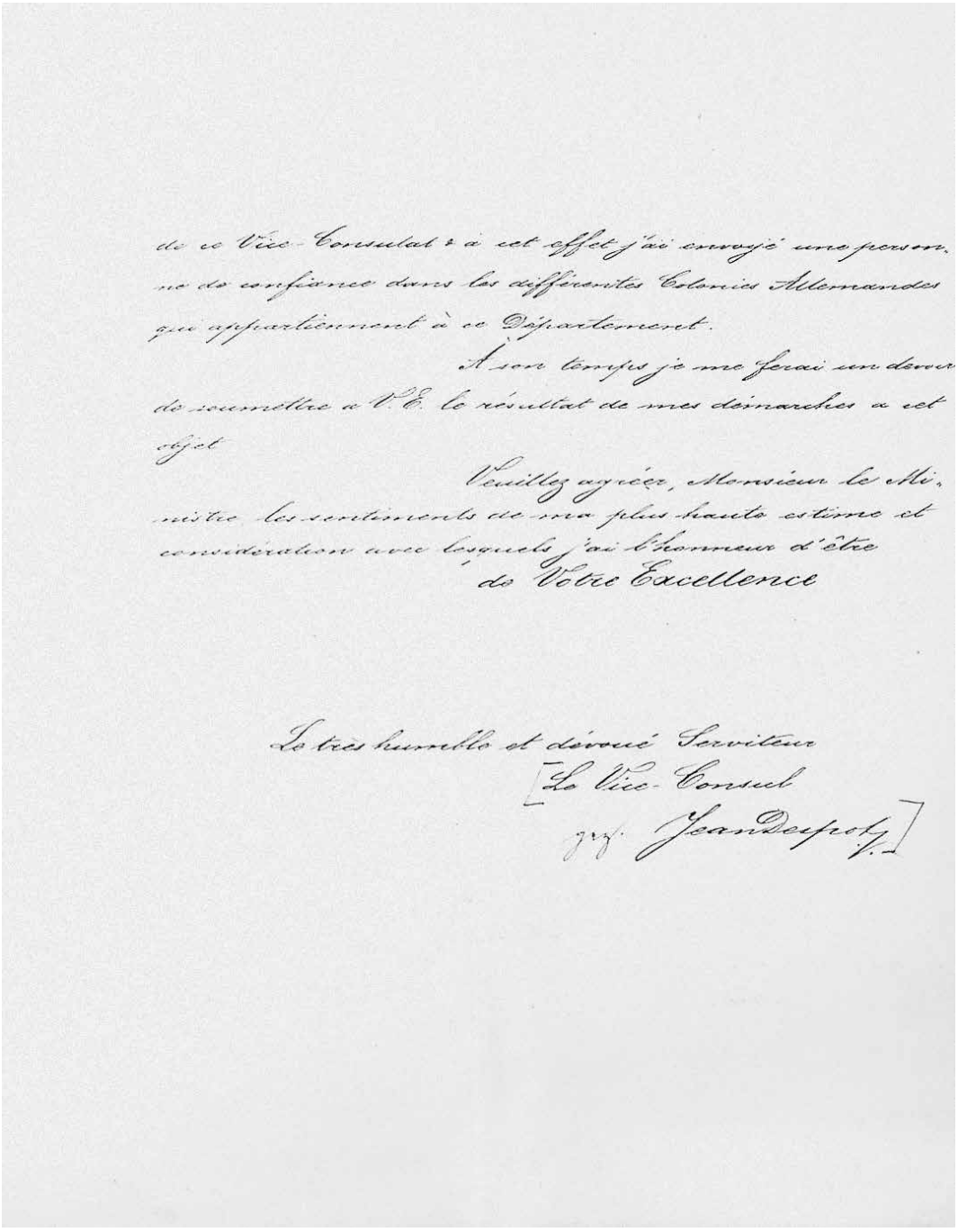

3/ Exportation au port de Mariupol.
4/ Exportation par Cabotage
5/ Cours des Navlis.

Quant à ce qui concerne la souscription à faveur des Soldats Allemands blessés pendant la dernière Guerre, dont j'ai fait mention à V.E. dans ma précédente, je me suis empressé en son temps de remettre à Monsieur l'Ambassadeur à St. Pétersbourg la somme de R 60. que j'ai pû réunir, et sous peu j'aurai, avantage de Lui faire remise du montant de mes recettes Consulaires de 1871, que j'ai destiné avec celles de l'année courante à faveur des susdits blessés.

Je dois aussi soumettre à V.E. que j'ai régulièrement reçu d'envoi du Ministère des affaires étrangères les nouveaux Sceaux consulaires de l'Empire Allemand.

Conformément aux ~~reg~~ lements qui m'ont été fournis par l'Ambassade de l'Empire à St. Pétersbourg je me suis empressé d'ouvrir l'inscription dans le livre de Matrice de tous les sujets Allemands, qui se trouvent sous la juridiction

de ce Vice-Consulat ; à cet effet j'ai envoyé une personne de confiance dans les différentes Colonies Allemandes qui appartiennent à ce Département.

A son temps je me ferai un devoir de soumettre à V. E. le résultat de mes démarches à cet égard

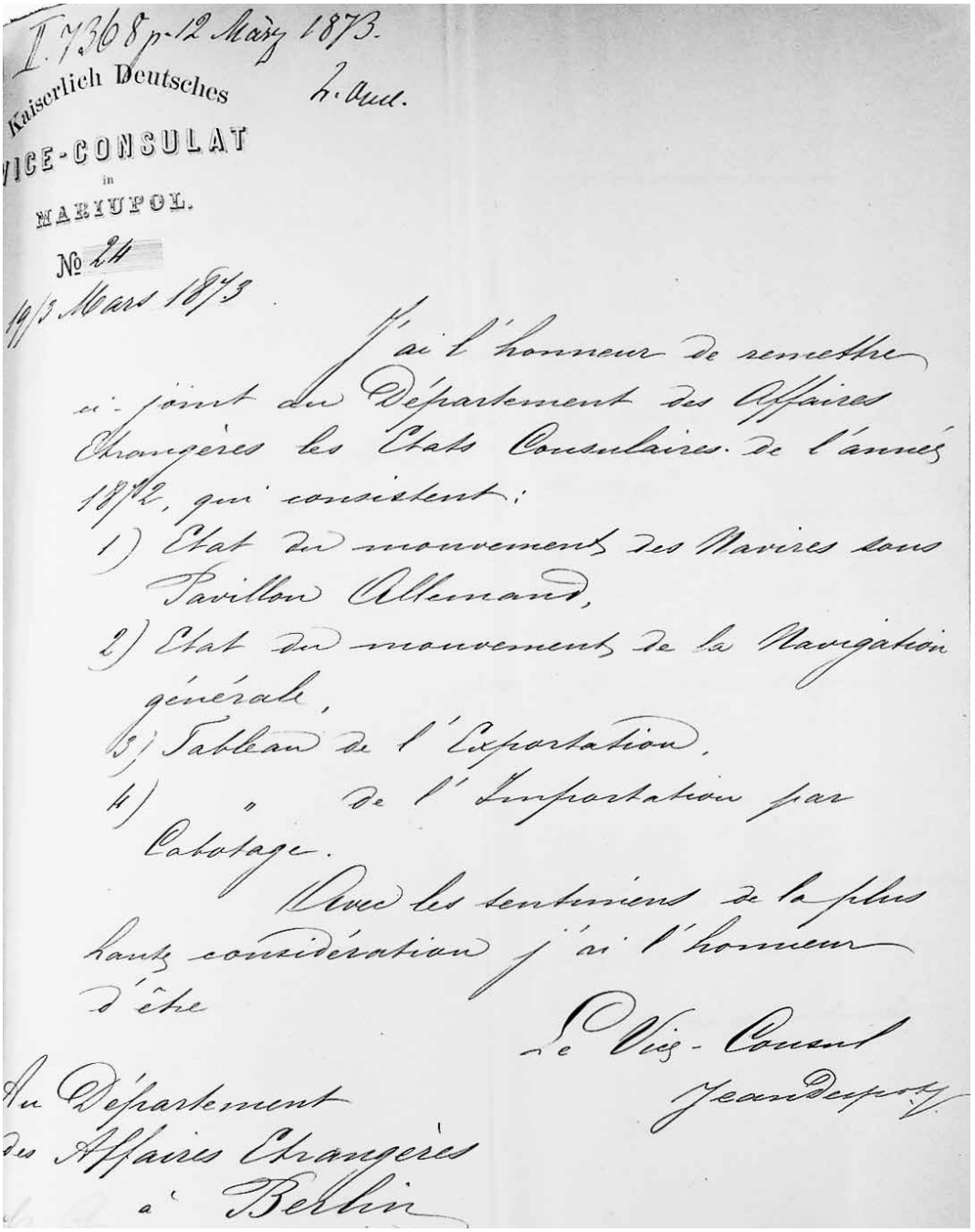
Veuillez agréer, Monsieur le Ministre les sentiments de ma plus haute estime et considération avec lesquels j'ai l'honneur d'être

de Votre Excellence

Le très humble et dévoué Serviteur

[Le Vice-Consul

gr. Jean Deproty]

I. 7368 p. 12 März 1873.
Kaiserlich Deutsches
VICE-CONSULAT
in
MARIUPOL.
№ 24
19/3 Mars 1873.

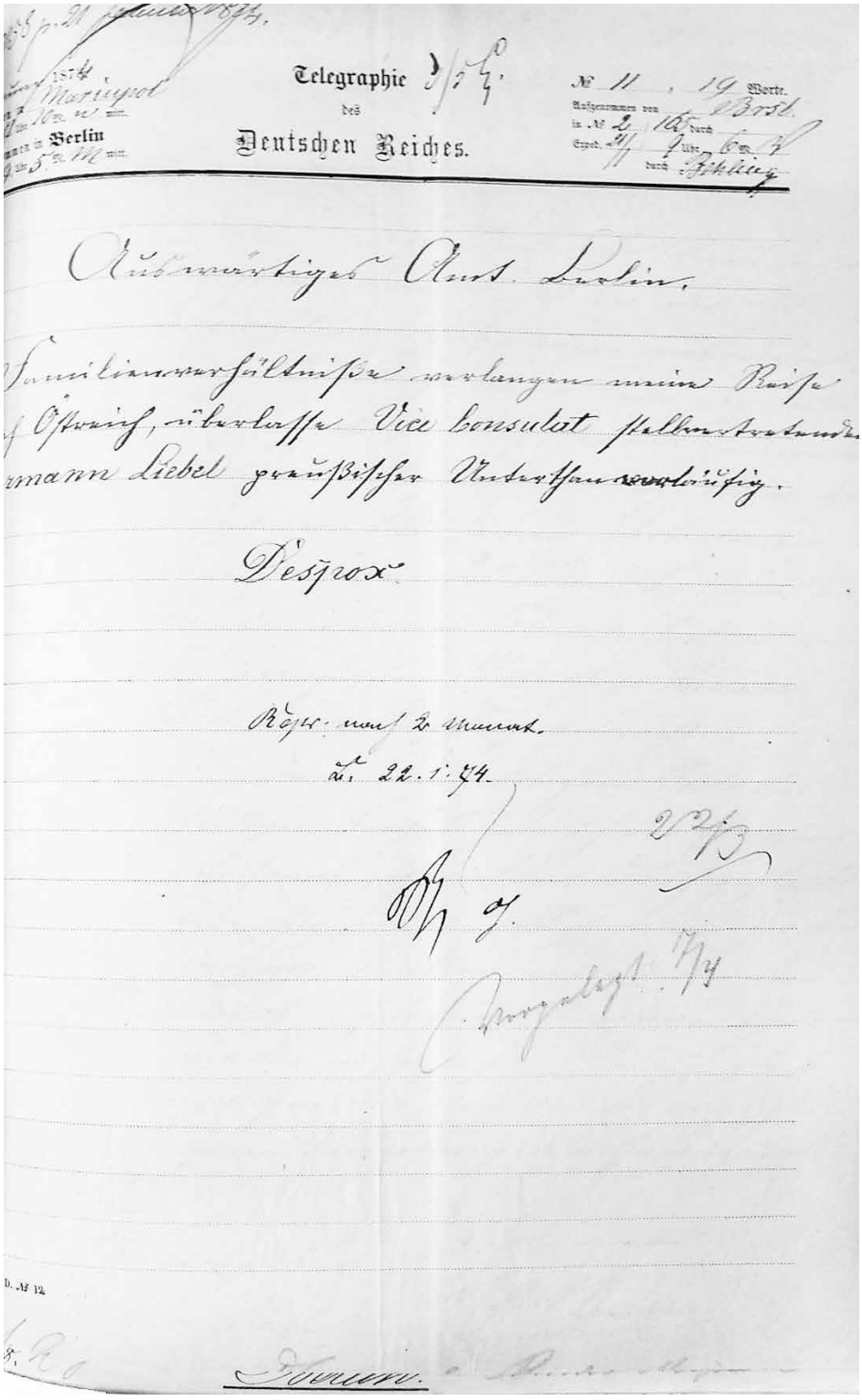
J'ai l'honneur de remettre ci-joint au Département des Affaires Etrangères les Etats Consulaires de l'année 1872, qui consistent:

1) Etat du mouvement des Navires sous Pavillon Allemand,
2) Etat du mouvement de la Navigation générale,
3) Tableau de l'Exportation,
4) " de l'Importation par Cabotage.

Avec les sentiments de la plus haute considération j'ai l'honneur d'être

Le Vice-Consul
Jean Deputy

Au Département
des Affaires Etrangères
à Berlin

Telegraphie
des
Deutschen Reiches.

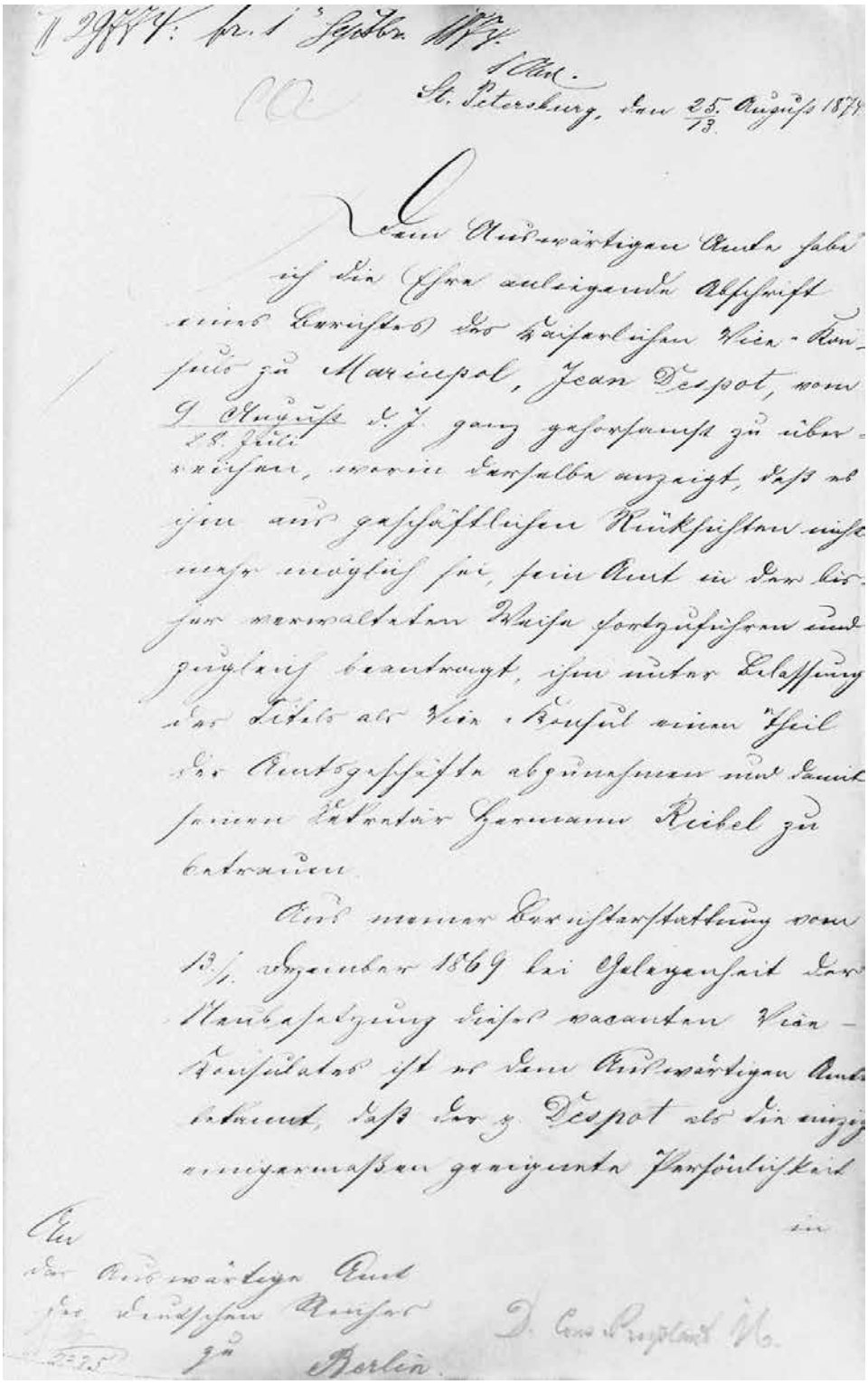
№ 11 . 19 Worte.
Aufgenommen von
in № 2 um 12 Uhr 15 durch
Exped. 21 um 1 Uhr 6 M. durch

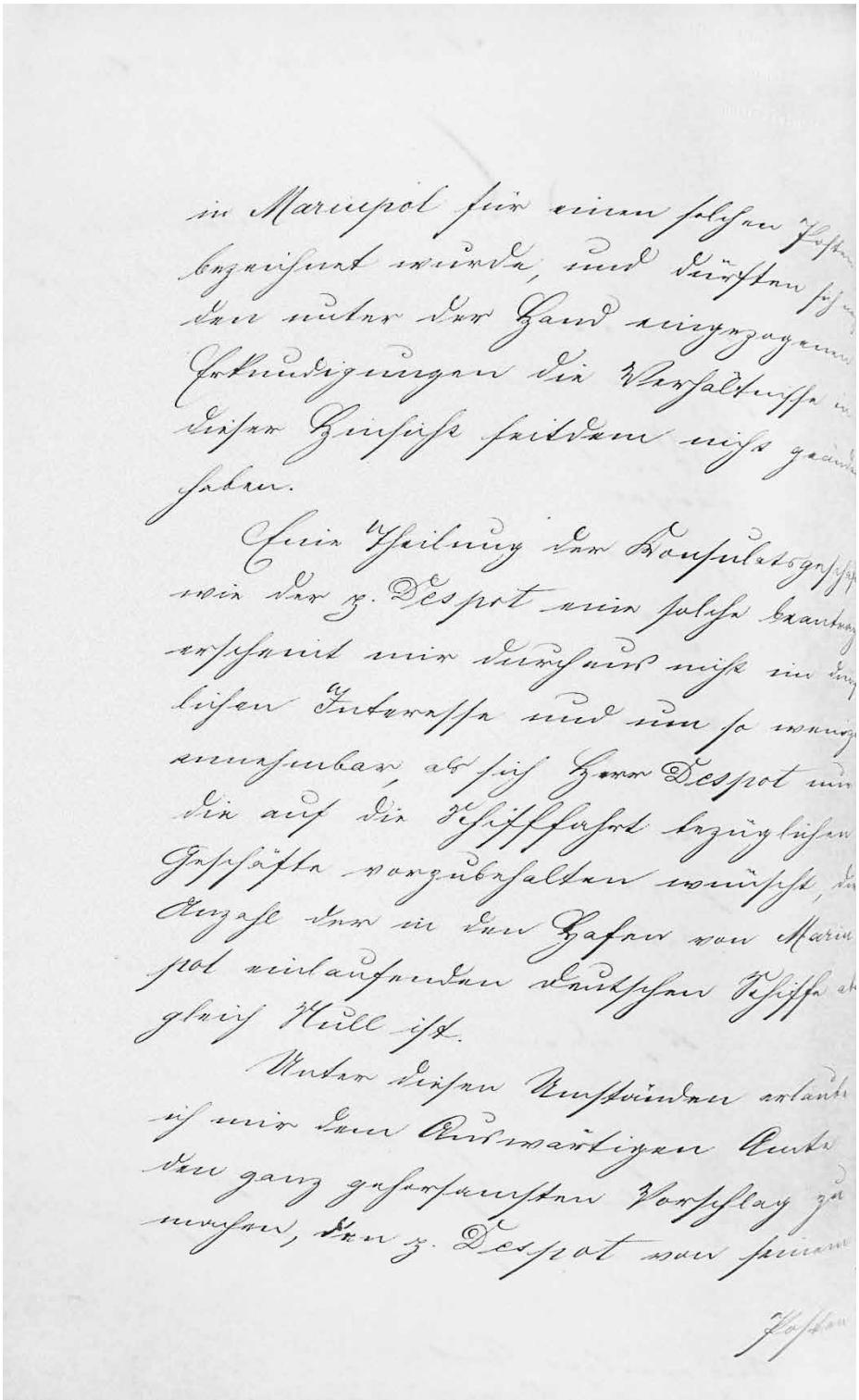
Auswärtiges Amt. Berlin.

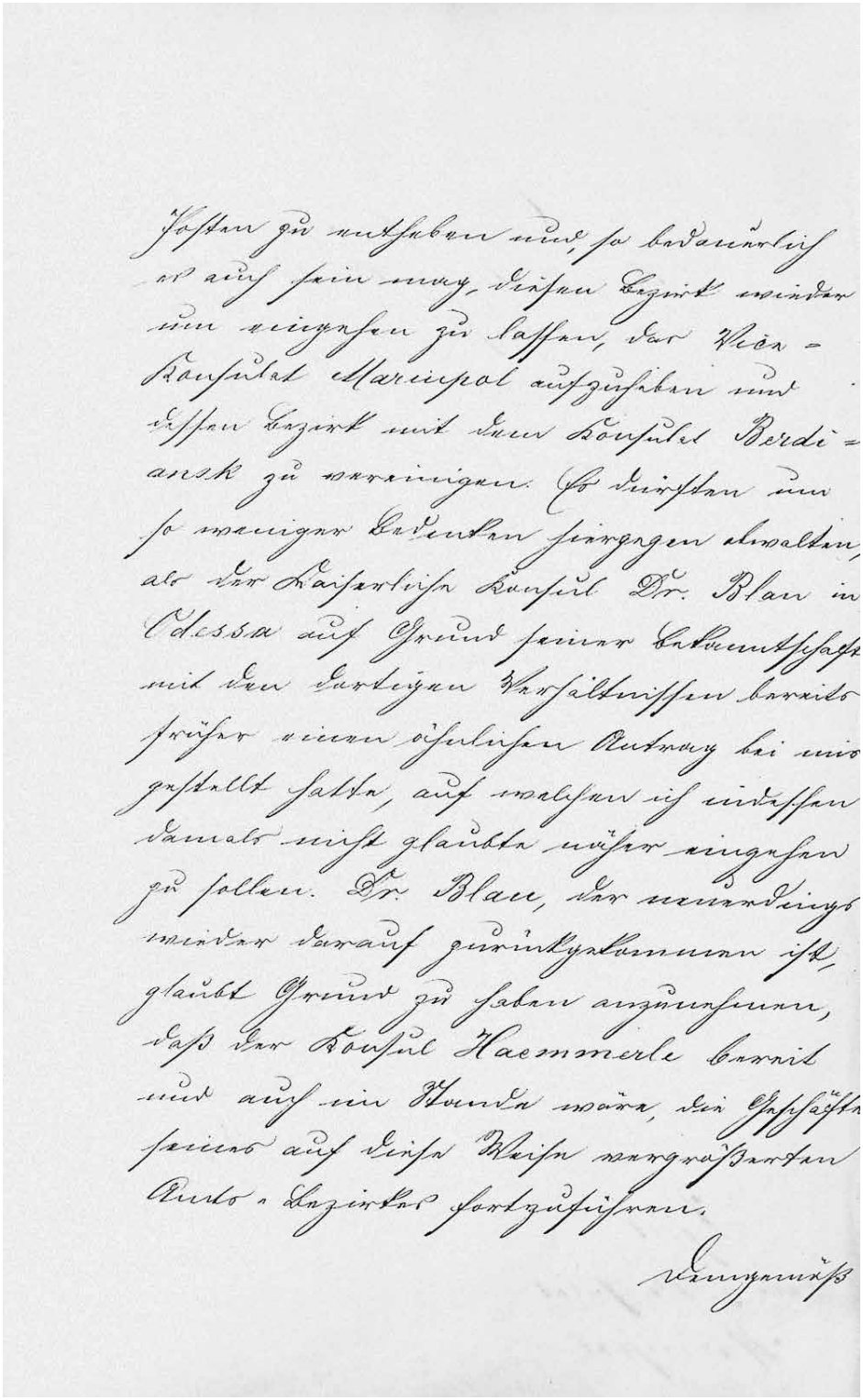
Familienverhältnisse verlangen mein Reise
Östreich, überlasse Vice consulat selbständ
mann Liebel gefälligster Unterstützung.

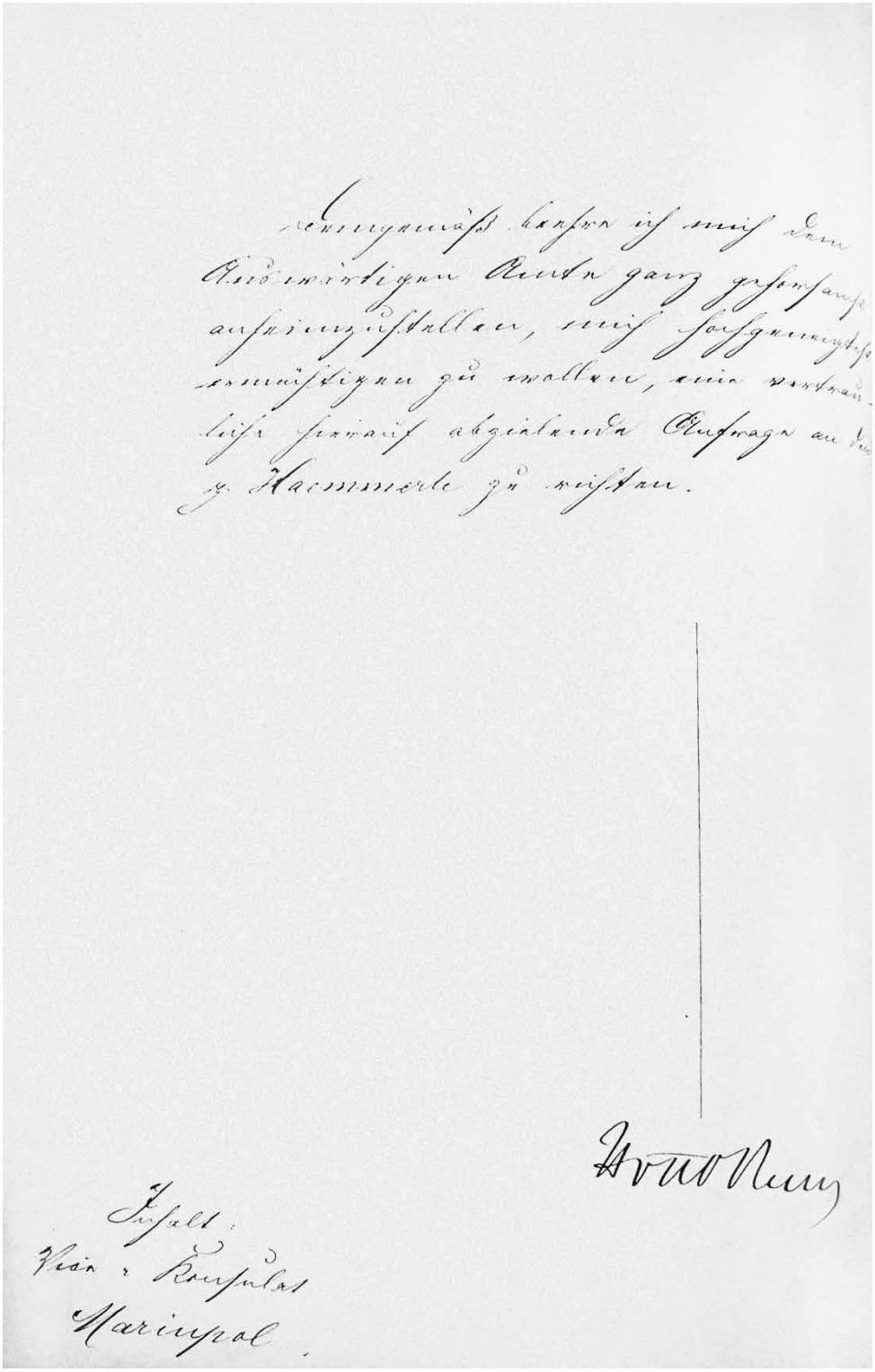
Despax.

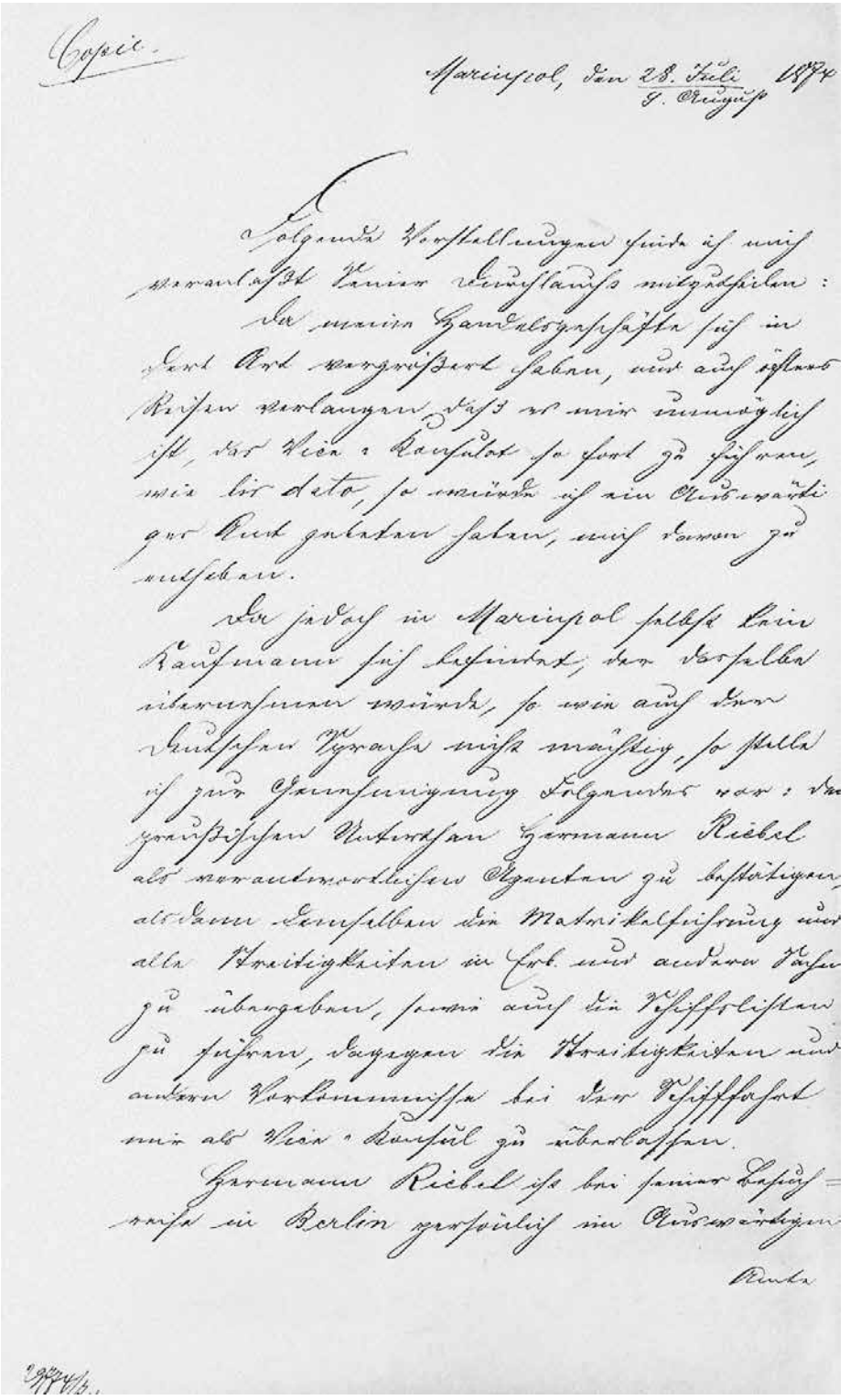
Reise: mit 2 Kinder.
d. 22. 1. 74.

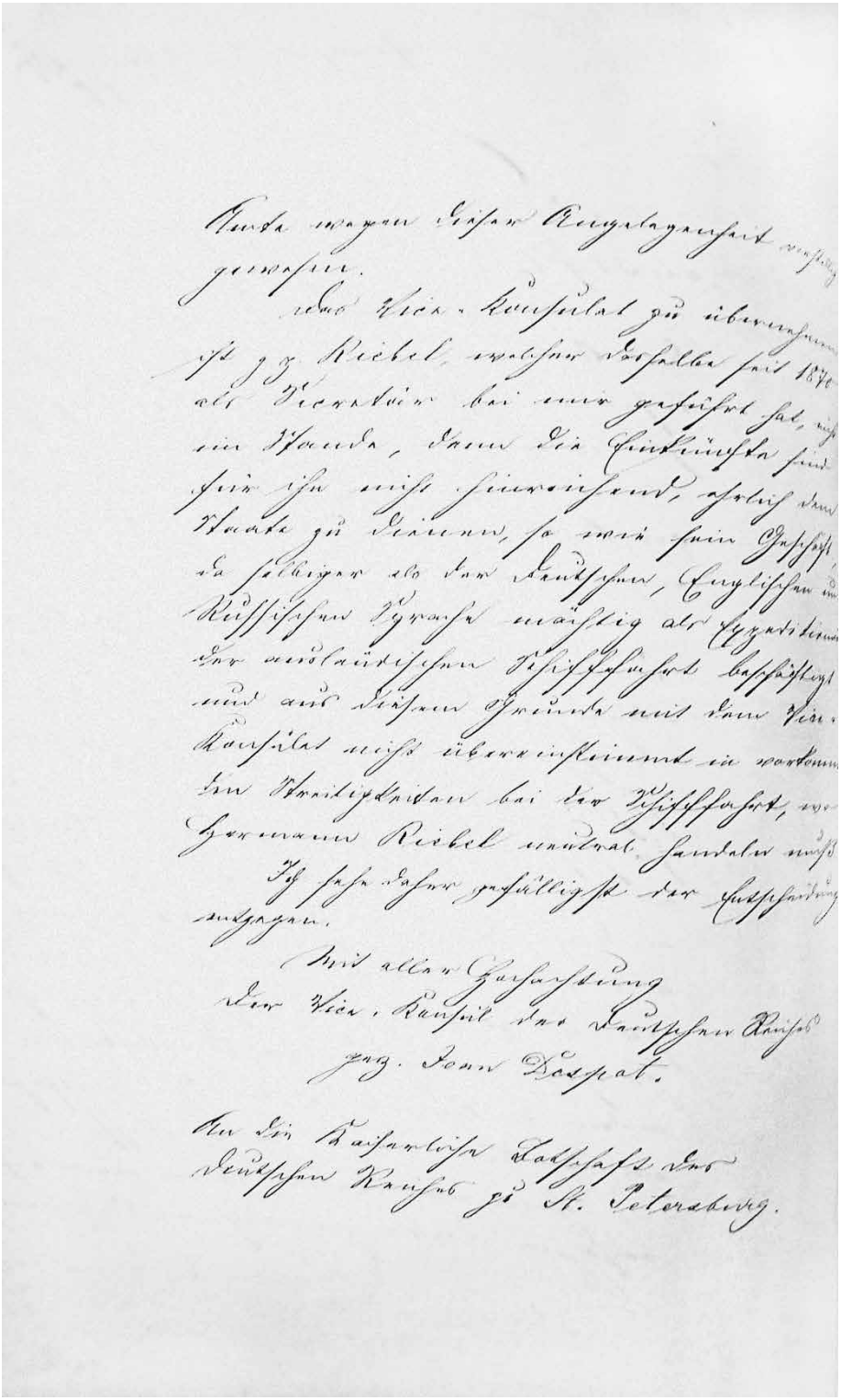

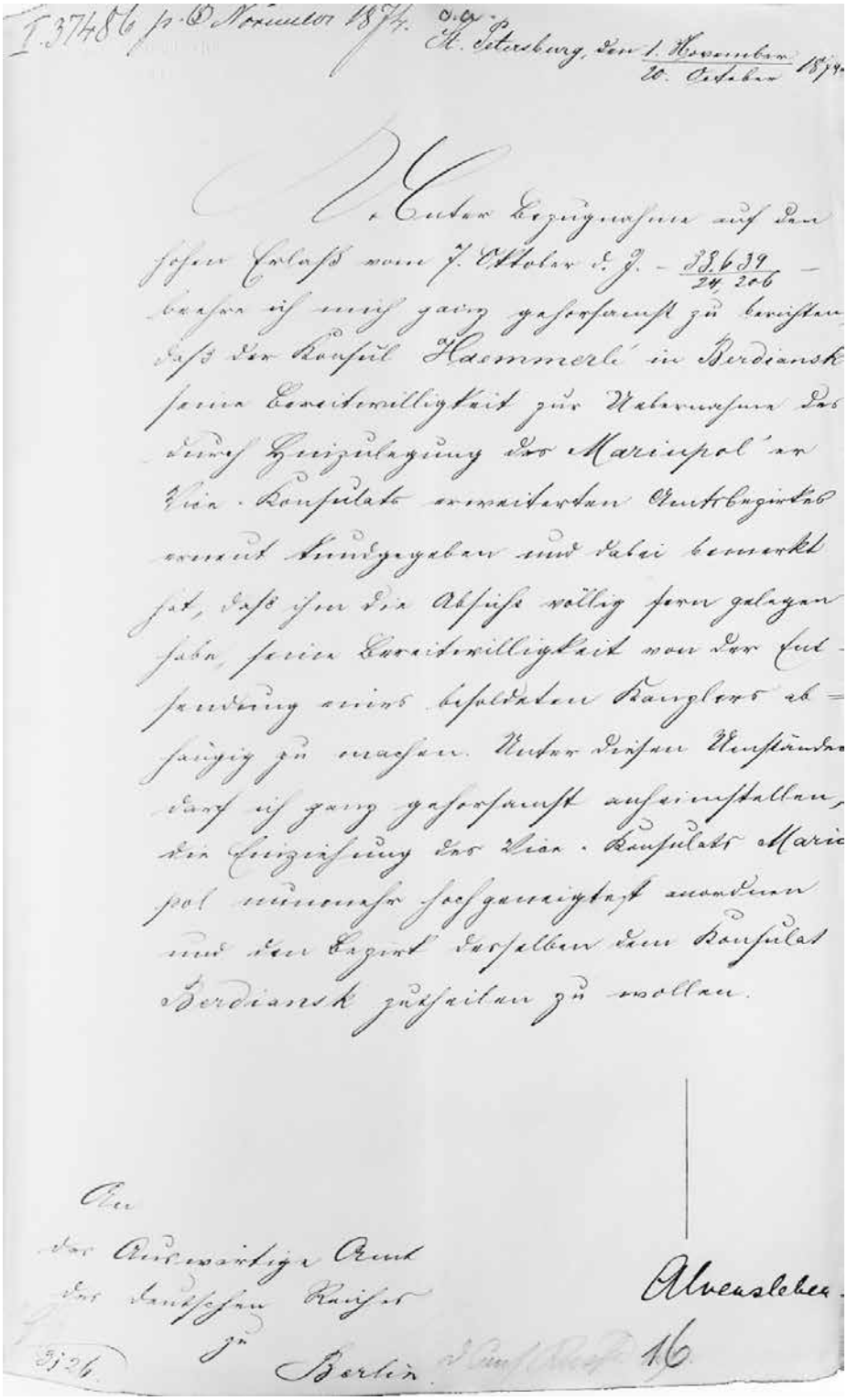

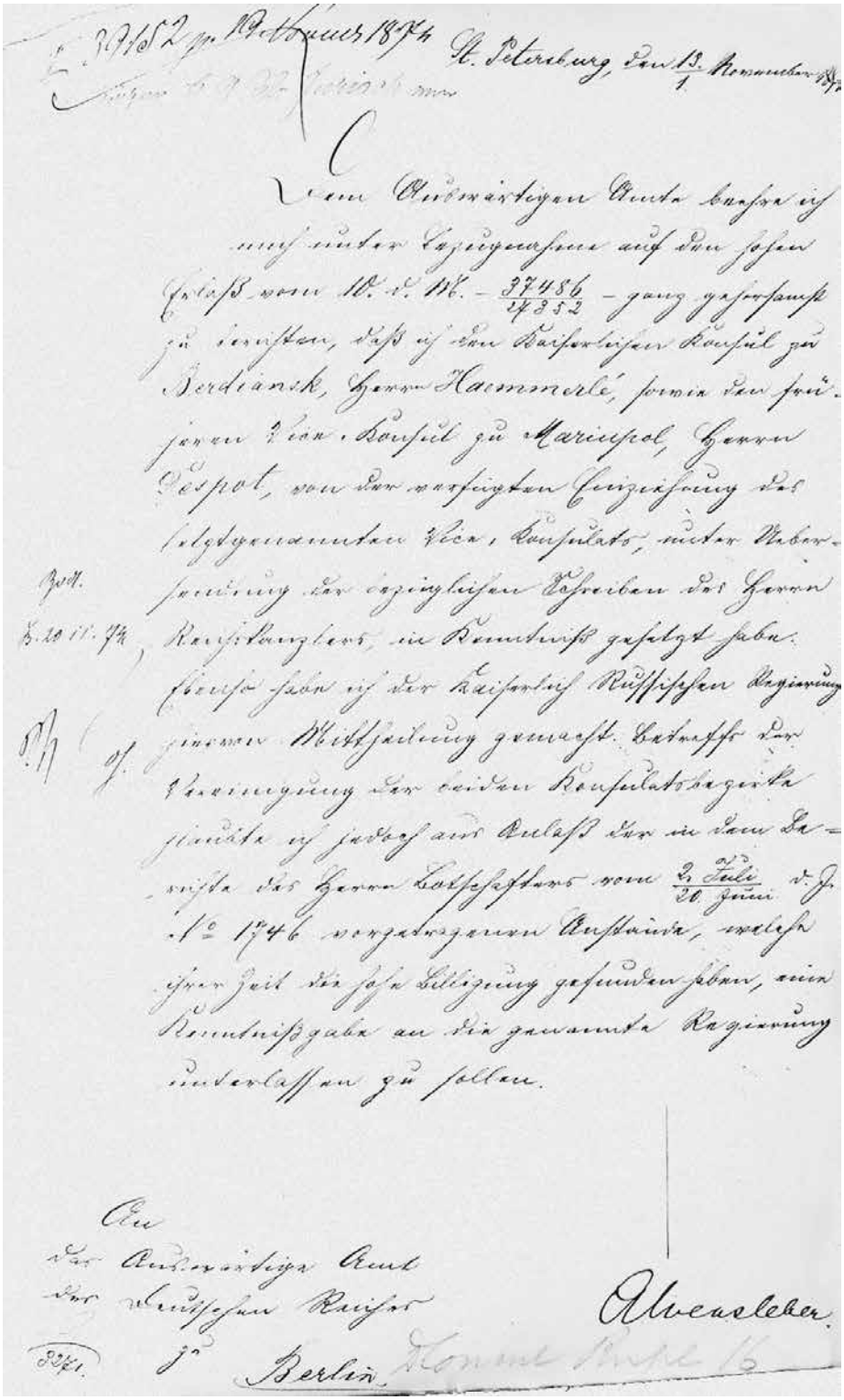

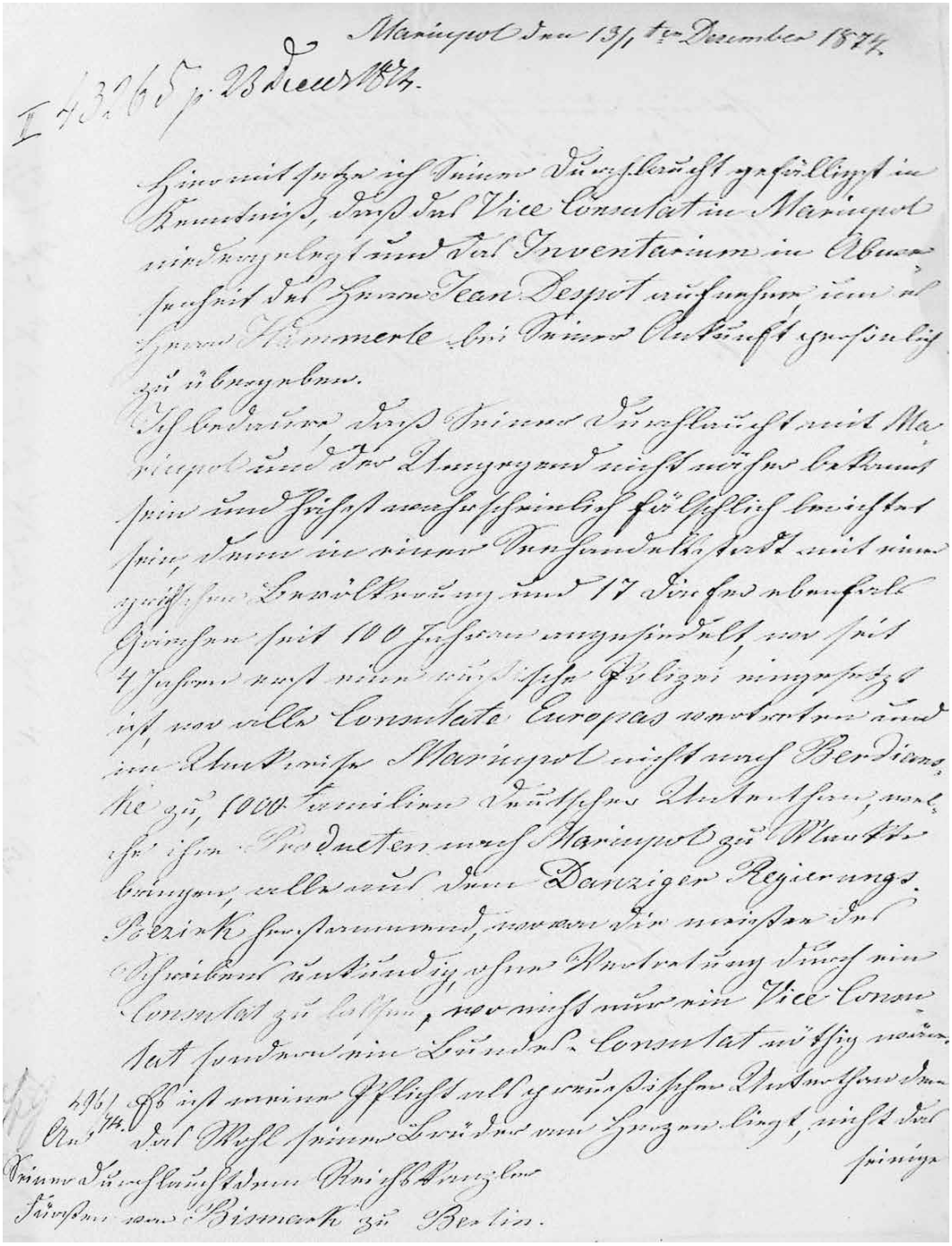

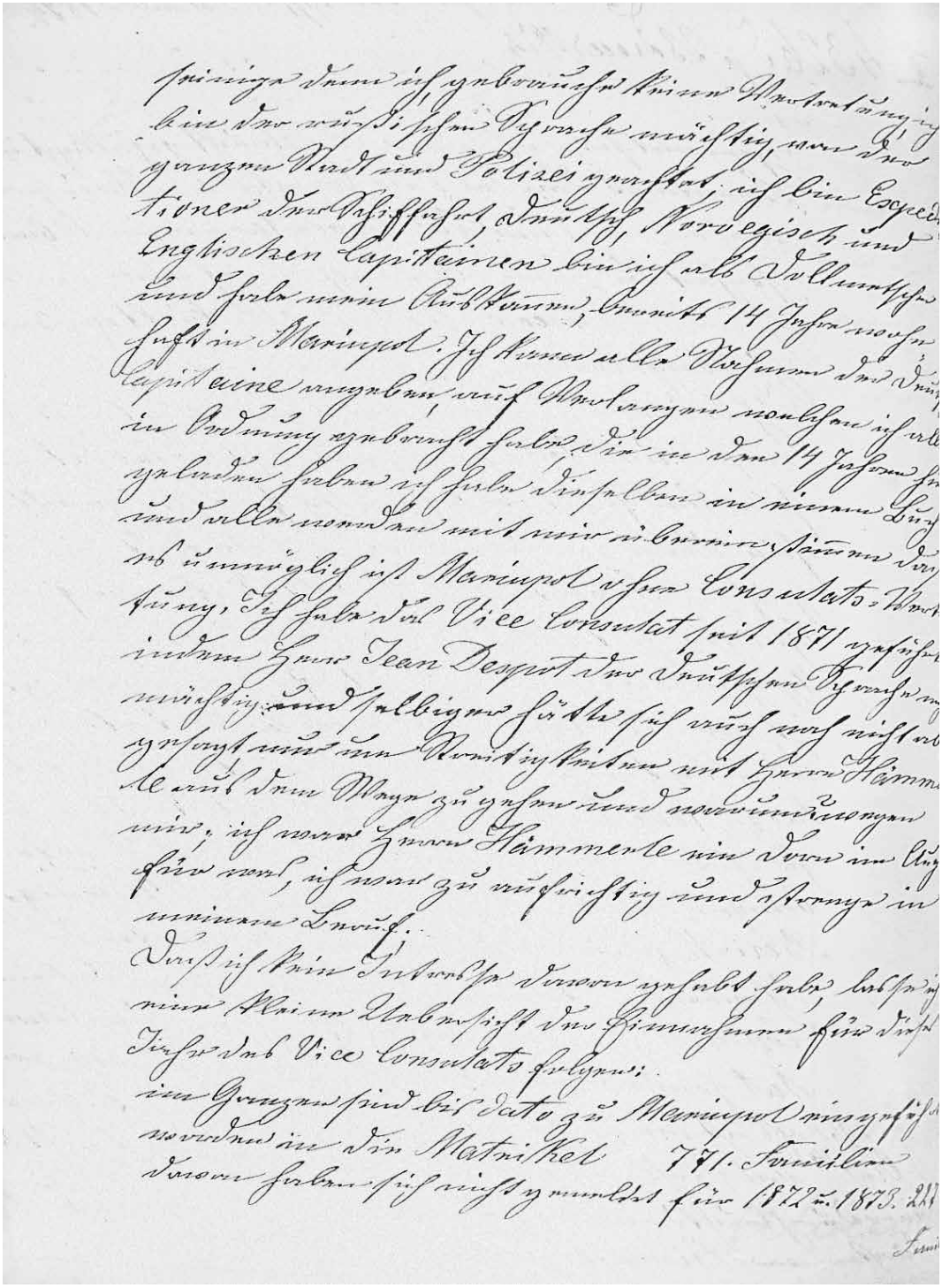

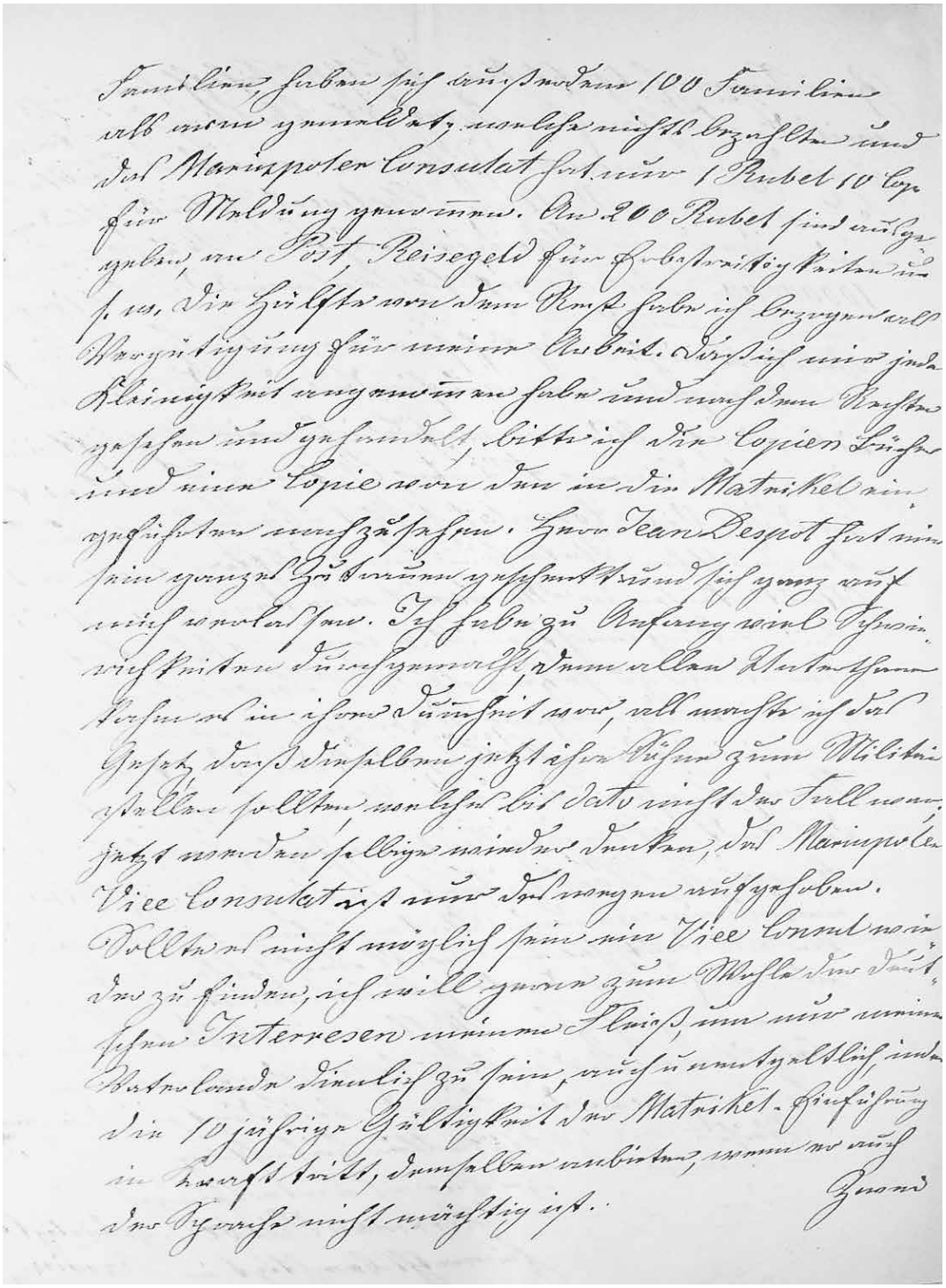

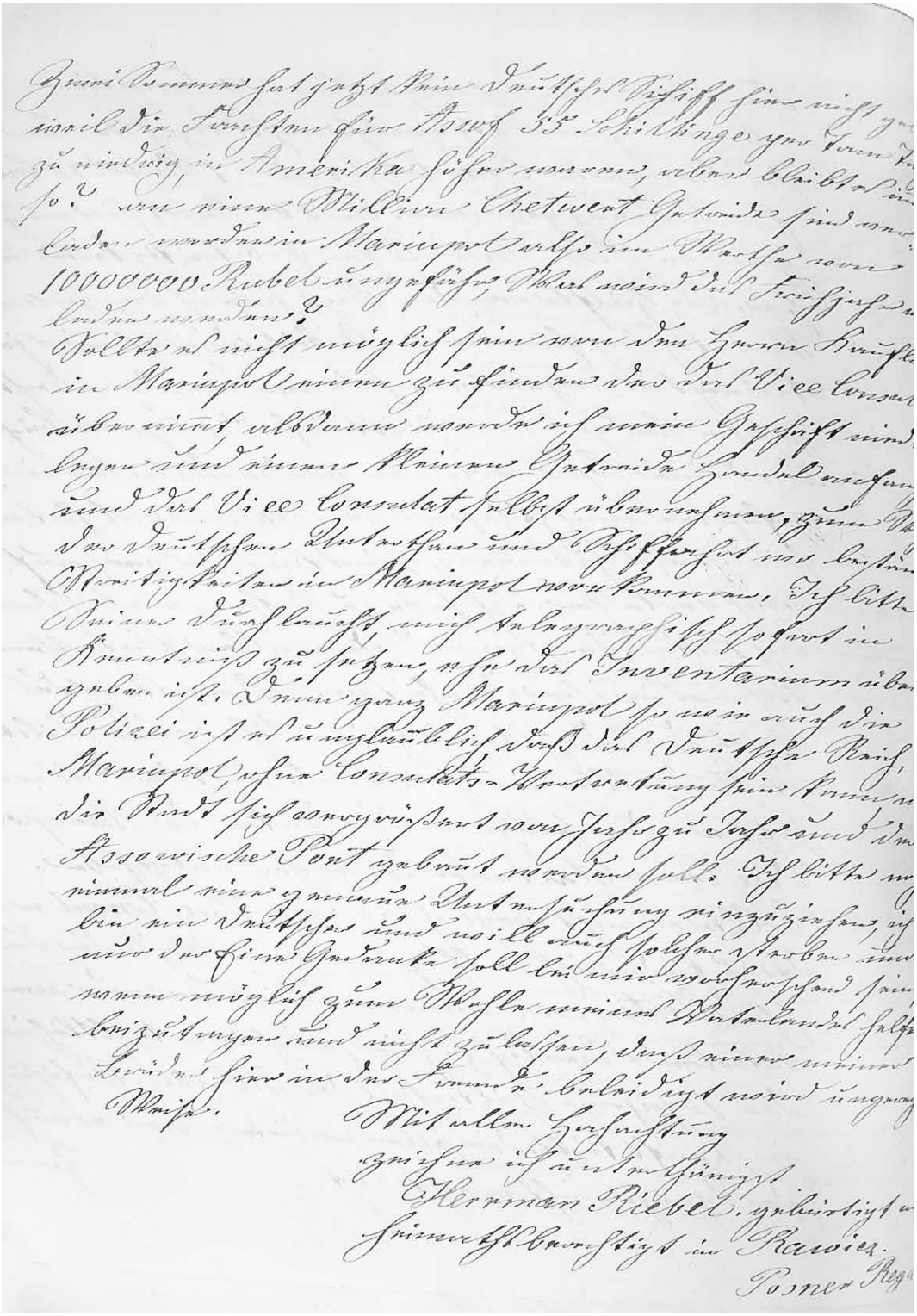

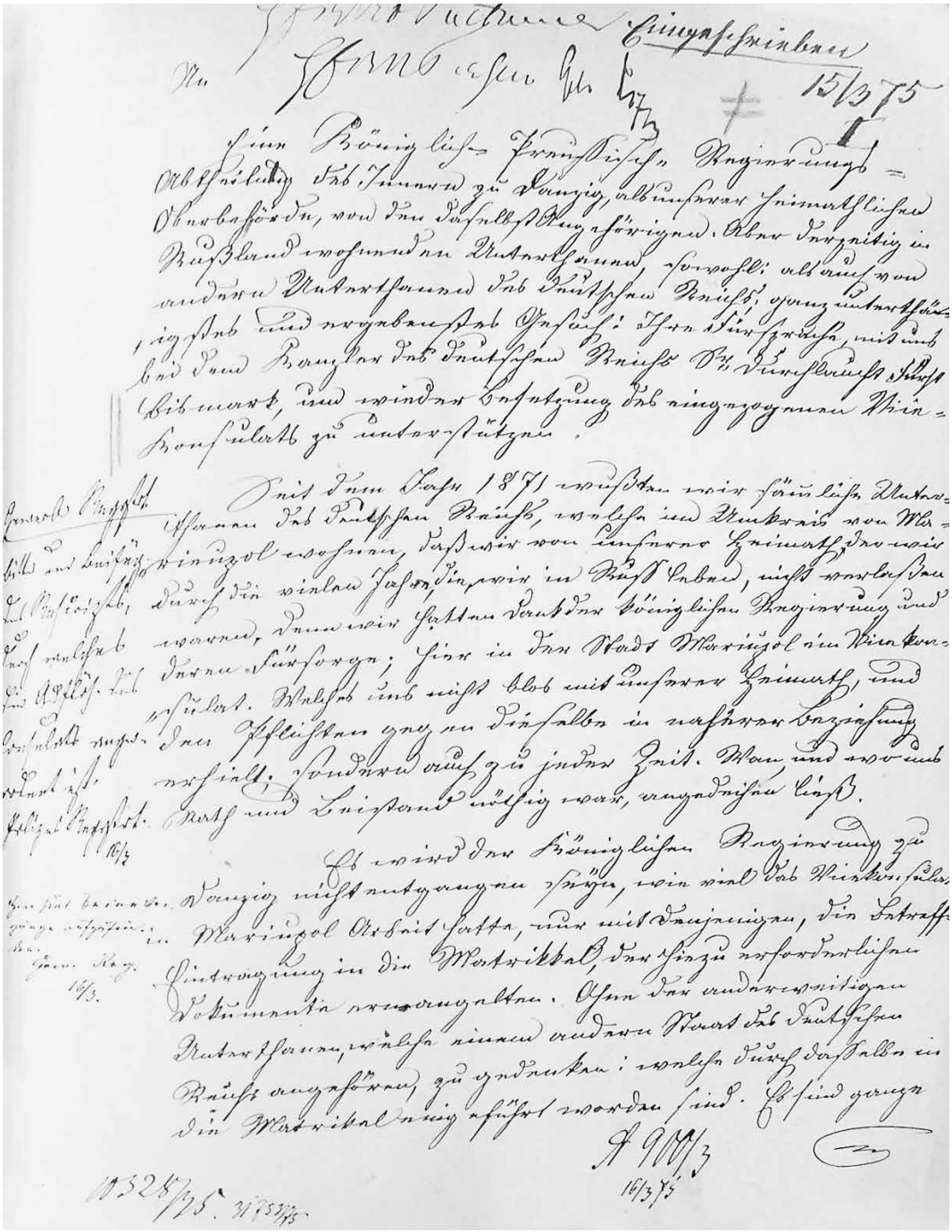

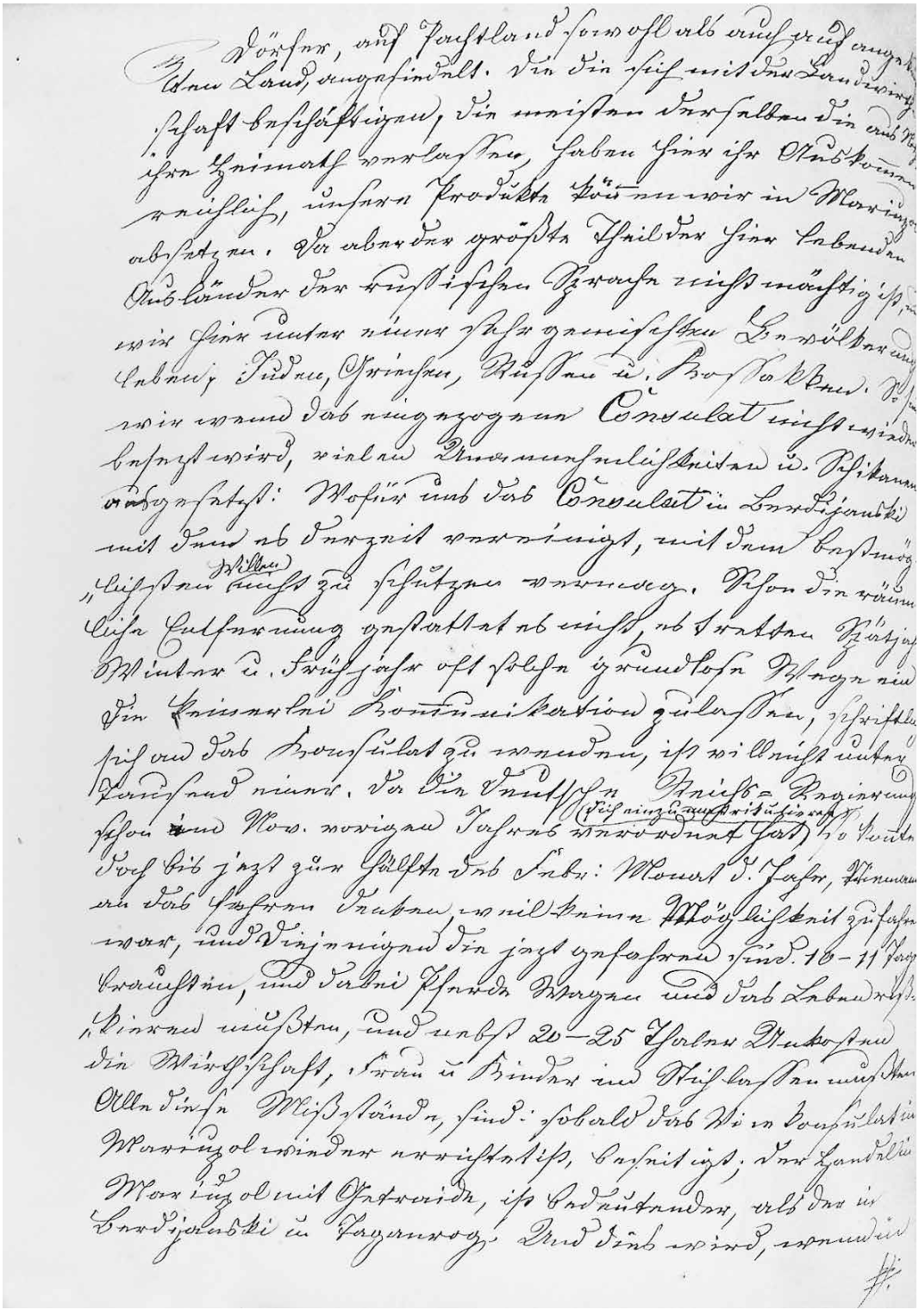

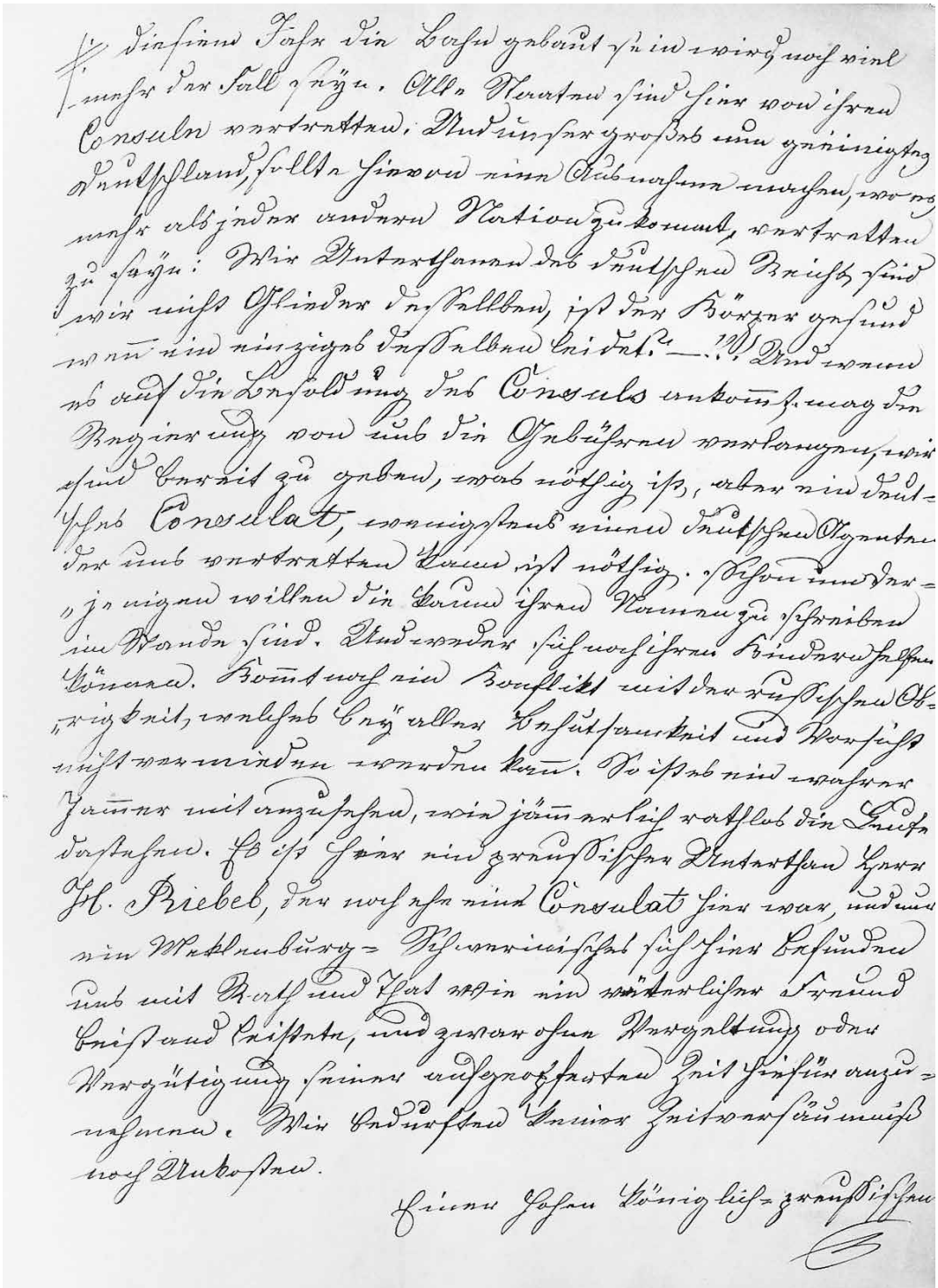

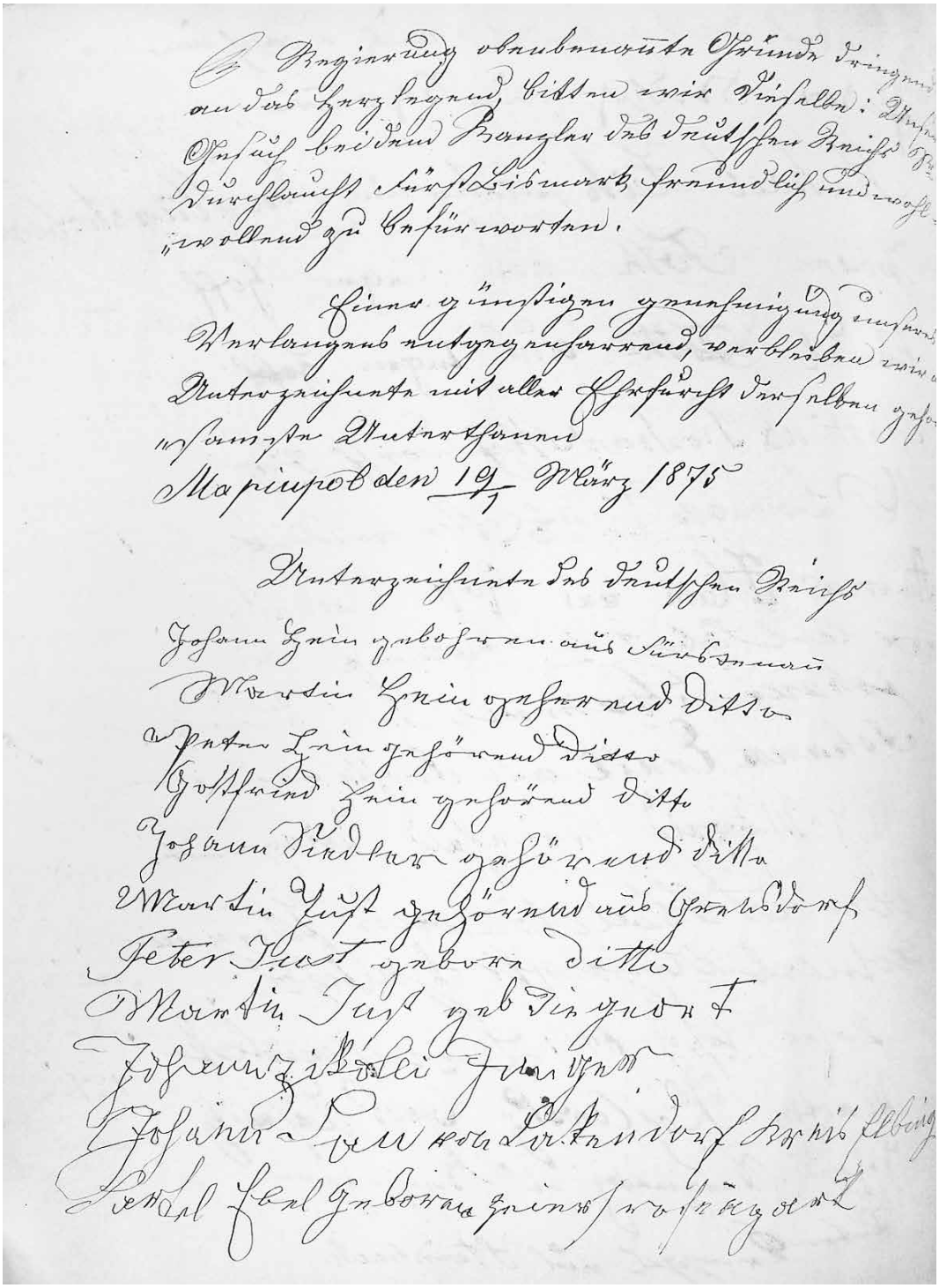

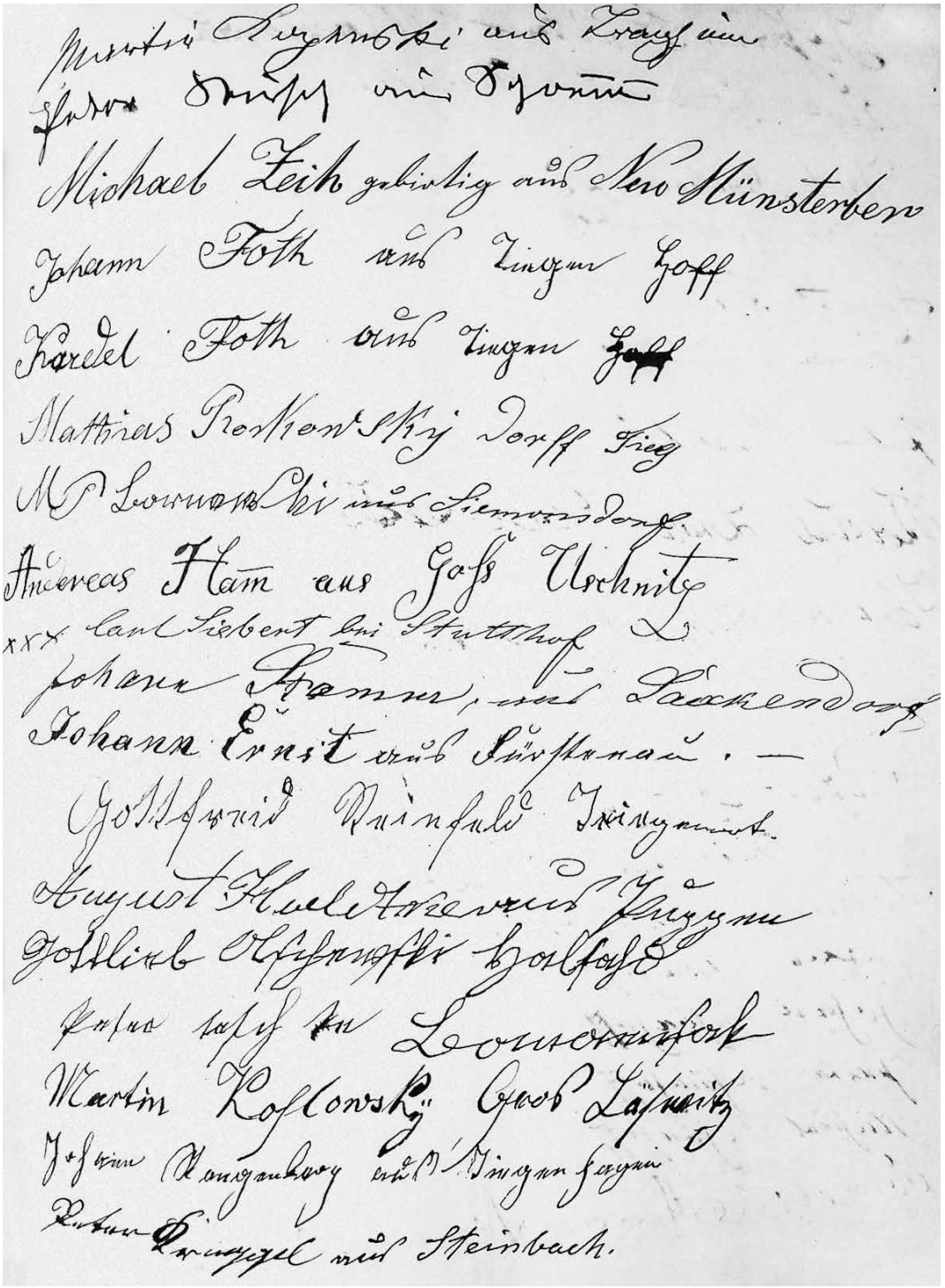

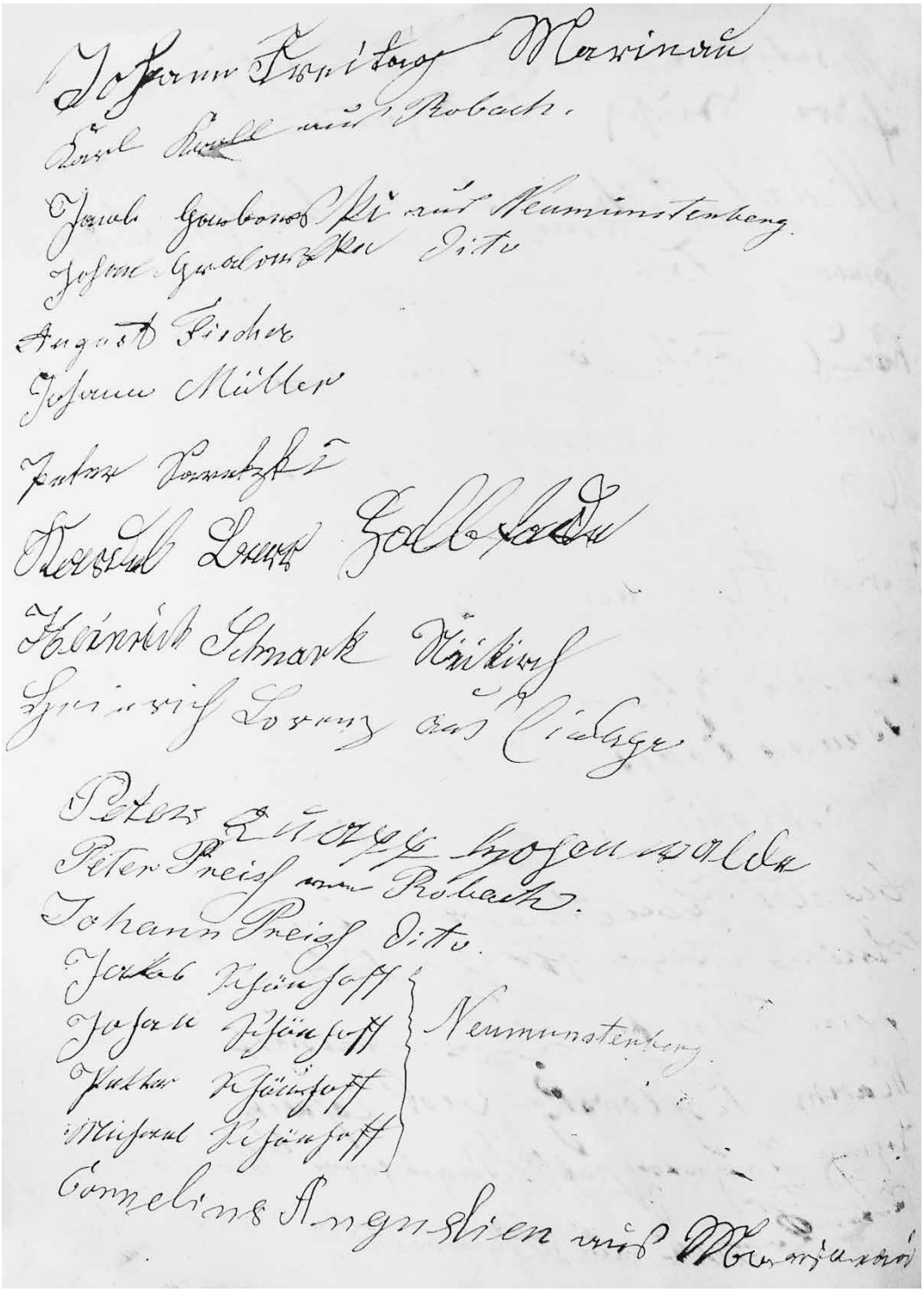

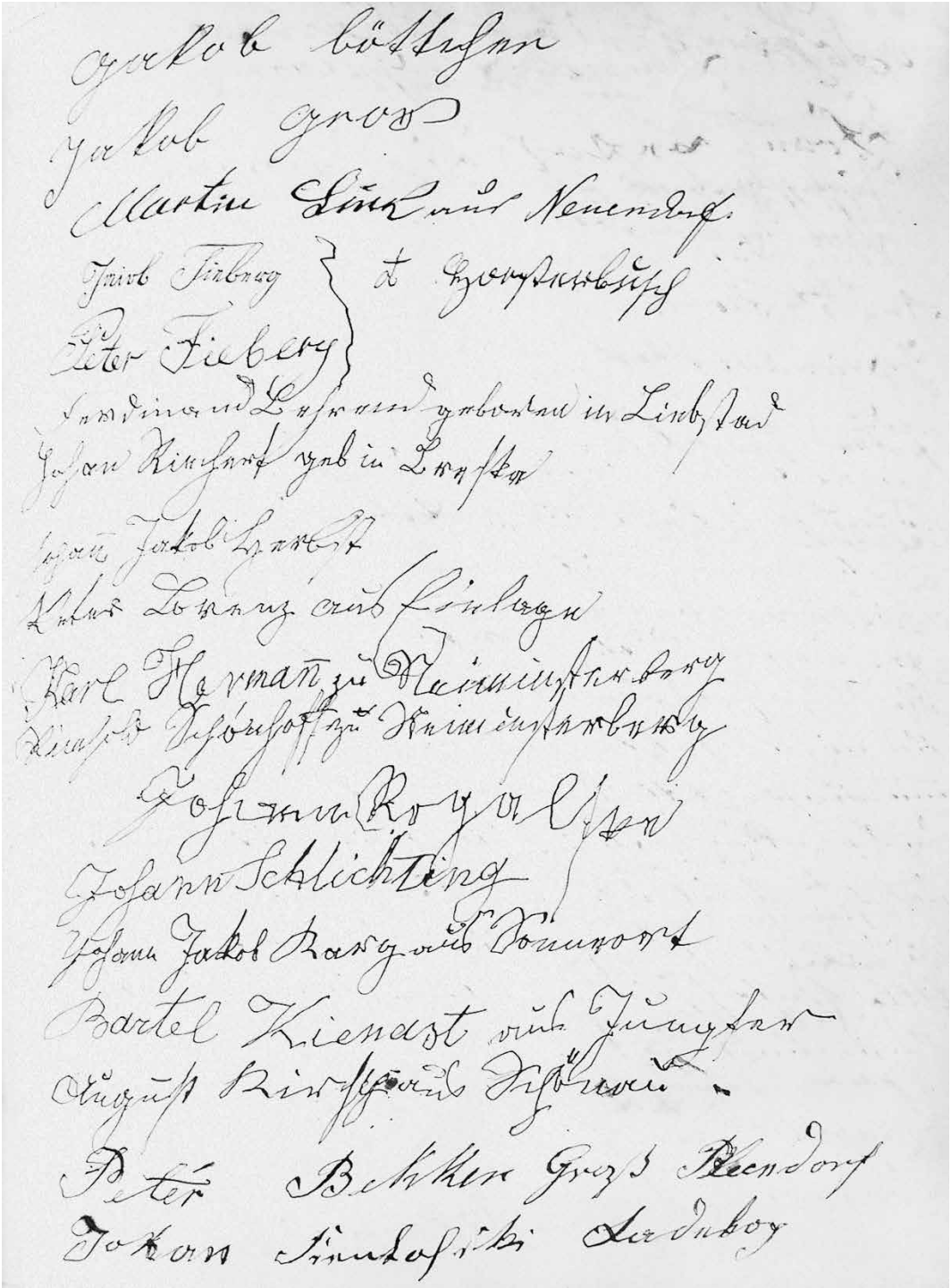

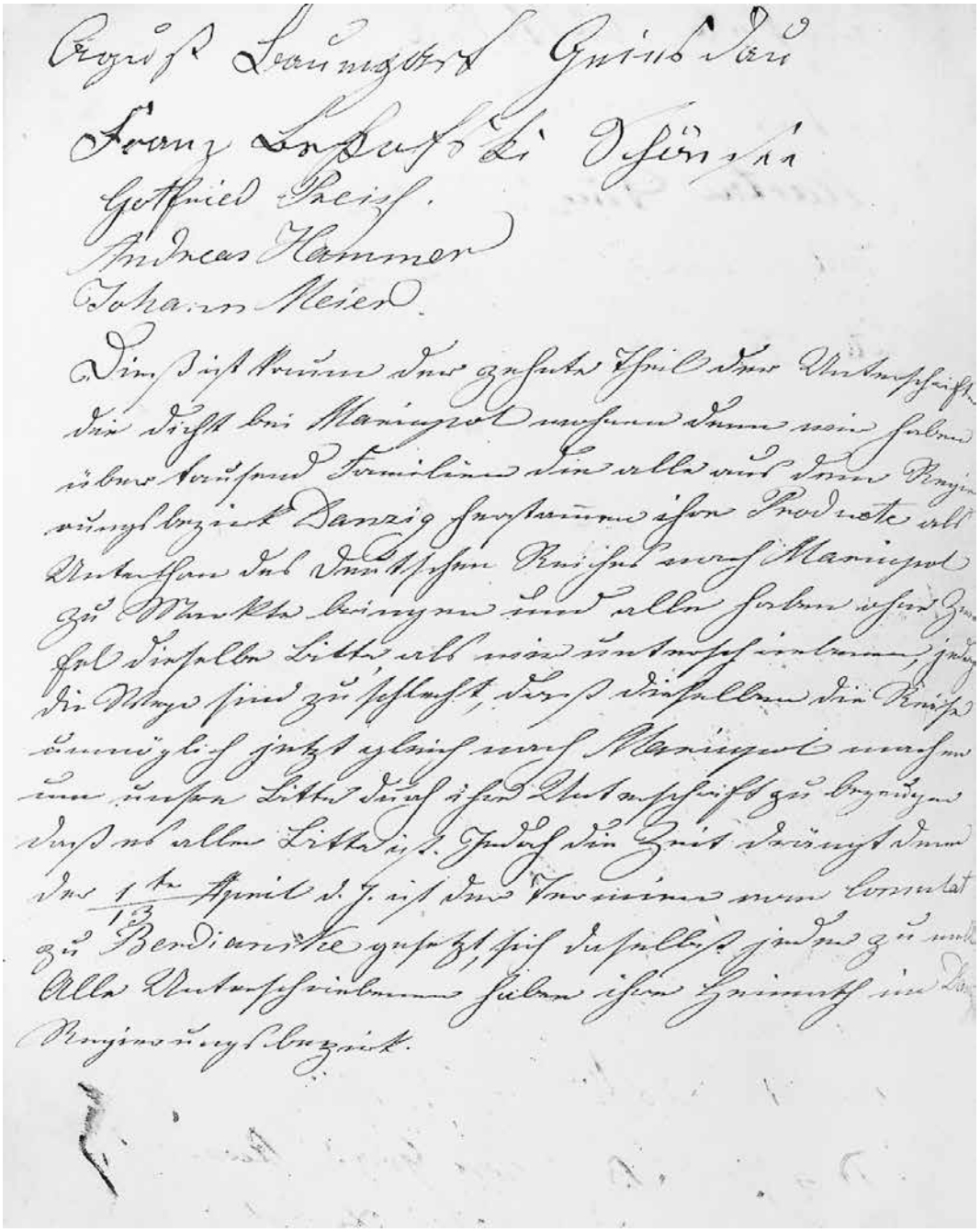

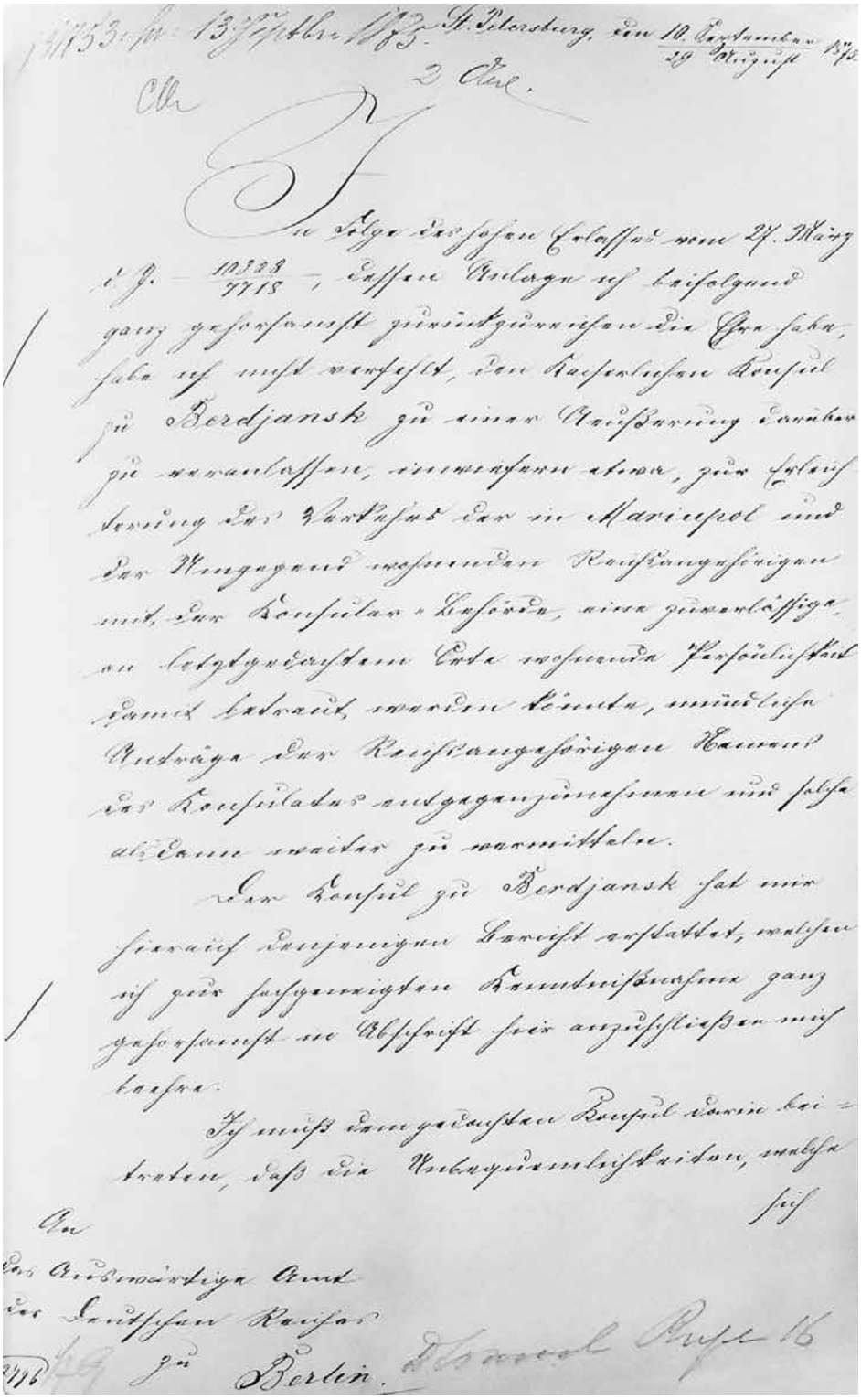

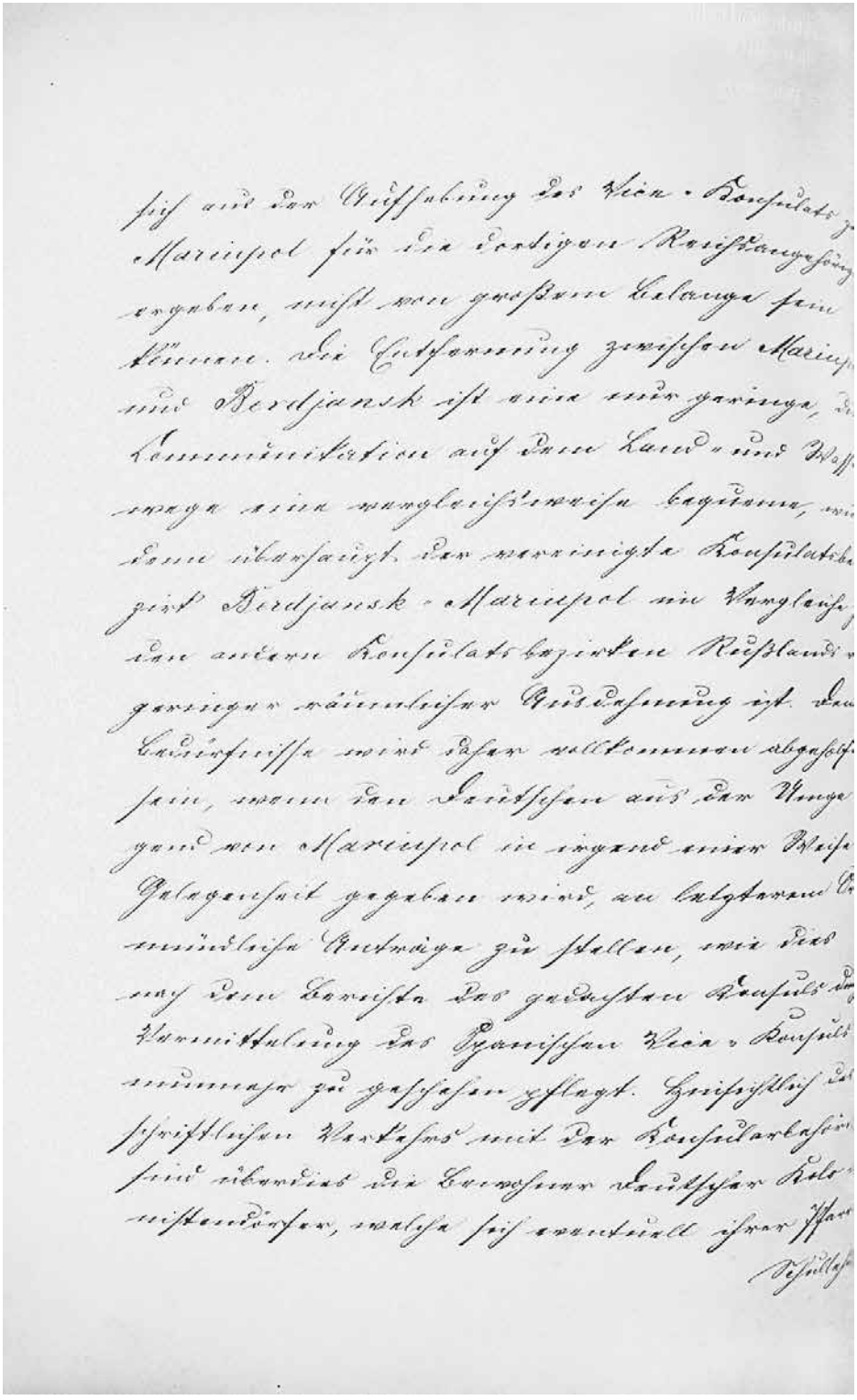

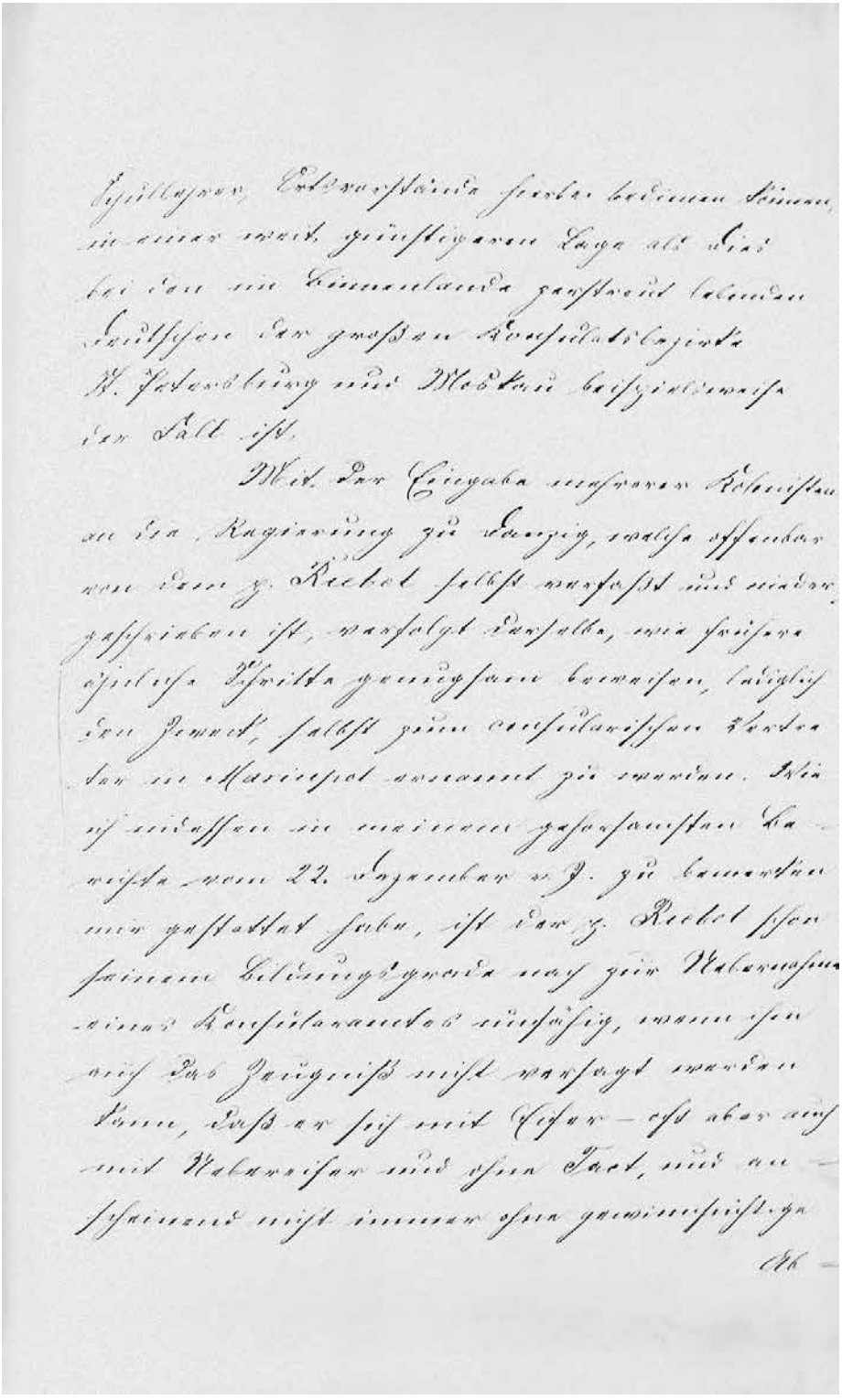

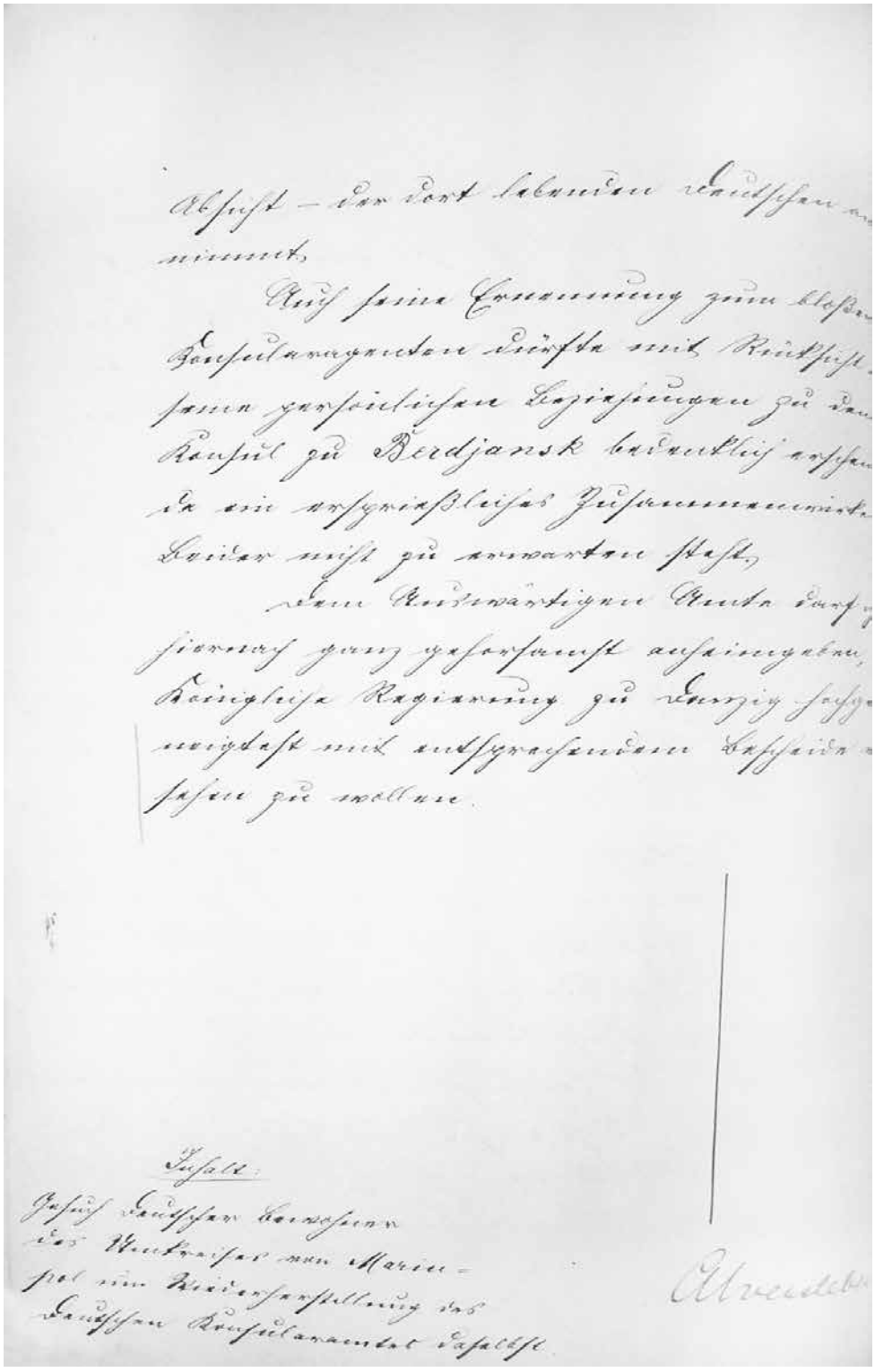

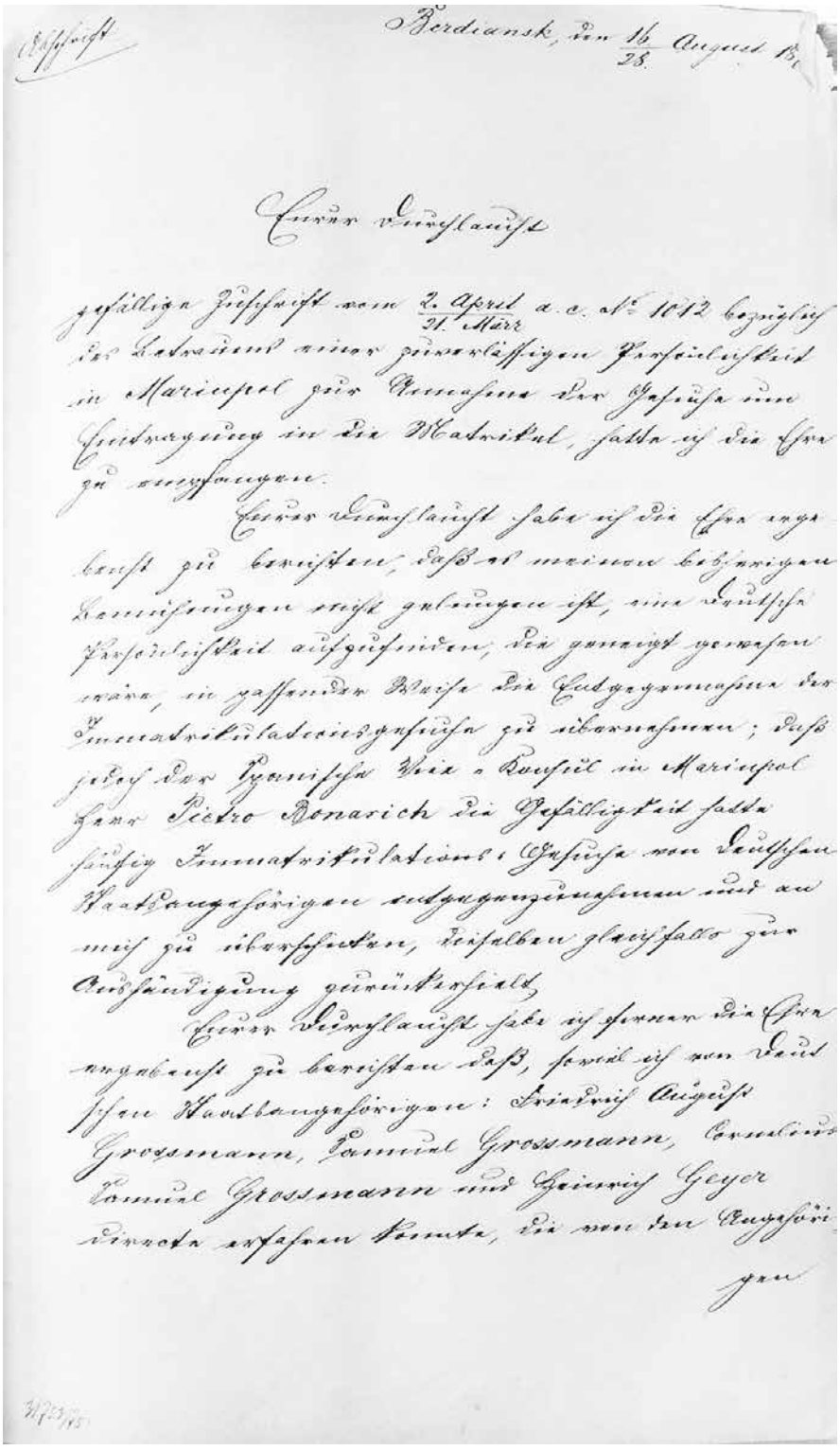

Abschrift

Berdiansk, den 16/28 August 18

Euer Wohlgeboren

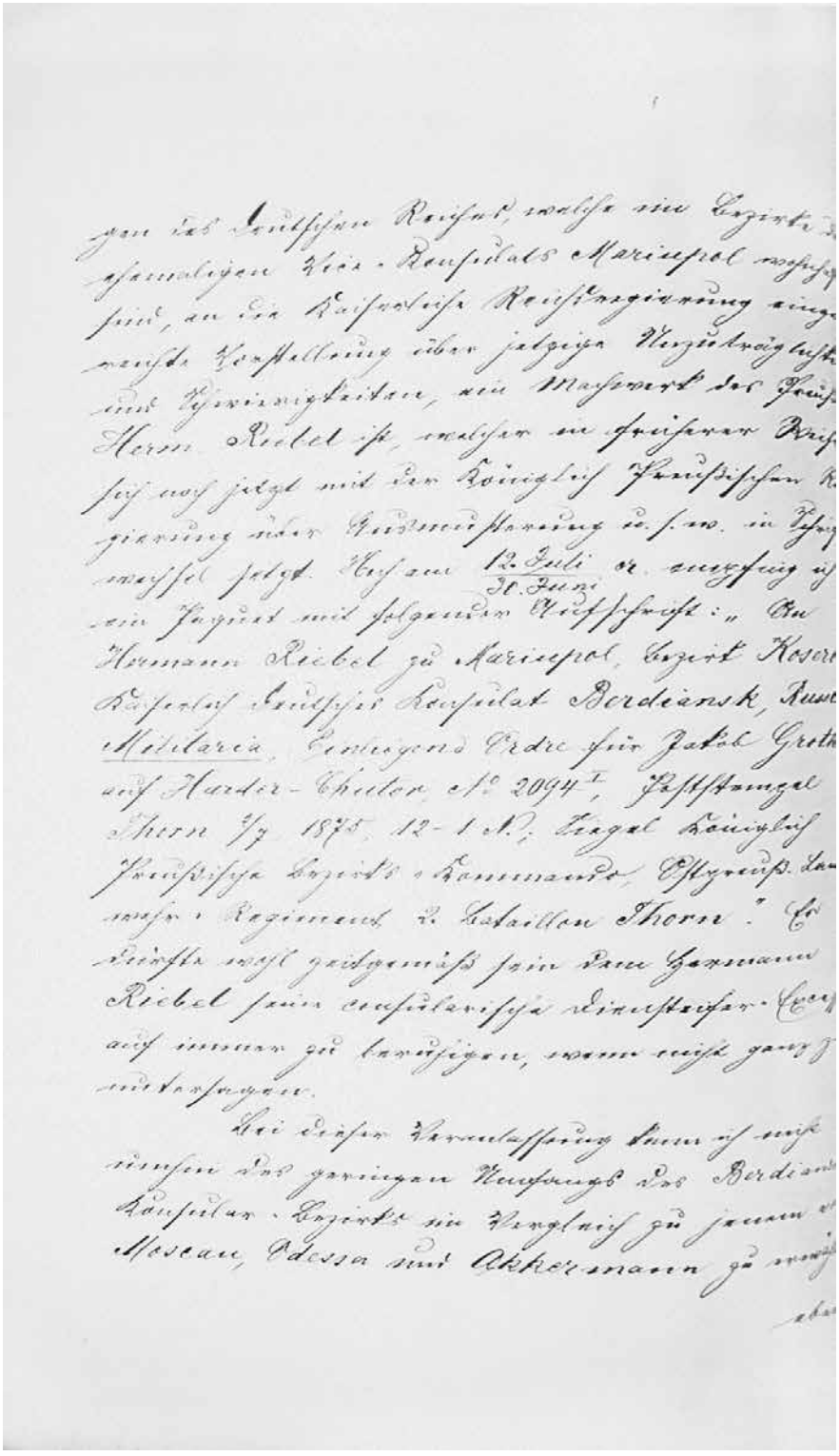
gefällige Zuschrift vom 2. April a. c. № 1012 bezüglich
31. März
der Ladung einer glaubwürdigen Vertrauensperson
in Mariupol zur Annahme der Abschrift und
Beeidigung in die Matrikul, hatte ich die Ehre
zu empfangen.

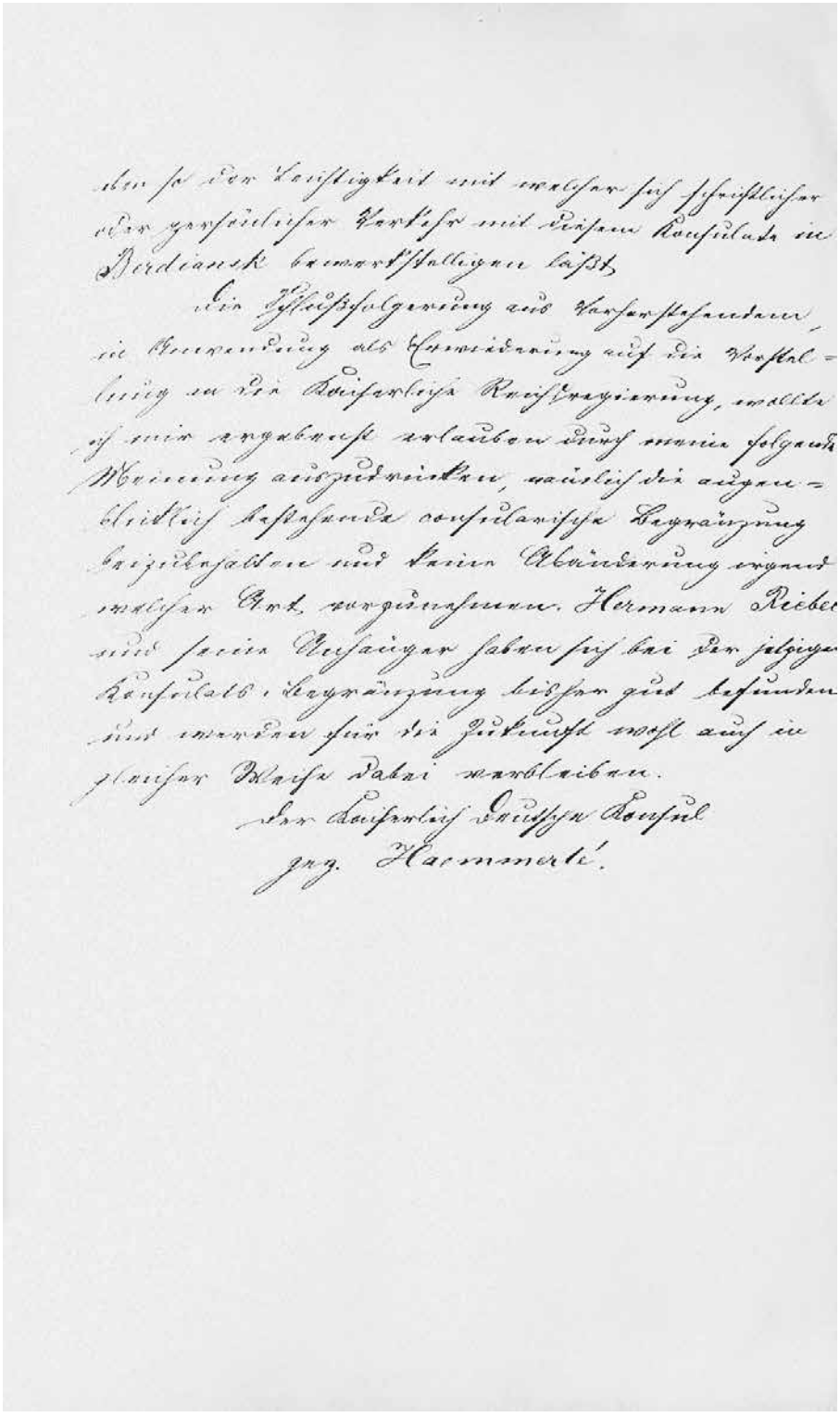
Euer Wohlgeboren habe ich die Ehre ergebenst zu benachrichtigen, dass in meinem bejahenden Bescheidungen nicht gedacht ist, eine Vertrauensperson aufzufinden, den genaigt gewesen wäre, in passender Weise die Entgegennahme der Immatrikulationseidesformel zu übernehmen; dass jedoch der Agentin Frau v. Bunsen in Mariupol Herr Pietro Bonarich die Gefälligkeit hatte, jenen Immatrikulations-Akte von Deutschen Staatsangehörigen entgegenzunehmen und an mich zu übersenden, welchen gleichfalls zur Aufbewahrung gelangte.

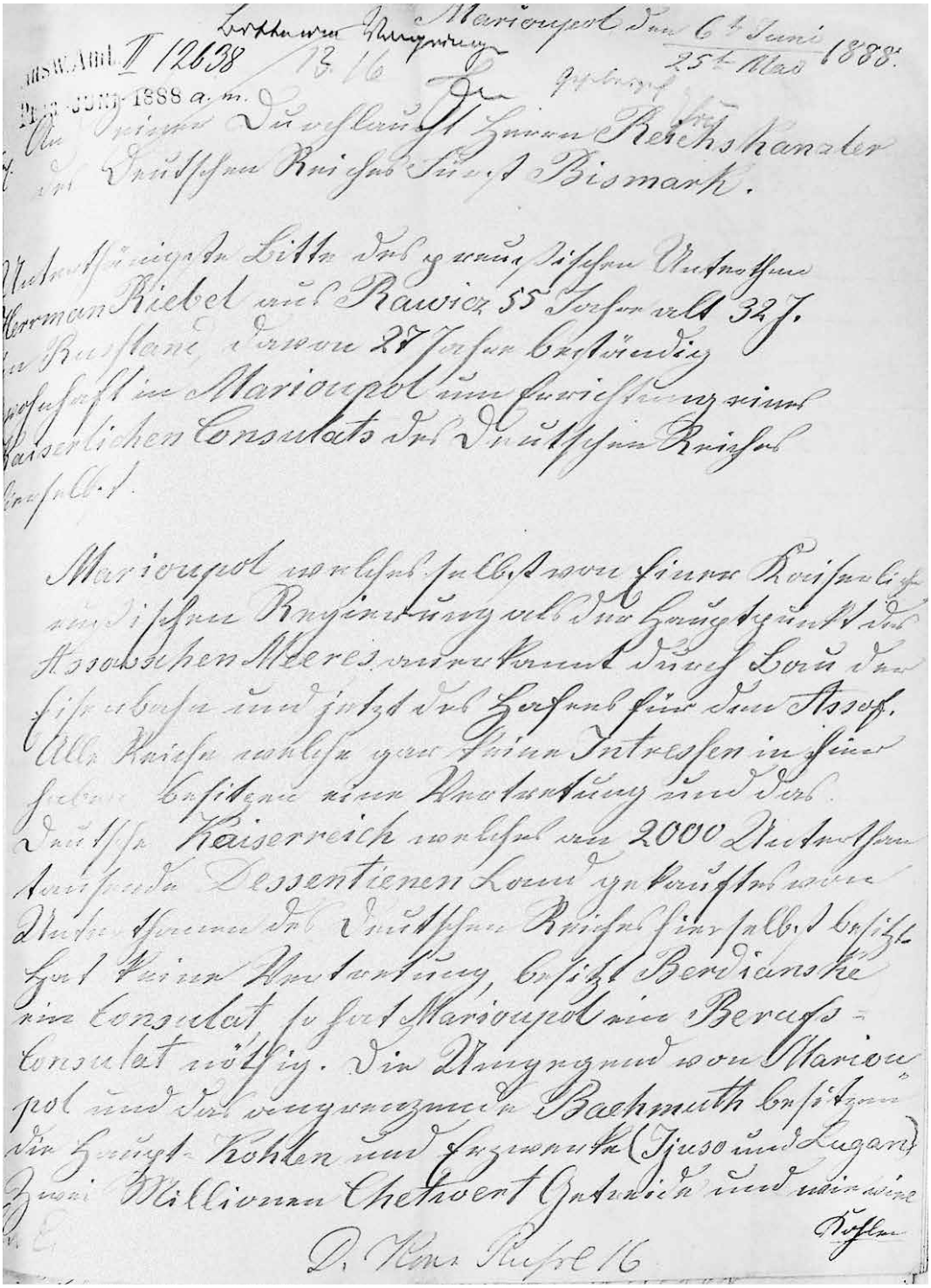
Euer Wohlgeboren habe ich ferner die Ehre anzuzeigen zu berichten dass, soviel ich von Deutschen Staatsangehörigen: Friedrich August Grossmann, Samuel Grossmann, Leonhard Samuel Grossmann und Heinrich Geyer hierorts erfahren konnte, die nun ihre Auswanderung

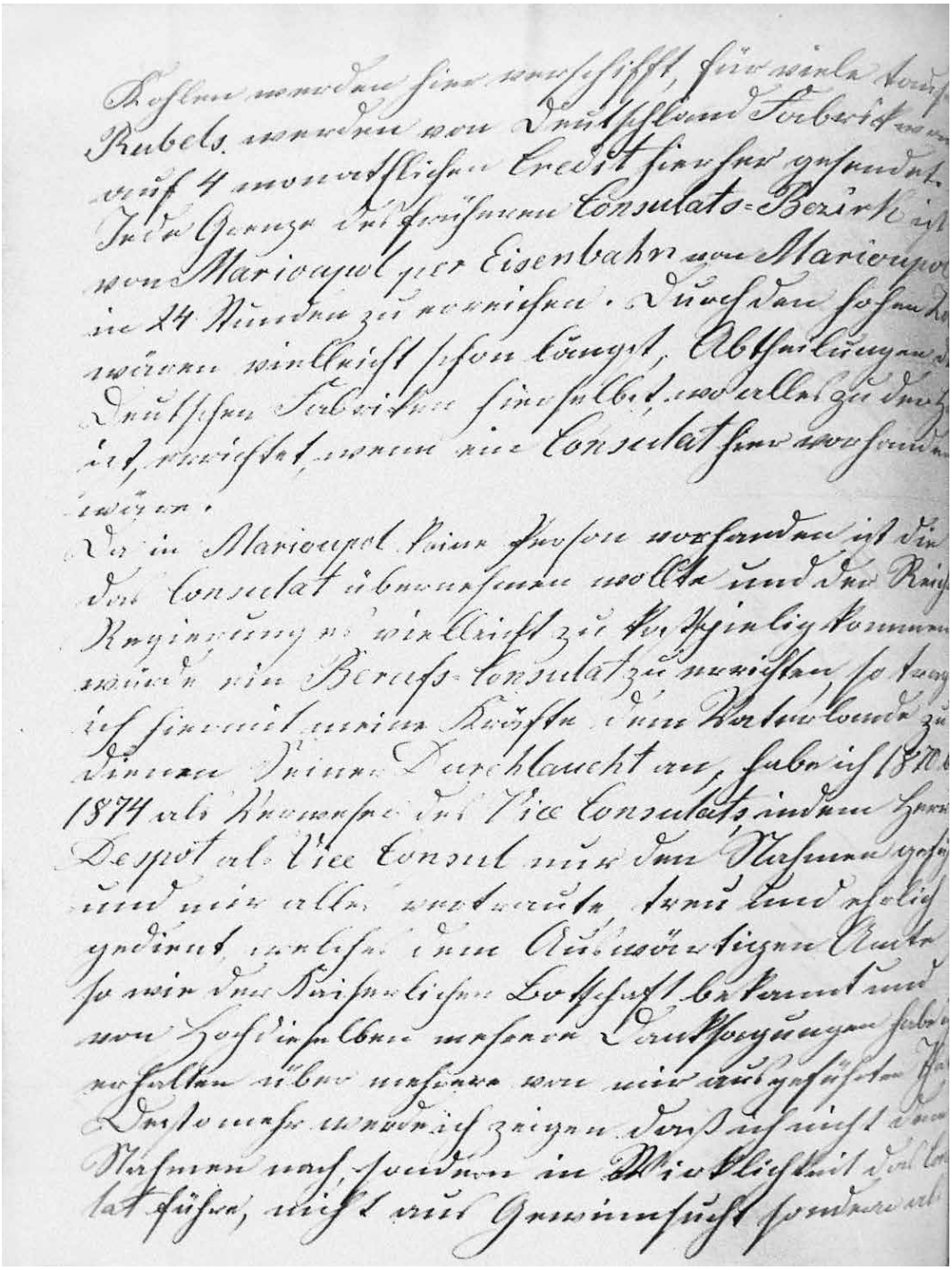
zu

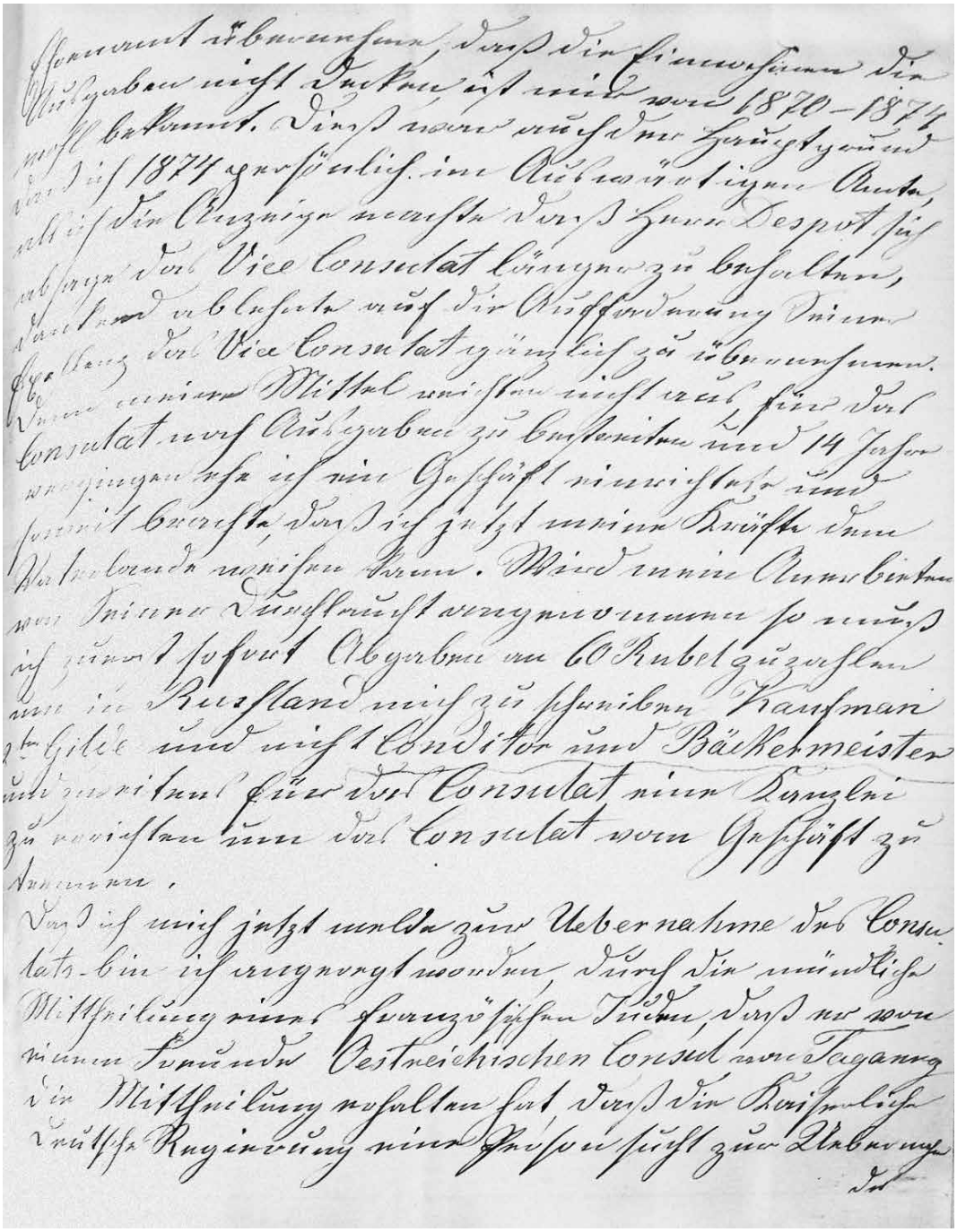
3173/95

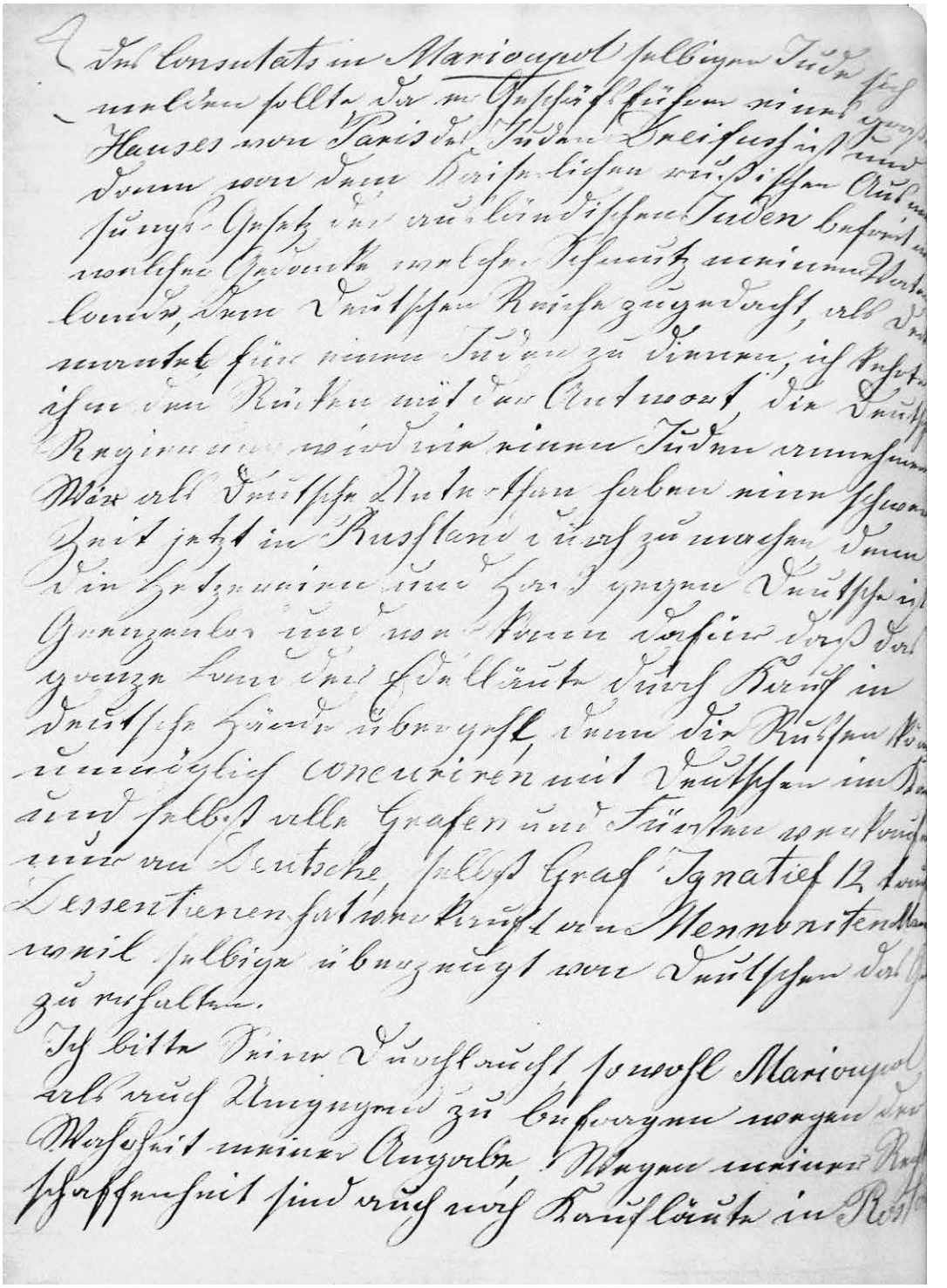

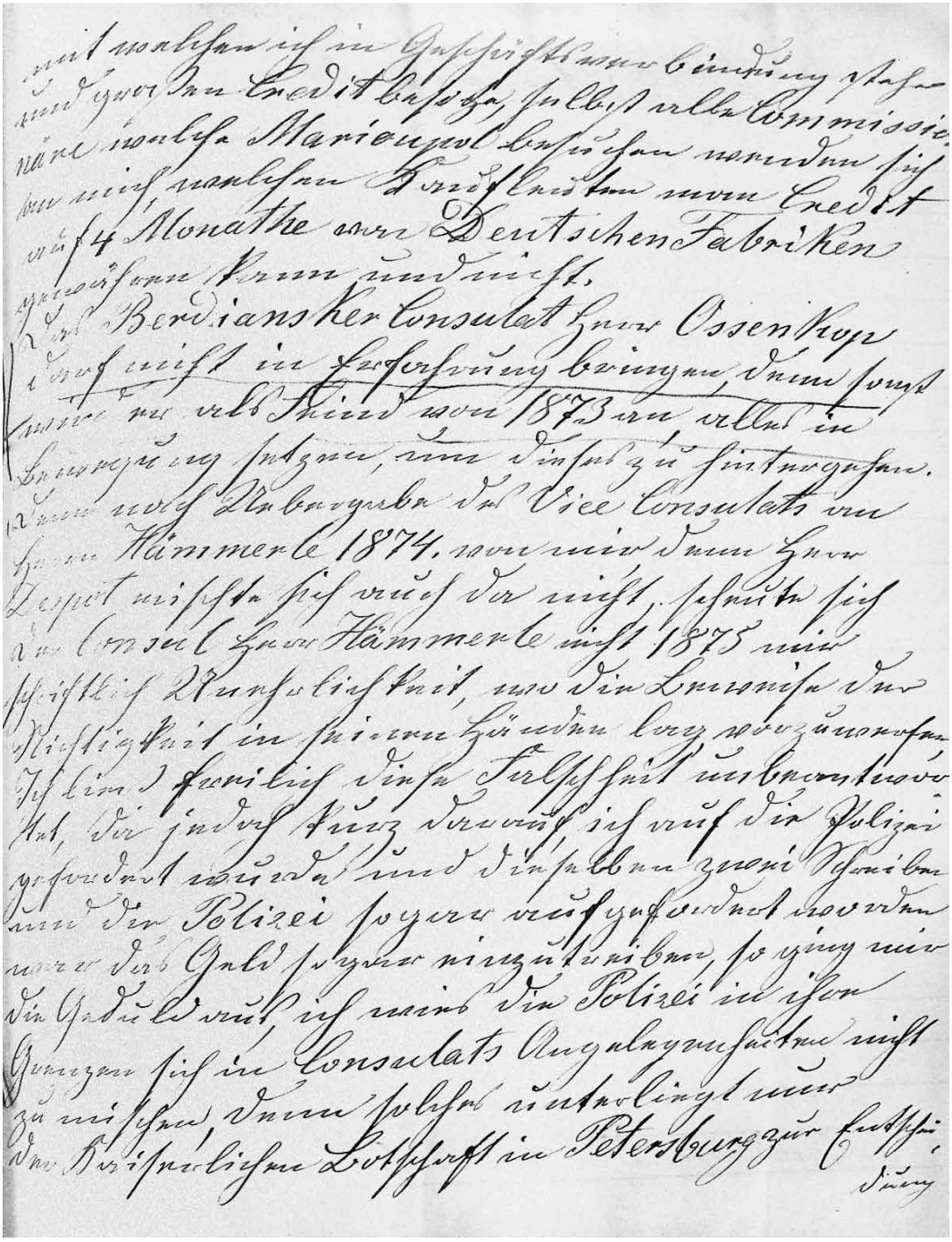

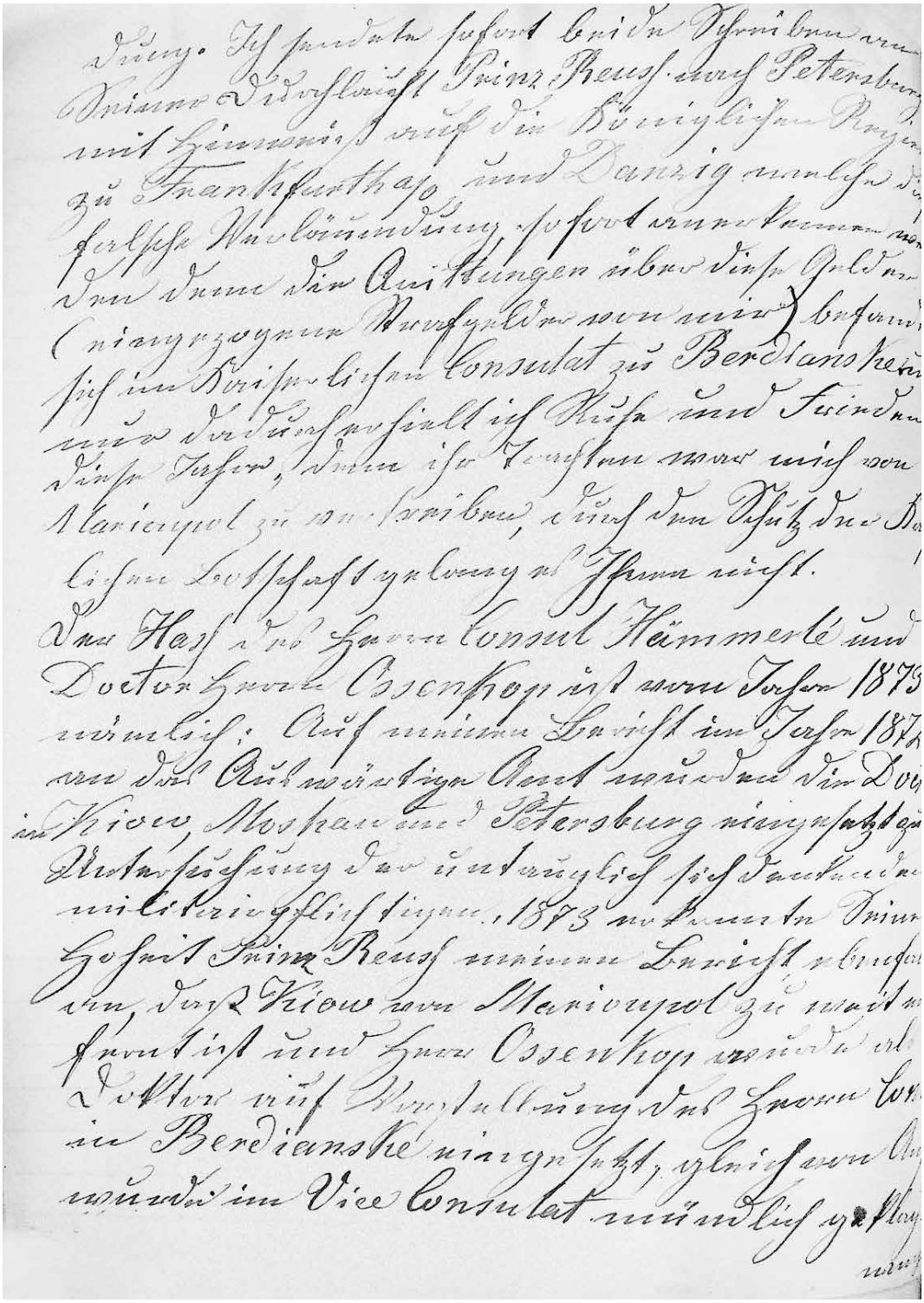

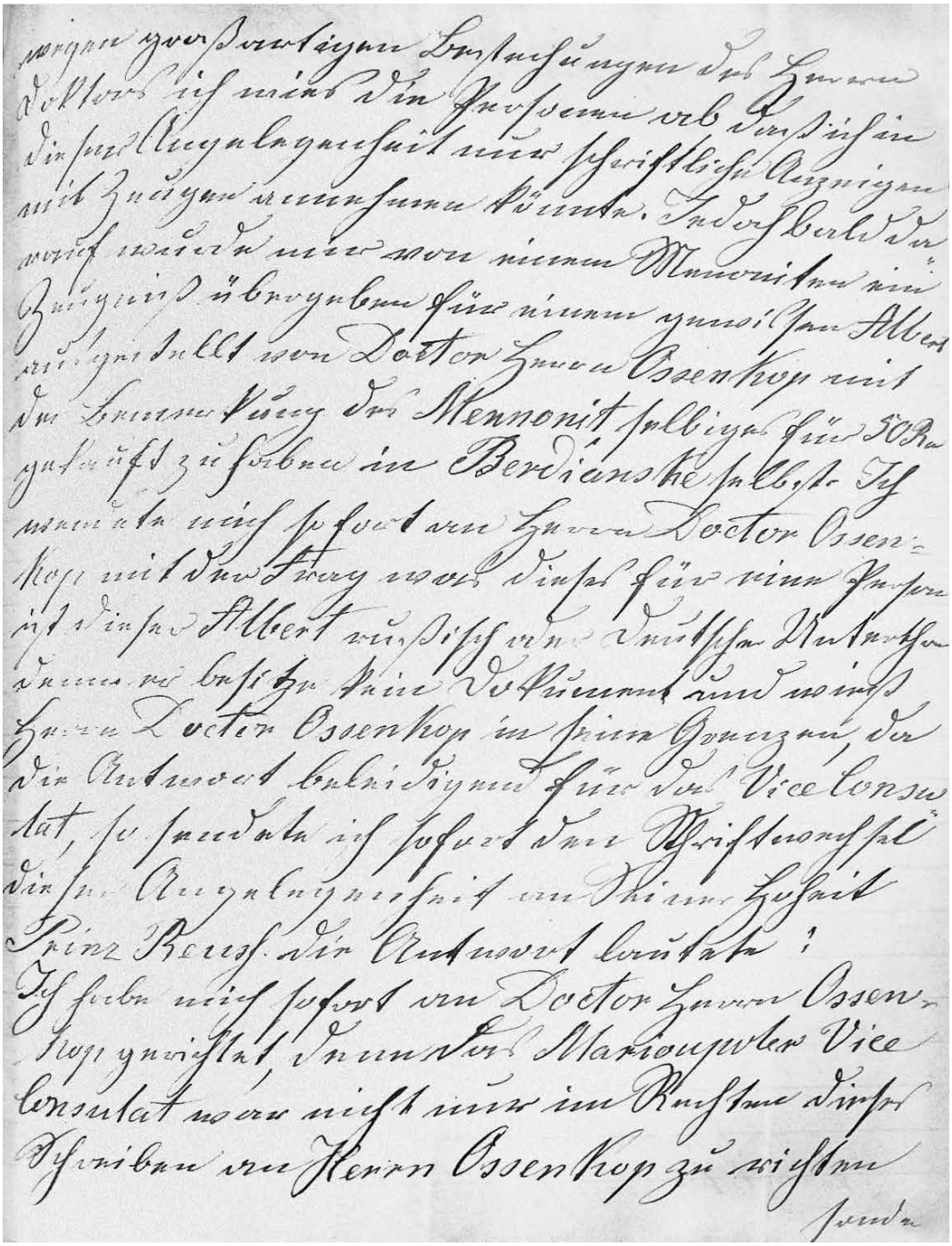

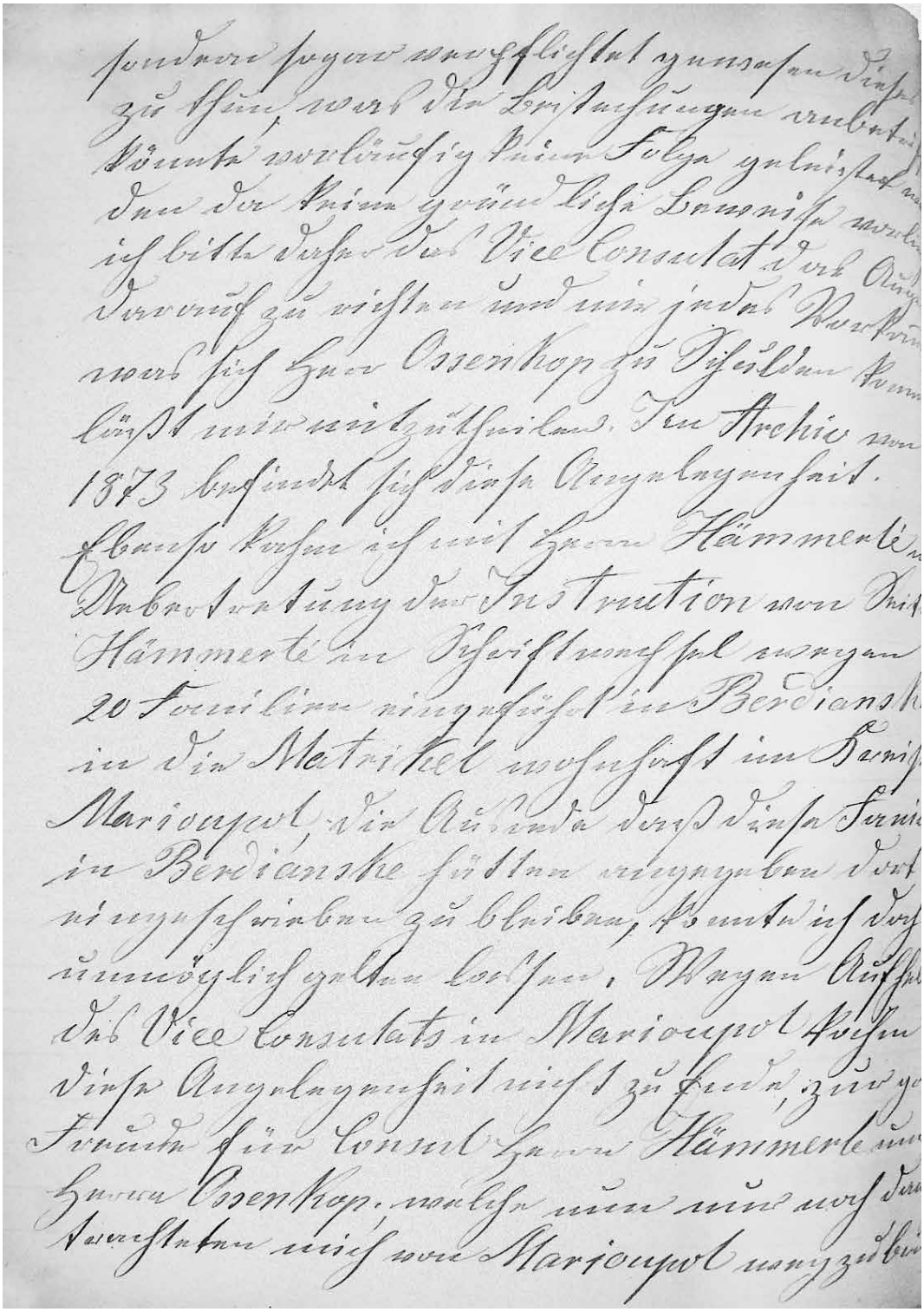

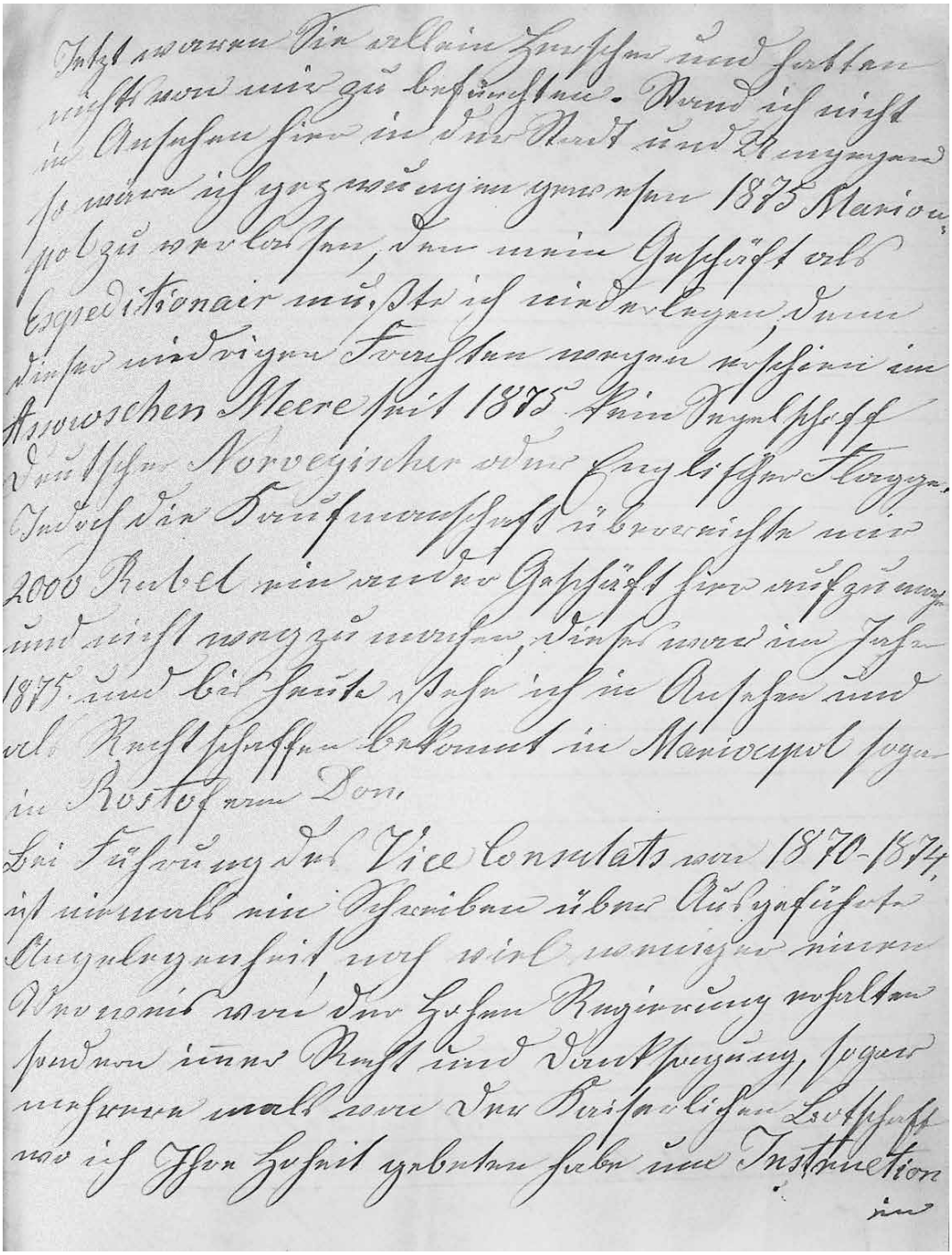

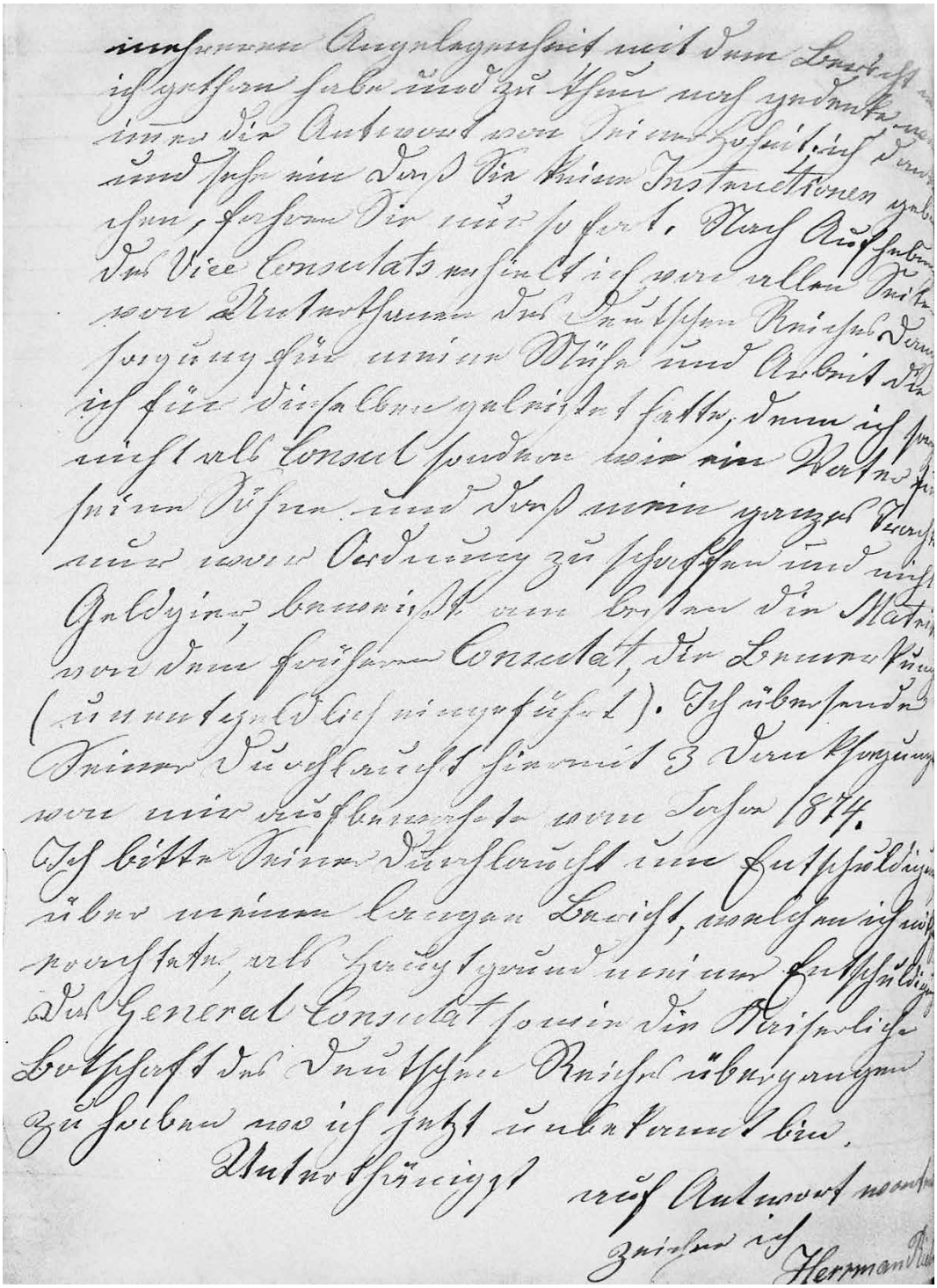

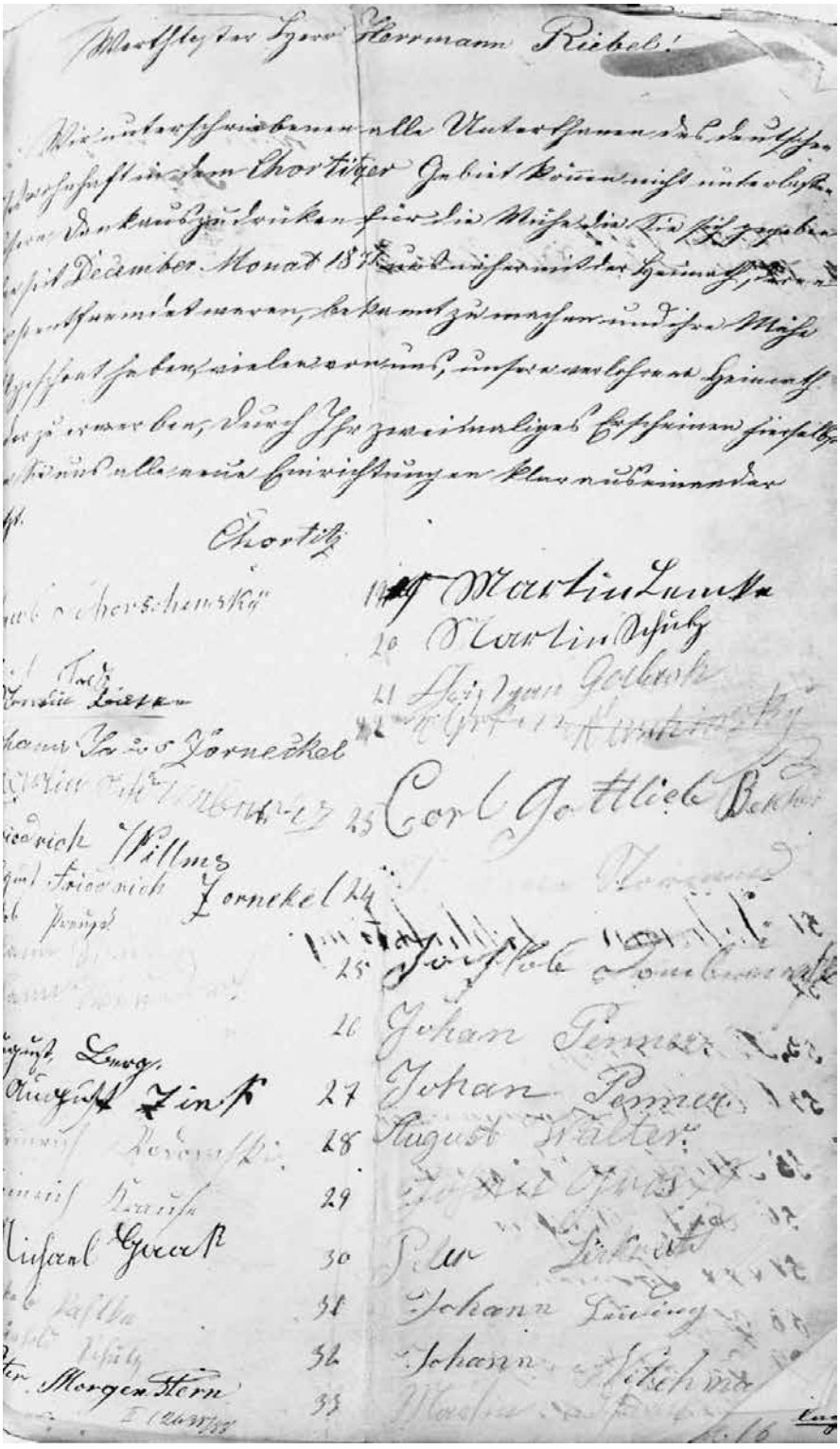

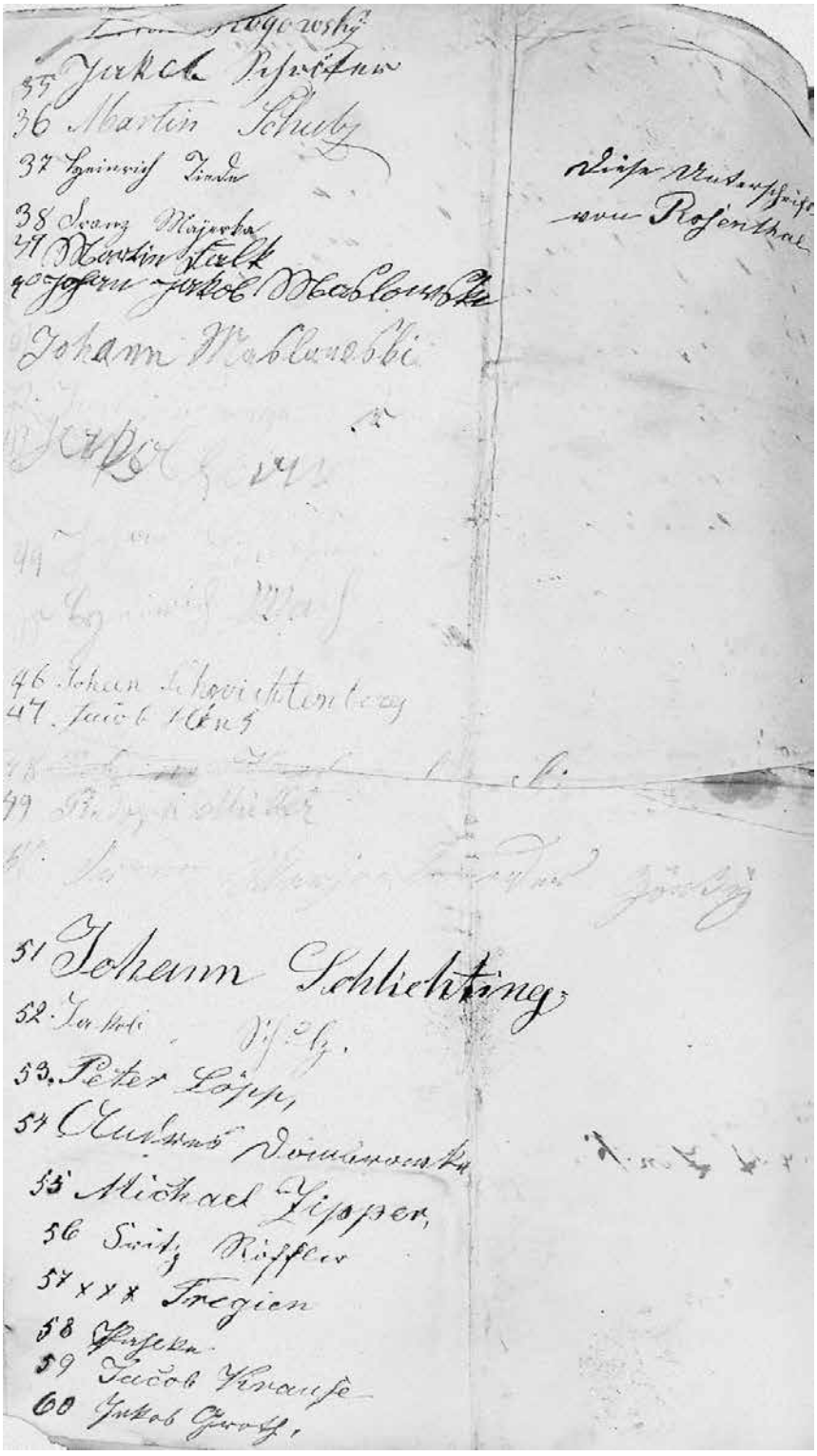

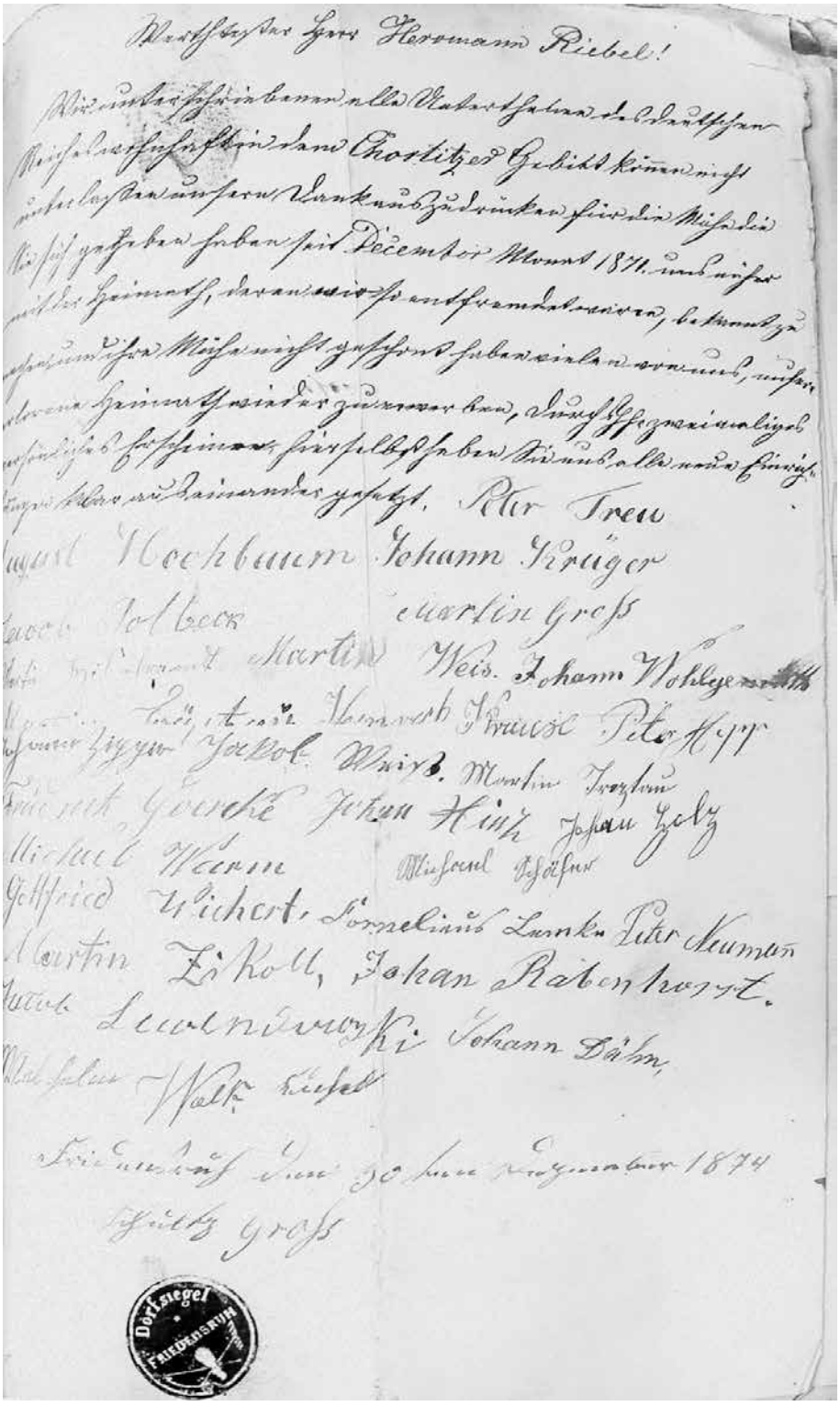

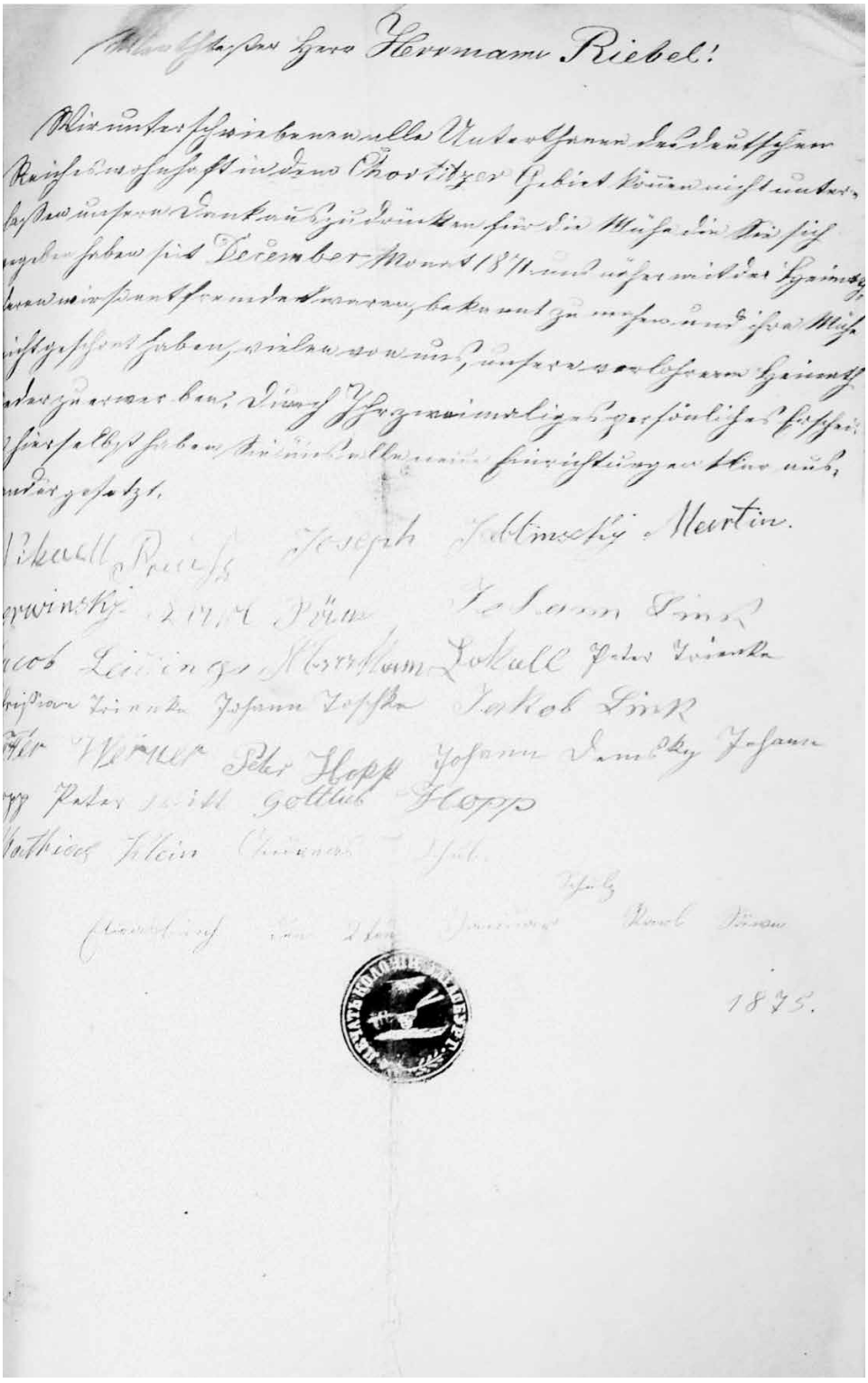

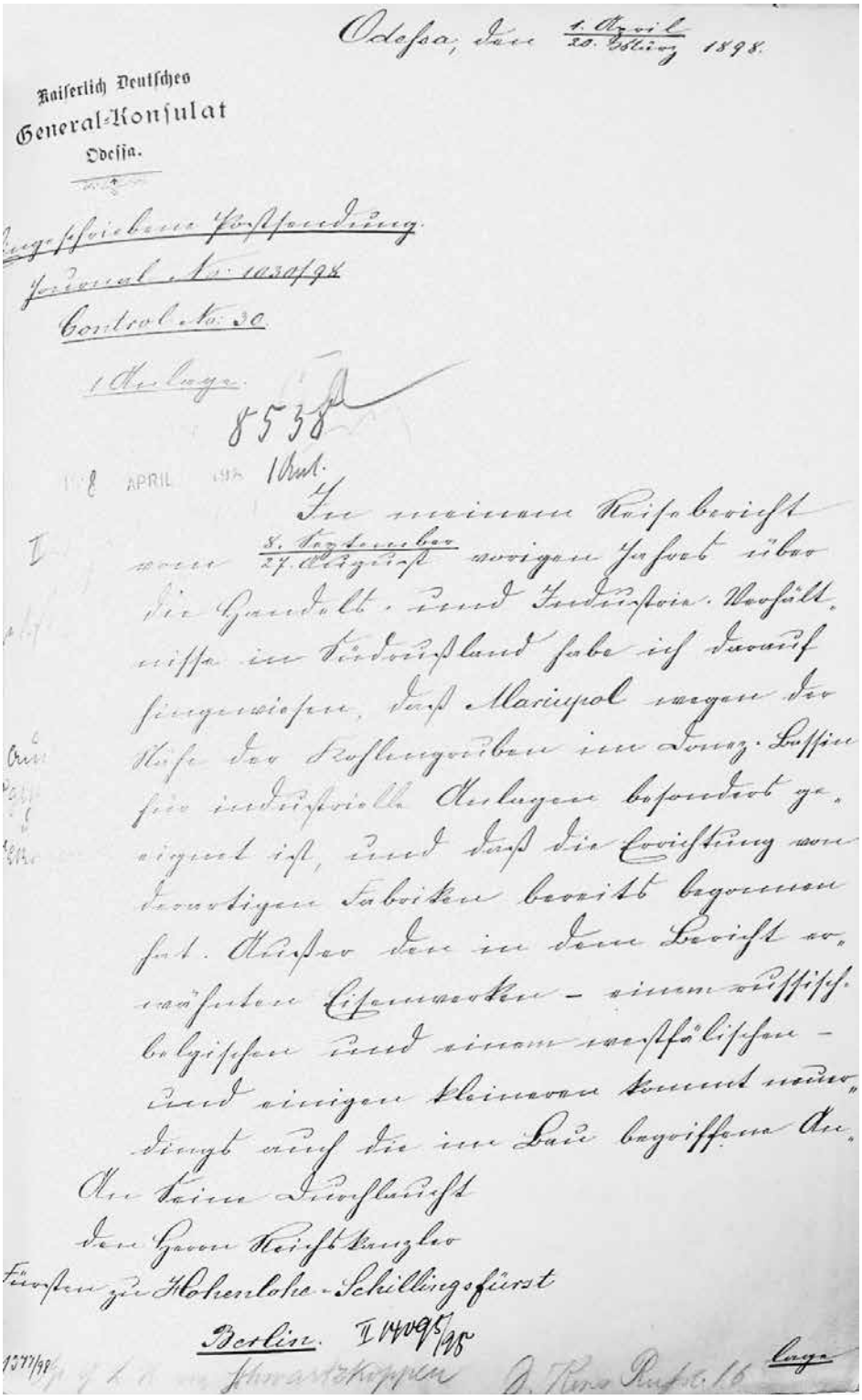

Odessa, den 1. April / 20. März 1898.

Kaiserlich Deutsches
General-Konsulat
Odessa.

Ausgeschriebene Postsendung.
Journal-No. 1038/98
Control-No. 30.
1 Anlage.

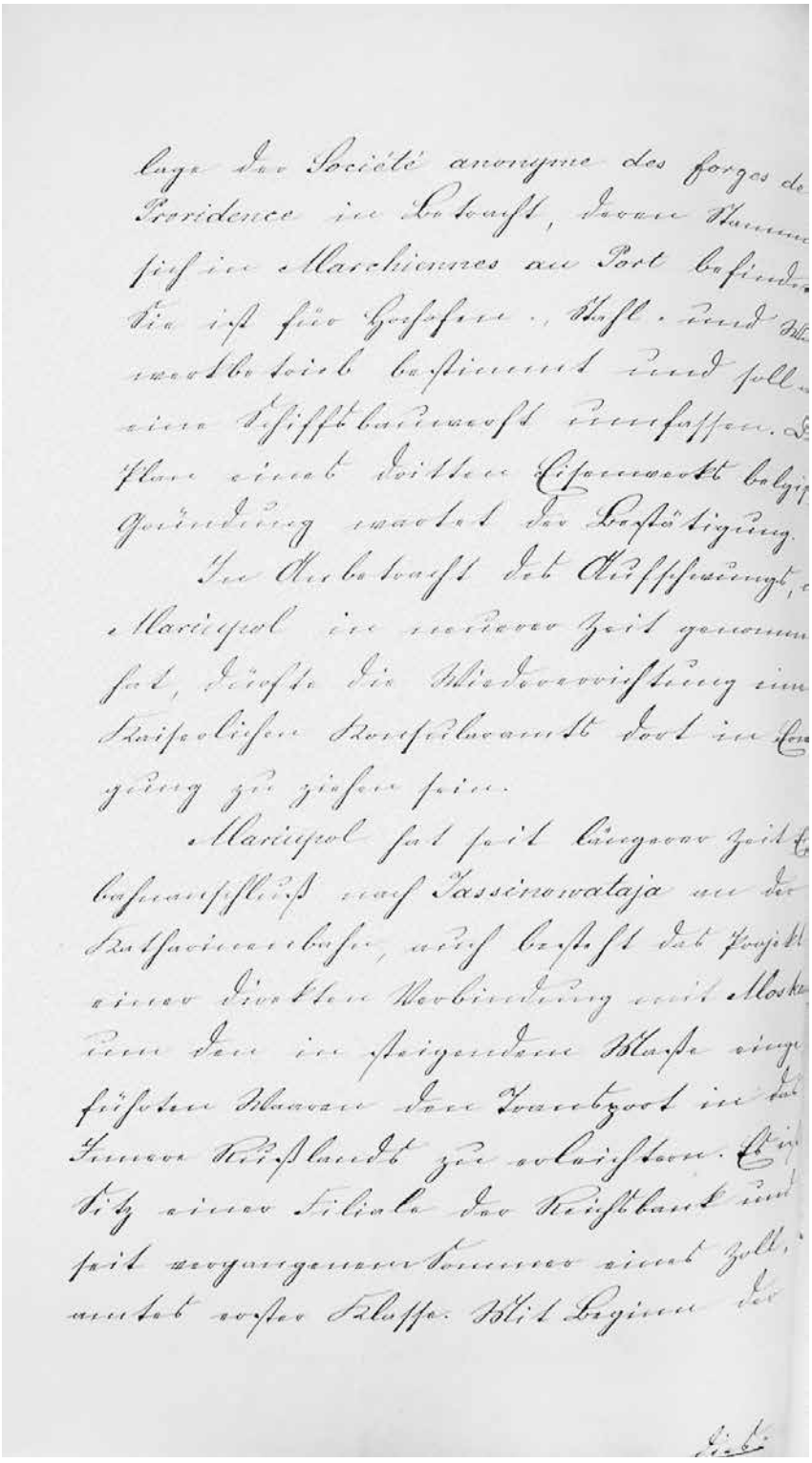
8538

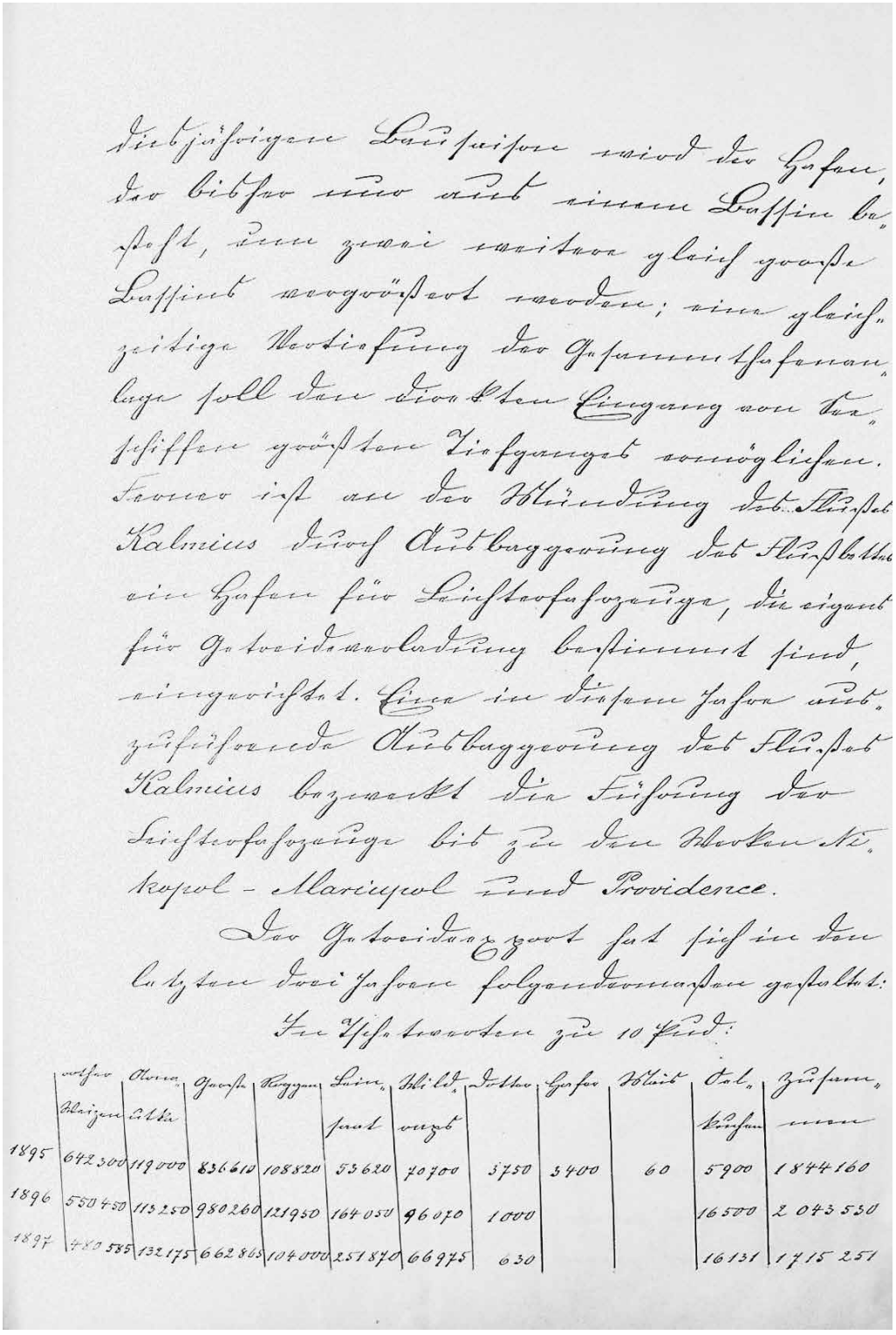
11. APRIL 1898 1 Bd.

Im weiteren Berichte vom 8. September / 27. August vorigen Jahres über die Handels- und Industrie-Verhältnisse im Südrussland habe ich darauf hingewiesen, dass Mariupol wegen der Nähe der Kohlengruben im Donez-Bassin für industrielle Anlagen besonders geeignet ist, und dass die Errichtung von derartigen Fabriken bereits begonnen hat. Ausser den in dem Bericht erwähnten Eisengiessereien - einem für landwirthschaftliche und einem maschinenbau- und einigen kleineren kommt noch hinzu noch die im Bau begriffene Ac-

An Seine Durchlaucht
den Herrn Reichskanzler
Fürsten zu Hohenlohe-Schillingsfürst
Excellenz.
Berlin. II 14095/98

1377/98 Schwartzkopff D. Kurs Rubr. 16 Ausg.

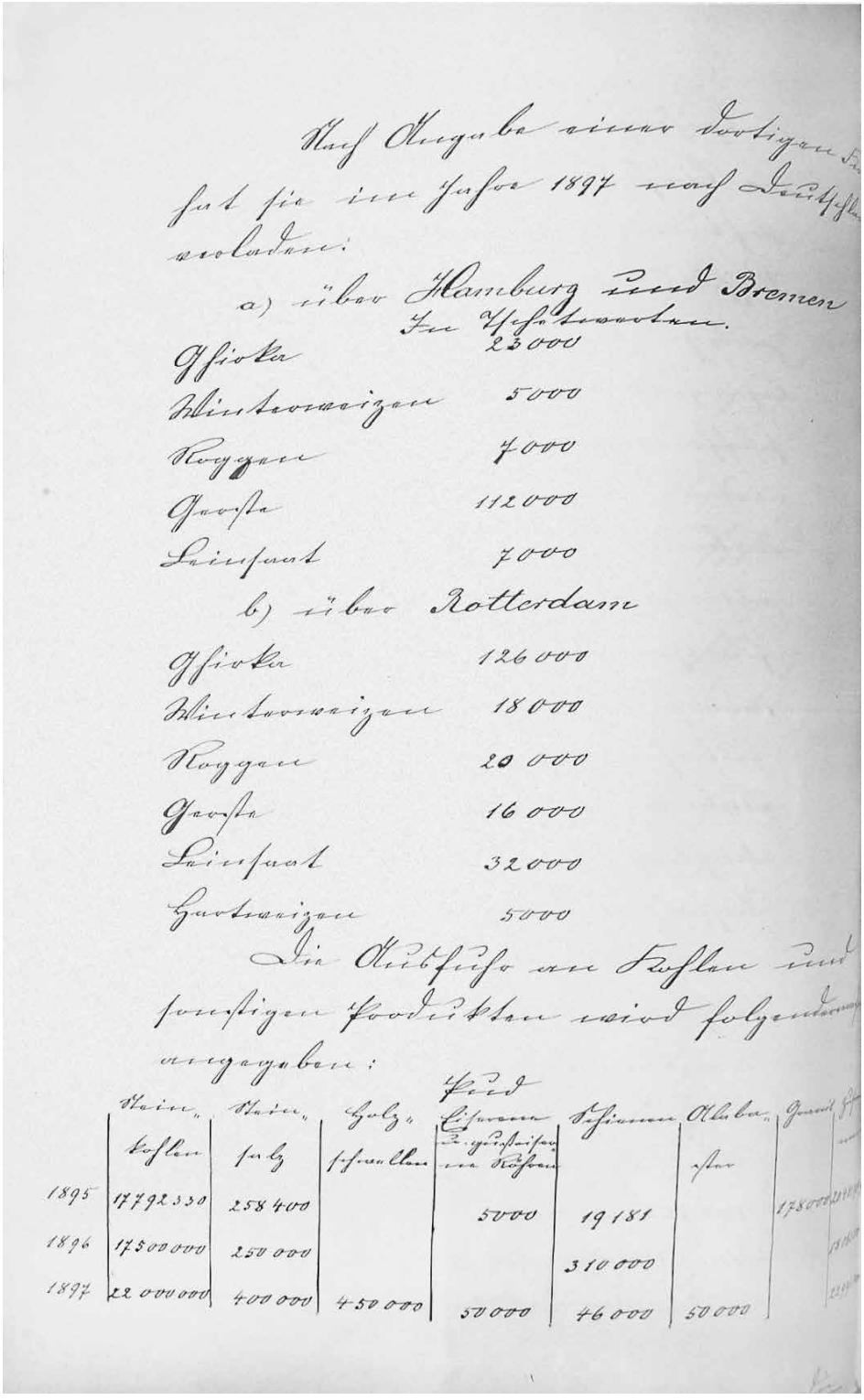

Die jährigen Lachsfischereien werden den Hafen, den Bibsee und die Einfahrt in den Haffsee betreffen, eine zweite Einfahrt durch den Haffsee nach der Ostsee soll durch die Einfahrt von der Nehrung zwischen Kalmius Mündung und Mariupol Einfahrt in den Hafen für Lachsfischereien, die eigentlich für Getreideverladung bestimmt sind, eingerichtet. Eine in diesem Jahre die Einfahrt durch Kalmius bezeichnete die Fischerei der Lachsfischereien bis zu den Flecken Nikopol - Mariupol und Providence.

Der Getreideexport hat sich in den letzten drei Jahren folgendermaßen gestaltet:

Für 1 Pud werden zu 10 Pud:

	weiße Weizen	Roter Weizen	Gerste	Roggen	Leinsaat	Mehl	Hafer	Hülsen	Talg	Zusammen
					Pud					
1895	642 300	119 000	836 610	108 820	53 620	70 700	3750	3400	60	5900	1 844 160
1896	550 450	113 250	980 260	121 950	164 050	96 070	1000			16 500	2 043 530
1897	480 535	132 175	662 865	104 000	251 870	66 975	630			16 131	1 715 251

Nach Angaben eines Londoner
hat sie im Jahre 1897 nach Liverpool
verladen:

a) über Hamburg und Bremen
für Rechnung.

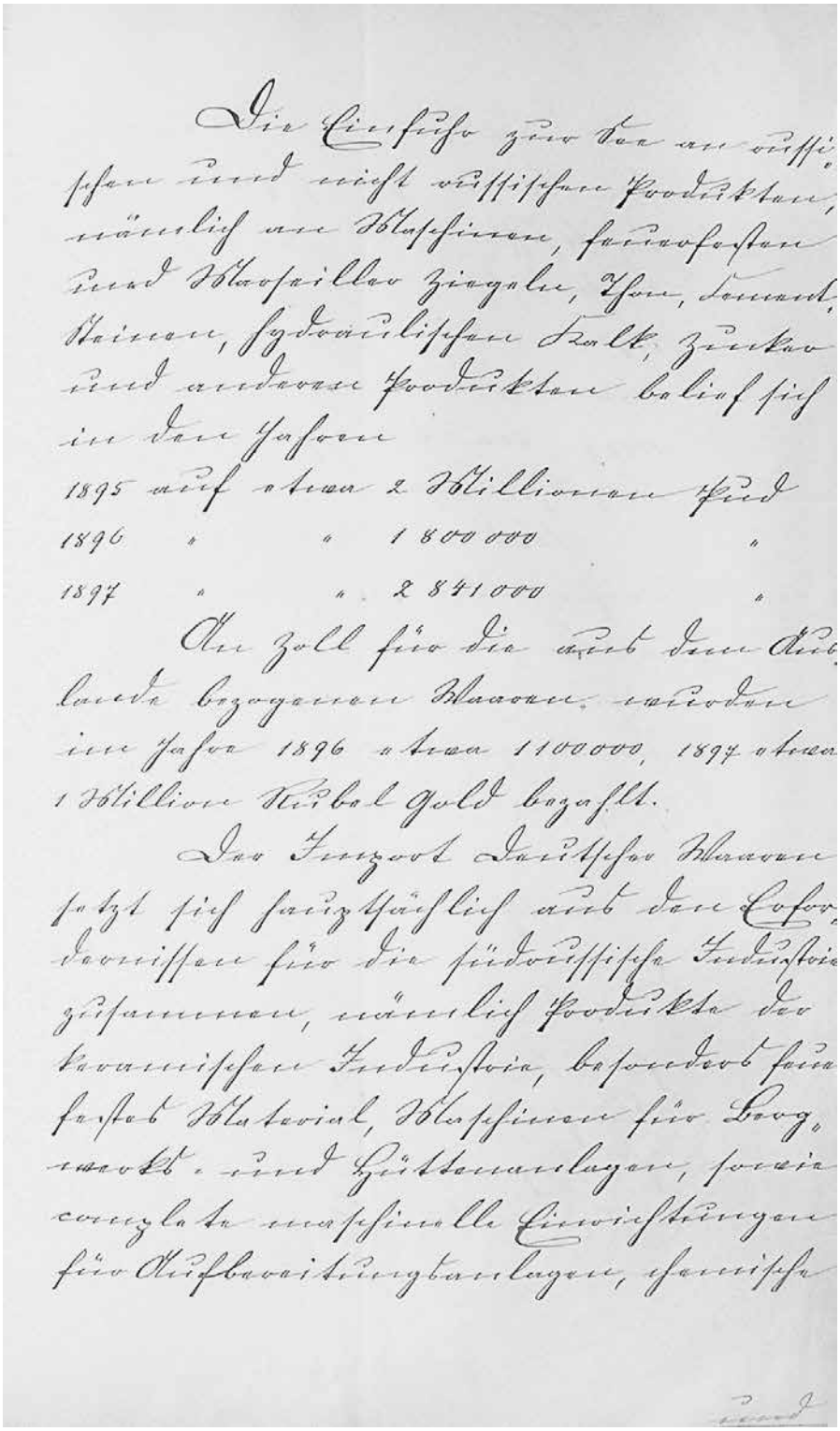
Afrika	23000
Minneapolis	5000
Rogers	7000
Davis	112000
Lindsay	7000

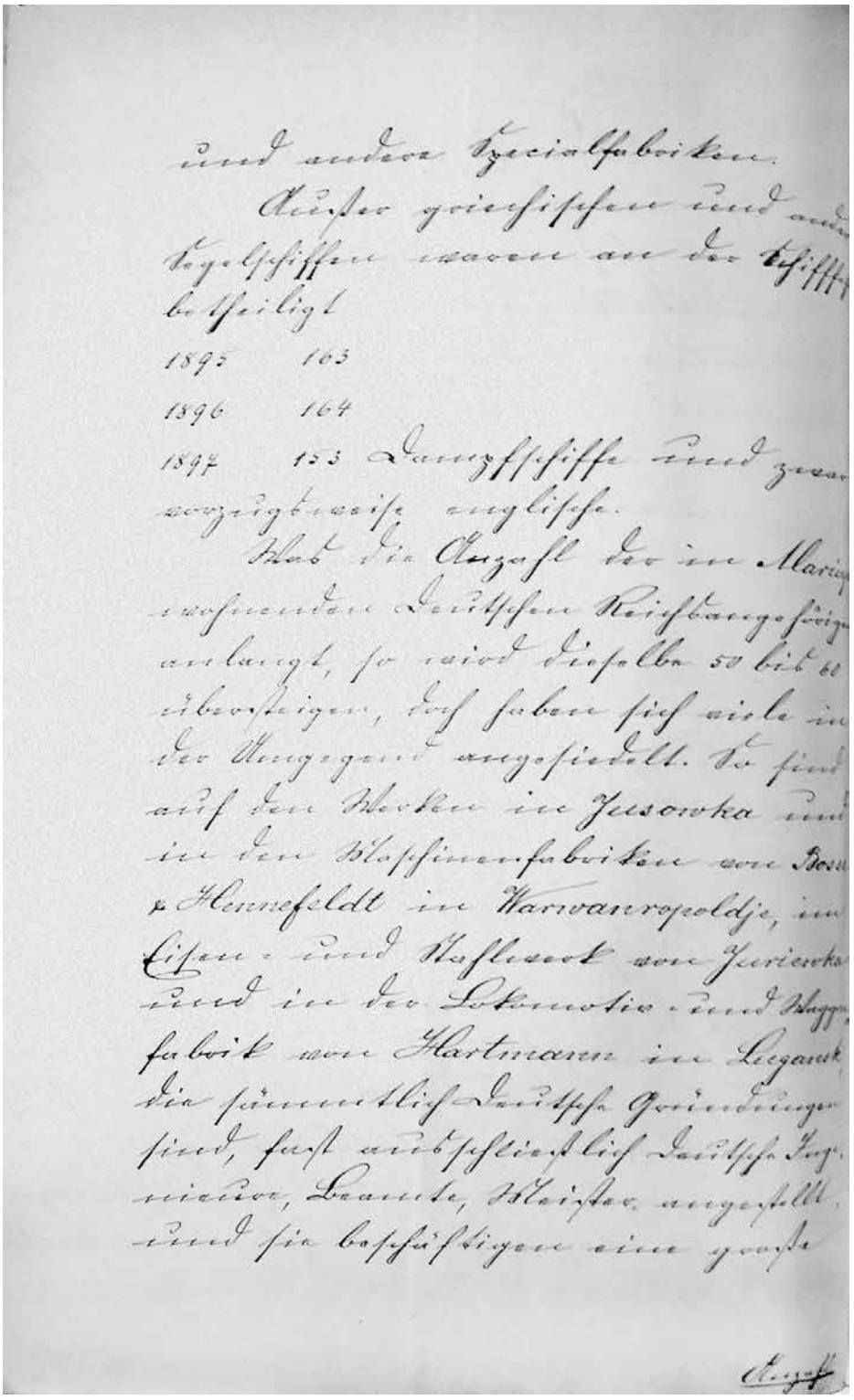
b) über Rotterdam

Afrika	126000
Minneapolis	18000
Rogers	20000
Davis	16000
Lindsay	32000
Hardwicke	5000

Die Ausfuhr aus Russland und
sonstigen Produkten wird folgender-
maßen angegeben:

	Weizen,	Weizen,	Holz,	Eisen	Flachs	Hanf	Getreide
	Kasan	Saratow	Archangel	2. Qualität in Riga		Riga	
1895	17792330	258400		5000	19181		17800000
1896	17500000	250000			310000		
1897	22000000	400000	450000	50000	46000	50000	

und andere Specialfabriken.

Diese griechischen und andere
Segelschiffe waren an der Schiffahrt
betheiligt

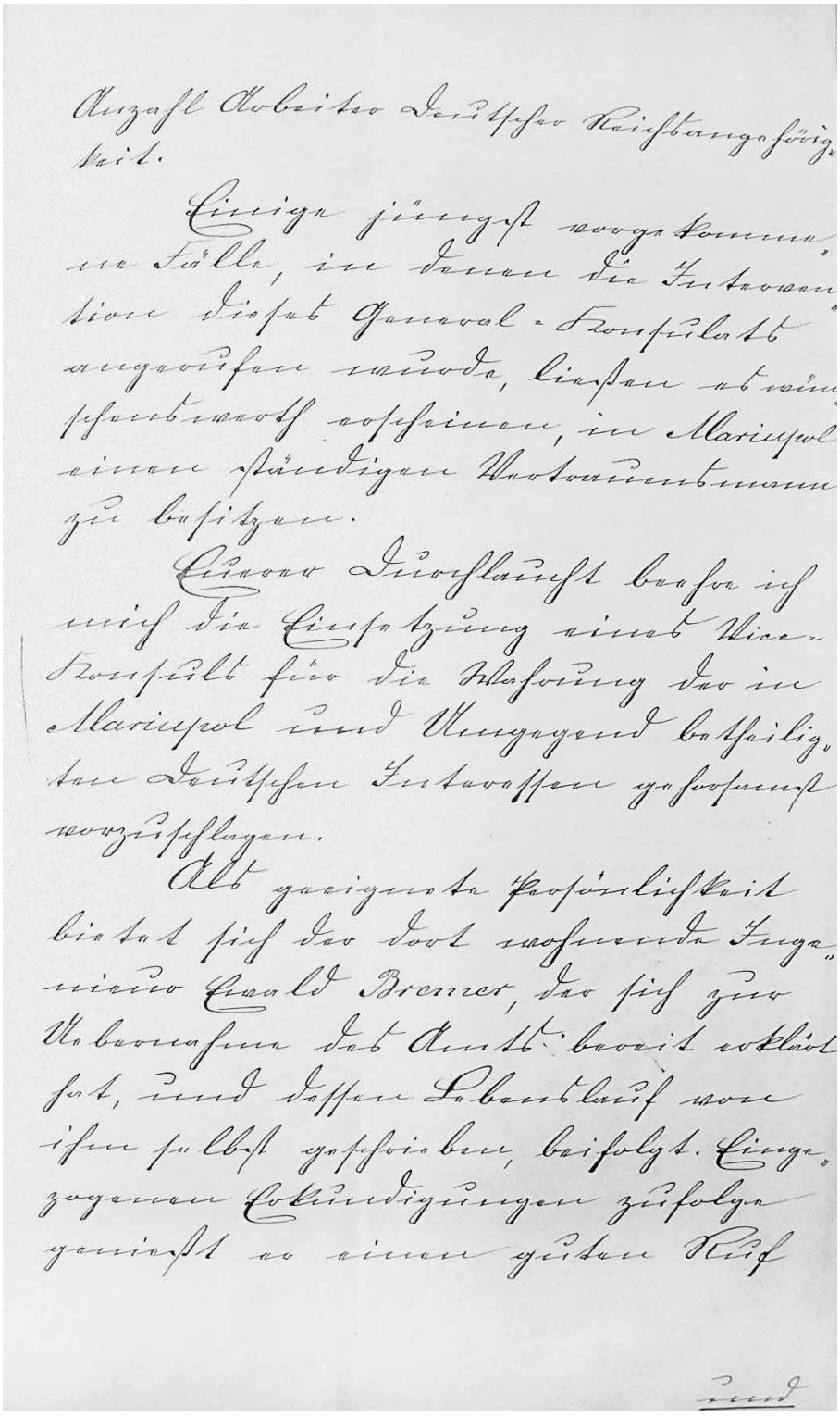
1895 163

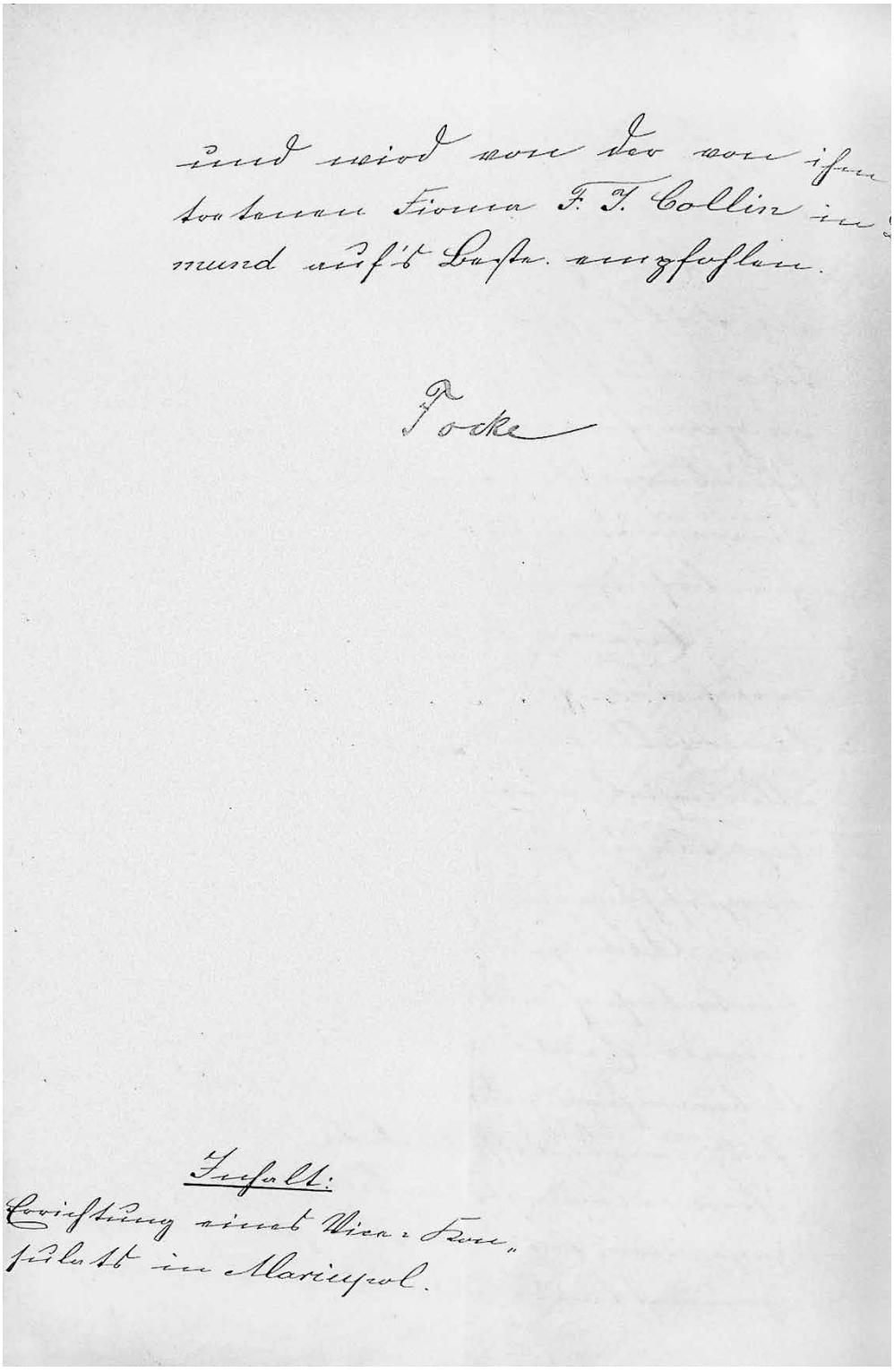
1896 164

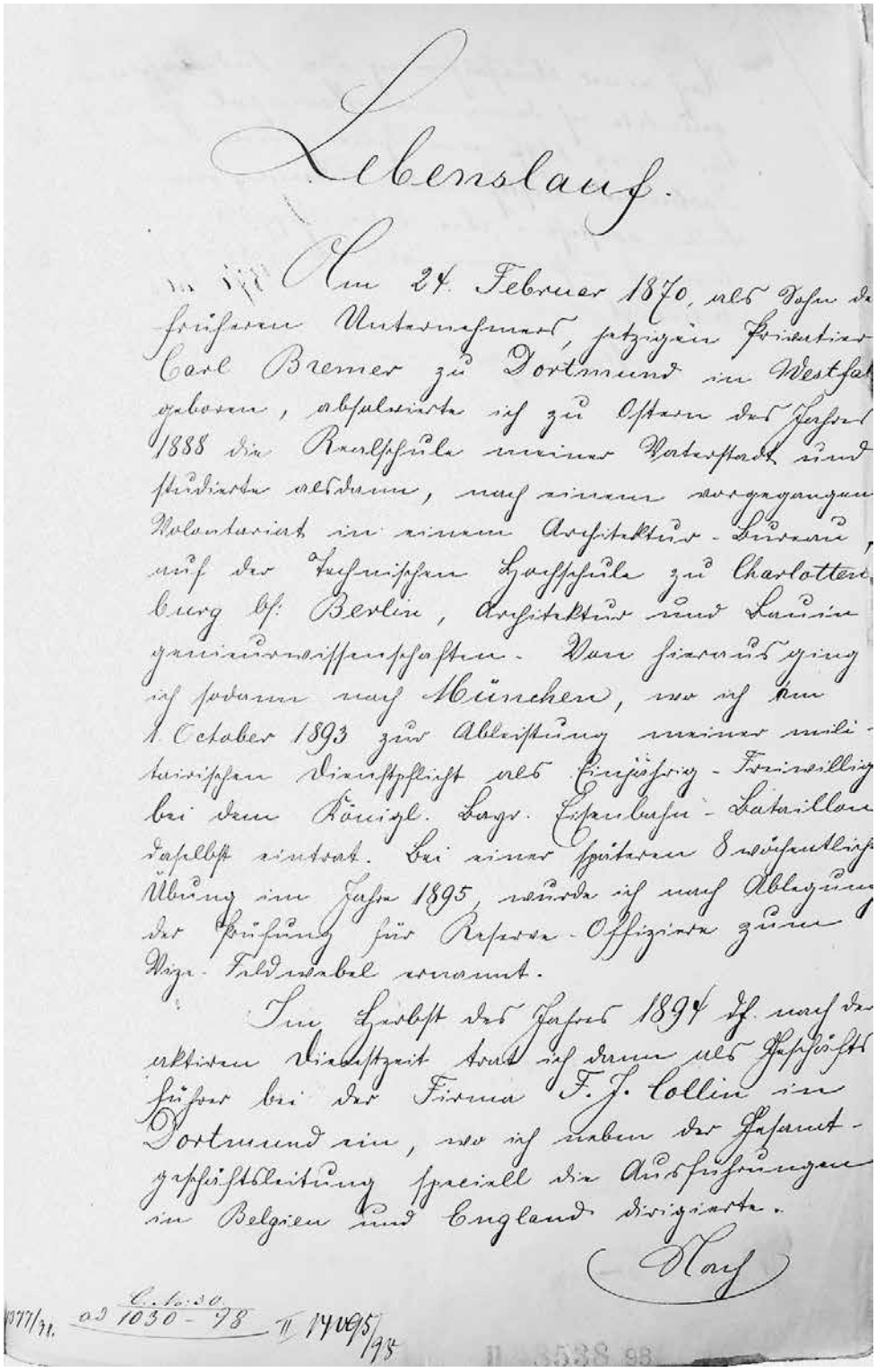
1897 133 Dampfschiffe sind zu
vorübergehender Aufenthalt.

Was die Anzahl der im Mariup
weilenden Seeschiffen Reisebarge-Verkehr
anbelangt, so wird dieselbe 50 bis 60
übersteigen, doch haben sich viele in
der Umgegend angesiedelt. So sind
auf den Werken in Jusowka und
in den Maschinenfabriken von Bosse
& Hennefeldt in Karvanrogoldje, in
Eisen- und Stahlwerk von Jurjewka
sind in der Lokomotiv- und Waggon-
fabrik von Hartmann in Lugansk
die sämmtliche Seeschiffe Gründungen
sind, fast ausschließlich Seeschiffe Ingenieur,
Lootse, Maschinist angestellt
und sie beschäftigen eine große

Anzahl

Lebenslauf.

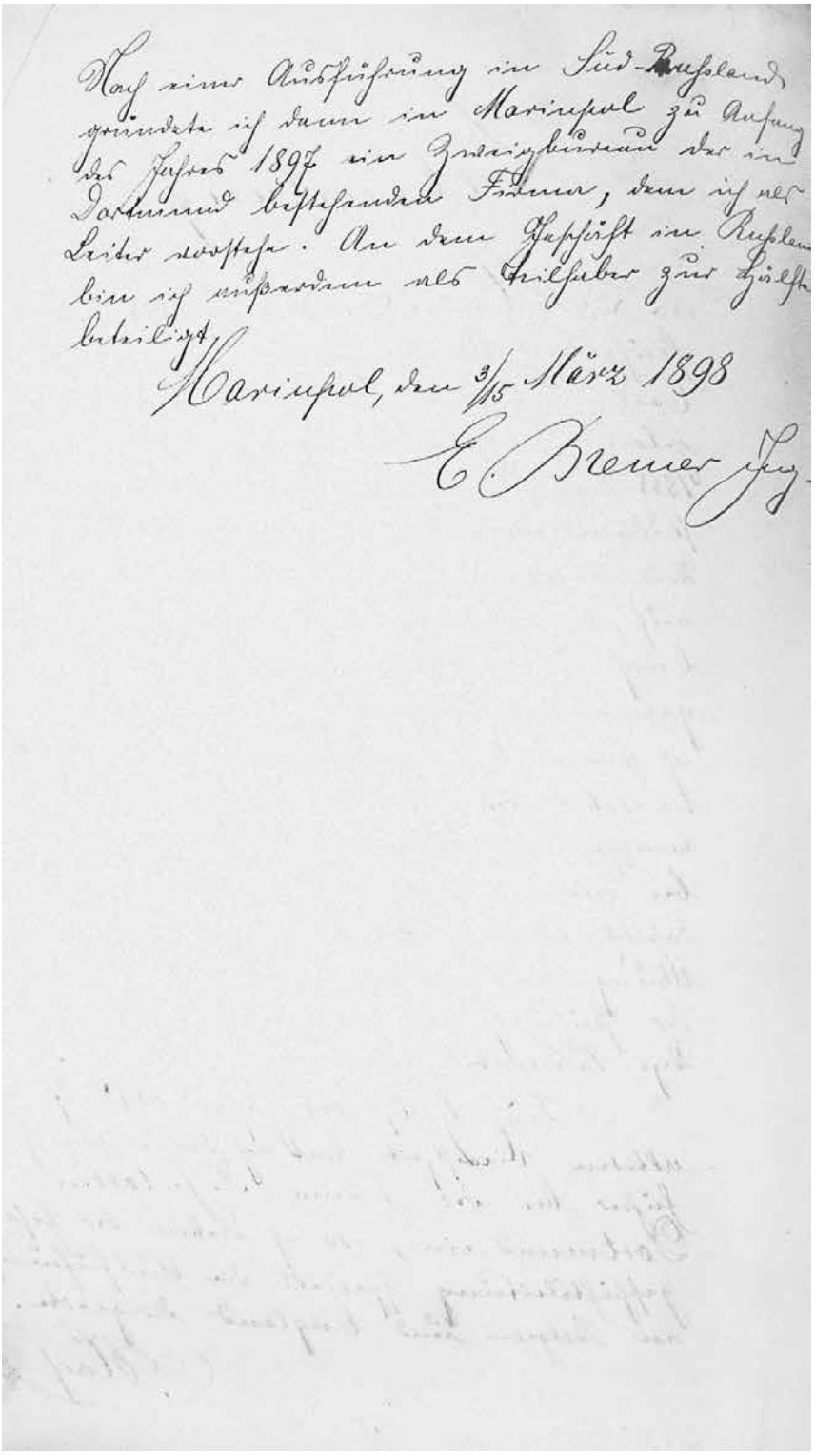
Am 24. Februar 1870, als Sohn des preußischen Unternehmers, jetzigen Privatiers Carl Bremer zu Dortmund in Westfalen geboren, absolvierte ich zu Ostern des Jahres 1888 die Realschule meiner Vaterstadt und studierte sodann, nach einem dreijährigen Volontariat in einem Architekten-Bureau, auf der technischen Hochschule zu Charlottenburg bei Berlin, Architektur und Landwirthschaftswissenschaften. Von hieraus ging ich sodann nach München, wo ich am 1 October 1893 zur Ableistung meiner militairischen Dienstpflicht als Einjährig-Freiwilliger bei dem Königl. bayr. Infanterie-Bataillone daselbst eintrat. Bei einer späteren 8wöchentlichen Übung im Jahre 1895, wurde ich nach Ablegung der Prüfung für Reserve-Offiziere zum Vize-Feldwebel ernannt.

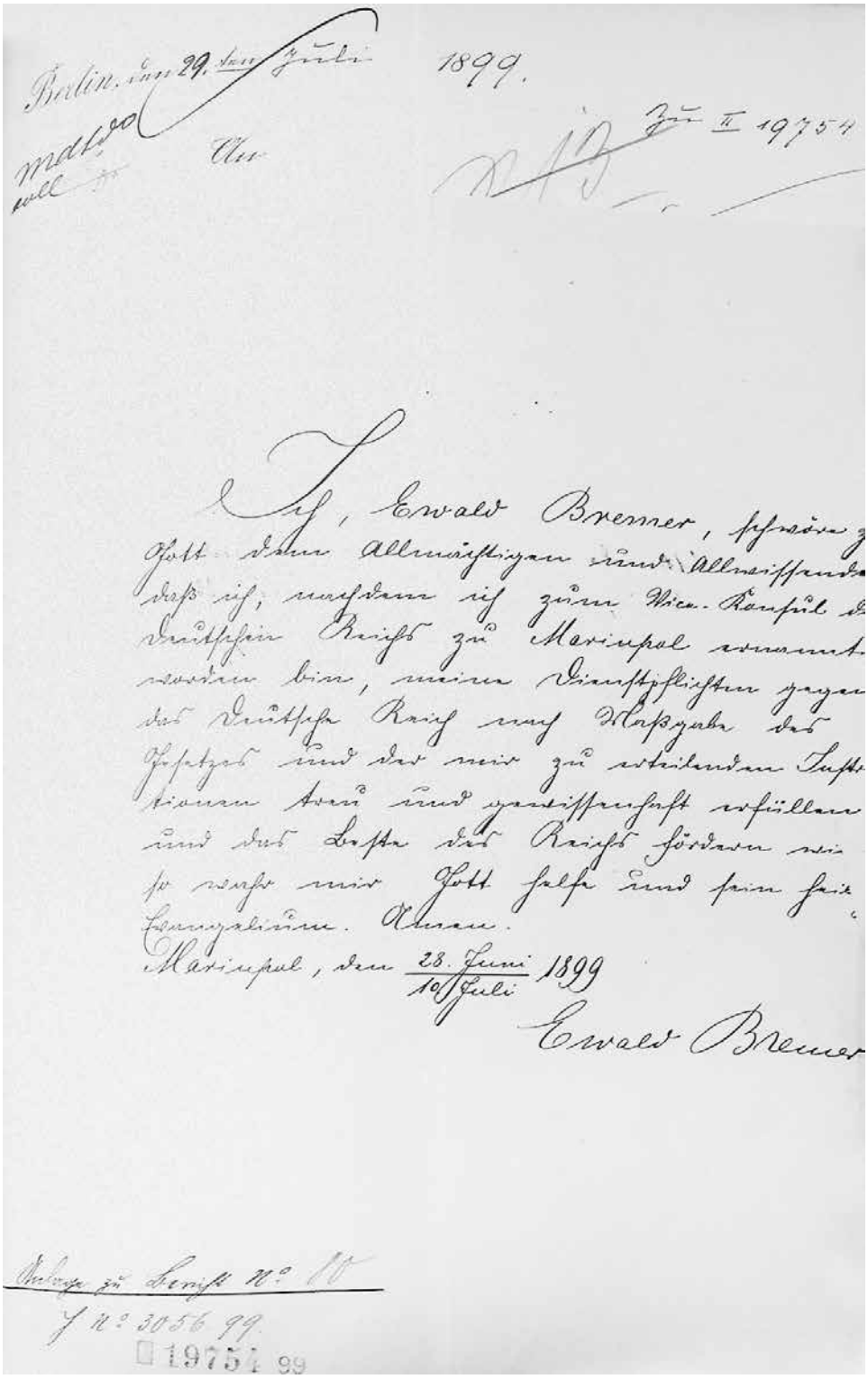
Im Herbst des Jahres 1894 d. nach der aktiven Dienstzeit trat ich dann als Hospitant hier bei der Firma F. J. Collin in Dortmund ein, wo ich neben der Gesamt-Hospitantenleitung speziell die Ausführungen in Belgien und England dirigierte.

Hans

C. I. 30.
a2 1030 - 78 II 14095/95

II 3538 98

Berlin, den 29. Juni / 11. Juli 1899.

mdlsso

A.

II 19754

Ich, Ewald Bremer, schwöre zu Gott dem Allmächtigen und Allwissenden, daß ich, nachdem ich zum Vice-Konsul des Deutschen Reichs zu Mariupol ernannt worden bin, meine Dienstpflichten gegen das Deutsche Reich und Kaiserliche das Gesetz und der mir zu erteilenden Instruktionen treu und gewissenhaft erfüllen und das Recht des Reichs fördern will, so wahr mir Gott helfe und sein heiliges Evangelium. Amen.

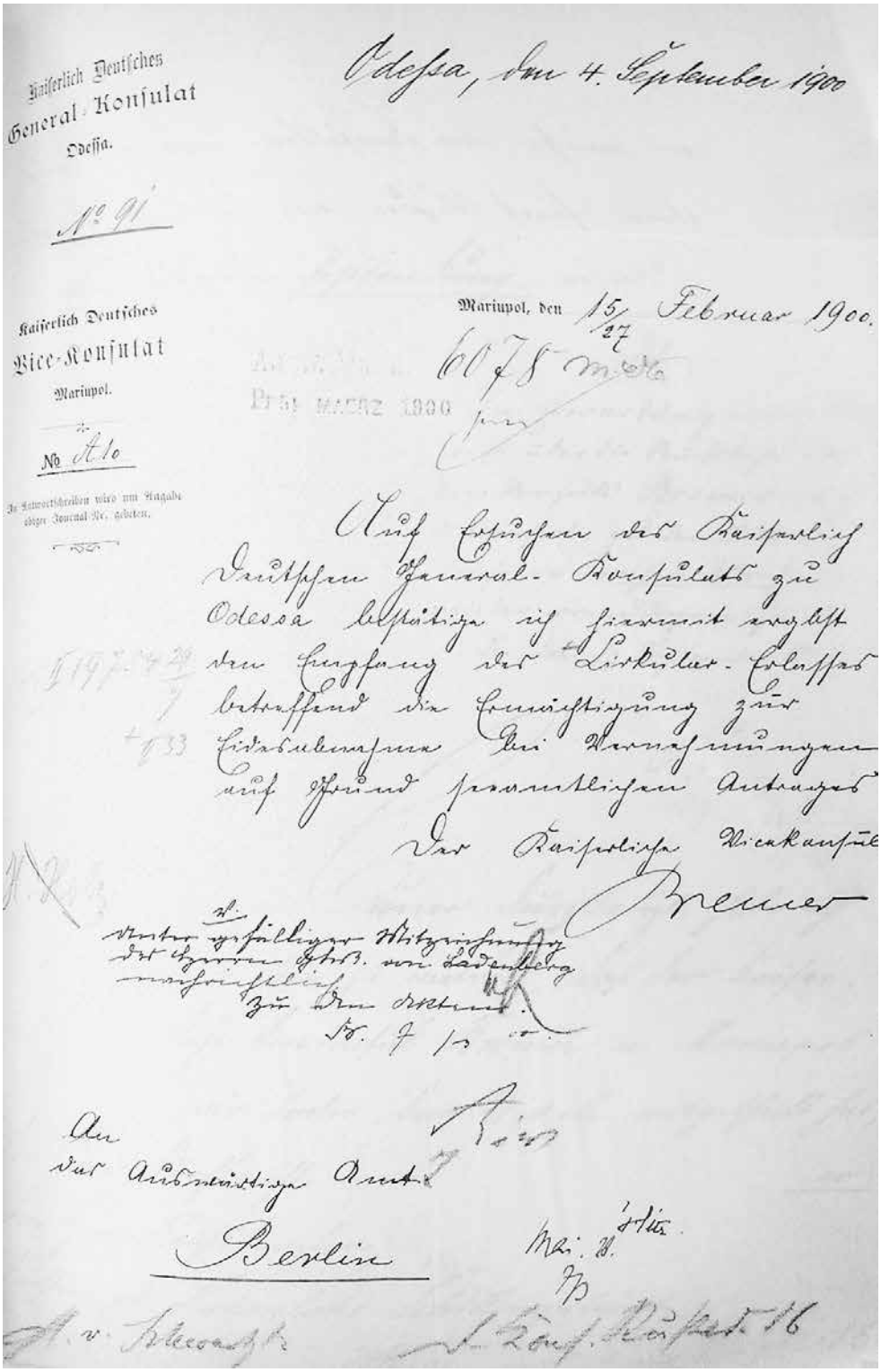
Mariupol, den 28. Juni / 10. Juli 1899

Ewald Bremer

Anlage zu Bericht No. 16

J No. 3056 99.

19754 99

Kaiserlich Deutsches
General-Konsulat
Odessa.

Odessa, den 4. September 1900

№ 91

Kaiserlich Deutsches
Vice-Konsulat
Mariupol.

№ A 10

In Antwortschreiben wird um Angabe
obiger Journal-Nr. gebeten.

Mariupol, den 15/27 Februar 1900.

Auf Erlass des Kaiserlich Deutschen General-Konsulats zu Odessa bestätige ich hiermit ergebst den Empfang des Circulair-Erlasses betreffend die Genehmigung zur Eidesabnahme bei Nachlassregulirungen auf Grund persönlicher Anfragen

Der Kaiserliche Vicekonsul

Unter gefälliger Mitzeichnung des Herrn Gesch. von Ladenberg unterbreitet zu dem Acten.

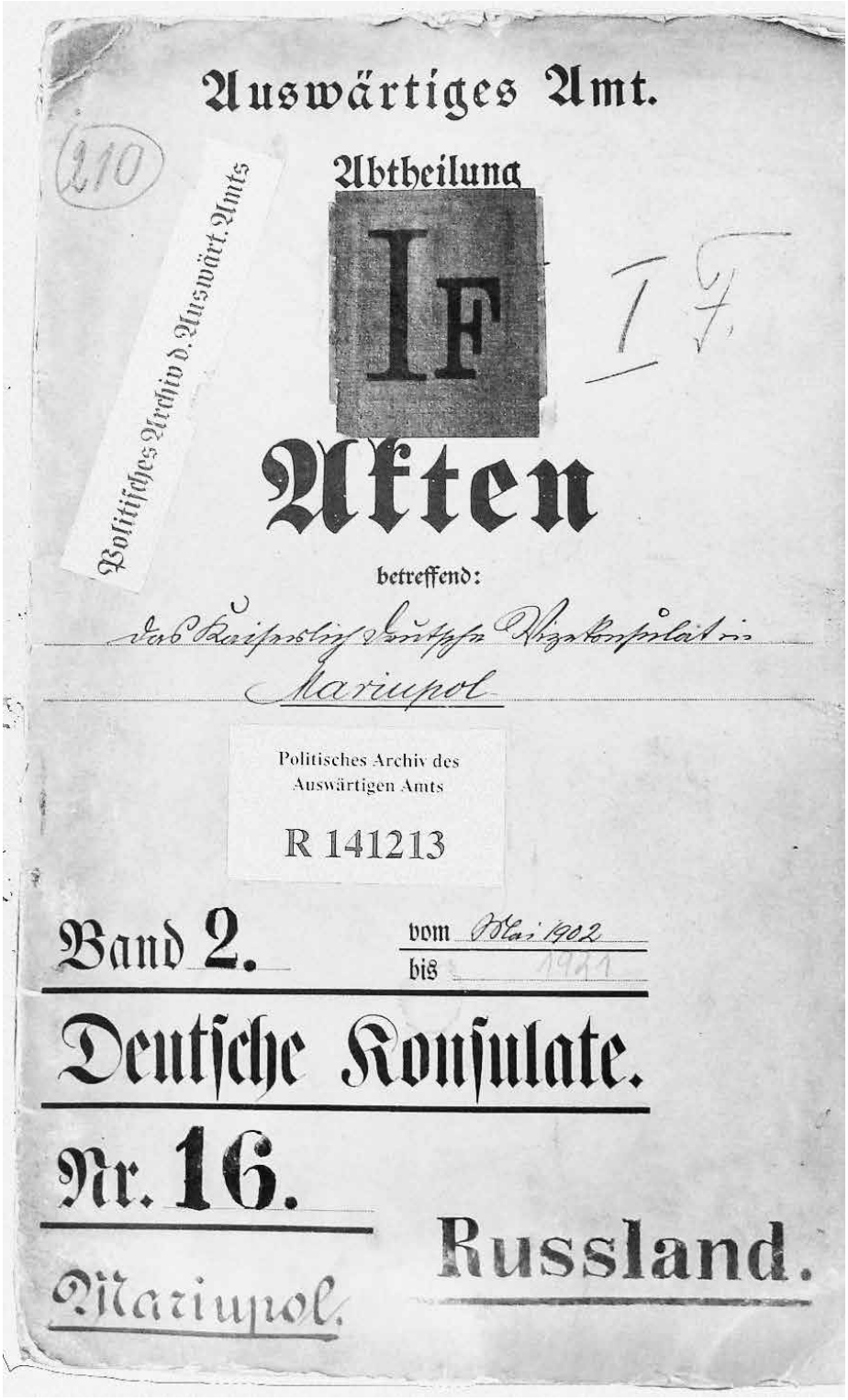
Ad. J. No. 3

An
das Auswärtige Amt

Berlin

Mai. 31. 1900

Ad. v. Kleczowski

Auswärtiges Amt.

210

Politisches Archiv d. Auswärt. Amts

Abtheilung

I F

I 7.

Akten

betreffend:

das Kaiserlich Deutsche Vizekonsulat in Mariupol

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts

R 141213

Band 2.

vom Mai 1902

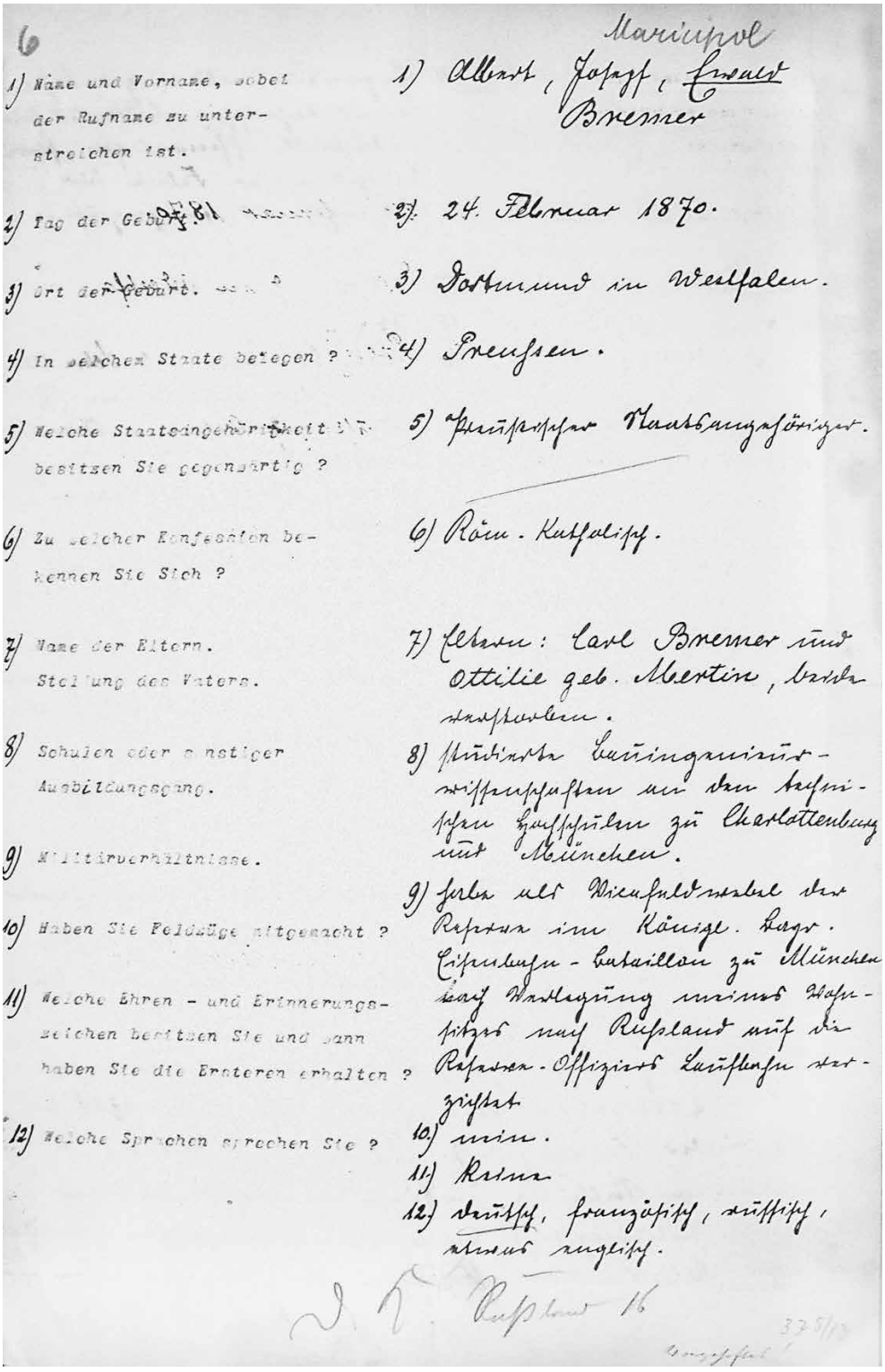
bis 1921

Deutsche Konsulate.

Nr. 16.

Russland.

Mariupol.

6

1) Name und Vorname, dabei der Rufname zu unterstreichen ist.
1) Albert, Joseph, Ewald Bremer

2) Tag der Geburt.
2) 24. Februar 1870.

3) Ort der Geburt.
3) Dortmund in Westfalen.

4) In welchem Staate belegen?
4) Preussen.

5) Welche Staatsangehörigkeit besitzen Sie gegenwärtig?
5) Preussischer Staatsangehöriger.

6) Zu welcher Konfession bekennen Sie sich?
6) Röm. Katholisch.

7) Name der Eltern. Stellung des Vaters.
7) Eltern: Carl Bremer und Ottilie geb. Mertins, beide verstorben.

8) Schulen oder sonstiger Ausbildungsgang.
8) Absolvirte Gymnasialwissenschaften an der technischen Hochschule zu Charlottenburg und München.

9) Militärverhältnisse.
9) Jetzt als Vicefeldwebel der Reserve im Königl. Bayr. Pionier-Bataillon zu München zur Verfügung meines Waffenplatzes nach Russland muß die Reserve-Offiziers Prüfung verzögert.

10) Haben Sie Feldzüge mitgemacht?
10) nein.

11) Welche Ehren- und Erinnerungszeichen besitzen Sie und wann haben Sie die Ersteren erhalten?
11) Keine.

12) Welche Sprachen sprechen Sie?
12) deutsch, französisch, russisch, etwas englisch.

N. K. Russland 16

375/13

13) Beruf ? Bei kaufmännischem Beruf welcher Geschäftszweig ? Welche Stellung in Ihrer Firma ?

13) Ingenieur, alleiniger Inhaber eines technischen Büreaus für industrielle Anlagen, sowie Besitzer einer Fabrik für Füllungs und Hängegitter.

14) Bekleiden Sie Aemter resp. Würden ausserhalb des auswärtigen Dienstes ?

14) nein.

15) Sind Sie verheiratet ?

15) Ja.

16) Mit wem ?

16) mit Elisabeth, geb. Schnulle Tochter des verstorbenen Ehrenbürgers Gutsbesitzer Christoph Bernard Schnulle und Anna geb. Allendorff zu Beckum Westfalen.

17) Kinder ?

17) Tochter Karola 5¾ Jahre alt Sohn Heinrich 2 " "

18) Wann vereidigt für den auswärtigen Dienst ?

— am 22. Juni / 10 Juli 1899.

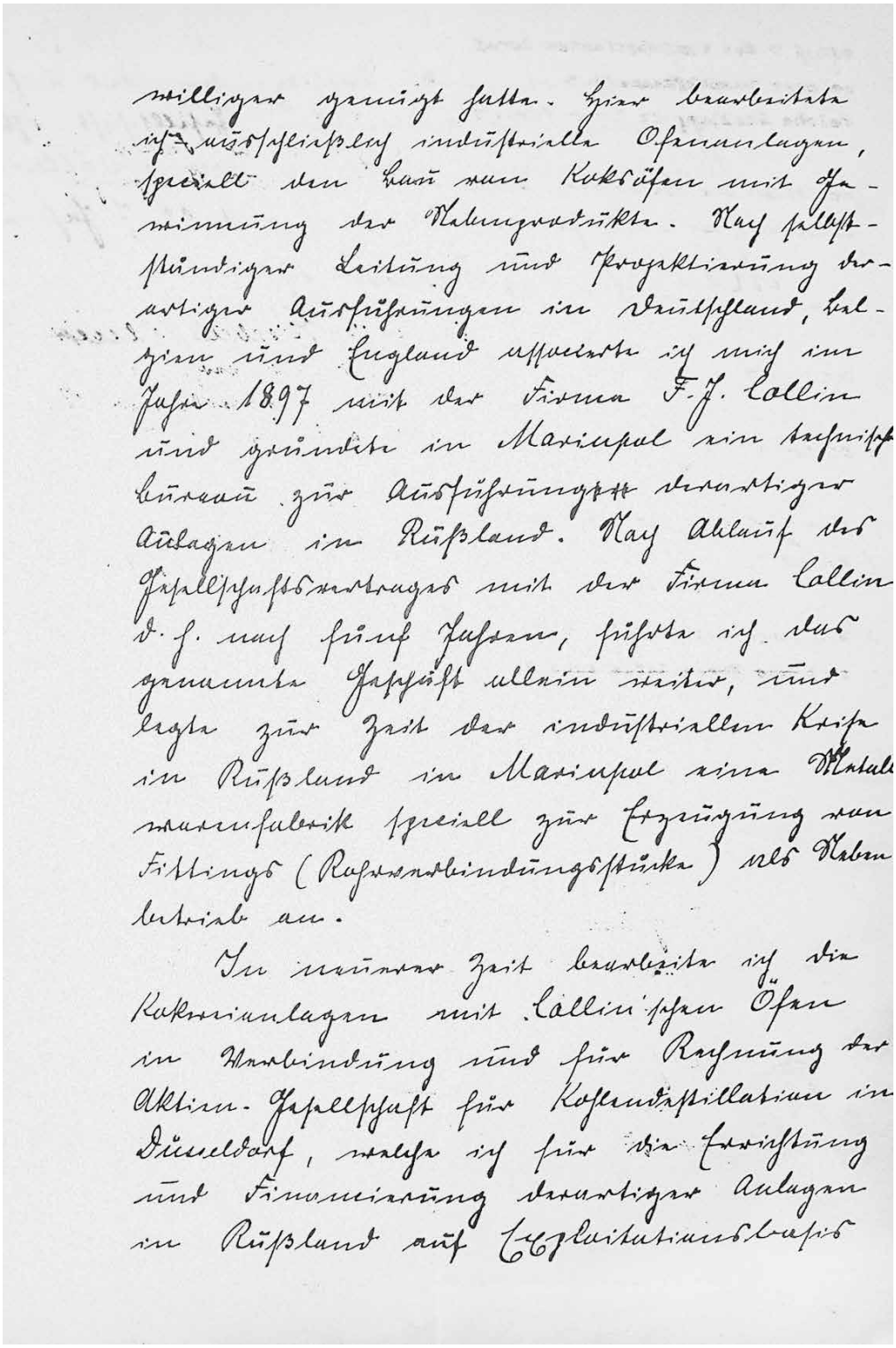
18) Nach Ernennung zum Vice-Konsul in Mariupol, gemäss Ernennungsurkunde vom 16. Februar 1899. —

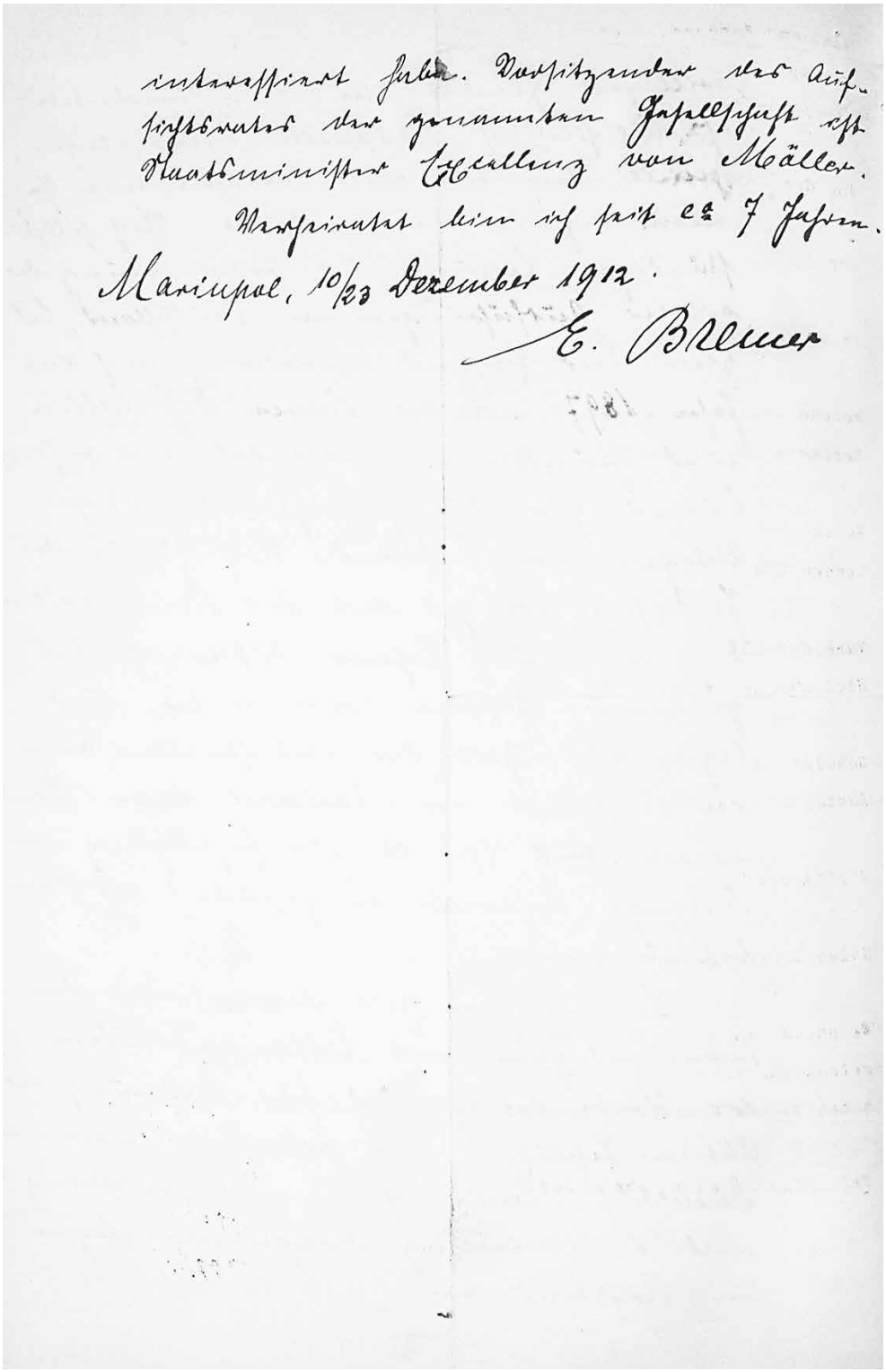
19) Wie lange befinden Sie Sich im Lande Ihres Amtssitzes ?

19) Seit ca 16 Jahren in Mariupol ansässig.

Ausser meinem Lebenslauf und vorstehender Fragebeantwortung ist weiteres nicht zu bemerken, gestatte ich mir, folgendes ergänzend hinzuzufügen.

Nach vorschriftsmässiger Absolvirung meiner Schulbildung trat ich am das Jahr 1894 bei der Firma F. J. Collin in Dortmund in Lehre, woselbst ich während meiner Militairpflicht beim Königl. Sächsischen Pionier-Bataillon in München als Einjähriger - Frei-

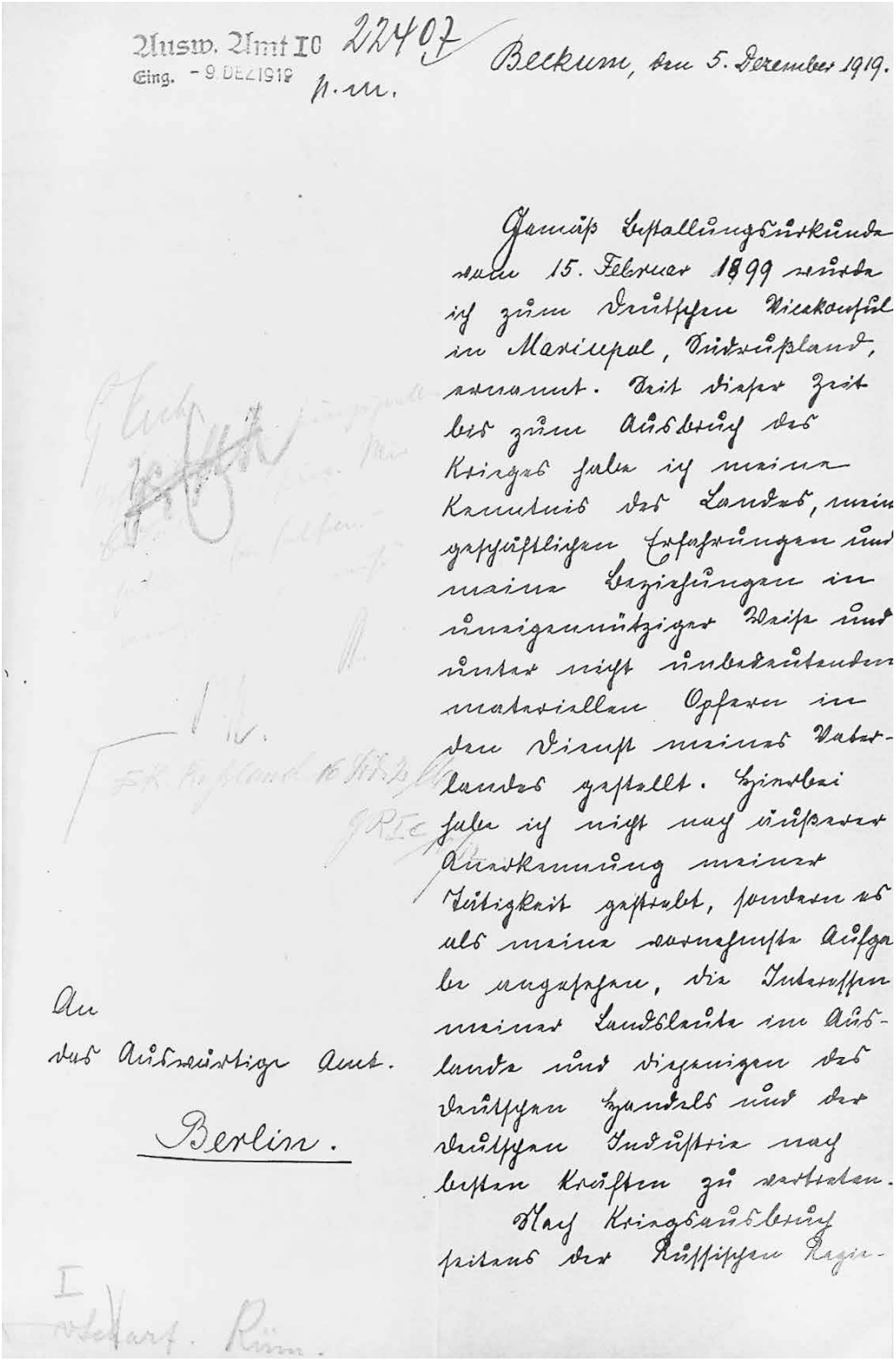

ministeriums folge. Vorsitzender des Aufsichtsrates war damals Staatssekretär im Staatsministerium Graf von Möller.

Wahrheit beim Eid auf Pflicht etc. 7 Januar.

Mariupol, 10/23 Dezember 1912.

E. Blesser

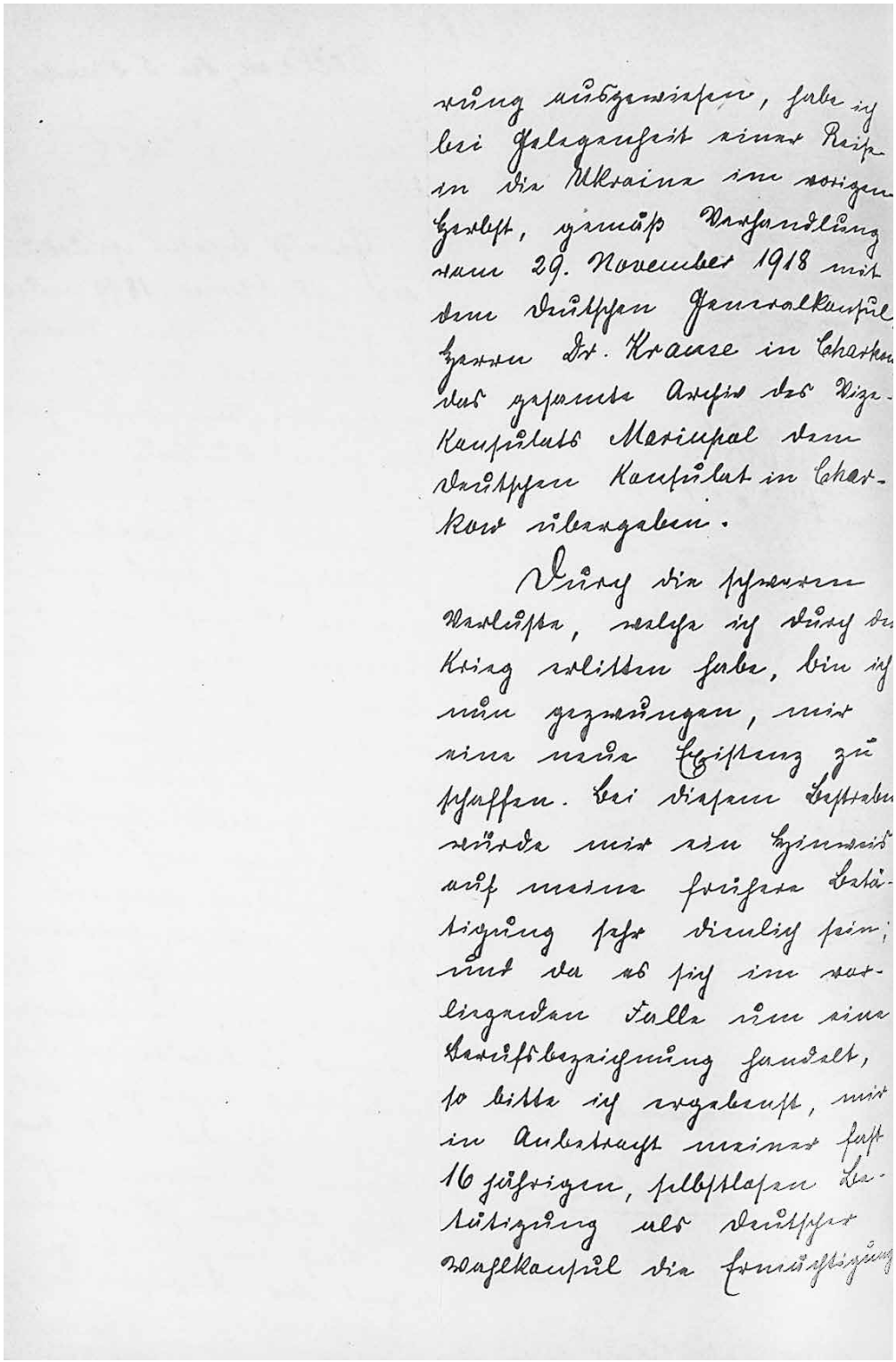
Ausw. Amt I C 22407
Eing. - 9. DEZ. 1919
p. m.

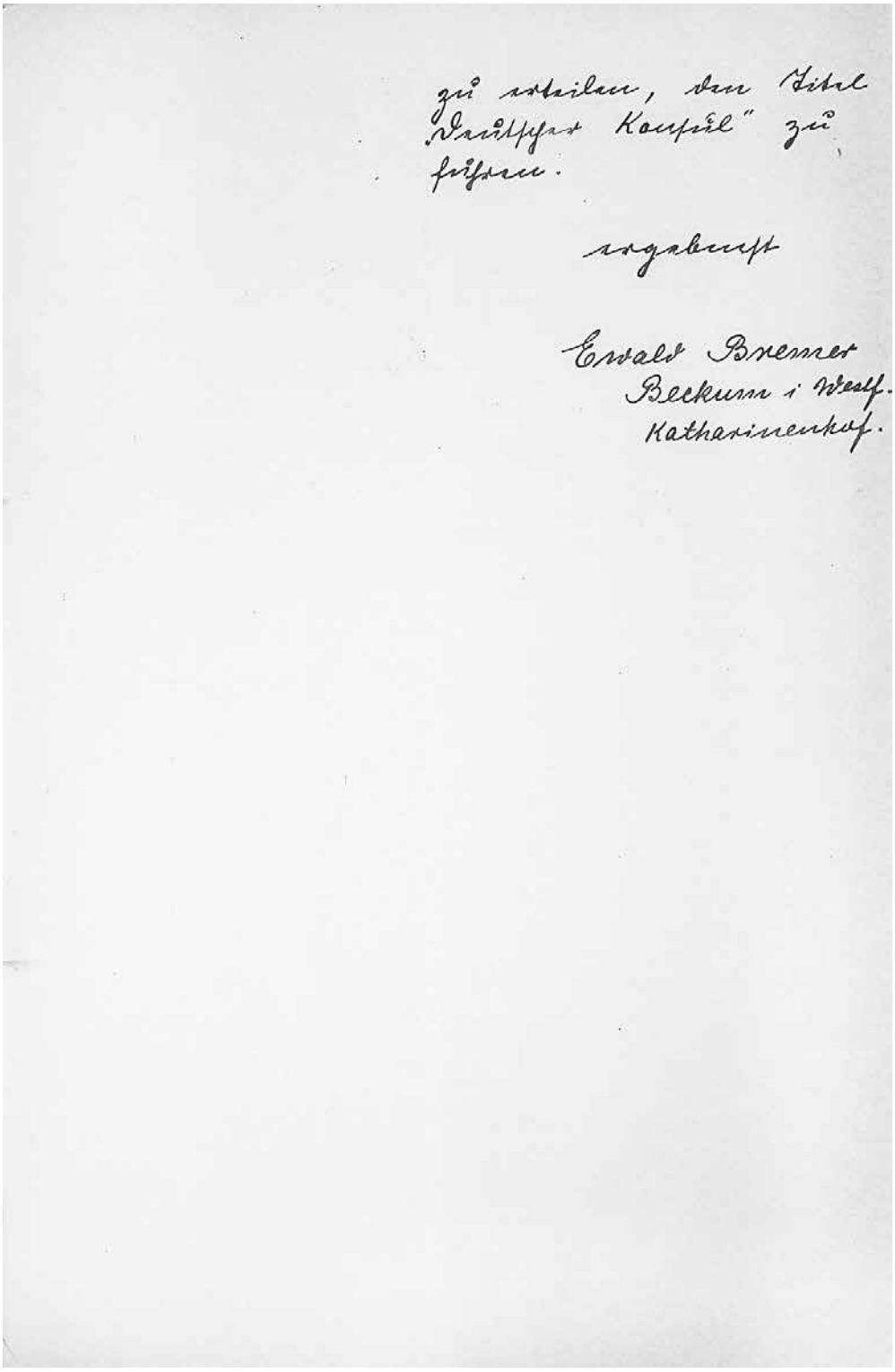
Bochum, den 5. Dezember 1919.

Gemäß Bestallungsurkunde vom 15. Februar 1899 wurde ich zum Deutschen Vicekonsul in Mariupol, Südrußland, ernannt. Seit dieser Zeit bis zum Ausbruch des Krieges habe ich meine Kenntnis des Landes, meine geschäftlichen Beziehungen und meine Verbindungen im einheimischen Kreise und nicht unbedeutende materielle Opfer in den Dienst meines Vaterlandes gestellt. Hierbei habe ich nicht auf äußere Anerkennung meiner Tätigkeit gehalten, sondern es als meine vornehmste Aufgabe angesehen, die Interessen meines Landsleute im Auslande und diejenigen des deutschen Handels und der deutschen Industrie nach besten Kräften zu vertreten.

Nach Kriegsausbruch stand der Russischen Regie-

An
das Auswärtige Amt.
Berlin.

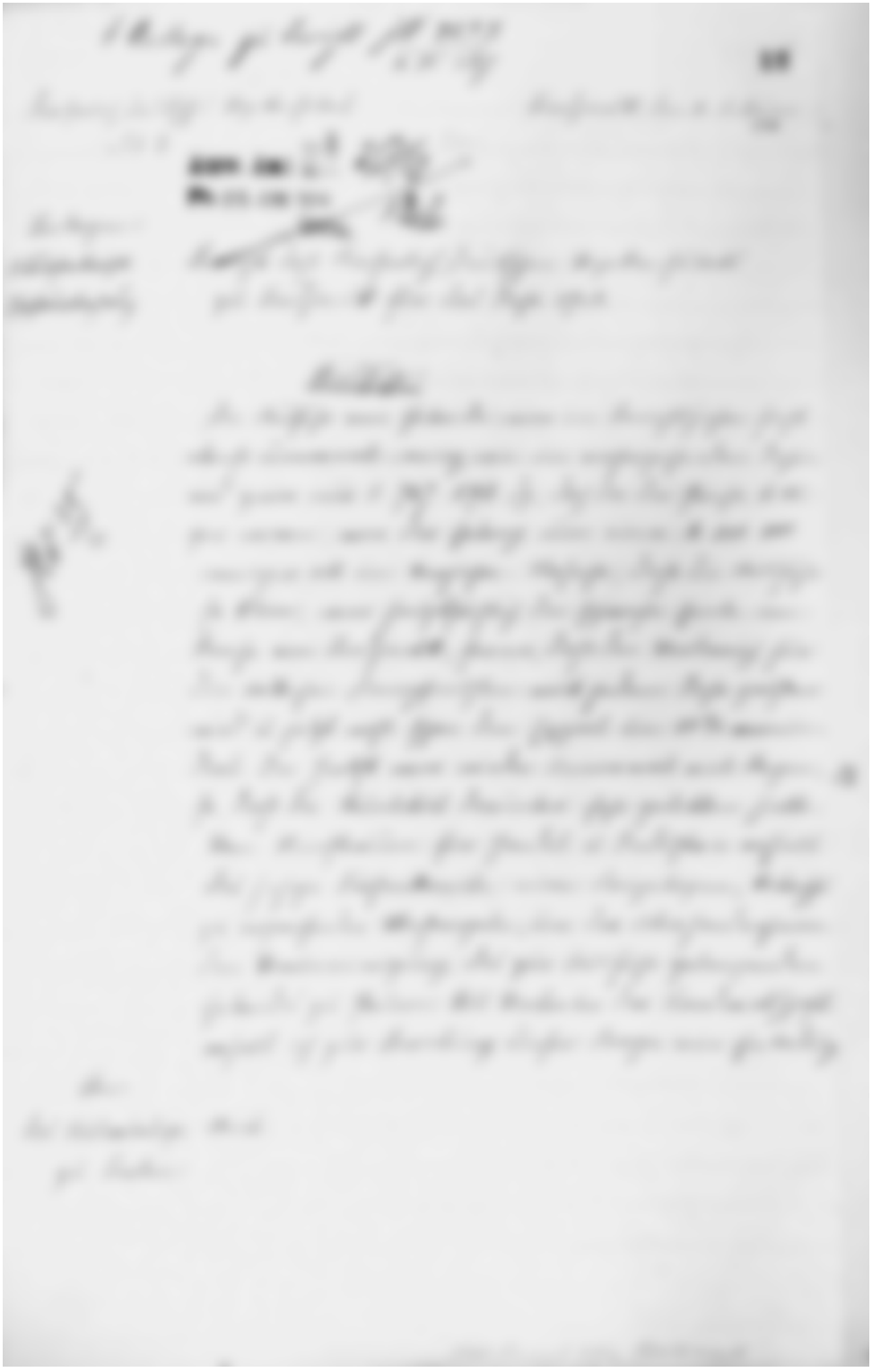

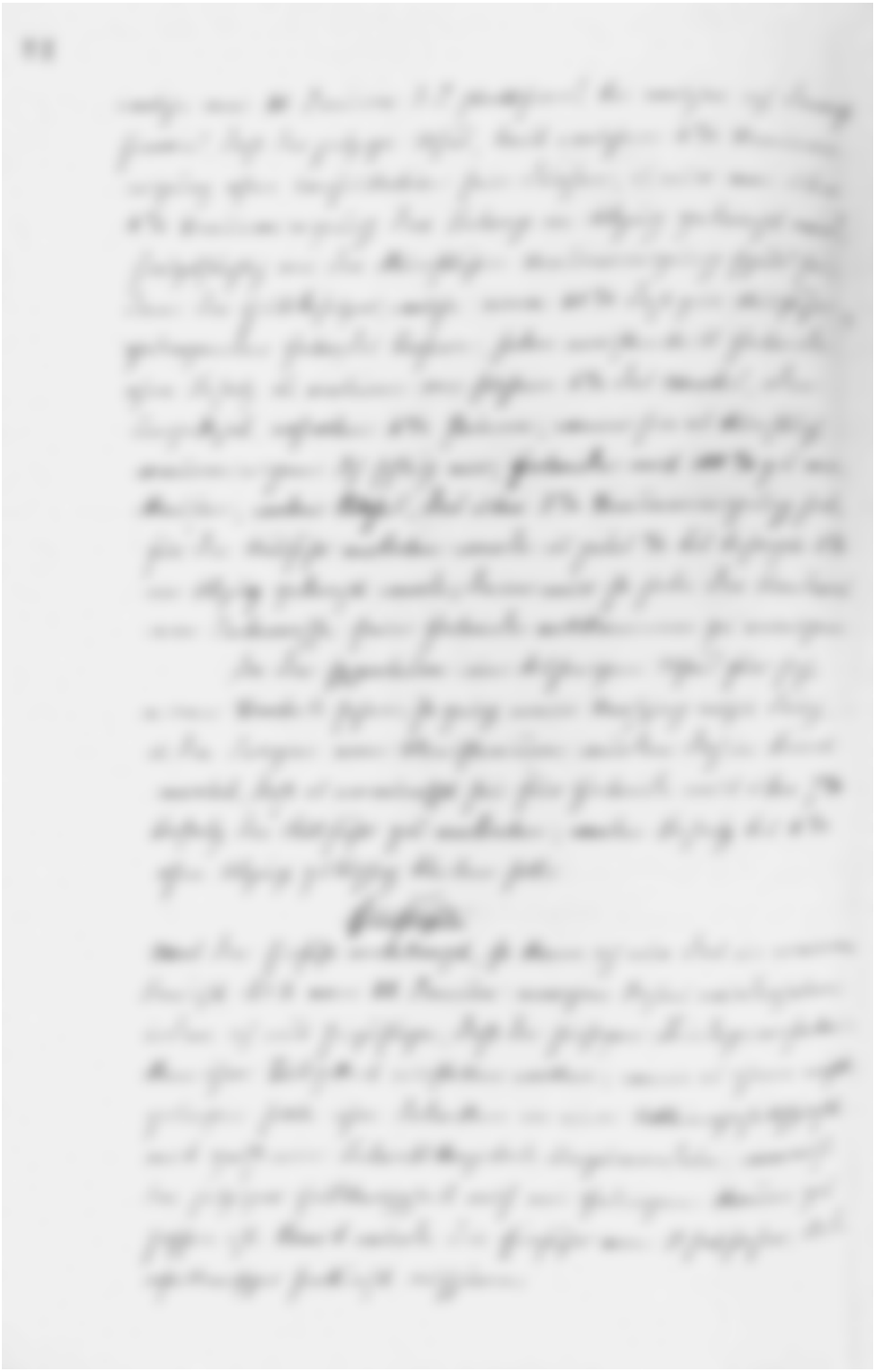

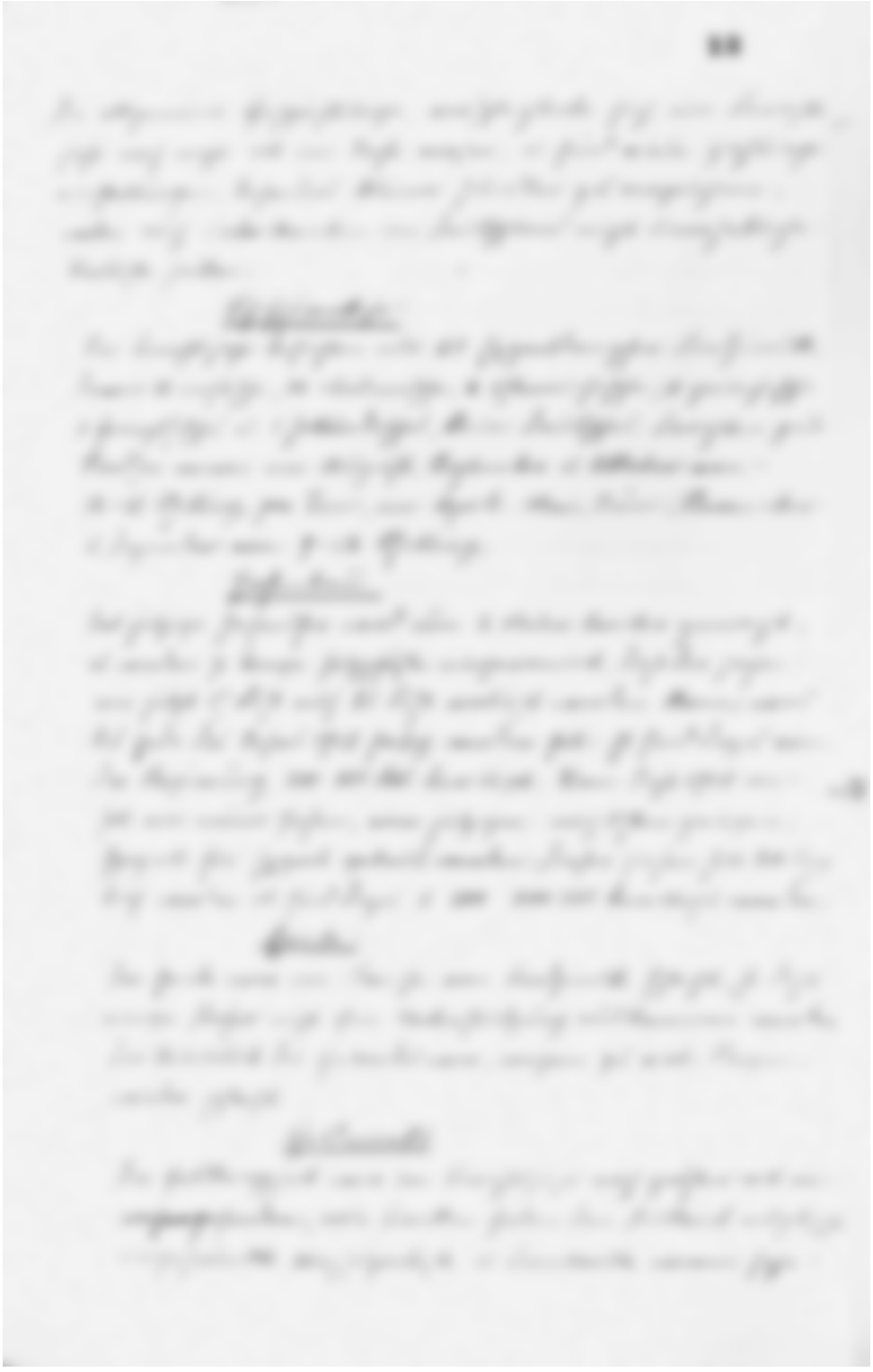
ДОДАТОК 6.

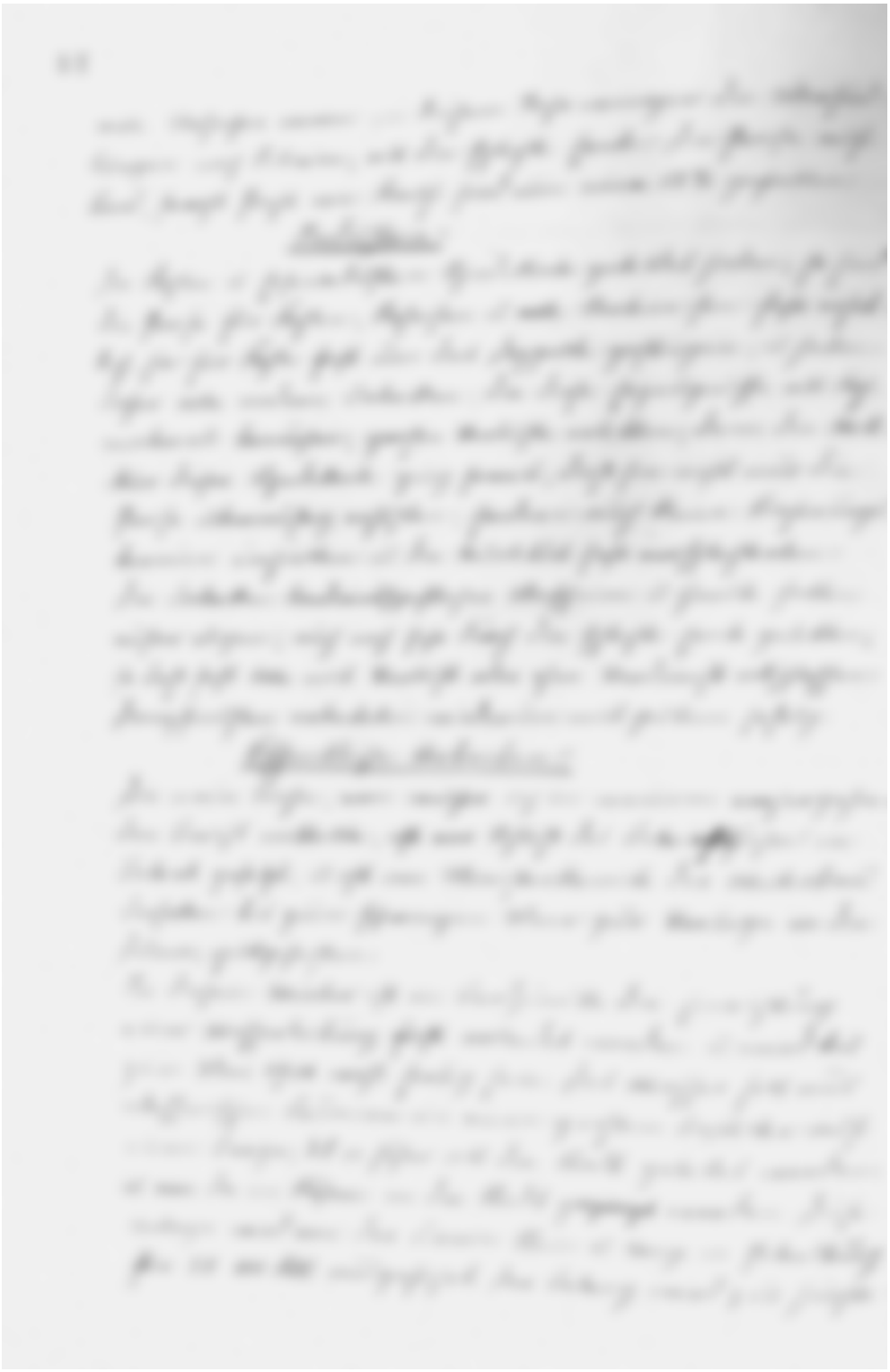
РЕПРИНТИ ДОКУМЕНТІВ НІМЕЦЬКИХ КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ У БЕРДЯНСЬКУ І МАРІУПОЛІ З BUNDESARCHIV

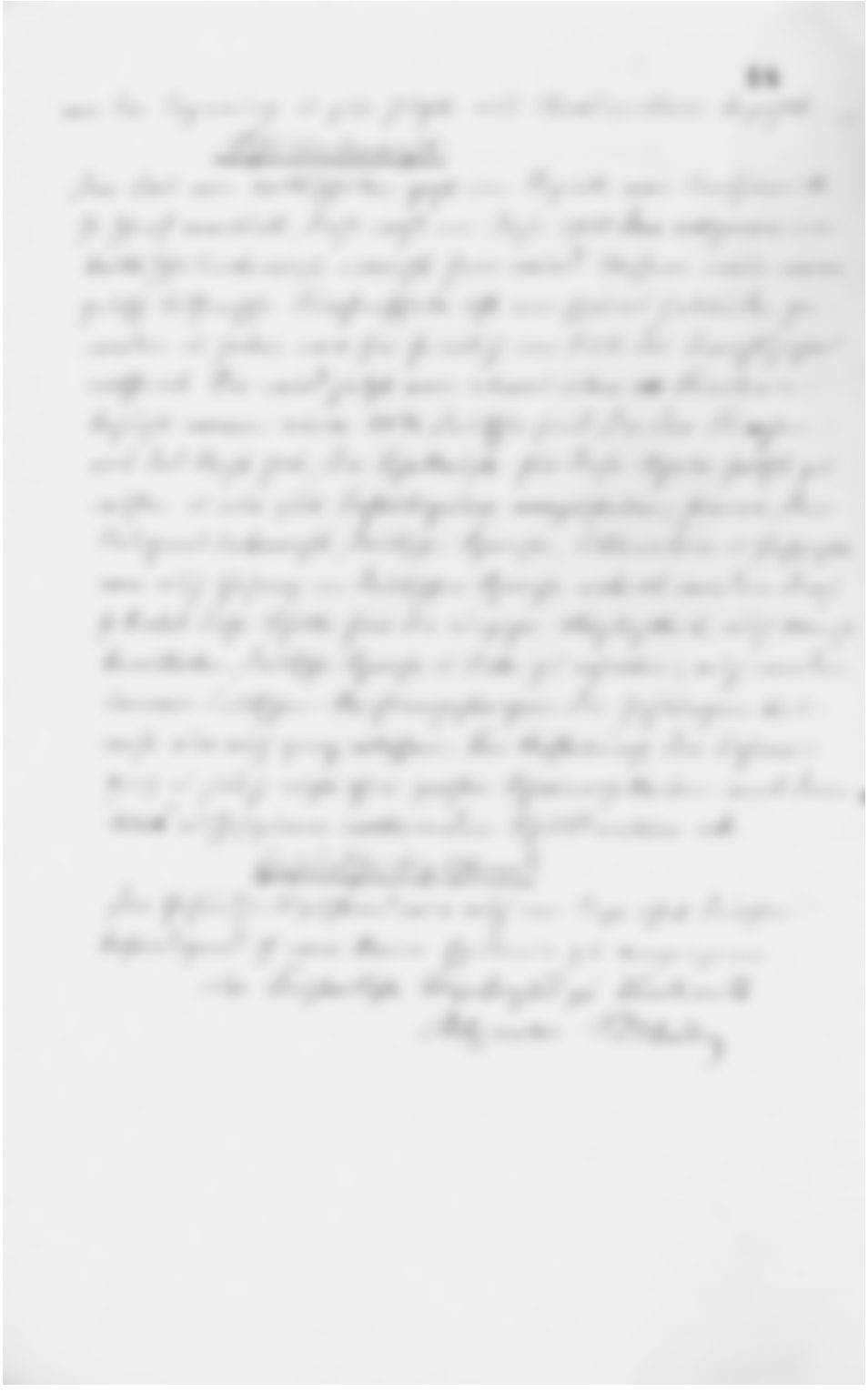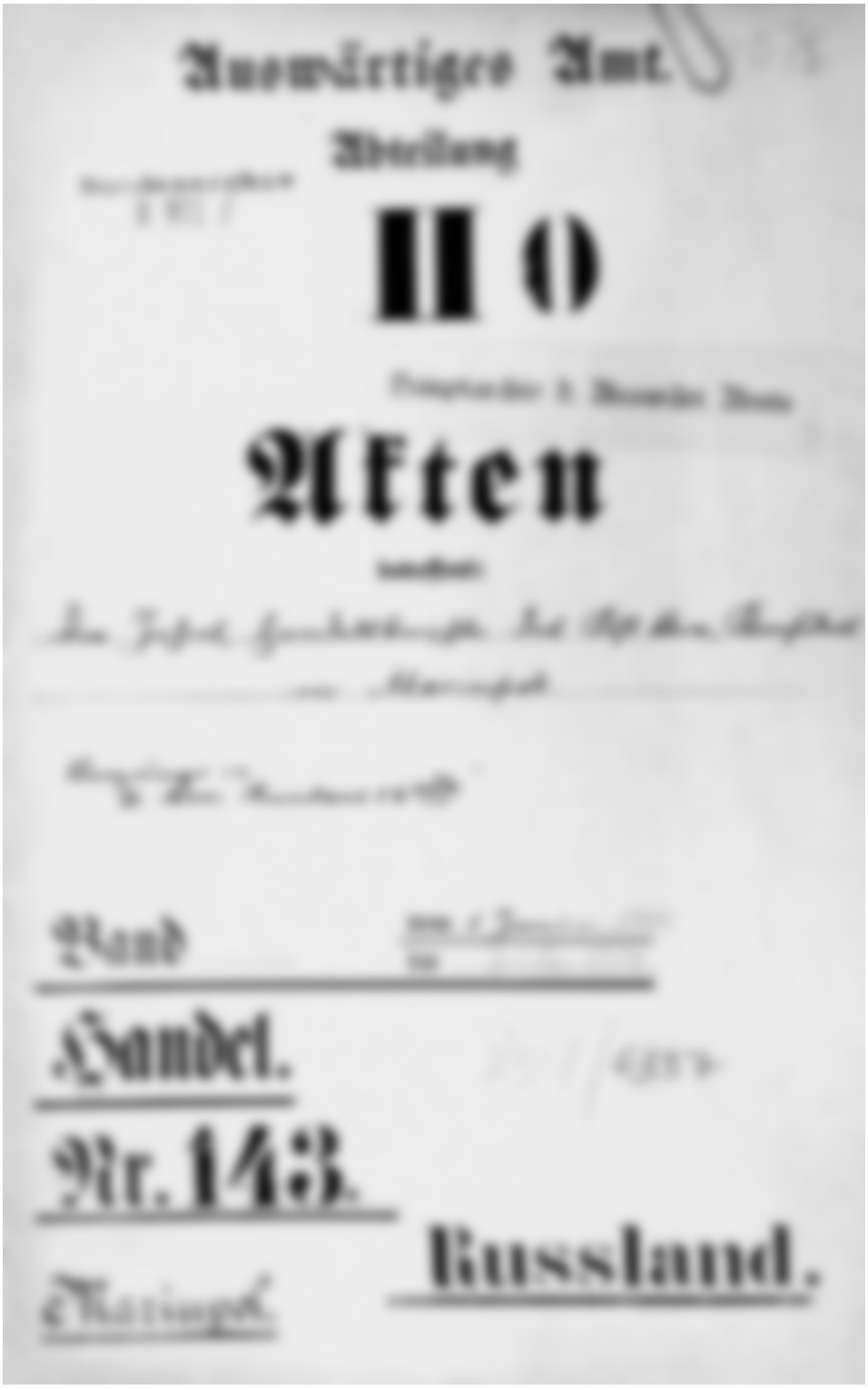

Auswärtiges Amt.

Abtheilung

II O

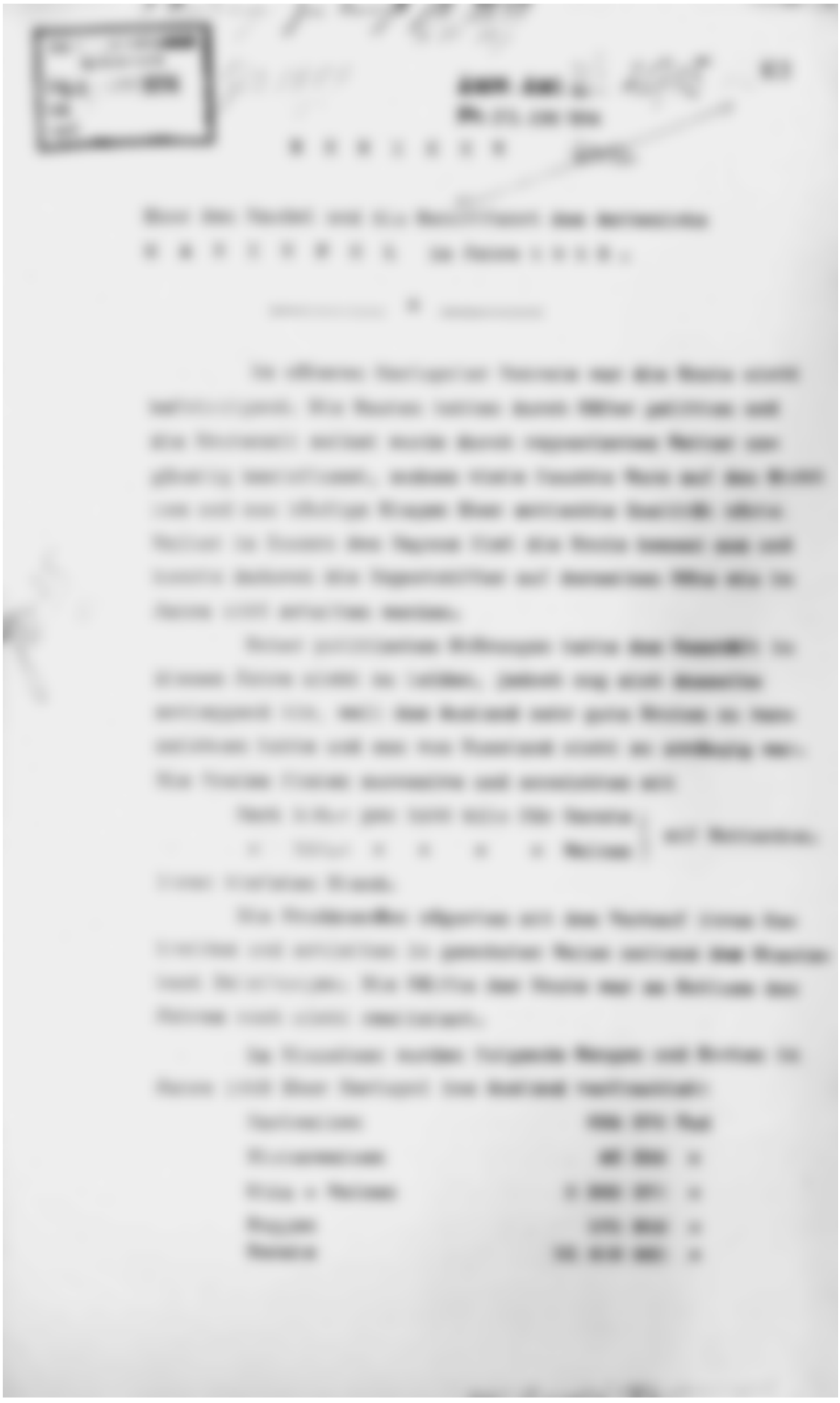
Akten

Rand

Handel.

Nr. 143.

Russland.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Тігенгоф. Ринок. Поштова листівка;
2. Корнеліус Янцен. 1873 р. (Джерело: Jansen, Cornelius (1822–1894) // Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online [Електронний ресурс] // URL: http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Cornelius_(1822–1894) (Дата звернення: 3.09.2017));
3. Леонард Судерман (1821–1900) з дружиною (Джерело: Leonhard Sudermann, "Building a Mennonite Church in Berdyansk", Translated by John B. Toews, Mennonite Life (June, 1998), p. 17);
4. (4а, 4б, 4в, 4г) Експозиція приватного музею "Менонітська садиба" в с. Богданівка (у минулому – Гнаденфельд) (фото засновника і директора музею Миколи Єременка);
5. Будинок Джона Грієвза, перебудований з будинку Корнеліуса Янцена;
6. Фрагмент карти із зображенням Мекленбург-Шверіна (Джерело: Brockhaus' Konversations Lexikon. Elfter Band (Leipzig: Brockhaus, 1908), S. 696–697);
7. Луїза Грейс Камбербетч, дружина британського консула в Бердянську, на схилі років (Джерело: Levantine Heritage. The story of a community // URL: http://levantineheritage.com/wrat.htm#2 (Дата звернення: 2.09.2017);
8. Корнеліус Янцен з родиною на ґанку свого будинку в Бердянську. Перший ряд (зліва направо): діти Анна, Йоханнес, Хелена; другий ряд: син Петер, сестра дружини Анна, Генрі Корнеліус, Хелена (дружина), Корнеліус Янцен, донька Маргарета (Джерело: Gustav Eduard Reimer and Gustave Raymond Gaeddert, Exiled by the Czar: Cornelius Jansen and the Great Mennonite Migration, 1874 (Newton: Mennonite Publication Office, 1956), p. 103; Royden Loewen, From the Inside Out. The Rural Worlds of Mennonite Diaries, 1863 to 1929 (Winnipeg: The University of Manitoba Press, 1999), p. 39);
9. Джордж Юм у своєму саду (Джерело: George Hume, Thirty-Five Years in Russia (London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., LTD, 1914), p. 144);
10. Обкладинка книги Леонарда Судермана (Eine Deputationsreise von Rußland nach Amerika (Elkhart: Mennonitische Verlagshandlung, 1897), 95 S.);
11. Отто фон Бісмарк у період, коли з ним тісно спілкувався Корнеліус Янцен (Джерело: File:Bundesarchiv Bild 183-R15449, Otto von Bismarck.jpg // Wikimedia Commons [Електронний ресурс] // URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_183-R15449,_Otto_von_Bismarck.jpg (Дата звернення: 2.09.2017));
12. Будинок Петера Янцена у Беатріс (Небраска) (Джерело: Peter Jansen, Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography (Beatrice: Jansen, 1921), p. 114);

13. Петер Янцен (Джерело: Peter Jansen, Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography (Beatrice: Jansen, 1921), p. 80);
14. Корнеліус Янцен на схилі років (Джерело: Peter Jansen, Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography (Beatrice: Jansen, 1921));
15. Абрахам Судерман і його дружина, Бердянськ (Джерело: Peter Jansen, Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography (Beatrice: Jansen, 1921), p. 78);
16. Петер Янцен на схилі років (Джерело: Peter Jansen, Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography (Beatrice: Jansen, 1921));
17. Опис архівної справи "За скаргою австрійськопідданого Івана Мілашевича за невиконання указу Правлячого Сенату про очищення проїзного місця, забудованого іноземцями Боне і Гемерле в м. Бердянську" (Джерело: Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 42);
18. Острів Мердо (Норвегія), на якому народилась дружина німецького консула в Бердянську Геммерле Агата (Джерело: Southern Norway / Arendal. Visit on Merdø Island [Електронний ресурс] // URL: https://www.visitnorway.com/places-to-go/southern-norway/arendal/listings-arendal/visit-on-merd%C3%B8-island/5146/ (Дата звернення: 16.08.2017);
19. Будинок, у якому, за сімейними переказами, зростала майбутня дружина Йоганна Геммерле (Джерело: Southern Norway / Arendal. Merdøgaard Museum [Електронний ресурс] // URL: https://www.visitnorway.com/places-to-go/southern-norway/arendal/listings-arendal/merd%C3%B8gaard-museum/4383/ (Дата звернення: 16.08.2017);
20. Кораблі британського військового флоту "Lynx", "Beagle", "Arrow" і "Viper", які у травні 1855 р. разом із французами потопили близько 70 бердянських суден;
21. Рапорт консула Бельгії в Бердянську І. Геммерле 1872 р. (Джерело: Recueil Consulaire Belge (Bruxelles, 1872), Tome XVIII, p. 754);
22. Наслідник російського престолу, Великий Князь Микола Олександрович, урочисту зустріч якого в Бердянську в серпні 1863 р. організовував Йоганн Геммерле (Джерело: Википедия [Електронний ресурс] // URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Николай_Александрович_(сын_Александра_II)#/media/File:Nyikolaj_Alekszandrovics_orosz_nagyherceg.jpg (Дата звернення: 17.08.2017));
23. Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор Павло Євстафійович (Пауль Деметріус) Коцебу, який у травні 1865 р. проводив прийом на квартирі Йоганна Геммерле (Джерело: Портреты лиц, отличившихся заслугами и командовавших действующими частями в войне 1853–1856 годов. – Т. 1. – СПб., 1858–1861);
24. Дані про купівлю бердянським купцем Й. Геммерле суден у "бердянського іноземного гостя" Франца Бонне (Джерело: Памятная книга Таврической губернии, изданная Таврическим губернским статистическим комитетом / Сост. под ред. секр. стат. ком. К.В. Ханацкого. Вып. 1. – Симферополь: Типография Губернского Правления, 1867. – С. 494);
25. Бюст російського імператора Олександра II у Бад Емсі (Німеччина) (фото В. Константінової, липень 2016);

26. Будівля Бердянської чоловічої гімназії, членом комісії з влаштування якої був Й. Геммерле (XIX століття);
27. Будівля колишньої чоловічої гімназії, нині – БДПУ (поч. XXI століття);
28. Будинок німецького консула Александра Геммерле в Таганрозі (Джерело: Таганрог. Дом Александра Фёдоровича Геммерле [Електронний ресурс] // URL: http://www.panoramio.com/photo/133521293 (Дата звернення: 18.08.2017));
29. Віньєтка заводу І. І. Гена із фотографією А. І. Геммерле над портретом директора заводу (Джерело: Краснова Ева, Дроздовский Анатолий. "Новые" новости фотографической коллекции. С. 81 [Електронний ресурс] // URL: https://www.odessitclub.org/publications/almanac/alm_58/alm_58–75-88.pdf (Дата звернення: 18.08.2017));
30. Син Йоганна Геммерле Альфред із сином Анатолем і дружиною Емі. Близько 1917 р. (Джерело: Elisabeth Shapiro, "Notes and Comments. The Haemmerle Archive", Fontanus: from the collections of McGill University, Vol. 5 (1992), p. 219);
31. Доньки німецького консула в Бердянську Йоганна Геммерле, близнючки Альма та Ірма. Англія, 1960-ті рр. (Джерело: Elisabeth Shapiro, "Notes and Comments. The Haemmerle Archive", Fontanus: from the collections of McGill University, Vol. 5 (1992), p. 221);
32. Анатоль Геммерле, онук німецького консула в Бердянську. Близько 1926 р. (Джерело: Elisabeth Shapiro, "Notes and Comments. The Haemmerle Archive", Fontanus: from the collections of McGill University, Vol. 5 (1992), p. 220);
33. Значок Королівських канадських гусарів, до яких належав Анатоль Геммерле в 1929–1939 рр. (Джерело: Cap badge of the Royal Canadian Hussars // Wikipedia [Електронний ресурс] // URL: https://en.wikipedia.org/wiki/The_Royal_Canadian_Hussars_(Montreal)#/media/File:Cap_badge_of_the_Royal_Canadian_Hussars.jpg (Дата звернення: 17.08.2017));
34. Матеріали про Анатоля Геммерле в архіві Університету Макгілла (Канада) (Джерело: Попова Н. Архивы семьи Хеммерль [Електронний ресурс] // URL: http://natpopova.livejournal.com/378375.html (Дата звернення: 18.08.2017));
35. Фрагмент карти митних закладів Російської імперії станом на 1 січня 1887 р. (Джерело: Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1886 год. Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1887. – Вкладка);
36. Дані про Бердянську зернову торгівлю в 1894 р. із статистикою товарообігу з Німеччиною (Джерело: Державний архів Одеської області. – Ф. 307 (Управление Одесского почтово-телеграфного округа). – Оп. 7. – Спр. 636 (Переписка с Бердянской и Мелитопольской почтово-телеграфными конторами и другими об изменении почтовых трактов с проведением железнодорожной линии до г. Бердянска. 26.08.1895 – 20.12.1902). – Арк. 18);
37. Джон Грієвз (Джерело: колекція Віктора Михайличенка);
38. Завод Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і К° в Бердянську (Джерело: колекція Віктора Михайличенка);
39. Реклама заводу Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і К° в Бердянську (Джерело: колекція Віктора Михайличенка);

40. Лист від "Джон Грієвз і К°" до редакції газети "Курский листок" (26 лютого 1897 р.) (Джерело: Склярук В. Архив газеты "Курский листок" [Електронний ресурс] // URL: http://old-kursk.ru/book/sklyaruk/sk110803.html (Дата звернення: 19.03.2017);
41. Дані про завод Грієвза в рубриці "Машины и орудия земледельческие" по Таврійській губернії (Джерело: Вся Россия: Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации: Адрес-календарь Российской империи. – СПб.: А.С.Суворин, 1899. – Т. 1. – С. 494);
42. Умови діяльності в Російській імперії Бельгійського акціонерного товариства, що йменувалось "Торгово-промислове анонімне товариство Джон Грієвз і К° в Бердянську" (21 січня 1900 р.) (Джерело: Полное собрание законов Российской империи. – СПб.: Государственная Типография, 1902. – Собр. III. – Т. XX. – Отд. I. – С. 36–37);
43. Сторінка "Указателя действующих в империи акционерных предприятий" 1903 р. з даними про Торгово-промислове анонімне товариство Джон Грієвз і К° в Бердянську (Джерело: Указатель действующих в империи акционерных предприятий. Издание А. И. Дмитриева-Мамонова. – СПб.: Тип. И. Гольдберга, 1903. – С. 1751);
44. Акція Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і К° в Бердянську ("Etablissements Industriels de Berdiansk John Greaves et C°, Société anonyme");
45. Фрагмент акції Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і К° в Бердянську ("Etablissements Industriels de Berdiansk John Greaves et C°, Société anonyme");
46. Обласна сільськогосподарська, промислова і кустарна виставка в Катеринославі. Павільйон "Джон Грієвз і К°" у центрі фотографії (Джерело: Южно-Русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе. Издание Екатеринославского губернского земства под общей редакцией инженер-технолога А.Ф. Родзевича-Белевича. – Екатеринослав: Густав Берс, 1912. – С. 51);
47. Павільйон "Джон Грієвз і К°" (Джерело: Южно-Русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе. Издание Екатеринославского губернского земства под общей редакцией инженер-технолога А. Ф. Родзевича-Белевича. – Екатеринослав: Густав Берс, 1912. – С. 128);
48. Плуг сакківського типу заводу Джона Грієвза і К° (Джерело: Южно-Русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе. Издание Екатеринославского губернского земства под общей редакцией инженер-технолога А.Ф. Родзевича-Белевича. – Екатеринослав: Густав Берс, 1912. – С. 137);
49. Сінокосарка "Ластівка" заводу Джона Грієвза і К° (Джерело: Южно-Русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе. Издание Екатеринославского губернского земства под общей редакцией инженер-технолога А. Ф. Родзевича-Белевича. – Екатеринослав: Густав Берс, 1912. – С. 183);
50. Самоскидна жниварка "Ластівка ідеал" заводу Джона Грієвза і К° (Джерело: Южно-Русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустар-

ная выставка 1910 года в Екатеринославе. Издание Екатеринославского губернского земства под общей редакцией инженер-технолога А. Ф. Родзевича-Белевича. – Екатеринослав: Густав Берс, 1912. – С. 185);
51. Жниварка "Ластівка" з ручним скидачем заводу Джона Грієвза і К° (Джерело: Южно-Русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе. Издание Екатеринославского губернского земства под общей редакцией инженер-технолога А. Ф. Родзевича-Белевича. – Екатеринослав: Густав Берс, 1912. – С. 188);
52. Підйомний буккер заводу Джона Грієвза і К° (Джерело: Южно-Русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе. Издание Екатеринославского губернского земства под общей редакцией инженер-технолога А. Ф. Родзевича-Белевича. – Екатеринослав: Густав Берс, 1912. – С. 194);
53. Плуг сакківського типу заводу Джона Грієвза і К° (Джерело: Каталог земледельческих машин и орудий складов Елисаветградского уездного земства (Елисаветград));
54. Реклама продукції заводу Джона Грієвза і К°;
55. Павільйон Бельгійського товариства "Джон Грієвз і К° в Бердянську" на Першій Західно-Сибірській сільськогосподарській, лісовій і торгово-промисловій виставці в Омську. 1911 р. (Джерело: http://omchanin.livejournal.com/1809509.html (Дата звернення: 12.03.2017))
56. Місце в Брюсселі, де розташовувався офіс Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і К° в Бердянську;
57. Оголошення в "Gesetz- und Verordnungsblatt für die okkupierten Gebiete Belgiens" (Джерело: Gesetz- und Verordnungsblatt für die okkupierten Gebiete Belgiens, № 163 (Januar 8, 1916), S. 1495);
58. Метричний запис про вінчання Клеопатри Грієвз і Олександра Рудого, свідком на якому був Петро Судерман (Джерело: Державний архів Запорізької області. – Ф. 5593 (Покровская церковь г. Бердянска Бердянского уезда Таврической губернии). – Оп. 1. – Спр. 51 (Метрическая книга регистрации актов гражданского состояния за 1902, 1903, 1904 и 1905). – Арк. 304 зв.-305);
59. Будівля заводоуправління, в якому працював Александр Зуккау;
60. Колишня будівля заводоуправління, в якій працював Александр Зуккау;
61. Джон Грієвз із дружиною, німкенею Джейн Грієвз (уродженою Спенгрубер) (Джерело: колекція Віктора Михайличенка);
62. Могила Джейн Грієвз (уродженої Спенгрубер) у Бердянську;
63. Напис на могилі Джейн Грієвз (уродженої Спенгрубер) у Бердянську, із зазначенням Мюнхена як місця народження;
64. Сторінка реєєстру народжень м. Бреслау за 1874 р. з даними про Клеопатру Грієвз (Джерело: Archiwum Państwowe we Wrocławiu. Geburts-Register, Breslau II. 1874. Vol. 2. № 601 bis 1097. № 1084);
65. Джон Грієвз із донькою, меноніткою Емілі Судерман і онуком, Йоганном Судерманом (Джерело: Petkau Viktor. История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки. – С. 13 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 30.08.2017);

66. Проект лютеранської кірхи у Бердянську (Джерело: Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 27 (Таврическое губернское правление). – Оп. 13. – Спр. 3061);
67. Будівля лютеранської кірхи в Бердянську. Листівка початку XX ст.;
68. Будівля лютеранської кірхи в Бердянську. Сучасний вигляд;
69. Картка із даними про Емілі Судерман і її дітей (Джерело: Canadian Mennonite Board of Colonization [Електронний ресурс] // http://www.mennonitechurch.ca/programs/archives/holdings/organizations/CMBoC_Forms/1800s/cmboc1801a.jpg (Дата звернення: 12.03.2017)). Посилання надане Віктором Петкау (Дортмунд));
70. Донька Джона Грієвза, менонітка Амі Евелін (Джерело: Petkau Viktor. История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки. – С. 8 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 30.08.2017);
71. Метричний запис про шлюб Амі Евелін Грієвз і Якова Судермана (Джерело: Державний архів Донецької області). Копія надана Олександром Тедєєвим;
72. Чаювання у Бердянську. 1900 (Джерело: Peter Jansen, Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography (Beatrice: Jansen, 1921), p. 18). Девід П. Судерман надіслав нам такий опис: "Люди на фотографії такі, зліва направо: Генріх Едігер (?); троє дітей у білому – діти Едігера; Емілія Фрізен Едігер; невідомий, але, можливо, Герхард Классен (подорожній компаньйон Янцена); Абрахам Судерман (торговець вином); Петер Янцен; Анна Дік Судерман (моя прабабуся); Йоганна (Джинні) Грієвз; Джон Едвард Грієвз. Дитина у темному одязі позаду не ідентифікована. Це може бути один з онуків Грієвза»;
73. "Група працівників хутору Якова Судермана" (Джерело: Peter Jansen, Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography (Beatrice: Jansen, 1921), p. 80);
74. Реклама жниварної машини "Нова ластівка" заводу Джона Грієвза і Ко (Джерело: "Южная Россия": Путеводитель, справочная книга и календарь. – Николаев, 1896. – С. 34);
75. Реклама складу в Миколаєві з жниварними машинами "Нова ластівка" заводу Джона Грієвза і К° (Джерело: "Южная Россия": Путеводитель, справочная книга и календарь. – Николаев, 1896. – С. 45);
76. Сівалка "Ластівка" заводу Джона Грієвза і К° (Джерело: Каталог земледельческих машин и орудий складов Елисаветградского уездного земства (Елисаветград));
77. 11-рядна сівалка "Ластівка" зі спрощеним передком заводу Джона Грієвза і К° (Джерело: Каталог земледельческих машин и орудий складов Елисаветградского уездного земства (Елисаветград));
78. Сівалка "Ластівка" заводу Джона Грієвза і К° (Джерело: Каталог земледельческих машин и орудий складов Елисаветградского уездного земства (Елисаветград));
79. Фрагмент сівалки з написом "Джон Гриевз и К°. Бердянск" (Джерело: https://reibert.info/threads/litjo-dzhon-grievz.367305/ (Дата звернення: 12.03.2017));

80. Прейскурант машин і знарядь "Ласточка". – Бердянск: Типография Г. А. Эдигера, 1896. – 4 с.;
81. Меноніти Амі Евелін і Яків Ісаакович Судермани з дітьми Мері Евелін, Георгом Туртоном і Джоанною. 1904 (Джерело: Petkau Viktor. История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки. – С. 10 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 30.08.2017);
82. Сидять: Джоанна Судерман, Амі Евелін Грієвз-Судерман-Енс, Джустін Еліза Енс, Яків Судерман, Георг Туртон Грієвз; стоять: Георг Туртон Судерман, Дороті Гертруда Грієвз, Густав Генріх Енс, Етель Мері Грієвз, Мері Евелін Судерман (Берлін, 1913) (Джерело: Petkau Viktor. История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки. – С. 12 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 30.08.2017);
83. Вулиця Розенхаймер у Берліні, на якій кілька років мешкала Амі Евелін Грієвз-Судерман-Енс із родиною (фото І. Лимана, 16 листопада 2017 р.);
84. Німецька лютеранська колонія Ейгенфельд;
85. Німецька колонія в Північному Приазов'ї;
86. Віце-консул Александр Зуккау з родиною (Джерело: Standing: the Vice-Consul in Berdjansk, Alexander Sukkau (the brother-in-law of my brother). Seated you see Mrs Anna Maria, née Müller, with the baby, Alexander. In the foreground [sic] [Mr & Mrs] Müller. Four further Müller daughters probably. Juding by the age of the baby this photo was taken in the summer of 1904 // USC Libraires [Електронний ресурс] URL: http://digitallibrary.usc.edu/cdm/ref/collection/p15799coll123/id/38432 (Дата звернення: 26.08.2017));
87. Господарські документи лютеранської кірхи в Бердянську за 1916 р. (Джерело: Российский государственный исторический архив. Копія надана Гаррі Ернестовичем Це-Кононенком);
88. Статистичні дані щодо лютеранської парафії Нойштутгарт-Бердянськ (Джерело: Российский государственный исторический архив. Копія надана Гаррі Ернестовичем Це-Кононенком);
89. Урочище Зук[к]алова балка на території Бердянського району, назване на честь А. Зуккау (Джерело: "Тропами родного края", Південна зоря. – № 64. – 17.11.2015. – С. 4);
90. Перелік офіційних представників Мекленбург-Шверіна у Російській імперії в 1861 р. із зазначенням прізвища Ковачевича (Джерело: Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861 (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 60);
91. Перелік офіційних представників Бельгії в Російській імперії в 1861 р. із зазначенням прізвища Ковачевича (Джерело: Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861 (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 50–51);
92. Герб великого герцогства Мекленбург-Шверін;
93. Фрагмент рапорта бельгійського консула в Маріуполі Ф. Ковачевича за 1864 р. (Джерело: Recueil Consulaire Belge (Bruxelles, 1865), Tome XI, p. 272);

94. Текст повідомлення про призначення в 1868 р. королем Пруссії офіційних представників Північнонімецького союзу в містах Російської імперії, згідно з яким відповідну посаду в Маріуполі зайняв Матіас Ковачевич (Джерело: Amts-Blatt der Königlichen Regierung zu Oppeln, № 27 (3 Juli 1868), S. 155);
95. Будинок Гампера в Маріуполі (Джерело: Буров Сергей. Дом на Гамперовском спуске // Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: http://old-mariupol.com.ua/familnaya-gordost-i-chest/ (Дата звернення: 2.05.2018));
96. Розпорядження про призначення Деспота віце-консулом Німецької імперії в Маріуполі (Джерело: Umtsblatt der Königlichen Regierung zu Erfurt. Jahrgang 1871 (Erfurt, 1871), S. 225);
97. Список німецьких консулів у Російській імперії в 1871 р. із зазначенням прізвища Деспота (Джерело: Jahresberichte der Handels- und Gewerbekammern in Württemberg für Das Jahr 1870, mit einem statistischen Unhang (Stuttgard, 1871), S. 271);
98. Карта розташування німецьких консульств у Європі в 1872 р. (Джерело: Kartographische Übersicht der Kaiserlich Deutschen Consulate. Aufgestellt im Auswärtigen Amte des Deutschen Reiches. April 1872 (Berlin: Verlag von Dietrich Reimer, 1872));
99. Фрагмент експозиції Мелітопольського міського краєзнавчого музею, присвяченої німецьким колоністам краю (фото І. Лимана, 5 травня 2018 р.);
100. Дані про межі німецьких консульських округів у 1873 р. (Джерело: Central-Blatt für das Deutsche Reich, № 5 (Berlin, 7 Februar 1873), S. 35);
101. Фрагмент звіту німецького консула в Бердянську Карла Оссенкопа за 1879 р. про стан справ у Маріуполі (Джерело: Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115, S. 144);
102. Повідомлення про ліквідацію німецького консульства в Бердянську і передачу Маріуполя під юрисдикцію генерального консульства Німеччини в Одесі. 1890 р. (Джерело: Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252127, S. 118);
103. Торгова вулиця в Маріуполі, на якій І. Деспот придбав будинок для проведення театральних вистав;
104. Катеринінська вулиця, на якій розташовувався клуб "Маріупольське громадське зібрання" із директором І. Деспотом;
105. Напис на могилі І. Найдьонова (Джерело: Иванова Яна. В центре Мариуполя на старом городском кладбище обнаружены уникальные захоронения и склепы (фото) // http://mrpl.city [Електронний ресурс] URL: http://mrpl.city/news/view/v-tsentre-mariupolya-na-starom-gorodskom-kladbishhe-obnaruzheny-unikalnye-zahoroneniya-i-sklepy-foto (Дата звернення: 26.08.2017));
106. Фрагмент списку суден, приписаних до Бердянського порту в 1908 р., із даними про бригантину "Красавица" І. Деспота (Джерело: Державний архів Одеської області. – Ф. 324 (Управление главного инженера Новороссийских коммерческих портов). – Оп. 1. – Спр. 9 (Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 г. Журналы заседаний Бердянского присутствия по портовым делам и др. 1909 г.). – Арк. 43 зв.; Отчет о состоя-

нии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 год. – Бердянск: Типография К. Н. Безсонова, 1909. – С. 32);
107. Італійська вулиця в Маріуполі, на якій знаходилась квартира І. Деспота;
108. Завод Бремера (будівля з червоної цегли з високим димарем) на фото із видом з собору на Базарну площу (Маріуполь, початок ХХ ст.);
109. Листівка "Маріуполь. Загальний вид" із будівлею заводу Бремера;
110. Дортмунд – мала батьківщина Евальда Бремера (фото І. Лимана, 7 липня 2017 р.);
111. Броварня Крістофа Бернарда Шрулле в Беккумі (1890);
112. Броварня і ресторан Крістофа Бернарда Шрулле в Беккумі (зліва);
113. Шляпа та шабля – складові уніформи німецького консула (1913 р.). (Експозиція Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Бремера (фото І. Лимана, листопад 2017 р.);
114. Список іноземних консулів у Маріуполі в 1912 р. (Джерело: Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год. – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113);
115. Фрагмент Атласу 1906 р. із зображенням Азово-Чорноморського регіону (Джерело: Andrees Allgemeiner Handatlas in 139 Haupt- und 161 Nebenkarten (Bielefeld, Leipzig: Velhagen & Klasing, 1906), S. 132);
116. Плитка для покриття підлоги. Продукція заводу цементних виробів О. Г. Шенвельдера. Маріуполь, початок ХХ ст. (Експозиція Маріупольського краєзнавчого музею. Фото І. Лимана, 10 січня 2018 р.);
117. Кухоль часів Першої світової війни в експозиції Маріупольського краєзнавчого музею (фото І. Лимана, 10 січня 2018 р.);
118. Акт Катеринославського губернського земства про відкриття в Маріуполі губернського земського навчально-ремісничого будинку-притулку для інвалідів Першої світової війни. 15 лютого 1916 р. (Експозиція Маріупольського краєзнавчого музею. Фото І. Лимана, 10 січня 2018 р.);
119. Інформація про лазарет у будинку Бремера під час Першої світової війни (Джерело: Список госпиталей, состоящих на учете Всероссийского земского союза (на 1-ое июня 1915 года) / Всероссийский земский союз помощи больным и раненым воинам. Отдел эвакуации. – 2-е изд. – М., 1915. – С. 70–71);
120. Gutschein über Zwei Mark. Beckum. 1. November 1918;
121. Вілла Катаріненхоф (Беккум), придбана Е. Бремером у 1919 р.;
122. Колишній будинок Бремера в Маріуполі (Джерело: Руденко Николай. Мариуполь на фоне украинской архитектуры // Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: http://old-mariupol.com.ua/mariupol-na-fone-ukrainskoj-arxitektury/ (Дата звернення: 28.08.2017));
123. Колишній будинок Бремера в Маріуполі (фото І. Лимана, 10 січня 2018 р.);
124. Диплом учасника Топ-10 Всеукраїнського бібліотечного "Біографічного рейтингу – 2017" за дослідження "Британський консул і промисловець Джон Грієвз";
125. Автори книги під час роботи у Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Берлін, липень 2018).

Іл. 125. Автори книги під час роботи у Politisches Archiv des Auswärtigen Amts

ІГОР ЛИМАН – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та філософії, координатор міжнародної діяльності Бердянського державного педагогічного університету.

Сфери наукових зацікавлень: історична регіоналістика, історична урбаністика, релігійна історія, археографія, усна історія, історія дипломатії та міжнародних відносин, морська історія, історія освіти, модернізація освітньої системи України.

Сторінки в Інтернеті:
http://www.i-lyman.name
http://ri-urbanhistory.org.ua/en/biobibli-ography/11-personalni-storinki/50-igor-i-lyman
https://i-lyman.academia.edu/IgorLyman

Електронна пошта:
Lyman@ukr.net

ВІКТОРІЯ КОНСТАНТІНОВА – доктор історичних наук, професор Бердянського державного педагогічного університету, директор Науково-дослідного інституту історичної урбаністики.

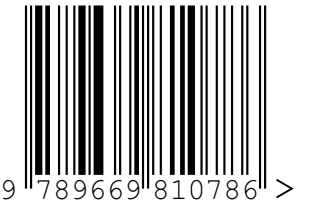
Сфери наукових зацікавлень: історична урбаністика, історична регіоналістика, гендерні студії, археографія, усна історія, історія дипломатії та міжнародних відносин, морська історія, історія освіти, інтернаціоналізація освіти.

Сторінка в Інтернеті:
http://ri-urbanhistory.org.ua/en/biobibli-ography/11-personalni-storinki/49-konstantinova-victoria-m

Електронна пошта:
VNKonst@ukr.net

Наукове видання

ISBN 978-966-981-078-6

ІГОР ЛИМАН
ВІКТОРІЯ КОНСТАНТІНОВА

НІМЕЦЬКІ КОНСУЛИ В ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ'Ї

Комп'ютерний набір: *Ігор Лиман, Вікторія Константінова*
Коректура: *Наталія Островська*
Переклад передмови англійською: *Михайло Бакалінський*
Обробка ілюстрацій: *Яна Савченко*
Верстка, дизайн обкладинки: *Олександра Нечай*

ЛІРА
ВИДАВНИЦТВО
ДРУКАРНЯ
— ДНІПРО —

lira.dp.ua | dnipro.lira@gmail.com

Підписано до друку 25.10.2018.
Гарнітура Cambria. Формат 70x100 $^{1}/_{16}$.
Папір офсетний. Умов. друк. арк. 40,63.
Зам. № 269. Наклад 300 прим.

Видавництво та друкарня ПП «ЛІРА ЛТД».
49107, м. Дніпро, вул. Наукова, 5.
Свідоцтво про внесення до Держреєстру
ДК № 6042 від 26.02.2018.